

Nr 44

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m. m.; given Stockholms slott den 14 mars 1969.

Kungl. Maj:t vill härmed, under åberopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över justitieärenden och lagrådets protokoll, föreslå riksdagen

dels att antaga härvid fogade förslag till

- 1) lag om ändring i rättegångsbalken,
 - 2) lag om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 804) om införande av nya rättegångsbalken,
 - 3) lag om fastighetsdomstol,
 - 4) lag om ändring i statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274),
 - 5) lag om ändring i lagen den 20 november 1964 (nr 645) med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna,
 - 6) lag om upphävande av lagen den 20 november 1964 (nr 647) med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga,
 - 7) lag om ändring i föräldrabalken,
 - 8) lag om ändring i giftermålsbalken,
 - 9) lag om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning av domstolsärenden,
 - 10) lag om ändring i brottsbalken,
 - 11) lag om ändring i lagen den 20 mars 1964 (nr 168) om verkställighet av bötesstraff,
 - 12) lag om ändring i lagen den 13 april 1945 (nr 118) om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.,
 - 13) lag om ändring i militära rättegångslagen den 30 juni 1948 (nr 472),
 - 14) lag om ändring i lagen den 4 juni 1964 (nr 450) om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet,
 - 15) lag om ändring i vattenlagen,
 - 16) lag om ändring i lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om delning av jord å landet,
 - 17) lag om ändring i lagen den 8 juli 1904 (nr 26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption,
- dels* bifalla det förslag i övrigt om vars avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

GUSTAF ADOLF

Herman Kling

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen föreslås ett flertal lagändringar som bl. a. syftar till att införa en ny, enhetlig organisation av de allmänna underrätterna. De allmänna underrätterna skall utgöras av tingsrätter, som ersätter nuvarande häradsrätter och rådhusrätter. För alla tingsrätter gemensamma regler om sammansättningen i mål och ärenden föreslås.

För att ge nämnden en starkare ställning och för att ge utrymme för en mer individuellt betonad medverkan från nämndemännens sida föreslås olika ändringar i rättegångsbalkens regler om nämndmedverkan i brottmål. Förslaget innebär att den nuvarande ordningen med två olika nämndsammansättningar avskaffas. I stället införs en enhetlig nämnd bestående av fyra eller, i särskilt tidskrävande mål, fem nämndemän. Omröstningsreglerna föreslås ändrade så att man når i princip samma resultat som om nämndemännen haft individuell rösträtt. Vidare får nämndeman samma möjlighet att få skiljaktig mening antecknad i rättens protokoll som lagfaren ledamot i rätten nu har.

Vid särskild huvudförhandling i tvistemål i allmänhet skall tingsrätt ha sådan sammansättning med tre eller högst fyra lagfarna domare som nu förekommer i rådhusrätt. När det gäller sammansättningen i mål och ärenden angående vårdnad eller umgängesrätt föreslås emellertid särskilda bestämmelser. Dessa innebär att underrätt vid slutlig prövning av bl. a. tvistiga eller tveksamma frågor om vårdnad eller umgängesrätt skall bestå av lagfaren domare och nämnd.

Vidare föreslås att enklare tvistemål i något vidgad omfattning skall kunna handläggas av ensamdomare. Den förenklade form av huvudförhandling som enligt nuvarande bestämmelser i rättegångsbalken får hållas inför ensamdomare i omedelbart samband med förberedelse föreslås sålunda få användas även i fall då huvudförhandlingen hålls viss kortare tid efter det förberedelsen avslutats.

När det gäller domstolsärenden föreslås att underrätterna vid sådan handläggning som kräver mer än en domares medverkan skall ha den för tvistemål i allmänhet föreskrivna sammansättningen, dvs. normalt tre lagfarna domare. Undantag görs dock för tvistiga och tveksamma vårdnadsärenden, vilka i stället skall prövas under medverkan av nämnd. I en övergångsbestämmelse ges vidare möjlighet för de minsta underrätterna att handlägga ärenden med lagfaren ordförande och nämnd i stället för juristkollegium. Det föreslås också att enklare ärenden skall kunna prövas av ensamdomare i större utsträckning än f. n.

För handläggning av mål angående fastighetsbildning m. m. föreslås att fastighetsdomstolar inrättas. Som fastighetsdomstol skall i princip en underrätt i varje län fungera. Domstolen skall bestå av fem ledamöter, varav

två lagfarna domare, en ledamot med teknisk sakkunskap och två nämndemän.

I propositionen föreläggs riksdagen vidare allmänna riktlinjer för den framtida domkretsindelningen. Domkretsarna bör enligt dessa riktlinjer helst göras så stora att de ger arbetsunderlag för minst tre domare. Stora möjligheter till undantag från denna princip skall dock finnas. Det förordas vidare att domkretsarna liksom f. n. byggs upp med kommuner som minsta enheter. I detta avseende föreslås en anpassning till de större kommuner som enligt vad som planeras skall bildas av kommunblocken. Avsikten är också att det skall åstadkommas bättre överensstämmelse mellan gränserna för domkretsarna och för andra indelningar, såsom åklagar- och polisdistrikten. Den nya domkretsindelningen avses bli genomförd successivt och i huvudsak vara slutförd år 1975. Det förutses emellertid att ändringarna i domkretsindelningen i några fall kommer att ta längre tid att genomföra.

Frågan om de närmare villkoren och formerna för ett statligt övertagande av lokalhållningen för underrätterna utreds särskilt inom justitiedepartementet. I avvaktan på det slutliga ställningstagandet i frågan föreslås nu endast sådana ändringar som behövs för att den nuvarande ordningen skall kunna bestå när tingsrätter införs.

Flertalet lagförslag som läggs fram i propositionen föreslås träda i kraft den 1 januari 1971 med befogenhet dock för Kungl. Maj:t att förordna om tidigare ikraftträdande. Lagen om fastighetsdomstol skall enligt förslaget träda i kraft den dag Kungl. Maj:t bestämmer.

1) Förslag
till
Lag
om ändring i rättegångsbalken

Härigenom förordnas, *dels* att 16 kap. 7 § rättegångsbalken skall upphöra att gälla, *dels* att 1 kap., 2 kap. 2 och 3 §§, 4 kap. 2, 5 och 6 §§, 6 kap. 3 §, 10 kap. 9 och 17 §§, 16 kap. 1, 3 och 4 §§, 17 kap. 9 §, 29 kap. 3 §, 39 kap. 4 §, 42 kap. 20 §, 43 kap. 11 §, 46 kap. 11 §, 50 kap. 15 § och 51 kap. 15 § samma balk¹ skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

1 KAP.

Om allmän underrätt

1 §.

Tingsrätt är allmän underrätt och, om ej annat är föreskrivet, första domstol.

Domsaga är tingsrättens domkrets. Om indelningen i domsagor förordnar Konungen.

2 §.

I tingsrätt skola finnas lagman och rådmän. De skola vara lagfarna. Tingsrätt må vara delad i avdelningar.

Vid tingsrätt skall finnas kansli, som hålles öppet för allmänheten å bestämda tider.

3 §.

Tingsrätt är i tvistemål domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare må ej sitta i rätten. I brottmål skall tingsrätt bestå av en lagfaren domare och nämnd.

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare
vid måls avgörande utan huvudförhandling,
vid annan handläggning, som ej sker vid huvudförhandling eller syn å stället,
vid sådan huvudförhandling i tvistemål, som hålles i förenklad form,

¹ Senaste lydelse av 1 kap. 4 och 11 §§ se 1966:249, av 1 kap. 5 och 12 §§ och 29 kap. 3 § se 1964:166, av 1 kap. 10, 13 och 17 §§ och 4 kap. 2 § se 1964:646, av 1 kap. 15 § och 4 kap. 6 § se 1963:149, av 2 kap. 2 § se 1965:585, av 2 kap. 3 § se 1952:775, av 4 kap. 5 § se 1954:234, av 10 kap. 17 § se 1968:348, av 17 kap. 9 § se 1954:432, av 29 kap. 6 § se 1958:8, av 43 kap. 11 §, 46 kap. 11 §, 50 kap. 15 § och 51 kap. 15 § se 1956:587.

vid huvudförhandling och syn å stället i mål om brott för vilket icke är stadgat svårare straff än böter.

4 §.

I domsaga skola finnas nämndemän till det antal, som hovrätten efter tingsrättens hörande bestämmer.

I nämnd skola sitta fyra nämndemän. I mål, vari huvudförhandlingen kan beräknas taga mer än två dagar i anspråk, må dock fem sitta i nämnden. Inträffar förfall för nämndeman sedan huvudförhandling påbörjats, är rätten domför med tre i nämnden.

Tingsrätten fördelar tjänstgöringen mellan nämndemännen efter samråd med dem.

5 §.

För tingsrätt skall vara tingsställe å den eller de orter, som Konungen bestämmer.

6 §.

Tingsrätt skall för huvudförhandling årligen å bestämda tider hålla allmänna ting å tingsställe. Allmänt ting skall med undantag för tiden under tingsrättens ferier hållas varje vecka, om ej annat föranledes av arbetet hos tingsrätten eller andra omständigheter. Har tingsrätten flera tingsställen, fördelas tingen mellan dem.

Hovrätten bestämmer efter tingsrättens hörande när och å vilket tingsställe allmänt ting skall hållas.

7 §.

Då det för arbetets jämna gång eller eljest finnes erforderligt, äger tingsrätten för huvudförhandling utsätta särskilt sammanträde.

För annan handläggning än huvudförhandling skall tingsrätten hålla sammanträde så ofta arbetet kräver det.

Tingsrätten bestämmer tid och ställe för sammanträde enligt denna paragraf.

8 §.

Om särskild sammansättning av tingsrätt vid behandling av vissa mål gäller vad därom är stadgat.

9 §.

Till huvudförhandling å samma dag må ej utan synnerliga skäl utsättas flera mål, än att de kunna beräknas bliva slutförda under en tid av sex timmar. Hinner huvudförhandling icke slutföras samma dag som den påbörjats, skall sammanträdet pågå under erforderligt antal helgfria dagar i följd. Om det kan ske utan olägenhet, må dock avbrott i handläggningen, så länge sammanträdet pågår, äga rum under högst två söckendagar i veckan eller, om särskilda skäl föranleda därtill, högst tre söckendagar i veckan.

10 §.

Närmare bestämmelser om tingsrätts organisation, allmänna ting och verksamhet i övrigt samt förvaltning meddelas av Konungen.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

2 KAP.

2 §.

Hovrätt tillkommer att som första domstol upptaga mål om ansvar eller enskilt anspråk på grund av ämbetsbrott, som avses i 20 kap. 1—4 §§ brottsbalken, av domare i *häradsrätt, rådhusrätt, ägodelningsrätt, expropriationsdomstol, vattendomstol eller krigsrätt* eller av konkursdomare, inskrivningsdomare *eller ägodelningsdomare*.

Hovrätt är ————— i lag.

3 §.

I hovrätt skola finnas *president*, en eller flera *lagmän* samt hovrättsråd. De skola vara lagfarna.

Hovrätt skall ————— vice ordförande.
Vid hovrätt ————— bestämda tider.

Hovrätt tillkommer att som första domstol upptaga mål om ansvar eller enskilt anspråk på grund av ämbetsbrott, som avses i 20 kap. 1—4 §§ brottsbalken, av domare i *allmän underrätt, expropriationsdomstol, vattendomstol eller krigsrätt* eller av konkursdomare *eller* inskrivningsdomare.

I hovrätt skola finnas *hovrättspresident*, en eller flera *hovrättslagmän* samt hovrättsråd. De skola vara lagfarna.

4 KAP.

2 §.

President och lagman i hovrätt, hovrättsråd, häradshövding, tingsdomare, borgmästare och rådman utnämnas av Konungen. Revisionssekreterare utnämnes eller förordnas av Konungen.

Domare, som avses i 1 kap. 2 § eller 2 kap. 3 §, utnämnes av Konungen. Revisionssekreterare utnämnes eller förordnas av Konungen.

5 §.

Nämndeman utses genom val.

Hör till *tingslag* mer än en kommun, fördelar rätten antalet nämndemän mellan kommunerna i förhållande till deras folkmängd; varje kommun skall dock utse minst en nämndeman.

Val förrättas ————— kommunens fullmäktige.

Då nämndeman skall väljas, *ankomme i domsaga på häradshövdingen och i stad med rådhusrätt på rätten att göra anmälan därom till den som har att föranstalta om valet*.

Nämndeman utses genom val.

Hör till *domsaga* mer än en kommun, fördelar rätten antalet nämndemän mellan kommunerna i förhållande till deras folkmängd; varje kommun skall dock utse minst en nämndeman.

Då nämndeman skall väljas, *skall rätten göra anmälan därom till den som har att föranstalta om valet*.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

6 §.

Valbar till nämndeman är *man eller kvinna*, som inom kommunen äger rösträtt vid val av fullmäktige och där har sitt hemvist samt fyllt tjugofem men ej sjuttio år, dock ej den som är i konkurstillstånd. Lagfaren domare, befattningshavare vid domstol, åklagare, polisman eller advokat eller den som eljest har till yrke att föra andras talan inför rätta må ej vara nämndeman.

Valbar till nämndeman är *myn- dig svensk medborgare*, som är *man- talsskriven och boende* inom kom- munen samt ej fyllt sjuttio år. Lag- faren domare, befattningshavare vid domstol, åklagare, polisman eller ad- vokat eller den som eljest har till yrke att föra andras talan inför rätta må ej vara nämndeman.

Ej må ————— sex år.

6 KAP.

3 §.

Protokoll skall upptaga:

1. domstolen samt — — — — — särskilt; samt	8. skiljaktiga meningar, som yp-
8. skiljaktiga meningar, som yp-	pas vid omröstning inom rätten;
pas vid omröstning inom rätten; <i>nämndemans skiljaktiga mening an-</i>	pas vid omröstning inom rätten.
<i>tecknas, allenast om nämnden en-</i>	
<i>sam bestämt utgången.</i>	

10 KAP.

9 §.

Tvist om arv ————— i allmänhet.

Tvist om bodelning ————— sådant mål.

Finnes i mål, som avses i denna paragraf, ej behörig domstol enligt vad nu är sagt, upptages målet av Stockholms *rådhusrätt*.

Finnes i mål, som avses i denna paragraf, ej behörig domstol enligt vad nu är sagt, upptages målet av Stockholms *tingsrätt*.

17 §.

Ej vare ————— sådan tvist;

3. tvist, som enligt lag må upp- tagas allenast av *rådhusrätt eller i dess ställe viss häradsrätt*, om tvis- ten väckes vid annan domstol;

3. tvist, som enligt lag må upp- tagas allenast av *vissa särskilda tingsrätter*, om tvisten väckes vid annan domstol;

4. hyrestvist eller ————— av domstol.

Ej heller ————— 13 §.

Yrkande om ————— samma fordran.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

16 KAP.

1 §.

Yppas vid — — — — — omröstning ske.

*I häradsrätt säge ordföranden först sin mening och inhämta därefter nämndens.**Vid omröstning i rådhusrätt så ock i överrätt skall den yngste i rätten först yttra sig och sedan var efter annan, såsom de hava säte i rätten. Har målet beretts av viss ledamot, säge han först sin mening.**Vid omröstning skall den yngste i rätten först yttra sig och sedan var efter annan, såsom de hava säte i rätten. Har målet beretts av viss ledamot, säge han först sin mening.*

Envar ange — — — — — sin mening.

3 §.

*Yppas i häradsrätt annan mening än ordförandens och äro alla i nämnden ense om skälen och slutet eller förena sig, då i nämnden äro flera än sju, minst sju därom, gälle nämndens mening; i annat fall gälle ordförandens.**Vid omröstning i rådhusrätt så ock i överrätt gälle den mening, som omfattats av mer än hälften av rättsens ledamöter; har någon mening erhållit hälften av rösterna och är bland dem ordförandens, gälle den meningen.**Vid omröstning gälle den mening, som omfattats av mer än hälften av rättens ledamöter; har någon mening erhållit hälften av rösterna och är bland dem ordförandens, gälle den meningen.*

Om omröstning — — — — — 7 §.

4 §.

*Yppas vid omröstning i rådhusrätt eller överrätt flera än två meningar, utan att någon enligt 3 § skall gälla, och är fråga om penningar eller annat, som utgör viss myckenhet, skola rösterna för den större myckenheten sammanläggas med rösterna för närmast mindre och, om det erfordras, sammanläggningen fortsätts efter samma grund, till dess någon mening skall gälla; i annat fall gälle den mening, för vilken rösterna äro flera än för annan, eller, om för flera meningar rösterna äro lika många, den som biträts av den främste bland dem som röstat för någon av dessa meningar.**Yppas vid omröstning flera än två meningar, utan att någon enligt 3 § skall gälla, och är fråga om penningar eller annat, som utgör viss myckenhet, skola rösterna för den större myckenheten sammanläggas med rösterna för närmast mindre och, om det erfordras, sammanläggningen fortsätts efter samma grund, till dess någon mening skall gälla; i annat fall gälle den mening, för vilken rösterna äro flera än för annan, eller, om för flera meningar rösterna äro lika många, den som biträts av den främste bland dem som röstat för någon av dessa meningar.*

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

17 KAP.

9 §.

Innan dom beslutas, skall överläggning hållas. *Har nämnd säte i rätten, framställe ordföranden saken och vad lag stadgar därom.*

Innan dom beslutas, skall överläggning hållas.

Då huvudförhandling — — — domens meddelande.

Vad nu — — — muntlig förberedelse.

Avgöres eljest — — — till parterna.

Avkunnande av — — — av fullföljdshänvisning.

29 KAP.

3 §.

Yppas, då nämnd har säte i rätten, annan mening än ordförandens och *äro alla i nämnden ense om skälen och slutet eller* förena sig, då i nämnden *äro flera än sju, minst sju därom*, gälle nämndens mening; i annat fall gälle ordförandens.

Yppas, då nämnd har säte i rätten, annan mening än ordförandens och förena sig *minst tre eller*, då i nämnden *äro fem, minst fyra nämndemän om skälen och slutet*, gälle nämndens mening; i annat fall gälle ordförandens.

Vid omröstning, — — — dem ordförandens.

Om omröstning — — — — — 7 §.

6 §.

Beträffande omröstning i fråga, som hör till rättegången och ej avser ansvar eller som rör enskilt anspråk, så ock i fråga enligt 5 § eller om rättegångskostnad, gälle vad i 16 kap. är stadgat; angående häktning eller åtgärd, som avses i 25—28 kap., äge dock vad i detta kapitel föreskrives om omröstning i fråga om ansvar motsvarande tillämpning. Föres i brottmål talan om enskilt anspråk vare rättens avgörande i ansvarsfrågan bindande vid prövningen av det enskilda anspråket. Har nämnd säte i rätten, skall även vid tillämpning av reglerna i 16 kap. *städse* gälla vad i 3 § första stycket i detta kapitel är stadgat.

Beträffande omröstning i fråga, som hör till rättegången och ej avser ansvar eller som rör enskilt anspråk, så ock i fråga enligt 5 § eller om rättegångskostnad, gälle vad i 16 kap. är stadgat; angående häktning eller åtgärd, som avses i 25—28 kap., äge dock vad i detta kapitel föreskrives om omröstning i fråga om ansvar motsvarande tillämpning. Föres i brottmål talan om enskilt anspråk vare rättens avgörande i ansvarsfrågan bindande vid prövningen av det enskilda anspråket. Har nämnd säte i rätten, skall även vid tillämpning av reglerna i 16 kap. gälla vad i *1 § andra stycket och 3 § första stycket* i detta kapitel är stadgat.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

39 KAP.

4 §.

Kostnaden för syn skall, om saken är sådan, att förlikning därom är tillåten, eller fråga är om ansvar för brott, som ej hör under allmänt åtal, utgivas av parterna en för båda och båda för en eller, om synens hållande påkallats blott av ena parten, av den parten ensam. I annat fall skall kostnaden utgå av allmänna medel.

Part, som enligt vad nu nämnts har att utgiva kostnaden för syn, vare skyldig att erlægga förskott å ersättningen med belopp, som bestämmes av rätten.

Kostnaden för syn skall, utom i fall som avses i 41 kap., gäldas av statsverket.

42 KAP.

20 §.

Så snart — — — — — ej avslutats.

Huvudförhandlingen må, om hinder däremot icke möter enligt 43 kap. 2 § och tillika parterna samtycka därtill eller saken finnes uppenbar, hållas i omedelbart samband med förberedelsen.

Huvudförhandlingen må, om hinder däremot icke möter enligt 43 kap. 2 § och tillika parterna samtycka därtill, hållas i förenklad form. Sådan huvudförhandling må äga rum i omedelbart samband med förberedelsen eller, under förutsättning att samma domare sitter i rätten, inom femton dagar från den dag då den muntliga förberedelsen avslutades. Oavsett om parterna samtycka, må huvudförhandling i förenklad form hållas i omedelbart samband med förberedelsen, om saken finnes uppenbar.

Vid huvudförhandling i förenklad form skall vad som förekommit under det sammanträde då den muntliga förberedelsen avslutades anses hava förekommit även vid huvudförhandlingen utan att det behöver upprepas vid denna.

43 KAP.

11 §.

Huvudförhandlingen skall, utan annat avbrott än som må föranledas av bestämmelserna i 1 kap. 15 §

Huvudförhandlingen skall, utan annat avbrott än som må föranledas av bestämmelserna i 1 kap. 9 §, så-

(Nuvarande lydelse)

första stycket, såvitt möjligt fortgå i ett sammanhang till dess målet är färdigt till avgörande. Påbörjad huvudförhandling må ej uppskjutas, med mindre förhandlingen ägt rum enligt 3 § första stycket eller efter handläggningens början nytt viktigt skäl anförts eller kännedom vunnits om nytt viktigt bevis eller rätten eljest finner det oundgängligen erforderligt. Uppskjutes huvudförhandlingen, skall den återupptagas, så snart lämpligen kan ske.

Överstiger, då målet efter ett eller flera uppskov återupptages, den sammanlagda tid varunder uppskov ägt rum ej femton dagar, må huvudförhandlingen fortsättas. I annat fall skall ny huvudförhandling hållas, om ej i mål av sådan omfattning att huvudförhandlingen beräknas kräva minst fyra veckor rätten med hänsyn till utredningens beskaffenhet eller annan särskild omständighet finner synnerliga skäl att i stället fortsatt huvudförhandling hålles.

(Föreslagen lydelse)

vitt möjligt fortgå i ett sammanhang till dess målet är färdigt till avgörande. Påbörjad huvudförhandling må ej uppskjutas, med mindre förhandlingen ägt rum enligt 3 § första stycket eller efter handläggningens början nytt viktigt skäl anförts eller kännedom vunnits om nytt viktigt bevis eller rätten eljest finner det oundgängligen erforderligt. Uppskjutes huvudförhandlingen, skall den återupptagas, så snart lämpligen kan ske.

Överstiger, då målet efter ett eller flera uppskov återupptages, den sammanlagda tid varunder uppskov ägt rum ej femton dagar, må huvudförhandlingen fortsättas. I annat fall skall ny huvudförhandling hållas, om ej i mål av sådan omfattning att huvudförhandlingen beräknas kräva minst fyra veckor rätten med hänsyn till utredningens beskaffenhet eller annan särskild omständighet finner synnerliga skäl att i stället fortsatt huvudförhandling hålles. *Uppskjutes huvudförhandling som hålles i förenklad form, skall hållas ny huvudförhandling utan tillämpning av 42 kap. 20 § andra stycket.*

Till uppskjuten — — — — — hans utevaro.

46 KAP.

11 §.

Huvudförhandlingen skall, utan annat avbrott än som må föranledas av bestämmelserna i 1 kap. 15 § *första stycket*, såvitt möjligt fortgå i ett sammanhang till dess målet är färdigt till avgörande. Påbörjad huvudförhandling må ej uppskjutas, med mindre förhandlingen ägt rum enligt 3 § första stycket eller efter handläggningens början nytt viktigt skäl anförts eller kännedom vunnits om nytt viktigt bevis eller rätten eljest finner det oundgängligen erforderligt.

Huvudförhandlingen skall, utan annat avbrott än som må föranledas av bestämmelserna i 1 kap. 9 §, såvitt möjligt fortgå i ett sammanhang till dess målet är färdigt till avgörande. Påbörjad huvudförhandling må ej uppskjutas, med mindre förhandlingen ägt rum enligt 3 § första stycket eller efter handläggningens början nytt viktigt skäl anförts eller kännedom vunnits om nytt viktigt bevis eller rätten eljest finner det oundgängligen erforderligt. Upp-

(Nuvarande lydelse)

derligt. Uppskjutes huvudförhandlingen, skall den återupptagas, så snart lämpligen kan ske. Är den tilltalade häktad, skall förhandlingen återupptagas inom en vecka från dagen för föregående förhandlings avslutande eller, då han häktats därefter, från dagen för hans häktande, om ej på grund av särskilda omständigheter längre uppskov är nödvändigt.

Överstiger, då — — — huvudförhandling hålles.

Till uppskjuten — — — — — § sägs.

(Föreslagen lydelse)

skjutes huvudförhandlingen, skall den återupptagas, så snart lämpligen kan ske. Är den tilltalade häktad, skall förhandlingen återupptagas inom en vecka från dagen för föregående förhandlings avslutande eller, då han häktats därefter, från dagen för hans häktande, om ej på grund av särskilda omständigheter längre uppskov är nödvändigt.

50 KAP.

15 §.

Om huvudförhandling äge i övrigt vad i 1 kap. 15 § första stycket samt 43 kap. 1—6 och 10—13 §§ är stadgat motsvarande tillämpning; om kallelse till uppskjuten huvudförhandling och föreläggande för part gälle dock 14 § i detta kapitel.

Om huvudförhandling äge i övrigt vad i 1 kap. 9 § samt 43 kap. 1—6 och 10—13 §§ är stadgat motsvarande tillämpning; om kallelse till uppskjuten huvudförhandling och föreläggande för part gälle dock 14 § i detta kapitel.

51 KAP.

15 §.

Om huvudförhandling äge i övrigt vad i 1 kap. 15 § första stycket samt 46 kap. 1—5, 7, 9, 11, 13 och 16 §§ är stadgat motsvarande tillämpning; om kallelse till uppskjuten huvudförhandling och föreläggande för part gälle dock 14 § i detta kapitel.

Om huvudförhandling äge i övrigt vad i 1 kap. 9 § samt 46 kap. 1—5, 7, 9, 11, 13 och 16 §§ är stadgat motsvarande tillämpning; om kallelse till uppskjuten huvudförhandling och föreläggande för part gälle dock 14 § i detta kapitel.

Då mål — — — — kapitel stadgas.

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna helt eller delvis skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underätter.

2. Vid huvudförhandling, som påbörjats före lagens ikraftträdande, samt vid överläggning och omröstning i anslutning därtill skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alltjämt gälla.

3. Vad som i eller med stöd av 1 kap. 1 § andra stycket första punkten och tredje stycket i deras äldre lydelse föreskrives om indelning i tingslag skall äga fortsatt giltighet, såvitt angår frågor rörande tingshusbyggnadsskyldighet, som åvilar tingslag, och därmed sammanhängande åligganden och rättigheter.

4. Utan hinder av 1 kap. 2 § första stycket första punkten i dess nya lydelse får i de tingsrätter Konungen bestämmer tills vidare finnas endast lagman eller endast lagman och en rådmän.

5. Vad som föreskrives i 2 kap. 2 § första stycket i dess nya lydelse skall äga tillämpning även på domare i ägodelningsrätt och på ägodelningsdomare.

6. Innebär beslut enligt de nya bestämmelserna att antalet nämndemän för viss kommun skall minskas, skall underrätten, om kommunens fullmäktige gör framställning därom, förordna om nyval i fråga om alla nämndemansplatser som belöper på kommunen. I annat fall minskas antalet allteftersom nämndemän för kommunen avgår. Mot underrätts beslut om nyval får talan ej föras.

7. Förekommer i lag eller annan författning

a) bestämmelse som avser häradsrätt eller rådhusrätt, skall den i stället gälla tingsrätt, varvid dock, såvitt angår tryckfrihetsmål, bestämmelse avseende rådhusrätt gäller endast tingsrätt som trätt i stället för rådhusrätt,

b) bestämmelse som avser tingslag och ej angår fråga rörande tingshusbyggnadsskyldighet och därmed sammanhängande åligganden och rättigheter skall bestämmelsen i stället gälla domsaga,

c) bestämmelse som innebär att viss åtgärd skall vidtagas hos eller av häradshövdingen, borgmästaren, rättens ordförande, domaren eller domhuvuden och är bestämmelsen endast en domförhållsregel, skall den i stället gälla tingsrätt,

d) bestämmelse som innehåller uttrycket »på landet» eller liknande bestämning, skall, såvitt ej annat framgår av omständigheterna, bestämmelsen avse område som, innan tingsrätt införes, hör till häradsrätts domkrets,

e) bestämmelse som avser stad med rådhusrätt eller innehåller liknande bestämning, skall, såvitt ej annat framgår av omständigheterna, bestämmelsen avse stad som, innan tingsrätt införes, utgör rådhusrätts domkrets.

8. Förekommer i övrigt i lag eller annan författning hänvisning till eller avses däri eljest bestämmelse, som ersatts genom bestämmelse i denna lag, skall den nya bestämmelsen i stället tillämpas.

9. Konungen kan i samband med ändring i domsagoindelningen förordna om avsteg från 7 d och e.

2) Förslag

till

Lag**om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 304)****om införande av nya rättegångsbalken**

Härigenom förordnas, att 22 § lagen den 20 december 1946 om införande av nya rättegångsbalken skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)***22 §.**

Bestämmelserna i nya rättegångsbalken om fullföljd av talan mot underrätts beslut i rättegång skola äga motsvarande tillämpning beträffande talan mot underrätts beslut i fråga, som avses i 4 kap. 5, 7 eller 8 § eller 33 kap. 24 § nämnda balk. Mot hovrättens beslut må talan ej föras.

Bestämmelserna i nya rättegångsbalken om fullföljd av talan mot underrätts beslut i rättegång skola äga motsvarande tillämpning beträffande talan mot underrätts beslut i fråga, som avses i 4 kap. 5, 7 eller 8 § eller 33 kap. 24 § nämnda balk. Mot hovrättens beslut *i sådan fråga eller i fråga som avses i 1 kap. 4 § första stycket eller 6 § andra stycket samma balk* må talan ej föras.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt beträffande viss eller vissa underrätter.

3) Förslag

till

Lag**om fastighetsdomstol**

Härigenom förordnas som följer.

*Inledande bestämmelser***1 §.**

I varje län skall finnas en fastighetsdomstol. Konungen kan dock föreskriva att annat område än län skall utgöra domkrets för fastighetsdomstol. Den allmänna underrätt som Konungen bestämmer skall vara fastighetsdomstol.

Fastighetsdomstol upptager de mål och ärenden som anges i särskild lag eller författning.

2 §.

Om fastighetsdomstol och rättegången i mål eller ärende vid sådan domstol gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån ej annat följer av denna lag eller annan författning.

Fastighetsdomstols sammansättning

3 §.

Fastighetsdomstol består av ordförande samt fyra andra ledamöter, varav två nämndemän.

Ordföranden utses bland de lagfarna domarna i den allmänna underrätten. Av domstolens övriga ledamöter skall en vara lagfaren domare i underrätten eller i annan underrätt eller i vattendomstol samt en ha teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering.

Nämndemännen bör vara allmänt betrodda och väl förtrogna med sin orts förhållanden.

4 §.

Vid måls avgörande utan huvudförhandling samt vid annan handläggning som ej sker vid huvudförhandling eller syn på stället är fastighetsdomstol domför utan nämndemännen.

Åtgärd som avser endast måls beredande får i den omfattning Konungen bestämmer vidtagas av lagfaren eller teknisk ledamot i fastighetsdomstolen eller av tjänsteman vid underrätten.

5 §.

Konungen eller myndighet, som Konungen bestämmer, utser ordföranden samt utnämner eller förordnar teknisk ledamot i fastighetsdomstol.

6 §.

Nämndeman i fastighetsdomstol utses genom val för sex år. Konungen eller myndighet, som Konungen bestämmer, fastställer för varje domsaga inom fastighetsdomstols domkrets det antal nämndemän som skall utses. Nämndeman skall vara valbar till nämndeman i den domsaga för vilken han utses. Avgår nämndeman under tjänstgöringstiden, skall val avse återstående del av samma tid.

7 §.

Val av nämndeman i fastighetsdomstol förrättas i kommun, som ensam bildar domsaga, av kommunens fullmäktige samt i annat fall inför underrätt av valmän som utses av fullmäktige i varje kommun inom domsagan. Bestämmelserna i kommunallagen den 18 december 1953 (nr 753) om ersättning till fullmäktig äger motsvarande tillämpning.

Konungen eller myndighet, som Konungen bestämmer, fastställer det antal valmän jämte suppleanter för dem som skall utses.

Klagen över valet föres genom besvär hos hovrätten. Mot hovrättens beslut får talan ej föras.

8 §.

Nämndeman tjänstgör efter kallelse av fastighetsdomstolens ordförande. Till tjänstgöring bör företrädesvis kallas nämndemän från den domsaga till vilken målet närmast har anknytning.

Bestämmelser om förfarandet

9 §.

Om det behövs för utredning i särskild fråga, kan ordföranden uppdraga åt en eller flera ledamöter av fastighetsdomstolen att verkställa undersökning på platsen. Parterna skall på lämpligt sätt underrättas om tiden för sådan undersökning, om ej undersökningen sker endast som förberedande åtgärd för syn på stället.

10 §.

Huvudförhandling hålles vid syn på stället eller, om syn ej behövs, på plats som bestämmes med hänsyn främst till att minsta möjliga kostnader uppstår.

11 §.

Vid huvudförhandlingens början bör ordföranden eller annan ledamot kort redogöra för saken och de yrkanden som framställts i målet. För utredning i fråga av teknisk beskaffenhet får part åberopa ingiven skrift. Redogörelse skall lämnas för skriftens innehåll.

Vid uppskjuten huvudförhandling skall målet företagas i det skick vari det förelåg vid den tidigare handläggningens slut. Har de ledamöter som vid det senare sammanträdet tjänstgör i domstolen ej deltagit i den tidigare handläggningen, skall dock målet företagas till ny huvudförhandling. I den mån det i sådant fall kan antagas vara utan betydelse eller skulle medföra oskäligen kostnad eller synnerlig olägenhet, behöver bevis som upptagits vid tidigare sammanträde ej upptagas på nytt.

12 §.

Yppas vid överläggning skiljaktiga meningar, tillämpas rättegångsbalkens regler om omröstning i domstol med endast lagfarna ledamöter. Vid omröstning skall först ordföranden säga sin mening, därefter den andre lagfarne ledamoten, så den tekniske ledamoten och sist nämndemännen.

Övriga bestämmelser

13 §.

Fastighetsdomstol får för sina sammanträden förfoga över behövliga lokaler i domstolsbyggnad eller annan allmän byggnad som ej är upptagen för sitt huvudsakliga ändamål eller utgöres av gudstjänstlokal. Uppkommer särskilda kostnader, ersättes de av statsverket.

14 §.

Närmare föreskrifter för tillämpningen av denna lag meddelas av Konungen.

Denna lag träder i kraft den dag Konungen bestämmer.

Vad som i lagen föreskrives beträffande domsaga äger motsvarande tillämpning på rådhusrätts domkrets.

4) Förslag
till
Lag
om ändring i statstjänstemannalagen den 3 juni
1965 (nr 274)

Härigenom förordnas, att 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

11 §.

Tjänsteman är skyldig att utöva annan statlig tjänst enligt bestämmelser som Konungen meddelar. Innehavare av ordinarie domartjänst är *dock* skyldig att utöva *endast* jämställd eller högre domartjänst vid den domstol han tillhör.

Tjänsteman är skyldig att utöva annan statlig tjänst enligt bestämmelser som Konungen meddelar.

Innehavare av ordinarie domartjänst är *icke* skyldig att utöva *annan statlig tjänst än* jämställd eller högre domartjänst vid den domstol han tillhör. *Annan ordinarie underrättsdomare än lagman är dock skyldig att dessutom tjänstgöra som ledamot i annan underrätt inom samma hovrättsområde vid handläggning för vilken kräves flera lagfarna domare än en. Sådan tjänstgörings-skyldighet åligger också ordinarie vattenrättsdomare. Ordinarie vattenrättsingenjör är skyldig att tjänstgöra som teknisk ledamot i fastighetsdomstol.*

I den ————— skäl föreligga.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt beträffande domare i viss underrätt eller vattendomstol. I sådant fall skall det undantag som enligt 11 § andra stycket andra punkten gäller i fråga om lagman avse även häradshövding och borgmästare.

5) Förslag

till

Lag

om ändring i lagen den 20 november 1964 (nr 645) med vissa
bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet
för rådhusrätterna

Härigenom förordnas, att 3 § lagen den 20 november 1964 med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

3 §.

Stad med rådhusrätt skall efter den tidpunkt som angives i 1 § alltjämt hålla erforderliga lokaler för *rådhusrättens* behov jämte möbler och andra dylika inventarier samt svara för uppvärmning, belysning och städning av lokalerna.

Stad med rådhusrätt skall efter den tidpunkt som angives i 1 § alltjämt hålla erforderliga lokaler för *rättens* behov jämte möbler och andra dylika inventarier samt svara för uppvärmning, belysning och städning av lokalerna. *Nämnda skyldighet består även sedan stadens rådhusrätt ersatts av tingsrätt.*

Vad i — — — — — motsvarande tillämpning.

Om stad, som avses i första stycket, i judiciellt avseende sammanlægges med annan domkrets eller del därav, skall staden vid och efter sammanläggningen anses som ett tingslag, såvitt angår lokalhållnings-skyldigheten och därmed sammanhängande åligganden och rättigheter. Bestämmelser om utdebitering av tingshusmedel skola dock icke äga tillämpning på staden.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna, att 3 § i dess nya lydelse skall gälla från tidigare tidpunkt beträffande viss stad.

6) Förslag

till

Lag

**om upphävande av lagen den 20 november 1964 (nr 647) med vissa
bestämmelser angående stads förenande med domsaga**

Härigenom förordnas, att lagen den 20 november 1964 med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga skall upphöra att gälla vid utgången av år 1970.

7) Förslag

till

Lag**om ändring i föräldrabalken**

Härigenom förordnas i fråga om 20 kap. föräldrabalken¹, *dels* att nuvarande 36—40 §§ skall betecknas 38—42 §§, *dels* att den nya 42 § skall er- hålla ändrad lydelse på sätt nedan anges, *dels* att i kapitlet skall införas två nya paragrafer, 36 och 37 §§, av nedan angiven lydelse.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)***20 KAP.****36 §.**

*Om rätten vid förberedande hand-
läggning i mål eller ärende som rör
vårdnad eller umgängesrätt finner
att sådan fråga är tvistig eller att det
eljest ej är uppenbart hur den skall
avgöras, skall rätten vid slutlig pröv-
ning av frågan bestå av en lagfaren
domare och nämnd. Föreligger där-
vid annan fråga i målet eller ärendet
till prövning, skall rätten även vid
denna hava nyss angiven samman-
sättning.*

*Första stycket äger motsvarande
tillämpning när i ärende förekom-
mer fråga om*

*antagande av adoptivbarn som ej
fyllt tjugu år,*

*hävande av adoptivförhållande
som angår sådant barn,*

*förordnande av förmyndare, i fall
då den förordnade skall utöva vård-
naden om barn, eller*

*entledigande av förmyndare som
utövar vårdnad.*

37 §.

*Har nämnd säte i rätten, skola i
nämnden sitta nämndemän till det
antal som föreskrives i 1 kap. 4 §
andra stycket rättegångsbalken. I så-
dant fall skola vidare följande avvi-
kelser gälla från vad som eljest är*

¹ Senaste lydelse av 40 § se 1955:409.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)*

föreskrivet om överläggning och omröstning i tvistemål.

Ordföranden skall vid överläggningen framställa saken och vad lag stadgar därom.

Vid omröstning skall ordföranden först säga sin mening och därefter inhämta nämndens.

Yppas annan mening än ordförandens och förena sig minst tre eller, då i nämnden äro fem, minst fyra nämndemän om skälen och slutet, gäller nämndens mening. I annat fall gäller ordförandens mening.

Har nämnden bestämt rättens avgörande, svarar för detta envar nämndeman, som med sin röst bidragit därtill.

40 §.

Över hovrättens beslut i fråga som avses i 39 § må klagan ej föras. Samma lag vare med avseende å ärende som först handlagts av överförmyndaren.

42 §.

Över hovrättens beslut i fråga som avses i 41 § må klagan ej föras. Samma lag vare med avseende å ärende som först handlagts av överförmyndaren.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

Vid handläggning, som påbörjats före lagens ikraftträdande och för vilken enligt äldre bestämmelser kräves flera domare än en, samt vid överläggning och omröstning i anslutning till sådan handläggning skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alltjämt gälla.

8) Förslag
till
Lag
om ändring i giftermålsbalken

Härigenom förordnas i fråga om 15 kap. giftermålsbalken, *dels* att nuvarande 29 och 30 §§ skall betecknas 30 respektive 31 §, *dels* att i kapitlet skall införas en ny paragraf, 29 §, av nedan angiven lydelse.

15 KAP.

29 §.

Att nämnd skall medverka vid prövning av vissa frågor som avses i denna balk följer av 20 kap. 36 § föräldrabalken.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att den nya bestämmelsen skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

9) Förslag
till
Lag
om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning
av domstolsärenden

Härigenom förordnas, *dels* att 8 § lagen den 20 december 1946 om handläggning av domstolsärenden¹ skall upphöra att gälla, *dels* att 6 § samma lag skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

6 §.

Underrätt *vare* vid handläggning av ärende domför, *häradsrätt utan nämnd och rådhusrätt* med en lagfaren domare.

Vid annan handläggning än i 3 eller 4 § sågs skall *dock i häradsrätt nämnd deltaga och rådhusrätt äga den sammansättning som i rättgångsbalken är i allmänhet föreskriven för domförhet vid huvudför-*

Underrätt *är* vid handläggning av ärende domför med en lagfaren domare, *om ej annat följer av vad som föreskrives nedan i denna paragraf.*

Vid annan handläggning än i 3 eller 4 § sågs skall rätten *bestå av minst tre och högst fyra lagfarna ledamöter*, om ärendet är *twistigt* eller om det angår

¹ Senaste lydelse av 6 § se 1968:343.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)*

handling i tvistemål, om ärendet angår

1. *adoption, vårdnaden om barn eller samtycke till hävande av tjänste- eller arbetsavtal som barn ingått, barns släktnamn, medgivande till äktenskap enligt 2 kap. 4 § giftermålsbalken eller till åtgärd beträffande makars egendom enligt 5 kap. 14 § eller 6 kap. 6 § nämnda balk eller förordnande angående sådan egendoms förvaltning i andra fall;*

2. *förmynderskap eller godmanskap enligt föräldrabalken, dock ej fråga om förordnande eller entledigande av förmyndare eller god man i annat fall än då ärendet är tvistigt och ej heller fråga om inskrivning eller överflyttning av förmynderskap eller godmanskap eller föreläggande, som avses i 14 kap. 10 §, 15 kap. 11 § eller 16 kap. 3, 4 eller 10 § föräldrabalken;*

3. *förvaltning enligt lagen om testamente eller lagen om boutredning och arvskifte, dock ej fråga om avträdande av egendom till förvaltning av boutredningsman eller förordnande av boutredningsman i annat fall än då ärendet är tvistigt;*

4. *nedsättning av bolags aktiekapital eller grundfond, tillstånd till vinstutdelning i bolag, skyldighet för bolag eller förening att träda i likvidation, förordnande eller entledigande av likvidator eller tillstånd till försäljning av egendom under likvidation eller till fusion;*

5. *förvaltning av stiftelse eller utseende av huvudmän i sparbank;*

6. *förordnande eller entledigande av god man eller annan för fullgörande av särskilt uppdrag i andra fall än ovan sagts och ärendet är tvistigt;*

7. *bestämmande av arvode;*

8. *tillstånd till försäljning av samfällad egendom enligt lagen om samäganderätt, underställning av del-*

1. *samtycke till hävande av tjänste- eller arbetsavtal som barn ingått, medgivande till äktenskap enligt 2 kap. 4 § giftermålsbalken eller till åtgärd beträffande makars egendom enligt 5 kap. 14 § eller 6 kap. 6 § nämnda balk eller förordnande angående sådan egendoms förvaltning i andra fall,*

2. *talán mot överförmyndares beslut,*

3. *nedsättning av bolags aktiekapital eller grundfond, tillstånd till vinstutdelning i bolag, skyldighet för bolag eller förening att träda i likvidation, förordnande eller entledigande av likvidator eller tillstånd till försäljning av egendom under likvidation eller till fusion,*

4. *förvaltning av stiftelse,*

5. *underställning av delägares beslut eller meddelande av särskilda föreskrifter angående god mans för-*

(Nuvarande lydelse)

ägares beslut eller meddelande av särskilda föreskrifter angående godmans förvaltning enligt lagen om förvaltning av bysamfälligheter och därmed jämförliga samfällda ägor och rättigheter, föreskrifter jämlikt 24 § lagen om rätt till fiske angående nyttjande av samfällt fiske eller intagande i rättens protokoll av förening enligt lagen om ägofred;

9. medgivande av undantag enligt 2 kap. 82 § lagen om nyttjanderätt till fast egendom; eller

10. dödande av förkommen handling.

Skall i häradsrätt nämnd deltaga, vare häradsrätten i ärende, som avses i andra stycket 2, 3, 6, 7, 9 eller 10 eller angår intagande i rättens protokoll av förening varom under 8. förmåles, domför med tre i nämnden, dock ej då fråga är om tillstånd till viss förvaltningsåtgärd eller talan mot överförmyndares beslut.

(Föreslagen lydelse)

valtning enligt lagen om förvaltning av bysamfälligheter och därmed jämförliga samfällda ägor och rättigheter, eller

6. tillstånd till viss förvaltningsåtgärd i annat fall än som avses ovan.

Om särskild anledning föreligger, får rätten även i annat fall än som avses i andra stycket ha där föreskriven sammansättning.

Om medverkan av nämnd i vissa ärenden finnas bestämmelser i 20 kap. 36 och 37 §§ föräldrabalken.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna helt eller delvis skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

Vid handläggning, som påbörjats före lagens ikraftträdande och för vilken enligt äldre bestämmelser kräves flera domare än en, samt vid överläggning och omröstning i anslutning till sådan handläggning skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alltjämt gälla.

Har underrätt mindre än tre ordinarie lagfarna domare, får rätten beträffande visst ärende förordna att handläggning, som enligt 6 § i dess nya lydelse skall ske med tre eller fyra lagfarna domare, i stället skall ombesörjas av en lagfaren domare och nämnd. I sådant fall äger 20 kap. 37 § föräldrabalken motsvarande tillämpning.

10) Förslag
till
Lag
om ändring i brottsbalken

Härigenom förordnas, att 38 kap. 6 § brottsbalken skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

38 KAP.

6 §.

Angående rättens sammansättning när den har att avgöra fråga, som avses i 2 § eller i 27 kap. 6 §, 28 kap. 9 §, 30 kap. 8 § eller 34 kap. 10 § andra stycket, 12 eller 13 § eller 15 § såvitt angår tillämpning av 10 § andra stycket, skall gälla vad i rättegångsbalken är i allmänhet föreskrivet om domförhet vid huvudförhandling i brottmål. Detsamma skall gälla i fråga om undanröjande av påföljd enligt 34 kap. 1 § 3, förverkande av villkorligt medgiven frihet enligt 34 kap. 4 § samt återintagning i anstalt eller annan åtgärd enligt 34 kap. 8 eller 9 §.

Fråga om annan åtgärd enligt 34 kap. 4 §, åtgärd enligt 34 kap. 5 § samt åtgärd eller behandling enligt 34 kap. 6 § må ej avgöras vid häradsrätt utan nämnd eller i rådhusrätt av allenast en lagfaren domare.

Vid avgörande av fråga, som avses i 27 kap. 5 § andra stycket eller 28 kap. 11 §, är *häradsrätt* domför utan nämnd och rådhusrätt med en lagfaren domare.

Nämnd skall deltaga vid underretts avgörande av fråga, som avses i 2 § eller i 27 kap. 6 §, 28 kap. 9 §, 30 kap. 8 § eller 34 kap. 10 § andra stycket, 12 eller 13 § eller 15 § såvitt angår tillämpning av 10 § andra stycket. Detsamma skall gälla i fråga om undanröjande av påföljd enligt 34 kap. 1 § 3, förverkande av villkorligt medgiven frihet eller annan åtgärd enligt 34 kap. 4 §, åtgärd enligt 34 kap. 5 §, åtgärd eller behandling enligt 34 kap. 6 § samt återintagning i anstalt eller annan åtgärd enligt 34 kap. 8 eller 9 §.

Vid avgörande av fråga, som avses i 27 kap. 5 § andra stycket eller 28 kap. 11 §, är *underrätt* domför med en lagfaren domare.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

Vid huvudförhandling, som påbörjats före lagens ikraftträdande, samt vid överläggning och omröstning i anslutning därtill skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alltjämt gälla.

11) Förslag

till

Lag**om ändring i lagen den 20 mars 1964 (nr 168) om verkställighet av bötesstraff**

Härigenom förordnas, att 21 och 22 §§ lagen den 20 mars 1964 om verkställighet av bötesstraff skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)***21 §.**

Underrätt är i mål enligt denna lag domförlagd med tre i nämnden. Finnes i annat mål anstånd med verkställighet av förvandlingsstraff böra förklaras förverkat, må målet ej i underrätt prövas och avgöras utan nämnd.

Nämnd skall deltaga vid underrätts avgörande av saken i mål enligt denna lag utom i fall som avses i 22 §. Detta gäller även när i annat mål anstånd med verkställighet av förvandlingsstraff finnes böra förklaras förverkat.

I mål — — — — — saken finnes.

Rättens avgörande — — — — genom beslut.

I övrigt — — — — — är stadgat.

22 §.

Erlägges, sedan — — — sistnämnda paragrafer.

Beslut i fråga som avses i denna paragraf meddelas, om den bötfällde åtnjuter anstånd enligt 18 §, av den domstol som förvandlat böterna och eljest av kriminalvårdsstyrelsen. Beslutet länder omedelbart till efterrättelse.

Beslut i fråga som avses i denna paragraf meddelas, om den bötfällde åtnjuter anstånd enligt 18 §, av den domstol som förvandlat böterna och eljest av kriminalvårdsstyrelsen. *Underrätt är vid prövningen domförlagd utan nämnd.* Beslutet länder omedelbart till efterrättelse.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

Vid handläggning, som påbörjats före lagens ikraftträdande och för vilken enligt äldre bestämmelser kräves flera domare än en, samt vid överläggning och omröstning i anslutning till sådan handläggning skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alltså gälla.

12) Förslag

till

Lag

**om ändring i lagen den 13 april 1945 (nr 118) om ersättning i vissa fall
åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.**

Härigenom förordnas, att 6 § lagen den 13 april 1945 om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.¹ skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)***6 §.**

Göres ansökan om ersättning an-
norledes än i mål, vari ansvarsfrå-
gan handlägges, vare rätten vid ansö-
kans prövning och avgörande dom-
för i den sammansättning som gällt
för målet om ansvarsfrågan. Har rät-
ten icke tidigare handlagt mål om
ansvarsfrågan, *gälle om rättens sam-
mansättning vad i allmänhet är fö-
reskrivet om domförhet vid huvud-
förhandling i brottmål.* Rättens av-
görande sker genom beslut.

Göres ansökan om ersättning an-
norledes än i mål, vari ansvarsfrå-
gan handlägges, vare rätten vid an-
sökans prövning och avgörande dom-
för i den sammansättning som gällt
för målet om ansvarsfrågan. Har rät-
ten icke tidigare handlagt mål om
ansvarsfrågan, *skall nämnd deltaga
vid avgörande av saken.* Rättens av-
görande sker genom beslut.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

Vid huvudförhandling, som påbörjats före lagens ikraftträdande, samt vid överläggning och omröstning i anslutning därtill skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alltjämt gälla.

¹ Senaste lydelse av 6 § se 1958:13.

13) Förslag

till

Lag

om ändring i militära rättegångslagen den 30 juni 1948 (nr 472)

Härigenom förordnas, att 51, 52, 64, 96 och 97 §§ militära rättegångslagen den 30 juni 1948¹ skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

51 §.

Avvisas ej — — — — genom beslut.

Vid avgörandet skall underrätt *bestå av en lagfaren domare och nämnd; rätten vare domför med tre i nämnden.*

Vid avgörandet skall *i* underrätt *nämnd deltaga.*

52 §.

Åklagare som — — — — förverkandepåföljd prövats.

Vill åklagaren — — — — som yrkas.

Vad i 1 kap. 4 och 11 §§ rättegångsbalken stadgas därom att underrätt vid huvudförhandling i vissa brottmål är domför med en lagfaren domare äger ej tillämpning i mål som avses i denna paragraf.

Nämnd skall deltaga vid underrätts avgörande av saken.

64 §.

Mot beslut i ersättningsmål må talan föras av den ersättningsskyldige. Å sådan talan skall vad i 8 kap. är stadgat om klagan som endast avser annat än arreststraff äga motsvarande tillämpning.

Mot beslut i ersättningsmål må talan föras av den ersättningsskyldige. Å sådan talan skall vad i 8 kap. är stadgat om klagan som endast avser annat än arreststraff äga motsvarande tillämpning. *Handlägges fråga om ersättningsskyldighet utan samband med ansvarsfråga, är rätten dock domför med en lagfaren domare.*

Kronans talan — — — av åklagaren.

96 §.

Krigsrätt består — — — regimentsofficers grad.

Inrättas krigsrätt — — — kaptens grad.

Krigsrätt är domför med krigsdomaren ensam i de fall, då *rådhusrätt* vid handläggning av militärt mål är domför med en lagfaren domare.

Krigsrätt är domför med krigsdomaren ensam i de fall, då *tingsrätt* vid handläggning av militärt mål är domför med en lagfaren domare.

¹ Senaste lydelse av 51 § se 1958:15, av 52 § se 1959:105 och av 96 § se 1949:364.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)*

97 §.

Angående omröstning i krigsrätt skall gälla vad som är stadgat för häradsrätt.

Beträffande överläggning och omröstning i krigsrätt i militärt tvistemål äga 29 kap. 1 § andra stycket och 3 § första stycket samt 30 kap. 7 § första stycket andra punkten rättegångsbalken motsvarande tillämpning.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna helt eller delvis skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

Vid handläggning, som påbörjats före lagens ikraftträdande och för vilken enligt äldre bestämmelser kräves flera domare än en, samt vid överläggning och omröstning i anslutning till sådan handläggning skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alltjämt gälla.

14) Förslag

till

Lag

om ändring i lagen den 4 juni 1964 (nr 450) om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet

Härigenom förordnas, att 13 § lagen den 4 juni 1964 om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)*

13 §.

Talan enligt — — — — — sådan talan.

Angående rättens sammansättning när den har att avgöra fråga om förverkande av villkorligt anstånd skall gälla vad som i rättegångsbalken är i allmänhet föreskrivet om domförelse vid huvudförhandling i brottmål. Vid avgörande av fråga, som avses i 12 § andra stycket, är häradsrätt domför utan nämnd och rådhusrätt med en lagfaren domare.

Nämnd skall delta vid underretts avgörande av fråga om förverkande av villkorligt anstånd. Vid avgörande av fråga, som avses i 12 § andra stycket, är rätten domför med en lagfaren domare.

Underrätt skall — — — genom beslut.

Rättegångskostnad, som — — — å statsverket.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

Vid handläggning, som påbörjats före lagens ikraftträdande och för vilken enligt äldre bestämmelser kräves flera domare än en, samt vid överläggning och omröstning i anslutning till sådan handläggning skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alltjämt gälla.

15) Förslag
till
Lag
om ändring i vattenlagen

Härigenom förordnas, *dels* att 11 kap. 97 § 2 mom. vattenlagen¹ skall upphöra att gälla, *dels* att 106 § samma kap. skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

11 KAP.

106 §.

Bestämmelserna i — — — behandling därstädes.

Vattenöverdomstolen må, där så finnes lämpligt, uppdraga åt vattenrättsråd att verkställa undersökning å stället. Finnes önskvärt, att lagfaren ledamot är närvarande vid undersökningen, äge vattenöverdomstolen förordna härom. I fråga om undersökning, som nu sagts, skall vad i 45 § 2 mom. *och 97 § 2 mom.* stadgas äga motsvarande tillämpning.

Vattenöverdomstolen må, där så finnes lämpligt, uppdraga åt vattenrättsråd att verkställa undersökning å stället. Finnes önskvärt, att lagfaren ledamot är närvarande vid undersökningen, äge vattenöverdomstolen förordna härom. I fråga om undersökning, som nu sagts, skall vad i 45 § 2 mom. stadgas äga motsvarande tillämpning.

Då på — — — — — fullföljt talan.

Med avseende — — — — — av statsverket.

I mål — — — — — fullföljt talan.

Denna lag träder i kraft den dag Konungen bestämmer.

¹ Senaste lydelse av 11 kap. 97 § se 1961:548 och av 11 kap. 106 § se 1961:48.

16) Förslag
till
Lag
om ändring i lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om delning
av jord å landet

Härigenom förordnas, att 21 kap. 12 § lagen den 18 juni 1926 om delning av jord å landet¹ skall upphöra att gälla den dag Konungen bestämmer.

17) Förslag
till
Lag
om ändring i lagen den 8 juli 1904 (nr 26 s. 1) om vissa internationella
rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och
adoption

Härigenom förordnas, att 5 kap. 4 § lagen den 8 juli 1904 om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption² skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

5 KAP.

4 §.

Skall i visst fall svensk lag ej äga tillämpning beträffande omyndighetsförklaring av någon, som vistas här i riket, eller är ännu ej utrett, om det skall ske, äge likväl rätten, om dröjsmål uppenbarligen skulle medföra fara, förordna, att han skall vara omyndig under tiden intill dess vård om hans angelägenheter anordnats i enlighet med lagen i hans hemland eller rätten meddelat dom, så ock för samma tid förordna förmyndare. I avseende å förordnande, varom nu är sagt, skall vad i 20 kap. 20 §, 26 § andra stycket och 39 §

Skall i visst fall svensk lag ej äga tillämpning beträffande omyndighetsförklaring av någon, som vistas här i riket, eller är ännu ej utrett, om det skall ske, äge likväl rätten, om dröjsmål uppenbarligen skulle medföra fara, förordna, att han skall vara omyndig under tiden intill dess vård om hans angelägenheter anordnats i enlighet med lagen i hans hemland eller rätten meddelat dom, så ock för samma tid förordna förmyndare. I avseende å förordnande, varom nu är sagt, skall vad i 20 kap. 20 §, 26 § andra stycket och 41 §

¹ Senaste lydelse av 21 kap. 12 § se 1946:827.

² Senaste lydelse av 5 kap. 4 § se 1949:384.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)*

föräldrabalken är stadgat äga mot-
svarande tillämpning.

föräldrabalken är stadgat äga mot-
svarande tillämpning.

Är förmynderskap — — — omyndiges angelägenheter.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. I den mån Konungen förordnar att lagen den 1969 (nr) om ändring i föräldrabalken skall gälla från tidigare tidpunkt, skall dock även förevarande lag gälla från den tidpunkten.

*Utdrag av protokollet över justitieärenden, hållet inför Hans
Maj:t Konungen i statsrådet på Stockholms slott den
19 april 1968.*

Närvarande:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena NILSSON, statsråden STRÄNG, LANGE, KLING, JOHANSSON, HOLMQVIST, ASPLING, SVEN-ERIC NILSSON, LUNDKVIST, GUSTAFSSON, GEIJER, MYRDAL, ODHNOFF, WICKMAN, MOBERG.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet Kling, anmäler efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter fråga om *de allmänna underrätternas organisation m. m.* och anför.

1. Inledning

De allmänna domstolarna i vårt land utgörs av häradsrätter och rådhusrätter såsom första instans, s. k. underrätter, samt vidare hovrätter och högsta domstolen. Ett utmärkande drag för det svenska domstolsväsendet är att de allmänna domstolarnas kompetens är mycket vidsträckt. Specialprocess vid särskilda domstolar förekommer bara inom snävt begränsade områden.

Den nuvarande domstolsorganisationen har i sina huvuddrag bestått sedan lång tid tillbaka. Den stora processreform som genomfördes med 1942 års rättegångsbalk avsåg i huvudsak själva rättegångsförfarandet. I organisatoriska frågor begränsades reformen i princip till sådana åtgärder som behövdes för att domstolarna skulle bli i stånd att bära upp det nya processuella förfarandet. Frågan om en mer genomgripande omorganisation sköts på framtiden.

Efter processreformen har företagits flera utredningar som har gällt domstolsväsendet, varvid behandlats inte endast olika procedurfrågor utan också vissa sidor av domstolsväsendets organisatoriska utformning. Bland betänkanden som har avgivits på detta område kan nämnas »Förslag till vissa ändringar i rättegångsbalken» (SOU 1953: 26), »Vidlyftiga rättegångar» (SOU 1955: 10), »Rådhusrätts sammansättning i brottmål» (SOU 1956: 28), »Domartjänster i häradsrätt och hovrätt» (SOU 1956: 52), »Häradsrätts sammansättning i brottmål» (SOU 1958: 9), »Domarbanan» (SOU 1959: 17),

»Omreglering av hovrätternas domkretsar» (SOU 1959: 27), »Underrätterna» (SOU 1961: 6) och »Nedre justitierevisionens arbetsorganisation» (SOU 1962: 20).

På grundval av det arbete som har utförts inom dessa utredningar har kunnat genomföras vissa partiella reformer beträffande domstolsorganisationen och självfallet också beträffande rättegångsordningen. Flera av de förslag som har lagts fram av utredningarna har emellertid haft sådant samband med större problem på domstolsväsendets område, att de har ansetts inte lämpligen kunna prövas fristående. Bland sådana frågor vill jag — med tanke på vad jag kommer att behandla i det följande — särskilt nämna det förslag, som stadsdomstolsutredningen i SOU 1961: 6 lade fram i fråga om *nämndens sammansättning och ställning*.

Redan vid genomförandet av processreformen framstod det klart, att en mera ingående prövning av domstolsorganisationen borde ske, sedan närmare erfarenheter hade vunnits beträffande den nya rättegångsordningen. Den snabba utveckling som därefter har ägt rum i vårt samhälle har ytterligare framhävt behovet av reformer i vissa grundläggande avseenden beträffande domstolsorganisationen. Det har ansetts svårt att genom partiella reformer komma till rätta med alla hithörande problem. För att få en samlad och allsidig bedömning av frågorna på detta område gav Kungl. Maj:t år 1963 de sakkunniga som tidigare hade tillkallats för att se över underrätternas domkretsindelning i uppdrag att verkställa en allmän översyn av domstolsorganisationen i dess helhet. De sakkunniga antog i samband härmed benämningen domstolskommittén. Bland de utredningsuppgifter som anförtroddes kommittén och som gällde underrätterna kan nämnas frågorna om rådhusrätternas förstatligande, om införande av alltigenom enhetliga domförhållsregler, om ett processinstitut som alternativ till skiljemannaförfarandet och om domkretsindelningen. Även frågor rörande domstolarnas inre organisation hänvisades till utredningen. Som en allmän målsättning för dennas arbete angavs i direktiven, att underrätternas ställning och funktion inom domstolsväsendet borde stärkas ytterligare och att underrättsorganisationen borde vara likformig och rättsskipningen därmed likvärdig i hela landet.

I direktiven för domstolskommittén nämndes vidare betydelsen för domkretsindelningen av det arbete som bedrevs för att åstadkomma större primärkommunala enheter. I den delen har Kungl. Maj:t sedermera — åren 1963 och 1964 — fastställt planer, avsedda att läggas till grund för en ny indelning av länen i kommuner (SFS 1964: 162). I beslutet fördes nuvarande kommuner eller delar därav samman till s. k. kommunblock. Sammanslagningar av kommuner i enlighet med dessa planer har redan ägt rum i flera fall och kan väntas ske i ökad omfattning under de närmaste åren.

I sitt första betänkande, »Rådhusrätternas förstatligande» (SOU 1963: 56), behandlade domstolskommittén — förutom frågor som var förknippade

med huvudmannaskapet för rådhusrätterna — även vissa andra spörsmål som rörde underrättsorganisationen i dess helhet. Bl. a. föreslogs att vissa principer för *domförhållningen i underrätt* och för *domkretsindelningen* skulle fastläggas. Vidare föreslog kommittén, att staten skulle utfästa sig att främdeles överta ansvaret för *lokalhållningen* för samtliga underrätter.

Vid 1964 års riksdag beslöts att staten skulle överta huvudmannaskapet för rådhusrätterna den 1 januari 1965. I propositionen angående denna reform (prop. 1964: 156) intogs den ståndpunkten att de organisatoriska förändringarna i dåvarande läge borde begränsas till sådana åtgärder som hade omedelbart samband med övertagandet av rådhusrätterna. I enlighet härmed lämnades de förut särskilt omnämnda frågorna tills vidare oprövade.

Sedermera har domstolskommittén lagt fram ytterligare ett betänkande, »Ny domkretsindelning för underrätterna» (SOU 1967: 4). I detta har kommittén redovisat ytterligare allmänna överväganden beträffande domkretsindelningen i en enhetlig underrättsorganisation. Med dessa som utgångspunkt har utformats ett detaljerat förslag till sådan indelning, avsett att genomföras successivt under en längre tidsperiod.

Som framgår av den redogörelse jag nu har lämnat har genom olika betänkanden och åtföljande remissbehandling samlats ett omfattande material i de frågor som aktualiseras inför en reform av underrättsorganisationen. Härigenom har skapats underlag för bedömning av vissa frågor som är grundläggande vid en sådan reform. Jag åsyftar därvid huvudsakligen principerna för domkretsindelningen, domförhållningsreglerna för underrätterna och sådana ändringar i övrigt som behövs för att underrättsorganisationen skall bli likformig. Starka skäl talar för att de nämnda frågorna nu tas upp till prövning. Framför allt påkallas detta av den tidigare omtalade kommunindelningsreformen, som nu är under genomförande. Ombildningen av kommunblocken till kommuner genom sammanläggning av de bestående enheterna kommer att nödvändiggöra omfattande ändringar i den judiciella indelningen. Det torde bli så, att de flesta av de nuvarande domkretsarna kommer att behöva jämkas på grund av den indelning i nya kommuner som kommer att genomföras. Innan ändringar i domkretsindelningen vidtas i större skala, bör självfallet vissa riktlinjer fastläggas, enligt vilka ändringarna bör genomföras. Frågan om en ändamålsenlig domkretsindelning kan emellertid inte ses fristående från andra grundläggande spörsmål beträffande underrätterna. Bl. a. föreligger ett samband mellan principerna för domkretsindelningen och domförhållningsreglerna för underrätterna, vilket motiverar att även dessa nu prövas. Om kvarstående skillnader i fråga om sammansättningen av häradsrätter och rådhusrätter undanröjs, blir det vidare möjligt att ta steget fullt ut och införa en alltigenom enhetlig underrättsorganisation.

I avvaktan på att återstående olikheter mellan häradsrätter och rådhus-

rätter avlägsnas har domstolskommittén lagt fram förslag till provisorisk lagstiftning som syftar till att rådhusrätts domkrets, när så behövs på grund av kommunindelningsändring, skall kunna vidgas att omfatta även annat område än stad. Om enhetliga underrätter skapas, bortfaller emellertid behovet av ett sådant provisorium.

En annan fråga som i hög grad berör underrättsorganisationen har aktualiserats genom det pågående reformarbetet på fastighetsbildningslagstiftningens område. Kungl. Maj:t har tidigare denna dag beslutat inhämta lagrådets yttrande över lagförslag, grundade på 1954 års fastighetsbildningskommittés betänkande »Fastighetsbildning» (SOU 1963:68). Jag nämnde då, att frågan om *underdomstol för fastighetsbildningsmål* hade uteslutits ur det lagstiftningsärendet för att i stället behandlas i samband med övervägandena beträffande underrättsorganisationen i allmänhet.

I min redogörelse har jag särskilt uppehållit mig vid förslag som har avgivits av stadsdomstolsutredningen, domstolskommittén och 1954 års fastighetsbildningskommitté. Vissa uppgifter angående dessa kommittéer, remissinstanser m. m. har sammanställts i *bilaga 3*.

Jag anhåller att nu få ta upp de förut angivna frågorna om underrätternas sammansättning — inbegripet sammansättningen i fastighetsbildningsmålen — och om domkretsindelningen.

2. Underrätterna och deras sammansättning i olika slag av mål

2.1. Sammansättningen i tvistemål i allmänhet

2.1.1. Gällande rätt m. m.

Huvudbestämmelserna om underrätts domförhet finns i 1 kap. 4 och 11 §§ rättegångsbalken (RB).

Enligt 1 kap. 4 § RB gäller som huvudregel att häradsrätt i tvistemål skall ha sammansättningen lagfaren domare jämte nämnd. I nämnden skall sitta minst sju och högst nio nämndemän.

Rådhusrätt skall i tvistemål enligt huvudregeln i 1 kap. 11 § RB ha kollegial sammansättning med tre eller högst fyra lagfarna domare.

De nämnda huvudreglerna avser sammansättningen vid huvudförhandling och syn i samband med sådan förhandling. Från huvudregeln om häradsrätts och rådhusrätts sammansättning vid huvudförhandling gäller undantaget, att ensamdomare är behörig att hålla huvudförhandling i vissa mindre och enklare mål. I tvistemål är såväl häradsrätt som rådhusrätt domför med en lagfaren domare vid huvudförhandling, som äger rum i omedelbart samband med förberedelse. Sådan huvudförhandling får enligt 42 kap. 20 § RB äga rum, om parterna lämnar sitt samtycke eller saken finnes vara uppenbar.

Vid måls avgörande utan huvudförhandling och vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller syn på stället är såväl häradsrätt som rådhusrätt domför med en lagfaren domare. Utan huvudförhandling kan enligt 42 kap. 18 § RB meddelas tredskodom och, om saken är sådan att förlikning är tillåten, dom i anledning av talan om anspråk som har medgivits eller eftergivits. I andra författningar än RB har vidare beträffande vissa mål föreskrivits, att prövning får ske utan huvudförhandling, såsom när det är fråga om gemensamma ansökningar om äktenskapsskillnad, hemskillnad eller boskillnad samt vissa mål om omyndigförklaring (15 kap. 5 och 17 §§ giftermålsbalken och 20 kap. 17 § föräldrabalken).

Skillnad mellan häradsrätts och rådhusrätts sammansättning i allmänna rättegångsmål föreligger numera bara i fråga om tvistemål som avgörs vid särskild huvudförhandling.

De allmänna underrätterna handlägger f. n. omkring 50 000 tvistemål per år. Drygt 10 % av dessa mål avgörs vid särskild huvudförhandling. För att närmare belysa utvecklingen i fråga om målanttal, de olika handläggningsformernas betydelse samt fördelningen på familjerättsmål och övriga mål av

de tvistemål, som handläggs vid särskild huvudförhandling, vill jag hänvisa till följande tabeller med vissa uppgifter, hämtade från den officiella statistiken och domstolarnas arbetsredogörelser.

Tab. 1. Slutligt handlagda tvistemål vid de allmänna underrätterna 1950—1967

År	Häradsrätter	Rådhusrätter	Sammanlagt
1950	13 991	18 868	32 859
1955	16 214	21 231	37 445
1960	17 447	20 942	38 389
1964	21 813	22 322	44 135
1965	22 611	22 418	45 029
1966 ¹	23 751	24 112	47 863
1967 ¹	25 786	24 713	50 499

¹ Siffrorna för åren 1966 och 1967 grundar sig på preliminära sammanställningar av domstolarnas arbetsredogörelser.

Tab. 2. Slutligt handlagda tvistemål, fördelade efter handläggningsformen 1964—1967

År	Hela antalet	Därav Avskrivna och avgjorda utan huvudförhandling	Avgjorda efter huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse	Avgjorda efter särskild huvudförhandling
1964	44 135	69,2 %	19,7 %	11,0 %
1965	45 029	68,1	20,4	11,5
1966	47 863	69,4	19,7	10,7
1967	50 499	71,0	17,7	11,3

Tab. 3. Efter särskild huvudförhandling avgjorda tvistemål fördelade på häradsrätter och rådhusrätter 1964—1967

År	Häradsrätter		Rådhusrätter		Sammanlagt
	Antal	% av hela antalet vid häradsrätterna slutl. handl. tvistemål	Antal	% av hela antalet vid rådhusrätterna slutl. handl. tvistemål	
1964....	2 624	12,0	2 243	10,0	4 867
1965....	2 957	13,1	2 215	9,9	5 172
1966....	2 729	11,4	2 415	10,0	5 144
1967....	3 055	11,9	2 620	10,6	5 675

Tab. 4. Efter särskild huvudförhandling meddelade tvistemålsdomar fördelade på familjerättsmål och övriga mål år 1967

	Haradsrätter	Rådhusrätter	Summa
Familjerättsmål	1 304	1 157	2 461
Övriga mål	1 790	1 430	3 220

Till familjerättsmål räknas mål som avser tillämpning av dels giftermålsbalken, dels 1—3, 6, 7 och 10 kap. föräldrabalken (mål ang. äktenskaplig börd, faderskap till barn utom äktenskap, vårdnaden om och underhåll till barn samt omyndig- och myndigförklaringar), dels andra författningar, som behandlar samma rättsförhållanden.

2.1.2. Frågans behandling före 1960-talet

De skillnader som har funnits och delvis finns i domförhållsreglerna för häradsrätter och för rådhusrätter är historiskt betingade och har samband med olikheterna i domstolarnas ursprungliga organisation. En översiktlig framställning av underrätternas utveckling från äldsta tid finns i stadsdomstolsutredningens betänkande SOU 1961: 6, s. 15—20.

Före rättegångsreformen år 1948 hade häradsrätterna i samtliga mål sammansättningen lagfaren ordförande jämte nämnd, medan rådhusrätterna i alla mål i princip bestod av ett kollegium av tre lagfarna domare. Under arbetet med rättegångsreformen blev frågan om lekmäns deltagande i rättskipningen föremål för ingående överväganden. Om de uttalanden som under förarbetena till RB gjordes beträffande underrätternas sammansättning i tvistemål kan här nämnas följande.

I betänkande år 1926 om rättegångsväsendets ombildning anförde *processkommissionen* som en allmän synpunkt, att lekmannadeltagande i rättskipningen var värdefullt i brottmålen men av mindre betydelse i tvistemålen (SOU 1926: 31 s. 87). Kommissionen framhöll därvid bl. a. att sakfrågan i tvistemålen inte sällan var av så invecklad natur att prövningen medförde svårigheter för lekmännen, särskilt som bevisningen ofta utgjordes av handlingar och annat skriftligt material. Kommissionen pekade också på att avgörandena ofta innefattade prövning av rättsfrågor som lekmän hade svårt att behärska. Enligt kommissionens mening var medverkan av lekmän på detta område av störst värde, när det gällde sådana mål som på grund av krav på fackinsikter hos domstolen överlämnades till specialdomstolar med lekmän som bisittare, t. ex. ägodelningsmål och vattenmål.

Beträffande underrättssammansättningen i tvistemål uttalade kommissionen vidare, att den på landet av ålder bestående ordningen med nämnd borde behållas i domsagor som omfattade landsbygd eller i vilka mindre städer förenats med omkringliggande landsbygd till en domkrets. När det gällde de större städerna, ansågs betänkligheter möta att där införa en ordning med nämnd. Visserligen förekom även i de större städerna mål, som kunde anses lämpliga för handläggning under medverkan av lekmän. Svårigheterna att dra upp tillräckligt noggranna gränser kring dessa mål föranledde dock, att de inte lämpligen kunde brytas ut för reglering i särskild ordning. Också farhågor att lekmännen i de större städerna skulle visa sig ovilliga att ta på sig uppgifter i rättsskipningen avhöll från att söka genomföra en sådan ordning. Kommissionen avvisade också tanken, att vardera parten eller rätten skulle få befogenhet att påkalla lekmäns deltagande vid visst måls handläggning. Kommissionen nämnde bl. a. att en sådan befogenhet för part kunde befaras bli beroende inte så mycket av målets beskaffenhet som av beräkningar huruvida lekmäns medverkan kunde antas bli till fördel eller nackdel för parten.

Kommissionens förslag innebar att man skulle införa en enhetlig under rättstyp, kallad lagmansrätt. I domkrets som omfattade enbart stad skulle rätten vid huvudförhandling i tvistemål bestå av en lagfaren domare ensam. I övriga domkretsar skulle rätten vid huvudförhandling i dessa mål bestå av lagfaren domare jämte nämnd.

I *prop. 1931: 80* angående huvudgrunderna för en rättegångsreform behölls uppdelningen av underrätterna i häradsrätter och rådhusrätter. Likaså behöll man i fråga om sammansättningen i tvistemål den då rådande ordningen. En sammansättningsform i tvistemål med endast en domare ansågs som alltför svag, särskilt med hänsyn till de anspråk som den fria bevisprövningen väntades ställa på domstolen. Vid ett framtida förstatligande av städernas domstolar borde övervägas att införa nämnd i alla mål i städerna. Departementschefen tillade dock, att förutsättningarna för nämnds deltagande i rättegångsmålen i allmänhet inte var lika goda i större städer som på landsbygden. Riksdagen tog inte närmare ställning till frågan om nämnd i tvistemål i städerna.

I *prop. 1942:5* med förslag till ny RB upptogs — i enlighet med förslag av processlagberedningen — domförhållsregler för tvistemålen av den innebörd som nu gäller. Vid riksdagsbehandlingen yrkades i en motion att rådhusrätt i allmänhet borde vara domför med en lagfaren domare jämte nämnd med kollektiv rösträtt eller också en domare med två lekmannabisittare med individuell rösträtt. Motionen avslogs av riksdagen.

De överväganden som gjordes under förarbetena till RB i fråga om nämndens storlek och ställning redovisas under 2.2.

Frågan om rådhusrätts sammansättning i tvistemål blev på nytt behandlad av *1951 års riksdag*. I en motion (II: 371) begärdes då att man skulle utreda om inte nämnd borde medverka även i familjerättsmål i rådhusrätterna. Över motionen inhämtades yttrande från bl. a. advokatsamfundet. Samfundet avstyrkte motionen under åberopande av i huvudsak följande skäl. Mål om arv och testamente utgjorde en förhållandevis liten grupp och var särskilt väl lämpade för avgörande av juristkollegium. I mål om hemskillnad och äktenskapsskillnad var den vanligaste tvistefrågan skäligheten av yrkat underhållsbidrag. Sådana tvister avgjordes regelmässigt av ensamdomare efter huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse. Med denna ordning hade varken bland domare, advokater eller parter märkts något missnöje. I de fall, då frågor av denna art avgjordes vid särskild huvudförhandling, medförde en sammansättning med juristkollegium starkare garanti för enhetlighet i bedömningen än en sammansättning med nämnd. Önskvärdheten av visst lekmannainslag vid avgörandet av vårdnadsfrågor i dessa mål tillgodosågs till fullo genom den i praxis flitigt utnyttjade möjligheten att inhämta yttrande från barnavårdsnämnd. Slutligen uttalade samfundet som sin bestämda mening, att

parter i familjemål i högsta grad uppskattade att endast ett fåtal yrkesdomare, som för länge sedan har tappat all nyfikenhet på äktenskapliga interiörer, fick insyn i deras angelägenheter. Utsikten att få redogöra för intima detaljer och ekonomiska bekymmer inför människor, som man kunde komma i kontakt med i sitt dagliga liv, kunde inte te sig lockande för någon. Däremot var det långt ifrån ovanligt att en part inför sin advokat uttalade misstro mot viss nämndemans förmodade inställning mot parten eller till förmån för motparten.

Första lagutskottet uttalade (1LU 1951:17), att utskottet i huvudsak delade de synpunkter som advokatsamfundet hade anfört. Utskottet framhöll dessutom, att det var önskvärt att inte föregripa en förutsättningslös och ändamålsenlig lösning av de frågor som kunde uppkomma vid ett förstatligande av rådhusrätterna. Utskottet ansåg av dessa skäl att motionen inte borde föranleda någon riksdagens åtgärd. Riksdagen beslutade i enlighet härmed.

2.1.3. Stadsdomstolsutredningen

Stadsdomstolsutredningens överväganden beträffande underrätternas sammansättning redovisas i betänkandet SOU 1961:6 på s. 51—71 och innebär sammanfattningsvis följande.

Användningen av ensamdomare bör liksom hittills begränsas till de i processuellt avseende enklare och mindre målen. Den grundläggande principen bör även i framtiden vara att rättens prövning av stridiga och oklara sakförhållanden och tveksamma rättsfrågor skall vara grundad på iakttagelser av och överläggning mellan flera domare. Grundformen för underrätternas domförhet bör alltjämt vara en sammansättning med flera domare. Utredningen avvisar möjligheten att införa sammansättningsformer bestående av juristkollegium jämte nämnd och fastslår, att i de fall då underrätt skall bestå av mer än en domare valet bör stå mellan lagfaren ordförande och nämnd, å ena, samt enbart rättsbildade domare, å andra sidan.

I fråga om lekmannainflytandets betydelse för rättsskipningen i allmänhet anser utredningen att lekmäns medverkan i och för sig kan vara ägnad att stärka allmänhetens förtroende för domstolarna. Av väsentlig betydelse är vidare frågan i vad mån lekmännen förmår tillföra domstolen sådana erfarenheter och kunskaper som kan främja en god prövning av målen. I detta avseende anser utredningen, att samverkan mellan den lagfarne domaren och lekmän med erfarenheter och kunskaper från verksamhetsområden utanför domstolarna i allmänhet ökar förutsättningarna för en allsidig och säker bedömning av målen. Främst gäller detta i fråga om avgörandet av bevisfrågor. Men även för rättsfrågans prövning kan lek-

mannamedverkan vara av värde. I särskilt invecklade och svåra mål är det emellertid en styrka, om det lagfarna elementet i domstolen omfattar mer än *en* domare.

Beträffande underrätternas sammansättning i tvistemål uttalar utredningen, att nämnden kan fylla sin vanliga funktion i enkla och i något mer komplicerade tvistemål, som angår förhållanden varom lekmän i allmänhet har kännedom. Bland rättegångsmålen i allmänhet är emellertid tvistemålen — och särskilt de dispositiva tvistemålen — otvivelaktigt de som kräver mest av juridisk utbildning hos domaren. Tolkning av kontrakt, affärskorrespondens eller andra urkunder fordrar ofta juridisk vana eller särskild förtrogenhet med affärslivet. Vissa tvistemål rör invecklade ekonomiska eller tekniska förhållanden, för vilka flertalet lekmän står främmande. I tvistemålen är vidare rättsreglerna inte på samma sätt som straffrättens bud skriftligt avfattade och närmare preciserade till sitt innehåll. I mål med mera krävande rättstillämpningsfrågor saknar därför nämnden ofta nog den kännedom om rättens innehåll som fordras för att följa förhandlingen och få grepp om tvistefrågorna. Nämndens möjligheter att öva inflytande i sådana mål är följaktligen begränsade. I kvalificerade tvistemål erbjuder i stället den juristkollegiala sammansättningen större garanti för en säker rättsskipning. En fördel med denna sammansättningsform är också, att domarna får tillfälle till fortgående samråd under den tid som förflyter mellan huvudförhandlingen och domen.

Utredningen anser emellertid inte, att juristkollegiets företräden i vissa kvalificerade tvistemål utgör tillräcklig anledning att ersätta nuvarande domförhållande i häradsrätterna med juristkollegial sammansättning. Svåra och invecklade tvistemål är inte vanliga i flertalet underrätter. Tvistemålen avgörs tillfredsställande också vid häradsrätterna. Det betonas vidare, att en betydande del av de krävande tvistemålen under alla omständigheter fullföljs till hovrätt och där kommer under bedömande av juristkollegium. Nämndens betydelse för bevarandet av förtroendet för rättsskipningen utgör ett skäl att inte begränsa nämndens medverkan i tvistemålen. Utredningen framhåller ytterligare, att införande av juristkollegial sammansättning i tvistemål vid samtliga underrätter förutsätter omfattande organisatoriska ändringar. Sådana ändringar — varvid främst framhålls omgestaltning av domsagoindelningen — ansåg utredningen för det dåvarande — år 1961 — inte böra komma i fråga.

Å andra sidan anser utredningen, att ett avskaffande av den juristkollegiala sammansättningen vid rådhusrätterna skulle innebära en försvagning av rättsskipningen i tvistemål av krävande beskaffenhet. Sådana mål är vanligare i de största städerna än i landet i övrigt. Från dessa synpunkter skulle det kanske förefalla mest följdriktigt att behålla den juristkollegiala sammansättningen i tvistemål i endast dessa städer. Utredningen anser emellertid skäl föreligga att behålla juristkollegium också i vissa

andra städer. Den föreslår därför, att denna sammansättning behålls i tvistemål i stad där rättsskipningen bereder sysselsättning åt tre lagfarna domare.

I enlighet med direktiven tar utredningen också upp frågan om ett vidgat lekmannainflytande i städerna i sådana tvistemål som rör familjerättsliga förhållanden. Dessa mål avser i allmänhet förhållanden, varom lekmännen har god erfarenhet, och skäl kan därför anföras för vidgad lekmanamedverkan. Utredningen anser dock att man bör beakta den från advokathåll framförda invändningen, att partena med hänsyn till målens ömtåliga karaktär föredrar yrkesdomare framför lekmän. Utredningen stannar för att det inte finns anledning att bryta ut just denna grupp av mål till handläggning med annan sammansättning än den som bör gälla för övriga tvistemål.

Utredningens överväganden utmynnar i förslag att häradsrätter och rådhusrätter allttjämt skall bestå vid sidan av varandra och att några ändringar inte skall göras i gällande grunder för sammansättning. Som nämnts räknar utredningen dock med att rådhusrätt behålls bara i de större städerna.

Utredningens förslag var inte enhälligt. Fyra av de nio utredningsmännen och tre av de fyra i utredningen medverkande experterna avgav reservationer och särskilda yttranden i denna del (se bet. s. 270—275, 282—289, 293—301 och 307). Enhetliga domförhållningsregler enligt häradsrättsalternativet förordas av tre utredningsmän, av vilka en dock anser att juristkollegial sammansättning möjligen bör behållas i de tre största städerna. En utredningsman anser, att rådhusrätternas organisation bör behållas så långt det är möjligt. Han förordar därvid, att när stad förenas med domsaga den nya domstolen utrustas med tre ordinarie domartjänster. Denna mening delas av två experter. En annan expert föreslår enhetliga regler enligt rådhusrättsalternativet.

2.1.4. Remissyttranden över stadsdomstolsutredningens förslag

En sammanställning av remissyttranden över stadsdomstolsutredningens förslag finns i SOU 1963: 56 s. 83—88. Remissutfallet kan sammanfattas enligt följande.

Vid remissbehandlingen förordades genomgående en likformig underrättsorganisation. Frågan vilken sammansättning de enhetliga underrätterna bör ha vid särskild huvudförhandling i tvistemål var emellertid föremål för starka meningsbrytningar.

Till förmån för en sammansättning av underrätterna enligt rådhusrättsalternativet uttalar sig *Svea hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätterna för Västra Sverige och Nedre Norrland, ett 30-tal rådhusrätter, ett par länsstyrelser, advokatsamfundet, stadsdomareförening-*

en, Sveriges juristförbund, Skånes handelskammare samt några landsfogdar och kommunala organ.

En enhetlig sammansättningsform enligt häradsrättsalternativet förordas i princip av Göta hovrätt, 1951 års rättegångskommitté, sex länsstyrelser, Föreningen Sveriges landsfiskaler, Svenska stadsförbundet, Svenska landskommunernas förbund samt flera kommunala organ. I somliga av remissyttrandena görs det förbehållet, att rikets tre största städer möjligen bör få behålla sammansättningen med juristkollegium.

Vissa kombinationer av häradsrätts och rådhusrätts sammansättningsformer förordas av en del remissinstanser, bl. a. *häradshövdingeföreningen* och *hovrätten för Övre Norrland*.

2.1.5. Domstolskommittén i SOU 1963: 56

Som har nämnts i det föregående anger domstolskommittén i SOU 1963: 56 de principer enligt vilka kommittén anser domförheten i underrätt böra lösas. Kommitténs överväganden och ståndpunktstagande samt anmälda reservationer och särskilda yttranden redovisas på s. 89—99, 248—250 och 255—256 i betänkandet.

Kommittén anför inledningsvis, att enighet torde råda om att lekmanainflytandet i rättsskipningen bör bevaras och att nämnden bör delta inte blott i domstolens bedömning av bevisfrågor utan också i det rättsliga avgörandet.

Kommittén anser det vidare vara ställt utom diskussion, att grundformen för domförheten i de allmänna underrätterna i såväl tvistemål som brottmål bör vara en sammansättning med flera domare.

Kommittén konstaterar vidare, att medan någon ändring beträffande nämndens medverkan inte sätts i fråga för brottmålen del åsikterna bryter sig i fråga om tvistemålen. Å ena sidan hävdas, att det nuvarande rådhusrättssystemet med juristkollegial sammansättning i princip bör tillämpas i dessa mål vid alla underrätter. Från andra håll görs gällande, att häradsrätternas domförhetsform lagfaren ordförande och nämnd bör komma till generell användning. Den meningen har också förts fram, att vissa tvistemål bör handläggas i den ena sammansättningsformen, medan övriga mål bör handläggas i den andra. Slutligen finns de som förordar, att båda sammansättningsformerna hålls öppna i samtliga mål, så att möjlighet finns att låta domstolen få den sammansättning som i varje särskilt fall anses mest ändamålsenlig.

Beträffande stadsdomstolsutredningens förslag sägs, att det bevarar den nuvarande uppdelningen på två underrättstyper. Det förslaget står sålunda i strid med de riktlinjer som enligt direktiven gäller för domstolskommitténs överväganden, nämligen att rättsskipningen skall vara likformig och därmed likvärdig över hela landet. Den sammansättningsform som en dom-

stol skall ha bör enligt kommittén inte bestämmas efter göromålets mängd utan av helt andra omständigheter. Rättsvårdssynpunkter bör bli utslagsgivande. I detta avseende åberopar kommittén den av stadsdomstolsutredningen anförda synpunkten, att ett avskaffande av den juristkollegiala sammansättningen skulle innebära en försvagning av rättsskipningen i tvistemål av krävande beskaffenhet. Kommittén framhåller, att någon invändning inte har gjorts mot detta uttalande, vare sig i de reservationer som har fogats vid stadsdomstolsutredningens betänkande eller i remissyttrandena över detta.

Med anledning av att stadsdomstolsutredningen som ett skäl mot ändring i häradsrätternas domförhållningsregler har åberopat de organisatoriska konsekvenserna av en sådan ändring, erinrar kommittén om att i dess uppdrag ingår att lägga fram förslag till en ny domkretsindelning för utderrätterna. Enligt de av kommittén i den delen föreslagna principerna — som redovisas i det följande — bör domkretsarna i en enhetlig underrättsorganisation regelmässigt vara tillräckligt stora för att bereda sysselsättning åt minst tre domare. Med en domkretsindelning enligt dessa principer kommer sålunda något hinder i och för sig inte att föreligga mot juristkollegial sammansättning vid samtliga underrätter. Skulle i något fall inte finnas tillräckligt antal domare i en domkrets, kan behovet av ytterligare domare tillgodoses utifrån. Olägenheterna härav torde bli begränsade.

Kommittén anser, att lekmannadeltagandet i rättsskipningen är ägnat att stärka allmänhetens förtroende för rättsväsendet. Samtidigt betonas, att de tvistemål som går till särskild huvudförhandling är så förhållandevis få, att lekmannainflytandet i rättsskipningen som helhet inte skulle minskas så mycket, om tvistemålen även vid häradsrätt avgörs av juristkollegium. Inte heller skulle lekmannainflytandet öka så mycket om nämnd sätts in i tvistemål också vid rådhusrätt.

Kommittén framhåller vidare, att nämndens orts- och personkännedom numera inte spelar den roll som den tidigare kanske har haft. Dessutom lämnar principerna för processförfarandet enligt RB föga utrymme för utnyttjande av nämnden som upplysningskälla. I den mån domstolen behöver tillföras särskilda fackkunskaper, kännedom om praxis på olika områden e. d., bör detta ske i den ordning som RB förutsätter, dvs. genom förhör med vittnen och sakkunniga.

Beträffande nämndens medverkan i prövningen av bevis- och rättsfrågor anför kommittén, att samråd med lekmän naturligen kan vara berikande i olika hänseenden men att detta samråd inte ersätter den inträngande behandling av problemen som juristkollegiet gör möjlig. Juristkollegiets värde ligger i en större fond av juridiskt kunnande och erfarenhet i domarvärv. Finns i domstolen endast en lagfaren domare, blir avgörandet i hög grad beroende av denne ende persons förutsättningar att handha uppgiften.

Kommittén överväger möjligheten och lämpligheten av en ordning med alternativa sammansättningsformer för underrätt i tvistemål, så att domstolen vid särskild huvudförhandling i dessa mål skulle, beroende på målets beskaffenhet, vara domför antingen med lagfaren domare och nämnd eller med juristkollegium. Som exempel på dispositiva mål, i vilka nämndemännens allmänkunskaper kan utgöra en tillgång, nämns mål om köp av fast egendom, skogsavverkning, hyra, arbetsbeting, skadestånd på grund av biltrafik samt underhållsfrågor, som kvarstår efter deldom i indispositiva tvistemål. Kommittén finner emellertid, att inom var och en av dessa målkategorier också förekommer många mål, som uppenbarligen lämpligast handläggs av ett kollegium av yrkesdomare. Huruvida den ena eller andra sammansättningsformen är lämpligast beror ytterst på det särskilda målets beskaffenhet. Kommittén anser det inte vara möjligt att på ett lämpligt sätt dela upp de dispositiva tvistemålen för handläggning med nämnd resp. juristkollegium genom att i domförhetsregler specificera vilka slag av mål som skall handläggas i den ena och andra sammansättningen.

Beträffande de indispositiva tvistemålen anför kommittén, att flertalet sådana mål i och för sig torde lämpa sig att handläggas under medverkan av nämnd. Kommittén erinrar om att frågan om att införa nämnd i familjerättsmål vid rådhusrätt prövades av 1951 års riksdag och att förslag i denna riktning då mycket bestämt avstyrktes av advokatsamfundet. Frågan föll också i riksdagen. Någon anledning att förmoda att motståndet mot nämnd i dessa mål skulle hänföra sig enbart till stadsförhållanden anser kommittén inte föreligga. Det kan vidare inte bortses från att också bland de indispositiva målen finns mål med svårbedömbara rättsliga frågor, som är bäst lämpade för den juristkollegiala sammansättningen. Bl. a. erinras om familjerättsmål med internationell anknytning. Kommittén anser därför inte heller, att man genom att avskilja de indispositiva målen för handläggning med nämnd kan undgå, att lekmän får delta i avgöranden som bäst ägnar sig för juristkollegial sammansättning.

Kommittén erinrar om de i direktiven givna riktlinjerna för utredningsarbetet. Enligt dessa skall tyngdpunkten i rättsskipningen även i fortsättningen ligga i underrätterna och målet vara att ytterligare stärka underrätternas ställning och funktion inom domstolsväsendet. Med denna målsättning kan den juristkollegiala sammansättningen i tvistemål inte undvaras. Vidare ingår det i kommitténs uppdrag att inom ramen för underrättsorganisationen söka skapa ett processinstitut, som kan erbjuda ett användbart alternativ till skiljemannaförfarandet. För skapande av ett sådant institut torde tillgång till juristkollegium vid underrätterna vara en ovillkorlig förutsättning.

Ett stöd för den juristkollegiala sammansättningen anser sig kommittén också finna i statistiken över antalet till hovrätterna fullföljda tvistemål. Kommittén nämner bl. a. att i medeltal för perioden 1949—1960 fullföljds-

frekvensen beträffande tvistemålen uppgick för häradsrätterna till 6,13 % och för rådhusrätterna till 4,05 %. Kommittén anför att man, även om statistiken i angivet avseende bör behandlas med försiktighet, synes kunna utläsa, att rådhusrätternas domar i tvistemål omfattas med större förtroende av den rättssökande allmänheten än häradsrätternas. Kommittén fortsätter.

Att avskaffa den juristkollegiala sammansättningsformen för underrätterna får i betraktande av det sagda anses uteslutet. Den försämring av förhållandena, som därav på många håll skulle bli följden, måste bestämt avstyrkas. Som ett skäl, ägnat att göra behovet av juristkollegium vid underrätterna mindre framträdande, har anförts, att parterna ofta behöver i högre rätt fullständiga det vid underrätten framlagda processmaterialet och att de krävande tvistemålen alltså vid överrätten kommer under bedömning av ett kollegium av jurister. Domstolskommittén kan icke här närmare ingå på de med instansordningen och fullföljdsrätten sammanhängande spörsmålen. De omfattas av utredningsuppdraget men kommer att upptagas till behandling först senare. Såsom nyss framhållits avses emellertid tyngdpunkten av rättsskipningen skola vara förlagd till första instans. Underrätternas sammansättning bör därför vara sådan att redan i denna instans förutsättningar finns för en allsidig och säker prövning av målen. I princip bör all den utredning, parterna önskar förebringa, framläggas där. Ej minst av processekonomiska skäl framstår det som angeläget, att ett måls handläggning i första instans är så kvalificerad, att behov av omprövning i högre instans i och för sig ej föreligger. Är det ur rättsvårdens synpunkt önskvärt att vissa mål underkastas prövning av ett juristkollegium, bör denna prövning sålunda insättas redan i underrätten. Den omständigheten att juristkollegial sammansättning förekommer även i överinstanserna ändrar ej något härvidlag.

Synpunkter av liknande art kan enligt kommittén åberopas mot en annan invändning, som har gjorts mot användningen av juristkollegium vid underrätt, nämligen att därigenom skulle uppstå svårigheter att lösa domförhållsfrågan i närmast högre instans, hovrätten. Även om sådana svårigheter inte bör förringas, är dock den första och viktigaste uppgiften att söka få till stånd ett så bärkraftigt och ändamålsenligt underrättsväsende som möjligt. Lösningen av de med överrätterna sammanhängande spörsmålen får bli beroende av vilka förutsättningar underrätterna bereds att fullgöra de betydelsefulla uppgifter som bör ankomma på en domstol i första instans.

Kommittén bemöter slutligen invändningen, att domstolen med juristkollegial sammansättning många gånger skulle bli onödigt starkt juridiskt kvalificerad och därigenom onödigt kostsam. Kommittén framhåller därvid, att de mål varom är fråga uteslutande är sådana i vilkas handläggning enligt vedertagna principer flera domare bör medverka. Huruvida dessa är lagfarna eller ej har arbetsmässigt sett mindre betydelse. Även lek-männens arbetskraft kan ur samhällets synpunkt vara lika dyrbar som yrkesdomarens.

Antalet ledamöter i juristkollegiet bör enligt kommittén bestämmas efter samma principer som f. n. gäller vid rådhusrätterna. För domförhet bör alltså krävas tre ledamöter. Ett mindre ledamotsantal bereder inte de fördelar som flerdomarsystemet är avsett att ge. Ett lägre ledamotsantal skulle bl. a. medföra att domen vid skiljaktiga meningar måste avkunnas med en röst mot en. Underrättens ställning skulle härigenom avsevärt försvagas.

På de grunder som nu har redovisats anser domstolskommitténs majoritet (fem ledamöter), att den juristkollegiala sammansättningen i tvistemål allmänt sett är att föredra. Eftersom det inte har lyckats att utskilja vissa för nämndsammansättning särskilt lämpade mål, bör enligt kommittémajoriteten samtliga tvistemål vid särskild huvudförhandling handläggas av juristkollegium.

En ledamot i kommittén förordar i en reservation ett system som lämnar utrymme för medverkan av lekmän i underrätternas prövning av tvistemålen.

Till majoritetens ståndpunkt ansluter sig två av experterna, medan en tredje expert anser att domförhetsreglerna bör utformas så, att parterna bereds möjlighet till viss valfrihet mellan nuvarande sammansättningsformer.

Också inom den rådgivande nämnden är meningarna delade. Medan fem av nämndens ledamöter ansluter sig till majoritetens åsikt, förordar de övriga sju ett system med valfrihet.

Eftersom enighet inte har kunnat uppnås och de riksdagsledamöter som ingår i den rådgivande nämnden inte tillstyrker kommittémajoritetens mening, ansåg kommittén det utsiktslöst, att ett förslag av denna innebörd för det dåvarande — år 1963 — skulle kunna bli genomfört. Kommittén anser sig i stället böra utgå från att domförhetsreglerna beträffande tvistemål i en enhetlig underrättsorganisation får ges sådant innehåll att valfrihet föreligger mellan juristkollegial sammansättning och sammansättningen lagfaren ordförande med nämnd. En domförhetsregel, som överlämnar åt parternas eller domarens mer eller mindre fria skön att bestämma om sammansättningen, kan visserligen vålla betänkligheter, men kommittén finner dock inte att något hinder i och för sig möter mot en sådan anordning.

Enligt kommitténs mening bör sammansättningsformen bli beroende på parternas eget avgörande. Enas parterna om viss sammansättning, bör alltså denna tillämpas. Skulle enighet inte föreligga, uppkommer fråga vilken av de båda sammansättningsformerna som bör vara huvudregel.

Även i sistnämnda fråga råder delade meningar inom kommittén. Majoriteten av de sakkunniga (fem ledamöter) anser att den juristkollegiala sammansättningen bör vara grundformen. Om inte båda parterna önskar sammansättning med nämnd, skall målet alltså handläggas av juristkollegium. Majoritetens ståndpunkt sammanhänger med dess allmänna syn

på underrättssammansättningen i tvistemål. Även andra skäl åberopas emellertid för den angivna huvudregeln. Bl. a. anförs som ett tungt vägande skäl, att den juristkollegiala sammansättningen redan tillämpas vid rådhusrätterna och att det är på dessa domstolar som det största antalet besvärliga tvistemål faller. Majoriteten nämner också, att svårigheter föreligger att i de stora städerna få lämpliga nämndemän i tillräckligt antal. Ytterligare anförs den synpunkten att, om en huvudregel av motsatt innehåll skulle gälla, en begäran av parterna om juristkollegium skulle kunna uppfattas som ett uttryck för bristande tilltro till ordförandens förmåga att utan biträde av ytterligare juristdomare komma till rätta med den föreliggande tvistefrågan. Besvärande situationer skulle härigenom kunna uppkomma.

I den tidigare omtalade reservationen (bet. s. 248) förordas, att underrätten i första hand sammansätts av lagfaren ordförande med nämnd men att rättens ordförande — med parternas samtycke — skall kunna besluta om juristkollegial sammansättning, om sådan i det enskilda fallet anses vara mer ändamålsenlig. Enligt reservanten bör vidare övervägas, om antalet lagfarna domare i juristkollegium kan nedbringas till två. Reservanten anser det böra ytterligare övervägas att närmast av praktiska skäl låta de största rådhusrätterna behålla juristkollegial sammansättning.

Den av majoriteten omfattade meningen har biträts av de tre experterna och av åtta ledamöter av den rådgivande nämnden. Fyra ledamöter av nämnden har förordat (bet. s. 255), att den grundläggande domförhetsregeln vid underrätterna blir lagfaren ordförande med nämnd. Förutsättningarna för att juristkollegium skall användas anses därvid böra vara, att rättens ordförande finner det önskvärt och att parterna samtycker därtill eller att parterna enas därom.

2.1.6. Remissyttranden över domstolskommitténs förslag

Yttrandena till den del de avser frågan, huruvida domförheten borde tas upp till prövning i samband med rådhusrätternas förstатligande, finns sammanställda i prop. 1964: 156 s. 20—23.

En remissammanställning beträffande domförhetsfrågan i övrigt har tillhandahållits av domstolskommitténs sekretariat och torde få fogas som *bilaga 4* till statsrådsprotokollet i detta ärende.

Översiktligt kan remissutfallet sammanfattas sålunda.

Domstolskommitténs utgångspunkt att domförhetsreglerna bör vara enhetliga har tillstyrkts eller lämnats utan erinran av remissinstanserna. *Göta hovrätt* anser dock att, ehuru likformighet är önskvärd och bör eftersträvas, det inte skulle innebära några vådor att, åtminstone t. v., behålla olikheten i fråga om domförheten. *Länsstyrelsen i Västernorrlands län* anför liknande synpunkter.

Att alternativa sammansättningsformer skall gälla vid särskild huvudförhandling i tvistemål godtas eller lämnas utan erinran av bl. a. *Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätten för Västra Sverige, hovrätten för Övre Norrland, rådhusrätterna i Hälsingborg, Varberg, Halmstad och Umeå, 14 länsstyrelser, advokatsamfundet, häradshövdingeföreningen, stadsdomareföreningen, Sverige juristförbund, Sveriges kommunaltjänstemannaförbund, Föreningen Yngre jurister vid hovrätten för Övre Norrland samt flera kommunala organ.* Göta hovrätt — vilken som nämnts anser att de nuvarande olikheterna i fråga om domförhållanden bör behållas — menar att alternativa sammansättningsformer bör kunna införas på så sätt att parterna vid häradsrätt skall ha möjlighet att begära juristkollegium och vid rådhusrätt lagfaren ordförande med nämnd.

Svea hovrätt, Stockholms rådhusrätt samt rådhusrätterna i Uppsala, Lund, Västerås och Sundsvall är tveksamma i fråga om det är lämpligt med alternativa sammansättningsformer.

En avvisande inställning mot alternativa sammansättningsformer har *JK, flertalet rådhusrätter, fem länsstyrelser, Föreningen Sveriges stadsfiskaler, Svenska kommunförbundet och Föreningen Yngre jurister vid Svea hovrätt.*

Till förmån för en sammansättning med juristkollegium som huvudregel eller som enda domförhållningsregel uttalar sig *JK, RÅ, nedre justitierrevisionen* (majoriteten), *Svea hovrätt* (majoriteten), *hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätterna för Västra Sverige och Övre Norrland* (majoriteten), *samtliga rådhusrätter, 15 länsstyrelser, advokatsamfundet, stadsdomareföreningen, Föreningarna Sveriges stadsfiskaler och Sveriges landsfiskaler, Sveriges juristförbund, Sveriges kommunaltjänstemannaförbund* samt ett antal underremissinstanser, bland dem *flera kommunala organ.* Advokatsamfundet har förklarat sig inte kunna godta alternativa sammansättningsformer, om inte sammansättningen juristkollegium blir huvudregel. *Svea hovrätt* har givit uttryck för samma mening.

Stockholms rådhusrätt uttalar som sin bestämda uppfattning att den nuvarande juristkollegiala sammansättningen vid särskild huvudförhandling i rådhusrätt under alla förhållanden bör behållas när det gäller de tre största rådhusrätterna. *Göteborgs rådhusrätt* uttrycker samma uppfattning.

Att sammansättningen lagfaren ordförande med nämnd skall vara huvudregel förordas av *häradshövdingeföreningen, tre länsstyrelser* samt *flera kommunala organ.* Häradshövdingeföreningen anser sig inte kunna godta alternativa sammansättningsformer, om inte sammansättningen lagfaren ordförande med nämnd blir huvudregel.

Att lagfaren ordförande jämte nämnd skall vara den enda sammansättningsformen förordas endast av *Svenska kommunförbundet.*

2.1.7. Uttalanden i domförhetsfrågan vid remissbehandlingen av SOU 1967: 4

Domförhetsreglerna i en enhetlig underrättsorganisation behandlas inte i 1967 års betänkande angående ny domkretsindelning för underrätterna. Under remissbehandlingen av betänkandet har emellertid flera remissinstanser ändå tagit upp frågan om utformningen av dessa regler med utgångspunkt från vad domstolskommittén anförde i 1963 års betänkande. I allmänhet har man därvid anknutit till uttalanden under remissbehandlingen av sistnämnda betänkande.

Av vad som har förekommit i domförhetsfrågan under remissbehandlingen av 1967 års betänkande kan här nämnas följande.

I ett par yttranden betonas det angelägna i att enhetliga domförhetsregler införs. Sålunda understryker *hovrätten över Skåne och Blekinge* att det är synnerligen angeläget att frågan om domförhetsreglerna snarast avgörs så att nuvarande skillnad mellan rådhusrätt och häradsrätt kan avlägsnas. Det råder allmän enighet om att domstolarna i första instans bör vara enhetliga och att rättsvärden bör vara likvärdig på alla platser i landet. Liknande synpunkter framförs av *hovrätten för Nedre Norrland*.

Flertalet av de remissinstanser som i sina yttranden över 1967 års betänkande behandlar underrätts sammansättning vid särskild huvudförhandling i tvistemål ansluter sig till åsikten, att den juristkollegiala sammansättningen allmänt sett är att föredra. Bland dem som ger uttryck för den meningen är *Svea hovrätt*, *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *hovrätten för Nedre Norrland*, *advokatsamfundet*, *stadsdomareföreningen* och *Sveriges juristförbund*. *Svea hovrätt* (majoriteten) finner sålunda inte anledning att frångå sin tidigare uttalade uppfattning att en sammansättning med tre lagfarna domare i kvalificerade tvistemål är ägnad att ge bästa möjliga domsresultat. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* anser, att domstolskommitténs majoritet anfört starka motiv för sin uppfattning att den juristkollegiala sammansättningen är att föredra. Särskilt vill hovrätten erinra om direktivuttalandet att tyngdpunkten i rättsskipningen bör ligga hos underrätterna. Hovrätten framhåller, att samhällsutvecklingen i allt högre grad kräver att domstolarna skall kunna tillhandahålla snabba och säkra avgöranden. Enligt hovrätten skulle det då vara en missriktad sparsamhet att försvaga den första instansen genom att i valet mellan rådhusrätts och häradsrätts sammansättning i tvistemål välja den senare. Särskilt om detta leder till fullföljd i ökad omfattning, skulle det vara en reform i galen riktning. Det är ett önskemål att rättsskipningen i domstolarna skall kunna erbjuda ett användbart alternativ till det alltför ofta och ej alltid med gott resultat anlitade skiljemannaförfarandet. Detta gör det nödvändigt att den juristkollegiala sammansättningen står till förfogande vid allmän underrätt.

Domstolskommitténs förslag om valfrihet mellan juristkollegial sam-

mansättning och sammansättning med lagfaren ordförande och nämnd föranleder nu större kritik eller i varje fall tveksamhet i flera yttranden. Tanken på alternativa sammansättningsformer avvisas sålunda helt av *stadsdomareföreningen* och *advokatsamfundet*. Föreningen påpekar, att den i sitt yttrande över 1963 års betänkande uttalade, att sammansättningen med tre lagfarna domare egentligen var den enda acceptabla men att föreningen då inte ville motsätta sig förslaget om valfrihet för eniga parter mellan olika sammansättningsformer. Föreningen betonar, att grunden till detta ställningstagande var att kommittén hade varit tveksam beträffande möjligheterna att genomföra ett förslag som innefattade bara juristkollegial sammansättning och att föreningen ansåg det angeläget att frågan bragtes till en lösning. Föreningen menar nu att dessa skäl för det tidigare ställningstagandet knappast föreligger längre. Rent principiellt förefaller det föreningen otillfredsställande med valmöjlighet i fråga om domstolens sammansättning. Föreningen har därför nu den bestämda meningen att juristkollegial sammansättning i tvistemål är den enda som kan förordas. *Advokatsamfundet* anser att juristkollegium otvivelaktigt är överlägset nämndemannadomstolen i tvistemål. I sitt yttrande över 1963 års betänkande ansåg sig samfundet visserligen under vissa omständigheter kunna godta nämndemannadomstolen som ett alternativ till en domstol med juristkollegial sammansättning. Samhällsutvecklingen och erfarenheten av underrätternas verksamhet föranleder emellertid samfundet att nu uttala, att underrätt vid huvudförhandling i tvistemål bör bestå av tre lagfarna domare.

Hovrätten över Skåne och Blekinge är inte beredd att acceptera alternativa sammansättningsformer annat än om det är omöjligt att nå enighet på annat sätt. Hovrätten understryker, att den juristkollegiala sammansättningen i så fall bör vara huvudformen för tvistemål. *Hovrätten för Nedre Norrland* menar, att lämpligheten av en ordning med valfrihet för parterna starkt kan ifrågasättas. Skulle emellertid alternativa sammansättningsformer införas, bör juristkollegium vara huvudregel.

Göta hovrätt intar nu liksom tidigare ståndpunkten att förord inte kan ges vare sig åt den juristkollegiala sammansättningen eller sammansättningen lagfaren ordförande och nämnd. Enligt hovrättens mening bör vid särskild huvudförhandling i alla tvistemål en enhetlig sammansättningsform införas enligt i lag givna bestämmelser. Om inte enhetlighet kan genomföras, anser hovrätten att det blir nödvändigt att acceptera ett system med valfrihet, innebärande att vissa slag av tvistemål avgörs med nämnd och vissa andra av juristkollegium, varvid avgörandet om domstolens sammansättning i varje särskilt fall får ankomma på domstolen själv. Däremot bör enligt hovrätten valmöjlighet för parterna uteslutas. Hovrätten finner det också tänkbart, att uppdelningen av tvistemålen sker genom lagbestämmelser. Hovrätten ifrågasätter slutligen huruvida — med hänsyn till den utveckling mot ökat lekmannainflytande som f. n. gör sig gällande på olika

områden av samhällslivet — man allmänt kan acceptera den inskränkning av lekmannainslaget som ett generellt genomförande av juristkollegium i tvistemål innebär.

Häradshövdingeföreningen konstaterar i sitt yttrande, att meningarna vid en enkät bland föreningens medlemmar fördelat sig ganska jämnt mellan alternativen juristkollegial sammansättning och sammansättningen lagfaren domare och nämnd. Tämligen allmänt råder emellertid enighet om att den nuvarande häradsrättssammansättningen med lagfaren ordförande och nämnd är en i och för sig lämplig och tillfredsställande anordning för åtskilliga tvistemål, bland vilka särskilt nämns de indispositiva familjerättsmålen men också andra mål som rör vardagslivets problem samt — å andra sidan — att ur speciellt rättslig synpunkt svårbedömda mål skulle vinna på att avgöras av ett kollegium av lagfarna domare. Enligt föreningens mening är sammansättningsformen domare med nämnd att föredra ur domstols-ekonomisk synpunkt. Om man med anledning härav bör öppna möjligheter till olika sammansättning av domstolen i olika tvistemål, uppstår emellertid frågan hur den i varje särskilt mål lämpligaste sammansättningsformen skall bestämmas. Olika möjligheter kan härvid komma i fråga, men enligt föreningens mening är dessa möjligheter och de olägenheter som kan vara förbundna med dem inte tillräckligt utredda. Föreningen, som tidigare uttalat sig för att båda möjligheterna bör hållas öppna för domstolarna, anser sig inte ha anledning att nu gå ifrån denna standpunkt.

Svea hovrätt framhåller, att det — även om grundformen för underrätts sammansättning vid huvudförhandling i tvistemål är tre lagfarna domare — inte är uteslutet att ha n ä m n d s a m m a n s ä t t n i n g i v i s s a k a t e g o r i e r a v m å l. Hovrätten anser det också möjligt att låta vissa tvistemål avgöras av lagfaren domare med nämnd. Om en uppdelning av något slag anses lämplig, bör den emellertid enligt hovrättens mening ske efter på förhand givna regler. Att i det särskilda fallet överlåta avgörandet på domstolen eller, som kommittén har föreslagit, till parterna finner hovrätten inte lämpligt. Liksom i tidigare yttrande framhåller hovrätten dessutom att avgörandet av enklare mål och mål, som rör mindre värden, i något större utsträckning än f. n. torde kunna anförtros ensamdomare.

2.2. Sammansättningen i brottmål i allmänhet

2.2.1. Gällande rätt m. m.

De huvudbestämmelser om häradsrätts resp. rådhusrätts sammansättning som finns i 1 kap. 4 och 11 §§ RB är likformiga när det gäller brottmål. Grundregeln är att rätten i brottmål skall ha sammansättningen lagfaren domare och nämnd. Emellertid är rätten domför med endast en lagfaren domare dels vid måls avgörande utan huvudförhandling och vid annan

handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller syn, dels vid huvudförhandling och syn i mål om brott, för vilket inte är stadgat svårare straff än böter.

Skall nämnd delta, gäller enligt 1 kap. 5 och 12 §§ RB för både häradsrätt och rådhusrätt som huvudregel att i nämnden skall sitta minst sju och högst nio nämndemän, s. k. fullsutten nämnd eller stor nämnd. I mål om brott för vilket inte är stadgat svårare straff än fängelse i ett år och inte heller avsättning samt vid syn utom huvudförhandling är rätten emellertid domför med tre i nämnden, s. k. tremansnämnd eller liten nämnd.

Sammanfattningsvis kan sålunda häradsrätt och rådhusrätt i brottmål ha tre olika sammansättningsformer, beroende på vilken påföljd som ingår i straffskalan för åtalade gärningar, nämligen en lagfaren domare ensam (s. k. ensamdomare), lagfaren domare jämte tremansnämnd eller lagfaren domare jämte fullsutten nämnd.

Omröstningsreglerna för brottmål finns i 29 kap. RB. Vid meningsskiljaktighet mellan nämnd och ordförande blir enligt 3 § första stycket (jfr 6 § sista punkten) nämndens mening gällande, om alla i nämnden är ense eller, när fler än sju nämndemän deltar, minst sju är av samma mening. I annat fall gäller ordförandens mening. Detta innebär att, när sju eller färre nämndemän deltar det krävs enighet inom nämnden för att ordföranden skall kunna överröstas. Deltar åtta eller nio nämndemän, gäller den mening som omfattas av ordföranden och minst två resp. tre nämndemän.

Nämndens rösträtt brukar betecknas som kollektiv, eftersom nämnden endast som korporativ enhet kan påverka måls avgörande. Om nämnden inte är enig eller om, när i nämnden sitter fler än sju, inte minst sju nämndemän är ense, föreligger enligt omröstningsreglerna bara en mening, nämligen ordförandens.

Nämndemännen bär inte något juridiskt ansvar för avgörande, som grundas på ordförandens mening. Har däremot nämnden bestämt rättens avgörande, skall enligt 29 kap. 7 § RB varje nämndeman, som med sin röst har bidragit till utgången, ansvara för avgörandet.

Till reglerna om omröstning och ansvar för rättens avgörande ansluter bestämmelserna om protokollföring av skiljaktiga meningar. I 6 kap. 3 § 8 RB föreskrivs, att rättens protokoll skall uppta skiljaktiga meningar, som yppas vid omröstningen inom rätten, men det görs den begränsningen att nämndemans skiljaktiga mening antecknas bara om nämnden ensam har bestämt utgången.

Underrätternas arbete med brottmål belyses av följande statistik.

Tab. 1. Slutligt handlagda brottmål¹ vid de allmänna underrätterna 1950—1967

År	Häradsrätter	Rådhusrätter	Sammanlagt
1950	32 193	41 644	73 837
1955	34 086	49 817	83 903
1960	44 722	71 761	116 483
1964	51 372	69 524	120 896
1965	45 035	67 040	112 075
1966 ²	48 737	73 837	122 574
1967 ²	54 367	77 955	132 322

¹ Siffrorna i denna tabell avser — till skillnad från siffrorna i tab. 2 — också avskrivna och avvisade mål.

² Siffrorna för åren 1966 och 1967 grundar sig på preliminära sammanställningar av domstolarnas arbetsredogörelser.

Tab. 2. Avgjorda brottmål, fördelade efter handlägningsform, 1964—1967

År	Mål av beskaffenhet att kunna handläggas								
	som ensamdomarmål			som tremansnämndsmål			endast med stor nämnd		
	Häradsrätter	Rådhusrätter	Sammanlagt	Häradsrätter	Rådhusrätter	Sammanlagt	Häradsrätter	Rådhusrätter	Sammanlagt
1964	7 510	30 154	37 664	34 123	25 099	59 222	7 670	9 769	17 439
1965	7 410	30 290	37 700	28 092	22 328	50 420	7 467	9 591	17 058
1966 ¹	12 534	32 600	45 134	25 017	23 606	48 623	8 689	10 673	19 362
1967 ¹	20 012	39 672	59 684	22 045	20 100	42 145	9 553	11 764	21 317

¹ Siffrorna för åren 1966 och 1967 grundar sig på preliminära sammanställningar av domstolarnas arbetsredogörelser. Ökningen av ensamdomarmålen och minskningen av tremansnämndsmål len förklaras huvudsakligen av 1966 års vidgning av ensamdomarkompetensen (jfr prop. 1968:8n s. 22). I nämnda prop. har vidare lagts fram förslag som om de genomförs beräknas medföra en väsentlig minskning av antalet ensamdomarmål och viss minskning även av antalet tremansnämndsmål (prop. s. 55).

2.2.2. Ur förarbetena till RB

I samband med processreformen förekom ingående överväganden i frågan om underrätts sammansättning och nämndens ställning. Utgångsläget för dessa överväganden var den före processreformen gällande ordningen att häradsrätt alltid hade sammansättningen lagfaren ordförande och nämnd, medan rådhusrätt hade juristkollegium. Nämnden i häradsrätt bestod av tolv, men för domförhet behövde endast sju sitta i nämnden. I mindre brottmål, som handlades vid s. k. tremansting, var häradsrätt domför med tre i nämnden.

Processkommissionen föreslog i sitt betänkande om rättegångsväsendets ombildning (SOU 1926: 32), att man skulle införa en enhetlig underrättstyp, lagmansrätten, och att brottmålen vid denna domstol skulle avgöras av lag-

faren domare med nämnd. Nämnden skulle enligt förslaget bestå av fem nämndemän. Att kommissionen ville minska antalet nämndemän från tolv till fem hade sin grund i en önskan att stärka lekmannainflytandet i rättskipningen. Som motivering till att antalet nämndemän inte sattes under fem anfördes bl. a., att man då skulle äventyra den önskvärda mångsidigheten inom nämnden och möjligheten att låta skilda orter inom domkretsen på samma gång vara företrädna i nämnden.

Kommissionen föreslog vidare en omröstningsregel, som innebar att, om fyra av de fem ledamöterna i nämnden var ense, deras mening skulle gälla. Enligt kommissionens förslag var sålunda nämndens rösträtt kollektiv. Kommissionen ansåg sig inte kunna förorda individuell rösträtt, eftersom en sådan ordning skulle innebära en alltför stark brytning med det traditionella systemet och särskilt i de större städerna medföra fara för rättskipningens säkerhet.

I *prop. 1931: 80* angående huvudgrunderna för en rättegångsreform intogs ståndpunkten att reformen i första hand borde gälla det processuella förfarandet och att de organisatoriska åtgärderna borde begränsas till sådana som kunde anses stå i mera nödvändigt samband med förfarandet. Frågan om en enhetlig domstolstyp ställdes därför på framtiden. Den ändringen i reglerna om rådhusrätternas sammansättning föreslogs dock, att det i grövre brottmål skulle finnas nämnd vid sidan av de tre lagfarna domarna. I propositionen föreslogs vidare att nämnden skulle bestå av åtta nämndemän. Omröstningsreglerna skulle enligt propositionen utformas så, att i häradsrätt nämndens mening skulle gälla mot ordförandens om sex av de åtta nämndemännen var ense. I rådhusrätt skulle bara en enhällig nämnd kunna fälla utslaget gentemot de lagfarna domarnas samstämmiga mening.

Vid *riksdagsbehandlingen av prop. 1931: 80* ansåg sig majoriteten inom det särskilda utskottet inte kunna tillstyrka förslaget att nämnd skulle införas i grövre brottmål i rådhusrätt. Utskottsmajoriteten ansåg vidare, att nämnd i häradsrätt alltid skulle bestå av sju nämndemän och att endast en enhällig nämnd skulle kunna överrösta ordföranden. Beträffande nämndens rösträtt framhölls, att nämndemännens synpunkter i allmänhet kunde göra sig gällande under förtroendefullt samarbete med ordföranden och att nämndens inflytande, såsom också påpekats i 1931 års proposition, därför i verkligheten sträckte sig vida längre än som omedelbart framgick av lagen. Det ansågs inte föreligga något behov att ändra den sedan länge bestående ordningen att endast enhällig nämnd kunde överrösta ordföranden. En dom som grundade sig på ett majoritetsbeslut inom nämnden skulle inte få samma karaktär av uttryck för den folkliga rättsuppfattningen och inte samma tyngd som ett avgörande dikterat av en enhällig nämnd. Utskottsmajoriteten ansåg vidare, att genom ändrade omröstningsregler politiska och andra ovidkommande hänsyn kunde vinna insteg vid nämndens avgörande, vilket skulle rubba förtroendet till nämnden.

I reservationer förordades emellertid, att nämnd skulle delta i rådhusrätt vid handläggning av brottmål med undantag för sådana som avsåg ringa brott. Vidare anslöt sig reservanterna nära till den ståndpunkt beträffande nämndens sammansättning och rösträtt som hade intagits i prop. 1931:80. Reservanterna framhöll, att med ökat inflytande för nämndemännen dessa starkare skulle känna sitt ansvar för domstolens avgörande och med större intresse delta i dess verksamhet. I fråga om rättens domförhet framhöll reservanterna, att det skulle vara praktiskt om rätten var domför med sju nämndemän i fall då vid uppskov i ett mål en av de åtta nämndemännen skulle få förfall.

Riksdagens kamrar stannade i olika beslut i de nämnda frågorna. Utskottsmajoritetens uppfattning vann första kammarens bifall, medan andra kammaren anslöt sig till reservanternas mening. Någon sammanjämkning fann utskottet inte möjlig.

I sitt förslag till ny rättegångsbalk (SOU 1938:43 och 44) intog *processlagberedningen* en ståndpunkt som kan anses som en kompromiss mellan de olika meningarna vid 1931 års riksdag. Beredningen föreslog att nämnd skulle medverka i rådhusrätt, när det gällde brott med minst två års straffarbete som högsta straff. Nämnden skulle därvid tjänstgöra vid sidan om ett juristkollegium bestående av tre domare. Vidare föreslogs att nämndemännens antal skulle vara lägst sju och högst nio. Det högre antalet motiverades framför allt av att rätten inte borde förlora sin domförhet i fall då en eller annan nämndeman fick förfall under pågående handläggning. Beredningen ansåg sig böra behålla kravet på nämndemännens enhällighet för det fall att i nämnden inte satt fler än sju. Beredningen menade däremot att den omständigheten att detta antal överskreds inte borde föra med sig att enhällighet fordrades beträffande samtliga.

I prop. 1942:5 med förslag till ny rättegångsbalk följdes beredningens förslag i nämnda delar. 1942 år riksdag godtog förslagen i propositionen med den avvikelser att endast en lagfaren ledamot skulle ingå i rätten i nämndmål vid rådhusrätt. Sammansättningen i dessa mål blev alltså densamma i rådhusrätt och häradsrätt.

Enligt RB:s ursprungliga lydelse gällde i fråga om underrätternas sammansättning i brottmål följande huvudregler. I häradsrätt var sammansättningen alltid lagfaren ordförande jämte nämnd. Rådhusrätt var i mål om ansvar för brott, varå kunde följa straffarbete i två år eller därutöver, domför med lagfaren ordförande jämte nämnd och i övriga mål med juristkollegium bestående av tre eller fyra lagfarna domare. Nämnden bestod såväl i häradsrätt som i rådhusrätt av lägst sju och högst nio nämndemän.

Från huvudregeln uppställdes följande undantag. Vid handläggning som inte skedde vid huvudförhandling eller syn var både häradsrätt och rådhusrätt, liksom nu, domför med endast en lagfaren domare. Vid handläggning och avgörande i mål om brott, varå inte kunde följa svårare straff än

böter och i fråga om vilka inte förekom anledning att målsägande fanns, hade häradsrätt sammansättningen lagfaren ordförande jämte tre nämndemän, medan rådhusrätt var domför med en lagfaren domare.

2.2.3. Frågans behandling efter RB:s införande

Antalet ledamöter i rätten. Ett förslag till ändring i fråga om underrätts sammansättning lades fram av *1951 års rättegångskommitté* (SOU 1953:26). Förslaget gick ut på att rådhusrätt under vissa förutsättningar skulle vara domför med ensamdomare även i vissa mål om brott i vars straffskalor ingick både böter och fängelse. Enligt förslaget skulle vid häradsrätt en lagfaren domare och tre nämndemän få motsvarande behörighet.

På grundval i huvudsak av rättegångskommitténs förslag lades i *prop. 1954: 200* fram förslag av följande innebörd. I brottmål som endast rörde ansvar för brott, på vilket inte kunde följa svårare straff än böter, eller förutom ansvar för sådant brott även enskilt anspråk i anledning av brottet skulle rådhusrätt vara domför med en lagfaren domare samt häradsrätt med en lagfaren domare och tre nämndemän. Detsamma skulle gälla, om svårare straff än böter visserligen ingick i straffskalan men sådant straff inte skulle komma i fråga för den aktuella gärningen. Förslaget lämnades utan erinran av lagrådet. Det avslogs emellertid av riksdagen efter hemställan av första lagutskottet (1LU 1954: 25, rskr 332). Till stöd härför åberopades framför allt betänkligheter mot att bevisprövning skulle överföras på ensamdomare i alltför stor utsträckning.

I *stadsdomstolsutredningens första betänkande* (SOU 1956: 28) upptogs frågan om rådhusrätts sammansättning i brottmål. Utredningens förslag innebar, att rådhusrätt i alla brottmål, fransett bötesmålen, skulle bestå av en lagfaren domare och nämnd. I mål om ansvar för brott, varå inte kunde följa svårare straff än fängelse, skulle enligt förslaget rådhusrätt vara domför med två i nämnden.

I *prop. 1957: 172*, som byggde på nämnda betänkande, föreslogs att den juristkollegiala sammansättningen i brottmål i rådhusrätt skulle avskaffas och att rådhusrätt i brottmål, med undantag för bötesmålen, skulle vara domför med en lagfaren domare och nämnd. Vidare föreslogs, att rådhusrätt skulle vara domför med tre i nämnden, om målet rörde ansvar för brott, varå inte kunde följa straffarbete eller avsättning. I mål där nu nämnda påföljder kunde följa skulle nämnden i rådhusrätt fortfarande bestå av lägst sju och högst nio nämndemän. Förslagen antogs av riksdagen (1LU 1957: 38, rskr 394). Den antagna lagstiftningen trädde i kraft den 1 januari 1959.

I *stadsdomstolsutredningens andra betänkande* (SOU 1958: 9) lades fram vissa förslag beträffande häradsrätts sammansättning i brottmål. Förslagen innebar, att häradsrätts sammansättning i brottmål skulle göras likadan

som rådhusrätternas hade blivit enligt beslutet av 1957 års riksdag. I *prop. 1958: B 26* följdes utredningens förslag. Förslagen antogs av riksdagen (1LU B 10, rskr B 100). Lagstiftningen trädde i kraft den 1 januari 1959. Därmed blev reglerna om rådhusrätts och häradsrätts sammansättning i brottmål likformiga.

Frågan om underrätternas sammansättning behandlades från mera allmänna synpunkter i *stadsdomstolsutredningens tredje betänkande* (SOU 1961: 6). Förslagen och övervägandena i detta betänkande samt remissutfallet redovisas i det följande under avsnitt 2.2.4.

I samband med brottsbalkens genomförande år 1965 anpassades bestämmelserna om underrätternas sammansättning i brottmål till det nya påföljdssystemet (*prop. 1964: 10*, 1LU 3, rskr 79). Någon ändring i principerna för domförheten skedde inte.

I *prop. 1966: 100* föreslogs bl. a. att ensamdomare skulle få vidgad behörighet i mål om brott som är belagda endast med böter. Till skillnad från vad som tidigare gällde skulle lagfaren domare utan nämnd kunna pröva sådana mål, även om målsägande fanns och skadeståndsanspråk framställdes. Detta förslag antogs av riksdagen (1LU 33, rskr 272).

Nämndens ställning. Formerna för nämndens deltagande i rättsskipningen har efter införandet av RB behandlats i olika sammanhang.

Sålunda tog *1951 års rättegångskommitté* upp en sådan fråga i det förut nämnda betänkandet SOU 1953: 26. Kommittén uttalade, att ordningen att nämndeman inte har reservationsrätt när dom avfattas enligt ordförandens mening inte är helt tillfredsställande. Kommittén ansåg emellertid, att reservationsrätt för nämndeman skulle medföra olägenheter och i viss mån stå i strid mot omröstningsreglerna. Så länge nämndens rösträtt var kollektiv, var det enligt kommittén konsekvent att de enskilda nämndemännens meningar inte antecknades annat än när nämnden mot ordförandens mening hade bestämt utgången. I enlighet härmed avvisade kommittén tanken att införa reservationsrätt för nämndeman.

I det lagförslag, som utarbetades på grundval av sistnämnda betänkande och underställdes lagrådets granskning, föreslogs emellertid reservationsrätt för enskild nämndeman. Det förordades att samma regel skulle gälla för anteckning av nämndemans skiljaktiga mening som beträffande anteckning av annan domstolsledamots avvikande votum. Vid remissen till lagrådet uttalade föredragande departementschefen (*prop. 1954: 200 s. 78*) bl. a. att starka skäl talade för att reservationsrätt borde finnas för nämndeman. Att nämnden hade kollektiv rösträtt kunde enligt departementschefen inte anses utgöra något avgörande hinder mot en reform. I den mån gällande ordning motiverades av intresset för nämndemännen att åtnjuta anonymitetsskydd, hade denna synpunkt enligt departementschefens åsikt numera knappast sådan betydelse att den utgjorde ett tillräckligt

skäl mot en ändring. Man torde nämligen kunna räkna med att nämndemännen var så självständiga och kvalificerade, att de var beredda att även offentligen stå för sin mening. En viss ökning av arbetsbelastningen vid underrätterna ansågs visserligen kunna följa av ändringen, men denna olägenhet bedömdes inte vara så stor att den vägde tyngre än de fördelar som skulle vinnas genom reformen.

Lagrådet avstyrkte förslaget (prop. 1954: 200 s. 97). Lagrådet ansåg, att det rådde ett mycket nära samband mellan villkoren för att nämndens mening skulle gälla som dom och nuvarande bestämmelse om anteckning av nämndemans skiljaktiga mening. Det föreföll lagrådet inte uteslutet att förslagets genomförande kunde medföra en ganska väsentlig ändring i förhållandet mellan ordförande och nämnd samt i fråga om arten och omfattningen av de enskilda nämndemännens insatser i processen. Tvånget att offentligen redovisa en motiverad ståndpunkt kunde bli betungande och kännas främmande för många nämndemän. Det föreföll lagrådet i varje fall högst sannolikt att den föreslagna anordningen överlag skulle medföra, att betydligt större krav kom att ställas på nämndemännen än som hade förutsatts vid rättegångsreformens genomförande. Lagrådet befarade vidare, att svårigheter och tidsutdräkt skulle uppkomma i underrätternas arbete, om alla skiljaktiga meningar skulle antecknas i protokollet. För att få säkrare grund för bedömandet av förslagets verkningar i olika hänseenden förordade lagrådet, att förslaget underställdes domstolar och sammanslutningar genom remiss. Med hänsyn till vad lagrådet hade anfört fann departementschefen, att förslaget inte för det dåvarande borde föreläggas riksdagen (prop. 1954: 200 s. 100).

När stadsdomstolsutredningen tillsattes år 1955 uttalades i direktiven att utredningen skulle ta upp frågan om lekmannainflytandet i rättsskipningen till förutsättningslös granskning. Bl. a. skulle övervägas, om inte antalet i varje mål deltagande nämndemän borde minskas och de nuvarande reglerna om nämndemännens rösträtt ändras.

Ungefär samtidigt med att stadsdomstolsutredningen tillsattes behandlade 1955 års riksdag två likalydande motioner (I: 116 och II: 146), vari bl. a. begärdes utredning och förslag till sådan ändring av gällande lag, att nämndledamöternas inflytande stärktes i första instans, främst genom införande av individuell rösträtt. I sitt avstyrkande utlåtande (nr 21) anförde första lagutskottet bl. a., att det system för lekmanadeltagandet som hade valts vid processreformen på ett i huvudsak lämpligt sätt syntes möjliggöra den eftersträlvade föreningen av jurist- och lekmannasynpunkter. Utskottet erinrade vidare om att stadsdomstolsutredningen enligt sina direktiv hade att överväga lekmannainflytandet i underrätterna. Motionerna föranledde inte någon åtgärd av riksdagen.

Nämndens ställning togs upp på nytt i motioner vid 1957 års riksdag (I: 321 och II: 408). I dessa motioner yrkades bl. a. att möjlighet skulle

införas för nämndeman att få avvikande mening antecknad till protokollet. Även dessa motioner avstyrktes av första lagutskottet och avslogs av riksdagen. I sitt utlåtande (nr 8) hänvisade utskottet bl. a. till det utredningsarbete som bedrevs av stadsdomstolsutredningen.

I *stadsdomstolsutredningens* slutbetänkande SOU 1961:6 behandlades flera frågor om nämndens ställning ingående. I detta avseende hänvisas till vad som anförs i följande avsnitt.

Även vid 1961 och 1963 års riksdagar förekom motioner som gällde nämndemans rätt att anmäla reservation (motion I:364 resp. I:274). Motionerna avslogs emellertid av riksdagen. I första lagutskottets utlåtande över motionen vid 1961 års riksdag (nr 9) hänvisades bl. a. till att riksdagen i en nära framtid kunde förmodas få ta ställning till de förslag som stadsdomstolsutredningen nyss hade lagt fram. I utlåtandet över motionen vid 1963 års riksdag (nr 4) erinrade utskottet om att domstolskommittén, som då var i verksamhet, hade i uppdrag att verkställa en utredning rörande domstolsorganisationen i dess helhet och att denna utredning även kunde antas komma att gå in på spørgsmålet hur lekmannainflytandet skulle gestalta sig i framtiden. Enligt utskottet saknades därför anledning att begära ytterligare utredning i det i motionen angivna syftet.

Uttalandena i domstolskommitténs betänkande SOU 1963:56 och i remissyttrandena över det redovisas under 2.2.5.

2.2.4. Stadsdomstolsutredningens betänkande SOU 1961:6 och remissbehandlingen av detta

Utredningen. I betänkandet tar utredningen i enlighet med sina direktiv upp flera allmänna frågor beträffande nämndens ställning. Den här lämnade redogörelsen redovisar utredningens allmänna överväganden — avseende både brottmål och tvistemål — och dessutom de särskilda synpunkter som anförs beträffande brottmålen.

Som en allmän bakgrund till sina överväganden framhåller utredningen, att de erfarenheter som föreligger av den nya processordningen otvivelaktigt ger vid handen, att nämndemännen har funnit sig väl till rätta med den moderna processen. Denna har i praktiken medfört ökad funktionsduglighet för nämnden. I allmänhet möter det inte några svårigheter för nämndemännen att genom egna iakttagelser under huvudförhandlingen bilda sig en självständig uppfattning rörande målet. Den friare och mera självständiga roll som den nya processen sålunda har medfört för nämnden ger enligt utredningen anledning överväga, om inte nämndens ställning genom ändrad lagstiftning bör förstärkas i motsvarande grad. De frågor som utredningen anser kräva uppmärksamhet i första hand gäller nämndens storlek och rösträtt.

När det gäller *nämndens storlek* finner utredningen att olika synpunkter

får beaktas. Utredningen påpekar att till grund för nuvarande regler ligger uppfattningen, att nämnden bör företräda olika grupper i samhället och också skilda orter inom en domkrets. Genom en så allsidig sammansättning som möjligt ger nämnden rättsskipningen en fastare folklig förankring samtidigt som nämndemännens samlade erfarenheter och kunskaper kommer dömandet till godo genom en mera mångsidig prövning av målen. Utredningen anser det vara uppenbart, att från dessa synpunkter en förhållandevis stor nämnd innebär en styrka.

Å andra sidan är det enligt utredningen av vikt att hushålla med nämndemännens tid och krafter. Härigenom ökas förutsättningarna för att tillföra underrätterna ett väl kvalificerat och för olika samhällsgrupper representativt lekmannaurval. Sistnämnda synpunkt kräver större beaktande i samma mån som domstolarnas arbetsuppgifter ökar och anspråken på lekmännen som följd därav stegras. För att nämnden skall kunna bevara sin ställning förefaller det nödvändigt att varje möjlighet till personalbesparingar på detta område tas till vara. En viss minskning av nämnden behöver inte medföra en försvagning av lekmannainflytandet. I en mindre nämnd, där varje nämndemans individuella ansvar ökas, torde nämndemännen som regel stimuleras att ta mer aktiv del i dömandet. Utredningen finner det slutligen vara självklart, att statsfinansiella och arbetsorganisatoriska skäl inte får lämnas åsido vid övervägande av nämndens storlek. De nu angivna synpunkterna på nämndens storlek anser utredningen göra sig gällande med olika styrka i olika mål.

I fråga om brottmålen anser utredningen att en skillnad kan göras mellan mål om allvarligare brott och mål rörande brott, för vilka straffet regelmässigt stannar vid böter eller vid ett kortare frihetsstraff. Bakom rättens avgörande i mål om allvarligare brott bör enligt utredningen stå en förhållandevis stor krets av domare. Detta motiveras redan av det djupa ingripande i enskilda människors liv som domen i mål om grovt brott i regel innebär. Utredningen framhåller också, att domstolarna i dessa mål vid straffmätning och val av påföljd ofta ställs inför avgöranden, vid vilka olika meningar kan göras gällande. Därvid är det önskvärt att mera utbredda uppfattningar bland lekmännen får komma till tals. När det gäller brott för vilka straffet regelmässigt stannar vid böter eller vid ett kortare frihetsstraff, anser utredningen, att det från de anförda synpunkterna inte är påkallat att ha lika stor nämnd. Straffmätningen i dessa mål är mera rutinbetonad, och påföljderna är inte lika differentierade som i mål om grövre brott. Den talrika förekomsten av sådana mål gör det särskilt angeläget att lekmännen inte tas i anspråk på detta område i vidare omfattning än som är nödvändigt. Utredningens slutsats är att det inom straffrättsskipningen behövs en större och en mindre nämnd, vardera med sina uppgifter. Beträffande gränsdragningen mellan de båda nämndernas områden och i fråga om den mindre nämndens storlek föreslår utredningen inte någon ändring.

I frågan vilket antal ledamöter som behövs för att den stora nämnden skall kunna fullgöra sina funktioner finner utredningen att det kan råda delade meningar. Utredningen menar, att viss minskning av den stora nämnden är möjlig utan att dess funktioner ändras. En lämplig avvägning mellan olika intressen torde vinnas om antalet ledamöter normalt utgör sex. En längre gående reduktion förefaller däremot inte tillräddig. Utredningen understryker i det sammanhanget önskvärdheten av att mellan den stora och lilla nämnden — vilkas uppgifter till karaktär och omfattning väsentligen skiljer sig från varandra — upprätthålls en klar skillnad även i storleksordning. Även om sex nämndemän i allmänhet är tillräckligt, bör det finnas möjlighet att kalla ett något högre antal, särskilt i vidlyftiga mål. Det föreslås därför, att i den stora nämnden skall sitta sex eller sju nämndemän.

Frågan om förfall för nämndeman påkallar särskild uppmärksamhet såvitt gäller den stora nämnden. Utredningen påpekar, att nuvarande nedre gräns för domförhet föranleder att man regelmässigt kallar fler nämndemän än som utgör domfört antal. Detta anser utredningen utgöra ett slöseri med nämndemännens tid och krafter. Det är lämpligare med en inom vissa gränser rörlig domförhetsregel, som ställer lägre krav på domförhet om förfall förekommer. Det föreslås därför, att huvudregeln om sex eller sju nämndemän kompletteras med en föreskrift att rätten är domför med fem i nämnden, om det inträffar förfall för nämndeman sedan huvudförhandling har påbörjats.

Utredningen framhåller, att den föreslagna minskningen av den stora nämnden i regel inte torde böra föranleda att antalet nämndemän i de olika domkretsarna minskas. Om nuvarande antal behålls, blir det en önskvärd lindring i tjänstgöringsskyldigheten för varje nämndeman.

I fråga om nämndens rösträtt erinrar utredningen om, att det i olika sammanhang har framförts krav att nämndemännen skall få individuell rösträtt och att det då har förutsatts att alla som deltar i beslutet skall ha var sin röst och målen avgöras efter enkel pluralitet. Enligt utredningens mening måste den avgörande synpunkten i denna fråga vara huruvida en ändring av omröstningsreglerna i riktning mot ökat lekmannainflytande är ägnad att öka rättssäkerheten. Det har många gånger — enligt utredningens mening med allt fog — framhållits, att nämndens inflytande sträcker sig vida längre än som framgår av de nuvarande bestämmelserna om nämndens rösträtt. Nämndens betydelse framträder sålunda framför allt i det skede vid överläggningen då ordföranden och nämndemännen fritt diskuterar igenom målet och då i de allra flesta fall nås enighet om rättens beslut. Fall då skiljaktiga meningar framtvingar en formlig omröstning torde inte vara vanliga. Utredningen antar att detta delvis sammanhänger med omröstningsreglernas utformning, men menar att det framför allt beror på att de frågor som rätten har att pröva sällan är av den art att olika grupper eller yrkesintressen behärskar och låser fast ställningstagandena. Med denna

bedömning förefaller det som om frågan om en ändring av omröstningsreglerna inte har den stora praktiska betydelse som många tillmäter den. Utredningen finner det emellertid sannolikt att införande av individuell och lika rösträtt åtminstone i någon mån skulle försvaga juristinflytandet och leda till ökat antal nämnddomar. Vid övervägande av huruvida en utveckling i den riktningen är önskvärd ur rättssäkerhetssynpunkt måste beaktas, att den lagfarne domaren — genom utbildning och träning och genom att han är bäst insatt i målet — i allmänhet har större förutsättningar än den enskilde nämndemannen att komma till ett materiellt riktigt resultat. Detta förhållande bör komma till uttryck i omröstningsreglerna. Utredningen anser för sin del, att en nämnddom uppburen av endast en röst mer än den mening ordföranden och en minoritet inom nämnden företräder inte äger tillräcklig auktoritet. Å andra sidan anses den nuvarande ordningen alltför mycket beskära nämndens möjligheter att gentemot ordföranden hävda en annan mening. Om i en nämnd med sex eller sju ledamöter alla måste vara ense för att kunna överrösta ordföranden, kan detta komma att utgöra en hämsko på nämndemannens intresse att aktivt medverka i överläggningen. En lämplig avvägning mellan den lagfarne ordförandens och nämndemännens inflytande finner utredningen kunna nås, om för överröstning av ordföranden krävs att minst fem nämndemän har en avvikande mening.

Det förhållandet att endast viss majoritet inom nämnden eller, med högst fem i nämnden, bara en enhällig nämnd skall kunna överrösta ordföranden hindrar enligt utredningens mening inte, att frågan om *reservationsrätt för nämndeman* tas upp till förnyat övervägande. Utredningen kan inte finna något oskiljaktigt samband mellan denna fråga och omröstningsreglerna, vilka avser endast hur avgivna vota skall räknas för fastställande av den mening vilken skall gälla såsom rättens. Den nuvarande regeln att nämndemans skiljaktiga mening antecknas bara om nämnden ensam har bestämt utgången sammanhänger i främsta rummet med bestämmelsen om det juridiska ansvaret för domen. Gentemot nämndeman kan sådant ansvar utkrävas endast för det fall att han med sin röst bidragit till att nämnden har överröstat ordföranden. För fastställande av det juridiska ansvaret behöver alltså nämndemans skiljaktiga mening inte antecknas i vidare omfattning än enligt gällande rätt. Utredningen anser det inte föreligga skäl att ändra bestämmelsen om nämndemans ansvar för rättens avgörande.

Att nämndemans ansvar för domen inte ändras utgör enligt utredningen inte något hinder mot att protokollföring av nämndemans votum sker i större utsträckning än f. n. I varje mål som har avgjorts av flera domare är det uppenbarligen av betydelse för både parter och högre rätt att få kännedom om skiljaktiga meningar, som har yppats inom rätten. Utredningen anser, att detta gäller också i fråga om nämndemans skiljaktiga votum. Visserligen kan ett offentliggörande av nämndemans avvikande mening nå-

gon gång föranleda part att klaga i oträngt mål. Betänkligheter kan vidare inställa sig mot att flertalet beslutande domare, t. ex. fyra nämndemän, reserverar sig mot en dom beslutad av ordförande och två nämndemän. Utredningen finner det emellertid vara av större betydelse att det görs bekant utanför rätten, när en dom har beslutats av en samstämmig rätt eller av en stark majoritet. Många med nämnd avkunnade domar kan väntas öka i auktoritet, om det utåt ges tillkänna att ordförande och nämnd eller ordförande och en stor majoritet inom nämnden har varit ense om utgången.

För nämndemännen kan frågan om rätt att till protokollet anteckna skiljaktig mening ses från olika synpunkter. En synpunkt är att det för åtskilliga nämndemän måste te sig otillfredsställande, att nämndeman, som har annan mening än den som har kommit till uttryck i domen, inte skall få ge detta tillkänna. Å andra sidan bör det inte förbises, att reservationsrätt också måste anses innebära att nämndeman, som inte önskar stå bakom domen, låter protokollföra sin avvikande mening. Detta behöver dock inte medföra att nämndeman anmäler formlig reservation så snart domen i visst avseende — t. ex. en straffmättningsfråga — får annat innehåll än nämndemannen helst önskat. Reservationsrätt ställer större krav på nämndemännen. Emellertid kan det inte anses ligga något för nämndemännen oskäligt betungande i att deras vid omröstningen yppade meningar blir föremål för insyn.

Enligt utredningen torde det inte vara möjligt att närmare förutsäga i vilken utsträckning reservationsrätt för nämndeman kommer att medföra ökat arbete för underrätterna. Frågan med vilken utförlighet nämndemans skiljaktiga mening skall antecknas blir av stor betydelse i det avseendet. Utredningen anser, att anteckningarna kan göras mycket kortfattade. Det torde vara tillräckligt, om det av protokollet framgår vilken eller vilka nämndemän som har haft annan mening i frågor som har blivit föremål för omröstning samt vad dessa meningar gått ut på, dvs. i vilket avseende de skilt sig från majoritetens uppfattning. Utredningen anser, att de skäl som nämndeman har grundat sitt votum på i allmänhet inte behöver utvecklas och att nämndeman i varje fall inte bör ha rätt att fordra biträde av ordföranden eller av annan befattningshavare vid rätten för utformning av skälen. Med en sådan ordning skulle enligt utredningens uppfattning underrätternas arbete med avfattande av skiljaktiga meningar inte behöva bli alltför betungande.

Utredningen föreslår sålunda, att nämndemans skiljaktiga mening alltid skall antecknas i rättens protokoll.

Stadsdomstolsutredningens förslag i nu nämnda avseenden var inte enhälligt. Flera reservationer redovisas i betänkandet (s. 277—293).

En av reservanterna (s. 277) föreslår att i nämnd skall sitta minst fem och högst sju nämndemän. Samme reservant menar, att nämndens rösträtt

bör utövas kollektivt men att den kollektiva rösträtten bör utformas så att den till sitt reella innehåll så nära som möjligt ansluter till den individuella. I reservationen föreslås sålunda, att nämnddom bör kunna bäras upp av endast en röst mer än den mening som ordföranden och en minoritet inom nämnden har uttalat.

En annan reservant (s. 289) anser, att en inom nämnden förekommande mening, om vilken minst ett så stort antal av nämndemännen som utgör flertalet av samtliga ledamöter i rätten enar sig, bör gälla framför den mening som ordföranden uttalar. Vidare framhålls att nämndeman inte bör vara betagen möjligheten att få biträde av ordföranden eller annan befattningshavare vid rätten vid redaktionell utformning av skiljaktig mening.

En tredje reservant (s. 291) anser, att individuell rösträtt för nämndemännen bör införas.

I ytterligare en reservation (s. 282) föreslås, att underrättens grundform såväl i tvistemål som i brottmål skall vara lagfaren ordförande med tremansnämnd. Undantag härifrån föreslås dels när det gäller grova brottmål och vissa andra kvalificerade mål, i vilka stor nämnd enligt reservationen bör medverka, dels i fråga om handläggning, som bör ankomma på lagfaren ensamdomare.

Remissyttrandena. Utredningens förslag om minskat antal nämndemän i den stora nämnden blev under remissbehandlingen föremål för delade meningar. Flertalet remissinstanser hade dock inte något att erinra mot en sänkning av antalet.

Bland dem som tillstyrker utredningens förslag eller lämnar detta utan erinran är *statskontoret, två länsstyrelser, flera rådhusrätter, föreningarna Sveriges stadsfiskaler och Sveriges landsfiskaler, Sveriges juristförbund, Svenska stadsförbundet och Svenska landskommunernas förbund*. Några närmare synpunkter i fråga om nämndens storlek redovisas i allmänhet inte i de berörda yttrandena. I några av dem förordas, att rätten, när förfall för nämndeman inträffar efter det att förhandlingarna under en rättegångsdag har påbörjats, bör vara domför med fem i nämnden i samtliga återstående mål under dagen. *Hovrätten för Västra Sverige* förordar att för domförhet skall fordras sex nämndemän, vilket bör medföra att sju eller åtta kallas. *Stockholms nämndemannaförening* anser, att för domförhet alltid skall fordras sex nämndemän.

Flera remissinstanser anser det tillräckligt, om minimiantalet i den stora nämnden sätts till minst fem, men delar utredningens mening om maximumantalet. Företrädare för denna uppfattning är *Göta hovrätt, hovrätten för Nedre Norrland, en minoritet inom Svea hovrätt, flera rådhusrätter, 1951 års rättegångskommitté, advokatsamfundet och stadsdomareföreningen*. Enligt *Göta hovrätt* är det särskilt i grova brottmål önskvärt att det bakom rättens

avgörande står en relativt stor krets av personer. Hovrätten är emellertid ense med utredningen om att en viss minskning av maximiantalet nämndemän kan ske. Hovrätten anser, att det med hänsyn till risken för förfall måste finnas en marginal för domförhet men vänder sig mot utredningens förslag att domförheten skall göras beroende av om förfall för nämndeman inträffar sedan handläggningen av ett mål har börjat. Nämnden bör enligt hovrätten i stället regelmässigt bestå av ett något större antal än det minimum som krävs för domförhet. Liknande synpunkter framförs av *1951 års rättegångskommitté*. *Stadsdomareföreningen* anser det uppenbart att en reduktion av den stora nämnden inte på något sätt kan äventyra rättssäkerheten. Föreningen anser, att en ordning med minst fem och högst sju i nämnden är mer rationell än den som utredningen förordar. Utredningens förslag att en huvudförhandling skall kunna fortsättas med enbart fem i nämnden vid förfall för den sjätte anser föreningen vara av ringa betydelse från praktisk synpunkt i andra än vidlyftiga mål. Föreningen är emellertid inte benägen att föreslå någon utvidgning av regeln på så sätt att också övriga på uppropslistan för samma dag upptagna mål skulle kunna handläggas med en reducerad nämnd. Enligt föreningen bör det inte vara beroende av tillfälligheter vilken sammansättning en domstol skall ha.

Stockholms rådhusrätt finner att den stora nämnden bör kunna fylla sin uppgift väl om den sammansätts av fem lekmän. Rådhusrätten beaktar då bl. a. att det föreligger vissa svårigheter att rekrytera nämnden allsidigt. Dessa svårigheter är särskilt uttalade i Stockholm. Svårigheterna att få lämpliga lekmannadomare antas komma att bestå. Detta förhållande liksom statsfinansiella och arbetsorganisatoriska skäl måste föranleda att antalet ledamöter i den stora nämnden sätts så lågt som möjligt utan att det inkräktar på den önskvärda allsidigheten. Bästa lösningen på problemet med rättens domförhet vid förfall för någon i nämnden är enligt rådhusrättens mening att införa möjligheten att kalla ytterligare en, eventuellt två nämndemän vid handläggning av mål, som kan väntas ta en dag eller mera i anspråk. Utredningens förslag, att nämnden vid förfall för en nämndeman under pågående handläggning ändå skulle förbli domför, finner rådhusrätten betänkligt. I de säkerligen mycket få fall, då bestämmelsen skulle bli av betydelse, är det sannolikt fråga om stora mål med lång handläggningstid, där det är särskilt viktigt att rätten är fulltalig.

En grupp remissinstanser vill behålla nämnden i dess nuvarande storlek. Till denna grupp hör *Svea hovrätt* (majoriteten), *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *hovrätten för Övre Norrland* och *häradsrättsföreningen* (majoriteten). *Svea hovrätt* framhåller värdet av att en dom i ett svårt brottmål fälls av relativt många personer. Det finns vidare i ett mål med långdragna förhandlingar behov av en marginal vid förfall för en eller två nämndemän. Svårigheter att finna lämpliga personer som vill och kan tjänstgöra som nämndemän skulle kunna motivera någon sänkning av lägsta

antalet nämndemän i nämnden. Hovrätten anser det emellertid tveksamt om tillräckliga skäl finns att nu (år 1961) sänka minimiantalet. Hovrätten avstyrker förslaget om förfall som grund för domförhet med lägre antal i nämnden. Med hänsyn särskilt till angelägenheten av att hushålla med nämndemännens tid, kan det vara skäl att föreskriva att minimiantalet nämndemän får överskridas endast i mål som beräknas ta mer än en dag i anspråk. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* anser att det är för liten skillnad mellan den lilla nämnden, som ofta kan bestå av fyra nämndemän, och den stora nämnden, som enligt förslaget kan bestå av fem nämndemän. En liknande ståndpunkt intar *hovrätten för Övre Norrland*, som också anser, att det endast är en synnerligen begränsad lättnad i nämndemännens tjänstgöringsskyldighet, som förslaget innebär, och att statsfinansiella skäl inte kan åberopas för förslaget. *Häradshövdingeföreningen* delar inte uppfattningen att nämndens ställning skulle stärkas eller rättssäkerheten ökas, om nämnden minskades och den enskilde nämndemannen tilldelades individuell rösträtt. Enligt föreningen är det inte bara som meddomarinstitution som nämnden har sitt stora värde utan också kanske främst som garant för förtroendet för rättsskipningen hos allmänheten.

Enligt *rådhusrätten i Västerås* bör nämndens storlek vara fixerad. Ordningen att endast maximi- och minimiantal finns fastställda är inte tillfredsställande. En lämplig avvägning menar rådhusrätten kunna åstadkommas, om nämnden består av sju ledamöter. Vid förfall bör nämnden dock vara domför med fem ledamöter.

I vissa remissvar väcks förslag om att den nuvarande ordningen med två olika nämnder skall ersättas med en enhetlig nämnd för samtliga mål. Bland dem som ger uttryck för den uppfattningen är *rådhusrätterna i Uppsala, Jönköping och Gävle*.

Utredningens förslag angående nämndens rösträtt godtas i princip av ett stort antal remissinstanser, bland dem flera som till skillnad från utredningen förordar, att nämnden skall bestå av minst fem och högst sju ledamöter. I tillstyrkande riktning uttalar sig sålunda bl. a. *Göta hovrätt, hovrätten för Nedre Norrland, 16 rådhusrätter, 1951 års rättegångskommitté, advokatsamfundet, stadsdomareföreningen, Föreningarna Sveriges stadsfiskaler och Sveriges landsfiskaler, Svenska stadsförbundet samt åtskilliga kommunala organ och sammanslutningar*.

Förslaget att nämndens rösträtt alltjämt skall utövas kollektivt har vunnit anslutning också hos flera remissinstanser som föreslår andra omröstningsregler än utredningen. En grupp remissinstanser, som anser att nämnden bör ha samma sammansättning som f. n., förordar att de nuvarande omröstningsreglerna också behålls eller sålunda att minst sju nämndemän måste ena sig om annan mening än ordföranden för att denne skall över-

röstas. Till denna grupp hör *Svea hovrätt* (majoriteten), *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *hovrätten för Övre Norrland* och *häradshövdingeföreningen*. *Hovrätten för Västra Sverige*, som har förordat att för domförhet skall fordras sex nämndemän och att sju eller åtta nämndemän bör kallas, anser att för överröstning av ordföranden bör krävas sex nämndemäns samstämmiga mening.

Flera av de remissinstanser som förordar att nämndens rösträtt skall vara kollektiv motiverar sin ståndpunkt närmare. Därvid framhålls bl. a. att nämndens inflytande främst gör sig gällande vid rättens informella överläggning och att nämndens insats då görs på så sätt att erfarna nämndemän med sakliga skäl bidrar till diskussionen och därigenom påverkar ordföranden. Bland dem som har uttalat sig i den riktningen är *Svea hovrätt*, *hovrätten över Skåne och Blekinge* och *häradshövdingeföreningen*. Förstnämnda hovrätt framhåller också att individuell rösträtt skulle ställa mycket starka krav på den enskilde nämndemannen. Individuell rösträtt för nämndeman skulle medföra att han får juridiskt ansvar för domen även i de fall då han biträder ordförandens mening. *Häradshövdingeföreningen* framhåller, att domstolens beslut fattas med ledning av de sakliga argument som har framförts under överläggningen. Det händer att samtliga nämndemän efter diskussionen är i stånd att bedöma hur målet skall avgöras och därför verkligen känner sig böra med sin röst delta i avgörandet, men lika ofta är så inte fallet. Det är därför enligt föreningen från rättssäkerhetssynpunkt orimligt att pålägga nämndemännen individuell rösträtt och att likställa ett rättsavgörande med ett majoritetsbeslut. Föreningen anser, att man vid jämförelse med arbetssättet i kommunala och statliga nämnder och styrelser bör hålla i minnet att avgörandena i de flesta av dem inte har karaktären av rättsavgörande utan av intresseavvägningar, varvid det är naturligt och riktigt att varje ledamot företräder och hävdar ett intresse. Det avgörande måste vara huruvida det sätt, på vilket en nämnd av ena eller andra slaget arbetar, är bäst ägnat att gagna de arbetsuppgifter som nämnden har tilldelats av samhället. Eftersom domstolsnämnderna har till uppgift att garantera rättssäkerheten, bör den enskilde nämndemannen enligt föreningens mening inte ha någon annan rösträtt än den som gagnar denna uppgift.

Den inom utredningen reservationsvis framförda åsikten att en nämndom bör kunna bäras upp av endast en röst mer än den mening som ordföranden och en minoritet inom nämnden har uttalat, har i princip vunnit anslutning hos *en minoritet inom Svea hovrätt*, *häradshövdingarna i Västernärkes* och *Karlskoga domsagor*, *Svenska landskommunernas förbund* och *en kommunalnämnd*.

Individuell rösträtt för nämndemännen förordas av bl. a. *Stockholms nämndemannaförening*, *stadsfullmäktige i Sundbyberg* (majoriteten) och *Linköping* samt *kommunalfullmäktige i Tjörns kommun*. Nämndemanna-

föreningen kan inte finna något bärande skäl för att inte vanliga demokratiska omröstningsregler skall tillämpas i domstol och anser att ordföranden naturligen bör ha utslagsröst.

Förslaget om reservationsrätt för nämndeman tillstyrks av bl. a. *hovrätterna för Västra Sverige, Nedre Norrland och Övre Norrland, en minoritet inom Svea hovrätt, 17 rådhusrätter, 1951 års rättegångskommitté, stadsdomareföreningen (majoriteten), Föreningen Sveriges landsfiskaler, Sveriges juristförbund, Svenska stadsförbundet, Svenska landskommunernas förbund, Stockholms nämndemannaförening och vissa kommunala organ.* I de tillstyrkande remissvaren framhålls bl. a. att det är av betydelse både för parter och högre rätt att veta vilka domare som står bakom en dom från en domstol med nämnd. Vidare framhålls att reservationsrätten är av stor betydelse för den enskilde nämndemannen.

Några av de remissinstanser som tillstyrker utredningsförslaget ger samtidigt uttryck för viss tveksamhet. *Hovrätten för Västra Sverige* understryker, att den föreslagna reservationsrätten otvivelaktigt kommer att ställa större krav på nämndemännen. Det kan inte bortses från att i en del situationer, t. ex. i vissa brottmål under politiskt upprörda tider, reservationsrätten med därav följande offentlig redovisning av varje enskild nämndemans ståndpunkt kan komma att för nämndemannen framstå som en påfrestning. Även om några större olägenheter av en reservationsrätt knappast är att befara under nuvarande förhållanden, är det inte utan viss tvekan som hovrätten förordar utredningens förslag. *Rådhusrätten i Malmö* vill inte motsätta sig förslaget men sätter i fråga, om inte rätten eller skyldigheten att låta anteckna skiljaktig mening kan göra det svårare för nämndemännen att värna om sin integritet gentemot enskilda och mot organisationer som de tillhör. Liknande synpunkter framförs av *rådhusrätten i Västerås*. Denna rådhusrätt finner dock reservationsrätt för den enskilde vara ett etiskt krav av sådan styrka att det inte kan åsidosättas.

Förslaget om reservationsrätt för nämndeman avstyrks av bl. a. *Svea hovrätt, Göta hovrätt och hovrätten över Skåne och Blekinge (majoriteterna i samtliga fall), häradshövdingeföreningen och Föreningen Sveriges stadsfiskaler samt några kommunala organ.*

Svea hovrätt framhåller, att starka skäl talar för att en nämndeman, som har skiljaktig mening, skall kunna få denna antecknad i protokollet. Kravet på en sådan bestämmelse blir starkare ju självständigare nämndemännen känner sig i förhållande till ordföranden och övriga ledamöter av rätten. Hovrätten delar inte uppfattningen att det kan vara betänkligt att flertalet beslutande domare reserverar sig mot en dom som beslutas av ordföranden och en minoritet inom nämnden. Principiellt är det en fördel om skiljaktiga meningar alltid redovisas. En reservationsrätt kan emellertid inte gärna skiljas från en reservationsplikt. Hovrätten menar, att det kan innebära väl

stora krav på nämndemannen, om han för varje gång, då han inte är beredd att dela ordförandens åsikt, måste precisera och till protokollet låta anteckna sin egen mening. Vid övervägande av skälen för och emot vidgad reservationsrätt stannar hovrätten vid slutsatsen att nuvarande regler bör behållas.

Hovrätten över Skåne och Blekinge konstaterar, att införandet av en reservationsrätt för nämndeman innebär, att man bryter den anonymitet som nu råder och som har sitt främsta värde som skydd för överläggningens och omröstningens frihet. Ett långtgående skydd för lagfaren domares oberoende och självständiga ställning har ansetts påkallat. Det offentlighetsrättsliga intresset att också nämndeman bereds liknande skydd har tillgodosetts genom den hemliga överläggningen. Även om vissa skäl talar för den föreslagna reservationsrätten, är enligt hovrättens mening betänkligheterna häremot starkare. En liknande ståndpunkt intar *Göta hovrätt*.

Häradshövdingeföreningen anser, att utredningen inte tillräckligt har beaktat att ett offentliggörande av nämndemans avvikande mening kan föranleda part att klaga i oträngt mål. Föreningen menar, att redan en mycket blygsam ökning av klagomålen mot underrätternas domar skulle medföra allvarliga verkningar. Föreningen förmodar, att enhällighet mellan ordförande och nämnd skulle komma att föreligga i övervägande antalet mål, även om reservationsrätten genomfördes. Anteckning om nämndemans mening kan i regel göras mycket kortfattad. Att så blir fallet utesluter emellertid inte att konsekvenserna för underrätternas arbetssätt och arbetsbörda kan bli allvarliga. Ett mera formellt och tidsödande omröstningsförfarande kan framtvingas. Med vidgad reservationsrätt kan följa väsentligt ökad överläggningstid, ökad tid för domens och de skiljaktiga meningarnas avfattande och ökad tendens att skjuta upp avkunnandet av domen.

Frågan hur utförligt nämndemans avvikande mening bör antecknas i protokollet och därmed sammanhängande spörsmål uppmärksammas i flera yttranden. I allmänhet anføres inte några väsentliga invändningar mot utredningens synpunkter i denna del. Bland uttalandena kan nämnas följande.

I några yttranden hävdas att nämndeman med skiljaktig mening bör avge ett mer eller mindre fullständigt votum. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* (majoriteten) anser sålunda, att reservationsrätten bör medföra krav på att också skälen för den avvikande meningen anges, åtminstone i korthet. Enligt hovrätten skulle annars tillkännagivandet av nämndemans skiljaktiga mening sakna betydelse för parterna. Kravet att också skälen skall anges är vidare ägnat att motverka reservationer, som inte är sakligt grundade.

Göta hovrätt och *hovrätten för Nedre Norrland* anser, att det inte bör komma i fråga att tillerkänna nämndemännen rätt till biträde av lagfaren

befattningshavare vid rätten vid utformningen av skiljaktiga meningar. *Häradshövdingeföreningen* delar denna uppfattning men finner det självklart att ordförande eller protokollförare frivilligt lämnar sådant biträde.

I en del remissvar uttalas, att lagfaren befattningshavare bör medverka vid avfattning av reservation i större utsträckning än utredningen har tänkt sig. I den riktningen uttalar sig bl. a. *länsstyrelsen i Blekinge län* och *en ledamot av Stockholms rådhusrätt*. Därvid framhålls, att nämndemännens förmåga att uttrycka sig i skrift växlar och att det inte kan uteslutas, att en nämndeman drar sig för att vidhålla en avvikande mening därför att han har svårt att uttrycka denna i skrift.

2.2.5. Vissa andra uttalanden och förslag

Som framgår av det föregående har *domstolskommittén* i SOU 1963: 56 lagt fram ett principförslag i fråga om domförhållsreglerna i en enhetlig underrättsorganisation. Övervägandena i denna del avsåg främst frågan om underrätts sammansättning i tvistemål. För brottmålsens del ifrågasätter kommittén inte någon ändring i den princip som gäller, nämligen att nämnd bör medverka utom i de lindrigaste målen. Mera detaljbetonade spörsmål sådana som formerna för samverkan mellan lagfarna domare och nämnd, nämndens storlek och ensamdomares behörighet bör enligt kommittén övervägas i samband med den slutliga utformningen av en enhetlig underrättsorganisation (bet. s. 89—90).

Under *remissbehandlingen* av detta betänkande tar flera remissinstanser upp frågan om underrätts sammansättning i brottmål. Kommitténs utgångspunkt att nämnd liksom nu bör medverka i sådana mål har därvid i allmänhet lämnats utan erinran. Flera remissinstanser ger emellertid uttryck för uppfattningen att det föreligger starka skäl att kräva juristkollegial sammansättning — med eller utan nämnd — i vissa vidlyftiga eller invecklade brottmål. Som exempel nämns mål som rör invecklade ekonomiska förhållanden. En närmare redogörelse för vad som anfördes i det avseendet finns i bilaga 4 (s. 257—258).

I kungörelse den 16 februari 1968 (nr 37) om ändring i 1947 års kungörelse om antalet nämndemän i städer med rådhusrätt har förordnats, att antalet nämndemän vid *Stockholms rådhusrätt* från den 1 juli 1968 skall vara 1 000 i stället för nuvarande 750. Rådhusrätten har i den framställning som ligger som grund för denna ökning och i uttalanden i andra sammanhang — bl. a. i yttranden över en till rådhusrätten remitterad promemoria angående organisationen vid åklagarmyndigheten i Stockholms åklagardistrikt — under hösten 1967 och under innevarande år behandlat frågan om nämnds medverkan i brottmål och nämndens storlek. Därvid har understrukits rådhusrättens ståndpunkt — uttalad redan i dess yttrande

över SOU 1961: 6 — att antalet nämndemän i stora nämnden bör minskas till fem. Enligt rådhusrättens mening skulle tjänstgöringsskyldigheten för nämndemännen därigenom minskas till gagn för en allsidigare rekrytering. Rådhusrätten har också framhållit, att domförhållsreglerna med stor och liten nämnd för olika typer av brottmål utgör en allvarlig organisatorisk belastning för en stor domstol som rådhusrätten. Rådhusrätten anser, att en enhetlig nämndsammansättning bör kunna införas för de mål, i vilka medverkan av nämnd krävs. I anslutning till detta har uttalats, att nämndens medverkan bör inriktas främst på mål, i vilka annan påföljd än böter framstår som aktuell och att ensamdomarbehörigheten därför bör vidgas.

Svea hovrätt har i yttranden över framställningen om ökning av antalet nämndemän och över det nämnda organisationsförslaget uttalat, att reglerna om nämndens storlek bör ses över och att en femmannanämnd bör övervägas.

Länsförvaltningsutredningen har i betänkande SOU 1967: 20 (s. 167) bl. a. föreslagit, att nämnd skall medverka i handläggningen i länsstyrelse av mål om administrativa frihetsberövanden och vissa andra rätts- och förvaltningsärenden. Utredningen anser, att antalet nämndemän som deltar vid varje tillfälle inte behöver vara alltför stort. Utredningen stannar för att minimiantalet nämndemän normalt bör vara fyra. I körkortsmål finner utredningen två nämndemän vara tillräckligt. Bland skälen för utredningens ståndpunkt i fråga om antalet nämndemän kan nämnas följande. Ändamålet med nämndemännen är inte i första hand att tillföra länsstyrelsen sakkunskap av specialistkaraktär utan att genom ianspråktagande av det allmänna medborgerliga omdömet stärka garantierna för riktiga avgöranden i viktiga frågor samt att tillgodose önskemålen om insyn och kontroll och därmed stärka förtroendet för länsstyrelsens avgöranden. Utredningen fäster inte avgörande vikt vid att person- och ortskännedom blir tillförd länsstyrelsen. Nämndemännen skall enligt förslaget ha individuell rösträtt. Beslut med nämnd fattas enligt majoritetsprincipen och — i regel — med utslagsröst för ordföranden. Som ordförande vid handläggning med nämnd skall i allmänhet fungera chefen för den rättsavdelning som i betänkandet föreslås inrättad vid länsstyrelse.

Under *remissbehandlingen* av länsförvaltningsutredningens betänkande har förslaget i nu berörd del i regel lämnats utan erinran. Några remissinstanser har dock förordat, att ett mindre antal nämndemän än det av utredningen föreslagna skall delta i målens avgörande i länsstyrelse. Sålunda förordar *Göta hovrätt*, *förvaltningsdomstolskommittén* och *en länsstyrelse* tre nämndemän samt *statskontoret*, *riksrevisionsverket* och *tre länsstyrelser* två nämndemän. I fråga nämndemännens rösträtt finner *JK*, *Göta hovrätt* och *kammarrätten* att, eftersom nämndemännen i länsstyrelse är avsedda att fylla samma funktion som nämndemännen vid de

allmänna domstolarna, de för underrätterna gällande omröstningsreglerna bör tillämpas även i länsstyrelse.

Slutligen kan nämnas att *landskontorsutredningen* i betänkande SOU 1967: 22 (s. 218, jfr SOU 1967: 24, förslaget till lag om skatterätt 5 och 40 §§) har föreslagit, att prövningsnämnderna och deras kanslier skall ombildas till regionala skattedomstolar, som i alla avseenden blir jämställda med andra domstolar. De nya domstolarna skall benämnas länsskatterätter. Enligt utredningen skall länsskatterätterna i princip arbeta i samma former som prövningsnämnderna nu gör. Utredningen föreslår dock, att lekmanainslaget i länsskatterätterna skall organiseras enligt samma system som vid de allmänna underrätterna. För domförhet skall krävas att minst sex nämndemän är närvarande. Högsta antalet nämndemän anses kunna fastställas till åtta. Avsikten är att nämndemännen skall ha individuell rösträtt, liksom nu gäller för ledamöterna i prövningsnämnd.

I *remissyttrandena* över betänkandena har förslagen i de frågor som nu har berörts i allmänhet lämnats utan erinran. Minimiantalet ledamöter i nämnden föreslås dock av *JK* och *kammarrätten* till fyra och av *förvaltningsdomstolskommittén* till tre. De båda förstnämnda remissinstanserna anser vidare, att skatterättsnämndemännen inte bör ha individuell rösträtt.

2.3. Särskild sammansättning i fastighetsbildningsmål och vissa andra mål

2.3.1. Inledande anmärkning

På grundval av fastighetsbildningskommitténs förslag till lag om fastighetsbildning (SOU 1963: 68) har inom justitiedepartementet utarbetats förslag till fastighetsbildningslag, som har remitterats till lagrådet tidigare i dag. Lagen innehåller 19 kapitel och är avsedd att ersätta bl. a. lagen den 12 maj 1917 (nr 269) om fastighetsbildning i stad och lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om delning av jord å landet.

Fastighetsbildning skall enligt förslaget alltid ske genom förrättning. De former som föreslås för fastighetsbildning är fastighetsreglering — som ersätter bl. a. laga skifte och ägouthyte — avstyckning, klyvning och sammanläggning. Som ersättning för bl. a. gränsbestämning föreslås ett nytt institut, fastighetsbestämning. Detta är inte att hänföra till fastighetsbildning men kommer ofta att nyttjas som ett led i fastighetsbildningsproceduren. Också fastighetsbestämning skall ske genom förrättning. Uppgiften att handlägga förrättning angående fastighetsbildning och fastighetsbestämning ankommer enligt förslaget på fastighetsbildningsmyndigheten. Denna myndighet skall bestå av förrättningslantmätare och gode män. Närmare bestämmelser om myndigheten avses komma att meddelas i annan lagstiftning.

Det föreslagna förfarandet syftar till att göra fastighetsbildningen enklare, snabbare och billigare än f. n. Detta syfte uppnås bl. a. genom att reglerna i stor utsträckning ger fastighetsbildningsmyndigheten möjligheter att inom ganska vida gränser anpassa förfarandet efter omständigheterna i det enskilda fallet. Samtidigt ställer den föreslagna lagen instrument till förfogande som gör det möjligt för myndigheten att i större utsträckning än f. n. aktivt verka för en förbättrad fastighetsindelning. Dessa omständigheter i förening med åtskilliga andra medför att den nya lagen kommer att ställa större krav på förrättningslantmätarna än gällande lagstiftning gör. Detta gäller inte minst i fråga om juridiska kunskaper.

Vid beredningen av kommittéförslaget har frågan om domstolar i fastighetsbildningsmål samordnats med beredningen av det nu aktuella ärendet om en reform av underrättsorganisationen i allmänhet. Det har därvid funnits lämpligt att i nu förevarande sammanhang behandla också de frågor som hänger samman med uppbyggandet av en ny domstolsorganisation för fastighetsbildningsmål.

2.3.2. Gällande ordning i fråga om fastighetsbildningsmål och vissa närliggande mål

Första domstol i jorddelningsmål är *ägodelningsrätt*. För varje domsaga och stad med rådhusrätt skall finnas en ägodelningsrätt (21 kap. 1 § lagen om delning av jord å landet och 6 kap. 16 § lagen om fastighetsbildning i stad). Ägodelningsrätten är en specialdomstol med nära anknytning till de allmänna underrätterna. På landet består domstolen av en ägodelningsdomare som ordförande och tre ägodelningsnämndemän. Ägodelningsdomare är den ordinarie domaren i domsagan. Kungl. Maj:t kan dock förordna gemensam ägodelningsdomare för flera domsagor. Ägodelningsnämndemännen bör vara allmänt betrodda, i lantushållning kunniga och med ortens förhållanden väl förtrogna män. De skall vara valbara till nämndemansbefattning vid häradsrätten i domsagan och får inte ha uppnått 65 års ålder. De väljs för sex år av särskilda valmän som utses av kommunalfullmäktige. De har individuell rösträtt (21 kap. 37 §). I stad fungerar rådhusrätten i vanlig sammansättning som ägodelningsrätt och en av rådhusrättens ledamöter är där ägodelningsdomare.

Mot ägodelningsrätts och ägodelningsdomares beslut får, om inte annat är föreskrivet, talan fullföljas hos hovrätt. I den mån inte hovrättens avgörande på grund av särskilda bestämmelser skall stå fast, får talan däremot fullföljas i högsta domstolen. Härvid gäller de i RB föreskrivna fullföljdsbegränsningarna.

Ägodelningsrätt handlägger även vissa andra mål än sådana som avser tillämpning av fastighetsbildningslagstiftningen, såsom mål enligt lagen den 18 juni 1925 (nr 334) om rätt i vissa fall för nyttjanderättshavare att inlösa

under nyttjanderätt upplåtet område (11 §), lagen den 3 september 1939 (nr 608) om enskilda vägar (37 §), lagen den 30 juni 1943 (nr 431) om allmänna vägar (23 §) och lagen den 16 december 1966 (nr 700) om vissa gemensamhetsanläggningar (21 §).

Vid ägodelningsrätterna i riket handlades slutligt under åren 1963—1966 följande antal mål.

År	Antal mål	Därav avskrivna
1963	599	69
1964	569	74
1965	611	79
1966	637	100

2.3.3. Förslag i fråga om val av domstol för fastighetsbildningsmålen

Fastighetsbildningskommittén. Kommittén erinrar om att under förarbetena till jorddelningslagen övervägdes i huvudsak två olika lösningar av domstolsfrågan. Den ena innebar att de dåvarande ägodelningsrätterna, som var knutna till de allmänna underrätterna, skulle behållas och den andra att man skulle inrätta speciella domstolar med ett helt län som jurisdiktionsområde och med en ordförande som uteslutande eller åtminstone huvudsakligen kunde ägna sig åt de vid denna domstol förekommande målen. Till förmån för den senare lösningen anfördes bl. a., att denna skulle medföra en snabbare behandling av skiftesmålen, en kvalitativ förstärkning av den dömande instansen och förutsättningar för större likformighet i dömandet. Flera olika omständigheter ansågs emellertid tala mot att införa en ny ordning, och dessa tillmättes i det slutliga avgörandet sådan betydelse att någon ändring av ägodelningsrätternas organisation inte kom till stånd.

Frågan om en reform av ägodelningsrätternas organisation kan enligt kommitténs mening inte anses avförd från dagordningen i och med att jorddelningslagen antagits. Samtidigt som skälen mot att införa domstolar med större jurisdiktionsområden förlorat sin bärkraft, eller åtminstone försvagats, har de önskemål om förbättringar som låg bakom tanken på en reform i sådan riktning framförts med allt större styrka under den tid lagen tillämpats. Inte minst genom att 1947 års ändringar i jorddelningslagen medförde skärpta jordpolitiska restriktioner för fastighetsbildning, i första hand avstyckning, har uppkommit nya krav på förstärkning av ägodelningsrätterna. Vad man efterlyst är framför allt garantier för snabb och effektiv domstolshandläggning av mål som angår fastighetsbildning. Statsmakternas ställningstaganden vid ungefär samma tid rörande jordbrukspolitiken, byggnadslagstiftningen och bostadspolitiken har otvivelaktigt också medverkat till det ökade intresset av att få till stånd en mera ändamålsenlig domstolsorganisation. Man har gjort gällande, att ägodel-

ningsrätterna ofta brister i förmåga till självständig och säker bedömning av olika spörsmål, i synnerhet sådana av jord- och planpolitisk natur. Särskilt från sådana myndigheter, vilka företräder olika specialintressen som är knutna till fastighetsbildningsverksamheten, har man vidare anmärkt på svårigheterna att få till stånd enhetliga principer inom ett län vid tillämpningen av fastighetsbildningslagstiftningen.

Kommittén redovisar i detta sammanhang visst rättsstatistiskt material. Av detta framgår, att endast omkring 20 % av alla mål, som ägodelningsrätterna slutligt har handlagt, har avgjorts i första instans inom tre månader från det målen inkommit och att bara något över 40 % har avgjorts inom sex månader. Inte fullt 30 % av målen handlades vid ägodelningsrätterna under en tid av mellan sex månader och ett år, och en ungefär lika stor grupp krävde längre handläggningstid än ett år. Beträffande ägodelningsmål, som efter överklagande har prövats i hovrätt och därefter förts vidare till högsta domstolen, har en av kommittén verkställd undersökning för åren fr. o. m. år 1953 gett vid handen, att den genomsnittliga processtiden såväl i hovrätterna som i högsta domstolen har kunnat variera inte obetydligt från år till år. För hovrätternas del har tiden, räknad från det ägodelningsrätterna meddelade sina utslag, legat vid omkring tio månader. Eftersom det finns anledning förutsätta att de mål som inte har fullföljts till högsta domstolen i allmänhet varit av enklare beskaffenhet, torde motsvarande tid för dem ha varit något kortare. Processtiden i högsta domstolen har i medeltal uppgått till omkring 18 månader räknat från hovrättens avgörande. Visserligen har denna ganska avsevärda genomsnittstid delvis sin orsak i att ett mindre antal mål på grund av särskilda förhållanden har krävt osedvanligt lång tid, ofta beroende på dröjsmål med infordrade utlåtanden från myndigheter och andra sakkunniga instanser, men kommittén har ändå kunnat konstatera, att ägodelningsmålen i endast ett relativt begränsat antal fall under senare år har handlagts i högsta domstolen på kortare tid än ett år. I drygt tre fjärdedelar av de ägodelningsmål som har fullföljts till högsta domstolen har prövningstillstånd inte meddelats.

Kommittén anser, att de anförda siffrorna tillräckligt tydligt visar att ägodelningsmålen i allmänhet tar längre tid i anspråk än som rimligen kan godtas för framtiden. Särskilt beträffande de mål som prövas i mer än en domstolsinstans — en ungefärlig beräkning av fullföljdsfrekvensen visar att mellan 15 och 20 % av de mål som avgörs av ägodelningsrätterna överklagas — är det inte ovanligt, att ett slutligt avgörande kan erhållas först efter flera år. Men även mål, som inte förs vidare från ägodelningsrätten, kräver ofta betydande tid. Detta torde vara särskilt olägligt för jordägarna med hänsyn till att själva rättegången inte sällan har föregåtts av en långvarig förrättning och i vissa fall även skall efterföljas av fortsatt förrättningsarbete, innan de aktuella fastighetsbildningsåtgärderna har genomförts. Vid bedömningen av ägodelningsrätternas handläggningstider bör man enligt

kommitténs mening visserligen beakta, att syn på stället krävs i en del mål och att därför lämplig årstid ibland måste inväntas. Trots detta är det anmärkningsvärt, hur lång tid som i allmänhet hinner förflyta innan ett avgörande föreligger i första instans. Den genomsnittliga processtiden vid ägodelningsrätterna överstiger betydligt motsvarande tid för tvistemålen vid de allmänna underrätterna.

Svårigheterna för ägodelningsrätterna att nå snabba avgöranden anser kommittén till huvudsaklig del bero på att rättens ordförande inte kan odelat ägna sig åt ägodelningsmålen utan har sin huvudsakliga verksamhet förlagd till härads- eller rådhusrätten, som för huvudförhandling i de allmänna rättegångsmålen sammanträder på bestämda tider, i regel minst en gång i veckan. Härigenom kommer ägodelningsmålen lätt att skjutas åt sidan och bli behandlade först i andra hand. Till detta kommer att flertalet ägodelningsdomare torde ha begränsad erfarenhet av ägodelningsmål och de särskilda problem som möter vid handläggningen av dem. I regel inkommer nämligen till varje ägodelningsrätt bara ett ringa antal mål årligen. Man måste därför i allmänhet räkna med att varje mål kräver en större arbetsinsats än den som behövs i fråga om mål, som är mera vanliga. Ägodelningsdomaren torde sålunda inte sällan tvingas att även i mål av ganska enkel beskaffenhet ägna förhållandevis lång tid åt att studera tillämpliga lagregler samt litteratur och rättspraxis på området.

Den ringa målfrekvensen inverkar enligt kommitténs mening också på ägodelningsrätternas möjligheter att med tillräcklig säkerhet avgöra de ofta svårbedömbara problem som aktualiseras vid fastighetsbildning och som kan vara av ingripande betydelse för jordägarna och väsentligt påverka allmänna intressen. Hur väl kvalificerade för utövning av domareuppgifter i allmänhet domstolsledamöterna och då särskilt ägodelningsdomarna än är, kan de ofta inte förvärva tillräcklig erfarenhet av fastighetsbildningsmål och av de speciella intresseavvägningar som ofta krävs i dessa mål. Dessa förhållanden måste menligt påverka säkerheten i avgörandena. Den ganska höga frekvensen av överklaganden till hovrätterna torde få ses mot denna bakgrund.

Kommittén kommer till den slutsatsen att kritiken mot den rådande ordningen är befogad och att behovet av en reform av rättegången i fastighetsbildningsmål är uppenbart. Med en ny fastighetsbildningslagstiftning, som på ett bättre sätt än den hittillsvarande skall stimulera till omregleringar av fastighetsförhållandena och även i övrigt underlätta önskade ändringar av fastigheterna, blir det än mera angeläget att skapa en domstolsorganisation som ger förutsättningar för en snabb och effektiv behandling av de mål som kan uppkomma.

Vid sina överväganden rörande domstolsfrågan har kommittén tagit upp följande fyra alternativa lösningar till närmare granskning.

I. Det nuvarande systemet behålls i sina huvuddrag, men i den mån det

kan ske vidtas särskilda åtgärder för att handläggningen i de olika instanserna skall påskyndas och för att främst ägodelningsrätterna skall få större erfarenhet.

II. Länsägodelningsrätter inrättas med en särskilt förordnad domare som ordförande.

III. Helt fristående specialdomstolar inrättas med så stora domkretsar att ordföranden blir helt sysselsatt inom domstolen. Från denna domstol kan målen tänkas fullföljas antingen till hovrätt eller direkt till högsta domstolen.

IV. Hovrätterna tjänstgör — antingen i ordinarie sammansättning eller också med ett begränsat antal lagfarna ledamöter samt specialister och företrädare för ortsintressena — som instans i fastighetsbildningsmålen omedelbart över förrättningsmännen.

Gemensamt för alla dessa alternativ är att högsta domstolen behålls som slutinstans. Enligt kommitténs mening är det värdefullt för att säkerställa en enhetlig rättstillämpning och trygga rättssäkerheten, att fastighetsbildningsmålen i sista hand kan prövas av den allmänna rättsskipningens högsta instans. Den betydande tidsutdräkt i dessa mål som f. n. förekommer i högsta domstolen kräver emellertid särskilda åtgärder, så att den genomsnittliga processtiden åtminstone inte blir nämnvärt längre än den som i denna instans gäller för mål i allmänhet. Detta syfte kan vinnas genom vissa tilläggsbestämmelser i arbetsordningen för nedre justitierevisionen eller genom andra administrativa föreskrifter.

Kommittén erinrar om den i olika sammanhang framförda uppfattningen att parterna i ett mål alltid bör kunna få sin sak prövad i minst två instanser. Detta innebär att, om man begränsar antalet instanser till två, det skall vara fri fullföljdsrätt även till den domstol som dömer i sista hand. Principen om en ovillkorlig rätt till prövning i två instanser anser kommittén vara av så grundläggande betydelse, att något avsteg från den inte gärna bör tillåtas i detta sammanhang. Ett alternativ, som bygger på förutsättningen att bara en domstol under högsta domstolen härnäst skall pröva fastighetsbildningsmålen, kan alltså komma i fråga endast om de i RB föreskrivna begränsningarna av fullföljdsrätten till högsta domstolen inte görs tillämpliga eller om förrättningsmännen inräknas som en av de dömande instanserna. Ett system som innebär att talan i fastighetsbildningsmål utan inskränkning får fullföljas till högsta domstolen är enligt kommitténs mening uteslutet. Något principiellt hinder anses däremot inte möta mot att för framtiden tillämpa den ordningen att fastighetsbildningsmålen från förrättningsinstansen förs direkt till den domstol som skall döma närmast under högsta domstolen och att fullföljden därifrån till högsta domstolen underkastas samma begränsningar som f. n. gäller beträffande mål, som hovrätt prövar i andra instans. Övergången till ett sådant system bör dock vara beroende av att de till mellaninstansen hörande domstolarna får

en kvalificerad sammansättning och att ledamöterna, särskilt de lagfarna, får tillfälle att mera kontinuerligt ägna sig åt fastighetsbildningsmål. I valet mellan de tidigare angivna alternativa lösningarna torde möjligheterna att inrätta en mellaninstans som uppfyller dessa krav få tillmätas avgörande betydelse. Kommittén anser nämligen i princip, att ett system med en förrättningsinstans och två domstolsinstanser avgjort är att föredra framför den nuvarande ordningen med en prövning i fyra instanser. Att en prövning i alltför många instanser medför betydande olägenheter för såväl parterna som det allmänna är allmänt erkänt. Likaså torde det vara uppenbart, att olägenheterna i form av tidsförlust samt ökade kostnader och arbetsinsatser inte på långt när vägs upp av de bättre garantier för ett riktigt resultat i det enskilda fallet som ett större antal prövande instanser möjligen medför.

Vid närmare övervägande av de olika alternativen finner kommittén det ganska uppenbart, att *alternativ I* — ett bibehållande i stort sett av nuvarande ordning men med vissa åtgärder i syfte att i görlig mån råda bot på bristerna — inte kan leda till någon verklig förbättring. Olägenheterna med prövning i fyra instanser kvarstår under alla förhållanden. Några i egentlig mening effektiva medel att tvinga fram en skyndsam handläggning av fastighetsbildningsmålen kan knappast komma i fråga, eftersom hänsyn alltid måste tas till att även andra och väl så brådskande göromål kan åvila de ansvariga tjänstemännen. Det synes därför inte möjligt att uppställa krav på att fastighetsbildningsmålen skall företas till slutligt avgörande inom viss föreskriven tid efter det att de kommit i sådant skick att de kan avdömas. Möjligen skulle en vidgad rätt för dem som skall handlägga sådana mål att få befrielse från andra arbetsuppgifter vara ägnad att leda till en förmånligare ordning, men säkerligen kan bara obetydliga förbättringar vinnas på denna väg. Dessutom kan göras gällande, att det redan nu finns tillräckliga möjligheter för befattningshavarna att få partiell ledighet för att vinna lättnad i arbetsbördan. För att i personellt hänseende stärka ägodelningsrätterna skulle det också kunna för tjäna övervägas att förordna gemensam ägodelningsdomare för två eller flera domsagor. Uppenbart är emellertid, att en anordning av detta slag — som enligt 21 kap. 2 § jorddelningslagen redan nu är tillåten men veterligen aldrig har tillämpats — kan ge upphov till praktiska svårigheter och även uppkalla vissa principiella betänkligheter.

Kommittén kommer alltså till den slutsatsen att alternativ I kan godtas endast under förutsättning att en ordning med blott två domstolsinstanser inte kan genomföras.

I fråga om *alternativ II* — inrättande av särskilda länsägodelningsrätter — erinrar kommittén om att en liknande anordning för handläggning av expropriationsmålen föreslogs av markutredningen i dess år 1948 avgivna betänkande med förslag till vissa ändringar i expropriationslagstiftningen

(SOU 1948: 4). Enligt förslaget skulle en expropriationsdomstol inrättas i varje län. Därvid tänkte man sig, att åtminstone tills vidare en underrättsdomare i länet skulle, med bibehållande av sin ordinarie tjänst, fungera som ordförande i expropriationsdomstolen i den utsträckning verksamheten där krävde. Från hovrättshåll riktades emellertid stark kritik mot en sådan ordning, och det gjordes gällande, att arbetet i ordförandens ordinarie domstol skulle förryckas. Vid de slutliga ställningstagandena befanns också förslaget på denna grund vara praktiskt ogenomförbart. Eftersom det inte heller ansågs kunna komma i fråga att för expropriationsdomstolarna med deras ovissa arbetsbelastning inrätta ett ganska stort antal nya ordinarie domartjänster, fann man det nödvändigt att anknyta till den bestående domstolsorganisationen. Med anledning därav inrättades en expropriationsdomstol för varje domsaga eller stad med rådhusrätt, och det bestämdes att ägodelningsdomaren i orten skulle vara ordförande i domstolen.

De anmärkningar som anfördes mot markutredningens förslag och som föranledde att detta inte genomfördes kan enligt kommittén med samma fog riktas mot tanken på att inrätta länsägodelningsrätter. Även om sådana domstolar i vissa avseenden skulle bli något bättre rustade för sina uppgifter än de nuvarande ägodelningsrätterna och en enhetlig bedömning skulle vinnas av fastighetsbildningsmålen inom varje län, skulle de mest framträdande bristerna med nuvarande system ändå stå kvar. Domkretsarna skulle i regel inte bli tillräckligt omfattande, och svårigheter att lösa problemet med ordförandeskapet skulle uppkomma på samma sätt som i fråga om förslaget att inrätta länsexpropriationsdomstolar. Om man inrättade en ny specialdomstol för varje län och lät denna handlägga inte bara mål om fastighetsbildning utan också expropriationsmål, skulle förutsättningarna att få till stånd en ändamålsenlig organisation i någon mån förbättras, men det är föga troligt, att ens länet skulle utgöra det mest lämpliga jurisdiktionsområdet för en domstol med sådana vidgade uppgifter. Eftersom fastighetsbildningsmålen men däremot inte expropriationsmålen före domstolshandläggningen varit föremål för prövning i en förrättningsinstans, skulle det vidare innebära vissa nackdelar att organisatoriskt sammanföra dessa båda slag av mål till behandling i samma domstol. Kommittén har i övrigt ej ansett sig böra närmare överväga frågan om en sådan sammanföring, eftersom en översyn av expropriationslagstiftningen och därmed också av reglerna om rättegången i expropriationsmål pågår genomsärskilt tillkallade sakkunniga.

Det enklaste sättet att undvika olägenheterna med särskilda länsägodelningsrätter torde otvivelaktigt vara att vidga domkretsen för varje domstol till att omfatta två eller flera län, så att åtminstone domstolens ordförande får sin verksamhet helt förlagd till domstolen. Om man finner detta vara den utväg som bör föredras, har man därmed erkänt att alter-

nativ II inte bör komma i fråga och i stället kommit in på en lösning enligt *alternativ III*. Betydande fördelar skulle utan tvivel vinnas med en lösning enligt detta alternativ. Särskilt om en nedskärning av antalet prövande instanser därmed kunde komma till stånd, torde de i olika sammanhang framförda önskemålen om en snabbare och effektivare domstolsbehandling av fastighetsbildningsmålen bli tillgodosedda. Enligt kommitténs uppfattning synes det också möjligt att tillföra den nya specialdomstolen så kvalificerade ledamöter och att anordna förfarandet i domstolen på sådant sätt att ett fullföljande av målen därifrån direkt till högsta domstolen skulle vara försvarligt. Trots de fördelar som sålunda skulle kunna nås med ett genomförande av detta alternativ hyser kommittén betänkligheter mot det. Ett skäl är att inrättandet av ett antal nya, helt fristående domstolar är en i kostnadshänseende mindre förmånlig lösning. Av väl så stor betydelse synes vara att alternativet samtidigt företer vissa svagheter i organisatoriskt hänseende. Med ett antal mindre, fristående domstolsenheter försvåras en ändamålsenlig anpassning av domstolarnas arbete efter de förändringar beträffande måltillströmningen och andra förhållanden som ständigt måste påräknas. Härtill kommer att om hovrätterna, som f. n. utövar en viktig funktion i fråga om domarutbildningen, inte vidare skulle handlägga mål om fastighetsbildning skulle svårigheter troligen uppkomma att besätta tjänsterna vid de nya specialdomstolarna med innehavare som redan vid sitt tillträde hade erfarenhet av och kunskap om sådana mål. Även i ett annat hänseende kunde rekryteringssvårigheter uppstå. Det är sålunda mycket tänkbart, att de domartjänster med specialiserade uppgifter som det här är fråga om inte alltid skulle komma att locka tillräckligt antal sökande för att ett lämpligt urval skulle möjliggöras.

Med hänsyn till dessa omständigheter anser kommittén att en närmare anknytning till den befintliga hovrättsorganisationen bör eftersträvas. I valet mellan *alternativ III* och *alternativ IV* bör företräde ges åt det senare. En lösning i enlighet med detta ger nämligen samma fördelar som om man skapade helt fristående specialdomstolar, förutsatt dock att de domstolsledamöter som skall döma i fastighetsbildningsmålen får tillfälle att odelat eller åtminstone i första hand ägna sig åt dessa. Samtidigt kan olägenheterna med fristående domstolar i stor utsträckning undvikas. Med en lämplig anknytning till hovrätterna och ett utnyttjande av såväl rättsbildad som inte rättsbildad personal vid dessa blir det möjligt att begränsa kostnaderna och bättre utnyttja fördelarna med större organisationsenheter. Dessutom undgår man att tillskapa en från den allmänna domstolskarriären avskild speciell domarbana som omfattar endast ett begränsat antal befattningshavare.

Enligt kommitténs uppfattning synes det mindre lämpligt, att prövningen av fastighetsbildningsmålen omedelbart över förrättningsmännen

anförtros åt hovrätten i ordinarie sammansättning. Med en särskild för ändamålet avpassad sammansättning och med vissa speciella regler om rättegången torde domstolen emellertid vara mycket lämplig för de kvalificerade uppgifter som ankommer på den första domstolen i ett system med en förrättningsinstans och två domstolsinstanser.

Mot en lösning av domstolsfrågan på det nu antydda sättet kan man tänka sig den invändningen att domstolarna skulle bli alltför svårtillgängliga samt att ortskännedomen och den lokala förankringen skulle gå förlorade till men för rättsskipningen. Med anledning av den första anmärkningen kan enligt kommitténs mening framhållas, att jordägarna och deras ombud i vanliga fall inte torde ha anledning att personligen sammanträffa med domstolsledamöterna annat än vid de för förhandling särskilt utsatta domstolssammanträdena. Dessa sammanträden bör emellertid i regel hållas i den ort där de i målet berörda fastigheterna är belägna. Beträffande invändningarna i övrigt vill kommittén framhålla, att lösningen ingalunda utesluter att ortsintressena blir representerade i domstolen. Detta kan ske genom att vissa lekmannarepresentanter från orten får säte i domstolen. En annan sak är att nödig lokalkännedom i det enskilda fallet bör tillföras domstolen på annat sätt än genom ledamöternas privata kunskaper. En alltför stark lokal förankring är inte uteslutande till fördel utan leder lätt till en ensidighet och begränsning av synvidden samt viss risk för en subjektiv inställning.

På grund av vad sålunda anförts finner kommittén, att alternativ IV möjliggör en lösning, som inte bara är överlägsen övriga alternativ utan också erbjuder sådana fördelar i jämförelse med nuvarande ordning att lösningen bör genomföras i anslutning till reformen i övrigt av fastighetsbildningslagstiftningen. Ett ställningstagande till frågan om domstolar och rättegången i mål om fastighetsbildning bör därför inte anstå i avbidan på det resultat som den pågående fullständiga översynen av domstolsväsendet i allmänhet kan leda till. Enligt direktiven för den utredning som sysslar med denna översyn får dess arbete, som kan beräknas ta lång tid i anspråk, inte hindra sådana begränsade organisatoriska förändringar som kan finnas påkallade för att domstolarna skall kunna fullgöra sina uppgifter tillfredsställande. Den reform kommittén föreslår är enligt dess mening en sådan angelägen ändring som åsyftas i direktiven. Reformen synes inte strida mot de allmänna riktlinjerna för den framtida gestaltningen av domstolsväsendet och är väl förenlig med tanken att främja en på samma gång säker, snabb och billig process. Inte heller kan den förutsätta övergången till större domkretsar för de allmänna underrätterna tänkas lösa problemet med fastighetsbildningsmålens behandling. För att man skall vinna en fullt rationell ordning beträffande dessa mål synes det ofrånkomligt med ett system, enligt vilket förrättningsavgörandena överprövas i bara två domstolsinstanser, och detta torde i sin tur utesluta en anknyt-

ning till de allmänna underrätterna, även om dessa skulle förstärkas och få större domkretsar.

Kommitténs förslag innebär, att överprövning av förrättningsavgöranden skall göras av hovrätten i särskild sammansättning. Med hänsyn till de särbestämmelser rörande rättegången som blir nödvändiga i dessa mål och inte minst till sammansättningen anses en särskild benämning på domstolen önskvärd. Eftersom termen ägodelningsrätt är föga rättvisande och den f. ö. på grund av sin hittillsvarande användning leder tanken till en vid härads- eller rådhusrätt inrättad specialdomstol, föreslår kommittén en ny beteckning, nämligen jorddomstol. De mål som enligt förslaget skall handläggas av jorddomstol kallas jordmål.

Remissyttrandena. Kommitténs förslag i fråga om domstolsorganisationen har fått ett övervägande positivt mottagande hos remissinstanserna. Åtskilliga kritiska synpunkter har dock framförts. Invändningar har sålunda riktats såväl mot kommitténs uttalanden om behovet av en reform och om lämpligheten av en nedskärning av antalet domstolsinstanser som mot den av kommittén förordade lösningen av organisationsfrågan. Även kommitténs ställningstagande till frågan huruvida reformen bör genomföras utan att man avvaktar resultatet av domstolskommitténs arbete med en fullständig översyn av domstolsväsendet har kritiserats.

Beträffande frågan om behovet av en reform av rättegången i fastighetsbildningsmål instämmer åtskilliga remissinstanser — ibland dock med vissa reservationer — i kommitténs uttalanden om bristerna i den nuvarande domstolsorganisationen.

Svea hovrätt konstaterar, att jorddelningsprocessen länge utsatts för stark kritik och att kritiken framför allt gällt de långa processtiderna. Det alltmer skärpta kravet på rörlighet i fastighetssystemet är ägnat att accentuera nämnda och andra brister i gällande ordning. Även om hovrätten anser, att de slutsatser kommittén dragit av det rättsstatistiska materialet är ovissa, och inte kan instämma i kommitténs kritik av ägodelningsrätterna, kan man inte räkna med någon avgjord förbättring av förhållandena, om inte rättegången i fastighetsbildningsmål blir föremål för en genomgripande omgestaltning. Också *SACO* ifrågasätter det berättigade i åtskilligt av den kritik som riktats mot ägodelningsrätterna men anser, att en omprövning av det judiciella förfarandet i jorddelningsmål är nödvändig.

Advokatsamfundet ansluter sig till kommitténs kritik av de nu rådande förhållandena och betecknar det som en väsentlig brist, att ägodelningsrätten inte har någon egen teknisk expertis utan regelmässigt förlitar sig på överlantmätaren. Samfundet påpekar, att målen numera många gånger handläggs så, att överlantmätaren anses utgöra ledamot av domstolen och deltar i rättens överläggningar. Överlantmätarens sakkunskap är i de flesta

fall nödvändig och värdefull på grund av hans tekniska sakkunskap, men parterna finner givetvis den berörda formen olämplig. *Fastighetsägareförbundet* anser, att erfarenheten visat att ägodelningsrätten vid behandlingen av jorddelningsmål har haft en sådan sammansättning och en så begränsad domkrets att den ibland kommit att få en mindre omfattande erfarenhet av jorddelningsmål.

Lantmätareföreningen framhåller, att jorddelningsmålens ganska stora krav på specialkunskaper och det förhållandet att de inom vissa domsagor förekommer bara i mycket ringa omfattning visat sig innebära risker för en ojämn lagtillämpning. Förhållandet leder också till onödig tidsutdräkt. Föreningen vill dock understryka, att de angivna olägenheterna bottnar i enbart organisatoriska brister. Med underdomstolarnas höga kvalitet och det goda samarbetet med övriga fastighetsbildningsmyndigheter har svårigheterna i många fall också kunnat övervinnas. För framtiden är dock en ändamålsenligare instansordning angelägen. *Hypoteksombudsmannaföreningen* anser, att den nuvarande ordningen lider av väsentliga brister. Systemet med fyra instanser är omständligt och medför ofta långa och dyrbara processer.

Andra remissinstanser har funnit kritiken mot de rådande förhållandena mindre befogad.

Häradshövdingeföreningen bestrider, att tidsutdräkten vid handläggningen av ägodelningsmål är anmärkningsvärt stor. Föreningen påpekar, att utlåtande i de flesta fall måste inhämtas från lantmäterimyndighet eller från annat håll. För detta krävs minst ett par månader. Vidare krävs i många fall syn på platsen. Med hänsyn till snö- och ljusförhållanden är syn olämplig under 4—8 månader om året, beroende på vilken del av landet det gäller. Föreningen vill inte förneka, att dröjsmål förekommer på grund av förefintlig målbilans och andra mera brådskande göromål. Enligt föreningens mening ger emellertid varken dess egen erfarenhet eller den av kommittén anförda statistiken vid handen, att sådana förhållanden skulle förekomma i så stor utsträckning att de bör tillerkännas betydelse i sammanhanget. Liknande uttalanden görs av *hovrätten för Övre Norrland* och *domstolskommittén*.

Också anmärkningen att underinstanserna har visat brist på förmåga till självständig och säker bedömning av olika spørsmål bemöts av några remissinstanser. *Häradshövdingen i Luleå domsaga* påpekar att frekvensen av överklaganden från ägodelningsrätt till hovrätt — av kommittén angiven till 15—20 % — inte är anmärkningsvärt hög, om siffran jämförs med motsvarande tal för tvistemål som avgjorts efter huvudförhandling inför fullsuttet rätt, för åren 1955—1956 21—22 %. Också uttalandena om fastighetsbildningsmålens svårighet i jämförelse med andra mål är åtskilligt överdrivna. Inte heller *hovrätten för Övre Norrland* finner frekvensen av överklaganden

från ägodelningsrätt till hovrätt anmärkningsvärt hög. Enligt hovrättens mening säger fullföljdsfrekvensen inte mycket om ägodelningsrättens erfarenhet och förmåga att med tillräcklig säkerhet avgöra målen.

Häradshövdingeföreningen framhåller, att kommitténs påstående om ägodelningsrätternas bristande förmåga att säkert bedöma tvistefrågorna inte är underbyggt med något konkret material och att någon högre fullföljds- eller ändringsfrekvens inte torde kunna påvisas för ägodelningsmål än för andra tvistemål. Med anledning av kommitténs uttalande, att ägodelningsdomarna på grund av det relativt ringa antalet mål vid många domstolar inte blir i tillfälle att i tillräcklig grad sätta sig in i jorddelningslagstiftningen och dess särskilda problem, framhåller föreningen, att samma förhållande råder på en mängd olika områden inom civilrätten. Sålunda förekommer exempelvis arrende-, servituts-, aktiebolags- och föreningsrättsfrågor snarast mera sällan än fastighetsbildningsfrågor, och inte ens arvs- och testamentsmål kan tävla i frekvenshänseende med jorddelningsmål. Dessa synpunkter delas av *domstolskommittén*, som uttalar att den erfarenhet som behövs för att en i allmänna rättegångsvärv tränad domare skall kunna på ett tillfredsställande sätt handlägga fastighetsbildningsmål torde kunna förvärfvas och vidmakthållas även med ett tämligen begränsat antal mål årligen. Härvid bör beaktas att den ökning av domkretsarnas storlek som kan bli följden av en ny domkretsindelning medför en ökning också av antalet fastighetsbildningsmål inom varje domkrets. Om särskild anledning föreligger står f. ö. den i 21 kap. 2 § jorddelningslagen anvisade utvägen öppen att förordna gemensam ägodelningsdomare för två eller flera domkretsar.

Beträffande slutligen kritiken mot ägodelningsrätterna för bristande enhetlighet i avgörandena anför *häradshövdingen i Umeå domsaga* med instämmande av *hovrätten för Övre Norrland*, att enhetlighet på detta område torde kunna åstadkommas på samma sätt som inom den dömande verksamheten i övrigt, nämligen genom hovrätternas och högsta domstolens vägledande praxis. *Domstolskommittén* uttalar, att riskerna för oenhetlighet i rättsskipningen kan anföras som argument mot varje domstolssystem som bygger på distriktsindelning men att synpunkten hittills inte har tillmätts större betydelse när det gäller de allmänna domstolarna.

De av kommittén framförda synpunkterna rörande *instansordningen* i fastighetsbildningsmålen har fått ett splittrat mottagande vid remissbehandlingen. Kommitténs uppfattning, att högsta domstolen bör behållas som slutinstans och att parterna i ett mål alltid skall kunna få målet prövat i två instanser, godtas visserligen genomgående av remissinstanserna. Däremot råder det delade meningar om lämpligheten av att skära ned antalet prövningsinstanser i fastighetsbildningsmålen på det sätt kommittén föreslagit.

Sistnämnda förslag hälsas på vissa håll med tillfredsställelse. *Härads-*

hövdingen i Umeå domsaga betecknar det som ett lyckligt grepp av kommittén. Liknande omdömen uttalas av *överlantmätaren i Göteborgs och Bohus län*, *lantbruksnämnden i Västerbottens län*, *rådhusrätten i Norrköping* och *lantmätareföreningen*. Förslaget tillstyrks utan förbehåll också av bl. a. *Göta hovrätt*, *hovrätten för Västra Sverige*, *lantbruksstyrelsen*, *industrieförbundet*, *näringslivets byggnadsdelegation*, *skogsindustriernas samarbetsutskott* och *SAF*.

Några av de remissinstanser som i princip tillstyrker förslaget gör vissa reservationer. *Svea hovrätt* anser, att det vid den genomgripande omgestaltning som fastighetsbildningsprocessen måste underkastas framför allt bör eftersträvas att med behållande av högsta domstolen som sista instans skära ned antalet domstolsinstanser och bereda möjlighet för den lägre av dessa att odelat eller åtminstone i första hand ägna sig åt fastighetsbildningsmålen. Hovrätten utgår därvid från att högsta domstolens uppgifter vid den pågående översynen av domstolsväsendet inte kommer att ändras så, att domstolen uteslutande blir en prejudikatinstans. *Nedre justitierevisionen* och *SACO* uttalar att, för den händelse det skulle anses nödvändigt att utan avbidan på resultatet av pågående utredningar vidta mera genomgripande åtgärder för att uppnå snabbare avgöranden i jorddelningsmålen, detta lämpligast kan ske genom att antalet instanser som har att ta befattning med fastighetsbildningsärenden minskas med en. *Hypoteksombudsmannaföreningen* anser en nedskärning av antalet domstolsinstanser väl motiverad och ansluter sig till kommitténs förslag under förutsättning att organisationen utformas så, att processtider och kostnader kan bringas ned utan fara för rättssäkerheten.

Viss tveksamhet i frågan om antalet instanser hyser *stadsförbundet*. Förbundet framhåller, att förrättningsmännen inte gärna kan anses vara en judiciell instans i vedertagen bemärkelse och att kommittéförslaget därför innebär att fastighetsbildningsärendena i allmänhet underkastas egentlig rättsprövning i bara en instans. Förbundet finner det från allmän rätts-säkerhetssynpunkt tvekelaktigt, om en sådan inskränkning av rättsprövningen bör ske, men anser att den föreslagna instansordningen medför så påtagliga tidsvinster och praktiska fördelar i övrigt att den bör kunna god-tas.

De remissinstanser som ställer sig negativa till kommitténs ställnings-tagande åberopar främst principiella betänkligheter. *Hovrätten för Övre Norrland* ifrågasätter, om lantmätarna i allmänhet äger sådana insikter i rättsliga spörsmål som behövs för att i tvistiga eller eljest mera inveck-lade fall tillgodose de krav som måste ställas på en domstolsinstans i fråga om rättssäkerhet och likformighet. Liknande uttalanden görs av *domstolskommittén*, *härads hövdingeföreningen* och *stadsjuristen i Stockholm*.

Hovrätten för Övre Norrland erinrar vidare om att enligt kommittéför-slaget bevakningen av det allmännas intresse i fastighetsbildningsfrågor un-

der pågående förrättning skall ske genom förrättningsmännens försorg. Med hänsyn härtill måste man starkt ifrågasätta, om förrättningsmännen kan anses inta ställning som opartisk dömande instans gentemot de enskilda sakägarna. Synpunkter av detta slag framförs också av *häradsbördeföreningen*. *Domstolskommittén* understryker, att lantmätaren inte har samma fristående och självständiga ställning som en domstol. Det mest iögonfallande är, att lantmätaren står i ett instruktionsmässigt subordinationsförhållande till överlantmätaren, som enligt flera uttalanden av fastighetsbildningskommittén får sådana uppgifter i rättegången i fastighetsbildningsmål att det inte är tänkbart att låta honom biträda domstolen på det sätt som f. n. är möjligt. Enbart en hänvisning till att lantmätaren är bunden av lagen och skyldig att iaktta ett objektivitetskrav är inte tillräckligt för att han skall kunna anses inta samma neutrala ställning som en domstol. Vid en jämförelse mellan domstolarna och förrättningsmännen ur denna synvinkel är det enligt domstolskommittén särskilt anmärkningsvärt, att i kommuns tjänst anställd stadsingenjör eller motsvarande befattningshavare skall kunna vara förrättningslantmätare. I samma riktning uttalar sig också SAR samt *länsarkitekterna i Örebro och Kopparbergs län*.

Hovrätten över Skåne och Blekinge påpekar, att betydande olikheter finns i förrättningsförfarandet och ett domstolsförfarande, i synnerhet beträffande parternas möjligheter att förebringa utredning. Olikheterna är särskilt framträdande i mål där motsättningarna mellan olika intressen vanligen är starka, exempelvis i frågor rörande tvångsinlösen. Skillnaden i rättssäkerhetsgaranti blir här särskilt iögonfallande, om man jämför med det närstående expropriationsförfarandet.

Även *domstolskommittén* betonar förrättningsförfarandets avvikelser från domstolsprocessen. En uppenbar olikhet ligger enligt kommittén i att vid det förra förfarandet vittnes- och partsutsagor inte som vid en domstol kan avges under ed eller försäkran. Kännetecknande för domstolsprocessen är vidare den omsorg och noggrannhet som läggs ned på dokumentationen av vad som har förekommit vid handläggningen av ett mål. Den rättssäkerhetsgaranti som ligger i ett dylikt förfarande är av största betydelse. Men förfarandet tillgodoser också andra syften. Avgörandet av sådana processrättsliga spørsmål som ändring av talan, res judicata, litispendens, avvísande av omständigheter och bevis som ej tidigare förebragts, resning etc. kräver uppenbarligen som underlag en noggrann dokumentation av parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter och bevis på vilka de grundas. Till dem som anser, att förrättningsförfarandet inte kan jämföras med proceduren vid en domstol, hör också *stadsjuristen i Stockholm*. En sådan jämförelse utesluts, menar stadsjuristen, av den vidsträckt handlingsfrihet som lämnats förrättningsmännen och som bl. a. ger denne möjlighet att anpassa handläggningen efter omständigheterna i det enskilda fallet.

Åtskilliga av de remissinstanser som anför principiella invändningar mot kommittéförslaget uttalar, att detta innebär att flertalet förrättningar kommer att prövas av endast en domstolsinstans och att detta inte är tillfredsställande från rättssäkerhetssynpunkt. Uttalanden i denna riktning görs bl. a. av *hovrätten för Övre Norrland* och *häradshövdingeföreningen*. Föreningen uttalar i detta sammanhang, att en minskning av fullföljdsmöjligheterna bör åstadkommas genom att man som antytts i direktiven för domstolskommittén gör högsta domstolen till en renodlad prejudikatinstans. Hovrätten i sin tur framhåller, att frågan om antalet instanser kan komma i ett annat läge om förrättningsformen kan ändras.

Den av kommittén förordade instansordningen finner *hovrätten över Skåne* och *Blekinge* vara behäftad också med praktiska olägenheter. Hovrätten framhåller därvid, att en minskning av antalet domstolsinstanser utan tvivel medför en större tillströmning av mål till högsta domstolen. Även om fullföljdsrätten inte blir fri, kommer högsta domstolens arbetsbörda att öka i avsevärd mån till följd av ett ökat antal ansökningar om prövnings-tillstånd i jordmål. Eftersom tidsutdräkten vid behandlingen av dessa mål är störst i högsta domstolen, kan det befaras att den totala processtiden blir tämligen oförändrad, om inte långtgående åtgärder vidtas för att påskynda behandlingen av målen i högsta domstolen.

De av kommittén diskuterade alternativen till en lösning av domstolsfrågan har tilldragit sig stort intresse vid remissbehandlingen.

Kommitténs förslag till en lösning enligt alternativ IV, dvs. med hovrätterna som första instans över förrättningsmännen, godtas i de flesta remissyttranden. Bland de remissinstanser som uttryckligen ansluter sig till kommittéförslaget kan nämnas *Svea hovrätt*, *Göta hovrätt*, *hovrätten för Västra Sverige*, *lantmäteristyrelsen*, *lantbruksstyrelsen*, *statskontoret*, *överståthållarämbetet*, *tekniska högskolan i Stockholm*, *RLF*, *lantbruksförbundet*, *skogsägareföreningarnas riksförbund*, *fastighetsägareförbundet*, *industrieförbundet*, *skogsindustriernas samarbetsutskott*, *hypoteksombudsmannaföreningen* och *kommunal-tekniska föreningen*.

Andra lösningar på domstolsfrågan förordas av bl. a. *hovrätten över Skåne* och *Blekinge*, *hovrätten för Övre Norrland*, *nedre justitierevisionen*, *domstolskommittén*, *häradshövdingeföreningen*, *stadsdomareföreningen*, *advokatsamfundet* och *SACO*.

Ur de tillstyrkande yttrandena kan anföras följande.

Lantmäteristyrelsen anser alternativ IV vara överlägset samtliga övriga alternativ bl. a. därför att det inrymmer ett betydande mått av flexibilitet. Jorddomstolens anknytning till en befintlig domstol ger den samtidigt stadga och är dessutom lämplig från administrativ synpunkt. *Statskontoret* framhåller, att ett genomförande av kommittéförslaget medför att man åstadkommer större och rationellare organisationsenheter. Härigenom ökar

möjligheterna att till domstolarna knyta personal, som är väl förtrogen med fastighetsbildningsmål av olika slag och som får en omfattande erfarenhet av sådana mål.

Industriförbundet och *skogsindustriernas samarbetsutskott* anser, att förslaget är utomordentligt välmotiverat och att det innebär en avsevärd förbättring i förhållande till gällande rätt. Man kan enligt dessa remissinstanser främst vänta sig, att betydande tidsvinster skall uppstå men även ökad säkerhet, inte minst genom den stora erfarenhet som jorddomstolen efter relativt kort verksamhetstid kommer att besitta. Synpunkter av liknande slag framförs av *hypoteksombudsmannaföreningen* och *kommunal-tekniska föreningen*.

De remissinstanser som motsätter sig en lösning av domstolsfrågan enligt alternativ IV framför en rad olika invändningar av såväl principiell som praktisk natur.

I principiellt hänseende kan till en början erinras om den tidigare omnämnda kritik som från skilda håll riktas mot den av kommittén förordade nedskärningen av antalet prövningsinstanser. En annan principiell invändning, som återkommer i flera remissyttranden, är att kommittéförslaget strider mot den i direktiven för domstolskommittén uttalade grundsatsen att rättsskipningens tyngdpunkt skall ligga i underrätterna.

Sex ledamöter i nedre justitierevisionen anser, att en till hovrätt knuten domstol inte får någon egentlig lokal förankring, även om nämndemän från orten får säte i domstolen. Detta betecknas som en nackdel. Ledamöterna understryker därvid, att den lokala förankringen inte bara innebär att domstolen besitter lokalkännedom utan också verksamt bidrar till att allmänheten får förtroende för domstolen. *Länsstyrelsen i Östergötlands län* anser, att förslaget att låta hovrätterna fungera som specialdomstol medför en alltför stark centralisering, särskilt genom att kontakten med olika länsorgan försvåras.

Enligt *hovrätten över Skåne och Blekinge* har kommitténs förslag flera svagheter i organisatoriskt hänseende. Hovrätten, som erinrar om att förslaget bygger på förutsättningen att jorddomstolen helt eller till största delen skall sysselsättas med behandlingen av jordmål, anser det vanskligt att nu beräkna antalet sådana mål efter den nya lagens ikraftträdande men håller knappast för troligt, att antalet kommer att öka nämnvärt eftersom lantmäteriorganisationens kapacitet är begränsad. Om detta är riktigt, skulle hovrätten få handlägga omkring 60 mål per år. Hovrätten finner det tydligt, att domstolens tid till bara en mindre del skulle upptas av dessa mål. Domstolens juristledamöter måste därför i stor utsträckning sysselsättas med andra mål, varav många av brådskande natur. Eftersom detta i sin tur kan föranleda att jordmålen ibland måste skjutas åt sidan, företer den föreslagna organisationen i detta hänseende samma svaghet som ägodelningsrätterna. Slutligen bör beaktas att endast två eller tre jurister skall tjänstgöra i

jorddomstolen, medan hovrättens avdelningar består av minst fyra ledamöter. Detta ger upphov till svårbemästrade organisatoriska problem. Liknande synpunkter framförs av *hovrätten för Övre Norrland*, som anser att det skulle verka störande på arbetet inom vederbörande hovrättsavdelning, om ordföranden i jorddomstolen odelat eller i första hand skulle ägna sig åt jordmål. Vidare skulle jorddomstolarnas sammansättning i fråga om rättsbildade ledamöter medföra en inte oväsentlig försvagning av rättsskipningen i andra mål genom att kvalificerade ledamöter inte skulle kunna utnyttjas härför. Hovrätten menar också, att det kan bli svårt att finna lämpliga ordförande. Särskilt gäller detta de mindre hovrätterna. Jorddomstolarna skulle vidare medföra en väsentlig ansvällning av hovrätternas arbetsbörda, något som skulle få avsevärda konsekvenser i fråga om bl. a. personal- och lokalbehov. Eftersom hittillsvarande erfarenheter ger vid handen, att de flesta jordmålen kräver syn på stället, och arbetet med dessa mål därför måste koncentreras till den tid då syn lämpligen kan hållas, skulle den ökade arbetsbördan med all sannolikhet komma att påverka åtminstone de mindre hovrätternas arbetsrytm på ett ofördelaktigt sätt.

Också de alternativ till lösning av domstolsfrågan som kommittén inte har ansett sig kunna förorda tas upp till bedömande av flera remissinstanser.

En lösning enligt alternativ I, som innebär att den nuvarande organisationen behålls men att särskilda åtgärder vidtas för avhjälpande av befintliga brister, tillstyrks bl. a. av *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *hovrätten för Övre Norrland*, *nedre justitierevisionen*, *domstolskommittén*, *häradsövdingeföreningen* och *SACO*, vilka samtliga på sätt närmare redovisas i det följande anser, att resultatet av domstolskommitténs arbete bör avvaktas innan en mer genomgripande omorganisation företas.

Hovrätten över Skåne och Blekinge anser, att bristerna i det nuvarande systemet inte är allvarligare än att de kan avhjälpas genom smärre ändringar i organisationen, varvid främst bör komma i fråga att förstärka domstolen med en lantmäteriutbildad ledamot. Sålunda bör för ett eller flera län utses en eller två personer med sådan utbildning att på kallelse av ägodelningsdomaren tjänstgöra som ledamot i ägodelningsrätt. Härigenom tillgodoses behovet av lantmäteriteknisk sakkunskap i rätten och skapas vissa garantier för enhetlighet i avgörandena. Vidare bör man på administrativ väg vidta åtgärder för att påskynda handläggningen av fastighetsbildningsmålen, varvid det är av särskild vikt att ägodelningsdomarna bereds nödvändig ledighet från andra göromål. Hovrätten efterlyser också särskilda åtgärder för att tillgodose behovet av information åt och vidareutbildning av ägodelningsdomarna. Behovet av personalförstärkningar understryks också av *hovrätten för Övre Norrland* och *domstolskommittén*.

I några remissyttranden föreslås ändringar i det nuvarande domstolsförfarandet i jorddelningsmål. *Hovrätten för Övre Norrland* anser sålunda, att

fastställelseförfarandet kan slopas åtminstone beträffande de vanligaste förrättningarna såsom avstyckning, gränsbestämning och ägouthbyte. Systemet med gemensam ägodelningsdomare bör enligt hovrätten tillämpas beträffande domsagor och mindre rådhusrätter som är belägna på ett inte alltför stort avstånd från varandra. Beträffande hovrätterna skulle kunna övervägas att hänföra vissa jorddelningsmål av särskilt brådskande natur till gruppen förtursmål enligt 20 § arbetsordningen för rikets hovrätter. Slutligen bör det obligatoriska kungörelseförfarandet kunna slopas och ersättas med de av kommittén i 4 kap. 15—24 §§ och 17 kap. 6 § föreslagna kallelseförfarandena. Även *domstolskommittén* anser, att det nuvarande kungörelseförfarandet bör avskaffas eller förenklas. Dessutom förordas en allmän nedskärning av de i 21 kap. jorddelningslagen föreskrivna fatalietiderna. *Sex ledamöter i nedre justitierevisionen* samt *häradshövdingarna i Västerbottens västra domsaga* och *Piteå domsaga* hävdar, att fullföljd från ägodelningsrätten bör ske direkt till högsta domstolen.

Lämpligheten av en lösning enligt alternativ II — länsägodelningsrätter — diskuteras av åtskilliga remissinstanser.

Till förmån för en sådan lösning uttalar sig *stadsdomareföreningen*, som anser att länsägodelningsrätterna är överlägsna de nuvarande ägodelningsrätterna. En länsägodelningsrätt kan lämpligen vara sammansatt av en häradshövding som ordförande, en tingsdomare och tre nämndemän i svårare mål samt en häradshövding och två nämndemän i enklare mål. Föreningen menar, att det inte är nödvändigt att ha hovrätten som mellaninstans utan talan mot länsägodelningsrättens utslag bör fullföljas direkt i högsta domstolen.

Alternativet med länsägodelningsrätter prövas men godtas inte av *hovrätten för Övre Norrland* och *lantmäteristyrelsen*. Hovrätten finner visserligen, att alternativet erbjuder vissa fördelar, men anser med hänsyn till vad som förekom vid behandlingen av markutredningens förslag till motsvarande anordning för expropriationsmålens del att det så länge nuvarande domsagoindelning består inte bör komma i fråga att inrätta länsägodelningsrätter. Frågan bör tas upp till förnyat övervägande efter domstolskommitténs översyn av domkretsarna för de allmänna underrätterna. Med domstolar, som bereder sysselsättning åt flera ordinarie domare, kan nämligen en av domarna förordnas till ordförande i länsägodelningsrätten utan att arbetet i domsagan behöver desorganiseras. Lantmäteristyrelsen anser, att alternativet bör utformas så, att länsägodelningsrätten blir mellaninstans på samma sätt som hovrätt. Styrelsen understryker, att detta alternativ skulle vara fördelaktigt med hänsyn till att olika länsorgan normalt har att på ett eller annat sätt ta befattning med flertalet av de ärenden som kommer att prövas av domstolen. Dessutom vinnns viss lokal anknytning, som torde vara av värde med hänsyn till den betydelse olika orters näringsförhållanden, utvecklingstendenser m.m. har för en rik-

tig lagtillämpning. Emellertid är storleken av ett län i allmänhet inte sådan att länet är lämpligt som domkrets i detta fall. Visserligen kan en revision av länsindelningen väntas, men det är oklart vad den får för resultat. I vart fall torde den blivande utformningen inte nämnvärt påverkas av vilka domkretsar som kan vara mest tjänliga för nu ifrågasättande slag av domstolar. Detta förhållande liksom svårigheten över huvud taget att nu bedöma frekvensen av överklaganden till mellaninstansen gör enligt styrelsens mening, att alternativet med länsdomstolar måste skrinläggas åtminstone tills vidare.

Några remissinstanser anser, att länet bör utgöra domkrets för en specialdomstol inte bara för fastighetsbildningsmål utan också för expropriationsmål och vissa andra närbesläktade mål. En sådan lösning förordas av länsstyrelsen och överlantmätaren i Östergötlands län.

Även alternativ III — fristående specialdomstolar — tas upp till övervägande av några remissinstanser.

Hovrätten för Övre Norrland förkastar alternativet, som hovrätten finner vara förenat med betydande olägenheter. Fastighetsbildningen utgör inte ett rättsområde där det är motiverat att inrätta specialdomstolar av typen vattendomstol eller liknande. Hovrätten understryker vidare i likhet med fastighetsbildningskommittén, att alternativet är förenat med organisatoriska olägenheter, främst med hänsyn till personalfrågor.

Göta hovrätt anser, att det varit önskvärt att mellaninstansen inrättats som en fristående specialdomstol, som skulle ha handlagt också de med fastighetsbildningsmålen likartade expropriationsmålen. Eftersom nuvarande instansordning utgör hinder mot en sådan anordning, är den av kommittén förordade lösningen att föredra.

RLF, lantbruksförbundet och skogsägareföreningarnas riksförbund erinrar om att ersättningsfrågorna kommer att bedömas efter rent expropriationsrättsliga normer. Med hänsyn härtill och även med stöd av konkreta erfarenheter i en mångfald enskilda expropriationsmål och vägmål är det enligt organisationernas bestämda uppfattning angeläget att med sikte på framtiden söka tillskapa specialdomstolar av den typ som redan finns beträffande vattenmål. Under sådana specialdomstolar skulle lämpligen sortera mål enligt expropriationslagen, väglagen och annan tvångslagstiftning på fastighetsrättens område. Organisationerna finner det sannolikt, att mål enligt en blivande fastighetsbildningslag kan på ett naturligt sätt inordnas i en specialprocess av nyss antydd art och att den föreslagna jorddomstolen utan större svårigheter kan inlemmas i specialdomstolen.

Advokatsamfundet framhåller, att ersättningsfrågor f. n. handläggs av olika specialdomstolar, bl. a. ägodelningsrätter, expropriationsdomstolar och vattendomstolar. Det ligger nära till hands att tänka sig, att samtliga befintliga och ifrågasatta specialdomstolar på fastighetsrättens område upphör för att uppgå i en fastighetsdomstol. Domstolens sammansättning och ar-

betssätt skulle kunna i allt väsentligt kopieras på vattendomstolarna, som enligt en allmän erfarenhet på ett föredömligt sätt skilt sig från sina omfattande och många gånger svåra arbetsuppgifter. Troligen vore det ändamålsenligt med fler tekniker än två, varvid de två tjänstgörande kunde utses med hänsyn till målets beskaffenhet. För att uppnå behövlighet och för att ge tekniker en oberoende ställning skulle tekniker vara fast anställda. Domkretsens omfattning kan, säger samfundet, givetvis diskuteras. Möjligen kan det tänkas att länet eller ett par län kunde vara lämpligt område.

Utom ramen för de av kommittén angivna alternativen för en lösning av domstolsfrågan diskuteras i några remissyttranden lämpligheten av att sammanföra fastighetsbildningsmål och vissa andra mål till en domstol.

Två ledamöter i nedre justitierevisionen erinrar om att enligt nu rådande ordning behandlas i första instans jorddelnings-, expropriations- och vattenmål av olika myndigheter. Värderingsfrågor av samma eller liknande slag avgörs alltså av olika organ. En sådan uppdelning på olika myndigheter motverkar likformighet i avgörandena, tvingar högsta domstolen att syssla med värderingsfrågor i större omfattning än som fordrats, om frågorna prövats av samma mellaninstans, och kan inte heller vara till fördel från administrativ synpunkt.

Byggnadsstyrelsen anser, att det är värdefullt om domstolsbehandlingen av fastighetsbildningsmål och expropriationsmål kan samordnas så, att ersättningsfrågor får en likformig behandling oberoende av om fastighetsbildningslagen eller expropriationslagen är tillämplig.

Kommitténs standpunkt att den pågående allmänna översynen av domstolsväsendet inte bör hindra genomförande av förslaget till ny domstolsorganisation biträds av *Svea hovrätt*, som framhåller att reformen inte torde ha sådan räckvidd att den kan antas försvåra översynen, särskilt som fastighetsbildningsmålen under alla förhållanden kommer att kräva en viss särbehandling i processuellt hänseende. Denna åsikt delas av *femton ledamöter i nedre justitierevisionen*. Dessa finner det angeläget, att den tidsutdräkt som f. n. förekommer i jorddelningsmål minskas utan dröjsmål. Enligt dessa ledamöters mening kan detta inte ske enbart genom åtgärder i administrativ ordning. Hinder mot effektiva sådana åtgärder torde nämligen möta, bl. a. i form av höga kostnader och bristande personaltillgång.

Tveksamhet i frågan uttalas av *SACO*, som anför att kommittéförslaget knappast torde vara att anse som en sådan begränsad organisatorisk förändring som enligt domstolskommitténs direktiv får vidtas utan hinder av den pågående allmänna översynen av domstolsväsendet.

Bestämd gensaga mot fastighetsbildningskommitténs ställningstagande inläggs av *domstolskommittén*, som framhåller att den föreslagna organisationen förutsätter ställningstaganden redan nu till grundläggande principiella spörsmål sådana som om behovet av specialdomstolar på rättslivets olika områden, lekmannainflytande i överrätt och formerna för sakkunnigelemen-

tets medverkan i domstolsprocessen. Domstolskommittén är inte beredd att ens preliminärt uttala sig i dessa hänseenden. En annan principfråga av synnerlig vikt, som nära berörs av förslaget, gäller instansordningen. Enligt domstolskommitténs mening kan fastighetsbildningskommitténs karakterisering av förslaget som en begränsad organisatorisk förändring knappast anses riktig. Det föreslagna avskaffandet av de till de allmänna underrätterna knutna ägodelningsrätterna rubbar vidare i viss mån en av de i direktiven angivna förutsättningarna för hela utredningsarbetet, nämligen att rättsskipningens tyngdpunkt även i fortsättningen skall ligga i underrätterna.

Domstolskommittén erinrar vidare om att det enligt direktiven ingår i dess uppdrag att överväga frågan i vilken utsträckning det bör stå part öppet att i överrätt åberopa nya omständigheter och bevis. En åtstramning av hithörande regler på sätt som synes ligga i linje med direktiven kan få olyckliga konsekvenser i en instansordning med jorddomstolen som första processuella instans under högsta domstolen. En skärpning av nyssnämnda regler skulle med den föreslagna instansordningen leda till att i ägodelningsmål praktiskt taget endast en utredningsinstans av domstolskaraktär kommer att stå parterna till buds. Att som en följd av förslaget vidga möjligheten till utredning i högsta domstolen synes å andra sidan inte kunna komma i fråga. Domstolskommittén framhåller också, att den har i uppdrag att söka uppnå en ordning varigenom högsta domstolens ställning som prejudikatinstans ytterligare befästs. Om möjligheterna till intressedispens och ändringsdispens slopas eller begränsas mera avsevärt, kommer med bifall till fastighetsbildningskommitténs förslag ägodelningsmålen i regel att underkastas domstolsprövning endast i en instans, jorddomstolen. Alternativet är att införa särskilda fullföljdsregler för jordmålen del. Kommittén anser, att ingetdera är invändningsfritt och att ett definitivt ställningstagande knappast är möjligt annat än i ett mera allmänt sammanhang.

Domstolskommittén hävdar slutligen, att man bör bedöma lämpligheten av den föreslagna reformen mot bakgrunden av vissa andra beslättrade organisationsfrågor, bl. a. expropriationsdomstolarnas och vattendomstolarnas framtida ställning. Det kan inte vara till fördel att var och en av dessa organisationsfrågor löses för sig. De har sådant samband inte bara med varandra utan med domstolsväsendet i dess helhet att ett slutligt ställningstagande lämpligast bör anstå tills möjlighet föreligger till en samlad överblick.

Den allmänna översynen av domstolsorganisationen åberopas som skäl för att fastighetsbildningskommitténs förslag till domstolsorganisation inte nu bör genomföras också av bl. a. *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *hovrätten för Övre Norrland*, *nedre justitierevisionen* (majoriteten) och *härads-hövdingeföreningen*. Samtliga dessa remissinstanser anser, att domstolskommitténs arbete blir av betydelse för frågan hur domstolsförfarandet i

jorddelningsmål bör anordnas. I övrigt återkommer i dessa yttranden ett flertal av de synpunkter som har framförts av domstolskommittén. Nedre justitierevisionen erinrar också om att i domstolskommitténs direktiv framhålls, att fullföljdsrätten till tredje instans är av stor betydelse när det gäller att ta ställning till hur hovrätterna lämpligen bör vara sammansatta i sin dömande verksamhet. Denna synpunkt har tillämpning även i fråga om de föreslagna jorddomstolarna.

2.3.4. Förslag i fråga om domstolens sammansättning i fastighetsbildningsmål

Fastighetsbildningskommittén. Kommittén anser, att det står över all diskussion att i varje fall ordföranden i den av kommittén föreslagna jorddomstolen skall vara juristdomare. Den anknytning till viss hovrätt som domstolen har enligt kommittéförslaget gör det naturligt, att han utses bland ledamöterna i hovrätten. Annan ledamot än någon av ordförandena eller vice ordförandena på hovrättens avdelningar torde dock inte böra komma i fråga för uppdraget.

Frågan vilka som, förutom ordföranden, skall ingå som ledamöter i jorddomstolen kan, enligt kommittén, vara föremål för delade meningar. De olika kategorier som kan tänkas bli representerade bland de övriga domstolsledamöterna är juristdomare, fastighetsbildningsspecialister med sakkunskap främst av ekonomisk-teknisk beskaffenhet samt lekmän, motsvarande de nuvarande ägodelningsnämndemännen. Enligt kommitténs mening bör vissa lekmannarepresentanter ingå i domstolen. Hittillsvarande erfarenheter visar, att ägodelningsnämndemännen utgör ett värdefullt inslag i den rättsskipning som det här är fråga om. Med den föreslagna domstolsorganisationen kommer dessa lekmannadomare att få tillfälle att tjänstgöra i större omfattning än tidigare, och deras medverkan kan genom den ökade erfarenhet som detta medför bli väl så betydelsefull i framtiden. Antalet nämndemän i jorddomstolen torde bli beroende av vilka ledamöter som i övrigt skall ingå däri. Uppenbart synes emellertid vara, att minst två nämndemän samtidigt bör ha säte i domstolen.

Beträffande sättet att tillföra jorddomstolen behövlig sakkunskap på speciella områden kan, framhåller kommittén, två motsatta principer göras gällande. Å ena sidan kan hävdas, att domstolen inte bör vara sammansatt på sådant sätt att experterna ingår som ledamöter. Till förmån för en sådan princip talar först och främst de olika skäl som har föranlett att man vid de allmänna domstolarna för in sakkunnigutredningar i rättegången enligt de allmänna reglerna om bevisning. Härtill kommer att fastighetsbildning inte sällan rör ett flertal olika specialområden, som alla behöver belysas närmare vid domstolsbehandlingen. Detta betyder att det är svårt att tänka sig, att domstolsledamöterna skall kunna företräda den expertkunskap

som behövs i varje särskilt fall. Det torde sålunda inte bli helt ovanligt, att ett och samma mål kräver sakkunniguttalanden beträffande såväl vissa tätortsförhållanden som frågor av lantmåteritekisk, jordbruksekonomisk och skoglig natur. Å andra sidan kan hänvisas till den ordning som gäller för vattendomstolarnas och expropriationsdomstolarnas del och som innebär, att behövlig sakkunskap av teknisk-ekonomisk art finns representerad inom domstolen. En motsvarande ordning har för inte länge sedan genomförts också i fråga om vattenöverdomstolen. Denna ordning kan uppenbarligen erbjuda vissa praktiska fördelar men förutsätter, förutom att det behövliga expertinslaget kan rymmas inom domstolen, att parterna får tillfälle att före målets avgörande granska den utredning som läggs fram av de tekniska ledamöterna och att yttra sig däröver. Svårigheter att på detta sätt låta parterna få del av allt vad som har framkommit vid sakkunnigutredningar inom själva domstolen torde lätt uppstå, och anordningen har inte heller i tillämpningen alltid visat sig fungera helt invändningsfritt. För kommittén framstår det dessutom som principiellt betänkligt att en ledamot i jorddomstolen öppet redovisar vissa av sina synpunkter på ett mål, innan parterna ännu har slutfört sin talan. Det ligger nära till hands att anta, att ledamoten redan har kommit att binda sig för en viss lösning och att han inte fullt objektivt skall kunna pröva vad som därefter förebringas från parternas sida.

Kommittén har vid sin bedömning funnit, att de starkaste skälen talar för den ordning som tillämpas vid de allmänna domstolarna. Sakkunniga ledamöter som representerar olika verksamhetsgrenar med anknytning till fastighetsbildningsväsendet skall sålunda i princip inte ingå i jorddomstolen. Kommittén anser emellertid, att detta inte hindrar att man till domstolen knyter en ledamot med sådana särskilda kvalifikationer som i allmänhet är av betydelse i de mål som det här är fråga om. De kvalifikationer som kommittén tänker på är sådana som förvärfvas genom lantmätarutbildning och tjänstgöring på olika poster inom lantmåteriväsendet. Trots att överlantmätarna inte har varit ledamöter av ägodelningsrätterna, har de till följd av den särskilda ställning som har tillkommit dem vid ägodelningsmålens behandling visat sig utgöra en värdefull tillgång för domstolarna, inte bara som sakkunniga beträffande rent lantmåteritekiska frågor utan också tack vare sin grundliga kännedom om det speciella rättsområde som fastighetsbildningsrätten utgör och sin allmänna överblick över fastighetsförhållandena. Med hänsyn till de uppgifter som överlantmätaren enligt kommitténs förslag skall ha vid fastighetsbildningen är det inte tänkbart att låta honom ingå i jorddomstolen. Enligt kommitténs mening skulle det emellertid vara ägnat att stärka jorddomstolen och underlätta dess verksamhet, om en välkvalificerad lantmätare med stor erfarenhet kunde beredas plats i domstolen. Att anlita lantmätare med särskild kapacitet som ledamöter i jorddomstolarna synes

också fullt naturligt och lämpligt med hänsyn till att lantmätarna vid sin tjänstgöring som förrättningsmän fullgör en dömande funktion. Ytterligare ett skäl kan anföras för den nu diskuterade anordningen. Vid handläggningen inför domstolen uppkommer inte sällan — ofta på ett sent stadium — behov av tillgång till fackkunskaper på det rent lantmäteritekniska planet i någon detaljfråga, som ej inverkar på utgången i målet utan gäller bara själva utformningen av domstolens utslag, t. ex. av en föreskrift om hur ändring i en förrättningsåtgärd skall genomföras. Att i sådana fall infordra utlåtande från expert eller sakkunnig myndighet skulle medföra ökade kostnader och tidsförlust till men för parterna. Med en lantmätare i domstolen kan detta undvikas.

På grund av vad som nu har sagits föreslår kommittén, att en lantmätare med ingående kännedom och praktisk erfarenhet beträffande fastighetsbildningsverksamhet skall ingå i jorrdomstolen.

Kommittén finner emellertid uppenbart, att behovet av lantmätares medverkan i jorrdomstolen kan vara mindre starkt framträdande i åtskilliga mål, t. ex. sådana där frågor av allmän juridisk karaktär dominerar eller sådana som är av enklare beskaffenhet. Eftersom det dessutom synes vara att föredra, att man åtminstone till en början avstår från att inrätta särskilda tjänster vid domstolarna för lantmätare, och det därför kan vara förenat med vissa organisatoriska svårigheter att i större utsträckning frigöra lämpliga lantmätare för tjänstgöring i domstolarna, bör deras medverkan i viss mån inskränkas. Något oeftergivligt krav på att lantmäter utbildad ledamot skall ta del i rättsskipningen uppställs därför inte. I enlighet med vad som gäller beträffande vattenöverdomstolen torde det få ankomma på jorrdomstolen att efter eget bedömande avgöra i vilka mål lantmätareledamoten skall medverka.

Enligt kommitténs mening bör, utöver ordföranden, ytterligare en hovrättsdomare ingå i domstolen. Detta är önskvärt för att en mera allsidig belysning skall erhållas av rättsfrågorna och bevisvärderingsspoismålen samt för att även yngre hovrättsledamöter skall få tillfälle att ta del i handläggningen av målen och bli förtrogna med de särskilda problem som där möter. Härigenom underlättar man rekryteringen till ordförandeposterna och till tjänsterna som revisionssekreterare med uppgift att föredra jordmål i högsta domstolen. I de situationer då lantmätare inte medverkar torde i stället för honom böra inträda en hovrättsdomare, så att jorrdomstolen i dessa fall består av sammanlagt tre sådana ledamöter.

Med hänsyn till dessa ställningstaganden anser kommittén att man får den mest lämpliga avvägningen mellan de olika ledamotskategorierna i jorrdomstolen, om antalet nämndemän fastställs till två. Jorrdomstolen bör således bestå av ordförande samt ytterligare fyra ledamöter av vilka två skall vara nämndemän.

Remissyttrandena. Ett flertal remissinstanser understryker värdet av att en lantmätare ingår som ledamot i jorrdomstolen. *Stadsdomareföreningen* ifrågasätter därvid, om inte lantmätaren bör vara ledamot i alla mål.

Häradshövdingeföreningen är däremot tveksam om det finns tillräckliga skäl att föra in teknisk expertis i själva domstolen. Enligt föreningens mening kan behövlig sådan expertis i dessa mål liksom i andra mål med större fördel tillföras genom sakkunniga utanför domstolen. Liknande synpunkter framförs av *överlantmätaren i Jämtlands län* och av en ledamot i *nedre justitierevisionen*.

Lantmäteristyrelsen hävdar, att särskilda fasta tjänster bör inrättas för lantmätarledamöterna vid jorrdomstolarna. Medverkan från lantmätare torde nämligen vara värdefull inte bara i samband med syn och huvudförhandling utan också mera allsidigt vid målens beredning. Också organisatoriska skäl talar för att särskilda tjänster inrättas. Komplikationer skulle sålunda uppstå, om en lantmätare som är förrättningsman skulle tjänstgöra i högre instans, och liknande olägenheter skulle gälla i fråga om överlantmätare och biträdande överlantmätare. Om fasta tjänster för lantmätare inrättas, bör alla möjligheter tas till vara för att utnyttja dessa tjänstemäns särskilda kvalifikationer. Styrelsen föreslår därför, att de vid behov skall kunna tjänstgöra vid annan jorrdomstol än den ordinarie. *Göta hovrätt* delar uppfattningen att särskilda tjänster bör inrättas för lantmätarledamöterna. Svårigheter skulle annars kunna uppstå att finna lantmätare som uppfyller nödvändiga kompetenskrav och inte är underordnade i förhållande till myndighet som för talan vid jorrdomstolen.

Förslag att i jorrdomstolen skall ingå, förutom lantmätare, också en planteknisk expert läggs fram av *överståthållarämbetet, länsstyrelsen i Östergötlands län* och *flera länsarkitekter*. Till stöd härför åberopas i allmänhet, att frågor som rör bebyggelseplaneringen allt oftare får betydelse vid fastighetsbildningen.

Kommitténs förslag att nämndemän skall ingå i jorrdomstolen kritiserar i *åtskilliga remissyttranden*. Det framhålls att lekmannadomare knappast har någon uppgift att fylla i de mål som handläggs i hovrätterna. Vidare åberopas, att nämndemäns deltagande i rättsskipningen i hovrätt skulle medföra avsevärda praktiska olägenheter såväl för arbetets organisation som för nämndemännen själva och dessutom inte oväsentliga kostnader. I principiellt hänseende anförs, att en så betydelsefull fråga som införande av lekmannadomare i hovrätt inte bör lösas utan en omsorgsfull utredning, som tar sikte på domstolsorganisationen i dess helhet.

2.3.5. Expropriationsmål

Gällande rätt. Första domstol i expropriationsmål är *expropriationsdomstol*, en för varje domsaga och stad med rådhusrätt (14 § lagen den 12 maj 1917, nr 189, om expropriation). Expropriationsdomstolarna är liksom ägo-

delningsrätterna anknutna till de allmänna underrätterna. Ordförande i expropriationsdomstol är ägodelningsdomaren i orten. Domstolen består i övrigt av fyra ledamöter. Av dessa skall två vara i särskild ordning utsedda expropriationstekniker och två nämndemän i orten. I mål av mindre beskaffenhet är domstolen domför med ordförande, nämndemän och en expropriationstekniker. Ledamöterna har individuell rösträtt (18 § expropriationslagen).

Lämpligt antal expropriationstekniker förordnas av Kungl. Maj:t eller myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer för en tid av sex år i sänder för varje län. Hälften av dem som utses skall ha erfarenhet i fråga om fastighetsvärdering inom tätort och hälften beträffande sådan värdering på landet. Expropriationsteknikerna har framför allt till uppgift att befordra säkrare värderingsmetoder samt kontinuitet och enhetlighet i praxis. Ordföranden inkallar till tjänstgöring den eller de expropriationstekniker som han med hänsyn till förhållandena i målet finner lämpligast.

Som nämndemän i expropriationsdomstol tjänstgör nämndemän vid den allmänna underrätten, ägodelningsnämndemän eller vattenrättsnämndemän. Nämndemännen skall vara bosatta inom expropriationsdomstolens domkrets. Ordföranden inkallar varje gång två nämndemän till tjänstgöring. Om möjligt skall iakttas att den ene är ägare av fastighet men den andre inte.

Beträffande fullföljdsrätten i expropriationsmål tillämpas de vanliga reglerna i RB. Talan kan alltså fullföljas till hovrätt och därifrån till högsta domstolen. Prövningstillstånd krävs för att talan skall komma under högsta domstolens prövning.

Utöver mål som avses i expropriationslagen handlägger expropriationsdomstolarna också vissa andra mål rörande fast egendom, exempelvis mål enligt 1924 års lag om återköpsrätt till fast egendom (6 §), 1947 års byggnadslag (137 §) och 1964 års naturvårdslag (33 §) samt vissa frågor rörande tomträtt (4 kap. 24 § 1907 års lag om nyttjanderätt till fast egendom).

Antalet slutligt handlagda mål vid expropriationsdomstolarna åren 1963—1966 framgår av följande uppställning.

År	Antal	Därav efter huvudförhand- ling
1963	332	263
1964	302	257
1965	431	317
1966 :.....	329	263

Ur förarbetena. Expropriationsdomstolarna infördes genom lagstiftning år 1949 samtidigt med att man vidtog ändringar i expropriationslagen i andra avseenden. Till grund för propositionen i ämnet (prop 1949: 184) låg ett

betänkande av markutredningen (SOU 1948: 4). I betänkandet föreslogs att för expropriationsmålen skulle tillskapas fristående domstolar med länet som domkrets. Till dessa domstolar skulle också vägrättsmålen flyttas från ägodelningsrätterna. Ordföranden i expropriationsdomstolen skulle vara lagfaren och förordnas av Kungl. Maj:t. Lämpligen borde övergångsvis, till dess erfarenhet hade vunnits om arbetsbelastningen vid de olika domstolarna, till ordförande utses någon av häradshövdingarna i länet. Domstolen borde i övrigt bestå av två tekniker och två nämndemän.

Med anledning av markutredningens förslag och remissyttrandena däröver upprättades år 1948 inom justitiedepartementet en promemoria som bl. a. behandlade organisationen i expropriationsmål. I denna promemoria avvisades förslaget att inrätta fristående specialdomstolar under åberopande av organisatoriska och principiella skäl. Det förordades i stället, att expropriationsmålen förlades till ägodelningsrätterna. För att tillhandagå ägodelningsrätterna i expropriationsmål skulle för varje län finnas sex marklösenexperter, som förordnades av Kungl. Maj:t för viss tid. I varje expropriationsmål skulle rätten efter målets beskaffenhet inhämta yttrande från två eller flera marklösenexperter, om det inte var uppenbart att deras hörande inte behövdes. Experternas medverkan i rättegången skulle ske i den ordning som föreskrivs i RB om hörande av sakkunniga. Vidare föreslogs nya regler om val av ägodelningsnämndemän. Syftet med dessa bestämmelser var att göra intresserepresentationen i denna nämnd mindre ensidig. Det förordades också att antalet nämndemän i jorddelnings- och expropriationsmål minskades till två.

I propositionen valdes att inrätta särskilda domstolar för expropriationsmålen men att anknyta dessa till de allmänna underrätterna på sätt förut har redovisats.

Pågående utredning. Enligt bemyndigande den 16 december 1960 har särskilda sakkunniga (expropriationsutredningen) tillkallats för att verkställa översyn av expropriationslagstiftningen. Enligt direktiven (se riksdagsber. 1961: I Ju 49) har denna utredning också att överväga om förfarandet i expropriationsmålen bör reformeras. Önskemål härom har förts fram i olika sammanhang (se bl. a. 3LU 1953: 31).

Utredningen har ännu inte kommit till den punkt i utredningsarbetet då man kan ta slutlig ståndpunkt i frågan hur domstolarna och expropriationsförfarandet bör organiseras för framtiden. I skrivelse till Kungl. Maj:t den 15 mars 1968 har utredningen emellertid — på förekommen anledning — framhållit, att det nuvarande domstolsförfarandet vid expropriation otvivelaktigt har väsentliga brister och att en förbättring inte är möjlig utan att ändra domstolsorganisationen. Det är uppenbart att en ny organisation måste utformas så, att den möjliggör ett snabbare förfarande och dessutom ger förutsättningar för ökad säkerhet och allsidighet i bedömningen av

värderingsfrågorna. Mot denna bakgrund är det en mycket tilltalande tanke att föra samman vissa grupper av mål, som regelmässigt inrymmer värderingsfrågor, till ett begränsat antal domstolar. Med tanke på expropriationsmålen måste en sådan domstol innehålla speciell expertis i värderingsfrågor, inte minst beträffande värdering av rörelseskador och andra skador av företagsekonomisk natur samt skador som eljest kan vållas innehavare av särskild rätt till expropriationsobjektet. En tänkbar lösning är enligt utredningens mening att sådan speciell expertis hämtas antingen ur en grupp fast anställda sakkunniga, vilkas verksamhetsområden kan tänkas omfatta hela landet eller större delar av landet, eller också liksom hittills bland särskilt utsedda specialister. En kombination av dessa båda metoder synes också möjlig. Alternativet med fast anställda specialister har enligt utredningen den fördelen att man kan tillgodose framförda önskemål om att även hovrätterna får tillgång till teknisk sakkunskap vid handläggningen av expropriationsmål.

Avslutningsvis erinrar utredningen om att en sammanföring av olika typer av fastighetsmål till en gemensam domstol aktualiserar kravet på att ersättningsreglerna vid olika former av tvångsingripanden ses över i syfte att nå större enhetlighet.

2.3.6. Mål om immissioner m. m.

Gällande ordning. Immissionsfrågor provas f. n. av de allmänna domstolarna i den mån frågorna ej uppkommer i vattenmål eller expropriationsmål. De allmänna domstolarna tillämpar i immissionsmål grannelagsrättens oskrivna regler om immissioner. De immissionsfrågor som förekommer i vattenmål är framför allt att hänföra till 8 kap. vattenlagen, dvs. de gäller tillstånd till avloppsföretag och ersättning för skada genom sådant företag. Mål av detta slag handläggs av vattendomstolarna.

Immissionssakkunnigas förslag. Det förslag till lag om luftförorening, buller och andra immissioner m. m. som år 1966 lades fram av immissionssakkunniga (SOU 1966: 65) innehåller både civilrättsliga och offentligrättsliga regler om immissioner. Förslaget bygger vidare på bestämmelser dels om koncessionsplikt och annan obligatorisk förprovning av immitterande anläggningar, dels om fortlöpande offentlig tillsyn till skydd mot immissioner. Själva immissionsbegreppet bestäms enligt lagförslaget så, att immission skall ha sitt upphov i användning av fast egendom och innebära att omgivningen utsätts för varaktig störning genom luftförorening, buller, skakning, strålning eller annat dylikt. Kretsen av sakägare har i lagförslaget begränsats på så sätt att det för att enskild skall kunna uppträda som sakägare och föra talan med anledning av immission fordras att han genom äganderätt, nyttjanderätt eller annan särskild rätt har anknytning till fast egendom som kan utsättas för olägenhet genom immissionen.

De materiella huvudbestämmelserna i lagförslaget upptar dels regler om skyddsåtgärder, förbud och tillstånd, dels regler om ersättning. Lagförslaget innehåller vidare regler om tillsyn och förprovning. Bestämmelserna har utformats i nära anslutning till vattenlagstiftningens regler om vattenförorening.

Enligt de sakkunnigas förslag skall vattendomstolarna bli koncessionsmyndigheter och i övrigt exklusivt behöriga domstolar i immissionsmål. För en sådan ordning talar enligt de sakkunniga det nära samband som råder mellan vatten- och luftföroreningar och som gör det önskvärt med en helhetsbedömning av förelag som medför störningar i mer än ett hänseende. Med hänsyn till att vattendomstolarna nu handlägger vattenföroreningsmålen framstår det enligt de sakkunniga nära nog som en nödvändig åtgärd att till dessa domstolar hänföra även immissionsmålen. De sakkunniga anser också vattendomstolarna vara mycket väl lämpade för att handha denna nya uppgift. Deras sammansättning innebär just en sådan förening av juridisk och teknisk sakkunskap samt praktisk och ekonomisk erfarenhet som behövs för immissionsmålen. Vidare är vattendomstolarnas domkretsar tillräckligt stora för att personalen skall få allsidig erfarenhet men inte större än att den också får god ortskännedom. En ytterligare omständighet som de sakkunniga vill framhålla är att vattendomstolarna i sin hittillsvarande verksamhet har visat sig äga mycket god förmåga att vinna såväl allmänhetens som industrins förtroende, trots de starka intressemotsättningar som ofta föreligger.

Det förhållandet att hela domstolsväsendet f. n. omprövas anser de sakkunniga inte utgöra hinder för att nu lägga nya uppgifter på vattendomstolarna. Möjligheterna att ta upp hela domstolsorganisationens problem till samlad bedömning beskärs enligt de sakkunnigas mening inte i vidare mån än att man för framtiden bör räkna med att vattenföroreningsmålen och immissionsmålen skall följas åt, oavsett var de slutligen hamnar.

I och för sig skulle det enligt de sakkunniga kanske kunna tänkas, att tillåtlighetsprovningen i båda typerna av mål fördes helt bort från domstolarna och förlades till administrativa myndigheter, som enligt naturvårdens nya organisation verkar på detta område. De sakkunniga har emellertid inte ansett sig böra ta upp denna lösning till närmare diskussion, eftersom det skulle rubba hela det nuvarande systemet för vattenföroreningsmålen. Sambandet mellan tillåtlighetsprovning och ersättningsfrågor liksom allmänna rättssäkerhetssynpunkter gör, att en sådan åtgärd skulle behöva föregås av mycket grundliga överväganden. Den skulle vidare enligt de sakkunniga också få betydande organisatoriska konsekvenser.

Remissyttrandena. Remissinstanserna har i allmänhet godtagit förslaget att göra vattendomstolarna till koncessionsmyndigheter och i övrigt exklusivt behöriga domstolar i immissionsmål. I flera remissyttranden har man emellertid uttalat sig för en administrativ provning av tillståndsfrågorna

eller ställt sig tveksam till lämpligheten att förlägga koncessionsprövningen till domstol.

Sålunda framhåller *domstolskommittén*, att de avvägningsfrågor som den koncessionsprövande myndigheten ställs inför generellt sett synes vara av sådan beskaffenhet att deras bedömning måste på sikt påverka hela samhällsutvecklingen och att det är tveksamt om överväganden av detta slag över huvud taget bör ankomma på domstol. *Länsförvaltningsutredningen* avstyrker förslaget att förlägga koncessionsprövningen till vattendomstolarna och framhåller, att koncessionsärenden är typiska förvaltningsärenden, som bör handläggas av domstol endast om mycket starka skäl kan anföras för domstolsbehandling. *Länsstyrelsen i Västernorrlands län* väcker frågan, om inte en förläggning av tillståndsprövningen till statens naturvårdsverk borde utredas. *Länsstyrelsen i Stockholms län* uttalar sin principiella sympati för en handläggning i administrativ ordning men är beredd att godta den föreslagna lösningen som ett provisorium. *Länsingenjörers förening* delar de sakkunnigas uppfattning, att ett system med tillåtlighetsprövningen helt i administrativ väg ej kan genomföras i samband med de nu aktuella brådskande lagförslagen, men anser att ett sådant system bör övervägas i samband med den översyn av vattenvårdslagstiftningen som bör komma till stånd. *Naturvårdsnämnden* framhåller, att en vattendomstolsprövning inte medger den allsidiga bedömning av tillåtlighetsfrågorna som är önskvärd men är beredd att tillstyrka de sakkunnigas förslag, med hänsyn bl. a. till att man i möjligaste mån bör få till stånd en helhetsbedömning av företag som förorenar både vatten och luft. *Naturskyddsföreningen* är tveksam om lämpligheten av att lägga prövningen hos vattendomstol i den utsträckning som har föreslagits och framhåller bl. a. att vattendomstolarna inte är några planeringsorgan. Föreningen anser det dock möjligt att vattendomstolarna är de organ där man lättast kan placera immissionsmål tills vidare. *Vattenrättsdomarna i Västerbygdens vattendomstol* anser, att ikraftträdandet av lagen bör anstå med hänsyn till arbetskraftsläget vid vattendomstolarna och möjligheterna att erhålla kompetenta sakkunniga. Om detta inte anses lämpligt, bör en skyndsam utredning ske av alternativet att tillståndsprövningen i immissionsmålen förläggs till statens naturvårdsverk.

Förslag av naturvårdsverket. Mot bakgrund av de sympatier som vid remissbehandlingen av immissionssakkunnigas förslag uttalades för att förlägga tillståndsprövningen i immissionsmål till administrativ myndighet uppdrog Kungl. Maj:t den 15 december 1967 åt statens naturvårdsverk att utreda dels de organisatoriska konsekvenserna av att förlägga tillståndsprövningen i immissions- och vattenföroreningsärenden till verket, dels förfarandet i sådana ärenden.

Naturvårdsverket har redovisat sitt uppdrag i en den 20 februari 1968 dag-

tecknad promemoria. I promemorian förordas, att tillståndsprövningen i de berörda ärendena läggs på verket. Till stöd härför åberopar verket flera skäl.

För det första anser verket, att den avvägning som i ärenden av denna art skall ske mellan ett företags nytta och olägenheter inte är av judiciell art utan måste grundas på allmänna, ekonomiska och tekniska bedömanden. Domstolarnas naturliga funktion är att fastställa vad som är rätt. På förvaltningen däremot ankommer att aktivt förverkliga statens uppgifter och ändamål. När miljövårdsverksamheten nu skall intensifieras, anser naturvårdsverket det därför uppenbart att tyngdpunkten i verksamheten bör ligga hos administrativ myndighet. Prövningen av sakägarintressen, närmast skadestandsfrågan, bör dock också i fortsättningen ankomma på domstol.

Naturvårdsverket framhåller, att visst dubbelarbete och vissa gränsdragningsproblem kan uppkomma genom att tillstånds- och skadestandsfrågorna skils åt och genom att prövningen av vattenbyggnadsfrågor ligger kvar hos vattendomstolarna. Verket menar dock att dessa problem är av mindre omfattning.

Som ytterligare skäl nämner naturvårdsverket, att verket skall svara för översiktlig planering inom miljövårdsområdet, samordna arbetet inom olika län osv. Härigenom får verket överblick över alla förhållanden som kan inverka på tillståndsprövningen. Vidare tillgodoser man bäst syftet med enhetlighet i tillståndsgivningen, om huvuddelen av ärendena avgörs av en instans. Naturvårdsverket rymmer dessutom samlad expertis på naturvårds-, luftvårds- och vattenvårdsområdena. Härigenom tillgodoser verket bättre än vattendomstolarna kravet på helhetssyn. Önskemålet om helhetsbedömning av en anläggning som vållar olägenheter och störningar från flera synpunkter är därför enligt naturvårdsverkets mening lättare att genomföra, om verket blir tillståndsgivande myndighet.

Även om naturvårdsverket blir tillståndsmyndighet, bör enligt förslaget vissa viktigare frågor underställas Kungl. Maj:ts avgörande.

Eftersom naturvårdsverket också som tillståndsgivande myndighet skall bevaka allmänna intressen, anser verket att det kan ifrågasättas om kammarkollegiet bör behålla sina uppgifter på området.

För att handha tillståndsprövningen föreslår naturvårdsverket, att en särskild koncessionsnämnd inrättas i verket. Den bör bestå av verkschefen, en jurist som är erfaren i domarvärv eller har annan särskild kompetens för uppgiften och den ledande tjänsteman till vars område ärendet huvudsakligen hör. Verkschefen bör ha rätt att sätta annan tjänsteman i verket i sitt ställe. Vissa ärenden av större betydelse bör enligt förslaget avgöras av verkets styrelse.

Förslaget innebär, att ärenden kommer under koncessionsnämndens prövning antingen genom ansökan av den som utövar eller skall utöva viss miljöfarlig verksamhet eller genom initiativ av någon eller några av verkets övriga

byråer. En grundtanke i förslaget är att man skall ha en ordning med absolut och fakultativ koncessionsplikt enligt immissionssakkunnigas modell. Dispensprövningen vid fakultativ koncessionsplikt ankommer på verket självt med möjlighet för verket att hänskjuta prövningen till koncessionsnämnden, om dispens ej ges. Remissbehandlingen av det nu redovisade förslaget pågår.

2.3.7. Vattenmål

Vattenmål handläggs av fristående specialdomstolar, vattendomstolarna. Dessa består av en vattenrättsdomare som ordförande, två vattenrättsingenjörer och två vattenrättsnämndemän. I mindre mål är vattendomstol beslutför med ordförande, vattenrättsnämndemän och en vattenrättsingenjör. Vattenrättsdomare och vattenrättsingenjörer utnämns av Kungl. Maj:t. Vattenrättsnämndemän väljs på samma sätt som ägodelningsnämndemännen och bör vara allmänt betrodda och kunniga om sin Orts förhållanden. De får inte ha uppnått 65 års ålder. I övrigt gäller om valbarhet vad som är föreskrivet beträffande nämndeman vid häradsrätt. Av dem som har utsetts till vattenrättsnämndemän inkallar ordföranden varje gång två till tjänstgöring i domstolen. Ledamöterna har individuell rösträtt.

Vattendomstolarna är sex till antalet. Deras domsområden bestäms av Kungl. Maj:t. Andra instans i vattenmål är vattenöverdomstolen, som utgörs av Svea hovrätt i särskild sammansättning. Från vattenöverdomstolen kan talan fullföljas till högsta domstolen.

Vissa frågor om vattendomstolarnas organisation och personalbehov har under senare år setts över av särskilt förordnade utredningsmän (se prop. 1962: 1 bil. 4 s. 5 och 1965: 1 bil. 4 s. 34).

2.3.8. Hyresmål

Den proposition med förslag till ny hyreslagstiftning, som nyligen har förelagts riksdagen (prop. 1968: 91), innehåller en särskild reglering av förfarandet i hyrestvister. Den nya ordningen skall enligt förslaget tillämpas från och med den 1 januari 1969. Förfarandet föreslås bli utformat på följande sätt.

I varje län skall det i princip finnas en hyresnämnd. Hyresnämnd består av ordförande och två intresserepresentanter. Nämndorganisationen är fristående från domstolsväsendet. Hyresnämnd har i första hand till uppgift att medla i uppkommande tvister. Därutöver skall nämnden, om parterna inte kan förlikas, pröva och avgöra hyrestvister av viss beskaffenhet, bl. a. sådana som gäller hyressättning och förlängning av hyresavtal. Nämnden är framför domstol behörig att pröva de åsyftade frågorna. Part som är missnöjd med nämndens beslut får inom viss tid klandra beslutet genom

att väcka talan vid domstol. Klandras inte beslutet, är nämndens avgörande bindande för parterna.

De föreslagna bestämmelserna innebär vidare, att det som regel inom varje län skall finnas endast en underrätt som är behörig att ta upp hyrestvister, nämligen den allmänna underrätten i residensstaden. Till denna underrätt förläggs prövningen av klandertalan mot hyresnämnds avgörande och av de övriga hyrestvister som inte i första hand skall handläggas av hyresnämnd.

Rätten att fullfölja talan mot underrätts eller hovrätts dom begränsas i sådana mål som i första hand har prövats av hyresnämnd. Sålunda får talan inte föras mot underrätts avgörande som rör fastställelse av hyresvillkor, överlåtelse av hyresrätt eller upplåtelse av lägenhet i andra hand. Tvist om rätt till förlängning av hyresavtal avgörs slutligt av hovrätt. Andra slag av hyrestvister, t. ex. mål om skadestånd eller förverkande av hyresrätt, skall liksom hittills kunna föras vidare till högsta domstolen enligt RB:s bestämmelser.

Underrätt, som får exklusiv behörighet att handlägga hyrestvister, skall vid prövningen i dessa mål ha ordinarie sammansättning. Även i fråga om förfarandet vid sådan domstol skall i princip gälla vanliga regler för rättegång.

2.3.9. Vissa andra mål

Bestämmelser att endast vissa underrätter är behöriga att ta upp mål av visst slag förekommer även på andra håll i lagstiftningen. I några fall har därvid getts föreskrift om att underrätten vid handläggningen skall ha särskild sammansättning.

Behöriga att handlägga *tryckfrihetsmål* är endast rådhusrätterna i residensstäderna eller annan rådhusrätt, som Kungl. Maj:t har förordnat därtill. Jury kan i dessa mål medverka vid prövningen av skuldfrågan. Rätten består i övrigt av tre eller fyra lagfarna domare.

Första domstol i *allmänna sjörättsmål* är rådhusrätt eller i vissa orter på grund av särskilt förordnande häradsrätt. Domstolen har i allmänna sjörättsmål vanlig sammansättning. I *dispaschmål*, som förekommer endast vid rådhusrätterna i Stockholm och Göteborg, skall rätten däremot bestå av, utöver de ledamöter som normalt fordras för domförhet vid huvudförhandling i tvistemål, tre i handel och sjöfart kunniga män. *Sjöförklaring* får äga rum endast inför vissa i sjölagen angivna allmänna underrätter. Vid sammanträde för sjöförklaring skall rätten bestå av en lagfaren domare som ordförande och två personer, som är kunniga och erfarna i sjöväsendet.

I *patentmål* är Stockholms rådhusrätt exklusivt forum. Vid huvudförhandling i sådana mål skall rätten bestå av sex ledamöter, av vilka tre skall vara lagfarna och tre tekniskt sakkunniga. Stockholms rådhusrätt är också ensam behörig att pröva vissa tvister av annat slag.

3. Underrätternas domkretsar

3.1. Nuläget och dess bakgrund

3.1.1. Gällande bestämmelser och nuvarande organisation

Huvudbestämmelserna om indelningen i domkretsar finns i 1 kap. 1 § RB. Allmän underrätt är enligt dessa bestämmelser på landet och i stad, som hör till domsaga, häradsrätt samt i annan stad rådhusrätt.

Häradsrätt har tingslaget som sin domkrets. Domsaga, som är beteckningen på häradshövdingens ämbetsområde, utgörs i allmänhet av ett tingslag. Under särskilda förutsättningar, såsom när domsaga är mycket vidsträckt, får emellertid i domsaga finnas två eller flera tingslag.

Rådhusrätt har staden som sin domkrets. Rådhusrätts domkrets följer automatiskt de ändringar som stadsområdet undergår.

Enligt 1 kap. 1 § RB fastställs indelningen i tingslag av Kungl. Maj:t. Närmare lagbestämmelser om indelningen i domsagor saknas. Det anses ankomma på Kungl. Maj:t att också bestämma om domsagoindelningen. I en vid kungörelsen den 10 juli 1947 (nr 679) om tingsordningar m. m. fogad tabell har Kungl. Maj:t fastställt i vilka fall domsaga skall vara indelad i två eller flera tingslag.

Av det sagda framgår, att tingslag kan omfatta både lands- och stadsområde. Frågan huruvida stad skall ha egen jurisdiktion besvaras inte av RB. Av förarbetena till balken (jfr SOU 1938: 44 s. 7) och av reglerna om rådhusrätts domförhet (1 kap. 11 § RB) framgår emellertid, att en minimiförutsättning för rådhusrätt är att göromålen bereder sysselsättning åt borgmästare och två rådmän. Denna grundsats kom också till uttryck i den numera upphävida lagen den 17 juni 1932 (nr 263) om stads och landsbygds förenande i judiciellt avseende. Om domstols- och magistratsgöromålen i stad med rådhusrätt inte beredde sysselsättning åt borgmästare och minst två lagfarna ledamöter, ägde Kungl. Maj:t sålunda enligt denna lag — oavsett stadsfullmäktiges medgivande — förordna, att rådhusrätten skulle upphöra och staden i judiciellt avseende förenas med domsaga.

Åtskilliga nytillkomna städer har alltsedan sin tillkomst ingått i domsaga. Vidare har många städer, som tidigare har haft rådhusrätt, under senare tid i judiciellt avseende förenats med domsaga. Detta har lett till att flertalet städer numera ingår i domsaga.

F. n. finns 29 städer med rådhusrätt och 112 domsagor. Av domsagorna är 14 uppdelade på olika tingslag, 13 av dem på två och en domsaga på tre tingslag.

I fråga om invånareantalet fördelade sig domsagorna resp. städerna med rådhusrätt vid ingången av år 1968 som följande uppställning visar.

	Antal domsagor	Antal rådhusrätter
Under 10 000 invånare	0	0
10 001— 20 000	4	2
20 001— 30 000	20	3
30 001— 40 000	27	5
40 001— 50 000	30	5
50 001— 60 000	16	3
60 001— 70 000	5	2
70 001— 80 000	3	2
80 001—100 000	4	4
100 001—300 000	3	1
300 001—500 000	0	1
Över 500 000	0	1

Ordinarie lagfarna domare i domsaga är häradshövding och i vissa domsagor dessutom tingsdomare samt i rådhusrätt borgmästare och rådmän. I såväl domsagor som rådhusrätter finns vidare ofta en eller flera icke-ordinarie domare.

När det gäller domarpersonalen i domsagorna är det nuvarande läget sammanfattningsvis följande. Av de 112 domsagorna är 15 endomardomsagor. Tingsdomare — i vissa domsagor betecknade som biträdande häradshövdingar — finns i 63 domsagor, varav 3 tingsdomare i 4 domsagor, 2 tingsdomare i 7 domsagor och en tingsdomare i 49 domsagor, vartill kommer en tingsdomare gemensam för 3 domsagor. I 75 domsagor har vidare häradshövdingen i den dömande verksamheten helt eller delvis hjälp av tingssekreterare eller fiskalskompetenta biträden. I 3 domsagor finns särskild inskrivningsdomare.

Beträffande de 29 rådhusrätterna gäller att det, förutom borgmästare, finns 2 ordinarie ledamöter i 12 av dem, 3 i 7 samt 4 eller flera i 10. I 17 rådhusrätter finns dessutom en eller flera icke-ordinarie domare.

Domarpersonalens fördelning på olika domsagor och rådhusrätter vid ingången av år 1968 framgår av *bilaga 5*.

Enligt av Kungl. Maj:t fastställd personalförteckning för underrätterna avseende budgetåret 1968/69 finns i häradsrätterna 870 tjänster för domstolsbiträden. Motsvarande tal är för rådhusrätternas del 634. Härtill kommer sammanlagt 41 tjänster på övergångsstat.

I fråga om de allmänna underrätternas inre organisation kan nämnas följande.

Domsaga förestås enligt 1 kap. 3 § RB av häradshövdingen. Om göromålen kräver det, skall enligt samma lagrum som biträdande domare finnas en eller flera tingsdomare. I domsagostadgan den 11 juni 1943 (nr 290) ges närmare bestämmelser om personalorganisationen i domsagorna. Enligt dessa bestämmelser kan också särskild inskrivningsdomare och tingssekreterare

tjänstgöra i domsaga. Förordnande som tingssekreterare kan lämnas den som har tjänstgjort som ledamot eller fiskal i hovrätt. I övrigt skall finnas tingsnotarier, tingsnotarieaspiranter och domstolsbiträden. Häradshövdingen har vid sidan av sin direkta befattning med mål och ärenden även administrativa uppgifter. Det åligger honom sålunda bl. a. att vara chef för domsagans kansli, att övervaka och i viss utsträckning fördela arbetet samt att ta befattning med åtskilliga personalfrågor.

Tingsdomare skall närmast under häradshövdingen ha inseende över personalen och arbetet i domsagan och, i den mån hovrätten förordnar, utföra på häradshövdingen i annat fall ankommande göromål. Särskild inskrivningsdomare handlägger förutom inskrivningsärenden bl. a. ärenden som hör till bouppteckningsprotokollet. Tingssekreterare är skyldig att efter hovrättens förordnande utföra på häradshövdingen i princip ankommande göromål. Om tingsdomare inte finns, skall tingssekreteraren närmast under häradshövdingen ha inseende över personalen och arbetet. När det är nödvändigt, skall han dessutom i den omfattning häradshövdingen bestämmer utföra olika uppgifter som ligger vid sidan av den egentliga dömande verksamheten, såsom att handlägga frågor som avses i lagen om fri rättegång och att vidta vissa i huvudsak förberedande och expeditionella åtgärder i mål och ärenden. Hovrättsfiskal kan förordnas att tjänstgöra som fiskalskompetent biträde i domsaga och tilldelas då i huvudsak samma arbetsuppgifter som tingssekreterare.

Häradshövding och tingsdomare avgör f. n. ungefär lika stora andelar av förekommande brottmål och tvistemål. Tingssekreterare och fiskalskompetent biträde fullgör i allmänhet färre rent dömande uppgifter men ägnar i stället något mer tid åt andra göromål som t. ex. inskrivningsärenden och ärenden som hör till bouppteckningsprotokollet. Samtliga domare sysslar dock i huvudsak med rent dömande verksamhet. Deras befattning med de mindre kvalificerade göromålen är numera vanligen begränsad till vad som fordras för arbetets behöriga gång och för en enhetlig rättstillämpning. Under senare år har de mindre kvalificerade göromålen i stället i allt större utsträckning förts över till tingsnotarier och domstolsbiträden.

Hovrätterna har en organisation för administration av underrätterna men den direkta arbetsledningen, frågor om anställning av och ledighet för personalen och andra administrativa uppgifter sköts i domsagorna i huvudsak av häradshövdingarna. Utvecklingen mot större domsagor har fört med sig att häradshövdingarna på vissa håll får ägna förhållandevis mer tid åt administration än tidigare.

Tingsnotarie tjänstgör som regel i domsaga under två och ett halvt år, varav det första halvåret som aspirant. Han skall under tjänstgöringstiden beredas en allsidig utbildning. I 16—19 §§ domsagostadgan anges de göromål som får utföras av tingsnotarie. Bland arbetsuppgifterna kan ingå bl. a. att tjänstgöra som inskrivningsdomare, att handlägga till bouppteckningsprotokollet hörande ärenden, att föra protokoll vid förhandling och att i olika

avseenden biträda vid handläggningen av mål och ärenden. Härutöver kan tingsnotarie förordnas att handlägga bl. a. mål om lagsökning och betalningsföreläggande samt tvistemål, brottmål och domstolsärenden av enklare beskaffenhet.

Domstolsbiträde skall biträda med göromålen i domsagan efter härads-hövdingens anvisningar. Domstolsbiträdena har under senare år anförtrots vissa göromål som tidigare har utförts av den rättsbildade personalen. Enligt 24 § domsagostadgan sköter de sålunda numera bl. a. huvuddelen av de expeditionella göromålen, utfärdar olika slags bevis och ombesörjer vissa uppgifter som sammanhänger med personalredovisningen. Vid de större domsagorna tjänstgör de dessutom i viss utsträckning som protokollförare.

I kungörelsen den 10 juli 1947 (nr 679) om tingsordningar m. m. ges bestämmelser om bl. a. domsagornas indelning i tingslag, om häradsrätternas ferier och om vilka dagar ting skall hållas i domsagorna. Med stöd av 1 kap. 15 § RB har Kungl. Maj:t vidare utfärdat kungörelsen den 10 juli 1947 (nr 640) om tillkännagivande av de allmänna domstolarnas sammanträden samt om uppropplistor m. m. I denna kungörelse finns även bestämmelser som rör rådhusrätterna. I kungörelsen den 10 juli 1947 (nr 678) om antalet nämndemän i tingslag har meddelats bestämmelser för flertalet av rikets tingslag om antalet nämndemän.

I rådhusrätt skall enligt 1 kap. 10 § RB finnas borgmästare och rådmän. Närmare bestämmelser om rådhusrätternas inre organisation ges i rådhusrättsstadgan den 4 december 1964 (nr 857). Vid rådhusrätt kan enligt 1 § finnas — förutom borgmästare och rådmän — tingssekreterare, tingsnotarier, tingsnotarieaspiranter, domstolsbiträden och andra tjänstemän. Rådhusrätt kan vara delad i avdelningar.

Borgmästare och rådmän är ledamöter i rådhusrätt. Borgmästare har i huvudsak samma arbetsuppgifter som häradshövding i domsaga. Han har sålunda att utföra både domargöromål och administrativa uppgifter. Vissa administrativa frågor skall dock avgöras av rådhusrätten i särskild sammanställning. Rådman skall utföra domargöromål och, efter hovrättens förordnande, biträda borgmästaren med handläggning av administrativa ärenden. Hovrätten förordnar om fördelningen av domargöromålen mellan rådhusrättens ledamöter. Tingssekreterare kan enligt rådhusrättsstadgan åläggas i huvudsak samma uppgifter i rådhusrätt som han har i domsaga. Några tjänster som tingssekreterare har dock ännu inte inrättats vid rådhusrätterna. Däremot tjänstgör hovrättsfiskaler som fiskalskompetenta biträden. Liksom i domsagorna utför de ungefär samma uppgifter som ankommer på tingssekreterare. Före förstatligandet av rådhusrätterna den 1 januari 1965 tjänstgjorde i de flesta rådhusrätterna assessorer som biträdande domare. Assessorstjänster ingår numera inte i rådhusrättsorganisationen, men vissa assessorer tjänstgör på övergångsstat som ledamöter i rådhusrätterna. De har där i huvudsak samma uppgifter som tingssekreterarna.

Före förstatligandet av rådhusrätterna var det vanligt att domarperso-

nalen i rådhusrätterna var specialiserad på vissa slag av arbetsuppgifter. Arbetsfördelningen har emellertid numera anpassats till den som gäller för domarpersonalen i domsagorna. Domare i rådhusrätt handlägger därför vanligen alla typer av mål. Vid de största rådhusrätterna måste dock en viss specialisering ske (jfr prop. 1964: 156 s. 105). I likhet med domarpersonalen i domsagorna sysslar domarna i rådhusrätterna främst med den rent dömande verksamheten. De administrativa uppgifter, som inte sköts av hovrätten, är dock — beroende på rådhusrätternas storlek — i allmänhet något fler än i domsagorna.

Tingsnotarierna i rådhusrätterna har att utföra samma göromål som tingsnotarierna i domsagorna. Antalet tingsnotarier är dock vanligen förhållandevis mindre vid rådhusrätterna. Detta beror bl. a. på att inskrivningsväsendet är av mindre omfång och att man i större utsträckning utnyttjar domstolsbiträdena som protokollförare vid förhandlingar. I övrigt har domstolsbiträdena samma arbetsuppgifter vid rådhusrätterna som vid domsagorna.

Enligt 2 § rådhusrättsstadgan kan Kungl. Maj:t i arbetsordning meddela särskilda föreskrifter för rådhusrätt. I arbetsordningar den 18 december 1964 (nr 883—885) har sådana föreskrifter meddelats för Stockholms och Göteborgs rådhusrätter samt för rådhusrätten i Malmö. Med stöd av 1 kap. 12 § RB har Kungl. Maj:t genom kungörelse den 10 juli 1947 (nr 534) bestämt hur många nämndemän som skall finnas i de olika rådhusrätterna.

3.1.2. Tidigare utvecklingstendenser och förslag

Ännu i början av 1900-talet hade nästan alla städer egen jurisdiktion. År 1904 var antalet städer 93 och 91 hade rådhusrätt. I de 40 städer som har tillkommit därefter har rådhusrätt inte inrättats. Efter år 1904 har hittills 62 rådhusrättsstäder i judiciellt hänseende förts till domsaga, varav 12 under 1960-talet.

Den ledande principen för indelning i domsagor var länge att en domsaga inte borde vara större än att domstolsarbetet kunde utföras av häradshövdingen, ett par notarier och skrivbiträden. Om denna organisation inte räckte till, delades domsagan eller också skedde omreglering på annat sätt. Detta ledde till att antalet domsagor ökade, och år 1921 nåddes det högsta antalet eller 125. Vid samma tid bröts denna utveckling. I stället för att dela domsagor med växande arbetsbörda började man inrätta tjänster för biträdande domare i de mest arbetstyngda domsagorna. Flera mindre domsagor förenades med angränsande domsaga till större enheter. Dessa ändringar torde ha stått i samband med arbetet på rättegångsreformen. Processkommissionen förordade sålunda i sitt betänkande om rättegångsväsendets ombildning (SOU 1926: 31) en långtgående sammanslagning av domsagorna. Någon allmän reform i denna riktning kom emellertid inte till stånd. Vid

antagandet av RB förutsattes beträffande de mindre domsagorna, att liksom dittills en successiv omreglering av deras områden skulle ske. I övrigt skulle domsagorna ha sådan storlek, att den dömande verksamheten kunde ombesörjas av häradshövdingen eller, i de medelstora eller stora domsagorna, av häradshövdingen med hjälp av en eller flera biträdande domare (jfr 1 kap. 3 § andra st. RB). Några uttalanden om vad som borde anses som lämplig övre gräns för en domsaga gjordes inte i RB eller i förarbetena till denna. Delvis som följd av den fortgående avvecklingen av rådhusrätter uppkom efter hand flera stora domsagor. En viss reaktion mot de stora domsagorna kom senare till uttryck genom 1943 års domarutrednings betänkande angående vissa organisations-, utbildnings- och tjänstgöringsfrågor vid domstolarna (SOU 1946: 57). Enligt denna utredning borde mycket stora domsagobildningar undvikas. I enlighet med denna uppfattning delades under 1950-talet de tre då största domsagorna. Antalet domsagor blev därmed 118. Sedan den 1 januari 1959 har någon delning av domsaga inte ägt rum. Där emot har åtskilliga domsagor fått större domkretsar. Detta har i flertalet fall skett genom att stad, som dittills har haft egen jurisdiktion, judiciellt för enats med domsaga. Vidare har mindre domsagor — ibland i samband med landsrättsläggning av städer — jämte angränsande domsaga fått uppgå i större enheter. Som nämnts är antalet domsagor f. n. 112.

Under 1900-talet har flera utredningar behandlat domkretsindelningen för underrätterna. Förutom av processkommissionen och 1943 års domarutredning, som redan har nämnts, har frågan tagits upp dels av de s. k. ekonomisakkunniga i betänkande angående ordnande av vissa ekonomiska och organisatoriska förhållanden vid genomförandet av rättegångsreformen (SOU 1928: 20), dels av stadsdomstolsutredningen i SOU 1961: 6. De överväganden och förslag som har lagts fram har emellertid endast i ringa mån avsatt spår i praktiken.

Ekonomisakkunniga redovisade i sitt betänkande ett av dåvarande häradshövdingen Karl Schlyter utarbetat förslag till indelning i domkretsar. Förslaget byggde på principer för indelningen, som hade lagts fram av processkommissionen. Denna ansåg, att arbetet i en underrätt i princip borde vara så omfattande att det på kvalitativa grunder kunde fördelas i tre grupper, som var och en gav full arbetsbörda för en domare. Enligt Schlyters förslag skulle landet indelas i 93 domsagor. Av dessa skulle sju vara stadsdomsagor. Schlyter utgick från att städer med ett invånartal under 36 000 skulle ingå i domsaga tillsammans med större eller mindre del av kringliggande landsbygd.

1943 års domarutredning lade inte fram något förslag till ny domkretsindelning för underrätterna men angav vissa allmänna riktlinjer för hur en sådan indelning borde ske. Som nämnts ansåg utredningen, att mycket stora domsagobildningar borde undvikas. Som ledande princip ansåg ut-

redningen borde gälla, att man skulle eftersträva att skapa ett något större antal domsagor, som var och en med hänsyn till de kvalificerade göromålen erbjöd tillräckliga arbetsuppgifter för en häradshövding. Detta var bättre än att låta domsagorna bli så stora att häradshövdingen nödgades överlämna en mera väsentlig del av de viktigare dömande uppgifterna till andra tjänstemän inom domsagan. Utredningen ansåg vidare, att de minsta domsagorna ej borde bestå.

Stadsdomstolsutredningen föreslog i SOU 1961: 6, att 23 av de dåvarande städerna med rådhusrätt judiciellt skulle förenas med domsaga och att rådhusrätt skulle finnas endast i 18 städer. Utredningen uttalade, att domsagor med häradshövding som enda ordinarie domare inte längre kunde komma i fråga som riktmärke för domsagoindelningen. I stället fick man räkna med att befolkningsrörelsen från landsbygden till jämförelsevis få större tätorter skulle komma att leda till fortsatt ökning av antalet domsagor med två eller flera ordinarie domare. Beträffande fördelarna med större resp. med mindre domstolar anförde utredningen.

Fördelen med den mindre domsagan är framför allt att häradshövdingen deltagit i avgörandet av alla mål och ärenden utom de som handlägges av tingsnotarie och att han har lättare att utöva den ledning och övervakning av arbetet i domsagan som åligger honom. I den mindre domsagan kan domstolen och dess kansli göras lättare tillgängliga för allmänheten. Till förmån för den mindre domsagan brukar vidare anföras sådana synpunkter som att allmänheten och domstolen kommer i närmare kontakt med varandra och att därigenom skapas ökade förutsättningar för att domstolen skall vinna allmänhetens förtroende; särskilt brukar framhållas att häradshövdingen bör vara väl förtrogen med sin domkrets. Dessa synpunkter bör allti jämt tillmätas betydelse.

Den större domsagans fördelar ligger övervägande på det domstolsorganisatoriska planet. Arbetskrafterna kan hållas vid en jämnare sysselsättning. Den större domsagans mera elastiska organisation gör det lättare för domstolen att utan förstärkning från hovrätten bemästra tillfälliga påfrestningar i arbetet. Detta förhållande har sin särskilda betydelse med hänsyn till de problem för domarrekruteringen som vikariefrågan i underrätterna vållar. I de större domsagorna är det även lättare att ordna en lämplig arbetsfördelning. Domarna kan mera odelat ägna sig åt den dömande verksamheten, och bland den icke rättsbildade personalen kan arbetet fördelas så, att personalen utnyttjas mera rationellt och effektivt. Kontorstekniska och andra arbetsbesparande hjälpmedel kommer till bättre användning än i de mindre domsagorna. Ur driftsekonomisk synpunkt torde därför den större domsagan, förutsatt att dess organisatoriska möjligheter tillvaratas, vara lämpligare.

Vid *remissbehandlingen* av stadsdomstolsutredningens betänkande var de remissinstanser — ett 40-tal — som uttalade sig om domkretsarna eniga om att endomardomsagorna borde upphöra. Nästan alla dessa remissinstanser, bl. a. fem av hovrätterna, förordade domkretsar stora nog att sysselsätta tre domare. Endast två remissorgan avstyrkte att underrätterna genom-

gående skulle organiseras med tre domare, nämligen *Göta hovrätt* och *1951 års rättegångskommitté* (majoriteten). Flera remissorgan uttalade att man, innan frågan om domkretsindelningen hade blivit närmare utredd, inte närmare kunde yttra sig om hur stor en domkrets lämpligen borde vara. Denna uppfattning framfördes av bl. a. *häradsbördeföreningen*, som emellertid underströk att organisatoriska svårigheter var förbundna med de mindre domsagorna. Det föreföll föreningen som om dessa svårigheter var betydligt mindre i domsagor med tingsdomare och tingssekreterare.

Endast några få remissorgan uttalade sig om lämplig övre gräns för underrätts storlek. *Hovrätten för Övre Norrland* ansåg den övre gränsen vara nådd, om arbetsvolymen fordrade mer än tre domare. Enligt *Svea hovrätt* borde åtminstone en domsaga finnas i varje län. Hovrätten framhöll vidare, att man kunde vara tveksam om det skulle vara fördelaktigt eller olämpligt med stora domkretsar, när det gällde konsekvenserna i fråga om domartjänsternas antal och beskaffenhet samt verkningarna på rekryteringen till domarbanan.

3.1.3. Administrativa indelningar och indelningsändringar av betydelse för domkretsindelningen

Under senare år har genomförts flera administrativa indelningsåtgärder av betydelse för domkretsindelningen, och flera sådana åtgärder är under övervägande.

Planerna för *länens indelning i kommuner* har fastställts av Kungl. Maj:t genom beslut under åren 1963 och 1964. Besluten grundar sig på 2 a § lagen den 13 juni 1919 (nr 293) om ändring i kommunal och ecklesiastik indelning. I detta lagrum, som tillkom genom beslut av 1962 års riksdag (prop. 1961: 180, KU 1962:1, rskr 64), föreskrivs att för varje län skall finnas en av Kungl. Maj:t fastställd plan, som visar den lämpligaste indelningen av länet i kommuner med hänsyn särskilt till befolkningsförhållandena, den ekonomiska utvecklingen och de kommunala förvaltningsuppgifternas omfattning och beskaffenhet. De nämnda besluten innebär, att kommuner eller delar av dem har förts samman till 281 kommunblock (SFS 1964: 162), bortsett från Stockholms stad som inte berörs av planeringen.

Enligt 12 § lagen om ändring i kommunal och ecklesiastik indelning skall indelningsändring träda i kraft i början av ett kalenderår. Det måste vidare förflyta minst åtta månader mellan Kungl. Maj:ts förordnande om indelningsändring och ikraftträdandet. Förordnande om indelningsändring måste således meddelas före utgången av april månad för att kunna träda i kraft vid årsskiftet. Enligt praxis genomförs en kommunal indelningsändring, som kräver nyval, vid årsskifte efter det att allmänna val har hållits. De indelningsändringar som blir följden av att kommuner eller delar av

kommuner läggs samman kan därför beräknas ske varje udda år alltefter-som kommunerna beslutar sig för att gå samman. Ändringar i den kommunala indelningen har således genomförts med verkan från den 1 januari 1967 och kan i framtiden beräknas ske den 1 januari 1969, den 1 januari 1971 etc.

Antalet kommuner uppgick den 1 januari 1966 till 995, varav 133 städer, 95 köpingar och 767 landskommuner. Ett stort antal kommunsammanläggningar beslutades under åren 1965 och 1966. Sedan dessa har trätt i kraft den 1 januari 1967, har antalet kommuner gått ned till omkring 900.

Ändringar i den kommunala indelningen föranleder regelmässigt motsvarande ändringar i den judiciella indelningen. I anslutning till den reform beträffande kommunindelningen som trädde i kraft den 1 januari 1952 — den s. k. storkommunreformen — skedde således en allmän översyn av domsagoindelningen. I de många fall då den ändrade kommunindelningen bröt gräns för domsaga anpassades domsagoindelningen efter kommunindelningen (jfr SFS 1950:442—459 samt 1951:11, 79, 98, 121 och 353). En motsvarande anpassning har skett vid senare ändringar i kommunindelningen. Beträffande stad med rådhusrätt gäller att ändring i stadsområdets omfattning automatiskt medför motsvarande judiciella ändring. Det förekommer inte att domkretsindelningen skär kommungräns.

När det gäller kommunindelningen kan nämnas, att kommunalrättskommittén år 1962 fick i uppdrag att utreda de problem som kan uppkomma om en enhetlig kommuntyp införs. Kommittén har därefter i betänkandet »Enhetlig kommuntyp» (SOU 1967:58) lagt fram förslag till författningsändringar som behövs, om en sådan kommuntyp införs och den nuvarande skillnaden mellan landskommuner, köpingar och städer avskaffas.

Indelningen i polisdistrikt bygger sedan den 1 januari 1965 på kommunblocken. I varje polisdistrikt ingår sålunda ett eller flera kommunblock. Gräns för polisdistrikt skär inte i något fall blockgräns. Enligt kungörelsen den 4 november 1966 (nr 564) angående polisdistrikten är landet f. n. indelat i 119 polisdistrikt.

Rikspolisstyrelsen har i sin anslagsframställning för budgetåret 1968/69 förordat, att antalet polisdistrikt minskas till 80, och i samband härmed lagt fram förslag till ändrad polisdistriktsindelning. Styrelsen har hemställt, att Kungl. Maj:t snarast tar upp frågan om ändring av polisdistriktsindelningen. Med anledning av framställningen har Kungl. Maj:t den 10 november 1967 tillkallat särskilda sakkunniga för översyn av indelningen i polis- och åklagardistrikt och av den regionala polisorganisationen (1967 års polisutredning). Enligt direktiven för utredningen (riksdagsber. 1968: I Ju 65) bör utgångspunkten för dennas arbete vara rikspolisstyrelsens förslag, men utredningen skall ha frihet att pröva även andra förslag till en rationell indelning.

Åklagardistrikt omfattar ett eller flera polisdistrikt och har därför också kommunblocken som minsta byggstenar. Enligt kungörelsen den 29 maj 1964 (nr 345) angående åklagardistrikt finns 90 sådana distrikt. Kommunblocken skär i ett stort antal fall gräns för underrätts domkrets. Det hör till undantagen att ett åklagardistrikt sammanfaller med underrätts domkrets. I allmänhet omfattar åklagardistrikt delar av skilda domkretsar.

Även frågan om ändring i indelningen i åklagardistrikt har nyligen aktualiserats. Sålunda har RÅ i sin anslagsframställning för budgetåret 1968/69 framhållit, att det från åklagarsynpunkt är önskvärt att åklagar- och polisdistrikt genomgående är identiska och att några av de nuvarande åklagardistrikt är för små och bör läggas samman. Den av RÅ väckta frågan har uppmärksamats i direktiven för den nyss nämnda 1967 års polisutredning. I direktiven har nämligen angivits, att utredningen skall överväga om de förslag i fråga om polisdistriktsindelningen som man kommer fram till bör föranleda några jämkningar av åklagardistriktsindelningen. Utredningen skall vidare vid denna bedömning beakta sambandet mellan indelningen i åklagardistrikt och indelningen i domkretsar för de allmänna underrätterna.

Kronofogdedistrikt omfattar ett eller flera polisdistrikt. Enligt kungörelsen den 29 maj 1964 (nr 366) angående kronofogdedistrikt är landet indelat i 81 sådana distrikt.

Den nuvarande domkretsindelningen bryter inte på något ställe *länsgränserna*. Det har av administrativa skäl — bl. a. med hänsyn till åklagarnas ställning och till formerna för handläggningen av vissa frågor som hänger samman med tingshusbyggnadsskyldigheten — ansetts önskvärt, att en domsaga inte utgörs av delar från skilda län.

I länsindelningsutredningens direktiv (riksdagsber. 1964: I In 25) framhölls, att indelningen i kommunblock bör läggas till grund för övriga administrativa och judiciella indelningar och att de planerade kommunblocken bör betraktas som de minsta enheterna vid uppbyggandet av de nya länen. I enlighet därmed föreslår utredningen i betänkandet »Ny länsindelning» (SOU 1967: 23) inte i något fall att delar av kommunblock skall föras till olika län. Utredningen framhåller dock, att det enligt dess uppfattning i ett — visserligen mycket begränsat — antal fall kan finnas anledning att se över kommunblocksindelningen i anslutning till en ny länsindelning. Utredningens förslag innebär att antalet län skall minskas från 24 (efter sammanslagningen av Stockholms stad och län) till 15.

Domstolskommittén har undersökt vilka åtgärder som fordras, om domsaga bildas av områden som ingår i skilda län. Kommittén har år 1966 till Kungl. Maj:t överlämnat PM med förslag angående behörig länsstyrelse m. m. i fall då domsaga hör till skilda län (stencil). Förslagen har remiss-

behandlats men har därefter vilat. Kungl. Maj:ts ställningstagande i frågan har ansetts kunna anstå till dess det klarnat om behov av en reglering av åsyftat slag kommer att föreligga. Som tidigare har nämnts har domsagobildning över länsgräns hittills inte förekommit.

3.1.4. Handläggningen av nu eller nyligen aktuella frågor om ändrad judiciell indelning

Ärenden om ändring av den gällande domkretsindelningen har förekommit allt oftare under senare år. I en del fall har detta berott på att viss rådhusrätt har haft för litet arbetsunderlag för att bestå i den statliga underrättsorganisationen (jfr prop. 1964: 156 s. 131 och 142). Så har exempelvis sedan den 1 januari 1965 Alingsås, Söderhamn, Härnösand och Kristinehamn i judiciellt avseende förenats med domsaga. Nyköping läggs under landsrätt den 1 juli 1968.

De flesta domkretsregleringar som har ägt rum under de senaste åren har företagits på grund av den pågående kommunindelningsreformen. Gällande lagstiftning utgår från att den judiciella indelningen anpassas till indelningen i kommuner och att gräns för judiciellt område sålunda sammanfaller med kommungräns. Delar av en och samma kommun kan därför inte tillhöra olika underrätter. När kommun går samman med kommun som tillhör annan underrätt, måste domkretsindelningen alltså ändras. Sådana ändringar gjordes i ganska stor utsträckning den 1 januari 1967, när ett stort antal kommuner förenades som ett led i den pågående kommunindelningsreformen. I några fall har kommunal indelningsändring medfört att underrätt har fått så liten arbetsmängd att Kungl. Maj:t har beslutat att den skall upphöra och i stället förenas med annan underrätt. Detta har gällt underrätter i och i närheten av Kristianstad, Landskrona och Skellefteå. I andra fall har det förekommit att ganska stora områden har förts från en domkrets till en annan, dock utan att ändringarna har varit av sådan storleksordning att en hel underrätt har måst upphöra. De har endast lett till att personal har flyttats från en underrätt till en annan.

När vakans har uppkommit på chefsdomartjänst i underrätt under senare år, har man prövat om den pågående kommunindelningsreformen eller andra omständigheter gör en domkretsreglering nödvändig. Om så har varit fallet, har Kungl. Maj:t uppdragit åt den hovrätt till vilken underrätten hör att utreda den lämpligaste domkretsindelningen inom berört område. Uppdraget har i allmänhet givits den innebörden att undersökning skall göras om lämpligheten att anpassa domkretsindelningen till indelningen i åklagardistrikt. Genom hovrätternas försorg har utredning nu satts i gång eller redan skett i fråga om hela Östergötlands län, Jönköpings län, Kalmar län och Värmlands län, samt i fråga om delar av bl. a. Stockholms, Södermanlands, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus, Gävleborgs, Jämtlands, Väster-

bottens och Norrbottens län. I allmänhet har hovrätterna, när de har fått utredningsuppdrag, tillsatt en särskild utredningsman, som har gjort en närmare undersökning av förhållandena inom området och som därvid har tagit kontakt med representanter för olika statliga och kommunala intressen.

Sedan hovrätten har avlämnat sitt utredningsförslag, har myndigheter och organisationer fått tillfälle att yttra sig över detta. Därvid har hörts bl. a. rikspolisstyrelsen, riksåklagaren, ifrågavarande länsstyrelse samt berörda kommuner och tingshusbyggnadsskyldige. Beslut i indelningsfrågan har där- efter kunnat fattas av Kungl. Maj:t. Sådana beslut har hittills meddelats endast i ett fåtal av de förut nämnda fallen. Besluten har inneburit bl. a. att domkretsindelningen har anpassats till indelningen i åklagardistrikt så långt det har varit möjligt. Fråga om att inrätta nya ordinarie domartjänster på grund av domkretsreglering har underställts riksdagen.

I samband med att beslut har fattats om att göra en utredning om ändrad domkretsindelning har övervägts om ledig eller ledigblivande domartjänst skall hållas vakant till dess det har klarlagts, om tjänsten bör återbesättas med ny ordinarie innehavare. Genom Kungl. Maj:ts beslut är 15 häradshövdingetjänster och en borgmästartjänst f. n. vakanta på grund av att frågan om ändrad domkretsindelning är aktuell.

3.2. Domstolskommitténs förslag och remissyttranden över dem

3.2.1. Domstolskommittén i SOU 1963: 56

I SOU 1963: 56 tar kommittén upp frågan om domkretsindelningen i en enhetlig underrättsorganisation, i vilken någon skillnad mellan stadsrätt och landsrätt inte skall finnas. Utan att ta ståndpunkt i detalj i frågan drar kommittén upp vissa allmänna riktlinjer, efter vilka frågan enligt kommitténs mening bör lösas.

Kommittén framhåller inledningsvis, att indelningen i domkretsar i en enhetlig underrättsorganisation bör ske med sikte på att skapa arbetsenheter som från olika synpunkter är så lämpliga som möjligt. Allmänhetens berättigade krav på god rättsvård kommer härvid i förgrunden. Stor betydelse måste fästas vid samhörigheten geografiskt och i annat hänseende mellan olika orter och bygder, och dessutom vid centrubildningar, kommunikationer och förutsättningarna över huvud taget för behövlig kontakt mellan domstolen och domkretsens olika delar.

Det är vidare av vikt för rättsvården att domkretsen får sådan omfattning att den ger tillräckligt underlag för en ändamålsenlig och effektiv domstolsorganisation. Organisatoriska och allmänt administrativa synpunkter måste tillmätas synnerligt beaktande. Ändamålsenlig organisation och administration är ovillkorliga förutsättningar för att rättsväsendet skall fungera till-

fredsställande. Att i detta sammanhang ekonomiska hänsynstaganden kommer in i bilden anses självklart.

I de nu angivna hänseendena finner kommittén att nuvarande domkretsindelning företer betydande brister. Landets indelning i domsagor ter sig inte sällan irrationell och egenartad. Detta sammanhänger med att domsagoindelningen bygger på förutsättningar i fråga om samhällsbildning och kommunikationer m. m. som inte längre existerar eller i varje fall i väsentlig mån har förändrats. Strukturförändringarna inom samhället måste beaktas vid en översyn av domkretsindelningen. Det måste eftersträvas att domkretsarna får en arrondering vilken ansluter till den utveckling som har ägt eller förutses komma att äga rum på olika områden.

Kommittén erinrar om att enligt dess direktiv bör gälla som allmän riktlinje att domkretsarna skall vara tillräckligt stora för att bereda full sysselsättning för flera ordinarie domare. Vidare nämns den i direktiven framhållna synpunkten att med domsagor av sådan storlek skapas ökade möjligheter att åstadkomma en rationell arbetsfördelning mellan befattningshaverna inom domstolen och att tillföra kansliarbetet den moderna kontorsteknikens landvinningar. Kommittén påpekar, att samma synpunkter har framhållits av stadsdomstolsutredningen och att denna utredning också har uttalat, att arbetskrafterna kan hållas vid en jämnare sysselsättning i en större domstol och att den större domstolens elastiska organisation gör det lättare att utan förstärkningar bemästra tillfälliga påfrestningar i arbetet.

Sistnämnda synpunkt är enligt kommittén inte minst viktig. Den större domstolens elasticitet är en mycket väsentlig fördel. En domstol med bara en eller ett par domare har svårt att hålla arbetet flytande vid sjukdomsfall eller annan ledighet eller vid periodvis återkommande förskjutningar i arbetsbelastningen. Synpunkter av detta slag måste tilläggas betydelse inte bara när det gäller antalet domare utan också för de olika sidorna av kansliarbetet. Bara en förhållandevis stor domstol kan ha den personaluppsättning som är nödvändig för att det inte skall uppkomma besvärande rubbningar till förfång för allmänheten vid inträffande förfall bland kanslipersonalen. Allmänt kan sägas, att ju större en domkrets är, desto mindre känslig blir domstolen för störningar av sådant slag.

Kommittén framhåller, att små domkretsar är sårbara också i ett annat hänseende, som är betydelsefullt särskilt med hänsyn till den framtida utvecklingen, nämligen vid sådan ändring i domkretsarnas storlek som orsakas av ändrad kommunal indelning. Om domkretsarna är för små, kan ändringar i den kommunala indelningen få vittgående följder i judiciellt avseende. Är domkretsarna däremot förhållandevis stora, behöver kommunala indelningsändringar inte alls påverka antalet domkretsar. Återverkningarna av ändringarna blir betydligt lättare att komma till rätta med när det gäller sådana frågor som behovet av domstolslokaler och arbetskraft.

Att små domkretsar och domstolar administrativt och organisatoriskt sett är underlägsna större arbetsenheter i åtskilliga hänseenden får enligt kommitténs mening anses ovedersägligt. På det hela taget måste det innebära en rationalisering att i stället för ett stort antal små enheter ha ett mindre antal relativt stora. Antalet avdömda mål per domare växlar från i vissa domsagor mindre än 200 till i andra mer än det dubbla. I rådhusrätterna är förhållandet likartat. En sådan ojämnheter i arbetsbelastningen finner kommittén inte vara lycklig. En successiv årlig förstärkning av personalen i de mest arbetstyngda domsagorna har blivit nödvändig. Å andra sidan har arbetskraften i de mindre enheterna inte kunnat fullt utnyttjas. Genom ombildning till större domkretsar kan en utjämning ske utan att det totala antalet domare behöver ökas, och en bättre fördelning av arbetskraften i övrigt kan åstadkommas.

Kommittén nämner, att de mindre domsagornas förtjänster har ansetts vara följande. Häradshövdingen blir där mer förtrogen med sin domkrets och kan lättare övervaka arbetet än i en stor domstol. Domstolen och dess kansli blir mer lättillgängligt för allmänheten. Allmänheten och domstolen kommer i närmare kontakt med varandra, vilket ökar förutsättningarna för allmänhetens förtroende för domstolen.

Gentemot dessa synpunkter anför kommittén, att förtroendet med domkretsen kan ha haft betydelse vid en tid när olika bygder hade sina speciella problem och sedvänjor och när befolkningens rörlighet inte var så stor. Kommittén hävdar att sådana synpunkter inte kan tillmätas något större värde med den utjämning som numera har skett. Vidare framhålls att avstånden inte längre spelar samma roll som förr och att nutida kommunikationsmöjligheter gör att domstolskansliets belägenhet inte är av så stor vikt bara det förläggs till en centralort. I detta avseende är att beakta att övervägande delen av befolkningen aldrig eller ytterst sällan har något behov av personlig kontakt med domstolsväsendet. Det torde företrädesvis vara inskrivningsärendena som ger domkretsens invånare anledning att besöka domstolen. Ingivandet av ansökningar i sådana ärenden och övrig kontakt med domstolen sker emellertid i allt större utsträckning genom förmedling av banker och andra kreditinstitut.

Ledningen och övervakningen av arbetet måste uppenbarligen medföra andra och kanske svårare problem i en stor domstol än i en liten. Detta är dock inte något skäl mot större domstolar, eftersom god arbetsledning och tillfredsställande ordning bör kunna ordnas lika väl i en stor domkrets som i en mindre.

Kommittén anser, att det kan diskuteras, hur stor personal — i första hand hur många domare — som en domkrets bör sysselsätta för att domstolen skall fylla kraven på en rationell arbetsenhet. En domstol med bara en domare håller uppenbarligen inte måttet i det avseendet. Ökas antalet till två, anser kommittén läget genast bättre. Men inte heller en domkrets

av sådan storlek erbjuder de möjligheter till ändamålsenlig fördelning av arbetet och effektivt utnyttjande av personella och tekniska resurser som måste eftersträvas. Den tillgängliga reserven vid ledigheter eller vid behov av extra arbetsinsats blir också praktiskt taget obefintlig. Från administrativa synpunkter är det mest önskvärt att varje domstol är tillräckligt stor för att kunna bära sådana tillfälliga påfrestningar utan att behöva anlita hjälp utifrån. I en liten domstol finns inte utrymme för tjänstemän med uteslutande eller huvudsaklig uppgift att vikariera för de ordinarie domarna. Förutsättningen för att sådan vikarie ständigt skall kunna vara knuten till en domstol är enligt kommittén, att denna är tillräckligt stor att bereda sysselsättning åt sex å sju domare, av vilka kanske dock någon skulle kunna vara icke-ordinarie tjänsteman på utbildningsstadiet. Även om inte alla domstolar kan bli så stora, anser kommittén det vara angeläget att varje domstol får en organisation som gör en ändamålsenlig fördelning av arbetet möjlig och medför att mer eller mindre tillfällig ökning i arbetsbördan eller frånvaro av personal inte ovillkorligen kräver att extra arbetskraft sätts in. Rubbningar i den normala arbetsgången kan naturligtvis uppstå också i större domstolar, men de anses där bli jämförelsevis mindre besvärande.

Kommittén påpekar, att det förhållandet att vissa domsagor nu är så små hänger samman med att domsagoindelningen ursprungligen skedde efter principen att i domsaga inte skulle finnas mer än en ordinarie domare. Principen hade sin grund i att för häradsrätterna gällde domförhållningsregler av innebörd att inte mer än en lagfaren domare samtidigt deltar i något mål. Kommittén erinrar om sitt förslag att i ett enhetligt underrättssystem tvistemål även vid häradsrätt i vissa fall skall avgöras av juristkollegium, som skall bestå av tre domare. Det är därför naturligt att man, när det gäller att bestämma minimistorleken för de nya domkretsarna i princip utgår från att varje domkrets åtminstone bör bereda sysselsättning för tre domare. Visserligen är det tänkbart att en domstol, när juristkollegium skall bildas, lånar en domare från annan domstol eller får förstärkning från hovrätten. Sådana utvägar är emellertid förenade med arbetsorganisatoriska olägenheter. Även om möjligheter till avvikelser måste föreligga, bör som allmän regel gälla att varje domstol har tillräckligt antal domare. Något ovillkorligt krav på att samtliga tre domare i en domkrets skall vara ordinarie torde inte böra gälla. Det är emellertid en allmänt omfattad princip att domare bör vara ordinarie. Det förutsätts, att undantag från den principen om möjligt inte sker annat än när det påkallas vid ledighet för de ordinarie domarna eller från utbildningssynpunkt.

Ett anmärkningsvärt och för nuvarande domkretsindelning utmärkande förhållande är att i ett stort antal fall flera underrätter med var sitt kansli har blivit förlagda till samma ort. Ett sådant system kan från driftsekonomiska och allmänt administrativa synpunkter i regel inte vara ändamåls-

enligt. Inte heller kan det anses nödvändigt eller önskvärt med hänsyn till rättsvården eller från andra allmänna synpunkter. Enligt kommittén bör principen vara att bara en underrätt förläggs till varje ort. Kommittén understryker emellertid, att de största städerna i det avseendet får anses inta en särställning. Undantag kan tänkas komma i fråga, främst när det gäller Stockholm men också beträffande några andra större städer. Om principen i övrigt kan upprätthållas strikt får bero på prövning från fall till fall. Kommittén påpekar att bl. a. lokalfrågan på sina håll kan vålla svårigheter.

Kommittén understryker, att domkretsindelningen har beröring med de indelningar som gäller i fråga om annan statlig verksamhet. Det förefaller önskvärt att områdena för olika judiciella och administrativa verksamhetsgrenar i geografiskt hänseende stämmer överens. Så mycket torde i varje fall vara klart att gränserna inte i onödan bör skära varandra. Kommittén pekar i detta sammanhang på kommunindelningen, kommunblocksindelningar, indelningen i polisdistrikt, i åklagardistrikt och i utmätningsmannadistrikt samt länsindelningen. Värdet av att anpassa domkretsindelningen efter sådana indelningar växlar alltefter indelningarnas syfte. I vissa fall är anknytningen till domstolarna och rättsväsendet starkare och betydelsefullare än i andra.

När det gäller kommunindelningen påpekar kommittén, att kommunen är den minsta enhet av vilken en domkrets f. n. byggs upp. Åtskilliga med rättsväsendet sammanhängande frågor är beroende av den kommunala indelningen. Som exempel nämns RB:s forumregler, bestämmelserna om mantalsskrivning och reglerna om nämndemannaval. En uppdelning av kommun på flera domkretsar är därför förenad med tekniska och praktiska svårigheter. Kommittén anser att behov av sådan uppdelning inte föreligger.

Starka skäl talar för att inte bara kommungränserna utan också gränserna för kommunblocken iakttas vid domkretsindelningen. Visserligen kan indelningen i kommunblock inte tillmätas samma vikt för domkretsindelningen som vid indelning i län och polisdistrikt. Så länge kommunerna i ett block består som särskilda kommunala enheter möter inte hinder mot att hänföra dem till olika domkretsar. Emellertid utgör redan den samhörighet som har kommit till uttryck i blockbildningen anledning att beakta kommunblocken vid domkretsindelningen. Det kan bara vara en tidsfråga, när kommuner som ingår i ett kommunblock sammanläggs. Skär domkretsindelningen kommunblocksgränserna, blir följden att vid framtida kommunsammanläggning en domkrets automatiskt ökar i storlek medan en annan i samma grad minskar. Även om kommunblocksindelningen inte följs helt vid indelningen i domkretsar, blir det under alla förhållanden nödvändigt att ta hänsyn till de kommunindelningsändringar som kan vara att emotse i framtiden. Domkretsarna måste då ges sådan storlek och arronderas så att de kan bestå som lämpliga enheter, oberoende av om det geografiska verksamhetsområdet ändras genom nya kommunbildningar.

Polisdistriktindelningen har enligt kommittén i och för sig knappast någon betydelse för domstolsväsendet och domkretsindelningen. Emellertid är polisdistrikten grunden för åklagardistriktet, vilka i sin tur har samband med indelningen i domkretsar. Eftersom samarbetet mellan distriktsåklagarna och domstolarna underlättas, om en åklagare inte behöver splittra sig mellan flera domstolar, bör en anpassning efter indelningen i åklagardistrikt eftersträvas vid domkretsindelningen. Ett åklagardistrikt bör helst inte vara uppdelat på flera domkretsar. Från arbetsorganisatorisk synpunkt är det dock inte något hinder mot att en domkrets omfattar flera, odelade åklagardistrikt. Om en tillfredsställande domkretsindelning inte kan vinnas utan att åklagardistrikt som består av flera polisdistrikt delas på olika domkretsar, synes i första hand böra undersökas möjligheten att följa polisdistriktindelningen.

I fråga om domkretsindelningens samband med länsindelningen nämner kommittén, att länsstyrelserna har befattning med tingshusbyggnadsskyldigheten. Betänkligheter mot att vid en ny domkretsindelning bryta länsgränserna kan vidare föränledas av de olägenheter som uppkommer, om också gränserna för åklagar- eller utmätningsmannadistrikt därigenom kommer att skäras. Har länsgränserna respekterats vid indelningen i sådana distrikt, bör de såvitt möjligt respekteras också vid indelning i domkretsar. Har däremot länsgränserna genombrutits vid indelningen i åklagar- och utmätningsmannadistrikt, är det enligt kommittén viktigare att vid domkretsindelningen följa distriktsgränserna än länsgränserna. Kommittén påpekar dock, att det i båda de nämnda fallen kan bli nödvändigt med undantag om en ändamålsenlig domkretsindelning skall uppnås. En särskild anledning att inte undantagslöst följa länsgränserna vid domkretsindelning kan vara att länsindelningen är föremål för utredning. Hänsyn bör då om möjligt tas till de ändringar i länsgränserna som utredningen leder till. I övrigt bör eftersträvas att ge domkretsarna en sådan utformning att, om länsgränserna efter domkretsindelningen ändras, därav betingade justeringar av domkretsarnas gränser kan göras utan att domkretsindelningen som sådan behöver rubbas eller bli olämplig.

Kommittén framhåller, att ändringarna av de nuvarande domkretsarna sannolikt måste fördelas över en tämligen lång tidsperiod. De får verkställas successivt under beaktande av föreliggande förhållanden, varvid särskilt framhålls lokalfrågorna för nya, större underrätter och de personalproblem som ändringarna för med sig.

Kommittén sammanfattar sina överväganden i sex punkter, vilka uttrycker de riktlinjer som kommittén anser böra gälla beträffande domkretsindelningen för underrätterna.

1. Det bör eftersträvas att varje domkrets ges sådan storlek, att den möjliggör en effektiv och ändamålsenlig underrättsorganisation. Ur dessa syn-

punkter bör en domkrets regelmässigt vara tillräckligt stor att bereda systerdomare åt minst tre domare.

2. Principiellt bör, särskilt ur driftsekonomiska och allmänt administrativa synpunkter, ej till någon ort förläggas mer än en underrätt. I vad mån principen kan upprätthållas är en avvägningsfråga, som får bli beroende på omständigheterna i det särskilda fallet. Bl. a. byggnadsekonomiska och byggnadskulturella synpunkter kan härvid spela in.

3. Domkretsarna bör uppbyggas med kommuner som minsta enheter. Även kommunblocken bör bevaras odelade. Skulle i något fall undantag från denna regel av särskild anledning befinnas önskvärt, måste i vart fall tillses att domkretsarna får sådan storlek och utformning att de inkorporeringar eller sammanläggningar av kommuner inom blocket, som framdeles kan komma att ske, inte behöver medföra att domkretsindelningen fördenskill ändras.

4. Indelningen i åklagardistrikt och i utmätningsmannadistrikt måste beaktas. Domkretsgränser och distriktsgränser bör helst ej skära varandra. Måste för att man skall få till stånd en ändamålsenlig domkretsindelning gränserna för utmätningsmannadistriktet genombrytas, bör i första hand åklagardistriktets gränser följas. Låter ej heller detta sig göra, bör undersökas möjligheten att följa polisdistriktsindelningen.

5. Länsgränserna bör i princip respekteras. Om ett åklagar- eller utmätningsmannadistrikt skär länsgränserna, bör dock distriktsgränserna ges företräde framför länsgränserna. Omfattar ett kommunblock delar av flera län, bör i första hand länsgränserna följas, men samtidigt bör domkretsindelningen göras sådan att den ej behöver ändras för den händelse ändringar i den kommunala indelningen inom kommunblockbildningens ram framdeles sker. I den mån ändringar av länsgränserna kan förutses bli följden av den pågående översynen av länsindelningen, bör på motsvarande sätt hänsyn härtill tas.

6. Genomförandet av den nya domkretsindelningen bör ske successivt under hänsynstagande till de praktiska förutsättningar som kan erbjuda sig att göra övergången så mjuk och smidig som möjligt. De närmare riktlinjerna härvidlag får dras upp, sedan indelningen detaljplanerats.

Mot kommitténs förslag i 1963 års betänkande har en av kommitténs ledamöter reserverat sig (s. 250). Han hävdar, att domkretsarna i princip bör vara så stora, att de bereder sysselsättning åt två ordinarie domare och att flera underrätter bör kunna vara förlagda till samma ort. Vidare uttalar bl. a. att alltför rationella synpunkter har tillåtits vara avgörande vid utformningen av principer för en ny domkretsindelning. Tillräcklig hänsyn har inte tagits till de värden som ligger i historia och tradition. En eventuell minskning av underrätternas arbetsvolym skulle vid bifall till principförslaget om minst tre domare i varje domkrets medföra en så avsevärd

utsträckning av domkretsens område att den inte skulle te sig rimlig från vare sig bygdens, allmänhetens, rättsvårdens eller juristernas synpunkt. Mot alltför stora domkretsar invänds i övrigt, att arbetet med administrationen av dem kan leda till att övervakningen av arbetet och utbildningen av notaries eftersätts. En av de mera allvarliga nackdelarna med den föreslagna domkretsreformen anses vidare vara den högst avsevärda nedgång i antalet chefsdomartjänster, som blir följderna av större men färre domkretsar. Det är enligt reservanten tydligt att rekryteringen till domarbanan löper risk att försvåras, om antalet sådana tjänster i hög grad nedbringas.

I särskilt yttrande anför fyra ledamöter av den till kommittén knutna rådgivande nämnden (s. 255), att de visserligen instämmer i att det är önskvärt att domsagorna i regel blir tillräckligt stora att bereda sysselsättning åt minst tre domare. De anser emellertid, att geografiska och andra skäl talar för att domsagor med två domare kan vara motiverade. De delar vidare i allt väsentligt den nyssnämnde reservantens mening beträffande olägenheterna av alltför stora domsagor.

En av kommitténs experter förklarar i särskilt yttrande (s. 254), att han delar reservantens betänkligheter mot förslaget att i princip inte mer än en underrätt skall förläggas till någon ort. Det kan i regel inte anses påkallat eller önskvärt att föra samman alla underrätter på en ort till en enda domkrets. Det saknas stöd för att så stora arbetsenheter representerar en ändamålsenligare och lämpligare underrättsorganisation än domkretsarna i enlighet med kommitténs riktlinjer i övrigt. Det påpekas dessutom, att förslaget — utöver vad som följer av tillskapandet i princip av domkretsar som ger sysselsättning åt tre domare — leder till en ytterligare väsentlig minskning av antalet chefsdomartjänster, som är ägnad att menligt inverka på rekryteringen till domarbanan.

3.2.2. Remissyttranden över SOU 1963: 56

En sammanställning av remissyttrandena över de av domstolskommittén i SOU 1963: 56 föreslagna riktlinjerna för domkretsindelningen finns i kommitténs senaste betänkande, SOU 1967: 4 (s. 41—51), och remissutfallet återges därför här endast sammanfattningsvis.

Förslaget under 1 att varje domkrets skall vara stor nog att bereda arbetsunderlag åt minst tre domare biträds av det alldeles övervägande antalet remissinstanser. Förslaget tillstyrks eller lämnas utan erinran av *JK*, *RÅ*, *nedre justitierevisionen* (majoriteten), *Svea hovrätt*, *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *hovrätten för Västra Sverige*, *hovrätten för Övre Norrland*, *samtliga rådhusrätter*, *samtliga länsstyrelser*, *1961 års storstadsutredning*, *polisberedningen*, *länsindelningsutredningen*, *advokatsamfundet*, *Föreningen Sveriges landsfogdar*, *Föreningen Sveriges stadsfiskaler*, *Sveriges juristförbund*, flertalet av de stadskommunala organ,

som yttrat sig i frågan, samt några *tingshusbyggnadsskyldige*. En del av dessa remissinstanser framhåller, att i vissa fall kan föreligga skäl att inrätta domstolar med bara två domare.

Många remissinstanser uttalar sig om vilken övre gräns som bör gälla för domkretsens storlek. En grupp remissinstanser framhåller, att domkretsarna som regel inte bör göras större än att de bereder arbete åt tre domare. Till denna grupp hör *JK, nedre justitierevisionen* (majoriteten), *Svea hovrätt, Göta hovrätt* och *hovrätten för Västra Sverige*.

Några remissinstanser förordar, att gränsen sätts vid fyra domare. Till dessa hör *hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätten för Övre Norrland, några rådhusrätter* samt *Sveriges juristförbund*.

Från flera håll anförs betänkligheter mot mycket stora underrätter. I det sammanhanget åberopas också att man inte kan bortse från den inverkan på antalet chefsdomartjänster och därmed på befordringsgången som en minskning av antalet underrätter kommer att medföra.

Domstolskommitténs förslag under 2 att mer än en underrätt i princip inte bör förläggas till någon ort tillstyrks av *JK, RÅ, hovrätten över Skåne och Blekinge, flertalet rådhusrätter och länsstyrelser, 1961 års storstadsutredning, advokatsamfundet* och *några kommunala organ*.

Avstyrkande eller kritik förs fram av *Svea hovrätt, Göta hovrätt, hovrätten för Övre Norrland, några rådhusrätter, riksrevisionsverket, några länsstyrelser, häradshövdingeföreningen, stadsdomareföreningen, Svenska kommunförbundet* samt *åtskilliga tingshusbyggnadsskyldige* och *kommunala organ*.

Förslaget under 3 att domkretsarna bör byggas upp med kommuner som minsta enhet och att även kommunblocken bör bevaras odelade har — med några få undantag — tillstyrkts eller lämnats utan erinran.

Kommitténs förslag under 4 att indelning i åklagardistrikt och kronofogdedistrikt skall beaktas och, om detta inte låter sig göra, indelningen i polisdistrikt om möjligt skall följas har inte helt vunnit anslutning hos de remissinstanser som uttalat sig i frågan. Åtskilliga remissinstanser betonar att domkretsindelningen bör vara primär i förhållande till andra indelningar. Att domkretsindelningen i varje fall bör följa indelningen i åklagardistrikt understryks av *RÅ, stadsdomareföreningen, Föreningen Sveriges landsfogdar, Föreningen Sveriges stadsfiskaler, Föreningen Sveriges landsfiskaler* och *polisberedningen*.

Kommitténs förslag under 5 att länsgränserna i princip bör respekteras har med få undantag tillstyrkts eller lämnats utan erinran.

Förslaget under 6 att den nya domkretsindelningen bör genomföras successivt har genomgående kraftigt understrukits av de remissinstanser som har berört frågan.

3.2.3. Prop. 1964: 156

I prop. 1964: 156 som gällde huvudmannaskapet för rådhusrätterna m. m. ansåg jag det inte nödvändigt att i dåvarande läge ta upp domstolskommitténs förslag om principer för domkretsindelningen till prövning. Sedan jag konstaterat detta, anförde jag följande.

Anmärkas bör dock att, då lämpliga gränser för domkretsar skall uppdragas, det helt visst är lika mycket fråga om praktiska bedömanden som om principer. I detta sammanhang vill jag erinra om att andra indelningsfrågor nu står inför sin lösning. Kommunblocksindelningen beräknas sålunda bli slutförd inom kort. Under detta år kommer vidare distrikten för den nya polis- och åklagarverksamheten att fastställas. Det är inte uteslutet att dessa indelningsändringar befinnes bära föranleda vissa jämkningar i domkretsindelningen inom ramen för dagens underrättsorganisation. Det är dock ännu för tidigt att söka närmare pröva ändringarnas inverkan på domstolsverksamheten inom olika regioner. Jag är därför inte nu beredd att föreslå åtgärder, men jag avser att följa dessa frågor med uppmärksamhet. I anslutning härtil vill jag dock framhålla att man för överskådlig tid bör räkna med domkretsar för våra underrätter av mindre omfattning än domstolskommittén synes ha förutsatt. Jag utgår sålunda bl. a. ifrån att även i fortsättningen mer än en underrätt kan komma att finnas på en och samma ort.

3.2.4. Domstolskommittén i SOU 1967: 4

I SOU 1967: 4 lägger kommittén fram ytterligare allmänna synpunkter beträffande ny domkretsindelning för underrätterna. På grundval härav redovisar kommittén ett detaljerat förslag till sådan indelning för hela landet.

Kommittén anför, att genom rådhusrätternas förstatligande första steget togs till en ny, enhetlig underrättsorganisation. Kommitténs uppdrag syftar emellertid till en samlad översyn av hela domstolsorganisationen. De olika spörsmål, som innefattas i uppdraget, griper in i varandra på sådant sätt att de ofta inte lämpligen kan lösas var för sig. Det hade därför varit önskvärt att kunna i ett sammanhang redovisa resultaten av kommitténs fortsatta överväganden. Ännu dröjer det emellertid innan kommittén hunnit behandla och ta ställning till alla frågor som ingår i utredningen. På grund härav och med hänsyn till det aktuella intresse, som är knutet till den relativt lätt avgränsbara del av utredningskomplexet, som domkretsindelningen utgör, har kommittén funnit sig böra lägga fram ett separat förslag.

Underrätternas domkretsar berörs av omfattande ändringar i rikets administrativa indelning. Särskild vikt i detta hänseende har kommunindelningen. Det är nödvändigt att domkretsarna anpassas efter den utveckling som här sker. Det blir en fråga om fortgående, successiva ombildningar. Skall härvid kunna vinnas en ändamålsenlig domkretsindelning fordras emellertid att en översiktsplan föreligger utarbetad, en generalplan, vilken omfattar samtliga domkretsar sådana dessa tänks slutligen utformade. I avslutning härtil är det av intresse att undersöka hur genomförandet av denna plan kan komma att gestaltas.

Också domkretsindelningen äger samband med andra frågor av betydelse för domstolarnas verksamhet. En sådan fråga gäller domförhållsreglerna. Dessa är emellertid inte utslagsgivande för domkretsarnas storlek. Även med de domförhållsregler som nu gäller måste, såsom framhålls i direktiven, åtskilliga av våra nuvarande underrätter anses alltför små.

Större inverkan på domkretsarnas omfattning har frågan vilka arbetsuppgifter som kan väntas ankomma på underrätterna i framtiden och hur tyngande dessa uppgifter blir. Frågan är svår att besvara med säkerhet. Utvecklingen beror av många ovissa förhållanden. Den sammanhänger med utvecklingen inom andra områden av samhällslivet. Lagstiftningen undergår också ständiga ändringar. Härigenom påverkas kanske särskilt brottmålsidan av domstolsarbetet, men även tvistemålens art och omfattning berörs. Genom sådan speciallagstiftning som jorddelningslagen och expropriationslagen har f. n. underrättsdomarna särskilda uppgifter som ligger utanför de allmänna domstolarnas kompetensområde. Inskrivningsväsendets anknytning till det allmänna domstolsväsendet medför ett betydande arbete för underrätterna, även om detta till större delen utförs inte av domare utan av tingsnotarier och domstolsbiträden.

Det är inte omöjligt att i en framtid ändringar kan komma till stånd på berörda områden. Arbetsuppgifter, som nu åvilar de allmänna underrätterna och deras befattningshavare, kan härvid komma att överflyttas på andra organ. Vad beträffar inskrivningsväsendet har kommittén ansett sig böra utgå från att de allmänna underrätterna kommer att ha befattning härmed även i fortsättningen. Detta överensstämmer med uttalande av chefen för justitiedepartementet i direktiven för inskrivningskommittén, som tillkallats för utredning om övergång till automatisk databehandling vid fastighetsbokföringen. Tillämpningen av ADB-system för registrering av inskrivningsärendena kan tänkas förutsätta tämligen stora inskrivningsavdelningar. Enligt direktiven bör det emellertid inte möta något hinder att, om så är lämpligt, gemensamma inskrivningsavdelningar inrättas för flera domkretsar, exempelvis när två domsagor har sina kanslier i nära anslutning till varandra. Användningen av datamaskiner inom inskrivningsväsendet kan få betydelse också med avseende på lokalbehovet. Nuvarande fastighetsböcker fordrar stort utrymme. Övergång till ADB-system kan in-

nebära en besparing i detta hänseende. En omläggning av registreringsförfarandet kan medföra att byggnadsproblemen går att lösa lättare.

Ändrad lagstiftning kan också på annat sätt medföra lättnader för underätterna. Ett exempel härpå är de nyligen beslutade ändringarna i trafiklagstiftningen (SFS 1966: 247—252). Å andra sidan bör det ej hållas för osannolikt att nya uppgifter kommer att åläggas de allmänna domstolarna. Enligt hittills vunnen erfarenhet visar domstolsgöromålen en ständig tendens att öka. Av 1965 års långtidsutrednings huvudrapport (SOU 1966: 1) framgår att enligt hovrätternas bedömning skulle från år 1965 till år 1970 kunna väntas en sysselsättningsökning vid de allmänna domstolarna av 2,7 % per år, vilket beräknas medföra en ökning under hela 5-årsperioden av cirka 500 tjänstemän. Beräkningarna avser endast de närmaste åren. En ny domkretsindelning är en fråga på lång sikt. Även om man i dag visste, hur utvecklingen kommer att gestalta sig under exempelvis den närmaste 10-årsperioden, är det troligt att åtskilligt har förändrats redan innan indelningen hunnit genomföras i sin helhet. Det är önskvärt att en ny domkretsindelning får sådan utformning att den kan bestå i huvudsakligen oförändrat skick ej endast under den begränsade tid som nu kan överblickas. I vart fall måste man eftersträva sådan arrondering av domkretsarna att ändringar, där sådana blir nödvändiga, kan göras utan större omläggningar och svårigheter.

Har man den inställningen att som regel ingen domkrets bör understiga viss minimistorlek, föranleder ökning av arbetsvolymen inte att domkretsindelningen måste göras om, utan endast att vederbörande underrätt får tillföras ökad personal. Med den uppfattningen blir det angeläget att varje domkrets från början i allmänhet görs så stor, att man, även om arbetsvolymen skulle minska, saknar rimlig anledning räkna med annat än att underlag kommer att finnas för önskat minimiantal domare.

Oavsett vilka ändringar i den ena eller andra riktningen som kommer att ske inom lagstiftningen, torde underrätternas totala arbetsvolym under lång tid framåt knappast komma att bli mindre än den nu är. Vare sig en ny domkretsindelning planeras nu eller senare, kommer de grundläggande statistiska beräkningarna alltid att bli osäkra. Skillnaden är endast att dagens ovissa faktorer i morgon kommer att ersättas av andra.

Ett nuvarande ovisshetsmoment är också länsindelningen. Det är för tidigt att säga vad länsindelningsutredningens förslag kan leda till. Gällande domkretsindelning för underrätterna ansluter till länen, så att en domkrets aldrig omfattar delar av flera län. Det kan i och för sig vara önskvärt att gränserna för olika judiciella och administrativa områden ej skär varandra. Sambandet mellan län och domkretsar är dock inte större än att avvikelser bör kunna tillåtas om så behövs för att få till stånd en ändamålsenlig domkretsindelning. En ny domkretsindelning behöver alltså inte vara ovillkorligen bunden av hur en ny länsindelning kommer att se ut. Bortsett häri-

från synes det emellertid möjligt att med utgångspunkt från nuvarande länsindelning utforma en lämplig domkretsindelning på sådant sätt att den i huvudsak kan bestå oberoende av om länen framdeles får ett annat utseende. Kommittén anser det inte nödvändigt att man för en översyn av domkretsindelningen avvaktar resultatet av pågående överväganden rörande länen. Ändringar i länsindelningen kan kanske framdeles på sina håll böra föranleda vissa justeringar av domkretsgränserna. Men dessa justeringar behöver inte rubba domkretsindelningen i stort.

Genom ombildning av kommunblocken till kommuner kan antalet kommuner beräknas gå ned från nu närmare 1 000 till mindre än 300. Eftersom domkretsarna bygger på kommuner som minsta enheter och kommunblockens gränser ofta skär de nuvarande domkretsarnas, blir återverkningarna av ändringarna i den kommunala indelningen på den judiciella avsevärda. Flertalet domkretsar berörs mer eller mindre och i åtskilliga fall bryts de helt sönder. Behovet av en plan, som kan ligga till grund för åtgärder allteftersom ändringar i domkretsindelningen på detta sätt aktualiseras, är uppenbarligen stort. När domstolskommittén nu framlägger en sådan plan, har kommittén därmed också avgivit förslag till den nya domkretsindelning, som omfattas av utredningsuppdraget.

Det förslag till domkretsindelning, som sålunda upprättats, förutsätter att en enhetlig underrättsorganisation genomförs. Domkretsarna har alltså utformats, oavsett om därigenom kommer att med stad, som f. n. har rådhusrätt, judiciellt förenas annan kommun. Enligt gällande lagstiftning är sådan förening inte möjlig på annat sätt än att antingen den andra kommunen administrativt sammanläggs med staden eller staden läggs under landsrätt. I vissa fall skulle det kanske vara bättre om landsbygdsområde kunde förenas med domkrets för rådhusrätt, t. ex. om staden tills vidare införlivats endast en del av det kommunblock, i vilket staden ingår, och det alltså kan väntas att även återstående del senare sammanförs med staden och kommer under rådhusrättens jurisdiktion. Läget kan också vara sådant att en lämplig domkretsindelning bäst vinnas genom att ett i förhållande till staden helt fristående kommunblock förenas med rådhusrättens domkrets.

Genomförandet av en ny domkretsindelning skulle underlättas, om de påtalade hindren avlägsnades. Kommittén föreslår därför — i avvaktan på enhetlig underrättsorganisation — att rådhusrätts domkrets skall kunna vidgas att omfatta även annan kommun än staden, på motsvarande sätt som nu stad med rådhusrätt kan läggas under landsrätt, utan att någon ändring behöver ske i den administrativa indelningen.

Kommitténs allmänna synpunkter rörande ny domkretsindelning anknäver till de överväganden och riktlinjer som kommittén lade fram i 1963 års betänkande samt till synpunkter som föres fram under remissbehandlingen därav.

Kommittén konstaterar att de principer för en ny domkretsindelning för underrätterna som kommittén har föreslagit i stort sett har vunnit anslutning hos remissinstanserna. Viss kritik har anförts beträffande det antal domare som regelmässigt bör tas till utgångspunkt vid bestämmandet av domkretsarnas omfattning. I allmänhet godtas emellertid principen att varje domkrets bör vara tillräckligt stor för att bereda sysselsättning åt minst tre domare. Invändningar har framför allt riktats mot att mycket stora domkretsar bildas.

Frågan om *lämpligaste storleken på en underrätt* är enligt kommittén knappast möjlig att besvara generellt. Åtskilliga faktorer måste beaktas, bl. a. den statsfinansiella sidan. Det finns emellertid inte heller belägg för att domstolar över en viss storleksgrad allmänt sett skulle vara mindre effektiva eller mindre ändamålsenliga än andra, inte fullt så stora enheter.

Kommittén har övervägt möjligheterna att på statistisk väg komma fram till vilken typ av underrätter som från ekonomisk synpunkt är mest fördelaktig. En undersökning av domsagorna, begränsad till år 1964, har gjorts. Målet för undersökningen har varit att räkna fram lönekostnaden i kronor dels för avgjort mål dels för avgjort inskrivningsärende. Vid undersökningen har domsagorna jämförts med varandra för bedömning i vad mån målkostnaden och kostnaden för inskrivningsärende har samband med storleken på domsaga och antalet domare som tjänstgör där. Resultatet av undersökningen, som avser 112 av de dåvarande 117 domsagorna, redovisas i följande uppställning (bet. s. 53).

Antal domare	Antal domsagor	Genomsnittlig målkostnad	Genomsnittlig kostnad för inskrivningsärende
1	34	416	11
2	57	338	10
3	13	342	10
4	3	354	11
5	4	333	15
6	1	348	14

Kommittén framhåller att undersökningen ger endast ringa vägledning, bl. a. beroende på att antalet häradsrätter med tre eller fyra domare är förhållandevis litet. Resultatet av undersökningen påverkas också av faktorer, som det inte är möjligt att beakta i sammanhanget. Den enda slutsats som man med någorlunda säkerhet kan dra är att endomardomsagorna i allmänhet är de dyraste i avlöningshänseende. I övrigt är skillnaden från den angivna synpunkten mellan domsagor av olika storlek f. n. ganska obetydlig och kan bero av speciella och tillfälliga förhållanden i någon eller ett par av domsagorna. Motsvarande undersökning för rådhusrätternas del har inte skett.

Kommittén konstaterar att det för ett ekonomiskt och i övrigt rationellt utnyttjande av tillgängliga resurser inom andra verksamhetsområden krävs samgående i större enheter. Man bör kunna anta att detsamma gäller dom-

stolsväsendet. Att en underrätt tillförs flera domare behöver inte medföra att behovet av annan personal samt av kontorsmaskiner och annan utrustning ökar i motsvarande grad. Kommittén betonar emellertid, liksom i sitt tidigare betänkande, att de motiv som talar för större domkretsar än f. n. i regel inte i första hand är ekonomiska. Huvudskälen är av administrativ och organisatorisk art. Växlingen i arbetstillströmning och personaluppsättning blir mindre kännbar i en större arbetsenhet än i en mindre. Arbetet löper därför jämnare och smidigare. Möjligheterna till en ändamålsenlig fördelning av göromålen ökar och arbetsförhållandena kan över huvud taget ordnas på ett mer ändamålsenligt sätt.

Som ett vägande skäl för större underrätter framför kommittén också i förevarande betänkande den ökade elasticiteten, som minskar behovet av tillfälliga personalförstärkningar. Detta anses vara av värde inte minst med hänsyn till personalrekryteringen. Tillfälliga förstärkningar av personaluppsättningen blir väl ibland oundvikliga också vid större domstolsenheter. Sådana förstärkningar aktualiseras emellertid inte så ofta som när det gäller mindre enheter. Den begränsning av antalet underrätter som följer av att domkretsarna vidgas medför dessutom, att problemen kan bemästras lättare.

När man på sina håll gör gällande att en mycket stor domstol arbetar tyngre än flera mindre, synes man inte tillräckligt beakta möjligheten att dela upp arbetet inom större domstolar på avdelningar. Avdelningar av en underrätt kan arbetsmässigt fungera var och en som en underrätt för sig. Avdelningarna ingår då ändå som del i den större organisationen med de möjligheter till utjämning av arbetstoppar och annan anpassning efter tillfälliga ändringar i det normala arbetsläget som denna organisation erbjuder. Avdelningssystemet tillämpas sedan länge vid rådhusrätterna i de tre största städerna, och även hovrätterna är uppbyggda enligt detta system. Enligt kommitténs åsikt finns det inte något skäl varför det systemet inte skulle fungera väl också vid andra domstolar.

Kommittén understryker, att — även om stora domkretsar inte bör betecknas som i och för sig olämpliga — det naturligtvis saknas anledning att göra domkretsarna större än vad omständigheterna motiverar. Avsevärd vikt måste fästas vid processekonomiska synpunkter. Liksom i sitt tidigare betänkande framhåller kommittén därvid betydelsen av sådana förhållanden som kommunikationer, bosättningsförhållanden och näringsliv. Man måste se till att allmänhetens möjligheter till förbindelse med domstolen blir godtagbara. Med nutida kommunikationsmedel ställer detta inte samma krav på begränsning av domkretsarnas utsträckning som tidigare. På sina håll kan problemen i detta avseende liksom hittills lösas genom att särskilda tingsställen anordnas utanför domstolens stationeringsort.

Kommittén anser, att underrätter med tre domare är goda arbetsenheter såvitt erfarenhetsmässigt kan bedömas. Enmansdomsagor anses numera all-

mänt mindre lämpliga. Den splittring av arbetet som uppkommer om en häradsbörjande måste vara chef för både den dömande verksamheten och inskrivningsväsendet ligger i öppen dag. I domsagor med två domare blir det genast bättre. Det behövs emellertid bara att en av dem av någon anledning hindras från att tjänstgöra för att svårigheter skall uppstå. Tredomarsagor finner kommittén från denna synpunkt vara att föredra.

Frågan om lämpligt antal domare i underrätt behandlas också mot bakgrunden av förslaget att alla underrätter skall ha möjlighet att ha juristkollegial sammansättning i tvistemål. Om man stadigvarande knyter tre domare till domstolen, undgår man de besvärligheter som annars måste uppkomma, när juristkollegium behövs. Vid en ordning med juristkollegial sammansättning bör i princip alla de tre domarna vara ordinarie. Görs domkretsen tillräckligt stor för att ge arbetsunderlag för ytterligare en domare, skapas en marginal för sjukdomsfall och andra tjänstgöringshinder. Man uppnår även fördelen att en av domarna kan vara icke-ordinarie. Detta är fördelaktigt också från utbildningssynpunkt. Visst utrymme måste under alla förhållanden beredas för tjänstgöring av hovrätternas fiskaler i underrätterna. Det framhålls också, att personaluppsättningen tre ordinarie och en icke-ordinarie domare underlättar en sådan arbetsfördelning att de ordinarie domarna befrias från handläggning av mindre kvalificerade göromål.

I sitt tidigare betänkande uttalade kommittén att som princip borde gälla att inte mer än en underrätt förläggs till *samma ort*. Kommittén erinrar nu om att i propositionen om rådhusrätternas förstärkning uttalades, att man bör utgå från att också i fortsättningen mer än en underrätt kan komma att finnas på en och samma ort. Det påpekas att detta uttalande inte föranledde något genmäle från riksdagens sida. Kommittén vill för sin del framhålla, att en nödvändig förutsättning för att ha flera underrätter på samma ort är att varje underrätt kan få ett lämpligt avgränsat domsområde, som är tillräckligt stort för att bereda sysselsättning åt det antal domare, som regelmässigt bör finnas, eller minst tre.

Kommittén tar vidare upp frågan om *sambandet mellan den judiciella indelningen och administrativ indelning* av olika slag. Det sägs att den i 1963 års betänkande framlagda principen att domkretsarna bör byggas upp med kommuner som minsta enheter överensstämmer med vad som nu gäller. En annan ordning skulle, så länge det finns två slag av underrätter med olika domförhållsregler, te sig underlig. Men också sedan en enhetlig underrättsorganisation har genomförts möter det betänkligheter att i judiciellt avseende dela den administrativa enhet som kommunen bildar. Betänkligheterna hänför sig i främsta rummet till forumreglerna. Nuvarande forumregler, som innebär att kommuntillhörigheten är avgörande när laga domstol skall bestämmas, får enligt kommittén anses betryggande genom att de är enkla och entydiga. Det är knappast möjligt att finna en lösning som erbjuder samma grad av säkerhet, om en kommun hör till skilda under-

rätter. Om delar av kommun hänförs till olika domkretsar, uppstår dessutom andra komplikationer, såsom när det gäller val av överförmyndare och beträffande tingshusbyggnadsskyldigheten.

Kommunblocken bör enligt kommittén bevaras odelade vid en ny domkretsindelning, eftersom syftet med kommunblocksbildningen är att kommunblocken efter hand skall bilda kommuner. De synpunkter som anförs beträffande kommunen som minsta enhet i en domkrets måste därför gälla också kommunblocket. Ett enda skäl av verklig betydelse mot kommunblock som minsta enhet vid domkretsindelning finner kommittén kunna föreligga om domkretsar, som är anpassade efter kommunblocken, blir större än som är ändamålsenligt. Emellertid saknas det anledning att befara, att underrätter av den storlek som kommer i fråga skulle bli mindre lämpliga. Tvärtom finns det alla skäl att anta att blocken skall utgöra ändamålsenliga enheter också från judiciella synpunkter. Det framhålls i det avseendet att blocken har bildats med särskilt beaktande av befolkningsförhållandena, den näringsgeografiska strukturen, kommunikationer o. d.

Kommittén understryker vidare, att en uppdelning av kommunblock på flera domkretsar skulle utgöra ett markant avsteg från de synpunkter och principer som är vägledande för statsmakternas ställningstagande i andra indelningshänseenden. Kommunblocksbildningen ligger sålunda numera till grund för alla övriga indelningar som i ett eller annat avseende berör domstolsväsendet. Kommittén nämner åklagar-, polis-, kronofogde- och fögderidistriktet, som alla har kommunblocken som byggstenar. Samma utgångspunkt gäller för pågående utredning om lantmäteridistriktsindelningen.

Kommittén framhåller att den indelning i åklagardistrikt som gäller sedan den 1 januari 1965 innebär att nära nog varje åklagardistrikt skär någon nuvarande domsagogräns. Detta anser kommittén inte lyckligt med hänsyn till det nära sambandet mellan åklagarväsendet och domstolsväsendet. Uppdelningen av ett åklagardistrikt försvårar åklagarnas arbete. Såvitt kommittén har sig bekant har olägenheterna dock kunnat bemästras på ett i allmänhet tillfredsställande sätt. När flera åklagare finns inom samma distrikt, har det varit möjligt att lokalt fördela arbetet mellan dem. När kommittén har upprättat sitt förslag till domkretsindelning, har den vägledande principen varit att dela ett åklagardistrikt på flera domkretsar bara om detta har varit enda utvägen att få en godtagbar domkretsindelning.

Länsindelningen är av betydelse för domkretsindelningen på olika sätt. Åtskilliga författningar innehåller föreskrifter varigenom underrätt eller underrättsdomare har ålagts anmälningsskyldighet eller skyldighet att vidta annan åtgärd i förhållande till länsstyrelse eller annan länsmyndighet. I vissa fall har också enskild person ålagts sådan skyldighet, varvid någon form av anknytning till underrätt föreligger. Vidare gäller att länsstyrelserna har tillagts viss behörighet och skyldighet med avseende på frågor som hänger samman med tingshusbyggnadsskyldigheten.

Kommittén påpekar, att det f. n. inte förekommer att en domkrets omfattar delar av flera län. Det är visserligen allmänt sett önskvärt med en samordning av administrativ och judiciell indelning. Emellertid är domkretsindelningen inte så beroende av länsindelningen att denna under alla förhållanden måste följas. Som redan har nämnts anser kommittén, att en domkretsindelning över länsgräns inte föranleder sådana svårigheter som inger betänkligheter.

Ett detaljförslag till ny domkretsindelning läggs fram av kommittén. Enligt detta skall antalet underrätter minskas från det nuvarande antalet — 141 — till 86. Förslaget innebär sålunda en förskjutning mot större domkretsar med fler domare. Denna strukturförändring åskådliggör kommittén genom följande uppställning som tar upp domkretsarna den 1 januari 1967 och de föreslagna domkretsarna, fördelade efter antalet domare.

Antal domare	1	2	3	4	5	6	7	8	9	11	30	48	105
Domkretsar 1/1 1967.....	27	48	33	12	8	2	7	1	—	1	1	1	1
Föresl. domkretsar.....	—	5	33	17	6	8	5	4	4	1	1	1	1

Kommittén framhåller, att den väsentligaste ändringen är att antalet en- och tvådomardomkretsar föreslås gå ner från 75 till 5. Övriga förskjutningar är tämligen små. Antalet domkretsar med 4 domare ökar från 12 till 17 och antalet domkretsar med 5 domare eller fler från 22 till 31.

Det totala antalet underrättsdomare blir, om förslaget genomförs, enligt kommitténs beräkningar 552, varav 435 ordinarie och 117 icke-ordinarie. Någon mer betydande ändring i fråga om domarpersonal totalt sett skulle sålunda inte uppkomma, men proportionen mellan ordinarie och icke-ordinarie domare förskjuts i riktning mot ett större antal av förstnämnda kategori.

Beträffande det närmare innehållet i kommittéförslaget hänvisas till en tabellarisk uppställning som torde få fogas till protokollet i detta ärende som *bilaga 6*. Närmare motiv för indelningsförslaget finns i betänkandet på s. 67—159.

Kommittén berör vidare den föreslagna reformens verkningar i fråga om befordrings- och rekryteringsförhållandena på domarbanan. En minskning av antalet domkretsar medför givetvis att antalet domstolschefer går ned i motsvarande grad. Mot förslaget i den delen kan anmärkas, att det är ägnat att inverka menligt på befordringsförhållandena inom domarkåren och därmed på rekryteringen till denna. Kommittén är medveten om nödvändigheten av att detta förebyggs. Att uteslutande från denna synpunkt skapa fler domstolar än som är i och för

sig behövt kan emellertid inte komma i fråga. Befordrings- och rekryteringsproblem får lösas på annat sätt.

Kommittén framhåller, att domarbanans förmåga att hävda sig i konkurrensen om dugande jurister självfallet beror på flera samverkande faktorer. Tjänstgörings- och befordringsförhållanden samt lönesättningen torde spela den största rollen. Befordran till ordinarie tjänst erhålls f. n. jämförelsevis sent på domarbanan och i allmänhet först i början av 40-årsåldern. Kommittén påpekar också att det är vanligt att domarna i begynnelse- och passagestadiet nödgas företa upprepade förflyttningar med stundom mycket kort varsel. Dessa förhållanden anser kommittén helt säkert inverka på rekryteringen. Kommittén menar, att den underrättsorganisation som kommittén föreslår inrymmer möjligheter att begränsa den rörliga tjänstgöringen för fiskaler och assessorer utan att kravet på erforderlig underrättstjänstgöring behöver eftersättas. Det betonas som angeläget att dessa möjligheter tillvaratas effektivt. En ombildning till större domkretsar medför vidare att det skapas större förutsättningar att upprätthålla principen att den dömande verksamheten skall utövas av ordinarie domare. Den fördelaktigare proportionen mellan ordinarie och icke-ordinarie domare vid underrätterna som kommitténs indelningsförslag innebär är ägnad att förbättra befordringsförhållandena.

Kommittén räknar med att domartjänsterna i en blivande underrättsorganisation kommer att lönemässigt regleras så, att en tillfredsställande rekrytering säkerställs, men framhåller att det inte ankommer på kommittén att pröva dessa frågor. Det påpekas att ett bortfall av chefsdomartjänster i viss utsträckning torde kunna kompenseras genom inrättande av tjänster som avdelningsordförande vid sådana underrätter, som är tillräckligt stora för indelning på avdelningar.

Kommittén framhåller att ett genomförande av den föreslagna domkretsindelningen medför ändringar i fråga om underrätternas stationering. Antalet kansliorter blir avsevärt mindre än nu. Vidare förutsätts att antalet tingsställen kommer att minskas. Tingsställena har kommit till på en tid då förhållandena var helt annorlunda än nu. De torde numera inte alltid fylla ett verkligt behov. De föranleder vidare kostnader inte bara för anskaffning och underhåll av nödvändiga tingslokaler utan också genom den tidsspillan som resor och vistelse utanför förlägningsorten orsakar domstolspersonalen. För att ting skall hållas utanför kansliorten måste därför fordras särskilda skäl, såsom att det föreligger långa avstånd eller dåliga kommunikationer eller att det finns någon mer betydande tätort som inte ligger i närheten av kansliorten. Leder ny domkretsindelning till att en ort upphör att vara säte för underrätt, kan också det förhållandet beaktas och i vissa fall motivera att orten åtminstone t. v. behålls som tings-

ställe. En avveckling av tingsställen behöver inte ske redan i samband med att nya domkretsar bildas eller i ett sammanhang över hela landet utan kan göras så småningom, allteftersom det med hänsyn till omständigheterna är lämpligt.

Kommittén behandlar vidare vissa frågor som gäller genomförandet av en domkretsindelning. Därvid påpekas bl. a. att en del personal- och lokalproblem föranleds av att domkretsindelningen ändras. Kommittén framhåller att uppkommande problem av detta slag lättare kan lösas om den nya domkretsindelningen genomförs successivt och utsprids över en tämligen lång tidrymd. Möjligheterna att lösa personal- och lokalfrågor blir då större. Den minskning av antalet chefsdomare som följer av minskningen av antalet underrätter blir vidare från befordringssynpunkt mindre kännbar om den fördelas över en längre följd av år. Ett successivt genomförande kan i princip åstadkommas på det sättet att nya domkretsar bildas först i mån av nuvarande häradshövdingars och borgmästares avgång. Med hänsyn till dessa domares ålder och under förutsättning att avgången inte äger rum förrän vid fyllda 67 år kan den nya indelningen emellertid inte bli helt genomförd förrän in på 1980-talet, om denna princip tillämpas undantagslöst. En ny domkretsindelning kan i många fall inte anstå så lång tid som följer av ett sådant schema. Kommittén pekar därvid särskilt på den nya kommunindelning som kommunblocken kan väntas resultera i och som spelar en betydande roll för domkretsindelningen. Det betonas också att genomförandet i praktiken också kommer att påverkas av förhållanden som nu inte kan förutses.

Kommittén påpekar, att kommunblocken ofta omfattar delar av flera domsagor. På motsvarande sätt ingår del av domsaga regelmässigt i de kommunblock, som har bildats med en rådhusrättsstad som centrum. I den mån kommunblocken ombildas till kommuner kommer i sådana fall den ena domkretsen automatiskt att öka medan den andra minskar. Medan det för städer med rådhusrätt alltid blir en ökning, kan domsagorna genom kommunändringarna bli så beskurna, att domsområdet i fortsättningen inte blir tillräckligt som underlag för en underrätt. Under antagande att den nya kommunindelningen har slutförts till den 1 januari 1971 kommer vid denna tid åtminstone 9 domsagor att vara så små att de inte rimligen kan bevaras ens som endomardomsagor, medan ett tjugotal inte kommer att kunna bereda stadigvarande sysselsättning åt mer än en domare vardera (jfr bilagorna C och D i betänkandet). Beträffande domsaga, vars befolkningsunderlag efter kommunändringarna förslår för endast en domare, blir det enligt kommittén en avvägningsfråga hur länge den bör bevaras. Av praktiskt administrativa skäl är det emellertid önskvärt att en ny domkretsindelning genomförs med avseende på sådana domsagor, eller i varje fall flertalet av dem, senast i samband med att enhetliga domförhållanden träder i kraft.

Kommittén påpekar vidare att det, eftersom ombildning av ett kommun-

block till kommun inte nödvändigtvis behöver ske i ett sammanhang utan kan göras i omgångar, måste förutsättas att domkretsregleringen inte alltid kan anstå till dess kommunbildningen har avslutats utan aktualiseras redan dessförinnan. Om ombildningen av ett kommunblock till kommun sker i etapper och den judiciella indelningen i anslutning därtill ändras efter principen att den skall överensstämma med den kommunala, kan det få den mindre lyckliga konsekvensen att en domkrets under loppet av några få år blir föremål för upprepade ändringar. Kommittén utgår emellertid från att de judiciella ändringarna sker så att de inte bara innefattar ett överflyttande av vissa områden från den ena domkretsen till den andra utan en stegvis uppbyggnad av planerade, nya domkretsar. Under denna förutsättning torde olägenheterna bli mindre än de svårigheter som måste uppstå, om genomförandet av ny domkretsindelning får anstå till dess det kan äga rum i större sammanhang. Eftersom den ena domkretsändringen griper in i den andra, särskilt beträffande domkretsar i samma län, skulle det nämligen för ett genomförande i större sammanhang av ny domkretsindelning vara nödvändigt att avvakta lämplig dag för samtidig reglering av alla eller åtminstone flertalet domkretsar i ett och samma län.

De närmare synpunkter som kommittén anlägger beträffande personal- och lokalproblem återkommer jag till i avsnitt 4.1.—3.

Också till 1967 års betänkande har fogats reservation av en ledamot och särskilt yttrande av vissa ledamöter i den till kommittén knutna rådgivande nämnden.

I reservationen (s. 180) görs gällande att domkretsarna i princip bör vara så stora att de bereder sysselsättning åt två ordinarie domare. Särskilt åberopas två skäl härför. Dels betonas allmänhetens krav på att rättsskipningen skall vara så litet ekonomiskt betungande som möjligt och att domstolsverksamheten skall vara knuten till bygden och förankrad i befolkningens förtroende. Dels framhålls att hänsynen till rekryteringen till domarbanan talar för domkretsar av denna storlek. Reservanten anser vidare att principen om kommunblocket och kommunen som minsta enhet i en domkrets är godtagbar av vissa, närmast praktiska skäl. Enligt reservanten bör det dock undantagsvis vara möjligt att, när med stad sammanläggs andra kommuner, man låter dessa i judiciellt avseende få bli kvar i de tingslag och domsagor till vilka de har hört sedan lång tid. Undantag från principen anses vara befogat också i andra fall. Därför förordas ytterligare utredning i syfte att åstadkomma sådana lagändringar att domkrets skall kunna innehålla del av kommun.

I det särskilda yttrandet (s. 190) riktas kritik mot att kommitténs förslag till ny domkretsindelning leder till för stora domstolar i många fall. Både geografiska och andra skäl talar för att tvådomardomsagor kan vara motiverade. Det har inte klarlagts vad som är den för en underrätt lämpliga stor-

leken. Kommitténs antaganden om stora domkretsars fördelar är inte verifierade. Vidare påpekas att om domförhållsregler som kräver tre jurister skall åberopas som skäl till stora domkretsar, principförslag i fråga om domförhållsregler borde läggas fram senast i samband med att ny domkretsindelning föreslås. I yttrandet nämns också att förslaget till domkretsindelning leder till en stor mängd överflödiga domstolslokaler och kostnadskrävande ny- och ombyggnader av många tingshus och rådhus. Eftersom det statsfinansiella läget liksom läget på kapitalmarknaden inte inbjuder till investeringar som inte är oundgängligen nödvändiga, anses dessa konsekvenser tala för att en reform av mera begränsad räckvidd är att föredra. Vidare anses att det för framtiden torde vara nödvändigt att räkna med en lagstiftning som möjliggör uppdelning av kommun på skilda domkretsar. Slutligen framhålls, att stora domkretsar med därav följande minskning av antalet chefsdomartjänster kan förändra rekryteringen till domarbanan.

3.2.5. Remissyttrandet över SOU 1967: 4

Allmänna uttalanden. *Svea hovrätt* tar upp frågan om en eventuell utveckling mot vidare kompetens för vissa underrätter än för andra. Det sägs, att ganska radikala ändringar på det området är tänkbara. Detta förhållande bör beaktas i domkretsindelningsfrågan, så att man inte nu genomför organisatoriska ändringar som tämligen snart kan visa sig olämpliga och måste revideras. Hovrätten fortsätter.

Enligt direktiven för domstolskommittén bör underrätternas nuvarande vidsträckta kompetensområde i princip bibehållas. Vidare bör, sägs det, principiella skillnader inte göras i underrätternas inbördes kompetens. Redan nu kan emellertid vissa utvecklingstendenser i annan riktning skönjas. Dessa kan, ehuru de ännu inte återspeglas i lagstiftning, komma att påverka domkretsindelningen. Så t. ex. är det inte givet att vattenjurisdiktionen, vars uppgifter allt mera förskjuts från glesbygdsområden mot tätortsmål och dessutom har föreslagits mottaga immissionsmålen (SOU 1966: 65), kommer att bibehålla sin på vattensystemen byggda indelning. Ett närmande kan också tänkas mellan vattenmål och expropriationsmål. Vad de senare beträffar kan de beröras av en tänkbar reform, som syftar till att skapa större domkretsar även för fastighetsbildningsmål. Slutligen kan erinras om att Kungl. Maj:t i förslag till ny hyreslagstiftning förordnat att alla hyresmål skall, om undantag inte beslutas, handläggas av en särskild domstol för varje län såsom exklusivt forum. En dylik princip är, fränsett speciella och ganska sällsynta mål, ny i svensk rätt, och dess förverkligande på ett centralt avtalsrättsligt område med många tvister ger onekligen nya perspektiv på domstolsväsendets anordnande. I en ej alltför avlägsen framtid kan måhända spåras en åtskillnad mellan å ena sidan ett fåtal större underrätter med delvis specialiserade domare och skiftande sammansättning i olika slags mål och å andra sidan ett övervägande antal konventionella, mindre underdomstolar med uppgift att handlägga främst brottmål, familjemål och frivillig rättsvård. För domstolar av den senare typen

är mindre domkretsar snarast en fördel. Hovrätten vill med det nu sagda peka på att ganska radikala ändringar på det processuella området är tänkbara, ett förhållande som i detta sammanhang bör beaktas såtillvida, att man icke nu genomför organisatoriska ändringar som tämligen snart kan visa sig olämpliga och måste revideras.

Sambandet mellan domkretsindelningen och andra frågor som rör domstolsorganisationen berörs i flera yttranden. I regel lämnar man utan erinran att kommittén anser att domkretsfrågan kan lösas för sig. Några har dock annan mening eller hyser åtminstone viss tveksamhet.

Göta hovrätt beklagar sålunda, att kommittén inte, innan förslag rörande domkretsindelningen presenterades, har kunnat ytterligare klarlägga sådana med domkretsindelningen nära sammanhängande frågor som domförhållsreglerna, administrationen av domkretsarna och inskrivningsväsendets utformning. Enligt hovrätten borde förslag om enhetlig underrättsorganisation ha lagts fram före förslag om domkretsindelningen. Den ovisshet som f. n. råder beträffande den framtida utformningen av inskrivningsväsendet anses vidare utgöra skäl att iaktta viss försiktighet när det gäller domkretsindelningen. Inskrivningsväsendets anknytning till de allmänna underrätterna medför nu ett betydande arbete för dessa. Hovrätten förmodar, att den snabba utvecklingen på databehandlingens område inom en inte alltför avlägsen framtid kanske kan leda till en stark centralisering av inskrivningsväsendet. Detta kan medföra att behandlingen av inskrivningsärendena flyttas över på andra organ.

Hovrätten för Nedre Norrland påpekar, att domkretsarnas omfattning och antal i väsentlig mån beror av hur domstolsorganisationen gestaltas. Särskilt understryks det nära sambandet mellan domförhållsreglerna och domkretsindelningen. Hovrätten nämner också det samband som råder mellan domförhållsreglerna i underrätt och i överrätt. Hovrätten vill emellertid inte göra någon invändning mot kommitténs linje.

Frågan huruvida allmänna principer för domkretsindelningen bör fastställas över huvud taget berörs i yttrandet från *hovrätten över Skåne och Blekinge*. Hovrätten ansluter sig i huvudsak till vad kommittén har anfört när det gäller sådana principer. Det framhålls dock att i ett ärende om domkretsreglering de praktiska övervägandena måste ha försteget framför de principiella. I några hänseenden kan det dock vara av betydelse att riktlinjerna för den fortgående omvandlingen av domkretsarna är fastställd. Detta gäller framför allt principen att domkretsindelningen skall bygga på kommunen som minsta enhet och den därav följande principen att också den framtida kommunindelningen måste beaktas när nya domkretsar skapas. Det anses vidare vara av principiell betydelse att skiljaktigheter mellan domkretsar och polis- eller åklagar-distrikt bör undvikas. Frågan om domkretsarnas storlek är en lämplighets-

fråga som måste bedömas från fall till fall och som i och för sig inte ägnar sig för något principiellt ställningstagande på förhand. En liknande ståndpunkt intar *Göta hovrätt*. Hovrätten framhåller sålunda, att frågan om domkretsindelningen inte i någon väsentlig grad kan bestämmas av mer eller mindre teoretiska spekulationer utan de praktiska skälen måste i sista hand få fälla utslaget.

Underrätternas storlek. Frågan om lämplig storlek för underrätterna behandlas i många yttranden. Därvid görs en del allmänna uttalanden om kategorier som torde kunna betecknas som mycket stora, medelstora resp. små domkretsar.

Till förmån för mycket stora domkretsar uttalar sig *statskontoret*. Statskontoret framhåller, att man vid utformningen av domkretsindelningen bör beakta det allmänna intresset av att de enskilda domstolarnas arbetsorganisation får en sådan omfattning att den garanterar största effektivitet i arbetet. Statskontoret delar kommitténs uppfattning att man genom ett samgående i större enheter inom domstolsväsendet, liksom inom andra verksamhetsområden, bör söka främja ett ekonomiskt och i övrigt rationellt utnyttjande av tillgängliga resurser.

Advokatsamfundet ansluter sig till kommitténs uppfattning och framhåller att större domkretsar ger möjligheter till en effektivare kansliorganisation och ett mer ändamålsenligt utnyttjande av modern kontorsutrustning.

Hovrätten för Nedre Norrland instämmer i kommitténs uttalande att den större domstolens elasticitet är en mycket väsentlig fördel. Personaluppsättningen, vare sig det gäller domare eller biträden, bör enligt hovrätten ha en sådan sammansättning, att tillfälliga svårigheter på grund av förskjutningar i arbetsbelastningen kan lösas inom domstolen på ett någorlunda tillfredsställande sätt. Hovrätten framhåller emellertid, att det inte finns något tillförlitligt underlag för antagandet att mycket stora domstolar i det avseendet bör ges företräde framför de något mindre.

Kritik mot kommitténs uttalanden till förmån för stora domkretsar framförs emellertid i flera remissvar. Därvid framhålls, att de fördelar i olika avseenden som kommittén har funnit vara förenade med mycket stora underrätter inte är erfarenhetsmässigt belagda. Synpunkter av sådan innebörd framförs av *JK*, *Svea hovrätt*, *Göta hovrätt*, *hovrätten för Nedre Norrland*, *hovrätten för Övre Norrland* och *häradsövdingeföreningen*.

Hovrätten för Övre Norrland finner vad kommittén har anfört om större domstolars ökade elasticitet vara överdrivet. I den mån det åberopas som skäl för domstolar med flera än tre domare strider det mot hovrättens erfarenhet. *JK* ifrågasätter, om den större domstolen alltid erbjuder den elasticitet som kommittén talar om. Erfarenheterna från större domsagor ger vid handen att personalen är pressad redan vid normal mål- och ärende-

tillströmning och att det är svårt att i takt med den allmänna ökning av göromålen som äger rum nå den personalstyrka som behövs för att tillgodose önskemålet om elasticitet. De kostnadsbesparingar som statsverket kan göra genom bildandet av stora enheter är enligt JK tämligen ringa och utan nämnvärd betydelse i budgetsammanhang. Statsfinansiella synpunkter bör därför inte få något avgörande inflytande vid planläggningen av en ändrad domkretsindelning. En domstol med tre domare är i och för sig en lämplig arbetsorganisation. Det anses däremot vara ovedersägligt, att en stor domstol är svåröverskådlig och tungarbetad i administrativt hänseende, särskilt om domstolen såsom fallet är med häradsrätterna arbetar som en enda enhet.

Även *häradsövdingeföreningen* anser kommitténs uttalanden om den större domstolens elasticitet vara överdrivna. Enligt föreningen kan visserligen det dagliga rutinarbetet i viss mån fungera bättre vid större domstolar i och med att en besvärlig arbetssituation vid ledigheter bland biträdespersonalen kan bemästras lättare. Däremot anses hittillsvarande erfarenheter inte bestyrka kommitténs uppfattning att de stora domstolarna skulle ha lättare att i fråga om domarpersonalen klara sig utan vikarier eller förstärkning utifrån. Det får anses vara erfarenhetsmässigt känt att det rent ekonomiskt inte innebär någon fördel att öka domstolarnas storlek utöver vad som kan skötas av två å tre domare.

Enligt *Göta hovrätt* är det tänkbart, att det i en större domstol kan vara lättare att utan förstärkningar bemästra tillfälliga påfrestningar i arbetet. Emellertid måste det vara en påtaglig risk för att det med större domstolsenheter uppkommer nya, kanske mycket svårbemästrade administrativa problem. Hovrätten påpekar, att kommittén inte har lagt fram material som visar att större domkretsar är fördelaktigare från ekonomisk synpunkt än mindre.

Hovrätten för Nedre Norrland kan inte dela uppfattningen att effektiviteten, varmed hovrätten åsyftar antalet avgjorda mål per ledamot och tidsenhet, skulle stiga med ökat antal domare i domstolen. Hovrättens erfarenhet ger inte belägg för att så skulle vara fallet. Enligt hovrätten erbjuder en domstol med två-fyra domare den bästa arbetsmiljön. En domstol av denna storleksordning har också den fördelen att ingen av domarna i större utsträckning behöver belastas med administrativa uppgifter. Hovrätten uttalar sig i fråga om den statsfinansiella betydelsen av domkretsarnas storlek i samma riktning som JK.

Svea hovrätt, som påpekar att dess administration f. n. omfattar 37 underätter, konstaterar att erfarenheterna närmast visar att en domstol med två eller tre domare arbetar väl så effektivt och bra som en enhet med sex å sju domare.

Frågan om det från organisationssynpunkt är fördelaktigt att vid stora underrätter dela upp arbetet på avdelningar berörs av *Svea hovrätt*, JK och

hovrätten för Övre Norrland. Svea hovrätt anser, att det i och för sig kan vara riktigt att domstolar med verksamheten fördelad på avdelningar kan vara goda arbetsenheter. Hovrätten påpekar emellertid att en konsekvent genomförd avdelningsindelning nås först om domarna vid domstolen är fast knutna till en avdelning. Vidare anser hovrätten, att det på en självständigt arbetande avdelning bör indelas minst fyra domare och att en underrätt med två avdelningar alltså bör ha minst åtta domare. Av praktiska och andra skäl förefaller det dock uteslutet att över hela riket skapa domkretsar av en sådan storleksordning. *JK* anser det vara tveksamt om några fördelar står att vinna genom att skapa domstolar som i likhet med de största rådhusrätterna är indelade på avdelningar. *JK* erinrar därvid om att det vid domstolar som arbetar på avdelningar i praktiken har visat sig vara svårt att tillgodose behov av tillfällig arbetskraftförstärkning på en avdelning med personal från annan avdelning. *Hovrätten för Övre Norrland* uttalar sig i samma riktning. Det förefaller hovrätten som om en tendens till avskildhet lätt nog kan göra sig gällande hos en avdelning. Hovrätten anser det emellertid lämpligt, att de största underrätterna är organiserade på avdelningar.

När det gäller att närmare ange lämpligt antal domare synes bland remissinstanserna råda enighet om att varje domkrets bör göras så stor att den ger arbetsunderlag åt flera domare. Det hävdas sålunda inte från något håll, att endomardomstolar bör behållas eller inrättas. Kommitténs åsikt att de nya domkretsarna bör ge arbetsunderlag åt minst tre domare godtas tämligen allmänt, varvid dock från en del håll görs mer eller mindre omfattande reservationer.

Av de uttalanden som görs av dem som är mest positiva kan nämnas följande. *Advokatsamfundet* anser att, om juristkollegial sammansättning införs, detta utgör ett starkt skäl för att skapa domkretsar som sysselsätter flera domare. *Hovrätten för Nedre Norrland* instämmer i att underrätter med tre domare, såvitt erfarenhetsmässigt kan bedömas, är goda arbetsenheter. Hovrätten ansluter sig också till kommitténs åsikt att vissa fördelar är att vinna om domkretsarna görs stora nog att ge arbetsunderlag för ytterligare en domare. Domstolar av sådan storleksordning torde vara ändamålsenliga enheter inte bara med tanke på de av kommittén förordade domförhållsreglerna för tvistemål utan också från andra synpunkter, främst av organisatorisk och administrativ art.

Flera av de remissinstanser som har framfört kritik mot kommitténs uttalande till förmån för mycket stora domkretsar framhåller, att domkretsarna som regel inte bör göras större än att de bereder arbete åt tre domare. I denna riktning uttalar sig sålunda *JK*, *Svea hovrätt*, *hovrätten för Övre Norrland* och *häradsbördningeföreningen*. *Svea hovrätt* anser, att en förskjutning mot större domkretsar visserligen är naturlig och lämplig. Återhållsamhet bör dock iakttas med att skapa underrätter med fler än tre domare

i andra fall än sådana där lokala och andra förhållanden klart motiverar det. Hovrätten framhåller emellertid att det inte sällan föreligger skäl för domkretsar med fler än tre domare, i synnerhet i fall där domkretsen omfattar en större stad.

Mot bakgrunden av sin ståndpunkt att frågan om lämpligaste storleken på en underrätt inte kan besvaras generellt kritiserar *Göta hovrätt* åsikten att domkretsarna bör göras så stora att de ger arbetsunderlag för minst tre domare. Hovrätten ansluter sig till meningen att den gamla typen av domsagor med endast häradshövding utan biträdande domare bör avvecklas efter hand. Det anses också nödvändigt att en del domkretsar ges en sådan storlek att tre eller flera domare bereds sysselsättning. I andra fall kan fall föreligga skäl att skapa domkretsar med endast två domare. Bland de skäl — utöver hänvisningen till frågan om domförhållanden i tvistemål — som kommittén har anfört kan hovrätten emellertid inte finna något som ensamt eller tillsammans med andra motiverar att det minsta antalet domare fixeras till tre. Enligt hovrättens mening kan man med samma anspråk på framgång motivera minsta tal på både två domare och fyra eller flera. Eftersom det är svårt att i princip fastslå en domkrets storlek med utgångspunkt från ett minsta antal domare sätts i fråga, om inte det mest foljdriktiga är att t. v. fastslå endast att en domkrets alltid bör betjänas av fler än en domare.

Svea hovrätt ställer frågan, om ställning kan tas till domkretsarnas storlek utan att ställningstagande har skett till kommitténs förslag om enhetliga domförhållningsregler för underrätterna. Detta anses möjligt, om man i likhet med kommittén anser att domkretsarna redan av administrativa och organisatoriska skäl bör vara så stora att de kräver minst tre domare. Hyser man däremot tvekan i frågan om skäl av nämnd art verkligen bär så långt att domkretsar med minst tre domare så gott som utan undantag blir regel, kan man inte underlåta att redan i samband med en reform av domkretsindelningen överväga också de föreslagna domförhållningsreglerna.

Att en utveckling mot större domkretsar för med sig en minskning av antalet chefsdomartjänster och därigenom kan få menliga konsekvenser när det gäller rekryteringen till domarbanan påpekas nu, liksom under remissbehandlingen av kommitténs tidigare betänkande, från flera håll. Därvid framhålls det angelägna i att motverka negativa verkningar i det avseendet.

Svea hovrätt framhåller, att rekryteringen till domarbanan på senare år har ingett hovrätten vissa bekymmer. Hovrätten framhåller därför det önskvärda i att inom domstolsväsendet inte sker sådana reformer som försvårar rekryteringen. Tvärtom bör de bidra till att unga jurister i ökad omfattning söker sig till domarbanan, så att det blir ett större urval än som på senare tid har stått till buds.

JK betonar att tyngdpunkten i rättskipningen fortfarande skall vara för-

lagd till underrätterna och att det därför är av utomordentligt stor betydelse att de ordinarie domartjänsterna vid dem besätts med kvalificerade innehavare. Denna synpunkt framförs också av *Sveriges juristförbund*.

Enligt *häradsbördingeföreningen* måste en minskning av antalet chefsdomartjänster få menliga följder beträffande domarrekruteringen. Detta är ett starkt skäl att gå försiktigt fram vid genomförandet av en ny domkretsindelning.

Hovrätten för Nedre Norrland och *stadsdomareföreningen* anser, att det inte kan uteslutas att en minskning av antalet chefsdomartjänster kan få negativa verkningar från domarrekruteringssynpunkt. Hovrätten menar emellertid att riskerna härför inte bör överdrivas. Domartjänstens allmänna ställning och anseende samt löneläget anses mer avgörande för rekryteringen än antalet chefsdomartjänster.

JK betonar vikten av att lönesättningen för underrättsdomarna blir sådan att en god rekrytering till domarbanan främjas, trots de försämrade beföringsutsikter som en minskning av antalet chefsdomartjänster medför. Samma inställning kommer till uttryck i yttrandena från *häradsbördingeföreningen* och *Sveriges juristförbund*. Förbundet förutsätter att såväl lönesättningen för domarpersonalen som andra personalfrågor vid en omorganisation av underrätterna blir föremål för förhandlingar. Förbundet menar att samtliga ordinarie domare bör tillförsäkras en sådan ställning, inte bara i lönehänseende utan också i andra avseenden, att domartjänsterna blir acceptabla som sluttjänster.

Enligt *hovrätten för Nedre Norrland* bör rekryteringen till domarbanan vid en ny domkretsindelning säkras på det sätt som kommittén har antytt, nämligen genom reglering av arbetsförhållandena och lönesättningen. *Stadsdomareföreningen* framhåller, att också andra åtgärder än lönepolitiska bör övervägas för att göra domaryrket attraktivt. Handhavandet av gemensamma angelägenheter och fördelningen av arbetsuppgifterna i domstolar med flera ordinarie domare är av allra största vikt för trivseln inom domaryrket. I dessa avseenden finner föreningen, att mycket i det gamla och nuvarande rådhusrättssystemet kan tjäna som mönster. Att till nya, enhetliga underrätter föra över häradsrättssystemet med en chefsdomare som i princip ensam har all befogenhet vill föreningen allvarligt varna för.

Flera underrätter på samma ort. Kommitténs i 1967 års betänkande modifierade uttalanden i denna fråga lämnas i de flesta remissvaren utan kommentarer. *Stadsdomareföreningen* konstaterar med tillfredsställelse, att kommittén inte har vidhållit någon princip i det avseendet. *Statskontoret* ställer sig emellertid kritiskt till uttalandena. Att en ordning med flera underrätter förlagda till samma ort liksom hittills vinner tillämpning när det gäller storstäderna Stockholm och Göteborg förefaller statskontoret naturligt med hänsyn bl.a. till att dessa städers nuvarande domkretsar inte lämpligen bör

vidgas. Däremot bör särskilda omständigheter föreligga för att mer än en underrätt i andra fall skall förläggas till samma ort.

Hänsyn till kommun- och kommunblocksbildning. De uttalanden som kommittén i 1967 års betänkande har gjort i anslutning till principen att domkretsarna bör byggas upp med kommuner som minsta enheter och att kommunblocken bör bevaras odelade, godtas eller lämnas utan erinran av det övervägande flertalet remissinstanser.

I kommitténs uppfattning i n s t ä m m e r sålunda *JK, kammarkollegiet, statskontoret, Svenska kommunförbundet, Svenska stadsförbundet, advokatsamfundet* och *stadsdomareföreningen*.

JK framhåller att vid domkretsindelningen avgörande hänsyn måste tas till processekonomiska synpunkter och till allmänhetens berättigade intresse av att så smidigt som möjligt nå förbindelse med domstolen. Att kommuner och kommunblock härvid tas som utgångspunkt förefaller *JK* naturligt. *Kammarkollegiet* instämmer i kommitténs uttalanden, att allt talar för att kommunblocken bör vara grundläggande för domkretsindelningen och att en uppdelning av kommunblock på flera domkretsar skulle utgöra ett markant avsteg från de synpunkter och principer som är vägledande för statsmakternas ställningstagande i andra indelningshänseenden. *Statskontoret* anser, att det inte bör komma i fråga att vid den judiciella indelningen ens undantagsvis gå ifrån den hittills tillämpade principen med anslutning till den primärkommunala indelningen. Med anledning av att det i reservationen till betänkandet har förordats en utredning för att göra det möjligt att bilda domkrets som innehåller del av kommun vill statskontoret — utöver vad kommittén i det avseendet har anfört — erinra om att fastighetsregisterutredningen har föreslagit, att den framtida fastighetsregistreringen skall bygga på den primärkommunala indelningen, varvid en kommun i princip skall utgöra ett registerområde. Det framhålls vidare, att det inte kan uteslutas att en ökad samordning i tekniskt avseende av fastighetsregister och fastighetsböcker kan komma till stånd.

Bland dem som i princip ansluter sig till ståndpunkten att kommun- och kommunblocksgränsen bör följas vid domkretsindelningen men som samtidigt hävdar att v i s s a u n d a n t a g kan vara motiverade är *Svea hovrätt, Göta hovrätt* och *hovrätten för Övre Norrland*.

Svea hovrätt finner det vara önskvärt att kommuner och kommunblock används som byggstenar för domkretsarna. Fall kan emellertid tänkas, där med hänsyn till rättsskipningens intressen den lämpligaste domkretsindelningen inte kan nås utan att den rådande kommunala indelningen sätts åt sidan. Hovrätten anser, att man i sådana fall bör kunna göra avsteg från principen. De problem som kommer upp på grund av bristande överensstämmelse mellan domkretsindelningen och annan indelning torde kunna bemästras utan alltför stora svårigheter. *Göta hovrätt* menar att det i sär-

skilda fall torde bli ofrånkomligt att göra avkall på principen om kommunens och kommunblockets odelbarhet. Kravet på att domstolen skall utgöra en så ändamålsenlig och naturlig arbetsenhet som möjligt måste ges prioritet framför en generell strävan att anpassa den judiciella indelningen till andra indelningar. *Hovrätten för Övre Norrland* anser, att kommitténs betänkligheter mot kommunindelningar är åtskilligt överdrivna. Om man i något fall skulle finna starka skäl tala för sådan kommunindelning, åtminstone under en begränsad övergångstid, torde man kunna övervinna svårigheterna på ett tillfredsställande sätt.

Hovrätten för Nedre Norrland och häradshövdingeföreningen är kritiska mot principen om kommuners och kommunblocks odelbarhet vid domkretsindelningen. Hovrätten framhåller, att det med nuvarande lagstiftning torde vara nära nog ofrånkomligt att iaktta kommungränserna vid domkretsindelningen. Emellertid anses den automatik som råder i förhållande till kommunindelningen kunna ha sina vådor. Det är inte alltid sagt att förutsättningar för ändring i domkretsindelningen föreligger vid den tidpunkt då de kommuner som hör till domkretsen ändras till storlek och gränser. En mera genomgripande ändring i domkretsindelningen kan medföra omställningsproblem beträffande personalen och behov av ny- och ombyggnad av domstolslokaler, som inte kan lösas inom den tid som står till buds. Sådana svårigheter skulle kunna undvikas, om ändringen i domkretsindelningen inte nödvändigtvis behövde genomföras samtidigt som en ny kommunindelning utan kunde anstå till för rättsväsendet lämpligare tidpunkt. Hovrätten anser att det är en beaktansvärd synpunkt som framförts i reservationen till betänkandet och i det särskilda yttrandet, nämligen att den s. k. odelbarhetsprincipen kan leda till olämpliga domkretsbildningar vid större städers inkorporering av mindre städer och kommuner i deras grannskap. En undantagslös anpassning av domkretsarna till kommungränserna är dock enligt hovrätten framför allt ägnad att inge betänkligheter med avseende på den framtida utvecklingen. Det förefaller inte osannolikt att samhällsutvecklingen kan komma att tvinga fram ännu mer omfattande kommunbildningar än de nuvarande kommunblocken. Om det krävs att domkretsarna anpassas till kommunindelningen utan prövning av ändamålsenligheten ur judiciell synvinkel, kan förändringarna få menliga verkningar för rättsväsendet. Hovrätten är medveten om att en reform som innebär att en kommun skall kunna delas upp på skilda domkretsar är förenad med svårigheter. Frågan är dock av sådan vikt att ytterligare utredning i ämnet förefaller böra övervägas. *Häradshövdingeföreningen* beklagar, att kommittén inte i positiv anda har prövat möjligheten att i vissa fall föra delar av kommunblock och då närmast församlingar till olika domkretsar. Föreningen påpekar att län redan nu har delats mellan olika hovrättsdomkretsar och att förslag har väckts om att underrätts domkrets skall kunna bestå av kommuner tillhörande olika län. Det absoluta beroendet av

administrativa gränser har därigenom uppluckrats. Om utvecklingen på kommunindelningsområdet går så långt att hela län eller hela landstingsområden slås samman till en primärkommun, torde det bli ofrånkomligt att frigöra domkretsindelningen från kommungränserna. Bl. a. med hänsyn till att svårigheter uppstår att lokalmässigt och administrativt hålla samman enheter av de största rådhusrätternas storlek, anser föreningen att det kunde vara befogat att redan i nuvarande läge överväga att dela upp dem i flera fristående domstolar. Om tanken på en avsevärd utökning av det primärkommunalala underlaget i Stor-Stockholmsområdet skulle genomföras, skulle det från domstolsväsendets synpunkt vara mycket olyckligt om inte de nuvarande domstolarna i förortsområdet kan behållas. Föreningen föreslår därför, att frågan om uppdelning i vissa fall av kommun mellan olika domkretsar tas upp till närmare prövning. För den händelse principen om kommunernas odelbarhet anses böra upprätthållas anser föreningen att alla möjligheter att begränsa sammanslagningen av domkretsar bör tas till vara.

Frågan om de särskilda problem i domkretshänseende som kommer upp vid bildandet av mycket stora kommuner — t. ex. vid sammanläggning med Stockholms stad och kommuner i Stor-Stockholmsområdet — berörs också av *kammarkollegiet*. Gentemot den den reservationsvis framförda åsikten att möjlighet i sådant fall bör finnas att dela upp en kommun på flera domkretsar framhåller kollegiet, att frågan om handhavandet av de primärkommunalala uppgifterna inom Stor-Stockholmsområdet är så speciell att den inte bör få inverka på de allmänna riktlinjerna för domkretsindelningen. Skulle Stor-Stockholmsproblemet få en sådan lösning att det bildas en primärkommunal enhet, som är betydligt större än nuvarande Stockholms stad, bör frågan om den judiciella indelningen för denna nya kommun tas upp till särskild prövning. Om mot förmodan liknande problem skulle komma upp i andra fall, bör också där samma metod tillämpas.

Hänsyn till administrativa indelningar i övrigt. Uttalandena om förhållandet mellan domkretsindelningen samt administrativa indelningar i allmänhet har lämnats utan erinringar av flertalet remissinstanser.

Allmänna uttalanden om värdet av en samordning mellan domkretsindelningen och administrativ indelning med anknytning till rättsväsendet görs av *statskontoret* och *rikspolisstyrelsen*. *Statskontoret* erinrar om det arbete som bedrivs för att bygga upp ett informationssystem för rättsväsendet med utnyttjande av ADB, varvid bl. a. avses att ett effektivt planeringsinstrument skall skapas. *Statskontoret* anser, att det mot denna bakgrund framstår som önskvärt att indelningen i domkretsar, åklagardistrikt och polisdistrikt är helt samordnad. *Rikspolisstyrelsen* ansluter sig till åsikten, att indelningarna inom rättsväsendets olika verksamhetsgrenar bör sam-

ordnas. Styrelsen påpekar att flera remissinstanser i yttranden över kommitténs tidigare betänkande betonade att domkretsindelningen bör vara primär i förhållande till andra indelningar. Denna uppfattning kan styrelsen inte dela. Styrelsen understryker i stället det lämpliga i att indelningarna i polis-, åklagar- och kronofogdedistrikt följs vid en ny domkretsindelning.

I yttrandet från *häradsövdingeföreningen* hävdas, att de olika administrativa indelningarna bör anpassas till domkretsindelningen. Föreningen betonar sålunda vikten av att man vid domkretsändringar strävar efter att indelningarna i polis-, åklagar- och kronofogdedistrikt så långt sig göra låter justeras i enlighet med ändringarna. En viss återhållsamhet när det gäller att anpassa domkretsindelningen till indelningarna i åklagar- och polisdistrikt rekommenderas i yttrandet från *Göta hovrätt*. Hovrätten anser det inte alldeles nödvändigt att domkretsarna anpassas till åklagardistrikt eller polisdistrikt av skäl som närmast är av arbetspraktisk natur och i fråga om polisdistrikt av mycket ringa betydelse.

Frågan om en anpassning mellan domkretsarna och åklagardistrikten berörs särskilt i yttrandena från *Svea hovrätt*, *RÅ* och *kammarkollegiet*. Hovrätten biträder de synpunkter som kommittén anför i det avseendet. *RÅ* understryker, liksom i yttrande över kommitténs tidigare betänkande, angelägenheten av en sådan anpassning. *RÅ* framhåller därvid att erfarenheterna efter åklagarväsendets förstатligande visar att ett åklagardistrikts uppdelning på flera domkretsar är besvärande och begränsar möjligheterna till en effektiv rationalisering av åklagarmyndigheternas verksamhet. Vidare framhålls, att den nuvarande indelningen i åklagardistrikt i huvudsak har visat sig ändamålsenlig. *Kammarkollegiet* vill starkare än kommittén understryka intresset av att avvikelser om möjligt inte skall råda mellan domkretsindelningen och indelningen i åklagardistrikt. I de fall då vid domkretsindelning anses böra ske avvikelse från den nuvarande indelningen i åklagardistrikt bör därför undersökas, om det inte är möjligt att anpassa indelningen i åklagardistrikt till domkretsindelningen.

Förhållandet mellan län s i n d e l n i n g e n och domkretsindelningen berörs av *kammarkollegiet* och *rikspolisstyrelsen*. Kollegiet uttalar, att återhållsamhet bör iakttas i fråga om tillskapandet av domkretsar som bryter länsgräns. En sådan domkretsindelning bör inte fastställas utan tvingande skäl. *Rikspolisstyrelsen* ger uttryck för samma uppfattning. Styrelsen framhåller, att en sammanblandning av judiciella och administrativa indelningsgrunder för allmänheten kan innebära vissa komplikationer.

Detaljförslaget till ny domkretsindelning. Kommitténs detaljförslag har inte underställts remissinstansernas bedömning. Flera remissinstanser har emellertid, i samband med att de tagit ställning till kommitténs allmänna uttalanden i betänkandet, också angivit sin ståndpunkt i stort till detta

förslag. *Hovrätten för Västra Sverige* anser, att kommittén i stort sett på ett förtjänstfullt sätt har lyckats lösa den svåra uppgiften att med hänsynstagande främst till den nya kommunindelningen och den planerade länsindelningen åstadkomma en ny domkretsindelning för underrätterna. Där emot anser hovrätten att tveksamhet kan uppkomma angående möjligheterna att i vissa domkretsar anordna en rättsskipning som fyller de allmänna kraven på likvärdighet och likformighet. Detta gäller särskilt de minsta och de största domkretsarna. Tveksamheten har sin rot i att någon enighet inte har uppnåtts i fråga om domförhållsreglerna och lekmännens deltagande i rättsskipningen. Hovrätten påpekar att utredning saknas angående arbetsbördans närmare beskaffenhet och fördelning på de olika domkretsarna och vidare angående enhetliga rationella metoder för att bemästra olika arbetsuppgifter.

Några av de remissinstanser som har kritiserat kommitténs uttalanden till förmån för större domkretsar har allmänt hävdade att kommitténs detaljförslag till ny domkretsindelning innebär en alltför stark förskjutning mot större domkretsar. Bland dem som ger uttryck för denna mening är *Göta hovrätt*, *hovrätten för Nedre Norrland* och *häradshövdingeföreningen*. *Göta hovrätt* anser, att vissa domkretsar i förslaget har givits sådan storlek att det måste sättas i fråga om de är ändamålsenliga som administrativa enheter och nämner som exempel Norrköpings och Borås domkretsar. Hovrätten menar, att en mer begränsad sammanslagning i dessa fall ter sig naturlig. *Häradshövdingeföreningen* konstaterar med tillfredsställelse, att kommitténs detaljförslag innebär en avsevärt mindre koncentration till stora domstolsenheter än vad som skulle följa av kommitténs principuttalanden i det tidigare betänkandet. Enligt föreningens mening är det emellertid motiverat att i ännu större utsträckning sträva efter flera medelstora domkretsar och dela upp de mycket stora.

Uttalanden av innebörd att antalet domkretsar i kommittéförslaget är större än önskvärt görs bara av *statskontoret*. Statskontoret menar visserligen, att förslaget från olika synpunkter sett är väl ägnat att tillgodose den åsyftade effektiviseringen av underrättsorganisationen men vill ändå sätta i fråga om centraliseringen har vunnit tillräckligt beaktande vid dess utarbetande.

Frågan hur domkretsindelningen i *glesbygderna* skall utformas tas upp av *hovrätten för Nedre Norrland*. Hovrätten framhåller att dessa bygder, kanske främst Norrland med dess stora avstånd, erbjuder problem som gör att domkretsfrågan där måste bedömas från delvis andra synpunkter än beträffande andra delar av landet. För glesbygdernas del aktualiseras i särskilt hög grad frågan, hur lättillgängliga domstolarna skall vara för den rättssökande allmänheten. Kommunikationerna i sådana bygder har sina brister. Man får för deras del ta den ofta framförda tesen att avstånden inte längre spelar någon roll med försiktighet. Det önsk-

värda i att bevara samhörigheten mellan olika orter och bygder medför också att man för glesbygdernas del måste acceptera mindre domstolar än i övriga delar av landet. Hovrätten anser emellertid, att kommitténs restriktiva inställning till avvikelser från huvudregeln om domkretsar med tre domare är berättigad också när det gäller glesbygderna.

Kommitténs uttalanden om behovet av särskilda tingsställen anser sig *hovrätten för Nedre Norrland* kunna instämma i. Hovrätten delar sålunda uppfattningen att det måste fordras särskilda skäl för att ting skall hållas utanför kansliort. Kommitténs restriktivitet i det avseendet kritiserar emellertid av *hovrätten för Övre Norrland*. Denna hovrätt vänder sig mot kommitténs synpunkter i fråga om de kostnader som är förenade med särskilda tingsställen. Enligt hovrätten blir lokalkostnaderna för tingsställen måttliga, om rättsförhandlingarna hålls i lokaler som används också för andra ändamål, t. ex. kommunalhus. Kostnaderna för domstolspersonalens resor till tingsställe anser hovrätten bl. a. uppvägas av minskade kostnader för nämndemännens samt för parter, vittnens och advokaters inställelse. Det sägs vidare, att den som bor i en mindre tätort eller i en glesbygd har sämre tillgång till de möjligheter och tjänster som samhället bjuder än de som bor i en större tätort. Enligt hovrättens mening bör det vara samhällets skyldighet att inte göra skillnaden större än den behöver vara på ett sådant område som rättsväsendets. *Häradshövdingen i Västerbottens västra domsaga* framhåller, att frågan om tingsställen på andra orter än kansliorterna är viktig för rättsskipningen. Slutlig ståndpunkt till de olika tingsstäl- lenas bevarande bör inte tas i något fall utan att först de olika bygderna genom sina tingshusbyggnadsskyldiga och sina kommuner på den rätts- sökande allmänhetens vägnar har fått framföra sina synpunkter.

Genomförandet av en ny domkretsindelning. De allmänna synpunkter som kommittén anlägger på dessa problem föranleder uttalanden från flera remissinstanser. Därvid instämmer man i kommitténs åsikt, att genomförandet av en ny domkretsindelning ger upphov till svårlösta perso- nal- och lokalfrågor. Liksom vid remissbehandlingen av det föregående kommittébetänkandet understryker man att genomförandet, för att en lös- ning av dessa frågor skall underlättas, bör ske successivt och utsträckas över en tämligen lång tidrymd. I denna riktning uttalar sig *Svea hovrätt*, *Göta hovrätt*, *hovrätten för Nedre Norrland*, *hovrätten för Övre Norrland*, *häradshövdingeföreningen* och *Sveriges juristförbund*.

Svea hovrätt ger uttryck för åsikten att en ny domkretsindelning med hänsyn till de praktiska svårigheterna bör genomföras något långsammare än kommittén synes ha avsett. *Hovrätten för Nedre Norrland* påpekar emel- lertid, att möjligheterna att dröja med att genomföra ändringar i dom- kretsindelningen till en från rättsväsendets synpunkt lämplig tidpunkt på många håll är mycket begränsade. Hovrätten framhåller därvid, att nya

kommunindelningar i åtskilliga fall kan aktualiseras inom en snar framtid. Sådana ändringar kan göra det nödvändigt att samtidigt företa ändringar också beträffande domkretsarna.

Den ovisshet som nu råder om den framtida domkretsindelningen är enligt *häradshövdingeföreningen* och *Sveriges juristförbund* förenad med olägenheter från personalsynpunkt. Ett snabbt principbeslut angående domkretsindelningen förordas därför. Samtidigt framhålls emellertid att genomförandet av en ny domkretsindelning måste ske mjukt. Häradshövdingeföreningen förutsätter sålunda, att en ny indelning genomförs successivt och allteftersom chefsdomartjänster blir lediga eller ändringar sker i kommunindelningen.

Vissa närmare synpunkter i nu berörd fråga redovisas under avsnitt 4.1. och 4.3.

4. Övriga frågor

4.1. Ändringarnas konsekvenser för underrätternas personal

4.1.1. Nuvarande personalorganisation

Beträffande underrätternas nuvarande personalorganisation och antalet tjänstemän — rättsbildade och icke-rättsbildade — som tjänstgör vid underrätterna, får jag hänvisa till vad som anförts i avsnitt 3.1.1.

4.1.2. Domstolskommittén

I SOU 1963: 56 (s. 124) framhåller domstolskommittén, att ett successivt genomförande av en ny domkretsindelning är önskvärt bl. a. med hänsyn till de problem som ändringarna kan påräknas föra med sig för personalen vid domstolarna. Enligt kommittén kan sålunda flera chefsdomartjänster antas bli övertaliga och omflyttning av högre och lägre personal bli nödvändig. Det bör eftersträvas, att olägenheterna i dessa och andra avseenden mildras genom att tiden för en övergång till den nya indelningen inte görs alltför kort och genom att den bestäms olika från fall till fall, beroende på förhållandena i de olika domsagorna.

I SOU 1967: 4 (s. 63) har domstolskommittén på nytt berört de problem som kan uppkomma för underrätternas personal i samband med att en ny domkretsindelning genomförs.

När det gäller borgmästare eller häradshövding, påpekar kommittén, att ordinarie domare enligt 36 § regeringsformen är skyldig att underkasta sig förflyttning till annan jämställd domartjänst, om organisatoriska skäl påkallar det. Kommittén erinrar om de uttalanden som gjordes i samband med tillkomsten av nämnda bestämmelse och konstaterar, att dessa uttalanden lämnar öppet huruvida en borgmästare eller häradshövding vid organisatoriska ändringar kan åläggas förflyttning till ordinarie domartjänst vid annan underrätt, när den nya tjänsten inte är förenad med chefskap för domstolen. Enligt kommitténs mening måste man räkna med att förlusten av det administrativa chefskapet allmänt uppfattas som en tjänsteförsämring. Det antas därför, att en sådan anordning som regel inte vidtas utan vederbörande tjänstemans samtycke. Kommittén nämner också, att regeringsformen medger att domare placeras på indragningsstat, men anser att denna möjlighet bör komma i fråga endast rent undantagsvis, såsom när vederbörande har så kort återstående tjänstetid att en förflyttning till annan tjänst framstår som orimlig eller meningslös.

I fråga om annan domstolspersonal än borgmästare och häradshövding medför det enligt kommittén knappast några svårigheter, om flera mindre underrätter på samma ort förs samman till en större underrätt. Komplikationer kan däremot emotes i sådana fall då en ort upphör att vara säte för underrätt. Möjligheterna att även i fortsättningen bereda plats inom underrättsorganisationen åt den nuvarande personalen måste visserligen bedömas som förhållandevis goda. Emellertid kan det ombyte av bosättningsort som kansliindragningarna många gånger kan göra nödvändigt vålla svårigheter. Dessa går i första hand ut över personalen men kan även beröra domstolarnas verksamhet, eftersom arbetet på sina håll kan komma att hämmas av brist på yrkeskunnig kanslipersonal. Det önskvärda i att underlätta lösningen av de berörda personalfrågorna är ett av skälen till kommitténs ståndpunkt att den nya domkretsindelningen bör genomföras successivt och sträckas ut över en tämligen lång tidrymd.

4.1.3. Remissyttrandena

I remissyttrandena över 1963 års betänkande har från flera håll kraftigt understrukits betydelsen av att den nya domkretsindelningen genomförs successivt och att hänsyn tas till de praktiska förutsättningar som erbjuder sig att göra övergången så mjuk och smidig som möjligt. *Hovrätten för Västra Sverige* anser det angeläget, att tvångsförflyttning av domare i görlig mån undviks. Bl. a. bör eftersträvas, att domstolar inte sammanförs annat än då häradshövding- eller borgmästartjänsten i någon av dem blir ledig. Tingsdomare och rådman bör utan ansökningsförfarande erbjudas motsvarande tjänster i den nybildade domstolen. *Häradshövdingeföreningen* betonar, att man måste ta all hänsyn som är möjlig till den personal som kan bli berörd av indelningsändringarna.

Även vid remissbehandlingen av 1967 års betänkande har flera instanser instämt i kommitténs uppfattning, att man bör försöka underlätta lösningen av de nämnda personalfrågorna genom att genomföra den nya domkretsindelningen successivt och sträcka ut genomförandet över en tämligen lång tidrymd. I denna riktning uttalar sig *Svea hovrätt*, *Göta hovrätt*, *hovrätten för Nedre Norrland*, *hovrätten för Övre Norrland*, *häradshövdingeföreningen* och *Sveriges juristförbund*. Häradshövdingeföreningen och Sveriges juristförbund anser ett snabbt principbeslut angående domkretsindelningen önskvärt, eftersom rådande ovisshet i denna fråga är förenad med olägenheter från personalens synpunkt. Samtidigt framhålls emellertid att en ny indelning måste genomföras mjukt. Föreningen förutsätter, att domkretsändringarna genomförs successivt och allteftersom chefsdomartjänster blir lediga eller ändringar sker i kommunindelningen.

De problem som en ny domkretsreglering för med sig för den icke rättsbildade personalen vid underrätterna berörs bl. a. av *Svea hovrätt* och *TCO*.

Hovrätten framhåller, att erfarenheten visar att sådan personal ofta är ovillig att byta arbetsplats även om den nya arbetsplatsen ligger nära den tidigare, såsom när flera mindre underrätter på en ort byts mot en större. Än större blir enligt hovrätten problemen när ett underrättskansli dras in och göromålen förs över till underrätt på annan ort. Hovrätten instämmer i kommitténs uttalande, att ett byte av bosättningsort medför komplikationer för personalen och att arbetet i sådana fall kan komma att hämmas av brist på yrkeskunnig personal. Hovrätten anser det föreligga stor risk att domstolsväsendet vid indragning av underrättskanslier kommer att gå miste om yrkeskunnig kanslipersonal. I yttrandet från TCO förs fram liknande synpunkter. Det påpekas sålunda att biträdespersonalen ofta på grund av familjeskäl har begränsade möjligheter att flytta till annan ort när ett domstolskansli dras in. Eftersom avståndet till den nya kansliorten i allmänhet blir för stort för dagliga resor, blir följden ofta att berörd personal kommer att stå utan arbete. TCO anser att statsmakterna vid indragning av domstolskansli bör medverka till att gottgörelse enligt de principer som tillämpas på jämförliga fält ges till den biträdespersonal som av familjeskäl inte kan flytta till ny kansliort och som inte kan erbjudas annan statlig tjänst. Såsom exempel på åtgärder som statsmakterna kan vidta för att vid förflyttning av domstolskansli söka behålla kvalificerad personal nämner TCO ersättning för fördyrade rese- och levnadskostnader för tjänstgöring på annan ort. I det avseendet hänvisas till vad som förekom vid förstатligandet av polisväsendet.

4.2. Underrättsdomares tjänstgöring vid annan underrätt

4.2.1. Gällande ordning

Enligt 11 § första stycket statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274) är tjänsteman på vilken lagen är tillämplig skyldig att utöva annan statlig tjänst enligt bestämmelser som meddelas av Kungl. Maj:t. Sådana föreskrifter har meddelats i 18 § statstjänstemannastadgan den 3 december 1965 (nr 601). I denna paragraf föreskrivs skyldighet för den som innehar ordinarie, extra ordinarie eller extra tjänst att med frånträdande av utövningen av tjänsten utöva annan sådan tjänst hos myndighet eller inrättning inom samma verksamhetsområde eller bestrida göromål som ankommer på innehavare av sådan tjänst hos myndighet eller inrättning inom området. Tjänsteman är dock inte skyldig att under längre tid än sammanlagt tre månader av samma kalenderår utöva högre tjänst eller bestrida göromål som ankommer på innehavare av sådan tjänst.

Den ordning som sålunda i allmänhet gäller för statstjänstemans skyldighet att utöva annan tjänst är enligt uttryckliga undantag i 11 § första stycket statstjänstemannalagen och 18 § statstjänstemannastadgan inte till-

lämplig beträffande den som innehar ordinarie domartjänst. Sådan tjänsteman är enligt förstnämnda bestämmelse skyldig att utöva endast jämställd eller högre domartjänst vid den domstol han tillhör. I vilken utsträckning innehavare av ordinarie domartjänst vid allmän domstol är pliktig att utöva annan sådan tjänst vid samma domstol framgår av föreskrifterna om tjänstemännens åligganden i arbetsordningen för rikets hovrätter den 19 december 1947 (nr 960), domsagostadgan, rådhusrättsstadgan och arbetsordningarna för Stockholms och Göteborgs rådhusrätter samt rådhusrätten i Malmö.

För en särskild kategori tjänstemän med dömande verksamhet, nämligen vattenrättsingenjörerna, gäller en något annan ordning än för övriga domare. Enligt 11 kap. 3 § vattenlagen ankommer det på Kungl. Maj:t att bestämma om samme vattenrättsingenjör skall tjänstgöra vid mer än en vattendomstol. I enlighet härmed utnämns sådan tjänsteman till vattenrättsingenjör »vid rikets vattendomstolar». Samtidigt bestäms vid vilken vattendomstol han företrädesvis skall tjänstgöra.

I fråga om den som innehar icke-ordinarie domartjänst föreligger en förhållandevis vidsträckt skyldighet att utöva annan domartjänst än den egna, se 63 § arbetsordningen för rikets hovrätter, 14 och 15 §§ domsagostadgan samt 16 och 18 §§ rådhusrättsstadgan. Dessa bestämmelser gäller i stället för föreskrifterna i 18 § statstjänstemannastadgan, se 2 § stadgan.

Trots att uttrycket »utöva annan tjänst» i 11 § statstjänstemannalagen närmast åsyftar vikariat på annan tjänst, torde med hänsyn till bestämmelsens syfte denna även omfatta göromålsförordnande (jfr 3 § statstjänstemannastadgan och prop. 1965: 60 s. 159).

4.2.2. Ur förarbetena

I 1963 års departementspromemoria angående de offentliga tjänstemännens förhandlingsrätt (SOU 1963: 51) föreslogs en allmän bestämmelse om skyldighet för statstjänsteman att utöva annan tjänst som väsentligen överensstämmer med huvudregeln i 11 § första stycket statstjänstemannalagen. I fråga om innehavare av ordinarie domartjänst förordades den begränsningen, att sådan tjänsteman skulle vara skyldig att utöva endast jämställd eller högre domartjänst. Begränsningen angavs sammanhålla med domares särskilda ställning (SOU 1963: 51 s. 86).

Under remissbehandlingen av departementspromemorian framfördes viss kritik mot den föreslagna bestämmelsen om domares skyldighet att utöva annan tjänst (prop. 1965: 60 s. 163). JK förklarade, att det förflyttningskydd som tillerkändes ordinarie domare enligt då föreliggande (och numera genomförda) förslag till ny lydelse av 36 § regeringsformen skulle te sig illusoriskt, om dessa domare kunde åläggas att, utan begränsningar i tid eller på annat dylikt sätt, utöva annan domartjänst. Ämbetet ansåg sig därför inte kunna tillstyrka promemorieförslaget i vad det avsåg domare,

om inte skyldigheten begränsades och preciserades. Även *Svea hovrätt* ansåg, att bestämmelsen skulle öppna möjlighet till ett kringgående av det för domare stadgade förflyttningsskyddet. Enligt hovrättens mening borde i princip ordinarie domare inte kunna åläggas att utöva annan tjänst utanför den domstol där han var anställd. Om det av praktiska skäl skulle anses erforderligt att i lag föreskriva sådan skyldighet, borde den kunna åläggas bara i begränsad omfattning.

I prop. 1965: 60 gjordes i förhållande till promemorieförslaget den ändringen att ordinarie domares skyldighet att utöva annan tjänst begränsades till jämställd eller högre domartjänst vid den domstol han tillhör. Ändringen vidtogs under hänvisning till bestämmelsen om domares förflyttningsskyldighet i förslaget till ny lydelse av 36 § regeringsformen (prop. s. 164).

4.2.3. Tidigare förslag

1955 års domarutredning tog i sitt betänkande »Domartjänster i häradsrätt och hovrätt» (SOU 1956: 52) upp frågan om införande av skyldighet för ordinarie tingsdomare att tjänstgöra även vid annan domstol än den han tillhör (betänkandet s. 41—46 och 54—55). I syfte att förstärka domarorganisationen förordade utredningen en ökning av antalet ordinarie domartjänster i förening med en minskning av de icke-ordinarie domarnas antal.

Den föreslagna ökningen av antalet domare förutsatte enligt utredningens mening en viss elasticitet hos underrättsorganisationen i fråga om tingsdomares skyldighet att tjänstgöra i annan domsaga än den där hans tjänst var inrättad. Utredningen föreslog därför, att en tingsdomare skulle vara skyldig att utöver tjänstgöringen vid den egna domstolen biträda med domargöromål även i annan domsaga under samma hovrätt (s. k. delad tingsdomartjänst). Huruvida och i vilken omfattning denna vidsträcktare tjänstgöringsskyldighet skulle tas ut fick bero på omständigheterna i varje särskilt fall. Ändringar i tjänstgöringsskyldigheten skulle äga rum endast vid mera påtagliga och varaktiga förskjutningar i arbetsläget. För att markera detta föreslog utredningen att beslut om sådan tjänstgöringsskyldighet skulle fattas av Kungl. Maj:t. Ett sådant beslut fick i någon mån samma verkningar som en omreglering av de berörda domsagorna.

Förändring av tingsdomarens stationeringsort skulle enligt förslaget kunna ske endast under de förutsättningar som i allmänhet gällde för flyttning av ordinarie domare. I fråga om redan befintliga tingsdomartjänster borde den vidsträckta tjänstgöringsskyldigheten göras tillämplig i samband med innehavarens avgång.

Utredningen föreslog vidare en helt ny typ av tingsdomartjänster, som inte knöts till någon bestämd domsaga utan inrättades gemensamt för samtliga domsagor under en hovrätt (s. k. gemensamma tingsdomartjänster). Härigenom skulle det bli möjligt att ytterligare tillgodose principen att den

väsentliga delen av den dömande verksamheten bör utövas av ordinarie domare. En tingsdomare av detta slag skulle enligt en av hovrätten för viss tid eller tills vidare uppgjord plan biträda med domargöromål, regelmässigt i två eller tre domsagor, där det förelåg ett stadigvarande men till omfattningen begränsat behov av biträde med de egentliga domargöromålen. Tingsdomaren förutsattes vara stationerad i hovrättsstaden, vilket enligt utredningen borde påverka rekryteringen gynnsamt.

Över domarutredningens betänkande avgavs yttranden av nedre justitierevisionen, samtliga hovrätter, statskontoret, statens organisationsnämnd, stadsdomstolsutredningen, Sveriges advokatsamfund, häradshövdingeföreningen, stadsdomareföreningen och Sveriges juristförbund.

Vid remissbehandlingen utsattes förslaget om ordinarie tingsdomares tjänstgöringsskyldighet i flera domsagor för en hel del kritik. Särskilt kritiserades förslaget om inrättande av gemensamma tingsdomartjänster. En positiv inställning till detta förslag yppades dock från ett antal remissinstanser. *Göta hovrätt* (majoriteten) ansåg, att man kunde tänka sig att genomföra förslaget som ett provisorium. En liknande hållning intog *hovrätten för Västra Sverige* (majoriteten) och *hovrätten för Övre Norrland*, båda hovrätterna dock med förbehåll att tjänsterna blev extra ordinarie. Även *ordföranden i häradshövdingeföreningen* intog en positiv hållning till förslaget. *Statskontoret* och *statens organisationsnämnd* ansåg att ett par extra ordinarie, gemensamma tingsdomartjänster möjligen borde inrättas på försök. *Sveriges juristförbund* föreslog en ny typ av extra domartjänst med placering i hovrättsstad och uppgift att biträda i domsagor under hovrätten. Förslaget avsåg inte att skapa en gemensam tingsdomartjänst i egentlig mening utan fick betraktas som ett provisorium.

Förslaget om delade tingsdomartjänster fick ett något mera positivt mottagande än de gemensamma tingsdomartjänsterna. Utom de nyss angivna remissinstanserna, vilka uttalade sig i positiv riktning också beträffande delade tingsdomartjänster, ansåg *nedre justitierevisionen* att man kunde tänka sig att utsträcka tingsdomares tjänstgöringsskyldighet till annan domstol i de fall då hans arbetskraft inte togs i anspråk i full utsträckning i den egna domsagan. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* och *hovrätten för Nedre Norrland* framhöll, att man i undantagsfall möjligen kunde införa ett sådant system. Den sistnämnda hovrätten påpekade därvid, att det bara borde komma i fråga beträffande domsagor med gemensam kansliort. *Stadsdomareföreningen* hävdade, att det föreslagna systemet borde genomföras bara som en nödfallsåtgärd.

Den kritik som under remissbehandlingen riktades mot domarutredningens förslag följde i huvudsak tre linjer. Sålunda ifrågasattes om den föreslagna utformningen av tingsdomartjänsterna kunde anses stå i god överensstämmelse med det från rättsvårdens synpunkt viktiga kravet att domar-

na tillförsäkras en så vitt möjligt oberoende ställning. Vidare pekades på de organisatoriska och praktiska problem som förslaget gav upphov till. Slutligen underströks de rekryteringssvårigheter som kunde väntas uppkomma beträffande framför allt de gemensamma tingsdomartjänsterna. I samband härmed framhölls bl. a. att förslaget skulle leda till en mindre önskvärd differentiering mellan olika typer av tingsdomartjänster.

Under erinran om de personalförstärkningar som hade tillförts häradsrätterna uttalades i 1961 års statsverksproposition (prop. 1961: 1 bil. 4 s. 12; jfr prop. 1958: 1 bil. 4 s. 11) att domarutredningens delförslag rörande förstärkningar vid dessa domstolar fick anses slutbehandlat.

4.2.4. Domstolskommittén

I 1963 års betänkande framhåller domstolskommittén i samband med sina överväganden i domförhållningsfrågan, att om antalet domare i någon domkrets inte förslår för bildande av juristkollegium behovet av ytterligare domare får tillgodoses utifrån. Olägenheterna härav anser kommittén dock bli begränsade. Det kan nämligen antas, att antalet tvistemål, som behöver hänskjutas till särskild huvudförhandling, är ringa i en sådan domkrets. Dessutom kan man räkna med att domkretsar av denna mindre storlek blir sällsynta och kanske behöver förekomma endast övergångsvis (s. 91). Vid sina överväganden i fråga om domkretsarnas storlek anför kommittén, att underrätt vid behov av juristkollegium kan låna domare från annan domstol eller erhålla förstärkning från hovrätten. Som allmän regel bör dock gälla, att varje domstol har till sig knutet tillräckligt antal domare för ändamålet. Något ovillkorligt krav på att samtliga tre domare som behövs skall vara ordinarie torde inte böra uppställas. Som princip bör dock gälla att domarna är ordinarie. Undantag härifrån förutsätts om möjligt böra ske endast i den mån så påkallas vid semester eller annan ledighet för de ordinarie domarna eller från utbildningssynpunkt (s. 116). Vid framläggande av förslag till tingsnotarieorganisation vid rådhusrätterna förordar kommittén, att notarie i begränsad utsträckning skall kunna förordnas att tjänstgöra som ledamot vid handläggning av tvistemål och ärenden med juristkollegial sammansättning. Kommittén anser, att det från rättssäkerhetssynpunkt knappast kan möta betänkligheter, att notarie deltar i dömandet tillsammans med andra domare, som är erfarna. Mål eller ärende av vidlyftig eller svår beskaffenhet eller som annars kräver särskild erfarenhet bör dock undantas (s. 174).

Vid sina fortsatta överväganden i 1967 års betänkande har kommittén på nytt betonat sambandet mellan domförhållningsreglerna och domkretsarnas storlek. Kommittén nämner, att om minst tre lagfarna domare finns vid varje underrätt man undgår de besvärligheter som annars uppkommer när jurist-

kollegium skall bildas. Principiellt bör, om den juristkollegiala sammansättningsformen lagfästs, samtliga tre domare vara ordinarie (s. 56). Enligt kommitténs detaljförslag till domkretsindelning skall det finnas endast ett fåtal domkretsar med mindre antal domare än som behövs för ett juristkollegium av tre. Kommittén anser det önskvärt, att endomar- och tvådomar-domsagor, som ännu inte har omreglerats vid tiden för införande av enhetliga underrätter, ändras senast vid denna tidpunkt. I annat fall kan det bli nödvändigt att tillgodose kollegialiteten i domstolen genom anlitande av domare från annan underrätt eller genom att tillfällig arbetskraft ställs till förfogande från hovrätt. Båda utvägarna finner kommittén vara förenade med olägenheter (s. 66).

4.2.5. Remissyttrandena

I remissyttrande över 1963 års betänkande framhåller *hovrätten för Övre Norrland*, att det inte synes nödvändigt att alla tre ledamöterna i juristkollegium skall vara ordinarie domare. Med undantag för de svåraste och mest vidlyftiga målen kan det enligt hovrättens mening vara lämpligt, att tingssekreterare eller fiskal ingår som en av de tre domarna. Här för talar inte bara utbildningssynpunkten utan också det förhållandet, att det för en allsidig prövning av målet ibland kan vara värdefullt att i avgörandet deltar en ledamot med förhållandevis färsk teoretisk skolning. Hovrätten erinrar vidare om domstolskommitténs förslag, att tingsnotarie vid rådhusrätt skall kunna förordnas som ledamot av juristkollegium, och anser att samma ordning bör övervägas också för häradsrätternas del. Vare sig tjänstgöringen i domstol med juristkollegial sammansättning gäller häradsrätt eller rådhusrätt, lär det få ankomma på hovrätterna att inte meddela förordnanden för notarie annat än i lämpliga fall.

Hovrätten över Skåne och Blekinge antyder en annan lösning av eventuella övergångsproblem. Hovrätten föreslår, att de nya reglerna om domförelhet i tvistemål (och eventuellt också vissa andra föreslagna regler) väl antas av statsmakterna men förenas med sådana övergångsbestämmelser, att de genomförs på vissa platser omedelbart men på andra först efter hand som genom domsagoreglering och personalförstärkningar förutsättningar därför har skapats.

Frågan hur juristkollegium skall bildas i underrätter där det inte finns tre domare har också under remissbehandlingen av 1967 års betänkande berörts av några remissinstanser. *Svea hovrätt* anser lösningen att låna domare från hovrätt eller från någon angränsande underrätt för att på så sätt åstadkomma ett kollegium av tre domare böra tillgripas bara i undantagsfall. Ett sådant system skulle begränsa möjligheterna till fortlöpande samråd mellan domstolens ledamöter i mer komplicerade mål och skapa betydande administrativa svårigheter. Där flera underrätter finns på sam-

ma ort kan dock organisatoriska förutsättningar för ett lånesystem föreligga.

Göta hovrätt framhåller, att det torde vara förenat med olägenheter att åstadkomma juristkollegium i tvistemål genom att anlita domare från annan underrätt eller från hovrätt. Hovrätten påpekar emellertid att de mål i vilka juristkollegium kan beräknas bli aktuellt torde utgöra bara en mycket ringa del av det totala antalet tvistemål.

Sveriges juristförbund anser, att förutsättningar bör skapas för att juristkollegium med tre ordinarie domare skall kunna bildas också i tvådomarkretsarna. Detta bör enligt förbundet ske på frivillighetens grund genom överenskommelser om lämpligt avvägd ersättning när domare tjänstgör utanför den egna domkretsen. Förbundet anser, att det inte bör föreskrivas skyldighet för ordinarie domare att tjänstgöra också i annan underrätt.

4.3. Lokalhållningen

4.3.1. Nuvarande ordning

Skyldigheten att hålla sammanträdes- och kanslilokaler för de allmänna underrätterna är enligt gällande bestämmelser utformad som en kommunal angelägenhet. På landet har denna uppgift av ålder ankommit på invånarna i domkretsen, sammanslutna till en specialkommun. I städer med rådhusrätt har motsvarande uppgift lagts direkt på primärkommunen.

Den grundläggande bestämmelsen om lokalhållning åt *häradsrätt* är ett ålderdomligt stadgande i 26 kap. 4 § byggningsbalken. Detta innebär enligt rådande tolkning att tingslag har skyldighet att bygga och underhålla tingsbyggnad. Beträffande kanslilokaler finns närmare föreskrifter i lagen den 18 juli 1942 (nr 658) om bestridande av kostnaderna för domsagas kansli. Enligt denna lag skall tingslaget bekosta behövliga lokaler för häradsrättens kansli jämte möbler och andra sådana inventarier samt svara för uppvärmning, belysning och städning av lokalerna. Övriga omkostnader för häradsrätts kansli betalas av staten. Skyldigheten att hålla lokaler för häradsrätt brukar sammanfattas under benämningen tingshusbyggnadsskyldigheten. Enligt lag den 5 juni 1909 (nr 55 s. 1) angående skyldighet att deltaga i kostnaden för byggnad och underhåll av tingshus och häradsfängelse skall alla som betalar kommunalskatt inom tingslaget ta del i kostnaderna för tingshusbyggnadsskyldighetens fullgörande enligt samma grunder som gäller för erläggande av kommunalskatt. En särskild skatt, kallad tingshusmedel, tas alltså ut av tingslagets invånare. Vissa bestämmelser om förfarandet härvid har meddelats i förordningen den 31 december 1945 (nr 903) om utdebitering av tingshusmedel.

Beslutanderätten för invånarna i tingslaget (de tingshusbyggnadsskyldige) utövas i regel genom ombud, som väljs av fullmäktige i de kommuner som ingår i tingslaget. Förvaltningen och verkställigheten ombesörjs av

tingshusstyrelsen, som utses av ombuden. När tingslag sammanfaller med kommun, brukar dock kommunens egna organ fullgöra vad som ankommer på de tingshusbyggnadsskyldige. I dessa fall tas utgifterna för lokalhållningen åt häradsrätten vanligen upp i kommunens egen stat och bestrids med ordinarie skatteinkomster.

Tingslag kan enligt lagen den 18 april 1947 (nr 153) om tingshusbyggnadsskyldigheten i vissa fall, beroende på Kungl. Maj:ts förordnande, vara delat i tingshållningsdistrikt. Där sådan indelning förekommer, är den ekonomiska förvaltningen i princip uppdelad på distrikten. Vad som sägs i de särskilda lagarna om tingslag anses i dessa fall vara tillämpligt på distriktet. 1947 års lag reglerar också domkretsändrings inverkan på tingslags tillgångar och skulder. I 1 § första stycket i lagen har Kungl. Maj:t tillagts befogenhet att, när två eller flera tingslag förenas, meddela behövliga bestämmelser om villkoren för samgåendet, såvida inte tingslagen själva kan komma överens härom. Samma rätt anses tillkomma Kungl. Maj:t även när del av tingslag läggs samman med annan domkrets.

Lokalhållningen åt *rådhusrätt* regleras i 3 § lagen den 20 november 1964 (nr 645) med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannskapet för rådhusrätterna. I denna bestämmelse anges, att staden skall hålla erforderliga lokaler för rådhusrättens behov jämte möbler och andra sådana inventarier samt svara för uppvärmning, belysning och städning av lokalerna. Lokalhållningen i rådhusrättsstäderna har alltså samma omfattning som i domsagorna. Uppgiften sköts i rådhusrättsstäderna av dessa städers ordinarie organ. Utgifterna bestrids via stadens budget.

Enligt lag den 20 november 1964 (nr 647) med vissa bestämmelser angående *stads förenande med domsaga* äger Kungl. Maj:t i anslutning till förordnande om landsrättsläggning av stad meddela erforderliga föreskrifter beträffande stadens rättigheter och skyldigheter i förhållande till tingslaget samt meddela de bestämmelser i övrigt som landsrättsläggningen kan föranleda. I och med att en stad förenas med domsaga, förs den in under de regler som gäller i fråga om tingshusbyggnadsskyldighet. Finns flera tingslag i domsagan, bestämmer Kungl. Maj:t till vilket tingslag staden skall höra. Förordnande kan också ges att staden skall bilda eget tingslag.

I domstolskommitténs betänkande SOU 1963: 56 finns på s. 51—57 en redogörelse för lokalförhållandena inom underrättsorganisationen, sådana dessa gestaltade sig vid utgången av år 1962, och vidare en redogörelse för utredningar och förslag som förekommit fram till 1960-talet i fråga om lokalhållningsskyldigheten.

4.3.2. Stadsdomstolsutredningen

Stadsdomstolsutredningen, som enligt sina direktiv hade att överväga också frågan om lokalhållningens anordnande i underrättsorganisationen, föreslog i SOU 1961: 6 att tingslagen skulle avskaffas som bärare av bygg-

nadsskyldigheten och att denna i stället skulle läggas direkt på kommunerna i domkretsen. Kostnaderna skulle fördelas mellan kommunerna, enligt huvudregeln efter antalet skattekronor i de olika kommunerna. Formerna för handhavandet av lokalhållningen skulle kommunerna i första hand själva bestämma. I sista hand skulle länsstyrelse kunna förordna, att kommunerna skulle sammansluta sig till kommunförbund för genomförandet av uppgiften.

Vid *remissbehandlingen* blev utredningens förslag föremål för delade meningar. Ett stort antal remissinstanser avstyrkte förslaget. Flera remissinstanser ansåg, att det borde övervägas att låta staten överta kostnaderna för underrätternas domstolslokaler. För närmare detaljer i fråga om remissutfallet hänvisas till SOU 1963: 56 s. 58.

4.3.3. Domstolskommittén i SOU 1963: 56 och frågans behandling vid 1964 års riksdag

Som förut har nämnts behandlade domstolskommittén frågan om lokalhållningen åt underrätterna i samband med övervägandena om rådhusrätternas förstatligande i SOU 1963: 56.

Kommittén föreslår, att staten utfäster sig att överta lokalhållningen för samtliga underrätter, när en enhetlig underrättsorganisation skapas. Kommittén anser en reform av denna innebörd motiverad redan av det skälet att rättsvården är en uteslutande statlig angelägenhet, som inte till någon del bör belasta kommunerna. Kommittén nämner vidare, att en likformig fördelning av kostnaderna över hela landet är möjlig endast om staten svarar för dem. En sådan fördelning torde enligt kommittén böra eftersträvas. Betydelsen för rättsväsendets lokala förankring av lokalhållningsskyldighetens nuvarande utformning betvivlas av kommittén. I stället pekas på nämndinstitutionens betydelse i detta avseende.

Ett särskilt och vägande skäl för att staten bör överta lokalhållningen åt underrätterna är enligt kommittén det ställningstagande som från statsmakternas sida har skett i motsvarande avseende, när det gäller polis-, åklagar- och exekutionsväsendet. Administrativa och praktiska skäl liknande dem som därvid åberopades föreligger också på detta område. Kommittén pekar på de byggnadsproblem som kan väntas uppkomma i samband med en ny domkretsindelning och anser, att dessa lättare löses om en och samma huvudman svarar för all lokalhållning. Inte minst från ekonomiska synpunkter måste det vara mest ändamålsenligt, att den som bär ansvaret för personalkostnaderna också omhänderhar arbetslokalernas planering och utformning. Kommittén anser att det är svårt att finna en lämplig form för kommunernas handhavande av uppgiften och att detta belyses av stadsdomstolsutredningens förslag och yttrandena över det.

Kommittén behandlar inte närmare formerna för ett statligt övertagande

av lokalhållningsskyldigheten men anför vissa synpunkter i detta ämne. Sålunda anser kommittén, att lokalfrågan för rådhusrätterna synes få lösas på det sättet att staten tillförsäkras nyttjanderätt till de utrymmen som nu disponeras för domstolarnas behov. Tingshusen torde däremot, i de fall de alltjämt behövs för avsett ändamål, få överlåtas på staten med äganderätt. I annat fall skulle man bli tvungen att behålla nuvarande specialkommuner uteslutande för förvaltning av byggnaderna.

Kommittén ansåg det av praktiska skäl inte vara möjligt att genomföra ett förstatligande av lokalhållningen redan i samband med övertagandet av rådhusrätterna. Det ansågs också vara av värde att avvakta att den nya underrättsorganisationen och domkretsindelningen tog fastare form. Det blev härigenom bättre möjligheter att överblicka underrätternas lokalbehov.

Vid remissbehandlingen av domstolskommitténs förslag tillstyrktes eller lämnades detta utan erinran av det övervägande antalet remissinstanser. Till denna grupp hörde bl. a. *JK, kammarkollegiet, statskontoret, byggnadsstyrelsen, överståthållarämbetet, länsstyrelserna, Svenska kommunförbundet, Svenska stadsförbundet, stadsdomareföreningen, flertalet rådhusrätter* och en mindre del av de *tingshusbyggnadsskyldige* som yttrade sig. Överförandet av lokalhållningen på staten avstyrktes av bl. a. *Svea hovrätt, Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätterna för Västra Sverige och Övre Norrland, häradshövdingeföreningen samt flertalet av de tingshusbyggnadsskyldige* som yttrade sig. Några instanser ansåg det i varje fall inte för det dåvarande lämpligt att ta ställning i frågan. En närmare redogörelse för remissutfallet har lämnats i prop. 1964: 156 s. 43, till vilken hänvisas.

I nyssnämnda proposition, som gällde förstatligande av rådhusrätterna, intogs den ståndpunkten, att tingslagens nuvarande skyldigheter skulle behållas tills vidare och att lokalhållningen för rådhusrätt skulle åvila staden. Jag uttalade i anslutning härtill, att jag inte var beredd att tillstyrka kommitténs förslag, att staten skulle utfästa sig att överta lokalhållningsskyldigheten. Jag tillade, att detta ställningstagande inte behövde hindra att frågan prövades på nytt, när verkningarna av en ny underrättsorganisation och ändrad domkretsindelning i en framtid kunde överblickas.

Vid riksdagsbehandlingen yrkades motionsvis, att riksdagen skulle uttala att det principiella ansvaret för lokalhållningen åt underrätterna skulle åvila statsverket samt att frågan om de närmare formerna för statens övertagande av lokalhållningen fick tas upp särskilt (motionerna I: 826 och II: 1016). I utlåtande (nr 35) över propositionen och motionerna anförde första lagutskottet bl. a., att goda skäl kunde anföras både för ett statligt övertagande och ett behållande av nuvarande ordning beträffande

lokalhållningsskyldigheten. Emellertid borde den framtida domkretsindelningens inverkan på problemet närmare uppmärksammas. Vid genomförandet av en ny domkretsindelning kunde sådana olikheter i fråga om tillgång och behov av lokaler för domstolsväsendet uppstå, att lokalhållningsskyldigheten för vissa kommuner kunde bli oskäligt betungande och belastningen ojämnare fördelad än f. n. Till de skäl av principiell art, som kunde anföras för att lokalhållningen skulle åvila staten, skulle alltså i ett sådant läge komma också skäl av ekonomisk natur, från vilka man svårigen kunde bortse vid frågans bedömande. Enligt utskottets mening var det dock befogat att låta ståndpunktstagandet i frågan anstå, till dess principerna för en ny domkretsindelning hade fastslagits och därmed också kostnaderna för ett statligt övertagande kunde närmare preciseras. Utskottet förutsatte, att riksdagen i samband med behandlingen av principerna för domkretsindelningen skulle föreläggas förslag beträffande de närmare formerna för ett eventuellt statligt övertagande av lokalhållningsskyldigheten. På grund av det anförda och då det framlagda lagförslaget i lokalhållningsfrågan inte innefattade ett slutligt ståndpunktstagande, hemställde utskottet att riksdagen, med avslag på motionerna, skulle bifalla propositionen i denna del. Riksdagen beslöt i enlighet med utskottets hemställan (rskr 324).

Sedan propositionen hade godtagits av riksdagen utfärdades bl. a. de bestämmelser om rådhusrättsstads lokalhållningsskyldighet som tidigare har redovisats.

4.3.4. Domstolskommittén i betänkandet SOU 1967:4 och remissyttranden över det

I 1967 års betänkande har domstolskommittén inledningsvis erinrat om sitt tidigare förslag om förstатligande av lokalhållningen men inte anlagt ytterligare synpunkter på denna fråga. Kommittén har däremot — vid sina överväganden i fråga om en ny domkretsindelning — starkt betonat lokalproblemens betydelse i detta sammanhang. Kommittén framhåller, att det kan påräknas att underrätternas nuvarande lokalutrymmen i åtskilliga fall blir otillräckliga, när nya domkretsar skapas, medan utrymmena på andra håll inte vidare eller endast i begränsad utsträckning behöver tas i anspråk för domstolsändamål. Om flera mindre underrätter på en ort byts ut mot en större, torde lokalfrågan dock kunna ordnas förhållandevis lätt. Även om inte något av de domstolskanslier som finns är tillräckligt stort att rymma hela den nya underrätten står möjligheten öppen att, åtminstone under en övergångstid, alltså använda samma utrymmen som underrätterna tidigare totalt förfogat över på orten. För en underrätt, som måste öka sin personal utan att annan domstol på samma ort dras in, finner kommittén lokalproblemet kunna bli besvärande, eftersom de lokaler som en underrätt

nu disponerar oftast blir otillräckliga för en större domstol. Om- eller nybyggnad torde enligt kommittén ofta vara enda lösningen.

I anslutning till kostnadsberäkningar, som läggs fram i betänkandet (s. 176), redovisar kommittén i en särskild bilaga en inventering av det fastighetsbestånd som torde friställas, om kommitténs detaljförslag till ny domkretsindelning genomförs. Enligt sammanställningen i denna bilaga skulle, när detaljförslaget har genomförts helt, 25 tingshus innehållande både kansli- och sessionslokaler bli obehövliga och ytterligare 21 tingshus med kansli- och sessionslokaler inte finna användning inom domstolsväsendet för annat än tingssammanträden. Kommittén beräknar vidare, att i 13 städer med rådhusrätt de för rådhusrätten nu nyttjade lokalerna efter omorganisationen inte längre kommer att användas för domstolsändamål.

Brandförsäkringsvärdet av de tingshus som kan nedläggas helt anges till omkring 32 milj. kr. Motsvarande värde i fråga om de tingshus som i fortsättningen skulle användas endast för sammanträden anges till omkring 28 milj. kr.

Genom minskning av antalet tingsställen utanför kansliorten beräknar kommittén, att ytterligare 32 tingshus blir obehövliga för domstolsväsendet. Brandförsäkringsvärdet av dessa fastigheter uppgår till cirka 16 milj. kr.

Som en jämförelse till de nu återgivna siffrorna kan nämnas, att antalet tingshus i landet år 1962 var 144 och att brandförsäkringsvärdet av dessa då beräknades uppgå till omkring 120 milj. kr. (SOU 1963: 56 s. 51—52).

Med utgångspunkt från sitt förslag till ny domkretsindelning beräknar kommittén, att nybyggnad av domstolslokaler blir erforderlig på sannolikt 12 orter. Under antagande att kostnaden för ny domstolsbyggnad i dessa fall genomsnittligt uppgår till 3,5 milj. kr., beräknar kommittén det totala nybyggnadsbeloppet till 42 milj. kr. att fördelas över en period av åtta år.

Kommittén redovisar också en sammanställning av fall, där mera kostnadskrävande ombyggnadsarbeten torde komma att behövas. Kostnaderna för ombyggnadsarbeten beräknas ligga vid 12 milj. kr. Arbetena skulle komma att utföras över en tioårsperiod.

Kommittén erinrar slutligen om den utredning som f. n. pågår om automatisk databehandling på inskrivningsväsendets område och framhåller, att resultatet av denna utredning kan få betydelse för inskrivningsavdelningarnas och därmed för underrätternas hela lokalbehov. Detta utgör enligt kommitténs mening ett skäl att iaktta viss försiktighet vid genomförandet av byggnadsprogrammet.

Vid remissbehandlingen av SOU 1967: 4 har några remissinstanser tagit upp lokalhållningsfrågan.

Svenska stadsförbundet erinrar sålunda om vad som förekom i frågan vid riksdagsbehandlingen 1964. Med åberopande av första lagutskottets uttalan-

den förutsätter förbundet, att frågan nu åter tas upp till behandling. Enligt förbundet bör principen därvid vara att ansvaret för lokalhållningen, däri inbegripet den personal som behövs för skötseln av domstolslokaler, skall åvila statsverket såsom huvudman för domstolsväsendet. *Svenska kommunförbundet* understryker i sitt yttrande behovet av att frågan om lokalhållningen snarast möjligt regleras genom att staten övertar ansvaret för denna.

Svea hovrätt erinrar om att hovrätten i yttrande över kommitténs tidigare betänkande anförde, att det i första hand borde övervägas att bevara de hittills rådande formerna för lokalhållningens utövande och att en ordning med statsbidrag kunde tänkas såsom komplement. Mot bakgrund av kommitténs översikt i 1967 års betänkande över de kostnader som de domstolsbyggnadsskyldige skulle belastas med vid genomförande av kommitténs förslag till domkretsindelning anser hovrätten numera, att det inte är rimligt att belasta kommunerna med de betydande merkostnader som uppstår. Det förefaller i stället nödvändigt att statsbidrag lämnas, särskilt som inte alla kommuner berörs av de föreslagna indelningsändringarna. På sikt bör man enligt hovrättens mening tänka sig att staten helt övertar lokalhållningsskyldigheten för underrätterna. Hovrätten vill nu ansluta sig till kommitténs uttalande i 1963 års betänkande att det måste vara mest ändamålsenligt, inte minst från ekonomiska synpunkter, att den som bär ansvaret för personalkostnaderna också har hand om arbetslokalernas planering och utformning. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* vidhåller däremot sin tidigare uttalade uppfattning i denna fråga. Med tanke på de stora investeringar i domstolslokaler som kan bli behövliga vid en ny domkretsindelning vill hovrätten betona vikten av att tingshusbyggnadsskyldigheten behålls i samma former som hittills i alla sådana fall när domkretsen inte består endast av en kommun som lämpligen kan svara för domstolslokaler genom sin vanliga fastighetsförvaltning. Hovrätten anser att all erfarenhet talar för att de nuvarande tingshusstyrelserna fullgör sina uppgifter effektivt, snabbt och billigt.

4.4. Övriga åtgärder för att göra underrätterna enhetliga

Av de redogörelser som har lämnats i det föregående framgår, att det även efter det att staten har övertagit huvudmannaskapet för rådhusrätterna finns flera betydelsefulla skillnader mellan de båda nuvarande underrättsformerna som måste beaktas, om underrättsorganisationen skall göras likformig. Sålunda har nämnts den olikhet som hänför sig till reglerna om häradsrätts resp. rådhusrätts sammansättning vid särskild huvudförhandling i tvistemål. Vidare har olikheten mellan häradsrätter och rådhusrätter när det gäller domkretsindelningen och lokalhållningen berörts.

Häradsrätterna och rådhusrätterna är emellertid även i övrigt organiserade på olika sätt. Bl. a. finns olikheter beträffande de ordinarie domarnas

titlar och beträffande fördelningen av arbetsuppgifterna mellan dem. I det avseendet kan hänvisas till vad som har anförts i avsnittet 3.1.1. om underrätternas nuvarande organisation och beträffande de olika administrativa författningar som gäller för å ena sidan häradsrätterna och å andra sidan rådhusrätterna. Skall en enhetlig underrättsorganisation skapas, måste sådana skillnader av organisatorisk art som de nu antydda avskaffas och likformiga administrativa författningar införas.

Utöver vad som nu har nämnts behövs för att genomföra enhetlighet i underrättsorganisationen ändringar i ett stort antal författningar. Sålunda måste nuvarande olikheter mellan regler, som direkt avser den ena eller andra underrättsformen elimineras. Vidare måste uppmärksammas sådana fall där olika regleringar gäller för stad med rådhusrätt och för annat område. Bland de viktigare författningar som från dessa synpunkter sett bör bli aktuella för ändringar är lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning av domstolsärenden, lagsökningslagen den 20 december 1946 (nr 808), konkurslagen, föräldrabalken, lagen den 3 juni 1932 (nr 170) med särskilda bestämmelser om handläggning av inskrivningsärenden, lagen den 12 maj 1917 (nr 269) om fastighetsbildning i stad, lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om delning av jord å landet, vattenlagen, sjölagen, tryckfrihetsförordningen och lagen den 22 april 1949 (nr 164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål.

Här kan nämnas att kommunalrättskommittén har framfört ett uppslag till åtgärder för att åstadkomma en mera enhetlig underrättsorganisation (SOU 1967: 58 s. 99). Detta uppslag kommer dock inte att prövas i det följande.

5. Departementschefen

5.1. Allmänna synpunkter

De allmänna underrätternas organisation har varit föremål för uppmärksamhet och överväganden sedan ganska lång tid. Av min redogörelse i det föregående framgår, att frågan om domkretsarnas omfattning har övervägts flera gånger under innevarande århundrade, dock utan att några mer djupgående reformer har skett. Vidare har frågan om underrätternas sammansättning i olika mål uppmärksamats vid flera tillfällen och i all synnerhet under förarbetena till den stora rättegångsreformen. Man tog vid dennas genomförande ett viktigt steg mot likformighet mellan de två underrättsformerna genom att införa nämnd i grövre brottmål även i rådhusrätt. Ytterligare ett steg mot likformighet togs under 1950-talet då gemensamma regler för häradsrätt och rådhusrätt infördes i fråga om s. k. liten nämnd i brottmål. Frågan om gemensamma regler för sammansättningen vid särskild huvudförhandling i tvistemål återstår dock ännu olöst.

När det gäller andra frågor beträffande underrätternas organisation har flera viktiga reformer ägt rum under 1900-talet. Någon mera genomgripande eller allsidig omprövning har dock inte skett. En sådan var på tal under förarbetena till rättegångsreformen, men man fann att frågan om en omorganisation i det sammanhanget borde inskränkas till vad som var nödvändigt för att rättegångsreformen skulle kunna genomföras. Frågan om en mera ingripande omorganisation ansågs alltså böra anstå i avvaktan på att rättegångsreformen blev genomförd och vann stadga. Sedan 1950-talets början har åtskilligt utredningsarbete förekommit, varvid utredningarnas uppgifter har varit att ompröva olika delar av den stora frågan om underrätternas organisation och arbetsformer. Jag vill sålunda erinra om det arbete som har bedrivits inom 1951 års rättegångskommitté, inom utredningen om domarbanans utformning, inom stadsdomstolsutredningen och slutligen inom domstolskommittén. Även andra utredningar har behandlat mer eller mindre omfattande organisationsfrågor beträffande underrätterna.

För att få underlag för en samlad bedömning av frågan om underrättsorganisationen på grundval av det utredningsmaterial som dittills hade framlagts, kompletterat med ytterligare överväganden beträffande ämnen som ännu inte hade utretts, tillkallades år 1961 de sakkunniga som sedermera antog namnet domstolskommittén. När i direktiven angavs att dessa sakkunniga skulle göra en samlad bedömning, uteslöts inte att de skulle kunna ta upp vissa delfrågor till behandling särskilt och lägga fram förslag till delreformer. Kommittén har också tagit fasta på detta och lagt fram för-

slag dels år 1963 i fråga om rådhusrätternas förstatligande, om underrätts domförhet vid särskild huvudförhandling i tvistemål, om principerna för en ny domkretsindelning och om statens övertagande av lokalhållningsskyldigheten inom underrättsorganisationen, dels år 1967 beträffande domkretsindelningens närmare utformning. Det förstnämnda förslaget genomfördes genom 1964 års lagstiftning om statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna. Prövningen av övriga förslag från år 1963 fick dock anstå, främst därför att rådhusrätternas övergång till verksamhet under statens huvudmannaskap skulle kunna ske med minsta möjliga ändringar i deras arbete och på sådant sätt att reformen kunde genomföras utan störningar. Den nya ordningen för rådhusrätterna har nu tillämpats i flera år. Något hinder mot att nu ta upp de grundläggande frågorna beträffande underrättsorganisationen föreligger alltså inte. Den pågående kommunindelningsreformen har dessutom gjort det nödvändigt att nu ta upp dessa frågor.

Kommunindelningsreformen, som antogs år 1962, innebär i huvudsak följande. På grundval av indelningssakkunnigas förslag har fastställts planer för en ny indelning av landet i kommuner (SFS 1964: 162). Planerna syftar till att ange den lämpligaste indelningen i kommuner med hänsyn främst till befolkningsförhållanden, den ekonomiska utvecklingen och de kommunala förvaltningsuppgifternas omfattning och beskaffenhet. De nuvarande omkring 900 kommunerna eller delar därav har enligt planerna förts samman till 281 kommunblock. Meningen är att indelningen i kommunblock skall ligga till grund för de ändringar i kommunindelningen som aktualiseras i fortsättningen. Sammanslagningar av kommuner har redan ägt rum i vissa fall och flera kommer att ske den 1 januari 1969. Ytterligare ett flertal är att påräkna den 1 januari 1971.

Kommunindelningsreformen och dess grunder har stor betydelse för domkretsindelningen både i formellt och reellt hänseende. Domkretsindelningen bygger på kommunerna som de minsta byggstenarna, och i den principen finns det enligt min mening inte någon anledning att göra ändring. Men eftersom de planerade större kommunerna ofta omfattar kommuner eller kommundelar som är belägna inom skilda domkretsar, leder kommunindelningsreformens genomförande till att åtskilliga av de nuvarande domkretsarna bryts sönder. Den nybildade kommunen måste föras till den ena eller andra domkretsen, vilket — om inte grunderna för domkretsindelningen justeras — leder till att vissa domkretsar växer kraftigt medan andra minskas så att de inte kan anses erbjuda underlag för rationella domstolsenheter. Sådana effekter på domkretsindelningen är att påräkna framför allt genom de kommunsammanslagningar som väntas ske den 1 januari 1971. För att undvika en sådan utveckling måste domkretsindelningen ses över.

Kommunindelningsreformen medför sålunda att frågan om ny domkretsindelning för underrätterna måste tas upp nu. Eftersom den nuvarande in-

delningen i domkretsar måste betraktas som otidsenlig, är en översyn önskvärd också av andra skäl än kommunindelningsändringarna. Den revision av domkretsindelningen som kommunindelningsreformen framtvingar bör därför inte begränsas till ofrånkomliga justeringar av domkretsarna, utan man bör begagna tillfället att nu dra upp riktlinjerna för en framtida indelning som på längre sikt kan påräknas bli ändamålsenlig. Förslag till sådana riktlinjer har lagts fram av domstolskommittén och jag anser att dessa förslag nu bör tas upp till prövning. Eftersom frågan är av grundläggande betydelse för den framtida underrättsorganisationens utformning, bör de allmänna grunderna för den framtida domkretsindelningen föreläggas riksdagen för godkännande.

En fråga som har nära samband med domkretsarnas utformning är vilken sammansättning underrätterna skall ha i skilda mål. Därvid är bl. a. av intresse i vad mån juristkollegium — dvs. en sammansättning med flera lagfarna domare — skall användas i allmänna tvistemål som går till särskild huvudförhandling. Om alla underrätterna i sådana mål skall ha en sammansättningsform med flera lagfarna domare, påverkar detta grunderna för domkretsindelningen, eftersom domkretsarna i så fall helst bör göras så stora att de bereder arbete för tillräckligt antal lagfarna domare. När ställning nu tas till domkretsfrågan, bör alltså den nämnda domförhållningsfrågan också tas upp till prövning. Förslag i ämnet har lagts fram av domstolskommittén år 1963 och har blivit föremål för en omfattande remissbehandling.

Även när det gäller vissa speciella mål av civilmålskaraktär föreligger viktiga frågor till prövning. Sålunda har tidigare i dag förslag till fastighetsbildningslag remitterats till lagrådet. I det sammanhanget tog jag inte upp frågan om vilka domstolar som skall pröva fastighetsbildningsmålen. Frågan bör i stället prövas i samband med frågan om underrätts sammansättning i tvistemål i allmänhet.

I anslutning till fastighetsbildningsmålen har man anledning att beakta även vissa andra mål av närliggande beskaffenhet. Jag åsyftar då särskilt expropriationsmålen, vilka i många avseenden har gemensamma drag med fastighetsbildningsmålen och vilkas handläggning därför bör i stort följa samma linjer. Ytterligare en kategori mål som har släktdrag med de nu berörda är immissionsmålen. I fråga om dessa mål är det visserligen för tidigt att nu göra något ställningstagande rörande lämplig domstolsorganisation, eftersom ny lagstiftning på dessa rättsområden f. n. förbereds. Emellertid bör man vid utformningen av domstolsorganisationen för fastighetsbildningsmålen ta hänsyn till det önskvärda i att denna organisation utformas så att den kan lämpa sig även för expropriations- och immissionsmål. Därvid bör även beaktas att det längre fram kan finnas anledning att överväga om också vattenmålen bör handläggas i en liknande ordning.

Även sammansättningen i brottmålen bör uppmärksammas i detta sammanhang. Både de allmänna tvistemålen och de speciella tvistemålskatego-

rier som jag nyss har berört aktualiserar frågan om lekmannainflytandets utformning. Den frågan finner jag böra tas upp även när det gäller brottmålen. Det bör betonas att nämndmedverkan f. n. har ojämförligt mycket större betydelse, kvantitativt sett, vid brottmålsrättsskipningen än vid tvistemålsrättsskipningen. F. n. deltar nämnd vid prövningen av omkring 60 000 brottmål årligen, medan motsvarande siffra för tvistemålens del är omkring 3 000. Till utgångspunkt för prövningen i nu berört avseende bör tas stadsdomstolsutredningens förslag i SOU 1961:6 och de synpunkter i anslutning därtill som har kommit fram vid remissbehandlingen och i senare sammanhang.

Det är sålunda flera frågor av grundläggande betydelse för underrättsorganisationen som nu bör tas upp till prövning. Att i praktiken genomföra en ny organisation av underrätterna är, som jag senare kommer att utveckla närmare, en uppgift som bör lösas successivt. Den nya lagstiftning som skall gälla för den framtida organisationen bör träda i kraft vid en tidpunkt när det kan bedömas att man kan börja realisera den nya organisationen. I det avseendet är man i väsentlig mån bunden genom de förut omtalade kommunsammanslagningarna som beräknas ske den 1 januari 1971 och vilka, som nämnts, förutses bryta sönder nuvarande domkretsindelning på flera håll. I princip torde man sålunda böra sikta på att den lagstiftning som här kommer i fråga bör träda i kraft den 1 januari 1971. Jag återkommer senare till vissa frågor om ett tidigare ikraftträdande i vissa hänseenden. I fråga om domstol för fastighetsbildningsmål ligger frågan om tiden för ikraftträdandet annorlunda till. Den nya fastighetsbildningslagen avses träda i kraft den 1 januari 1972 och det är först vid den tidpunkten som de berörda domstolarna kommer att behöva fungera för fastighetsbildningsmålens vidkommande. Emellertid bör beaktas också att lagstiftningsarbetet beträffande immissioner bedrivs med sikte på ikraftträdande den 1 juli 1969. Det kan tänkas att den domstolsorganisation som nu utformas för fastighetsbildningsmålens del kommer att anses lämpad också för immissionsmål, och i så fall bör den kunna tas i anspråk för sistnämnda mål redan den 1 juli 1969.

Innan en ny organisation kan genomföras är det åtskilliga författningsmässiga och organisatoriska problem som måste lösas. Dessa kommer jag att beröra något i det följande, dock utan att gå in närmare på dem. Vad det nu gäller är att slå fast allmänna riktlinjer för en ny underrättsorganisation och då särskilt att behandla dels vissa grundläggande lagstiftningsfrågor, dels grunderna för den framtida domkretsindelningen.

Till grund för överväganden i de olika frågor som nu skall behandlas bör ligga vissa gemensamma synpunkter och målsättningar. Härom vill jag anföra följande.

Det föreligger nu en oenhetlighet i underrättsorganisationen genom att vi

har häradsrätter resp. rådhusrätter vilka är olika organiserade i en del avseenden och delvis har att tillämpa skilda regler. Som riktmärke för domstolskommitténs arbete angavs i direktiven att underrättsorganisationen skall vara likformig och rättsskipningen därmed likvärdig i hela riket samt att den nuvarande skillnaden mellan land och stad skall bringas att upphöra. Domstolskommittén har lagt denna princip till grund för sina förslag. Vid remissbehandlingen av förslagen har så gott som alla remissinstanser anslutit sig till principen. Jag anser det ställt utom diskussion att det sedan länge föreliggande önskemålet om en likformig underrättsorganisation nu bör förverkligas.

I de nämnda direktiven angavs också, att en förutsättning vid översynen av domstolsväsendet var att rättsskipningens tyngdpunkt även i fortsättning- en skall ligga i underrätterna och att dessas ställning och funktion borde stärkas ytterligare. Det torde inte råda delade meningar om att man vid underrättsorganisationens utformning bör försöka tillgodose dessa synpunkter så långt det är möjligt. Särskilt vill jag understryka, att reformer i den riktningen är av stort värde ur processekonomisk synpunkt. Fullföljds- frekvensen måste antas minska, om man gör underrätterna starkare. Det ligger i de enskildas intresse att processer i så liten utsträckning som möjligt skall behöva föras i mer än en instans. Det är också ett statsfinansiellt intresse att minska belastningen på överinstanserna.

Ett utmärkande drag för underrättsorganisationen är att de allmänna underrätternas kompetens är mycket vidsträckt. I direktiven för domstolskommittén uttalades att underrätternas vidsträckta kompetensområde i princip borde behållas. Det sades också att det syntes vara av vikt att man inte gjorde principiella skillnader mellan underrätternas inbördes kompetens. Jag anser att man i dagens läge inte har någon anledning att frångå den hittills gällande principen om en mycket vidsträckt kompetens för de allmänna underrätterna. Emellertid föreligger det ett visst behov av att koncentrera vissa slag av mål av mera speciell karaktär till ett mindre antal domstolar. Redan nu har vi i fråga om ägodelningsmål, expropriationsmål och vattenmål den ordningen, att de tas upp av specialdomstolar. Vissa andra mål såsom sjömål, tryckfrihetsmål och patentmål, går till särskilt utsedda allmänna underrätter. Enligt det föreliggande förslaget till ny hyreslagstiftning gäller vidare att hyrestvister i princip skall tas upp av endast en underrätt inom varje län.

Mål av nu angivna typer har ofta speciella drag, och de kräver i någon mån en specialisering hos dem som skall bedöma dem, i synnerhet som det inom landet som helhet förekommer endast ett mera begränsat antal mål av varje sådan typ. Det är därför av värde om målen kan koncentreras till jämförelsevis få domstolar vars domare därmed får att handlägga ett ej alltför ringa antal mål och på det sättet blir förtrogna med vederbörande ämnesområde. Det är enligt min mening önskvärt att fortsätta på den utveckling

som redan har inletts beträffande vissa av de nämnda måltyperna, nämligen att man koncentrerar handläggningen av målen till vissa av de allmänna underrätterna. Ett riktmärke bör emellertid vara att vår restriktiva inställning när det gäller att skapa specialdomstolar i egentlig mening behålls och att man eftersträvar att de domare som sysslar med de nämnda specifika slagen av mål också har kontakt med allmänna tvistemål och brottmål. Därför anser jag att principen bör vara att man uppdrar handläggningen av berörda mål till endast vissa av de allmänna underrätterna. För sådana underrätter bör föreskrivas att de skall ha särskild sammansättning vid handläggning av just dessa mål, men i övrigt bör de arbeta som underrätterna i allmänhet.

En synpunkt av betydelse i detta sammanhang är att det är ett allmänt intresse att domarkårens mångsidighet bevaras. Under det fortsatta arbetet för underrättsorganisationens genomförande anser jag att det bör uppmärksammas i vad mån det är möjligt att åstadkomma en viss cirkulation bland underrättsdomarna på så sätt att både ordinarie och andra domare som finns vid andra underrätter än dem, som handlägger de särskilda typerna av mål, kan beredas tillfälle att då och då medverka i handläggningen av sådana mål. Det är från rekryterings- och utbildningssynpunkter viktigt att så många domare som möjligt får kontakt med de berörda måltyperna och de rättsområden som de hör till.

I fråga om underrätternas framtida organisation är ytterligare en mångfald faktorer att beakta. Företrädesvis har de betydelse när det gäller att bedöma vilken storlek domstolsenheterna och domkretsarna bör ha. Jag går inte in på dessa frågor i detta sammanhang, eftersom jag i det följande i ett särskilt avsnitt behandlar frågan om domkretsindelningen.

Jag vill emellertid redan i detta sammanhang förutskicka att man möter åtskilliga ovissa faktorer när det gäller att bedöma vilken arbetsbelastning som kommer att åvila underrätterna i framtiden. Jag behöver bara peka på brottslighetens utveckling. Under senare år har förekommit en avsevärd ökning av antalet brottmål vid underrätterna. Det är vanskligt att göra någon bedömning vilken utveckling man har att förutse på det området längre fram. Självfallet kan det också beträffande andra kategorier göromål vara svårt att bedöma vilken arbetsbörda de kan komma att medföra. Som exempel kan nämnas hyresmål enligt den nya hyreslagstiftningen och mål enligt kommande immissionslagstiftning.

Även framtida lagstiftning måste påräknas komma att påverka arbetskvantiteten vid de allmänna underrätterna. Jag tänker inte bara på möjligheten att göromålskategorier lyfts bort från domstolarna (som t. ex. skett eller satts i fråga beträffande ett stort antal smärre brottmål, jfr prop. 1966: 100 och 1968: 82 samt de utredningsdirektiv som har meddelats beträffande handläggningen av mål om lindrigare brott, se Post- och Inrikes tidningar den 24 februari 1968) eller att nya kommer till. Jag åsyftar också ändringar som bygger på att nya tekniska hjälpmedel står till buds och kan möjliggöra

rationellare arbetsmetoder. Särskilt den pågående utredningen om inskrivningsväsendet och föreliggande planer på att utnyttja ADB inom inskrivningsväsendet får betydelse i detta avseende. Det pågående arbetet kan tänkas leda till att uppläggningsen av arbetet inom inskrivningsväsendet ändras avsevärt. Det bör därvid framhållas att också byggnadsfrågornas läge förändras, eftersom nuvarande lokaler är anpassade efter det utrymme och de arkivmässiga hänsyn som inskrivningsarbetet kräver. Jag vill också peka på det arbete som nu pågår med att bygga upp ett rättsväsendets informationssystem. Det är ännu för tidigt att yttra sig närmare om vilka rationaliseringsvinster detta kan leda till för underrätterna.

I nuvarande läge finns det inte möjligheter att förutse hur ändringar av nu antydd art kommer att påverka arbetsvolymen hos underrätterna. Man är i allt väsentligt hänvisad till att bygga på redan vunna erfarenheter när man bedömer vilken storlek och vilken organisation underrättsenheterna bör ha. Detta hindrar inte att man, när riktlinjerna för den nya underrättsorganisationen dras upp, bör eftersträva att utforma de nya domstolsenheterna så, att de kan antas motsvara de organisatoriska krav som den kommande samhällsutvecklingen kommer att ställa på dem. Man kan därvid inte bortse från att utvecklingen inom praktiskt taget alla områden av offentlig verksamhet, liksom inom den privata företagsamheten, har gått mot större enheter och mot en närmare samordning av skilda enheter. Det föreligger otvivelaktigt redan nu behov av ändringar i sådan riktning även beträffande underrättsorganisationen. Det kan inte uteslutas att den framtida utvecklingen kan leda till ett än mer accentuerat behov i sådana avseenden.

Utredningsarbete bör inledas beträffande de organisationsfrågor som kommer upp i samband med ett genomförande av den organisation, vars huvuddrag jag i det följande kommer att föreslå. En arbetsgrupp bör inrättas inom justitiedepartementet med uppgift att utreda och utarbeta förslag i sådana organisatoriska frågor. Som jag senare kommer att behandla närmare är avsikten bl. a. att denna arbetsgrupp skall arbeta med frågor som hänger samman med det praktiska genomförandet av en ny domkretsindelning och leda de regionala utredningar som behöver föregå domkretsindelningens slutliga fastställande.

De frågor som kommer att anförtros åt den nämnda arbetsgruppen är således huvudsakligen av organisatorisk karaktär. Som jag senare kommer att beröra bör gruppen dessutom framlägga förslag till sådan lagstiftning som behövs om lokalhållningen för underrätterna förstärkt. De lagstiftningsfrågor i övrigt som hänger samman med underrättsorganisationen tas i huvudsak upp i det följande eller i en kommande departementspromemoria, vars innehåll jag kommer att beröra närmare i det följande.

Det återstår dock andra viktiga lagstiftningsfrågor som gäller domstolsväsendet. Jag åsyftar framför allt överrättsprocessen och spörsmål som avser grunderna för överrätternas organisation. Vidare återstår att för dom-

stolsväsendet såsom helhet bedöma frågan om domarutbildningen och domarkårens utformning. Utredning behövs också rörande frågan om att inom domstolsväsendets ram skapa ett alternativ till nu förekommande skiljemannaförfarande. Jag anser att domstolskommittén bör inrikta sitt arbete på de nu angivna frågorna med uppgift att skyndsamt framlägga förslag i de olika delarna. Jag kommer senare att anmäla fråga om tilläggsdirektiv för kommittén.

Jag vill slutligen i korthet sammanfatta de förslag jag avser att lägga fram i det följande.

Enhetliga regler föreslås för underrätternas sammansättning vid särskild huvudförhandling i tvistemål i allmänhet. Förslaget innebär, att den juristkollegiala sammansättning med minst tre och högst fyra lagfarna domare som nu förekommer i rådhusrätt görs tillämplig för alla allmänna underrätter. Denna sammansättning skall gälla såsom grundform också i familjerättsmål och familjerättsliga ärenden men beträffande dem skall ytterligare övervägas om en subsidiär möjlighet att ha nämndsammansättning bör gälla.

Beträffande underrätternas sammansättning i brottmål i allmänhet föreslås att en enhetlig nämndsammansättning införs i stället för de två olika nämnder som nu finns. Enligt förslaget skall nämnden i normalfallet bestå av fyra och i särskilt vidlyftiga mål av högst fem nämndemän. Vidare föreslås sådana ändringar i omröstningsreglerna att röstvärdet för enskild nämndemans röst ökas. Dessutom föreslås att nämndeman skall ges rätt att få skiljaktig mening antecknad i rättens protokoll.

Andra föreslagna ändringar i RB går ut på att underrättsorganisationen skall göras enhetlig.

Vidare läggs fram förslag till en lag om fastighetsdomstol. Förslaget innebär bl. a. att en allmän underrätt i varje län eller region skall vara fastighetsdomstol och i sådan egenskap pröva fastighetsbildningsmål. Den skall därvid ha särskild sammansättning, nämligen i regel två lagfarna domare, en tekniker och två nämndemän. I vad mån fastighetsdomstolen skall uppta även andra mål och ärenden med anknytning till fast egendom kommer att prövas under det fortsatta lagstiftningsarbetet på berörda rättsområden.

Som redan nämnts anges också vissa allmänna riktlinjer för den framtida domkretsindelningen, vilka bör föreläggas riksdagen till godkännande.

5.2. Underrätterna och deras sammansättning i olika slag av mål

5.2.1. Sammansättningen i tvistemål i allmänhet

Förut har nämnts, att olikhet mellan häradsrätts och rådhusrätts domföreläggelse i allmänna rättegångsmål numera föreligger endast såvitt angår särskild huvudförhandling i tvistemål. Vid sådan förhandling är häradsrätt domför

med lagfaren ordförande och nämnd, medan rådhusrätt har juristkollegial sammansättning med tre eller högst fyra domare.

Det är nödvändigt att denna olikhet undanröjs, om — såsom är avsikten enligt vad jag förut har anfört — en likformig underrättsorganisation skall kunna åstadkommas. För att ge en uppfattning av frågans proportioner kan nämnas följande siffror. Av de 45 000 à 50 000 tvistemål som underrätterna årligen har handlagt under senare år är det bara 5 000 à 5 500 som har avgjorts efter särskild huvudförhandling. Antalet som har handlagts av häradsrätt och alltså med nämnd har varit 2 600—3 000 per år, medan juristkollegium vid rådhusrätt har handlagt 2 200—2 600 årligen. Vid båda domstolstyperna har andelen familjerättsmål utgjort omkring 40 % av hela antalet mål som gått till särskild huvudförhandling.

Frågan om underrätts sammansättning vid särskild huvudförhandling i tvistemål får anses mycket grundligt belyst genom den behandling frågan har fått först i stadsdomstolsutredningens betänkande jämte remissbehandlingen av detta och därefter i domstolskommitténs förslag och remissyttrandena däröver. Man kan i den förda diskussionen urskilja fyra huvudprinciper, om vilka så gott som genomgående synes råda enighet. Dessa är följande.

1. Avgörande för bedömningen vilka domförhållsregler som skall gälla bör i första hand vara rättsvårdande synpunkter. Organisatoriska och administrativa faktorer måste anses sekundära i sammanhanget.

2. I tvistemål som går till huvudförhandling bör, liksom vid annan handläggning, gälla likformiga domförhållsregler för häradsrätt och rådhusrätt.

3. För huvudförhandlingar, som inte äger rum i den förenklade form som avses i 42 kap. 20 § andra stycket RB, bör även i fortsättningen gälla principen att rätten skall vara sammansatt av flera domare.

4. Tyngdpunkten av rättsskipningen skall vara förlagd till första instans. Det bör inte komma i fråga att rättsskipningens standard försvagas i någondera av underrättstyperna.

Oavsett att dessa gemensamma utgångspunkter för bedömningen har förelegat, har meningarna brutit sig om vilken sammansättningsform som är att föredra i berörda mål. I den diskussion som därvid har förts om valet mellan de två nu förekommande sammansättningsformerna har — liksom när det vid tidigare tillfällen har varit fråga om nämnds medverkan i brottmål — återopats olika synpunkter om vad som är av särskilt värde hos den ena och den andra sammansättningsformen. Då dessa synpunkter har behandlats ingående i de aktuella betänkandena och även berörts av flera remissinstanser, torde det räcka med att kort erinra om dem.

Beträffande sammansättningen lagfaren ordförande jämte nämnd brukar ett viktigt drag anses vara att den möjliggör ett samspel mellan yrkesdomarens fackmässiga betraktelsesätt och nämndemännens synpunkter, grundade på praktisk erfarenhet av olika verksamhetsformer och levnadsför-

hållanden. En ofta framförd synpunkt är vidare att nämnden anses kunna tillföra domstolen Orts- och personkännedom, men den synpunkten anses numera i allmänhet inte spela större roll. En annan synpunkt, vars bärkraft visserligen är svår att fastställa men som inte har ansetts kunna frångämnas betydelse, är att deltagande av nämnd i rättsskipningen är ägnad att stärka allmänhetens förtroende för domstolarna.

Deltagande av nämnd anses inte vara av samma värde i alla slag av mål. Nämndemännens förmåga att tillföra domstolen erfarenheter och synpunkter, som främjar en god prövning av målen, skiftar alltefter målens karaktär. Mål som huvudsakligen avser uppskattning av storleken av inträffad skada, prövning huruvida visst handlingssätt är att anse som ovarsamt och andra liknande bedömningsfrågor brukar anses lämpade för handläggning med nämnd. Nämnddeltagandet tillmäts givetvis inte samma värde i mål vari rättsfrågor dominerar. Detsamma anses gälla i mål där det förekommer mycket omfattande utredning och särskilt invecklade bevisfrågor, som fordrar att domaren under handläggningen har en klar uppfattning om utredningens betydelse för bedömningen av rättsfrågorna och därför en förtrogenhet med målets juridiska aspekter.

Överväganden av det slag som har antytts ligger bakom den allmänna uppfattningen att medverkan av nämnd har sitt största värde i brottmål. I dem anses lekmannen ha goda förutsättningar att på grundval av egna erfarenheter och åsikter bilda sig en mening i de frågor som kommer under bedömande såsom t. ex. i bevis- och straffmättningsfrågor. Som skäl för ett annat synsätt beträffande tvistemålen har åberopats särskilt att dömandet i vissa av dem kräver stort juridiskt kunnande och stor erfarenhet, ingående studier av materialet i målet samt av litteratur och rättsfall. Den enskilde nämndemannen anses därför ha mindre förutsättningar än yrkesdomaren att i sådana mål bilda sig en självständig uppfattning, vilket gör hans möjligheter att utöva inflytande begränsade. Ett motargument brukar vara att det inte är särskilt vanligt med tvistemål som innehåller invecklade rättsfrågor eller är komplicerade av annan anledning.

Juristkollegiets fördelar brukar, som framgår av det nyss sagda, särskilt framhållas i fråga om tvistemål med mera kvalificerade rättstillämpningsfrågor. Nämnden anses ofta sakna den kännedom om gällande rätts innehåll som fordras för att följa förhandlingen i sådana mål och få grepp om tvistemålen. Den juristkollegiala sammansättningen anses därför innebära större garanti för en säker rättsskipning och objektivt riktiga avgöranden i sådana mål. Ofta understryks därvid värdet av det meningsutbyte som vid juristkollegiets prövning förekommer mellan domarna. Beträffande mål med mycket omfattande eller invecklat utredningsmaterial åberopas likartade synpunkter. Genom sin utbildning och träning är yrkesdomaren bättre skickad än lekmannen att skaffa sig en överblick över ett vidlyftigt material och bedöma i vad mån detta är relevant. Mål där skälighetsbedömningar

och andra inte renodlat rättsliga frågor dominerar brukar som nämnts an- ses lämpade för handläggning med nämnd. Emellertid torde knappast från något håll göras gällande att sådana mål av juristkollegium handläggs eller bedöms sämre än av en lagfaren ordförande och nämnd.

Frågan är då vad man i skilda sammanhang under senare tid har gjort för värdering av de nu nämnda faktorerna när det har gällt att ange i vad mån någon av de båda sammansättningsformerna, allmänt sett, bör ges företräde framför den andra i tvistemål.

Till en början bör därvid erinras om att riksdagen både år 1942 och år 1951 hade att ta ställning till förslag att för rådhusrätternas del nämndsammansättning skulle ersätta den juristkollegiala sammansättningen i tvistemål i allmänhet resp. — vid det senare tillfället — i familjerättsmål. Vid båda tillfällena avvisade riksdagen förslagen.

Stadsdomstolsutredningens överväganden i frågan utmynnade i att rådhusrätt och häradsrätt ansågs böra bestå vid sidan av varandra, var och en med sin nuvarande sammansättning bibehållen i tvistemålen. Bakom detta ställningstagande låg i huvudsak följande synpunkter. I kvalificerade tvistemål ansågs den juristkollegiala sammansättningen ge större garantier för en säker rättsskipning. Att avskaffa sådan sammansättning i större städers domkretsar skulle där i tvistemål av krävande beskaffenhet innebära en försvagning av rättsskipningen, vilket inte borde komma i fråga. Beträffande andra domkretsar ansågs däremot juristkollegiets företräden i mer kvalificerade tvistemål inte utgöra tillräcklig anledning att överge nämnds-systemet. Därvid åberopades flera skäl (jfr 2.1.3). Det gjordes dock inte gällande, att nämndsammansättningen skulle leda till säkrare rättsskipning i tvistemålen i sist berörda domkretsar.

Remissbehandlingen av stadsdomstolsutredningens förslag visade en stark opinion mot utredningens tanke att behålla dualismen i underrättsorganisationen. I fråga om valet av sammansättningsform vid särskild huvudförhandling i tvistemål var det en klar övervikt till förmån för juristkollegial sammansättning. Det kan i det sammanhanget anmärkas, att endast ett litet fåtal av det stora antalet remissinstanser uttryckte någon sympati för att kompromisvis behålla båda de aktuella sammansättningsformerna med någon form av valfrihet i det särskilda fallet.

Det resonemang som domstolskommittén förde i 1963 års betänkande ledde till slutsatsen, att den juristkollegiala sammansättningen i tvistemål allmänt sett är att föredra. De huvudsakliga argumenten som åberopades till stöd härför återkommer jag strax till. Emellertid fanns inom kommittén och dess rådgivande nämnd också andra meningar, vilket föranledde kommittén att anta att det för det dåvarande var utsiktslöst att få ett förslag om juristkollegial sammansättning i olika tvistemål genomfört. Därför förordades system med valfrihet mellan de aktuella sammansättningsformerna.

Även om en väsentlig del av remissinstanserna i yttrandena över domstols-

kommitténs betänkande utgick från kommitténs förslag om alternativa sammansättningsformer, gav remissutfallet besked om vilken sammansättningsform som enligt det helt övervägande antalet instanser borde ges företräde allmänt sett. Det var även denna gång den juristkollegiala sammansättningen.

Vid remissbehandlingen av domstolskommitténs betänkande av år 1967 förekom ytterligare uttalanden som innebar starkt förordande av den juristkollegiala sammansättningen och i första hand gick ut på att detta skulle vara den enda sammansättningsformen. Av dem som var positiva till nämnd-sammansättningen var det inte någon som gick längre än att denna ansågs böra finnas som ett alternativ till den juristkollegiala sammansättningen. Av särskilt intresse får anses vara, att häradshövdingeföreningens styrelse — som i sina yttranden nu och tidigare talat för nämndalternativet som grundform — omtalar, att en enkät bland föreningens medlemmar har givit vid handen att meningarna till förmån för den ena resp. den andra sammansättningsformen har fördelat sig ganska jämnt.

Den nu lämnade översikten av de uppfattningar som har kommit till uttryck får anses visa, att det numera är en klar övervikt till förmån för den juristkollegiala sammansättningen, när det gäller att ge ett av de två alternativen företräde framför det andra.

För min del vill jag konstatera, att det i och för sig inte kan påstås annat än att erfarenheterna av båda sammansättningsformerna är goda. Att formligen leda i bevis att den ena sammansättningsformen har fungerat bättre än den andra låter sig inte göra. När det gäller att väga mot varandra sammansättning med nämnd resp. med juristkollegium kommer i väsentlig utsträckning subjektiva värderingar in i bilden. Remissutfallet får anses ge ett ganska starkt belägg för att vars och ens åsikt i frågan i huvudsak präglas av den anknytning vederbörande har till den ena eller den andra sammansättningsformen eller arbetsformer som är besläktade med endera av dem. Det torde vara betecknande, att bland dem som föredrar sammansättningen med juristkollegium återfinns stadsdomareföreningen och samtliga rådhusrätter och att bland dem som förordar sammansättningen lagfaren domare med nämnd återfinns häradshövdingeföreningens styrelse, kommunförbundet och kommunala organ. En sådan företeelse är i och för sig naturlig. Från denna synpunkt torde det dock finnas anledning att särskilt uppmärksamma advokatsamfundets uppfattning, eftersom denna organisation representerar en yrkeskår som har anledning att dagligen komma i beröring med båda systemen. Samfundet har under de senaste 17 åren yttrat sig fyra gånger i sammansättningsfrågan och har därvid genomgående uttalat sig till förmån för den juristkollegiala sammansättningen. Från väsentligen samma synpunkt kan sägas, att även hovrätternas mening är intressant, eftersom de har att överpröva avgöranden från båda underrättstyperna och alltså

har vissa jämförelsemöjligheter. Fem av de sex hovrätterna anser, att den juristkollegiala sammansättningen är att föredra, medan den sjätte lämnar frågan öppen (Göta hovrätt, se under 2.1.6—7).

Även om man inte vill skjuta advokatsamfundets och hovrätternas åsikter i förgrunden, är det klart, att stort avseende måste fästas vid att remissopinionen bedömd som helhet visar en klar övervikt för alternativet med juristkollegial sammansättningsform.

Vidare vill jag peka på vissa argument i domstolskommitténs resonemang, vilka jag anser vara tungt vägande. Detta resonemang, som gällde frågan vilket sammansättningsalternativ som allmänt sett är att föredra, ledde som nämnts till att majoriteten stannade för den juristkollegiala sammansättningen (SOU 1963: 57 s. 91—97). De synpunkter jag åsyftar är följande. Ett avskaffande av den juristkollegiala sammansättningen skulle enligt majoritetens mening onekligen innebära en försvagning av rättsskipningen i tvistemål av krävande beskaffenhet. Med hänsyn till att det är förhållandevis få tvistemål, som avdöms efter särskild huvudförhandling, skulle det inte minska lekmannainflytandet i rättsskipningen som helhet så mycket, om dessa tvistemål handläggs uteslutande av juristkollegium. Den inträngande behandling av problemen, som juristkollegiet möjliggör, kan inte ersättas av en domares samråd med lekmän, även om sådant samråd kan vara berikande i olika hänseenden. Genom ett juristkollegium tillförs domstolen en större fond av juridiskt kunnande och erfarenhet i domarvärv. Finns däremot i domstolen bara en lagfaren domare, blir avgörandet väsentligen beroende av denne enda persons förutsättningar att handskas med uppgiften. En given förutsättning för den pågående översynen av domstolsväsendet är att rättsskipningens tyngdpunkt även i fortsättningen skall ligga i underrätterna. En allmän målsättning är vidare att underrätternas ställning och funktion inom domstolsväsendet ytterligare stärks. Med denna målsättning kan enligt majoriteten den juristkollegiala sammansättningen inte undvaras. En sådan sammansättning anses vidare vara en förutsättning för att, som åligger kommittén, söka skapa ett processinstitut som kan erbjuda ett användbart alternativ till skiljemannaförfarandet.

Jag vill för min del ansluta mig till de nu redovisade synpunkterna. I det sammanhanget vill jag erinra om att även stadsdomstolsutredningen underströk att ett avskaffande av den juristkollegiala sammansättningen måste anses innebära en försvagning av rättsskipningen i tvistemål av krävande beskaffenhet och att detta vore oförenligt med målsättningen att rättsskipningens tyngdpunkt skall ligga hos underrätterna.

På grund av vad jag nu har anfört anser jag, att den juristkollegiala sammansättningen måste ges företräde i den mån det gäller att för tvistemålen i allmänhet välja mellan de två sammansättningsformerna.

Frågan är då om valet mellan sammansättningsformerna bör träffas för hela tvistemålsfältets vidkommande eller om det går att differentiera mel-

lan mål av olika slag. En differentiering skulle i så fall i första hand kunna tänkas ske genom att man försöker klart avgränsa vissa kategorier tvistemål som anses särskilt lämpade för prövning med nämnd och i vilka juristkollegium inte skulle medföra nämnvärt större säkerhet i rättsskipningen eller andra fördelar.

Domstolskommittén har undersökt även denna fråga (SOU 1963: 56 s. 93). Kommittén — som i den punkten är enhällig — har emellertid kommit till resultatet, att det inte är möjligt att på ett tillfredsställande sätt avskilja vissa bestämda grupper av mål för handläggning med nämnd. Kommitténs uppfattning i det avseendet har inte mött några invändningar under remissbehandlingen år 1963. Vid remissbehandlingen av 1967 års betänkande berörde däremot Svea hovrätt och Göta hovrätt möjligheterna att avgränsa vissa tvistemålstyper för handläggning med nämnd, dock utan att ge något uppslag hur en avgränsning borde göras. Min åsikt i frågan skall jag strax redogöra för, men dessförinnan bör behandlas domstolskommitténs vidare argumentering i saken.

Kommittémajoriteten intog den principiella ståndpunkten att, då det inte hade lyckats att utskilja vissa för nämndsammansättning särskilt lämpade mål, samtliga tvistemål vid särskild huvudförhandling skulle handläggas av juristkollegium. Eftersom enighet härom inte kunde nås inom kommittén, bedömde den det som utsiktslöst att ett förslag av denna innebörd för det dåvarande skulle kunna genomföras. I stället fann sig kommittén böra föreslå den förut berörda lösningen med alternativa sammansättningsformer, innebärande ett system med valfrihet mellan den juristkollegiala sammansättningen och sammansättningen lagfaren ordförande och nämnd, dock med endera sammansättningsformen som huvudregel. I frågan vilken sammansättningsform som skulle anges i huvudregeln rådde olika meningar inom kommittén.

Jag vill fästa uppmärksamheten vid att det från en del håll har ifrågasatts, om inte vissa domstolar borde undantas från den sålunda föreslagna ordningen med valfrihet. Synpunkter av denna innebörd kommer till synes hos vissa reservanter inom kommittén och inom dess rådgivande nämnd. De ifrågasatte sålunda, att de största rådhusrätterna skulle undantas från den föreslagna ordningen och i stället behålla juristkollegium som enda sammansättningsform. Till stöd för en sådan uppfattning återopades främst att stora och invecklade tvistemål är vanligare i de största städerna och vidare att det torde uppkomma svårigheter att få lämpliga nämndemän i tillräckligt antal. Under remissbehandlingen har motsvarande synpunkter framförts av bl. a. Stockholms och Göteborgs rådhusrätter, dock endast för det fall att sammansättningen lagfaren domare med nämnd skulle bli grundform för underrätts sammansättning i tvistemålen. Mot den nu redovisade uppfattningen talar dock med stor styrka, att dess konsekvenser blir att man delvis skulle uppge den riktlinje som i direktiven angivits för domstolskommitténs arbete och som i övrigt har rätt stor enighet om, nämligen att un-

derrättsorganisationen skall vara likformig och att det skall gälla alltigenom enhetliga domförhållningsregler.

Förslaget att det generellt över hela tvistemålsfältet skulle gälla valfrihet mellan två alternativa sammansättningsformer har godtagits eller lämnats utan erinran av flertalet remissinstanser vid remissbehandlingen år 1963. Remissutfallet i den delen måste dock tolkas med försiktighet. Som jag nyss har nämnt var det vid remissbehandlingen av stadsdomstolsutredningens betänkande två år tidigare endast ett fåtal av remissinstanserna som uttryckte någon sympati för att kompromissvis behålla båda sammansättningsformerna med någon form av valfrihet i det särskilda fallet. Detta förtjänar att framhållas, eftersom väl knappast någon av remissinstanserna då kan ha förbisett denna möjlighet som ju diskuterades — men förkastades — redan på 1920-talet av processkommissionen. Att flertalet remissinstanser vid remissbehandlingen av domstolskommitténs betänkande år 1963 accepterade en ordning, som skulle innebära alternativa sammansättningsformer, torde i väsentlig mån förklaras av att de då utgick från domstolskommitténs antagande att enighet om viss sammansättningsform inte kunde påräknas och att det var utsiktslöst att för det dåvarande få ett förslag om juristkollegial sammansättning genomförd. Däremot anser jag det inte sannolikt, att själva principen om valfrihet i fråga om sammansättningsformerna ansågs ha ett egenvärde. Flera yttranden under remissbehandlingen av 1967 års betänkande (2.1.7.) visar också en mera kritisk och i vissa fall direkt avvisande inställning till systemet med valfrihet.

Jag vill för egen del framhålla, att en ordning med alternativa sammansättningsformer kan anses acceptabel i vissa begränsade processuella sammanhang. Vi har redan nu utrymme för sådan ordning i vissa fall där det har ansetts av värde att kunna variera sammansättningen när målens karaktär ger särskild anledning till detta. Som exempel vill jag nämna möjligheten att enligt 42 kap. 20 § RB ta upp ett tvistemål till huvudförhandling inför ensamdomare och vidare möjligheten att handlägga ett brottmål med nämnd, trots att det formellt faller inom ensamdomarkompetensen (jfr prop. 1966: 100 s. 118—119). Att man sålunda av praktiska skäl har tillåtit variationsmöjligheter i vissa särskilda sammanhang är *en sak*. Att upphöja valfriheten mellan olika sammansättningsformer till princip för samtliga tvistemål vore däremot något helt annat. Visserligen skulle en sådan åtgärd tillgodose önskemålet om en enhetlig reglering av domförhållningsfrågan för alla underrätterna. Men regleringens innehåll skulle ju bli sådant att man ingalunda kunde påräkna enhetlighet i arbetsformerna. Det väsentligaste i arbetet på att förenhetliga underrättsorganisationen måste dock vara att själva arbetsformerna i verkligheten blir enhetliga, inte bara att reglerna blir det. De föreslagna reglerna medför risk för oenhetlighet av nytt slag, nämligen att lika mål kan bli handlagda med olika sammansättningar, t. o. m. inom samma domstol. En sådan splittring i den allmänna rättegångs-

ordningen är ägnad att väcka större betänkligheter än den som föranleds av den nuvarande dualismen i underrättsorganisationen.

På grund av det anförda anser jag att det föreslagna systemet med valfrihet mellan alternativa sammansättningsformer inte kan godtas såsom grundregel för tvistemål i allmänhet. Eftersom den juristkollegiala sammansättningen enligt vad som har sagts i det föregående allmänt sett måste ges företräde framför sammansättningen lagfaren ordförande och nämnd, talar det hittills anförda för att RB:s regler för domförhet vid särskild huvudförhandling i tvistemål ges innebörden att samtliga underrätter därvid skall ha juristkollegial sammansättning.

Emellertid återstår frågan om det är möjligt att avgränsa vissa kategorier tvistemål som anses särskilt lämpade för handläggning med nämnd och i vilka juristkollegium inte skulle medföra nämnvärt större säkerhet i rättsskipningen eller andra fördelar. Som nämnts besvarade domstolskommittén den frågan nekande, och kommitténs uppfattning har inte mött några invändningar från remissinstanserna eller föranlett dem att föreslå någon avgränsning i berört hänseende.

Enligt min mening bör man ändå inte stanna härvid. Starka skäl talar för att man bör överväga den angivna frågan ytterligare. Sålunda är det bl. a. av traditionsskäl önskvärt att lekmanamedverkan inte helt upphör i den allmänna tvistemålsrättsskipningen. Vidare bör det förut förda resonemanget, som har lett till företräde för juristkollegial sammansättning, inte undanskymma det värde lekmannasynpunkterna anses ha i vissa slag av mål. Ytterligare bör beaktas den från olika håll framförda synpunkten, att juristkollegial sammansättning i vissa typer av mål skulle innebära en överorganisation och medföra att flera kvalificerade yrkesdomare skulle tas i anspråk för mål, vars beskaffenhet inte motiverar detta. Dessutom är i sammanhanget att ta hänsyn till att tvistemålssammansättningen naturligen bör vara normerande för rättens sammansättning vid prövning av domstolsärenden. Då dessa typiskt sett är betydligt enklare än målen, är det viktigt att se till att man inte för deras handläggning ger rätten en överkvalificerad sammansättning.

Till att börja med vill jag i den aktuella frågan nämna möjligheten att göra en skillnad mellan dispositiva och indispositiva mål och att på ena eller andra sättet åstadkomma lekmanamedverkan i de sistnämnda. Domstolskommitténs skäl att avvisa denna gränsdragning (SOU 1963: 56 s. 93—94 och 2.1.5. i det föregående) anser jag dock helt övertygande, och en sådan gränsdragning bör alltså inte komma i fråga.

Här kan inskjutas såsom en närmast lagteknisk synpunkt att RB är utformad med utgångspunkt från att däri skall ges generella regler för brottmål och tvistemål i allmänhet, och i fråga om tvistemålen görs inte längre gående differentiering än att man skiljer på dispositiva och indispositiva mål. I den mån för någon särskild, mer begränsad målgrupp speciella pro-

cessuella bestämmelser behövs, är detta ett ämne som enligt principerna för RB bör regleras i den lagstiftning som behandlar det särskilda rättsområdet (se t. ex. 15 kap. GB, 20 kap. FB, vissa bestämmelser i 14, 19, 22 och 23 kap. ÄB, 11 kap. KL och 38 kap. BrB). I enlighet med det anförda bör RB:s regler för domförhet i underrätt vid särskild huvudförhandling i tvistemål ges innebörden, att underrätterna därvid skall ha juristkollegial sammansättning. Frågan om bibehållande av lekmannamedverkan i vissa slag av tvistemål bör sålunda från lagteknisk synpunkt ses som en fråga i vad mån i annan lagstiftning än RB bör ges särskilda regler om sammansättning vari lekmän ingår.

I flera typer av tvistemål är lekmannamedverkan att påräkna. I det avseendet vill jag först erinra om att jag i det följande kommer att behandla frågan om särskild sammansättning av allmän underrätt som skall fungera som fastighetsdomstol. Därvid kommer att föreslås att bland rättens ledamöter skall ingå också nämndemän. Dessa domstolar skall enligt förslaget pröva fastighetsbildningsmål. För de nuvarande rådhusrättsstädernas del blir det en nyhet att lekmän deltar i prövningen av dessa mål. Ytterligare mål som nu ankommer på ägodelningsrätt (jfr under 2.3.2.) förutses komma att föras till fastighetsdomstolarna. Vidare kommer att framgå, att även expropriationsmål med fördel kan föras till fastighetsdomstolarna, ehuru den frågan ännu inte är mogen för definitivt ställningstagande på grund av pågående utredningsarbete. Dessutom behandlas frågan om att under det fortsatta lagstiftningsarbetet ta upp till prövning, om vissa immissionsmål, vattenmål och vissa andra eller alla tvister med anknytning till fast egendom lämpligen kan föras till fastighetsdomstolarna. I mål av dessa slag, vari allmänna intressen mestadels bryter sig mot enskilda eller skilda allmänna intressen står mot varandra, är lekmannainflytandet av särskilt värde.

Underrätt i särskild sammansättning med lekmannainslag handlägger också tryckfrihetsmål, patentmål och sjöförklaringar, och beträffande dem kommer inte i fråga att minska detta inslag. Frågan om domstolsorganisationen för allmänna sjörättsmål kommer att utredas inom den närmaste tiden.

Av det nu anförda framgår, att lekmannainflytandet i tvistemålsrättskipningen kommer att bestå i åtskilliga typer av mål.

Emellertid är det ytterligare en viktig grupp mål, för vilken jag anser att det bör övervägas att behålla en möjlighet att ha medverkan av nämnd. Jag åsyftar familjerättsmålen, varvid jag menar mål om sådana ämnen som regleras i GB och FB. Man möter här mål av den art som i diskussionen om sammansättningsformer framför allt torde ha åsyftats när det talats om mål som är lämpade för handläggning med nämnd. Till betydande del torde målen dessutom vara sådana att det knappast kan hävdas, att juristkollegierna skulle medföra större säkerhet i rättsskipningen eller andra fördelar. Reservation får dock göras beträffande vissa mål, särskilt sådana

med internationell anknytning (jfr SOU 1963: 56 s. 94). Att med bestämda kriterier avgränsa mål vari handläggning med nämnd är lämplig, synes dock vanskligt. Man torde bli hänvisad till att lägga bedömningen i detta avseende i rättens hand.

När det gäller berörda mål, har man ytterligare att ta hänsyn till den — bl. a. av riksdagen godtagna — uppfattningen att parterna ofta hellre ser att målen handläggs av juristkollegium än av domstol med nämndsammansättning (jfr 1LU 1951: 17, SOU 1961: 6 s. 66 och SOU 1963: 56 s. 94). På grund härav torde inte böra komma i fråga att överväga att ge en reglering av frågan om nämnds medverkan i dessa mål annan innebörd än att sådan medverkan får förekomma endast om parterna samtycker därtill (jfr konstruktionen i 42 kap. 20 § andra stycket RB).

I och för sig torde det inte vara några större svårigheter att enligt de nu antydda riktlinjerna utforma behövliga bestämmelser i GB och FB. Jag anser mig emellertid inte böra ta upp denna fråga till slutlig prövning utan föregående remissbehandling. En departementspromemoria i ämnet kommer därför att utarbetas inom justitiedepartementet och remissbehandlas.

Till min åsikt att ytterligare remissbehandling bör ske bidrar att en annan närliggande fråga bör tas upp samtidigt, nämligen följande. Under domförhetsfrågans tidigare behandling har som nämnts diskuterats synpunkten, att det för vissa måls vidkommande möjligen kan anses vara en överorganisation att ha juristkollegium. Den synpunkten ger anledning till frågan, om det inte är en överorganisation att över huvud taget kräva flera domares — alltså även nämndemäns — medverkan vid prövning av vissa enklare mål, som enligt gällande rätt kräver huvudförhandling. Det synes mig motiverat att överväga en försiktig vidgning av ensamdomarkompetensen i tvistemål. Jag avser att låta förslag i det avseendet inflyta i den nyss nämnda departementspromemorian.

I nära samband med de sist behandlade frågorna står frågan om under-rätts sammansättning i familjerättsliga domstolsärenden. Även här finns det anledning att överväga frågan om möjlighet att använda nämndsammansättning och om gränserna för ensamdomarkompetensen. I dessa frågor avser jag också att låta utarbeta förslag som kommer att inflyta i den nämnda departementspromemorian.

Jag har velat nämna den sålunda planerade departementspromemorian, eftersom den delvis kommer att behandla frågan om lekmannainslag på betydelsefulla områden av tvistemålsrättsskipningen. Som nämnts är frågan om särskild sammansättning i mål som rör speciella ämnesområden av den beskaffenhet att den bör regleras i annan lagstiftning än RB. Pågående överväganden i dessa avseenden hindrar därför inte att ställningstagande nu sker beträffande den grundform som enligt RB skall gälla för underrätterna vid särskild huvudförhandling i tvistemål. Som redan har framgått förordar jag, att därvid skall gälla juristkollegial sammansättning med den utform-

ning som nu förekommer i rådhusrätt. I enlighet härmed föreslår jag att 1 kap. RB omarbetas, så att gemensamma bestämmelser i sammansättningsfrågan blir gällande för samtliga underrätter. Vidare bör 16 kap. RB omarbetas med utgångspunkt från att de bestämmelser som nu gäller för rådhusrätt skall tillämpas för samtliga underrätter. Jag vill tillägga, att det förhållandet att tre domare kommer att krävas för de nuvarande häradsrätternas tvistemål enligt min mening inte behöver föranleda ökat antal domartjänster. Jag vill erinra om att antalet särskilda huvudförhandlingar i tvistemål vid dessa domstolar är jämförelsevis litet. Frågan hur underrätter som har mindre än tre domare skall förses med domfört antal kommer jag att behandla i avsnitt 5.4.2.

5.2.2. Sammansättningen i brottmål i allmänhet

I fråga om underrätternas sammansättning i brottmål togs med rättegångsreformen ett stort steg mot likformighet genom att nämnd då infördes vid rådhusrätternas handläggning av grövre brottmål. Full likformighet beträffande brottmålen genomfördes fr. o. m. år 1959. Gällande ordning innebär att grundformen är lagfaren ordförande och nämnd. Nämnden består av minst sju och högst nio nämndemän utom i mål som rör viss lindrigare brottslighet, där antalet nämndemän är tre. Tremansnämnd får användas i mål om brott för vilka det inte är stadgat svårare straff än fängelse i högst ett år och inte heller avsättning. Dessutom finns det en kategori mål i vilka krav på nämnd över huvud taget inte gäller. Mål om brott för vilka inte stadgas svårare straff än böter får sålunda provas av lagfaren domare ensam, dvs. de faller inom den s. k. ensamdomarkompetensen.

Om proportionerna mellan antalet mål som handläggs med den ena eller andra av de nämnda sammansättningsformerna kan nämnas följande. År 1967 krävdes stor nämnd i drygt 20 000 mål. Antalet mål av den beskaffenhet att de kunde handläggas av tremansnämnd utgjorde samma år omkring 42 000 och antalet mål som kunde handläggas av ensamdomare omkring 60 000. Det bör framhållas, att antalet tremansnämndsmål och ensamdomarmål kommer att gå ned, om de förslag som framläggs i prop. 1968: 82 genomförs. Man får då räkna med att av ensamdomarmålen en väsentlig del, troligen ungefär hälften, kommer att kunna flyttas bort från domstolarna genom att handläggning kan ske genom strafföreläggande eller föreläggande av ordningsbot. Av de omkring 42 000 mål som år 1967 föll inom tremansnämndsområdet torde vidare ett ganska väsentligt antal, troligen omkring 10 000, komma att kunna handläggas genom strafföreläggande. I sammanhanget bör också erinras om att en utredningsman (direktiv se Post- och Inrikes Tidningar den 24 februari 1968) har fått i uppdrag att utreda frågan om handläggningen av mål om lindrigare brott, varvid har angivits att det bör övervägas vilka möjligheter som finns att avgöra sådana

mål på handlingarna. Denna utrednings kommande förslag kan alltså tänkas innebära att ytterligare grupper av mål, som nu handläggs med tremansnämnd, i framtiden kommer att kunna handläggas i förenklad form inför ensamdomare. Om man tar hänsyn endast till de i prop. 1968: 82 framlagda förslagen, torde man med utgångspunkt från 1967 års siffror kunna räkna med att de mål som behöver handläggas under medverkan av nämnd kommer att uppgå till ungefär 50 000 per år. Till de nu angivna siffrorna bör fogas den reservationen att statistiken är uppbyggd med tanke på den domförhet underrätten hade kunnat ha och sålunda utgår från i vad mån straffskalorna för de brott som målen har avsett krävt handläggning med ensamdomare, tremansnämnd resp. stor nämnd. Det är emellertid inte sagt att målen i verkligheten har handlagts med den sammansättning som statistiken utvisar. Det förekommer nämligen, i synnerhet vid mindre underrätter, att mål handläggs i starkare sammansättning än som har varit nödvändigt. Det är sålunda inte ovanligt att man, när stor nämnd ändå är samlad en viss tingsdag, låter denna delta i handläggningen även av mål som i och för sig kunde handläggas med tremansnämnd eller t. o. m. av ensamdomare. I sammanhanget kan också nämnas, att mål som kan handläggas med tremansnämnd på vissa håll handläggs med sammansättningen lagfaren ordförande och fyra nämndemän.

Som jag redan har nämnt anser jag att, när nu flera grundläggande frågor beträffande underrätternas organisation tas upp, den viktiga frågan om underrätts sammansättning i brottmål inte bör förbigås. Att nu ta upp den frågan är så mycket mer befogat som det i flera sammanhang har förts fram krav på att i sådana mål, som prövas av lagfaren domare med nämnd, nämnden skall ges en starkare ställning i förhållande till ordföranden. Av vad jag har anfört tidigare framgår att den frågeställningen främst får aktualitet beträffande brottmålen. Det föreligger också goda förutsättningar att bedöma frågan om brottmålssammansättningen, eftersom den har varit föremål för diskussion under flera decennier. Såsom har redovisats i det föregående diskuterades underrätternas sammansättning i brottmål ingående under förarbetena till rättegångsbalken. Vidare har frågan därom varit under prövning vid ett par tillfällen under 1950-talet, när reglerna om tremansnämnd fick sin nuvarande utformning. Ytterligare har stadsdomstolsutredningen i sitt betänkande SOU 1961: 6 efter en ingående behandling av frågan lagt fram förslag i ämnet, vilka har remissbehandlats. De grundläggande frågeställningarna beträffande lekmannainflytandets utformning i brottmålen är sålunda väl belysta.

Det synes lämpligt att ta stadsdomstolsutredningens allmänna resonemang till utgångspunkt vid bedömning av frågan om lekmannelementets utformning i straffrättsskipningen. I sammanhanget vill jag erinra om att domstolskommittén inte har gått in närmare på denna fråga. I betänkandet SOU 1963: 56 deklarerar kommittén allmänt att den inte ifrågasätter någon

ändring i principen att nämnd bör medverka i brottmål utom i mål om lindrigare brott.

Frågan i vilken form lekmannainflytandet i brottmålsrättsskipningen bör organiseras är att bedöma mot bakgrunden av vilka intressen som man vill tillgodose genom lekmanamedverkan i denna rättsskipning. Stadsdomstolsutredningen har refererat och diskuterat vad som har brukat anföras i dessa avseenden. Utredningen anger sin ståndpunkt på följande sätt. Lekmannainflytandets värde på straffrättsskipningens område är allmänt erkänt. Det är i synnerhet på det området som lekmännens betydelse för tilliten till domstolarna framträder. I brottmålen har dessutom lekmanadomaren särskilda förutsättningar att på grundval av egna erfarenheter och åsikter bilda sig en uppfattning om de frågor som kommer under bedömande.

Bakom denna ståndpunkt ligger mera allmänna överväganden som kan sammanfattas på följande sätt. Internationellt sett har lekmanamedverkan i rättsskipningen flerstädes setts såsom ett skydd mot att regeringsmakten skulle sätta sin prägel på rättsskipningen. Oavsett om sådana synpunkter ursprungligen kan ha haft betydelse för den svenska nämndens uppkomst, slår utredningen fast, att det numera på andra sätt är sörjt för att de allmänna domstolarna intar en i förhållande till regeringen oberoende ställning. Lekmannainflytande anses emellertid av andra skäl kunna bidra till att stärka allmänhetens förtroende för domstolarna. Detta har understrukits i flera sammanhang. Utredningen uttalar, att det inte är lätt att närmare fastställa betydelsen av denna synpunkt, men anser att det finns ett visst fog för antagandet att den insyn lekmännen får i domstolsarbetet kan förebygga ogrundade misstankar hos allmänheten om godtycke eller formalism i dömandet.

Beträffande den tidigare ofta åberopade synpunkten att nämnden kan tillföra rätten Orts- och personkännedom framhåller utredningen — i likhet med processkommissionen redan på 1920-talet — att den synpunkten numera inte har större betydelse. Utvecklingen anses ha medfört att möjligheterna för nämnden att tillföra domstolen kännedom i sådana avseenden har minskat. Därtill kommer att det moderna rättegångsförfarandet endast i begränsad utsträckning tillåter att rätten grundar sitt avgörande på material som dess ledamöter har inhämtat på annat sätt än genom målets handläggning.

Vad angår frågan i vad mån lekmännen kan tillföra domstolen särskild sakkunskap på vissa områden uttalar utredningen, att domstolsverksamheten omfattar en sådan mångfald av olika mål att det inte låter sig göra att sammansätta domstolarna så att speciell sakkunskap alltid skall finnas hos dem. Denna synpunkt anses därför inte kunna tillmätas någon större vikt. I huvudsak får man anses hänvisad till att tillföra domstolen behövlig

sakkunskap genom sakkunnigbevisning. En sådan ordning är också mera betryggande från rättssäkerhetssynpunkt.

Däremot anser utredningen lekmännens allmänna erfarenheter och kunskaper vara av betydelse för rättsskipningen. Det är till fördel ju rikare fond av erfarenhet och kunskaper domstolen äger. För en tillförlitlig bevisprövning är det en fördel, om den kan ske på grundval av iakttagelser och erfarenheter hos domare som har sin verksamhet även på områden utanför domstolarna. Utredningen betonar att lekmän med moget omdöme och allmän livserfarenhet som regel har goda förutsättningar för prövning av bevisfrågor. När det gäller rättsfrågor, anses lekmännen inte kunna göra samma insats. De kan dock vara ett nyttigt komplement till den lagfarne domaren även i sådana frågor. Sålunda framhålls att lekmännen kan bidra till främjande av skälighet och billighet vid avgörandet av rättsfrågor. Den moderna lagstiftningen lämnar domstolarna förhållandevis fria händer att döma efter skönsmässiga värderingar. I det avseendet framhålls att det är av värde med en allsidig belysning som kan erhållas genom ett åsiktsbyte mellan en lagfaren domare och lekmän. Därvid kan de mera allmänt utbredda uppfattningarna göras gällande i rättsskipningen. Utredningen betonar å andra sidan att det är viktigt att lika fall behandlas lika och att lekmannainflytandet inte får leda till åsidosättande av lagen eller till en ojämn eller vacklande rättspraxis.

De nu redovisade allmänna synpunkterna har godtagits under remissbehandlingen och jag kan i allt väsentligt ansluta mig till dem. Sålunda anser jag att lekmanamedverkan är ägnad att bidra till allmänhetens förtroende för rättsskipningen och då främst i sådana fall då ett allmänt intresse står mot ett enskilt. Synpunkten att nämnd ibland kan tillföra domstolen person- eller lokalkännedom har numera en mycket ringa betydelse. I fråga om bevisprövningen anser jag vidare, att lekmannaomdömet regelmässigt får antas vara av värde när det gäller sådana frågeställningar som är vanliga i brottmålsrättsskipningen. I de delar där strafflagstiftningen ger domstolarna vida ramar att döma efter skönsmässiga värderingar finner jag det också värdefullt, att lekmannasynpunkter kommer till uttryck.

När man tar del av vad som under de senaste decennierna har förekommit i frågan om lekmannainflytandets utformning i brottmålsrättsskipningen, kan man göra den allmänna reflexionen att samma frågeställningar ständigt har återkommit men att en förskjutning har skett i uppfattningen om vilken vikt som bör tillmätas de olika faktorer, som har ansetts vara av betydelse i sammanhanget. Genomgående brukar sålunda framhållas värdet av den tradition på vilken nämndinstitutionen vilar. Emellertid synes man efter hand ha blivit mindre hårt bunden av denna tradition. Detta gäller i synnerhet vad som har förekommit under diskussionen om nämndens storlek. Denna diskussion hade som utgångspunkt en nämndsammansättning

med tolv nämndemän. Under den äldre rättegångsbalkens tid minskade man antalet som krävdes för domförhet till sju, dock utan att man frångick tolvmansnämnden som grundform. Under förarbetena till nya rättegångsbalken lades olika förslag beträffande nämndens sammansättning fram men man stannade för att fastställa antalet nämndemän till minst sju och högst nio. Stadsdomstolsutredningen lade åren 1957 och 1958 fram sedermera genomförda förslag som innebar att en väsentlig del av brottmålen fördes till tremansnämndens område. Samma utredning kom år 1961 fram till slutsatsen att antalet nämndemän i den stora nämnden skulle vara minst sex och högst sju. Under remissbehandlingen av sistnämnda förslag uttalades från många håll att man borde kunna minska antalet nämndemän till fem. Senare uttalanden från en del håll har inneburit ganska bestämt förordande av en nämnd med fem ledamöter. I fråga om förvaltningsrättsskipningen kan i sammanhanget nämnas att frågan om nämnd har aktualiserats av både landskontorsutredningen och länsförvaltningsutredningen. Landskontorsutredningen har föreslagit, att provningsnämnderna skall ombildas till regionala skattedomstolar, och har därvid — med anknytning dels till provningsnämndernas nuvarande storlek och dels till nuvarande ordning vid de allmänna underrätterna — förordat att minst sex och högst åtta nämndemän skall delta i avgörandena. Länsförvaltningsutredningen, som har föreslagit att nämnd skall medverka i handläggningen av vissa förvaltningsmål i s. k. länsrätter, har däremot inte inskränkt sig till att anknyta till underrättsorganisationen utan har tagit upp frågan om nämndens storlek till förutsättningslös provning. Därvid har utredningen stannat för att minimiantalet nämndemän normalt bör vara fyra men funnit två nämndemän vara tillräckligt i vissa mål. Remissbehandlingen av båda de sistnämnda betänkandena har inneburit en anslutning till de grundläggande tankarna, men förslag om minskning av antalet nämndemän har framställts inte bara när det gäller skattedomstolarna utan också beträffande nämnden i länsförvaltningsdomstolarna, trots att länsförvaltningsutredningen stannat för ett så lågt antal som fyra såsom huvudregel.

Jag vill inskjuta att, när jag nu nämner länsförvaltningsutredningens förslag och remissutfallet med anledning av det förslaget, min avsikt inte är att på något sätt föregripa den kommande bedömningen av hur organisationen av rättsskipningen på förvaltningsområdet skall vara i framtiden. Inte heller vill jag hävda att synpunkterna i fråga om förvaltningsrättsskipningen är direkt tillämpliga beträffande de allmänna underrätternas rättsskipning. Så mycket torde dock utan vidare stå klart, att det inte föreligger några mera djupgående skillnader beträffande de faktorer som bör påverka frågan om lekmanneelementets utformning i allmän underrätts rättsskipning och i den rättsskipning som enligt föreliggande förslag skall ankomma på vissa förvaltningsmyndigheter av domstolsmässig karaktär.

Det senaste förslaget i fråga om den närmare utformningen av samman-

sättningsreglerna för allmän underrätt i brottmålssammanhang är således stadsdomstolsutredningens förslag från år 1961. Detta förslag och de motiv som ligger till grund för förslaget belyser väl de frågeställningar som möter när utformningen av lekmannaelementet i brottmålsrättskipningen tas upp till omprövning. Möjligen kan hävdas att utvecklingen under de senast förflutna sju åren har gått fort och att tiden i viss mån har gått ifrån stadsdomstolsutredningens förslag. Det kan inte heller bortses från att de uppfattningar som kom till uttryck i anslutning till förslaget numera inte är representativa och att man på åtskilliga håll, i belysning av senare tiders erfarenheter, är mera öppen för radikalare grepp. Det kan vara tillräckligt att exemplifiera detta med att nämna att Svea hovrätt år 1961 motsatte sig en minskning av nämndemannaantalet i den stora nämnden från minst sju till minst sex medan samma hovrätt år 1967 har förordat en reducering till fem ledamöter i samma nämnd. Även remissutfallet över länsförvaltningsutredningens förslag tyder på att en viss förskjutning i den allmänna uppfattningen av lämplig nämndstorlek har ägt rum.

När det gäller att ta ställning till frågan om lämpligt antal nämndemän vill jag till en början framhålla att det för att de förut nämnda synpunkterna skall tillgodoses bör uppställas det kravet, att det skall kunna påräknas att nämndens meningsyttring utgör ett uttryck för allmänt medborgerligt omdöme. Frågan är då vilket antal nämndemän som behövs för att tillgodose detta önskemål. Vid behandlingen av denna fråga avser jag att först diskutera vilket antal som i normalfallen bör komma i fråga. Vilka åtgärder som krävs för att skapa en viss marginal i långvariga mål, där det föreligger risk att det kan inträffa förfall för någon nämndeman, återkommer jag till i det följande.

Stadsdomstolsutredningen fann i 1961 års betänkande att man uppnår en lämplig avvägning mellan de intressen som bör beaktas, om antalet ledamöter i den stora nämnden normalt är sex. Remissopinionen var splittrad och remissinstanserna fördelade sig i tre grupper. Av dessa ville en behålla nämnden i dess nuvarande form med minst sju ledamöter, medan en annan grupp anslöt sig till utredningens förslag om minskning av antalet till minst sex och en tredje förordade en minskning till fem. Som jag har nämnt i det föregående har efter den berörda remissbehandlingen — som sålunda skedde för sju år sedan — förekommit uttalanden till förmån för mindre nämndemansantal.

För min del vill jag först betona att av väsentlig betydelse för antalsfrågan är den mera allmänna frågan om man är beredd att åtminstone i viss mån bryta med det från äldre tid härrörande synsätt som ligger till grund för nuvarande ordning. Jag åsyftar det synsätt som innebär, att man betraktar nämnden som ett kollektiv, vilket anses böra utgöra ett slags tvärsnitt av samhället och ha företrädare för så många samhällsgrupper och

verksamhetsområden som möjligt. Nämndemännens inställning i målet anses därvid representativ för den folkliga rättsuppfattningen och utslagsgivande endast i den mån nämnden enhälligt — eller, i vissa fall, så gott som enhälligt — ger uttryck åt samma mening. Med ett sådant betraktelsesätt är det naturligt att kräva ett någorlunda stort antal i nämnden, eftersom annars inte tillräckligt många samhällsgrupper och verksamhetsområden blir företrädade för att ge den önskvärt breda förankringen.

Emellertid har synpunkter av annan innebörd förts fram med allt större styrka både i lagstiftningsärenden och i den allmänna debatten (jfr 2.2.3. i det föregående och t. ex. SvJT 1951 s. 458). I huvudsak har dessa synpunkter gått ut på att man borde ge utrymme för en mer individuellt betonad medverkan från nämndemännens sida. Sättet att åstadkomma detta har i regel ansetts böra vara en minskning av nämndens storlek i förening med ökat röstvärde för nämndemännens röster och reservationsrätt för nämndledamöter. Jag kommer också i det följande att föreslå att nämndens ställning stärks genom att röstvärdet för nämndemans röst ökas och reservationsrätt införs. Med hänsyn härtill bör frågan om nämndemännens antal kunna bedömas utan att man därvid behöver eftersträva att nämnden skall representera någon sorts tvärsnitt av samhället med företrädare för så många samhällsgrupper och verksamhetsområden som möjligt. Att detta inte bör leda till att man uppger kravet på mångsidighet hos nämnden skall jag strax återkomma till.

Enligt vad jag förut har anfört är nämndens viktigaste funktion att genom den det allmänna medborgerliga omdömet skall komma till uttryck i straffrättskipningen. Det behövs alltså lekmän med moget omdöme och allmän livserfarenhet. Sådana egenskaper kan uppenbarligen bli företrädade redan genom ett fåtal nämndemäns medverkan. Önskemålet att nämnden skall vara mångsidig och att nämndemännen helst skall ha hämtat sina erfarenheter från skilda fält gör dock att man måste sätta en nedre gräns.

I sistnämnda hänseende anser jag att man har särskild anledning att beakta grunderna för och erfarenheterna av tremansnämnden med det vidsträckta verksamhetsområde denna fick genom 1958 års lagstiftning. Mot bakgrunden av den genom nya RB godtagna principen att bevisprövning i brottmål i allmänhet bör bero på flera domares omdöme uttalade stadsdomstolsutredningen under förarbetena till 1958 års lagstiftning att vid bevisvärderingen inte behövs mer än två eller tre nämndemän för att åstadkomma det fria utbyte av och hänsynstagande till olika synpunkter, varpå flerdomarsystemets fördelar vilar. Riktigheten av denna uppfattning torde få anses bekräftad genom de erfarenheter vi numera har fått av tremansnämndens verksamhet. Den har visat sig fungera väl, och det torde inte från något håll göras gällande att den skulle vara för liten för att fungera tillfredsställande i sådana bevisfrågor och bedömningsfrågor som förekommer inom dess verksamhetsområde. Inte minst i det lagstiftningsärende

som ledde till 1966 års vidgning av ensamdomarkompetensen omvittnades från många håll värdet av nämndens medverkan i svårare bevisbedömningsfrågor i trafikmålen (prop. 1966: 100 s. 113—116), och det var just tremansnämnden det då var fråga om.

Att en nämnd om tre man är tillräcklig för bevisvärderingsfrågor i allmänhet torde även ha varit stadsdomstolsutredningens mening när den avgav sitt förslag av år 1961. Det var andra förhållanden som föranledde att utredningen ansåg att ett större antal var motiverat i mål om allvarigare brott. Därvid åberopades i huvudsak tre argument. Dels gjordes allmänt den värderingen, att bakom rättens avgörande i sådana mål borde stå »en förhållandevis stor krets av domare», eftersom domen i mål om grovt brott hade djupt ingripande betydelse för den enskilde. Dels framhölls att i dessa mål kunde förekomma tveksamma frågor om straffmätning och påföljdsval, vid vilka det var önskvärt att mera utbredda uppfattningar bland lekmännen fick komma till tals. Dels åberopades, att det borde vara en klar skillnad i storleksordningen mellan den stora och den lilla nämnden.

Vad angår det sist anförda skälet var det kanske naturligt år 1961 att förutsätta att två nämndtyper skulle behållas, eftersom tremansnämnden då nyligen hade fått sitt nuvarande verksamhetsområde fastställt. Emellertid föreligger det inte någon klar principiell skillnad mellan de båda nämndtypernas uppgifter. Den ena är visserligen avsedd för bedömning av svårare brottslighet än den andra. Brottmål förekommer emellertid i alla schatteringar, och den gjorda gränsdragningen mellan nämndområdena — som har gjorts med anknytning till straffskalorna, i huvudsak med gränsen vid ett års fängelse — vilar inte på uppfattningen att det skulle föreligga någon egentlig artskillnad mellan mål som faller under resp. ovanför denna gräns. Det får enligt min mening inte vara något självändamål att markera en skillnad mellan en stor och en liten nämnd. Om man över huvud taget skall ha två nämndtyper, bör den störres antal inte betingas av annat än vad som behövs för att den skall lösa sina uppgifter på lämpligaste sätt.

Utredningens synpunkt, att det bör stå en förhållandevis stor krets domare bakom rättens avgörande i grova brottmål, anser jag ha visst berättigande. Men det blir fråga om subjektiva värderingar när man från den utgångspunkten skall ange lämpligt antal, och rationella skäl för den ena eller den andra meningen kan knappast anföras. För min del är jag närmast benägen att anse att en domstol med fem ledamöter, alltså ordförande och fyra nämndemän, har tillräcklig tyngd.

Härefter återstår den av utredningen anförda synpunkten, att det vid tveksamma frågor om straffmätning och val av påföljd är av värde med ett ej alltför litet antal nämndemän. Jag kan dela meningen att det är önskvärt att man i sådana frågor skall ha viss bredd i lekmannasynpunkterna. Det är kanske framför allt i nu ifrågavarande hänseende som det är av värde att i nämnden ha ledamöter med anknytning till olika samhällsgrup-

per och med erfarenheter från skilda verksamhetsområden. Emellertid har man inte heller från denna synpunkt anledning anse något särskilt stort antal behövt. Enligt min mening får ett antal av fyra nämndemän anses vara tillräckligt för att ge tillräcklig mångsidighet i nu avsett hänseende.

Vad jag hittills har anfört talar sålunda för ett antal av fyra nämndemän i normalfallen. Jag vill dessutom framhålla att det finns ytterligare skäl av mer organisatoriskt betonat slag som talar för en reducering av nämndens nuvarande storlek.

Sålunda är det ett intresse att man sparar på nämndemännens tid och krafter. I det avseendet är det inte bara fråga om intresset att inte göra nämndemannauppgifter alltför betungande utan också allmänna synpunkter. Särskilt torde rekryteringsmöjligheterna förbättras om nämndemännens tjänstgöring inte blir lika betungande som nu är fallet, särskilt i städerna. För rekryteringen är det dessutom viktigt att nämndemannauppgifterna görs så intresseväckande och stimulerande som möjligt. I det avseendet har i olika sammanhang framhållits att ett större individuellt ansvar för den enskilde nämndemannen — såsom här föreslås — är ägnat att göra nämndemannauppgifterna mer tilldragande och därför skulle bidra till en förbättrad rekrytering. Att bästa möjliga rekrytering bör eftersträvas torde det inte råda delade meningar om.

Det har vidare i olika sammanhang framhållits, att det nuvarande systemet med två olika nämndsammansättningar har orsakat organisatoriska olägenheter vid de större underrätterna. Om de förut anförda skälen att reducera antalet nämndemän i stora nämnden till fyra godtas, kan det uppenbarligen inte anses föreligga behov av en särskild tremansnämnd. En ökning av nämndemansuppsättningen med en i de nu drygt 40 000 tremansnämndsmålen, uppvägs ur arbetsbelastningssynpunkt mer än väl av att för de omkring 20 000 stornämndsmålen tas i anspråk 3—5 färre nämndemän per mål än f. n. Vid denna jämförelse bör också beaktas att stornämndsmålen genomsnittligt kräver betydligt längre handläggningstid än smånämndsmålen. Statistiska uppgifter från Stockholms rådhusrätt tyder på att ett stornämndsmål genomsnittligt kräver mer än dubbelt så lång tid som ett smånämndsmål.

På grund av vad jag har anfört i det föregående förordar jag, att nämnden i brottmål skall ha en normalstorlek av fyra nämndemän och att särskild tremansnämnd inte vidare behålls.

För att det skall finnas en marginal för det fall att nämndeman får förfall gäller f. n. att i stor nämnd får sitta två nämndemän utöver minimiantalet. I regel kallas därför en eller två nämndemän utöver minimiantalet. Ofta torde detta bero på att nämndemännen är indelade i lag, vardera bestående av nio man, och att hela laget rutinmässigt kallas till ting resp. allmän rättegångsdag. Stadsdomstolsutredningen har ansett, att denna ord-

ning medför ett visst slöseri med nämndemännens tid och krafter. Därför förordar utredningen att högsta tillåtna antalet skall vara endast en nämndeman mer än normalantalet och att dessutom införs en inom vissa gränser rörlig domförhållningsregel, innebärande att rätten, om förfall inträffar, blir domför även om i nämnden sitter en mindre än normalantalet.

Detta förslag har godtagits av flertalet remissinstanser. Jag anser, att motsvarande ordning med fördel kan tillämpas på den fyramansnämnd som jag förordar. Eftersom det är önskvärt att det inte i onödan sitter fler i nämnden än det för normalfallen föreslagna antalet, bör möjligheten att utöka antalet gälla endast vid mera långvariga mål. Sådan möjlighet bör därför föreligga bara när det kan beräknas, att en huvudförhandling kommer att pågå mer än två sammanträdesdagar.

Jag vill betona, att man erfarenhetsmässigt kan påräkna att det endast i undantagsfall blir fråga om att tillämpa regeln om att domförhet föreligger med en nämndeman mindre än som krävs i normalfallen. I sammanhanget vill jag erinra om att en regel av i princip samma slag sedan länge gäller för arbetsdomstolen (10 § lagen den 22 juni 1928, nr 254, om arbetsdomstol).

Enligt nuvarande omröstningsregler gäller nämndens mening framför ordförandens endast om alla i nämnden eller, då i nämnden sitter flera än sju, minst sju är ense om skälen och slutet. I andra fall gäller ordförandens mening. Nämnden har sålunda s. k. kollektiv rösträtt.

Som framgår av det förut anförda har i skilda sammanhang framställts krav att nämndemännen skall ges individuell rösträtt eller i varje fall att den enskilde nämndemannens röst skall ges större röstvärde än f. n. Därvid har bl. a. åberopats att det är önskvärt att lekmannainflytandet i straffrättskipningen stärks genom att nämndemännen ges en starkare ställning i förhållande till yrkesdomaren. Det har också påtalats, att de nuvarande reglerna om kollektiv rösträtt står i strid mot vad som eljest gäller när valda förtroendemän har att fatta beslut i allmänna angelägenheter.

Jag vill först nämna den i flera sammanhang anförda synpunkten att redan en minskning av nämndens storlek anses medföra ökat individuell inflytande för den enskilde nämndemannen. Den individuella andelen i rätts avgörande får sålunda anses öka i samma mån som antalet röstande minskar. Från den synpunkten kan redan det förut framlagda förslaget om minskning av nämnden anses innebära en viss förstärkning av lekmannainflytandet.

För frågan om ökat lekmannainflytande är dock självfallet utformningen av omröstningsreglerna av större betydelse. Stadsdomstolsutredningen har ansett, att de nuvarande omröstningsreglerna alltför mycket beskär nämndens möjligheter att gentemot ordföranden hävda en annan mening. Utredningens majoritet har dock inte velat gå så långt att den har velat förord

att individuell rösträtt införs. Häremot åberopas framför allt att en sådan ändring i viss mån skulle försvaga juristinflytandet och leda till ökat antal nämnddomar. Detta anses inte önskvärt från rättssäkerhetssynpunkt, eftersom den lagfarne domaren har större förutsättningar än den enskilde nämndemannen att komma till ett riktigt resultat. Det framhålls också, att omröstningsreglerna inte har så stor praktisk betydelse, eftersom nämndens inflytande framför allt gör sig gällande under överläggningen då ordföranden och nämndemännen fritt diskuterar genom målet och då man i de allra flesta fallen under hänsynstagande till olika synpunkter uppnår enighet om utgången. Utredningsmajoriteten har därför inskränkt sig till att förordna en jämkning i omröstningsreglerna av innebörd i huvudsak att nämndens mening blir gällande framför ordförandens, om minst fem av de sex eller sju nämndemän som i regel skall delta är eniga.

Två reservanter i utredningen har förordat, att kollektiv rösträtt för nämnden visserligen behålls men ges sådant reellt innehåll att omröstningen ger samma utslag som en ordning med individuell rösträtt skulle ge. En tredje reservant föreslår individuell rösträtt.

Remissutfallet var oenhetligt. Den största gruppen av remissinstanser anslöt sig till majoritetens tanke att man med behållande av kollektiv rösträtt skulle öka röstvärdet för enskild nämndemans röst i viss utsträckning, dock inte så långt att utfallet blev detsamma som vid individuell rösträtt. En annan grupp önskade behålla gällande ordning. Dit hörde främst de instanser som velat behålla den stora nämnden oförändrad. En tredje grupp förordade individuell rösträtt.

För min del anser jag att starka skäl talar för att den enskilde nämndemannens röst får större värde än den nu har. Jag vill i detta avseende först anknyta till vad som gäller på andra områden av samhällslivet, där lekmän tas i anspråk för förtroendeuppdrag. I kommunalrättsliga och förvaltningsrättsliga sammanhang har det sålunda i regel ansetts självklart, att de förtroendemän som tas i anspråk i nämnder, styrelser och beslutande församlingar har individuell rösträtt. En under remissbehandlingen anförd synpunkt går ut på att man inte borde göra jämförelser med dessa områden, eftersom på många av dem lekmännen är att betrakta som företrädare för intressegrupper. Denna synpunkt kan jag inte ansluta mig till. Jag skulle tro, att det helt övervägande antalet lekmän som medverkar såsom ledamöter i skilda organ för allmän verksamhet ingalunda betraktar sig själva som talesmän för viss grupp eller visst intresse utan ser som sin uppgift att självständigt och på objektiva grunder verka för att vederbörande organ nå fram till materiellt riktiga avgöranden. Vidare har anförts, att avgörandena i de nyss angivna ärendena ofta inte har karaktären av rättsavgöranden jämförliga med domstolsavgörandena. Till detta vill jag framhålla, att inom åtskilliga av de nämnda områdena förekommer avgöranden som kan vara väl så ingripande för den enskilde som de som meddelas av domstol. Av-

görandena har också i stor omfattning sådan karaktär, att de med fog kan ses som en form av rättsskipning. I sammanhanget vill jag vidare erinra om att nämndemännen, när underrätterna har givits en speciell sammansättning såsom i ägodelnings-, expropriations- och vattenmål, har individuell rösträtt. Erfarenheterna härav kan inte sägas vara annat än goda.

Från de nu angivna synpunkterna framstår kraven på ökat individuellt inflytande för lekmännen som befogat, och nära till hands ligger att anse att gängse omröstningsregler bör få insteg också vid allmänna underrätter även när de arbetar i nämndsammansättning. Emellertid kan man inte bortse från det uppenbara förhållandet att — som stadsdomstolsutredningen har uttryckt saken — den lagfarne domaren genom utbildning och träning och genom att han är den i målet bäst insatte har större möjligheter än den enskilde nämndemannen att komma till ett materiellt riktigt resultat. Det är därför inte naturligt att hävda, att varje nämndeman bör betraktas som en med yrkesdomaren jämställd meddomare.

Emellertid kan man ställa frågan, om det egentligen har någon större betydelse om ordförandens votum får mindre formellt röstvärde än som är motiverat på grund av hans större sakliga kompetens. Jag vill här erinra om det resonemang som har förts av stadsdomstolsutredningen och även av vissa remissinstanser vilka har önskat behålla nuvarande ordning. Detta resonemang går ut på att omröstningsreglernas utformning inte bör tillmätas så stor betydelse, eftersom nämndens inflytande framför allt gör sig gällande under överläggningen, då nämndemännen med sina sakskaäl kan påverka yrkesdomaren och då man kan sammanjämka meningarna under hänsynstagande till varandras synpunkter. Utan att vilja göra någon invändning mot detta resonemang vill jag för min del framhålla att man med större fog kan föra motsatt resonemang. Sålunda kan med skäl hävdas, att yrkesdomaren i realiteten har så stort inflytande vid överläggningen att det inte speglar någon större roll om det sker en utjämning på bekostnad av hans nuvarande starka ställning i röstvärdesammanhang. Det är sålunda en självklar ordning att, såsom nu gäller enligt RB, ordföranden först analyserar sak- och rättsläge och säger sin mening. Enligt vad erfarenheten visar finner nämnden i regel att den av ordföranden framförda meningen är hållbar. Man kan se saken så, att nämndemännens uppgift just är att pröva hållbarheten i den bedömning som ordföranden framför under överläggningen och att anlägga kompletterande synpunkter ur lekmännens synvinkel. Genom den rådande ordningen får man vid överläggningen en kollationering av om lekmännens och yrkesdomarens bedömning av bevisningen stämmer överens och om lekmännen anser sig kunna instämma i de lämplighetsbedömningar som yrkesdomaren gör inom de av lagen utstakade gränserna, t. ex. i fråga om val av påföljd och straffmätning. Att inom nämnden yppas avvikande syn på innebörden av gällande rätt tillhör uppenbarligen de ytterligt sällsynta undantagsfallen. Om från nämndens sida skulle framföras

synpunkter som skulle leda till avsteg från gängse bedömningsnormer, t. ex. praxis i straffmättningsfrågor, kan man påräkna att ordföranden framhåller betydelsen av att lika fall behandlas lika. Som framgår av det anförda har ordföranden stora möjligheter att påverka bedömningen på ett avgörande sätt utan att härför krävs att hans röst ges det höga formella röstvärde som nu gäller.

Mot bakgrunden av det nu anförda anser jag, att man inte har anledning att hysa betänkligheter mot att tillerkänna den enskilde nämndemannens röst större röstvärde än vad som följer av nu gällande omröstningsregler. Jag vill därvid understryka, att med det förslag som jag lägger fram beträffande nämndens storlek frågan får ganska begränsad räckvidd. Det får med hänsyn redan till gällande ordning anses självklart att ordförandens mening inte bör gälla framför den mening som omfattas av hela nämnden, dvs. i normalfallen fyra nämndemän. Frågan gäller alltså bara om det, för att ordförandens mening skall gälla, bör krävas att han får med sig en eller två nämndemän. Vill man att det skall räcka med en nämndeman på ordförandens sida, betyder det i realiteten att man ger ordförandens votum värdet av tre röster, eftersom han då tillsammans med en nämndeman anses böra vinna över tre nämndemän. Anser man att det bör krävas två nämndemän på ordförandens sida, föreligger redan därigenom med vanlig metod för röstsammanräkning majoritet för den meningen, och man behöver inte förutsetta att högre röstvärde skall gälla för ordförandens votum. För min del anser jag — med hänsyn särskilt till vad jag förut har anfört om det stora inflytande ordföranden i realiteten har vid överläggningen — att man inte har anledning att hysa betänkligheter mot att välja den sist angivna lösningen. Därigenom uppnår man i de typfall som nu har nämnts anslutning till de omröstningsregler som är gängse i offentlig verksamhet i övrigt.

Den lösning som jag sålunda förordar innebär en avsevärd förstärkning av lekmannainflytandet i brottmål. I jämförelse härmed är frågan om individuell eller kollektiv rösträtt för nämndemännen av mindre betydelse. Frågan är bara om omröstningsreglerna bör utformas så, att de också formellt ger nämndemännen individuell rösträtt eller om man bör behålla kollektiv rösträtt men med sådan utformning att man i de vanligaste fallen når samma utfall som om individuell rösträtt hade gällt. På den frågan inverkar flera förhållanden. Först kan nämnas, att resonemanget i det föregående utgår från det praktiskt mest beaktansvärda fallet att två meningar står mot varandra. Emellertid måste hänsyn också tas till att det någon gång kan föreligga tre eller undantagsvis t. o. m. fler meningar i exempelvis en påföljdsfråga. I sådant fall är det minst sagt tveksamt om det är lämpligt med ett system som formellt innebär individuell rösträtt för alla ledamöter i under rätt.

Vidare är att beakta att mitt förslag om nämndens storlek för med sig att rätten i vissa fall kan bestå av ordförande och tre nämndemän — näm-

ligen vid förfall för nämndeman — samt i vissa fall av ordförande och fem nämndemän. Man har i sådana fall att räkna med att det kan föreligga lika röstetal för två olika meningar. En fråga som då uppkommer är om man bör anse att ordföranden skall ha utslagsröst eller om man bör tillämpa den i brottmål eljest gällande omröstningsprincipen att den mildaste meningen skall gälla.

Ytterligare har man att ta hänsyn till frågorna om det juridiska ansvaret för domen och om medverkan vid domens avfattning. Utgår man från att individuell rösträtt med lika röstvärde formellt skall gälla, kan det svårigen motiveras att nämndemännen inte skulle ha samma ansvar för domen som ordföranden. Detta i sin tur skulle leda till att detaljutformningen av domen inte gärna kan få försiggå utan att nämndemännen på ena eller andra sättet får medverka eller åtminstone ta del av avfattningen innan domen meddelas. En sådan ordning skulle emellertid belasta arbetet vid underrätterna utan att man därigenom i sak skulle vinna något.

De nu anförda förhållandena talar med styrka för att man inte bör införa en ordning som formellt bygger på individuell rösträtt för nämndemännen. Däremot kan de nyss antydda olägenheterna undvikas men önskvärd förstärkning av nämndemännens ställning ändå uppnås, om omröstningsreglerna utformas på den kollektiva omröstningsformens grund men med sådant reellt innehåll att man i det praktiskt mest betydelsefulla fallet — att två meningar står mot varandra — når samma resultat som om individuell rösträtt hade gällt. Detta blir fallet, om man föreskriver att nämndens mening gäller framför ordförandens, om minst tre nämndemän eller, när i nämnden sitter fem nämndemän, minst fyra av dem är ense om skälen och slutet. Jag förordar att omröstningsreglerna i 29 kap. RB utformas i enlighet härmed.

En fråga som tidigare har uppmärksamrats i flera sammanhang är frågan om nämndemans rätt att få skiljaktig mening antecknad i rättens protokoll. I detta avseende gäller f. n. att anteckning skall ske bara om nämnden ensam har bestämt utgången. Denna undantagsregel har samband med vad som nu gäller om det juridiska ansvaret för rättens avgörande. Som förut har nämnts har nämndemännen inte något ansvar för ett avgörande som grundas på ordförandens mening. Från ansvarssynpunkt behövs alltså i sådant fall inte att nämndeman har möjlighet att reservera sig. Har nämnden bestämt avgörandet, ansvarar emellertid varje nämndeman som med sin röst har bidragit till utgången för detta. Detta för med sig att nämndeman, som inte vill stå bakom avgörande vilket dikteras av nämnden, enligt gällande rätt äger reservera sig mot detta.

Under tiden efter processreformen har det ofta och från skilda håll krävts, att nämndemännen skall få samma rätt att reservera sig som de lagfarna domarna i domstol med juristkollegial sammansättning. Det är i första hand

två skäl som har åberopats för att nämndeman skall ha rätt att få avvikande mening antecknad till rättens protokoll. Dels framhålls att det är av betydelse både för parter och för högre rätt att få upplysning om skiljaktiga meningar i underrätten även när nämnd deltar. Dels betonas att det är otillfredsställande att en nämndeman, som inte vill stå bakom rättens avgörande, inte alltid har rätt att låta avvikande mening komma till uttryck i rättens protokoll.

Stadsdomstolsutredningen har, huvudsakligen med åberopande av dessa skäl, föreslagit att nämndeman genomgående skall få rätt att reservera sig mot rättens avgörande. Vid remissbehandlingen har detta förslag vunnit en bred anslutning. Emellertid har det också framförts kritik från en del håll.

Några av de kritiska remissinstanserna har påpekat att den nuvarande ordningen innebär att nämndeman åtnjuter anonymitetsskydd. Det har därvid framhållits, att han därigenom kan gå fri från krav och påtryckningar från olika håll. Vidare har påpekats, att reservationsrätt måste vara liktydig med reservationsplikt. Det anses kunna innebära alltför stora krav på nämndemännen, om de när de inte helt står bakom rättens avgörande måste låta protokollföra sin avvikande mening. Det har också befarats, att reservationsrätt för nämndemän skulle innebära en ökad arbetsbelastning för domstolarna. I sistnämnda avseende har bl. a. anförts, att ordföranden eller andra tjänstemän vid domstolen kan komma att tas i anspråk för att biträda nämndemännen med utformningen av skiljaktiga meningar. Det har också uttalats att reservationsrätten kan tänkas leda till ökad fullföljsfrekvens.

De farhågor som sålunda har kommit till uttryck måste enligt min mening anses överdrivna. Allmänt vill jag först betona att erfarenheten visar att stridiga meningar vid underrätternas överläggningar i regel sammanjämkas och sålunda enighet slutligen nås om både skäl och slut. Beträffande de olika detaljinvändningarna vill jag anföra följande. Som framhölls redan i en lagrådsremiss år 1954, vari lades fram ett förslag av samma innebörd som stadsdomstolsutredningens, kan man räkna med att till nämndemän utses så självständiga och kvalificerade personer att de är beredda att stå för sin mening utan att särskilt anonymitetsskydd bereds dem. Det bör, som utredningen påpekar, inte ses som något oskäligt betungande för skiljaktiga nämndemän, om deras meningar öppet redovisas. Vidare anser jag det självklart, att det är vederbörande nämndemans sak att utforma en eventuell skiljaktig mening. Någon tjänsteplikt för domstolens lagfarna tjänstemän att biträda bör alltså inte anses föreligga. Att viss hjälp ändå kommer att lämnas i en del fall är väl ganska naturligt, men detta kan inte rimligen ha nämnvärd betydelse från arbetsbelastningssynpunkt. Några större anspråk på skiljaktighetens utformning finns det inte anledning att ställa. Det bör anses tillräckligt med ett enkelt angivande varför nämnde-

mannen har annan åsikt än domstolens övriga ledamöter och vilket domslut han anser riktigt. Jag vill slutligen framhålla, att det säkerligen inte blir något vanligt fall att enbart förekomsten av en nämndemansreservation i ett mål leder till överklagande som i annat fall inte skulle ha ägt rum.

I enlighet med det anförda förordar jag, liksom stadsdomstolsutredningen, att de regler om protokollföring av skiljaktig mening som nu gäller för lagfarna domstolsledamöter görs tillämpliga också beträffande nämndemännens skiljaktiga meningar.

5.2.3. Särskild sammansättning i fastighetsbildningsmål och vissa andra mål

Första domstol i fastighetsbildningsmål är ägodelningsrätten. Denna är en specialdomstol som är nära knuten till den allmänna underrätten. På landet består ägodelningsrätten av en ägodelningsdomare som ordförande samt tre ägodelningsnämndemän. Ägodelningsdomare är häradshövdingen i domsagan, om inte Kungl. Maj:t har förordnat en gemensam ägodelningsdomare för flera domsagor. Som ägodelningsrätt i stad fungerar rådhusrätten, och en av dess ledamöter är ägodelningsdomare. Överinstans i förhållande till ägodelningsrätten är hovrätten. Talan mot hovrättens avgöranden i fastighetsbildningsmål förs i högsta domstolen. Härvid gäller de i RB föreskrivna fullföljdsbegränsningarna.

Ägodelningsrätterna infördes i vårt land genom 1827 års skiftesstadga. Frågan om en reform av ägodelningsrätterna har aktualiserats i skilda sammanhang. Under förarbetena till jorddelningslagen framlades förslag till inrättande av ägodelningsrätter som skulle ha länet som domkrets och bestå av en domare som ordförande samt tre ledamöter, däribland en lantmätare. Förslaget föll emellertid och de gamla ägodelningsrätterna behölls. Önskemål om en förstärkning av dessa har emellertid senare förts fram vid olika tillfällen.

Fastighetsbildningskommittén har vid sina överväganden i frågan kommit fram till att det föreligger ett uppenbart behov av en reform av rättegången i fastighetsbildningsmålen. Som skäl härför återopas i främsta rummet att målen tar längre tid i anspråk än som rimligen kan godtas för framtiden. Kommittén påvisar härvid med stöd av den officiella rättsstatistiken att det beträffande de mål som prövas i mer än en domstolsinstans inte är ovanligt att ett slutligt avgörande kan erhållas först efter flera år men att även mål som inte förs vidare från ägodelningsrätten ofta kräver en betydande tidsåtgång. Till stöd för en reform anför kommittén vidare att ledamöterna i ägodelningsrätten ofta inte kan förvärva tillräcklig erfarenhet av fastighetsbildningsmål och de speciella intresseavvägningar som ibland krävs i dessa mål och att detta kan minska säkerheten i avgörandena.

Flera remissinstanser har instämt i fastighetsbildningskommitténs uttalanden om behovet av en reform. På andra håll har man emellertid ansett att kritiken mot de rådande förhållandena skjuter över målet.

Att handläggningen av fastighetsbildningsmålen ofta tar lång tid i anspråk kan mot bakgrunden av det redovisade rättsstatistiska materialet knappast förnekas. Tidsutdräkten kan vålla de enskilda sakägarna både ekonomiska förluster och andra olägenheter. Även samhällsintressen kan lida intrång, bl. a. genom att angelägna rationaliseringar inom jord- eller skogsbruket skjuts på framtiden och betydelsefulla byggnadsprojekt fördröjs. Med hänsyn till den snabba utvecklingen på olika områden inom samhällslivet kan det vidare inträffa att en fastighetsbildningsåtgärd, som från början ansågs som i hög grad önskvärd, inte längre fyller samma behov när frågan om dess tillåtlighet har slutligt avgjorts. Betydande arbete och stora kostnader kan då ha förspillts.

Förklaringen till de långa handläggningstiderna i ägodelningsrätterna torde som kommittén har anfört i första hand bero på att ordföranden inte kan helt ägna sig åt fastighetsbildningsmålen utan har sin huvudsakliga verksamhet förlagd till den allmänna underrätten. Otvivelaktigt har fastighetsbildningsmålen på grund härav i viss utsträckning skjutits åt sidan till förmån för de allmänna rättegångsmålen. När det gäller att söka en förklaring till tidsutdräkten vid avgörandet av fastighetsbildningsmålen bör man också beakta att flertalet ägodelningsdomare har begränsad erfarenhet av dessa mål och att de därför måste antas ägna mer arbete och tid åt målen än som annars skulle ha krävts.

Fastighetsbildningskommitténs uttalande att den ringa målfrekvensen vid ägodelningsrätterna också inverkar på deras möjligheter att med tillräcklig säkerhet bedöma de frågor som aktualiseras vid fastighetsbildning kan enligt min mening inte heller avvisas. Avgörandet av fastighetsbildningsmålen kräver nämligen ofta, förutom kännedom om tillämpliga rättsregler, förmåga att sätta sig in i invecklade tekniska och ekonomiska spörsmål och att se de aktuella problemen i ett större fastighetsbildningspolitiskt sammanhang. Sådana kvalifikationer kan i regel inte antas föreligga hos annan än den som konfronterats med fastighetsbildningsrättsliga frågor i betydande omfattning. Jag vill i detta sammanhang erinra om att fastighetsbildningsmålen åtminstone vid de större hovrätterna handläggs på särskilda avdelningar och att föredragningen i högsta domstolen av dessa mål anför trots åt vissa särskilt utsedda tjänstemän (s. k. specialföredragande).

Jag är således ense med fastighetsbildningskommittén om att brister kan konstateras hos de nuvarande ägodelningsrätterna. Jag är emellertid angelägen att understryka att dessa brister huvudsakligen är att tillskriva organisatoriska förhållanden. De uttalanden som nu har gjorts bör därför inte uppfattas som någon kritik mot enskilda domares sätt att sköta sina åligganden. Att de flesta ägodelningsrätter tack vare förtjänstfulla enskilda in-

satser väl har fyllt sin uppgift i rättsvårdens tjänst rubbar emellertid inte det allmänna omdömet att rättegången i fastighetsbildningsmål behöver reformeras.

Efter att ha prövat olika alternativ för en lösning av domstolsfrågan har fastighetsbildningskommittén föreslagit att hovrätten i en särskild sammansättning skall tjänstgöra som instans omedelbart över förrättningsmännen i fastighetsbildningsmålen. Den nya domstolen skall enligt förslaget få benämningen jorddomstol, och de mål den skall handlägga skall kallas jordmål. För fullföljd från jorddomstolen till högsta domstolen skall fordras prövningstillstånd. Förslaget innebär således att förutom högsta domstolen endast en domstolsinstans skall finnas i jordmålen. Kommittén anser visserligen att man inte bör göra något avsteg från den allmänt vedertagna principen om att parterna i ett mål alltid skall kunna få målet prövat i två instanser men menar att man vid tillämpning av denna princip på jordmålen bör kunna godta förrättningsmännen som en självständig prövningsinstans.

Kommittéförslaget har fått ett något blandat mottagande av remissinstanserna. Flertalet ansluter sig visserligen till den av kommittén förordade lösningen, men åtskilliga kritiska röster höjs också.

De tillstyrkande remissinstanserna pekar på att kommittéförslaget innebär att man skapar stora och rationella organisationsenheter och att man kan vänta sig betydande tidvinster samt ökad säkerhet och enhetlighet i avgörandena genom den stora erfarenhet som jorddomstolarna kommer att få. Vidare understryks att den föreslagna organisationen rymmer ett betydande mått av flexibilitet samtidigt som jorddomstolarnas anknytning till redan befintliga domstolar ger den stadga och är lämplig från administrativ synpunkt.

De remissinstanser som är kritiska mot kommittéförslaget framför en rad invändningar av såväl principiell som praktisk natur. Vad som främst väcker motstånd är att kommittén godtar förrättningsmännen som en självständig prövningsinstans. Det framhålls härvid att förrättningsmännen knappast har sådana insikter i rättsliga spørsmål som krävs för att avgöra mera invecklade tvistefrågor på ett från rättssäkerhetssynpunkt tillfredsställande sätt. Vidare ifrågasätts om förrättningsmännen intar en tillräckligt opartisk och fristående ställning för att kunna tjänstgöra som domstolsinstans. Härvid pekar man särskilt på att bevakningen av det allmännas intresse vid fastighetsbildningsförrättning skall ske genom förrättningsmännens försorg. Man fäster också uppmärksamheten på att förrättningslantmätaren instruktionsmässigt är underordnad överlantmätaren och att även en i kommuns tjänst anställd stadsingenjör eller motsvarande befattningshavare skall kunna vara förrättningslantmätare. Från skilda håll betonas också att förrättningsförfarandet företer betydande avvikelser från domstolsprocessen. Som exempel härpå nämns att vittnes- och partsutsagor inte kan av-

ges under ed eller försäkran vid förrättning och att dokumentationen av vad som förekommit vid handläggningen inte sker med samma noggrannhet vid förrättning som vid domstol. I några remissyttranden uttalas sammanfattningsvis, att kommittéförslaget innebär att fastighetsbildningsfrågor i allmänhet inte skulle bli föremål för domstolsmässig prövning i mer än en instans och att detta inte är tillfredsställande från rättssäkerhetssynpunkt.

Också i andra hänseenden utsätts kommittéförslaget för kritik. Flera remissinstanser framhåller sålunda att förslaget strider mot den i direktiven för domstolskommittén uttalade grundsatsen att rättsskipningens tyngdpunkt skall ligga i underrätterna. Vidare invänds att jorrdomstolarna inte får någon egentlig lokal förankring och att de innebär en alltför stark centralisering. Resekostnaderna för jorrdomstolarna blir, hävdas det, avsevärt större än vad de är för ägodelningsrätterna, och även kostnaderna för parterna blir högre genom att jorrdomstolarna blir svårtillgängliga. Kommittéförslaget sägs också ha svagheter i organisatoriskt hänseende. Härvid anförs att det kommer att verka störande på arbetets behöriga gång på vederbörande hovrättsavdelning, om ordföranden odelat eller i första hand skall ägna sig åt jordmål. En annan olägenhet uppges vara att endast två eller tre jurister skall tjänstgöra i jorrdomstolen, medan hovrättens avdelningar består av minst fyra ledamöter. Slutligen understryks att handläggningen av jordmålen kommer att påverka åtminstone de mindre hovrätternas arbetsrytm på ett ofördelaktigt sätt.

På ett annat plan ligger den typ av invändningar som utgår från att genomförandet av förslaget skulle försvåra den pågående allmänna översynen av domstolsväsendet. Bland de remissinstanser som intar denna ståndpunkt märks domstolskommittén. Kommittén framhåller att den föreslagna organisationen förutsätter ställningstaganden till grundläggande principiella spörsmål, bl. a. frågan om instansordningen, som kommittén inte är beredd att ens preliminärt uttala sig om. Domstolskommittén pekar vidare på att vissa besläktade organisationsfrågor står på dagordningen, bl. a. spörsmålet om expropriationsdomstolarnas och vattendomstolarnas organisation. Enligt domstolskommitténs mening bör ett slutligt ställningstagande till samtliga de sålunda aktuella organisationsfrågorna anstå till dess man kan få en samlad överblick. De övriga remissinstanser som har tagit samma ställning som domstolskommittén är samtliga av den meningen att kommitténs arbete blir av betydelse för frågan hur domstolsförfarandet i jorddelningsmål bör anordnas.

För egen del vill jag till en början erinra om att jag i direktiven för domstolskommittén underströk att kommitténs arbete, som beräknades ta lång tid i anspråk, inte fick hindra sådana begränsade organisatoriska förändringar som kunde finnas påkallade för att domstolarna skulle kunna fullgöra sina uppgifter tillfredsställande. Att en reform av domstolsorganisationen för fastighetsbildningsmål är angelägen torde framgå av vad jag tidigare

har anfört. Det är därför å ena sidan tydligt att domstolskommitténs uppdrag inte får stå i vägen för varje ändring av denna organisation. Emellertid bör å andra sidan gälla att man undviker sådana reformer som skulle kunna försvåra kommitténs arbete. Det kan enligt min mening inte utan fog göras gällande att viss risk härför föreligger, om fastighetsbildningskommitténs förslag i domstolsfrågan genomförs. Jag tänker härvid närmast på den nedskärning av antalet prövningsinstanser i fastighetsbildningsmålen som förslaget innebär. I domstolskommitténs uppdrag ingår nämligen att pröva frågan om rättsskipningens fördelning på olika instanser och rättsmedlens anordnande. Till de delfrågor som då träder i förgrunden hör spörsmålet i vilken utsträckning det bör stå part öppet att åberopa nya omständigheter och bevis i överrätt samt frågan huruvida högsta domstolens ställning som prejudikatinstans bör befastas ytterligare. Ett genomförande av förslaget till jorddomstolar kan befaras komplicera domstolskommitténs arbete med att söka finna ändamålsenliga lösningar på dessa problem.

Den av fastighetsbildningskommittén föreslagna instansordningen har som nämnts tidigare kritiserats också från andra utgångspunkter. En del remissinstanser vänder sig sålunda mot att kommittén har jämställt förrättningsmännen med en domstolsinstans. Även om vissa av de påståenden som därvid har förts fram synes överdrivna, är det enligt min mening obestridligt att vissa olikheter föreligger mellan det förrättningsförfarande som kommittén förordar och en domstolsprövning. Dessa olikheter är inte av den arten och omfattningen att förrättningsmännen inte kan anses som en självständig prövningsinstans, vars avgöranden vinner rättskraft om de inte överklagas. Jag vill här erinra om att reglerna om fastighetsbestämning i 14 kap. i det till lagrådet remitterade förslaget till fastighetsbildningslag innebär en betydande vidgning av förrättningsmännens prövningsrätt. Att det kontradiktoriska förfarandet vid domstol är överlägset förrättningsprövningen när det gäller att bedöma mera invecklade civilrättsliga tvister synes emellertid uppenbart. Jag anser det därför inte riktigt att, som kommittén har gjort, likställa förrättningsförfarandet med en domstolsprocess. Visserligen skulle det vara tänkbart att göra förrättningsförfarandet mer domstolsmässigt så att ett sådant jämställande framstår som motiverat. Detta skulle emellertid strida mot de önskemål om enkla och billiga handlägningsformer i fastighetsbildningsärendena som har förts fram i skilda sammanhang. I dagens läge framstår kravet på en förenkling av förrättningsförfarandet som mer angeläget än någonsin. Tanken på att i större omfattning tillämpa vanliga processrättsliga regler på förrättningsstadiet måste därför avvisas.

Vad jag nu har anfört talar mot att fastighetsbildningskommitténs förslag till domstolsorganisation genomförs. De invändningar som i övrigt har gjorts mot förslaget vid remissbehandlingen torde inte heller kunna avvisas. Jag anser därför att man bör överväga andra lösningar av domstolsfrågan.

En utgångspunkt måste därvid vara att man behåller det nuvarande systemet med tre domstolsinstanser i fastighetsbildningsmålen. Det kan visserligen inte förnekas att vissa olägenheter är förenade med detta system. Jag vill emellertid understryka att omfattningen och betydelsen av dessa olägenheter beror på hur man närmare utformar den nya organisationen. Om den lägsta domstolsinstansen får en sammansättning som gör den väl skickad att avgöra målen, torde det kunna förväntas att antalet överklaganden kommer att bli begränsat. Jag vill också erinra om att domstolskommittén enligt sina direktiv har att överväga möjligheterna att begränsa måltillströmningen till högsta domstolen så, att dennas ställning som prejudikatinstans befästs ytterligare. Det är uppenbart att en reform i denna riktning minskar de nackdelar som den nuvarande ordningen med förrättningsprövning och i princip möjlighet till omprövning i tre domstolsinstanser innebär.

Som ett riktmärke när det gäller att söka sig fram till en lösning på domstolsfrågan måste gälla att den första domstolen bör få en kvalificerad sammansättning och att dess ledamöter, särskilt yrkesdomarna, får tillfälle att mera kontinuerligt ägna sig åt verksamheten i domstolen. Härav följer att det inte är möjligt att inom ramen för den befintliga ägodelningsrättsorganisationen åstadkomma en godtagbar ordning för prövningen av fastighetsbildningsmålen. Ett sammanförande av målen till större enheter synes ofrånkomligt och det ligger då nära till hands att sammanföra de inom samma län befintliga ägodelningsrätterna till en större domstol. Förslag i denna riktning övervägdes som nämnts bl. a. vid tillkomsten av jorddelningslagen. Även kommittén har diskuterat möjligheten av en sådan lösning. Kommittén tänkte sig då att speciella länsägodelningsrätter skulle inrättas med en särskilt förordnad domare som ordförande. När fastighetsbildningskommittén avvisade denna tanke, skedde det under framhållande av att domkretsarna i regel inte skulle bli tillräckligt omfattande och att det skulle bli svårt att lösa ordförandefrågan. Förutsättningarna att få till stånd en ändamålsenlig organisation skulle enligt kommittén förbättras, om man inrättade en ny specialdomstol för varje län och lät denna handlägga inte bara fastighetsbildningsmål utan också expropriationsmål. Enligt kommitténs mening skulle det emellertid innebära vissa nackdelar att organisatoriskt föra samman dessa båda slag av mål till behandling vid samma domstol, eftersom fastighetsbildningsmålen men inte expropriationsmålen före domstolshandläggningen har handlagts vid en förrättning.

Vid remissbehandlingen har understrukits att alternativet med länsägodelningsrätter har vissa fördelar. Bl. a. påpekas att olika länsorgan normalt har att ta befattning med flertalet av de ärenden som skulle prövas av domstolen och att denna skulle få en viss lokal anknytning. I vissa remissyttranden framhålls också att det är lämpligt att föra samman fastighetsbildningsmålen med expropriationsmålen. Härvid betonas bl. a. värdet av att

ersättningsfrågor får en likformig behandling oberoende av om målet är ett fastighetsbildnings- eller expropriationsmål.

En organisation som innebär att fastighetsbildningsmål från olika delar av ett län prövas av samma domstol har bl. a. den fördelen att den regionala planläggning som rör markanvändningsfrågor kan ske efter enhetliga principer inom hela länet. Detta är av stor betydelse vid bedömningen av fastighetsbildningsrättsliga spørsmål. Även tanken på att föra samman fastighetsbildningsmål och expropriationsmål till behandling av samma domstol är tilltalande och innebär uppenbara fördelar. Värderingsfrågorna torde nämligen i framtiden komma att inta en mer framskjuten plats i fastighetsbildningsmålen än som hittills har varit fallet. Att märka i detta sammanhang är bl. a. de regler om inlösen, som har tagits upp i 8 kap. i det nämnda, till lagrådet remitterade lagförslaget. Dessa regler har åtskilliga beröringspunkter med expropriationslagstiftningen. Från både principiell och praktisk synpunkt är det utan tvekan lämpligt att de värderingsfrågor som aktualiseras vid fastighetsbildning och vid expropriation prövas av samma domstol. Den omständigheten att fastighetsbildningsmålen men inte expropriationsmålen tidigare har handlagts vid förrättning hindrar enligt min mening inte att målen prövas av samma domstol, om systemet med tre domstolsinstanser i fastighetsbildningsmålen behålls. Såvitt jag kan bedöma föreligger inte heller några andra hinder mot en sådan lösning. Eftersom reglerna om rättegången i expropriationsmål f. n. överses av expropriationsutredningen, bör ett slutligt ställningstagande till frågan om ett sammanförande av de båda målgrupperna anstå till dess utredningens förslag i ämnet föreligger. Tydligt är emellertid att rättegångsförfarandet i fastighetsbildningsmålen bör utformas så, att möjligheten av en samordning med expropriationsmålen hålls öppen. I detta sammanhang bör också beaktas handläggningen av de ersättningsfrågor som uppkommer vid tillämpningen av den nya lagstiftning som förbereds på grundval av immissionssakkunnigas betänkande. Som kommer att framgå av det följande ligger det nära till hands att låta dessa ersättningsfrågor prövas av samma domstol som handlägger fastighetsbildnings- och expropriationsmål.

Att inrätta fristående länsdomstolar för handläggningen av fastighetsbildningsmål finner jag i likhet med fastighetsbildningskommittén inte böra komma i fråga. En utväg som kommittén inte har diskuterat men som förtjänar att undersökas närmare är att knyta de nya domstolarna till den befintliga underrättsorganisationen på så sätt att vissa större underrätter utses att i särskild sammansättning handlägga alla fastighetsbildningsmål från resp. län. Härigenom skulle man kunna inlemma ägodelningsrätterna i större organisatoriska enheter med de fördelar detta innebär. De nya domstolarna skulle ändå få en viss lokal anknytning, vilket får anses vara en styrka. Organisationen skulle vidare vara förhållandevis lätt att bygga upp

och även framstå som förmånlig från statsfinansiell synpunkt. En annan förtjänst är att organisationen blir i hög grad flexibel. Arbetet i de nya domstolarna kan sålunda utan svårigheter anpassas efter ändringar i måttillströmningen och andra förhållanden.

Den nu skisserade lösningen på domstolsfrågan har således bestämda fördelar. De synpunkter som har förts fram vid remissbehandlingen får också i stort sett anses tillgodosedda, om en organisation efter dessa riktlinjer kommer till stånd. Jag föreslår därför att prövningen av fastighetsbildningsmålen koncentreras till vissa allmänna underrätter. I princip bör en sådan underrätt utses för varje län. Med hänsyn till skiftande förhållanden inom olika län bör avsteg dock i vissa fall kunna ske. Den närmare regleringen av frågan vilka underrätter som skall handlägga fastighetsbildningsmål och vilka jurisdiktionsområden dessa bör ha torde få ankomma på Kungl. Maj:t.

Som redan har antytts bör de sålunda utsedda underrätterna vid handläggningen av fastighetsbildningsmålen ha en särskild sammansättning. Till denna fråga återkommer jag strax. Med hänsyn till att speciella bestämmelser måste gälla i detta hänseende och i fråga om förfarandet i domstolen synes det lämpligt att domstolen får en särskild benämning. Den benämning som härvid synes ligga närmast till hands är fastighetsdomstol. Frågan om fastighetsdomstolarna vid sidan av fastighetsbildningsmålen skall handlägga också sådana mål som på grund av särskild lagstiftning f. n. prövas av ägodelningsrätt torde få övervägas närmare i anslutning till arbetet med följdragstiftningen till fastighetsbildningslagen.

Eftersom det nu framlagda förslaget innebär en helt annan lösning av domstolsfrågan än kommittén har föreslagit, är kommitténs uttalanden i fråga om sammansättningen av jorrdomstolen inte omedelbart tillämpliga, när det gäller att ta ställning till hur fastighetsdomstolen skall vara uppbyggd. Vissa av de frågor som kommittén har diskuterat har emellertid en mera generell räckvidd och är därför alltså aktuella.

I likhet med kommittén anser jag uppenbart att ordföranden i domstolen skall vara juristdomare. Eftersom mitt förslag förutsätter att fastighetsdomstolen skall vara knuten till en allmän underrätt, framstår det också som ganska självklart att till befattningen bör utses någon domare som är fast knuten till underrätten.

Enligt kommittéförslaget skall i jorrdomstol vid hovrätt ingå, utöver ordföranden, ytterligare en juristdomare. Kommittén finner detta önskvärt bl. a. därför att de i jordmålen förekommande rättsfrågorna och bevisvärderingsspoersmålen skall få en mera allsidig belysning. Denna synpunkt äger full tillämpning också i fråga om de domstolar som åsyftas i departementsförslaget. Den rimmar också helt med den förut angivna målsättningen att skapa en högt kvalificerad domstol. En annan omständighet som talar för att två juristdomare bör ingå i domstolen är att man härigenom får större möjligheter att fördela arbetet med att förbereda målen och utforma dom-

stolens utslag. Ytterligare en fördel är att den andre juristledamoten utan svårighet kan inträda som ersättare för ordföranden när denne är hindrad att tjänstgöra. De skäl som jag nu har redovisat väger enligt min mening så tungt att jag anser mig böra förorda att en juristdomare utöver ordföranden bereds plats i fastighetsdomstolen. Den nu ifrågakvarande ledamoten bör utses bland de lagfarna domarna vid den underrätt till vilken fastighetsdomstolen är knuten. Det bör dock inte anses uteslutet att andra domare utnyttjas i viss utsträckning. Sålunda är det av värde från rekryterings- och utbildningssynpunkt att så många domare som möjligt bereds tillfälle att någon tid tjänstgöra vid fastighetsdomstol.

Frågan om sättet att tillföra jorrdomstolen behövlig sakkunskap diskuteras ganska ingående av kommittén. Kommittén finner därvid att de starkaste skälen talar för att man vid jorrdomstolarna liksom vid de allmänna domstolarna för in sakkunnigutredning i rättegången enligt de allmänna reglerna om bevisning, dvs. genom hörande av sakkunniga. Enligt kommitténs mening är det emellertid inte oförenligt med denna uppfattning att till domstolen knyta en ledamot med sådana särskilda kvalifikationer av allmän betydelse för målens bedömning som förvärfvas genom lantmåteriutbildning och tjänstgöring på olika poster inom lantmäteriväsendet. Kommittén pekar på att överlantmätarna genom sin befattning med fastighetsbildningsmålen visat sig utgöra en värdefull tillgång för ägodelningsrätterna. Eftersom överlantmätaren i framtiden kommer att få sådana uppgifter att det inte är länkbart att låta honom medverka i jorrdomstolen, föreslår kommittén i stället att en välkvalificerad lantmätare med stor erfarenhet bereds plats i domstolen.

Vid remissbehandlingen har kommitténs ställningstagande på denna punkt vunnit så gott som fullständig anslutning.

Jag har i det föregående starkt betonat betydelsen av att fastighetsdomstolen får en mycket kvalificerad sammansättning. Detta krav kan enligt min mening inte anses uppfyllt om inte i domstolen ingår en ledamot med speciell kunskap på det område som här är aktuellt. Jag kan i denna del i allt väsentligt instämma i vad kommittén uttalat. En motsvarande ordning har länge tillämpats i vattenmål och expropriationsmål och därvid visat sig fungera väl. Anledningen till att ägodelningsrätterna inte har konstruerats så att de fått en motsvarande sammansättning torde vara dels att ett förrättningsförfarande regelmässigt föregår handläggningen inför ägodelningsrätten, dels att överlantmätaren i stor utsträckning kommit att fylla en funktion som starkt liknar en ledamots. Jag anser att det är en väsentlig förbättring som nås genom att den sakkunskap som överlantmätaren hittills har tillfört domstolen utom ramen för det i lagen reglerade förfarandet kan tillföras domstolen genom en av dess egna ledamöter.

Med anledning av vissa uttalanden under remissbehandlingen vill jag understryka att den sakkunnige ledamotens uppgift inte är att fungera som

expert i vissa speciella frågor som är av betydelse för målets utgång utan att han med sin sakkunskap skall medverka till en riktig bedömning av det material som kommit fram i målet och till en från fastighetsbildningssynpunkt lämplig utformning av domstolens utslag. Vid fullgörande av de uppgifter som sålunda åligger honom har han givetvis också att beakta plansynpunkter. Att låta en planteknisk expert ingå i domstolen med uppgift enbart att företräda dessa synpunkter skulle strida mot de värderingar som bär upp kommittéförslaget. Den vid remissbehandlingen framförda tanken härpå måste därför avvisas.

De fulla vinsterna av att knyta en ledamot med speciell sakkunskap till domstolen erhålls enligt min mening först om ledamoten bereds stadigvarande anställning vid fastighetsdomstol. Om arbetsbördan vid en fastighetsdomstol ej kan beräknas bereda sådan ledamot full sysselsättning, bör han kunna knytas till flera domstolar. Med en sådan ordning behöver man inte befara några svårigheter att rekrytera lämpliga personer för uppgiften. Ledamoten kan vidare vara till nytta för domstolen inte bara vid förhandlingar utan också vid för- och efterarbete. Jag återkommer till den frågan i ett senare sammanhang. En fast anställning skapar också de bästa garantierna för en fullt självständig och oberoende ställning i förhållande till parterna och de myndigheter som för talan inför domstolen.

Det återstår att ta ställning till frågan om behovet av lekmannainslag i domstolen. Kommittén har i denna del uttalat att ägodelningsnämndemännen har visat sig utgöra ett värdefullt inslag i den rättsskipning som det här är fråga om. Förslaget innebär därför att två nämndemän normalt skall ingå i domstolen. Mot detta ställningstagande har vid remissbehandlingen riktats invändningar som i huvudsak går ut på att nämndemännen knappast har någon uppgift att fylla i de mål som handläggs vid hovrätt och att deras medverkan i hovrättsarbetet skulle medföra praktiska olägenheter och öka de kostnader.

De nyss återgivna synpunkterna är uppenbarligen inte tillämpliga när det gäller att ta ställning till frågan om nämndemän skall få säte i de fastighetsdomstolar som enligt departementsförslaget skall finnas vid vissa allmänna underrätter. Tvärtom talar enligt min mening starka skäl för att lekmanrepresentanter också i fortsättningen får möjlighet att medverka vid prövningen av jordmål. I jordmålen förekommer nämligen i stor utsträckning spörsmål vid vilkas avgörande det är av värde att lekmannasynpunkter får göra sig gällande. Jag syftar härvid på bl. a. markvärderingsfrågor i samband med fastighetsreglering. Jag har tidigare i fråga om allmänna tviste- och brottmål nämnt, att nämndens betydelse för att tillföra domstolen kännedom om lokala förhållanden numera är ringa. När det gäller jordmålen är läget dock annorlunda. Jordmålen är ofta av den beskaffenhet att ortskännedom är av betydelse för bedömningen. Ett uttryck härför är att bland de särskilda kvalifikationer som nu gäller för nämndemännen i dessa mål ingår

att de skall vara väl förtrogna med sin ords förhållanden. Till nu anförda skäl kommer ett mera principiellt. I mål enligt fastighetsbildningslagstiftningen är tvistefrågan mycket ofta av den natur att det är ett allmänt intresse som står mot ett annat sådant intresse eller mot ett enskilt intresse. Med hänsyn till det starka inslaget av allmänintressen är det enligt min mening särskilt motiverat att domstolen i normalfallet har ett lekmannainslag. Lekmännen bör liksom hittills benämnas nämndemän. Ett lämpligt antal ledamöter i domstolen erhålls, om antalet nämndemän bestäms till två.

Jag föreslår alltså att fastighetsdomstolen normalt skall bestå av fem ledamöter, nämligen två juristdomare, en ledamot med teknisk sakkunskap och två nämndemän.

En sammansättning i enlighet med vad jag nyss har förordat är enligt min mening väl lämpad även för expropriationsmålen. Det är emellertid uppenbart att dessa mål ibland kräver expertis av ett annat slag än den som i regel krävs i fastighetsbildningsmål. Den sakkunnige ledamoten bör därför äga särskild kunskap antingen i fråga om fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. I de allra största fastighetsdomstolarna bör det bli möjligt att fast anställa ledamöter för vart och ett av dessa kunskapsområden. I domstolar med endast ett fåtal mål per år får frågan lösas antingen genom att den tekniske ledamoten lånas från en annan domstol eller att den speciella sakkunskap som krävs i målet tillförs domstolen genom en i målet förordnad sakkunnig enligt de allmänna reglerna i RB.

Som jag redan har antytt kan jag inte i detta sammanhang ta slutlig ställning till hur mål enligt den föreslagna immissionslagstiftningen skall handläggas. Med hänsyn till det nära sambandet mellan ersättningsfrågorna i sådana mål och expropriationsmål anser jag emellertid lämpligt att här något referera vad som hittills förekommit i ärendet.

Immissionssakkunniga har föreslagit, att vattendomstolarna skall göras till koncessionsmyndigheter och döma i samtliga immissionsmål. Det främsta skälet för de sakkunniga att hänföra immissionsmålen till vattendomstolarna synes ha varit det förhållandet att vattendomstolarna nu handlägger vattenföroreningsmålen. För att få till stånd en helhetsbedömning av företag som förorenar i mer än ett hänseende, vilket är önskvärt särskilt med hänsyn till det nära samband som råder mellan vatten- och luftföroreningar, har de sakkunniga ansett sig nödsakade att välja samma system för immissionsmålen som för vattenföroreningsmålen. De sakkunniga har också ansett, att vattendomstolarna med hänsyn till sammansättning, erfarenhet av likartade frågor och lämpliga jurisdiktionsområden är väl lämpade för att handlägga immissionsfrågor.

Remissinstanserna ansluter sig i övervägande grad till de sakkunnigas uppläggning och åberopar till stöd för sin inställning i huvudsak samma

skäl som de sakkunniga har anfört. Bl. a. betonar de fördelen av en samordnad prövning för vattenföroreningsmål och immissionsmål. I de tillstyrkande remissyttrandena framhålls vidare, att de sakkunnigas förslag står i god överensstämmelse med svensk tradition på vattenlagstiftningens område och att det är ägnat att ge goda rättssäkerhetsgarantier. Flera remissinstanser är emellertid kritiska mot de sakkunnigas förslag och framför dels erinringar i fråga om förslagets praktiska och organisatoriska konsekvenser och dels invändningar av mera principiell natur. Domstolskommittén menar att de skäl de sakkunniga har anfört för valet av vattendomstolarna som immissionsdomstolar inte är av den styrka att de motiverar ett överförande av en målgrupp från allmän domstol till en specialdomstol, i synnerhet som inte heller denna specialdomstol kan tillgodose de behov av särskild sakkunskap som kan uppkomma i mål av förevarande slag. Kommittén anser vidare, att de sakkunniga har överskattat sambandet mellan vatten- och luftföroreningar och låtit detta få för vittgående följder. I flera remissyttranden görs gällande att vattendomstolarna i sin nuvarande sammansättning inte kan anses tillräckligt rustade för att verka som miljövårdsdomstolar. Från andra håll framhålls den splittring av varandra näraliggande ämnesområden på olika specialdomstolar som f. n. råder och man framför önskemål om att få till stånd en domstol med kompetens att pröva frågor om fastighetsbildning, vattenförorening, immissioner samt expropriationsmål. Bl. a. föreslås en sammanslagning av vattendomstolarna, ägodelningsrätterna och expropriationsdomstolarna.

Anmärkningar riktas också mot att vattendomstolarnas kompetensområde inte blir klart avgränsat med den utformning förslaget har fått. Sålunda framhålls att valet av domstol i det enskilda fallet kan bli beroende på tolkningen av immissionsbegreppet och att ett yrkande om ersättning för skada genom störning från grannfastighet kan tas upp antingen av vattendomstol eller allmän domstol beroende på vilken grund som åberopas.

Invändningarna av principiell natur riktar sig mot förslaget att lägga koncessionsprövningen på domstol. Det görs gällande att koncessionsärenden är typiska förvaltningsärenden, som endast undantagsvis bör ankomma på domstol. Man framhåller, att de avvägningsfrågor som den koncessionsprövande myndigheten ställs inför ofta är sådana att deras bedömning på sikt måste påverka hela samhällsutvecklingen, och det ifrågasätts om vattendomstolarna har den vida överblick över olika planeringsområden som är önskvärd hos den beslutande myndigheten. Som koncessionsmyndighet föreslås i stället länsstyrelserna och naturvårdsverket. Skulle sambandet mellan vattenfrågorna och immissionsfrågorna anses så starkt att gemensamma handlägningsformer är nödvändiga, anvisas möjligheten att flytta över de förvaltande uppgifterna på vattenvårdens område helt till administrativ myndighet. Flera remissinstanser förordar en administrativ koncessionsprövning men är dock beredda att godta den föreslagna anordningen som ett provisorium.

Som immissionssakkunniga har utvecklat torde det vara nödvändigt att tillskapa en enhetlig ordning för prövning av frågor om vattenförorening och andra störningar från fast egendom. Framför allt är det sambandet mellan vatten- och luftföroreningar som gör en sådan anordning nära nog ofrånkomlig. Men även i övrigt är det i högsta grad önskvärt att få till stånd en helhetsbedömning av företag som medför störningar i flera hänseenden. Från företagarnas synpunkt innebär det obestridliga fördelar att få alla sådana frågor prövade i ett sammanhang. Om man emellertid vill nå detta mål utan att göra ändring i reglerna om vattendomstols befattning med vattenföroreningsmål, är man nödsakad att som de sakkunniga gjort hänvisa immissionsmålen till vattendomstolarna.

En annan lösning är den som anvisats av vissa remissinstanser, nämligen att förlägga prövningen av tillåtlighetsfrågor till administrativ myndighet. Denna lösning förutsätter för att kunna framstå som ett alternativ till immissionssakkunnigas förslag att tillåtlighetsfrågorna i vattenföroreningsmålen överflyttas från vattendomstolarna till administrativ myndighet. En av de myndigheter som därvid kan komma i fråga är statens naturvårdsverk. Verket har därför enligt särskilt uppdrag utrett och lagt fram förslag i frågan om förläggningen av tillståndsprövningen i immissions- och vattenföroreningsmål. Remissbehandlingen av naturvårdsverkets förslag är ännu inte avslutad.

Avsikten är att förslag till lagstiftning på grundval av immissionssakkunnigas och naturvårdsverkets förslag skall kunna anmälas för remiss till lagrådet hösten 1968 men arbetet har ännu inte fortskridit så långt att jag är beredd att nu redovisa min inställning i det lagstiftningsärendet. Klart är dock att flera skäl talar för en administrativ tillståndsprövning av dessa frågor, oberoende av vilken myndighet som kommer i fråga för denna prövning. Väljs en lösning efter den linjen, är det naturligt att lägga ersättningsfrågorna på samma domstol som har att pröva fastighetsbildningsmål och expropriationsmål. Härför talar framför allt det nära sambandet mellan värderingsfrågorna i de olika slagen av mål.

Något förslag om ändrade regler för prövning av vattenmål föreligger inte f. n. Vissa ändringar i vattenlagen måste emellertid göras i samband med tillkomsten av den föreslagna immissionslagstiftningen. Om naturvårdsverkets förslag om en administrativ prövning av tillåtlighetsfrågan i mål om vattenförorening genomförs, aktualiseras frågan om vattendomstolarnas framtida ställning. En eventuell reform i denna del kan inte ske utan en särskild utredning för översyn av vattenlagen. Denna fråga får tas upp i samband med ställningstagandena till immissionssakkunnigas och naturvårdsverkets förslag.

Under 2.3.8—9. har redovisats några grupper av mål beträffande vilka gäller att de handläggs av vissa underrätter, som i sådant sammanhang har

större domkretsar än i övrigt och dessutom särskild sammansättning utom i vissa av målen. Anledning att i detta sammanhang ompröva frågan om sammansättningen i dessa mål föreligger inte.

5.3. Underrätternas domkretsar

Jag har förut nämnt, att principiella frågor rörande domkretsarna för underrätterna har aktualiserats vid flera tillfällen under de senaste decennierna. Därvid har uttalats skilda åsikter om hur en lämplig domkretsindelning bör utformas. De överväganden och förslag som har förekommit har haft viss betydelse för utvecklingen på detta område men de har inte lett till någon mera genomgripande reform av domkretsindelningen. Den nuvarande domkretsindelningen går sålunda i sina huvuddrag tillbaka på äldre tids judiciella indelning. Den ledande principen för denna indelning såvitt angår häradsrätterna var länge, att en domsaga inte borde vara större än att domstolsarbetet sysselsatte en ordinarie domare samt ett par notarier och skrivbiträden. Denna princip ledde till den långt gående uppdelning i domkretsar som forfarande får sägas karakterisera vår underrättsorganisation. Antalet domsagor, som har hållit sig i huvudsak konstant sedan början av 1900-talet, uppgår sålunda till 112.

Härtill kommer f. n. 29 domkretsar med rådhusrätt. Antalet minskar till 28 den 1 juli 1968. Det formellt avgörande för frågan om stad borde behålla egen jurisdiktion var under decennierna före förstatligandet av rådhusrätterna i huvudsak, om staden gav tillräckligt arbetsunderlag för minst tre lagfarna domare. I realiteten har samma grundsats tillämpats under senare år.

På grund av den fortgående ökningen av arbetsmängden tjänstgör numera ofta flera domare i de som enmansdomsagor ursprungligen inrättade domkretsarna. En del domsagor har i samband med landsrättsförläggningar av städer fått arbetsunderlaget avsevärt utökat och en del mindre domsagor har slagits samman till större enheter under senare år. På de flesta håll har emellertid den äldre indelningen i domsagor lämnats orubbad.

Att frågan om en allmän reform av domkretsindelningen har trätt i förgrunden allt mer hänger samman bl. a. med den utveckling mot större arbetsenheter som har ägt rum på olika områden, såväl inom den offentliga som inom den privata sektorn. För att kunna möta de ökade krav som har ställts på effektivitet och samordning inom statsförvaltningen har man på många håll funnit det nödvändigt att göra större organisatoriska enheter än tidigare. Olika synpunkter har därvid haft betydelse. I det administrativa arbetet har man funnit, att en större organisation är mer elastisk och därmed mindre känslig för tillfälliga rubbningar i personaluppsättningen och arbetsmängden. Större administrationsenheter har också visat sig ge bättre förutsättningar för rationell arbetsfördelning bland personalen och för ett

ekonomiskt utnyttjande av moderna kontorstekniska hjälpmedel. Synpunkter av detta slag har varit vägledande vid flera organisationsförändringar som under senare år har genomförts inom statliga verksamhetsgrenar. Sålunda har ett genomgående drag för indelningsreformerna beträffande polis-, åklagar- och exekutionsverksamheterna varit att de olika förvaltnings- och administrationsområdena gjorts större än tidigare för att ge tillräckligt underlag för en slagkraftig organisation. Inom den kommunala verksamheten framträdde behovet av större enheter redan tidigt. Beträffande den utveckling som här f. n. äger rum får jag hänvisa till vad jag tidigare har anfört om den pågående kommunindelningsreformen.

Även om arbetet vid domstolarna i vissa avseenden företer för denna verksamhet speciella drag, kan det inte förutsättas annat än att de administrativa erfarenheterna från andra områden av offentlig verksamhet i allt väsentligt måste vara tillämpliga också på domstolsorganisationen. Allt tyder på att också inom detta område organisatoriska och administrativa fördelar skulle kunna vinnas genom sammanföring av mindre enheter till större. Vid de domsagoregleringar som har företagits under senare år har organisatoriska hänsyn också lett till att man har gjort större domkretsar än tidigare. Inom underrättsväsendet har alltså, i den mån uppkommande omregleringsärenden har givit möjlighet härtill, förekommit en tendens i samma riktning som på andra områden. Någon utveckling i sådan riktning har emellertid inte kunnat ske för domkretsarna i allmänhet, eftersom det hittills inte varit fråga om någon allmän översyn av domkretsindelningen.

I direktiven för domstolskommittén angavs, att utredningen skulle syfta till att få till stånd en mera tidsenlig indelning, som ger underlag för en rationellt utformad arbetsorganisation och i övrigt uppfyller de krav som kan ställas med hänsyn till rättsvårdens och den rättssökande allmänhetens intresse. Vidare betonades sambandet mellan underrätternas domkretsar och underrätternas sammansättningsformer. Därvid erinrade jag om att i remissyttrandena över stadsdomstolsutredningens betänkande av år 1961 nästan genomgående hade förordats domkretsar stora nog att sysselsätta tre domare och att åtskilliga skäl talade för en övergång till domkretsar av sådan storlek att de erbjöd tillräckligt arbetsunderlag för flera ordinarie domare. Bl. a. framhölls att domkretsar av denna storlek ökar möjligheterna att genomföra en rationell arbetsfördelning mellan tjänstemännen och att tillföra kansliarbetet moderna kontorstekniska hjälpmedel.

Domstolskommittén har nu slutfört arbetet med en översyn av domkretsindelningen. Som förut har nämnts har kommittén behandlat hithörande frågor i såväl 1963 års som 1967 års betänkanden. I det förra betänkandet har kommittén förordat vissa principer, som enligt dess mening bör följas vid en ny indelning i domkretsar för enhetliga underrätter. I det senare betänkandet har kommittén redovisat ytterligare överväganden rö-

rande dessa principer och lagt fram ett detaljförslag till ny domkretsindelning omfattande hela landet. Detaljförslaget har inte remissbehandlats, men i övrigt har yttranden över betänkandena inhämtats från ett stort antal myndigheter. Härigenom har frågan blivit allsidigt belyst från skilda synpunkter.

Den pågående kommunindelningsreformen syftar till att större kommuner skall bildas. Enligt planerna skall antalet kommuner minskas från nu ca 900 till mindre än 300. Eftersom den indelning i kommunblock som ligger till grund för reformen i ett stort antal fall innebär att kommuner eller kommundelar från olika domkretsar förs samman, kommer reformen att framtvunga ändringar i domkretsindelningen. Ändringarna blir många och i en hel del fall omfattande. Inför de genomgripande ändringar i fråga om domkretsindelningen, som sålunda kan förutses bli följden av kommunindelningsreformens genomförande, är det, som jag redan inledningsvis anförde, angeläget att ställning tas till riktlinjerna för en ny domkretsindelning. Däremot är det knappast möjligt och inte heller behövligt att nu ta ställning till domkretsindelningens utformning i detalj. Innan beslut fattas om ny domkretsbildning i ett särskilt fall, bör nämligen, liksom hittills, de myndigheter och organisationer som kommer att beröras av ändringarna i indelningen få tillfälle att yttra sig i ärendet och anförna närmare synpunkter på detaljerna i indelningsfrågorna.

Några remissinstanser har i yttranden över 1967 års betänkande satt i fråga, om principer för domkretsindelningen över huvud taget bör fastläggas. Man har därvid menat, att frågan om domkretsarnas storlek är en lämplighetsfråga, som måste bedömas från fall till fall. Detta ger mig anledning att erinra om att jag, när domkretsfrågan berördes i prop. 1964: 156, uttalade att uppdragandet av lämpliga gränser för domkretsarna är lika mycket en fråga om praktiska bedömanden som om principer. Som jag redan har antytt bör de närmare övervägandena, hur en lämplig indelning bör utformas i det konkreta fallet, göras i samband med särskilda utredningar om de lokala förhållandena. Detta tillvägagångssätt medför, att praktiska frågor kommer att inta en framskjuten plats vid bedömningarna. Det utesluter emellertid inte, att vissa grundläggande principer bör följas vid domkretsregleringarna. Det kan också erinras om att de nya indelningarna i distrikt för polis-, åklagar- och exekutionsväsendet föregicks av ett ställningstagande av statsmakterna till grunderna för indelningarna. Jag kan inte finna annat än att det är befogat att gå till väga på i princip samma sätt, när det gäller domkretsindelningen. Jag vill emellertid samtidigt betona, att man enligt sakens natur inte kan ställa upp några absolut bindande normer. Vad man bör sträva efter är att ange vissa riktlinjer i stort för den framtida indelningen, varvid man likväl får räkna med att praktiska skäl i de särskilda fallen kan komma att föranleda avvikelser.

Jag har tidigare utförligt redovisat domstolskommitténs överväganden i

fråga om grunderna för den framtida domkretsindelningen (3.2.1 och 3.2.4). Som framgår av redogörelsen har kommittén i olika punkter, numrerade 1—6, förordat vissa principer som bör gälla vid kommande revision av domkretsindelningen för en enhetlig underrättsorganisation. De av domstolskommittén föreslagna riktlinjerna har i stort sett vunnit anslutning hos remissinstanserna. Även jag anser att ett ställningstagande till grunderna för en ny domkretsindelning bör ske i nära anslutning till de riktlinjer som kommittén har förordat.

Under p u n k t 1 föreslår domstolskommittén, att domkretsarna regelmässigt skall göras tillräckligt stora för att bereda sysselsättning åt minst tre domare. Till stöd för denna regel åberopar kommittén främst skäl av organisatorisk och administrativ art. Kommittén anför därvid sådana synpunkter som jag har berört inledningsvis i detta avsnitt. En övergång till större enheter än vad som f. n. är regel anser kommittén önskvärd särskilt för att möjliggöra en ökad elasticitet i underrättsorganisationen. Kommittén hänvisar också till sitt förslag att juristkollegium, bestående av tre lagfarna domare, skall kunna förekomma i tvistemål i alla allmänna underrätter och anser det naturligt, att minst det antal domare som skall ingå i sådan sammansättning finns vid varje underrätt.

Kommittén framhåller, att den lämpliga storleken av en domkrets inte kan bedömas enbart med utgångspunkt från vad som anses önskvärt ur sådana synpunkter som nu har berörts. Även sådana förhållanden som kommunikationer, bosättningsförhållanden och allmänhetens möjligheter till kontakt med domstolen måste beaktas.

Bland remissinstanserna har rätt enighet om att domkretsarna bör göras så stora att mer än en domare kan knytas till underrätten. Enstaka remissinstanser har uttalat sig för en lägsta gräns vid ett antal av två domare. Det alldeles övervägande antalet remissinstanser har emellertid godtagit kommitténs ståndpunkt.

I likhet med kommittén anser jag, att organisatoriska och administrativa synpunkter bör tilläggas stor betydelse vid genomförandet av en ny domkretsindelning. Sådana synpunkter får dock självfallet inte tillgodoses på sådant sätt att olägenheter uppstår för den rättssökande allmänheten. Hänsyn måste tas till avstånden och kommunikationsmöjligheterna mellan olika bygder och de orter som kan komma i fråga som kansliort eller tingsställe. Även om dessa förhållanden med hänsyn till nutida kommunikationsmöjligheter inte har samma betydelse som förr, bör förhållanden av denna art beaktas i de särskilda indelningsärendena.

För att uppnå en ändamålsenlig och effektiv organisation bör man sträva efter att personaluppsättningen både i fråga om domare och andra tjänstemän får sådan storlek att tillfälliga svårigheter på grund av förskjutningar i arbetsmängden eller till följd av ledighet bland personalen kan lösas inom

domstolen på ett någorlunda tillfredsställande sätt. Hur stor personal, i första hand hur många domare, som en domkrets lämpligen bör ha arbetsunderlag för kan diskuteras. Så mycket står dock klart, att domkretsar som ger arbetsunderlag bara för en domare inte uppfyller de krav som man bör ställa från organisatorisk synpunkt. Det är tvivelaktigt om sådana krav kan anses uppfyllda när det föreligger arbetsunderlag för endast två domare. Med en sådan domaruppsättning och en i förhållande därtill dimensionerad kanslipersonal får man nämligen knappast den önskvärda elasticiteten i organisationen. En enhet av sådan storlek kan vara sårbar vid sjukdomsfall eller andra ledigheter och vid tillfällig extra arbetsbelastning. Med hänsyn till det anförda bör domstolar med bara två domare inrättas endast när särskilda skäl av lokal natur påkallar detta.

Om man sålunda med sist berörda reservation utgår från att domkretsarna inte bör göras mindre än att de ger arbetsunderlag för minst tre domare, uppkommer fråga om man som riktmärke bör uppställa också viss högsta gräns för domkretsarnas storlek eller ange viss storlek såsom den lämpligaste. I det förstnämnda avseendet vill jag framhålla, att det inte är säkert att mycket stora enheter ställer sig fördelaktiga ur alla synpunkter. I varje fall torde man när det gäller de största domstolarna kunna hävda, att det är svårare att överblicka arbetet och utnyttja tillgängliga personalresurser. Emellertid kan det inte heller påstås att de största domstolsenheterna utgör mindre lämpliga organisatoriska enheter. Mellan de största domstolarna och de domstolar som uppfyller förut berört krav på minimistorlek finns ett vitt spelrum, där man knappast kan göra gällande, att den ena eller andra storleken på domstolen är att föredra. I likhet med domstolskommittén anser jag sålunda, att det inte kan generellt avgöras vilken storlek som är den ur olika synpunkter lämpligaste för en allmän underdomstol. Jag delar kommitténs uppfattning, att man i detta avseende bör nöja sig med att som riktlinje uppställa, att domkretsarna regelmässigt bör vara minst så stora att tre domare kan knytas till underrätten.

Ett ytterligare spørsmål som hänger samman med de större underrätterna är i vad mån indelning på avdelningar är lämplig. Kommittén har uttalat, att ett sådant system medför en hel del fördelar och att det inte finns något skäl varför det inte skulle fungera väl även vid andra större domstolar än dem där systemet nu tillämpas (SOU 1967: 4 s. 55). För min del anser jag att den nu berörda frågan kräver närmare undersökningar, och jag är för dagen inte beredd att ta ställning till frågan om avdelningssystem kan vara till fördel även vid andra underrätter än dem som redan har avdelningsindelning. Frågan är av sådan beskaffenhet att den kan lösas i en underrättsstadga eller i arbetsordningar.

Kommittén och flera remissinstanser har vidare tagit upp frågan, vilken inverkan som en minskning av antalet underrätter och därmed av antalet domstolschefer kan få för rekryteringen till domarbanan. Jag kan ansluta

mig till kommitténs synpunkt, att det självfallet inte kan komma i fråga att ha fler underdomstolar än som i och för sig anses behövt uteslutande för att genom antalet tjänster som chefsdomare bidra till en god rekrytering. Jag vill betona, att många andra faktorer än antalet chefsdomartjänster har betydelse, när det gäller att rekrytera duglig arbetskraft till domarbanan. Av stor betydelse är självfallet lönesättningen, domartjänstens allmänna ställning och anseende, arbetsuppgifternas natur och arbetsförhållandena i övrigt. Dessa förhållanden — i den mån de inte hör till det avtalsbara området — kommer att behandlas under domstolskommitténs fortsatta arbete.

Under p u n k t 2 har domstolskommittén föreslagit, att mer än en underrätt i princip inte skall förläggas till en ort. Till stöd härför återoppar kommittén driftsekonomiska och administrativa skäl. Kommittén anger, att de större städerna får anses inta en särställning i detta avseende och bör undantas från principen. Huruvida denna i övrigt kan strikt upprätthållas får bero på prövning från fall till fall. Kommittén nämner att ombyggnads- och nybyggnadsproblem kan försvåra tillämpningen av principen.

I flera remissyttranden har uttalats tvekan eller kritik på denna punkt. För egen del anser jag att, om lokalfrågor eller andra praktiska förhållanden talar för att förlägga mer än en underrätt till en och samma ort, hinder inte bör föreligga för en sådan anordning. Jag vill i detta sammanhang framhålla, att särskild hänsyn måste tas till lokalfrågorna vid beslut om domkretsindelningen i de enskilda fallen. Erfarenheter från domkretsregleringar som har gjorts de senaste åren visar tydligt, att domstolarnas lokalfrågor bör lösas i samband med att beslut om ändrad domkretsindelning fattas. I annat fall uppstår lätt störningar i arbetet, vilket medför att personalförstärkningar måste sättas in.

Under p u n k t 3 anger domstolskommittén, att som princip bör gälla, att domkretsarna bör byggas upp med kommuner som minsta enheter och att även kommunblocken bör bevaras odelade. Remissinstanserna har med några få undantag anslutit sig till kommitténs uppfattning. De remissinstanser som har uttalat en avvikande mening har bl. a. pekat på att vid bildandet av mycket stora kommuner, exempelvis vid eventuell sammanläggning av Stockholms stad med kommuner i Stor-Stockholmsområdet, möjlighet bör finnas att dela upp en kommun på flera domkretsar.

Jag vill framhålla, att ett av skälen till att den nuvarande domkretsindelningen på många håll ter sig otidsenlig är den allmänna strukturförändring som har ägt rum i samhället sedan indelningen tillkom. Den nya indelningen i kommunblock har skett med beaktande av dessa strukturförändringar. Kommunblock är sålunda uppbyggda med tätbebyggelseområden som centralorter. Gränserna för blocken har bestämts under hänsynstagande till befolkningsförhållanden, kommunikationer, näringsliv och liknande förhållanden. Den gruppering av landsbygden kring de naturliga centralorterna som sålunda har kommit till uttryck synes vara ett lämpligt mönster

att bygga även domkretsarna på. Ett tungt vägande skäl för att följa kommunblocksindelningen är också att blocken ligger till grund för andra indelningar som har beröring med domstolsväsendet. Att indelningarna i olika hänseenden sker efter enhetliga linjer anser jag vara ett allmänt intresse.

Med anledning av påpekandet att den diskuterade principen kan vålla vissa svårigheter, om Stockholms stad sammanslås med omkringliggande kommuner till en ny primärkommunal enhet vill jag nämna, att de regionala problemen i Stor-Stockholmsområdet, såvitt nu kan bedömas, inte kommer att lösas efter en sådan linje.

Det sagda innebär sålunda att jag anser, att de nya domkretsarna bör byggas upp på grundval av de kommuner som bildas efter hand som planerna för en ny kommunindelning förverkligas. Att domkretsregleringar i åtskilliga fall kommer att få genomföras redan innan sammanläggning av kommunblocksdelarna har ägt rum är dock tydligt. I sådant fall bör man så långt det är möjligt ansluta domkretsens gränser till den kommunbildning som kan väntas i en framtid. Därvid bör kommunblocken, som domstolskommittén har förordat, i regel bevaras odelade inom domkretsarna.

De administrativa indelningar som jämte kommunblocksindelningen är av störst intresse för indelningen i domkretsar är indelningen i åklagardistrikt och länsindelningen samt i någon mån polisdistrikts- och kronofogdedistriktsindelningarna. Förhållandet mellan domkretsindelningen och dessa indelningar har domstolskommittén behandlat under *p u n k t e r n a 4 o c h 5*. Kommittén ger uttryck för uppfattningen att gränserna för åklagardistrikt och län i princip bör följas vid domkretsindelningen. I remissyttrandena har man i allmänhet anslutit sig till dessa riktlinjer. Från några håll har framhållits att avvikelser från gränserna för åklagardistrikt bör godtas, om man finner att en lämpligare domkretsindelning kan genomföras på annat sätt. Man har därvid ansett, att det kan vara mer motiverat att anpassa indelningen för åklagarverksamheten efter den mest ändamålsenliga domkretsindelningen än tvärtom.

Sambandet mellan de olika uppgifterna talar för att man bör sträva efter att få gränserna för rättsväsendets olika verksamhetsområden att överensstämma. Jag vill i detta sammanhang peka på att en sådan anpassning också är till fördel för det informationssystem, byggt på ADB-teknik, som är under uppbyggnad på rättsväsendets område. Den samordning av rutinerna för polis, åklagare och domstolar som eftersträvas inom detta system kan nämligen genomföras lättare om gränserna för de olika indelningarna följer varandra. När det gäller indelningen i åklagardistrikt, är det också uppenbart att starka praktiska skäl talar för att man om möjligt bör undvika en uppdelning av distrikten på flera olika domkretsar. Däremot föreligger från nu angivna synpunkter inte hinder för att flera, odelade åklagardistrikt ingår i en domkrets. Någon absolut bundenhet vid de gränser som f. n. gäller i fråga om åklagardistrikt bör dock inte föreligga. Om en avvikelse

se från denna indelning befinnes nödvändig för att en lämplig domkrets skall kunna bildas, bör frågan om en ändring av gränserna för åklagardistriktet tas upp till prövning. I så fall aktualiseras även fråga om ändring i polisdistriktsindelningen. Indelningen i polisdistrikt och åklagardistrikt är f. n. föremål för översyn av 1967 års polisutredning. Detta erbjuder goda möjligheter att åstadkomma en anpassning av ifrågavarande gränser. Jag utesluter emellertid inte, att man i särskilda fall får acceptera att indelningen i polisdistrikt, åklagardistrikt och domkretsar inte kommer att helt sammanfalla.

Länsgränserna följs i regel vid administrativa indelningar, och jag kan inte finna annat än att en motsvarande princip bör gälla för domkretsarna. Vissa smärre justeringar i nu gällande länsgränser kan beräknas bli genomförda den 1 januari 1971, främst i de fall då kommunblock nu består av områden från flera län. Om det även efter sådana justeringar i speciella fall skulle visa sig att starka skäl talar för en domkretsbildning, som omfattar delar av olika län, bör det inte vara uteslutet att även på denna grund ta upp fråga om jämkning av länsgränsen. Jag vill också erinra om att det föreligger ett förslag från domstolskommittén, vari anges vissa lösningar av de problem som kan uppkomma, om domkrets bildas av delar från olika län. Detta förslag har hittills inte tagits upp till prövning, eftersom det är ovissat om praktiskt behov av de ifrågasatta författningsändringarna kommer att föreligga.

Under p u n k t 6 slutligen har domstolskommittén föreslagit, att den nya domkretsindelningen genomförs successivt under hänsynstagande till de praktiska förutsättningar som kan erbjuda sig att göra övergången så mjuk och smidig som möjligt. Kommittén anser, att genomförandet bör utsträckas över en tämligen lång tidsperiod för att underlätta lösningen av de problem som uppkommer för personalen och för att anordna lämpliga domstolslokaler på sådana orter där de nuvarande domstolsbyggnaderna inte har tillräckliga utrymmen för den nya underrätten. Kommittén anför, att ett successivt genomförande kan åstadkommas på det sättet, att nya domkretsar bildas först när nuvarande häradshövdingar och borgmästare avgår. Om en sådan princip skulle tillämpas undantagslöst, skulle dock en ny domkretsindelning inte kunna vara genomförd i sin helhet förrän in på 1980-talet. Kommittén räknar med att en ny domkretsindelning i många fall inte kan anstå så länge som följer av ett sådant schema och framhåller att genomförandet i hög grad blir beroende av den takt i vilken den nya kommunindelningen realiserar. Av kostnadsberäkningar som kommittén har lagt fram i 1967 års betänkande framgår, att kommittén räknar med att uppkommande byggnadsfrågor skall vara lösta i vart fall efter en tioårsperiod. Kommittén utgår vidare från att ombildningen av kommunblocken till kommuner skall vara i huvudsak genomförd i början av 1970-talet.

Principen om ett successivt genomförande har genomgående godtagits av remissorganen. Även jag är av den uppfattningen att man av praktiska skäl

och av hänsyn till uppkommande personal- och lokalproblem får gå fram etappvis vid genomförandet av den nya domkretsindelningen. I vilken takt ändringar behöver genomföras blir självfallet ytterst beroende av hur fort kommunindelningsreformen kommer att verkställas. Man får emellertid räkna med att det kan framstå som ändamålsenligt att man, när ändring blir nödvändig beträffande viss domkrets på grund av kommunindelningsreformen, samtidigt tar ställning till den judiciella indelningen i hela regionen. Jag vill också framhålla att de hittillsvarande erfarenheterna visar att det inte är nödvändigt att avvakta de nuvarande chefsdomarnas avgång. Vad jag nu har sagt bör kunna leda till att övergångstiden blir kortare än vad domstolskommittén synes ha förutsatt. Enligt min mening bör planeringen inriktas på att reformen skall vara genomförd 1975. Dock kan i några fall förutses att övergångstiden kan behöva utsträckas ytterligare några år. Jag vill nämna, att lösningen av uppkommande lokalfrågor kan påverkas av det ställningstagande som kommer att ske i fråga om huvudmannaskapet beträffande lokalhållningen för underrätterna.

Att personalfrågorna påkallar särskild uppmärksamhet är jag medveten om. Vilka åtgärder som bör vidtas för att underlätta personalens övergång till den nya organisationen får övervägas i de särskilda fallen. Jag kommer i det följande att anföra några allmänna synpunkter i frågan.

Det nu anförda innebär sålunda, att jag anser, att de allmänna riktlinjer som domstolskommittén har förordat med några smärre avvikelser bör läggas till grund för utformningen av den framtida domkretsindelningen. Vid en tillämpning av dessa riktlinjer torde antalet domkretsar komma att bli ungefär det som domstolskommittén har kommit fram till. Som förut har nämnts föreslår kommittén en indelning i 86 domkretsar.

Till de nu behandlade allmänna riktlinjerna torde böra fogas också en riktlinje för hur arbetet med indelningens närmare utformning bör bedrivas. Enligt min mening bör detta ske på samma sätt som hittills, nämligen genom att särskilda utredningar görs beträffande de lokala förhållandena inom de domkretsar som berörs av en ifrågasatt ändring. Till utgångspunkt vid utredningarna bör lämpligen tas domstolskommitténs förslag till indelning, och undersökningarna bör inriktas på frågan om detta svarar mot vad som betingas av de lokala förhållandena eller om annan indelning inom det aktuella området bättre svarar mot bygdens struktur och behov. När utredningsförslag föreligger, bör berörda myndigheter och organisationer få tillfälle att yttra sig över det. Beredningen av frågorna om vilka utredningsuppdrag som skall lämnas vid olika tidpunkter, vilka regioner de skall avse och vem som skall utföra utredningarna bör ankomma på den arbetsgrupp inom justitiedepartementet som jag har nämnt i det föregående. Inom den gruppen bör också indelningsärendena efter slutförd utredning beredas. Som jag har anfört tidigare bör samordning ske med den framtida indelningen

i polisdistrikt och åklagardistrikt. För att ett genomförande av dessa indelningsändringar inte skall fördröjas, bör principiella ställningstaganden snarast ske beträffande de domkretsindelningsändringar som har samband med dem.

Sammanfattningsvis förordar jag, att Kungl. Maj:t inhämtar riksdagens godkännande av de riktlinjer för arbetet med domkretsindelningen som jag har angivit i det föregående.

5.4. Övriga frågor

5.4.1. Ändringarnas konsekvenser för underrätternas personal

Av det förut anförda framgår att åtskilliga ändringar av domkretsindelningen kommer att genomföras i framtiden. Dessa ändringar kan komma att innebära att vissa orter upphör att vara säte för underrätt. I andra fall kan ändringarna föra med sig att två eller kanske flera underrätter på samma ort förs samman till en underrätt. Underrätt kan också komma att förläggas till ort, som inte tidigare är säte för underrätt. De ändringar i RB som jag har föreslagit i det föregående kommer vidare att föra med sig att underrätternas inre organisation i vissa avsenden behöver ändras.

Det är givet att ändringar av det slag som nu har nämnts kommer att få konsekvenser för underrätternas personal. Domstolskommittén har också i sina båda betänkanden berört de problem som genomförandet av en ny domkretsindelning kommer att få för såväl den rättsbildade som icke rättsbildade personalen. De personalfrågor som uppstår vid ändringar i domkretsindelningen har uppmärksamats även under remissbehandlingen av betänkandena.

Det är inte min avsikt att nu ta ställning till de personalproblem som framtida ändringar i domkretsindelningen och genomförandet av andra ändringar i underrätternas organisation kan komma att medföra. Den förut gjorda redovisningen av domstolskommitténs synpunkter i frågan och uttalandena under remissbehandlingen har lämnats främst för att belysa vilka problem som indelningsändringarna för med sig i vissa fall, främst när en ort upphör att vara kansliort. Jag vill dock begagna tillfället att anförda några allmänna synpunkter i frågan.

Förut har framhållits, att ändringar i domkretsindelningen bör genomföras successivt och på så sätt att övergången blir smidig. Som ett viktigt skäl härför vill jag — i likhet med domstolskommittén och åtskilliga remissinstanser — peka på de svårigheter som sådana ändringar kan föra med sig för personal av olika kategorier vid underrätterna. Emellertid kommer man inte alltid att kunna välja den från personalens synpunkt lämpligaste tidpunkten för ändringarna. Den pågående kommunreformen kan på en del håll framtvinga ändringar tidigare än som från personal- eller

andra synpunkter kanske hade varit önskvärt. Möjligheterna att ta särskild hänsyn till tjänstemännens personliga förhållanden blir i sådana fall begränsade. Ett riktmärke bör under alla förhållanden vara att ändringar i fråga om kansliort av hänsyn till personalen bör aviseras i så god tid som möjligt. Jag vill vidare framhålla det betydelsefulla i att man, när ändringar sker i fråga om kansliorts förläggning, söker att i görlig mån behålla de goda arbetskrafter som underrätternas kunniga kanslipersonal utgör.

Inom den arbetsgrupp som jag förut har nämnt får övervägas hur de här berörda problemen kan lösas på bästa sätt. Självfallet skall därvid förekomma samråd med berörda personalorganisationer.

5.4.2. Underrättsdomares tjänstgöring vid annan underrätt

Som har framhållits tidigare kommer det att dröja innan den nya underrättsorganisationen har genomförts till fullo. Detta kommer att medföra vissa övergångsproblem när det gäller att tillämpa de nya reglerna för underrätts sammansättning vid särskild huvudförhandling i tvistemål. För att möjliggöra juristkollegial sammansättning i de domsagor där antalet domare inte förslår till detta måste sålunda domare från andra domstolar tas i anspråk. En sådan ordning förutsätter ett principiellt ståndpunktstagande såväl till frågan om ordinarie domares tjänstgöringsskyldighet vid annan domstol än den han tillhör som till spörsmålet om vilka krav som bör uppställas beträffande den juristkollegiala sammansättningen i en- och tvådomardomsagor.

Vad först angår frågan om domares skyldighet att tjänstgöra vid annan än den egna domstolen föreligger viss skillnad mellan ordinarie och icke-ordinarie domare. F. n. gäller enligt 11 § statstjänstemannalagen att innehavare av ordinarie domartjänst är skyldig att utöva endast jämställd eller högre domartjänst vid den domstol han tillhör. Han kan alltså inte åläggas att ens tillfälligtvis utöva domartjänst utanför den egna domstolen. Förbudet att ta i anspråk ordinarie domare för domargöromål i annan domstol får ses mot bakgrund av det förflyttningsskydd som sådan domare åtnjuter enligt 36 § regeringsformen. Motsvarande förbud har inte uppställts för de icke-ordinarie domarnas del. Dessa är således skyldiga att i enlighet med de regler som meddelas av Kungl. Maj:t ta emot förordnande att tjänstgöra i annan domstol.

När det gäller att tillämpa de nya domförhållsreglerna i tvistemål, är det uppenbart att man i stor utsträckning får lita till icke-ordinarie domare. Med hänsyn till de krav som måste uppställas på den juristkollegiala sammansättningen och som jag behandlar närmare avslutningsvis i detta avsnitt torde det emellertid bli nödvändigt att i åtskilliga fall ta i anspråk också ordinarie underrättsdomare från annan underrätt än den där målet handläggs. Säkerligen kan man därvid räkna med att på frivillighetens väg få till stånd arrangemang, som innebär att domare vid vissa underrätter står

till förfogande för tillfällig tjänstgöring i annan underrätt som finns i närheten. Emellertid synes man inte kunna utgå uteslutande från att sådana arrangemang kommer till stånd. Underrättsorganisationen och lagstiftningen bör vara utformade så, att formella garantier föreligger för att den i RB föreskrivna sammansättningen i tvistemål alltid skall kunna åstadkommas och då i princip med ordinarie domare. RB utgår nämligen principiellt från grundsatsen att de dömande uppgifterna vilar på ordinarie domare. Vid övervägande av en reglering av frågan om underrättsdomares skyldighet att tjänstgöra i annan underrätt än den egna synes man böra lämna de allmänna underrätternas chefsdomare åsido. Det förhållandet att en domare är chef för en domstol gör att det inte vore naturligt, om han skulle vara skyldig att tjänstgöra också vid annan likvärdig domstol och därvid, låt vara rent formellt, stå under annans administrativa chefskap. Det är därför främst nuvarande tingsdomare och rådmän som bör komma i fråga när det gäller sådan tjänstgöring vid annan domstol som inte kommer till stånd på frivillighetens grund.

En möjlighet att lösa den aktuella frågan är att vid ny tillsättning av vissa domartjänster ombilda dessa så, att de förenas med skyldighet att tjänstgöra också i annan angiven domstol vid sådan handläggning av mål eller ärenden som kräver juristkollegial sammansättning. Härigenom torde dock inte med säkerhet kunna uppnås att behovet av tillfällig domarhjälp vid vissa underrätter blir säkerställt. Ytterligare synes man därför i författning böra införa en begränsad skyldighet för andra ordinarie underrättsdomare än chefsdomare att tjänstgöra som ledamot i juristkollegium vid annan domstol. Något principiellt hinder mot en sådan regel kan inte anses föreligga. Det bör betonas, att här inte är fråga om förflyttning utan endast om en viss vidgning av tjänstgöringsskyldigheten. I sak kan verkningarna av den vidgade tjänstgöringsskyldigheten närmast jämföras med läget när en domstol genom omreglering får större domkrets med ett eller flera nya tingsställen.

Den vidgade tjänstgöringsskyldigheten bör av praktiska skäl i första hand gälla domstol med gemensam eller närbelägen kansliort. Någon skyldighet att tjänstgöra i domsaga inom annat hovrättsområde bör inte komma i fråga. Det torde få ankomma på hovrätterna att sörja för att den tjänstgöringsskyldighet vid annan domstol som kan komma att åvila ifrågavarande underrättsdomare planeras på sådant sätt att minsta möjliga olägenhet åsamkas de tjänstemän som behöver fullgöra sitt arbete på olika orter.

Det bör understrykas att de problem i organisatoriskt hänseende som övergångsvis kan uppkomma när det gäller att bilda juristkollegium i en- eller tvådomardomsagor inte bör ges alltför stora proportioner. I dessa domsagor förekommer förhållandevis få tvistemål som går till särskild huvudförhandling. Under år 1966 avgjordes i endomardomsagor i medeltal endast 13 tvistemål per domsaga efter särskild huvudförhandling. I några domsagor

förekom endast någon eller några enstaka särskilda huvudförhandlingar i tvistemål. I tvådomardomsagorna avgjordes i medeltal 25 tvistemål efter sådan förhandling. I sammanhanget bör vidare beaktas att det inte sällan torde finnas möjligheter att samordna två eller flera särskilda huvudförhandlingar så att de hålls samma dag. Vad angår sådana ärenden som kräver förhandling inför juristkollegium synes också finnas goda möjligheter att förlägga förhandlingen till dag då huvudförhandling för tvistemål är planerad. Ärenden som skall prövas av juristkollegium utan förhandling torde i viss utsträckning kunna avgöras efter cirkulation, liksom f. n. förekommer i rådhusrätterna.

Efter samråd med chefen för civildepartementet föreslår jag att i 11 § statstjänstemannalagen införs ett tillägg av innebörd, att annan ordinarie underrättsdomare än den som är chef för allmän underrätt är skyldig att tjänstgöra som ledamot i annan underrätt inom samma hovrättsområde vid handläggning för vilken krävs fler lagfarna domare än en. Närmare bestämmelser om förfarandet när sådan tjänstgöring skall beslutas kan meddelas av Kungl. Maj:t med stöd av 11 § första stycket.

I det föregående har endast behandlats att tingsdomare och rådmän kommer att bli berörda av den föreslagna skyldigheten. Emellertid bör samma ordning i princip gälla beträffande vattenrättsdomarna, i första hand för tjänstgöring i fastighetsdomstol. Den föreslagna bestämmelsen bör därför avfattas så, att även vattenrättsdomarna omfattas. Självfallet bör för dem gälla samma lokala begränsning av tjänstgöringsområdet som för övriga. Uttrycket hovrättsområde åsyftar alltså i deras fall inte vattenöverdomstolens domkrets. Vem som skall besluta i fråga om vattenrättsdomares tjänstgöring i här avsedda fall får övervägas i senare sammanhang.

Vattenrättsingenjörer kan nu åläggas att tjänstgöra vid mer än en vatten-domstol (11 kap. 3 § vattenlagen). Frågan i vad mån de bör kunna tas i anspråk för tjänstgöring i fastighetsdomstol, t. ex. i immissionsmål, torde få prövas i lagstiftningsärendet beträffande immissionerna.

I det övergångsskede, som måste förlöpa innan ny domkretsindelning har genomförts och varunder det alltså kommer att finnas ett större antal underrätter än som skall förekomma i framtiden, torde man få acceptera att inte alla allmänna underrätter har ordinarie domare i tillräckligt antal för att bilda juristkollegium. Det är under sådana förhållanden angeläget att man tillämpar sådana principer vid förordnande av tillfälliga ledamöter, att sammansättningen av juristkollegiet i en- och tvådomardomsagorna inte blir för svag. Sålunda torde man böra ha som mål att ordföranden i kollegiet skall vara ordinarie domare och att en andra ledamot i kollegiet skall vara antingen ordinarie domare, hovrättsassessor eller adjungerad ledamot i hovrätt. Som tredje ledamot bör kunna komma i fråga även tingssekreterare, hovrättsfiskal eller, i undantagsfall, tingsnotarie (jfr SOU 1963: 56 s. 174).

5.4.3. Lokalhållningen

Kostnaderna för de allmänna underrätternas verksamhet bestrids inte till alla delar av statsverket. Sålunda gäller sedan gammalt att tingslaget har skyldighet att hålla sammanträdes- och kanslilokaler samt möbler och viss utrustning för häradsrätt. Stad med rådhusrätt har att svara för lokaler m. m. åt rådhusrätten i samma utsträckning.

Frågan hur lokalhållningen för underrätterna bör anordnas har övervägts av åtskilliga utredningar. Vid flera tillfällen har förordats, att staten skall överta skyldigheten att bygga och underhålla domstolslokaler för underrätterna. Förslag av annan innebörd lades fram av stadsdomstolsutredningen år 1961. Vid remissbehandlingen av detta förslag höjdes flera röster för att man borde överväga att låta staten överta kostnaderna för domstolslokaler.

Domstolskommittén, som har haft att överväga hur lokalhållningen bör anordnas i en enhetlig underrättsorganisation, har kommit till den slutsatsen, att både principiella och praktiska skäl talar för att uppgiften bör överföras på staten. Kommitténs överväganden i denna fråga redovisades i 1963 års betänkande. Kommitténs uppfattning delades av det övervägande antalet remissinstanser, däribland huvudparten av de instanser som hade kommunal anknytning.

Jag vill vidare erinra om de uttalanden i frågan som förekom vid riksdagsbehandlingen år 1964 av propositionen om förstatligande av rådhusrätterna. I sitt av riksdagen godkända utlåtande pekade första lagutskottet på den betydelse en ny domkretsindelning har för lokalfrågorna. Utskottet nämnde, att sådana olikheter i fråga om tillgång till och behov av lokaler för domstolsväsendet kunde tänkas uppkomma, att lokalhållningsskyldigheten för vissa kommuner kunde bli oskäligt betungande och belastningen ojämnare fördelad. Till de principiella skäl som kunde åberopas för ett statligt övertagande av lokalhållningen skulle alltså i ett sådant läge komma också skäl av ekonomisk natur, från vilka man svårigen kunde bortse. Utskottet ansåg det dock befogat att låta ståndpunktstagandet i frågan anstå, till dess principer för en ny domkretsindelning hade fastslagits. Utskottet förutsatte, att riksdagen i samband med behandlingen av dessa principer skulle föreläggas förslag beträffande de närmare formerna för ett eventuellt statligt övertagande av lokalhållningsskyldigheten.

Även jag har kommit till den uppfattningen, att det med hänsyn till de genomgripande ändringar i domkretsindelningen som nu kan förutses och de byggnadsfrågor som aktualiseras i samband därmed är påkallat att slutligt pröva frågan om statens övertagande av skyldigheten att hålla domstolslokaler för underrätterna. Starka skäl talar enligt min mening för ett sådant övertagande. Slutlig ställning kan dock inte tas i denna fråga utan att villkoren för och de ekonomiska och organisatoriska konsekvenserna

av ett statligt övertagande av lokalhållningsskyldigheten har klarlagts närmare. Något förslag i det ämnet föreligger ännu inte. Jag avser att vidta åtgärder för att få fram underlag för en bedömning av frågan. Lämpligen kan arbetet härmed uppdras åt den förut nämnda arbetsgruppen. Även om en utredning i frågan sker mycket snabbt, måste man räkna med att ett övertagande från statens sida av nuvarande domstolslokaler kan komma att ske vid en senare tidpunkt än när underrättsorganisationen i övrigt görs enhetlig, dvs. den 1 januari 1971. Detta nödvändiggör, att den reglering som nu gäller beträffande lokalhållningsskyldigheten får förbli gällande även efter nämnda dag. Detta föranleder att vissa övergångsbestämmelser i ämnet måste tas in i det förut nämnda förslaget till lag om ändring i RB. Till den frågan återkommer jag i specialmotiveringen. Där behandlas också en med lokalhållningsfrågan sammanhängande ändring i lagen den 20 november 1964 med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna.

5.4.4. Övriga åtgärder för att göra underrätterna enhetliga

Jag framhöll inledningsvis, att målsättningen är att nu skapa en enhetlig underrättsorganisation. Ett betydelsefullt steg i den riktningen tas, om för alla underrätter införs likformiga domförhållningsregler vid särskild huvudförhandling i tvistemål. Förslag härom har lagts fram i det föregående.

En ytterligare åtgärd för att få underrättsorganisationen enhetlig är att de olika bestämmelser i RB som förutsätter att det finns två underrättstyper ersätts med bestämmelser som är gemensamma för alla allmänna underrätter. Jag förordar att i RB görs de ändringar som behövs för detta ändamål. Ändringarnas närmare innebörd behandlas i specialmotiveringen. De berör framför allt 1 kap. RB, som innehåller de grundläggande bestämmelserna om häradsrätternas och rådhusrätternas domkretsar, organisation och sammansättning. Dessutom föreslås vissa ändringar i 2, 4, 6, 10, 16, 17, 29, 50 och 51 kap.

En allmän fråga, som lämpligen bör behandlas redan i detta sammanhang, gäller benämningarna på underrätterna i den enhetliga underrättsorganisationen och på de domare som skall tjänstgöra i dem. Denna fråga kan visserligen inte sägas vara av någon större saklig betydelse. Emellertid har jag erfarit att frågan har tilldragit sig intresse i skilda sammanhang och att olika meningar har gjort sig gällande. Det är kanske ganska naturligt att olika meningar råder i ämnet, eftersom smakfrågor, känslomässiga synpunkter, historiskt betingade hänsynstaganden och liknande faktorer kommer in i bilden.

När det gäller benämningar på de nya underrätterna, uppkommer först frågan om man bör behålla de nuvarande benämningarna häradsrätt och rådhusrätt eller någondera av dem. Att behålla båda benämningarna, trots

att alla sakliga skillnader mellan domstolstyperna tas bort, förefaller helt meningslöst och att välja den ena som generell benämning på alla underätter skulle vara onaturligt med tanke på den historiska bakgrunden för den andra underrättskategorin. En beteckning som ansluter till häradet skulle vara alldeles främmande för större städer, och det kan f.ö. sägas att den inte är adekvat ens på det nuvarande användningsområdet, eftersom nuvarande domsagoindelning inte ansluter sig till den gamla häradsindelningen. Att rådhusrätt inte bör komma i fråga som generell beteckning och gälla även för domkretsar av övervägande landsbygdskaraktär står utan vidare klart.

Av de benämningar som i övrigt har kommit i fråga synes valet böra stå mellan lagmansrätt och tingsrätt. Vissa förfrågningar om uppfattningen beträffande dessa och andra tänkbara namn har gjorts från justitiedepartementets sida. Juristförbundet har efter vissa sonderingar inom förbundet uttalat sig till förmån för benämningen lagmansrätt. Även häradshövdinge- och stadsdomareföreningen har ansett den benämningen acceptabel samtidigt som andra tänkbara alternativ har framkastats (lagrätt, domsaga). Mot tingsrätt har föreningen ansett tala att ordet ting är främmande för rådhusrätterna och städernas befolkning. Chefen för institutet för svensk språkvård har förordat tingsrätt men av skäl som jag återkommer till avstyrkt lagmansrätt.

Lagmansrätt som benämning på en enhetlig underrättstyp föreslogs redan av processkommissionen år 1926 (jfr 2.2.2.). Denna benämning har dock en del påtagliga nackdelar. Som processkommissionen påpekade var lagmansrätten enligt 1734 års lag och även dessförinnan väsentligen en domstol i andra instans. Viktigare är emellertid att denna benämning också i våra dagar i Norge används som beteckning på domstol i andra instans. Det är — vilket har understrukits av chefen för institutet för svensk språkvård — inte lämpligt att öka den terminologiska förbistring som föreligger på rättskipningens område inom Norden genom att i vårt land introducera en benämning på domstol i första instans som stämmer överens med den som används för andra instans i annat nordiskt land. Enligt min mening är det mot bakgrunden av det anförda mindre lämpligt att införa benämningen lagmansrätt. Däremot anser jag benämningen tingsrätt kunna godtas. Denna benämning är historiskt belagd. Den har sålunda tidigare använts för vissa underrätter (jfr 14 kap. 2 § byggningsbalken). Att ting ingår som ett led i benämningen bör också ses som en fördel. Allmänheten känner till innebörden av denna term, som allmänt associerar till rättsväsendet. Att man i städerna nu har termen allmän rättegångsdag i stället för ting anser jag inte ha större betydelse i sammanhanget. Det torde kunna antas att benämningen tingsrätt ganska snabbt kommer att gå in i det allmänna medvetandet. Den framstår också från nordisk synpunkt som godtagbar.

Jag anser sålunda att de nya underrätterna bör benämnas tingsrätt. Detta

föranleder vissa författningsändringar som jag återkommer till i det följande.

Också när det gäller benämningarna på underrättsdomarna har olika alternativ kommit i fråga. Tanken att på längre sikt behålla alla de nu förekommande underrättsdomartitlarna får anses ha förfallit i och med att det inte är aktuellt att ha olika benämningar på domstolarna.

Även i denna fråga har synpunkter inhämtats från juristförbundet samt från häradshövdinge- och stadsdomareföreningen. Förbundet har förordat titlarna lagman för chefsdomare och rådman för andra ordinarie underrättsdomare. Föreningen har i första hand ansett, att chefsdomaren bör kallas häradshövding, men vill inte motsätta sig titeln lagman. För annan ordinarie domare förordas titeln rådman. Från ingetdera hållet har titeln tingsdomare rekommenderats. Båda de nämnda organisationerna anser dessutom — föreningen dock med viss tvekan — att titeln lagman bör kunna användas för avdelningsordförande vid större underrätter, som indelas på avdelningar. I de största städerna anses i så fall chefsdomaren lämpligen kunna få annan titel, exempelvis president eller rättspresident.

Mot häradshövdingetiteln som benämning på alla chefsdomare talar samma skäl, som har anförts mot häradsrätt som benämning på alla underrätter. Enligt min mening bör den titeln, trots dess långa tradition, inte komma i fråga som chefsdomartitel i den framtida organisationen. I övrigt anser jag att benämningarna lagman och rådman, som juristförbundet och häradshövdinge- och stadsdomareföreningen har funnit godtagbara, får anses lämpliga. Jag vill tillägga att det f. n. inte är behövligt att ta ställning till om det finns anledning att använda lagmantiteln även för avdelningsordförande eller presidenttitel för vissa domstolschefer.

Eftersom av de nu angivna titlarna president och lagman förekommer också i hovrätt, torde för berörda domare i hovrätt böra användas beteckningar hovrättspresident och hovrättslagman. Detta bör föranleda jämkning av ett par bestämmelser i RB.

Redan utnämnd underrättsdomare som så önskar bör — så länge hans tjänst är oförändrad, fränsett den ändrade tjänstebeteckningen — kunna ha kvar den titel utnämningen berättigar honom till. Övergångsbestämmelser som gör detta möjligt kan meddelas av Kungl. Maj:t.

Närmare bestämmelser om underrätternas organisation, om arbetsfördelning och behörighetsfrågor, om det praktiska anordnandet av verksamheten på domstolskanslierna, om allmänna ting m. m. finns nu dels i domsagostadgan och rådhusrättsstadgan, dels i andra administrativa författningar. Av sistnämnda författningar avser vissa häradsrättsorganisationen, såsom kungörelserna om tingsordning m. m. och om antalet nämndemän i tingslag. Andra avser rådhusrättsorganisationen, såsom kungörelsen om antalet nämndemän i städer med rådhusrätt. I kungörelsen om tillkännagivande

av de allmänna domstolarnas sammanträden samt om uppspelslistor m. m. finns vidare skilda föreskrifter i vissa hänseenden för å ena sidan häradsrätts- och å andra sidan rådhusrättsorganisationen.

För att underrättsorganisationen skall bli enhetlig måste de skillnader av organisatorisk art mellan de båda underrättsorganisationerna som finns i de nämnda administrativa författningarna eller i andra författningar elimineras och likformiga bestämmelser införas. Därvid måste åtskilliga författningsmässiga och organisatoriska problem lösas.

Som jag har nämnt förut är det inte min avsikt att i detta sammanhang ta upp de antydda organisatoriska frågorna till behandling. De får lösas i samband med att en gemensam underrättsstadga utarbetas.

I ett mycket stort antal författningar utöver det tidigare nämnda finns bestämmelser som anknyter till den nuvarande ordningen med två olika underrättstyper. Dessa bestämmelser måste också ses över och göras likformiga. I flera av de åsyftade författningarna finns regler, som direkt avser den ena eller den andra underrättsformen. I stor utsträckning blir det därvid fråga endast om ändringar av terminologisk art.

I en del författningar finns olika regler för stad med rådhusrätt och för annan ort eller område. Att upphäva sådana skillnader — t. ex. när det gäller fastighetsbildning eller inskrivningsväsendet — torde få bli ett arbete på längre sikt. På åtskilliga områden pågår lagstiftnings- och utredningsarbete som berör problemet. I viss utsträckning torde emellertid gällande olikheter i sak få bestå t. v. Det blir då huvudsakligen en lagteknisk fråga att åstadkomma att detta blir förhållandet även sedan en enhetlig underrättsorganisation har införts.

Inom justitiedepartementet har gjorts undersökningar för att kartlägga vilka författningsändringar av nyssnämnt slag som behövs. Förslag till ändringar kommer att läggas fram i den departementspromemoria som jag tidigare har nämnt. Redan nu kan dock lämpligen tas upp fråga om upphävande av lagen den 20 november 1964 (nr 647) med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga. Denna lag blir obehövlig när underrättsorganisationen görs enhetlig.

Slutligen vill jag i detta sammanhang ta upp vissa frågor som gäller ikraftträdandet av de lagändringar som föreslås. Jag har redan förut nämnt att de kommunindelningsändringar som påräknas ske den 1 januari 1971 kommer att få stor betydelse för den judiciella indelningen och att man därför i princip bör sikta på att ordningen med enhetliga underrätter träder i kraft den 1 januari 1971. I denna fråga vill jag anföra ytterligare några synpunkter. Där ändringarna i kommunindelningen ger anledning till mera omfattande ändringar i domkretsindelningen, medför ordningen med två olika underrättstyper betydande olägenheter. Särskilt gäller detta när det är önskvärt att

stad med rådhusrätt sammanförs med landskommun till en domkrets. Sådant fall kan föreligga när staden och landskommunen utgör ett kommunblock som dock t. v. inte ombildas till ny kommun. Vidare kan landskommunen utan att fall av nyssnämnd art föreligger utgöra s. k. restdomsaga, som naturligare bör föras till underrätten i staden än till annan underrätt. I sådana fall kan det vara olämpligt att för sammanförandet begagna den enda form som nu är möjlig, nämligen landsrättsförläggning av staden. Om enhetliga underrätter skapas, uppstår emellertid inga svårigheter av nu berört avseende. Det är därför angeläget att de författningsändringar som behövs för att göra underrättsorganisationen enhetlig träder i kraft senast när ett större antal kommunsammanslagningar av betydelse för domkretsindelningen väntas bli genomförda, dvs. den 1 januari 1971. Enligt vad som nu kan förutses kommer de kommunsammanläggningar som sker den 1 januari 1969 inte att påverka domkretsindelningen i samma grad.

Mot bakgrunden av det nu sagda föreslår jag, att det generellt föreskrivs att de föreslagna lagändringarna träder i kraft den 1 januari 1971. Emellertid kan det visa sig önskvärt att på ett eller annat håll redan före denna tidpunkt göra en domkretsreglering, som innebär att stad förs samman med landskommun till en domkrets, varvid landsrättsförläggning inte framstår som naturlig. Även i andra fall kan det visa sig praktiskt att låta den nya ordningen träda i kraft vid tidigare tidpunkt än den 1 januari 1971. Med hänsyn härtill föreslår jag, att Kungl. Maj:t ges befogenhet att förordna att lagändringarna helt eller delvis skall gälla från tidigare tidpunkt. Sådant förordnande bör kunna begränsas till viss eller vissa underrätter.

I anslutning till det nu sagda vill jag framhålla, att det förut framlagda förslaget beträffande underrätternas sammansättning i brottmål inte är beroende av att underrätterna görs likformiga. Detta förslag skulle därför i och för sig kunna träda i kraft generellt tidigare än den 1 januari 1971. De lagtekniska spörsmål som aktualiseras i sådant fall torde dock få övervägas i senare sammanhang.

6. Upprättade lagförslag

I enlighet med det anförda har inom justitiedepartementet upprättats förslag till

- 1) lag om ändring i rättegångsbalken,
- 2) lag angående ändrad lydelse av 22 § lagen den 20 december 1946 (nr 804) om införande av nya rättegångsbalken,
- 3) lag om fastighetsdomstol,
- 4) lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274),
- 5) lag om ändrad lydelse av 3 § lagen den 20 november 1964 (nr 645) med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna,
- 6) lag om upphävande av lagen den 20 november 1964 (nr 647) med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga.

Förslagen torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 1*¹. Nuvarande lydelse av 1 kap. RB redovisas i *bilaga 2*.

¹ Övan upptagna förslag 2), 3), 5) och 6) har uteslutits i bilagan. De är likalydande med de vid propositionen fogade förslagen 2), 3), 5) och 6) frånsett vissa ändringar av redaktionell art.

7. Specialmotivering

7.1. Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

1 KAP.

F. n. omfattar 1 kap. RB 17 paragrafer. I 1, 2 och 14—17 §§ behandlas båda underrättstyperna, medan 3—9 §§ rör häradsrättsorganisationen och 10—13 §§ rådhusrättsorganisationen.

I departementsförslaget har de skilda bestämmelserna för de två olika underrättsorganisationerna ersatts med gemensamma bestämmelser för en enhetlig underrättsorganisation. Antalet paragrafer i kapitlet har därigenom minskats till tio.

Enligt de bestämmelser som nu finns i kapitlets 16 § skall för domsaga på tingsställe eller annan ort, som Kungl. Maj:t bestämmer, och i stad med rådhusrätt finnas häkte. I paragrafen ges Kungl. Maj:t vidare befogenhet att förordna om gemensamt häkte för flera domsagor eller för domsaga och stad samt om särskilda häktningsdomare. Domstolskommittén har i SOU 1967: 4 (s. 165) föreslagit att lagrummet upphävs. Kommittén har därvid bl. a. påpekat, att bestämmelsen tillkom när uppgiften att hålla häkte var en kommunal angelägenhet och att häradshäkte eller stadshäkte, i den mån sådana alltså finns, sällan eller aldrig torde komma till användning för sitt ändamål. Enligt kommittén föreligger det inte något praktiskt behov av att behålla sådana häkten. Kommittén har vidare framhållit, att bemyndigandet för Kungl. Maj:t att förordna om särskild häktningsdomare också synes obehövt och att det inte är känt att det någonsin har utnyttjats.

På de av kommittén anförda skälen har jag ansett, att den berörda bestämmelsen kan utgå.

1 §.

I nuvarande 1 § ges föreskrifter om domkretsindelningen för häradsrätter och rådhusrätter. Bestämmelserna innebär, att häradsrätts domkrets är tingslaget enligt av Kungl. Maj:t fastställd indelning, medan rådhusrätt har staden som domkrets. I 1 § första stycket föreskrivs vidare att häradsrätt och rådhusrätt är allmän underrätt. Nuvarande 2 § anger att allmän underrätt är första domstol, om inte annat är föreskrivet.

I den föreslagna paragrafens första stycke har angivits, att tingsrätt är allmän underrätt och, om inte annat är föreskrivet, första domstol. Denna bestämmelse ersätter sålunda nuvarande 1 § första stycket och 2 §.

I paragrafens andra stycke föreskrivs enligt förslaget, att domsaga är

tingsrättens domkrets och att Kungl. Maj:t förordnar om domsagoindelningen. Förslaget bygger på att tingslaget och staden inte längre skall utgöra enheter i den judiciella indelningen. Genom indelningen av riket i domsagor enligt den nya ordningen fastställs domkretsarna för de allmänna underrätterna. Medan uttrycket domsaga f. n. åsyftar häradshövdingens ämbetsområde, skall det alltså enligt förslaget vara beteckningen på tingsrätts domkrets. Det torde i senare sammanhang få övervägas, om en kungörelse om rikets indelning i domsagor bör utfärdas.

2 §.

Av de nuvarande 3 och 10 §§ framgår vilka ordinarie domare, chefsdomare och andra, som skall finnas i häradsrätt resp. rådhusrätt. Vidare föreskrivs i paragraferna, att domstolskansli skall finnas för domsaga och vid rådhusrätt. Enligt 10 § andra stycket kan rådhusrätt vara delad på avdelningar.

I departementsförslaget har i paragrafens första stycke föreskrivits, att i tingsrätt skall finnas lagman och rådmän. Beträffande titlarna på underrättsdomarna i den enhetliga underrättsorganisationen kan hänvisas till vad som har anförts i det föregående (5.4.4.).

Förut har framhållits att för den framtida domkretsindelningen bör gälla som riktlinje att domkretsarna skall vara tillräckligt stora för att bereda full sysselsättning åt flera domare. De domförhållsregler som jag föreslår innebär vidare att för tjänstgöring vid särskild huvudförhandling i tvistemål kommer att behövas tre domare, vilka dock inte alla ovillkorligen behöver vara ordinarie eller stationerade inom domsagan. I nuvarande läge synes det inte vara motiverat att i lagtexten närmare ange antalet domare i tingsrätt. Förslaget förutsätter dock i princip att i varje tingsrätt skall finnas lagman samt rådmän. Emellertid föreslås också en övergångsbestämmelse (punkt 4) som innebär, att Kungl. Maj:t skall kunna medge att det i viss tingsrätt t. v. skall finnas endast lagman eller endast lagman och en rådmän. Till denna övergångsbestämmelse återkommer jag i det följande.

Liksom f. n. gäller beträffande rådhusrätt bör tingsrätt kunna vara delad på avdelningar. Föreskrift om detta har tagits upp i ett andra stycke i paragrafen.

I tredje stycket har föreskrivits, att det vid tingsrätt, liksom nu för domsaga och vid rådhusrätt, skall finnas kansli, som hålls öppet för allmänheten på bestämda tider.

3 §.

I överensstämmelse med vad som har anförts i den allmänna motiveringen har i denna paragraf tagits in för alla tingsrätter likformiga regler om domförhållsregler i tvistemål och brottmål. Reglerna ersätter dem som nu finns för häradsrätt och rådhusrätt i 4 resp. 11 §. Med vissa redaktionella ändringar motsvarar de föreslagna reglerna nuvarande 11 §.

4 §.

Den föreslagna paragrafen innehåller en grundläggande bestämmelse om antalet nämndemän i domsaga (första stycket) samt bestämmelser om nämndens storlek vid olika former av handläggning (andra stycket) och fördelningen av tjänstgöringen mellan nämndemännen (tredje stycket). De bestämmelser som f. n. reglerar dessa frågor finns beträffande häradsrätt i 5 § och beträffande rådhusrätt i 12 §.

Gällande föreskrifter om antalet nämndemän är något olika utformade för häradsrätt och rådhusrätt. Enligt 5 § första stycket i dess nuvarande lydelse skall det finnas 18 nämndemän i tingslag. Föreligger behov av flera nämndemän, kan Kungl. Maj:t bestämma ett högre antal. Bestämmelser i ämnet har meddelats i 1 § kungörelsen den 10 juli 1947 (nr 678) om antalet nämndemän i tingslag och i en vid denna kungörelse fogad bilaga. I bilagan upptas de tingslag beträffande vilka särskilda beslut har meddelats om antalet nämndemän. I det övervägande antalet tingslag förekommer numera fler än 18 nämndemän. I fråga om nämndemän vid rådhusrätt innehåller RB inte föreskrift om visst antal. I 12 § första stycket i dess nuvarande lydelse sägs att i stad med rådhusrätt skall finnas nämndemän till det antal som Kungl. Maj:t bestämmer. Med stöd av detta lagrum har utfärdats kungörelsen den 10 juli 1947 (nr 534) om antalet nämndemän i städer med rådhusrätt. Av rådhusrätterna har också det övervägande antalet fler än 18 nämndemän. I ett par rådhusrättsstäder förekommer ett lägre antal än 18.

I förarbetena till de nuvarande bestämmelserna anges vissa principer för bestämmandet av antalet nämndemän för varje underrätt. Enligt processlagberedningen borde antalet å ena sidan vara så stort att tjänstgöringen för varje nämndeman inte blev för betungande. Å andra sidan borde antalet inte höjas så, att nämndemansuppdraget förlorade i anseende och den enskilde nämndemannen kom att sakna nödvändig insikt och erfarenhet i domarvärv. Med minimiregeln avsågs att möjliggöra en indelning av nämndemännen till tjänstgöring i två grupper. Beträffande antalet nämndemän vid rådhusrätt uttalade processlagberedningen, att erforderligt antal fick bestämmas med hänsyn till behovet för varje stad och att därvid samma synpunkter borde beaktas som i fråga om antalet nämndemän i tingslag (jfr SOU 1938: 44 s. 80, 86).

Enligt min mening är frågorna rörande antalet nämndemän vid underrätt inte av den vikt att de behöver avgöras av Kungl. Maj:t. Härtil kommer att praktiska skäl talar för att dessa ärenden decentraliseras. Jag anser det lämpligt att de förs över till hovrätterna. I första stycket i förevarande paragraf föreslås därför att i domsaga skall finnas nämndemän till det antal som hovrätten efter tingsrättens hörande bestämmer. I den föreslagna bestämmelsen har inte tagits in någon motsvarighet till den minimiregel som f. n. gäller beträffande häradsrätterna.

Genomförs den ändrade ordning som har föreslagits, bör föreskrifterna i de nämnda kungörelserna upphävas. Detta medför att hovrätterna redan före ikraftträdandet av ändringen måste fatta beslut om antalet nämndemän vid underrätterna. Särskild bestämmelse härom torde inte behövas.

Förslaget om en enhetlig nämnd, som i normalfallen skall bestå av fyra nämndemän, torde på en del håll kunna leda till att det bör utses något färre nämndemän än f. n. Det bör dock inte förbises, att ett av förslagets syften är att åstadkomma lindring i nämndemäns tjänstgöringsskyldighet. Bedömningen av om nämndemänsantalet bör minskas får alltså göras under hänsynstagande härtill. Jag återkommer till denna fråga under punkt 6 i övergångsbestämmelserna.

Paragrafens andra stycke har utformats i enlighet med vad jag förut har förordat i fråga om nämndens storlek. Sålunda anges att i nämnden skall sitta fyra nämndemän samt att i mål, vari huvudförhandlingen beräknas ta mer än två dagar i anspråk, dock fem får sitta i rätten. Vidare föreskrivs att rätten är domför med tre i nämnden, om förfall inträffar sedan huvudförhandling har påbörjats. Sistnämnda regel gäller givetvis endast det mål i vilket sådan förhandling har inletts. Om flera mål skall företas till huvudförhandling senare den dag, då förfallet inträffar, får alltså annan nämndeman kallas eller 4 kap. 10 § tillämpas.

Enligt tredje stycket i paragrafen skall tingsrätten fördela tjänstgöringen mellan nämndemännen efter samråd med nämnden. Liknande föreskrift finns nu i 5 § tredje stycket första punkten och 12 § tredje stycket. I förhållande till nuvarande bestämmelser innebär förslaget, att fördelningen skall ankomma på rätten i stället för på häradshövdingen resp. borgmästaren. Min avsikt är att den kommande underrättsstadgan skall innehålla föreskrift om i vilka administrativa ärenden vederbörande chefsdomare har att företräda rätten.

Belräffande nämndemännen vid häradsrätt föreskrivs f. n. i 5 § tredje stycket, att fördelningen av tjänstgöringen bör ske så, att erforderlig orskännedom är företrädd inom nämnden. Bestämmelsen är uttryck för en av de funktioner som nämnden på landet av ålder ansetts ha, nämligen att tillföra rätten ors- och personkännedom. Som jag har framhållit tidigare har nämndens medverkan i detta avseende numera inte samma betydelse som tidigare. Vidare gäller att en föreskrift av angiven art knappast kan tillämpas beträffande underrätter, vars domkretsar består av större städer. På grund av detta har någon motsvarighet till den inte tagits upp i förslaget. Jag vill emellertid framhålla, att det även utan en sådan föreskrift synes lämpligt att nämndemännen, i den mån möjligheter till detta finns, indelas till tjänstgöring på sådant sätt, att de företrädesvis deltar i handläggningen av mål som har anknytning till de delar av domsagan som nämndemännen får anses representera.

5 §.

I denna paragraf föreskrivs att det för tingsrätt skall finnas tingsställe på den eller de orter som Kungl. Maj:t bestämmer. Föreskriften har för häradsrätternas del sin motsvarighet i nuvarande 6 §.

Tingsställen bör kunna bestämmas i samband med att Kungl. Maj:t fastställer indelningen i domsagor. Om det utfärdas särskild kungörelse om domsagoindelningen (jfr under 1 §), kan tingsställena, liksom kansliorterna, lämpligen anges i denna.

Om det bestäms att det för tingsrätt skall finnas mer än ett tingsställe, måste en fördelning av målen på de olika tingsställena ske på samma sätt som f. n. när häradsrätt har mer än ett tingsställe. Det bör anmärkas att det beträffande särskild huvudförhandling i tvistemål bör ske en avvägning mellan olika intressen, när det bedöms om huvudförhandlingen skall hållas på tingsställe i kansliorten eller annat tingsställe. Stundom kan parter, vittnens m. fl. intressen tala för att tingsställe utanför kansliorten bör komma i fråga. I andra fall kan arbetsorganisatoriska skäl väga tyngre. Det kan sålunda i en del fall vara olämpligt att tre juristdomare reser till ett mera avlägset tingsställe för att gemensamt handlägga något enstaka mål, som inte är särskilt tidskrävande.

6 §.

I denna paragraf i departementsförslaget behandlas ordningen för tingsrätts ordinarie sammanträden.

Enligt gällande bestämmelser skall häradsrätt och rådhusrätt hålla regelbundet återkommande sammanträden för huvudförhandling. I 7 § i nuvarande lydelse föreskrivs, att i tingslag skall hållas allmänna ting på tingsstället på bestämda tider årligen. Allmänt ting skall med undantag för tiden under häradsrättens ferier hållas varje vecka, om annat inte föranleds av arbetet i domsagan, antalet tingslag eller andra omständigheter. Har tingslaget flera tingsställen, skall tingen fördelas mellan dessa. Häradsrätts allmänna ting motsvaras vid rådhusrätt av de allmänna rättegångsdagarna. Enligt 13 § i dess nuvarande lydelse skall rådhusrätt varje vecka med undantag för tiden under rådhusrättens ferier hålla en eller flera allmänna rättegångsdagar.

Ordningen för häradsrätts allmänna ting fastställs av Kungl. Maj:t med stöd av 7 § tredje stycket. Bestämmelser härom har meddelats i kungörelsen om tingsordningar m. m. I en särskild tabell i kungörelsen anges vilken eller vilka veckodagar allmänna ting skall hållas. Tabellen innehåller också uppgifter om tingsställen och kansliorter. I fråga om rådhusrätterna ankommer det på hovrätt att fastställa den eller de veckodagar då allmän rättegångsdag skall hållas. Bestämmelsen härom finns i 38 § rådhusrättsstadgan. De allmänna rättegångsdagarna i rådhusrätt tillkännages genom att uppgift om dem anslås i rättens kansli. Närmare föreskrifter härom finns i 1 § kun-

görelsen om tillkännagivande av de allmänna domstolarnas sammanträden samt om uppropstistor m. m. Kungörelsen innehåller också motsvarande bestämmelser för häradsrätterna.

Beträffande ordningen för underrätternas sammanträden kan visserligen hävdas, att systemet med fasta sammanträdesdagar inte längre har samma betydelse som förr. Genom att den frivilliga rättsvården numera i stor utsträckning handhas av ensamdomare på kansliet, har de allmänna tingen kommit att förlora mycket av den betydelse som de tidigare hade för den frivilliga rättsvården på landsbygden. Att handlingar inges vid tingsammansammanträdena eller att någon som inte har kallats inställer sig och begär någon rättens åtgärd, torde numera på flertalet håll förekomma endast i enstaka undantagsfall. Vidare kan nämnas att sådana föreskrifter, som innebär att talan skall anhängiggöras eller åtgärd vidtas senast på visst ting, numera är fåtaliga och kan förutses bli allt färre.

Emellertid uppbärs den nuvarande ordningen även av andra intressen. Bl. a. kan offentlighetsprincipen inte lämnas obeaktad i detta sammanhang. Det kan nämligen sägas vara en naturlig konsekvens av grundsatsen om domstolsförhandlingars offentlighet, att förhandlingarna också äger rum på vissa bestämda och för allmänheten kungjorda dagar. Härigenom sprids en mera allmän kännedom om när tillfälle ges att följa förhandlingar vid domstol. Av betydelse är också att en viss planering sker av sammanträdesdagarna, så att underrätterna i angränsande domsagor har olika dagar för de ordinarie sammanträdena. Särskilt för advokaterna är detta ett starkt intresse. Även för domstolens del kan det ur olika synpunkter vara en fördel att en bestämd ordning för sammanträdena gäller, bl. a. kan nämndemännens tjänstgöring planeras för längre tidsperioder. Med hänsyn till vad som nu har anförts anser jag att den nuvarande ordningen med fasta sammanträdesdagar i underrätterna bör behållas.

De bestämmelser som har tagits upp i förevarande paragrafs första stycke överensstämmer med vad som nu gäller för häradsrätt, fränsett de jämkningar som föranleds av den ändrade benämningen på underrätterna och av tingslagsindelningens avskaffande. För tingsrätts ordinarie sammanträde har sålunda valts benämningen allmänt ting.

I paragrafens andra stycke anges — med viss anknytning till vad som redan gäller för rådhusrätternas del — att hovrätten, efter hörande av tingsrätten, skall bestämma när och på vilket tingsställe allmänt ting skall hållas. Avsikten är alltså, att Kungl. Maj:t inte vidare skall behöva ta befattning med sådana frågor annat än när det gäller generella bestämmelser av den art som nu återfinns i 2 och 5 §§ tingsordningskungörelsen. Bestämmelser av detta slag kan tas upp i den planerade nya underrättsstadgan. Hovrätterna bör redan före de nya bestämmelsernas ikraftträdande kunna fatta beslut om sammanträdesdagar för tingsrätterna.

Hovrätternas beslut om tid och plats för allmänt ting bör offentliggöras.

Anslag därom bör finnas på tingsställe och i kansliort. Det kan övervägas att publicera hovrätternas beslut också på annat sätt, t. ex. i Svensk författningssamling. Dessa frågor torde kunna lösas i senare sammanhang genom bestämmelser av Kungl. Maj:t. 1947 års kungörelse om tillkännagivande av de allmänna domstolarnas sammanträden och om uppsproslistor m. m. kan ersättas av bestämmelser i underrättsstadgan.

Enligt 7 § andra stycket i dess nuvarande lydelse gäller, att för häradsrätt kan fastställas särskilda tider och orter för huvudförhandling i mål, vari häradsrätten är domför med tre i nämnden. Dessa ting infördes år 1918 i syfte att möjliggöra en snabbare och mer lättillgänglig rättsskipning särskilt i städer som lades under landsrätt. De särskilda tingen med tremansnämnd är emellertid numera av underordnad betydelse för häradsrätternas verksamhet. Föreskrifter om särskilda tremansting finns f. n. endast för ett litet antal häradsrätter. De är då i huvudsak förlagda till sommarferierna. I endast två fall hålls dessa ting på annan ort än ordinarie tingsställe. Med hänsyn till denna utveckling har jag inte ansett tillräckliga skäl föreligga, att i departementsförslaget ta upp bestämmelser som ger möjligheter att förlägga allmänt ting till ort som inte är tingsställe. I sammanhanget kan erinras om att särskilt sammanträde för huvudförhandling eller annan handläggning med tillämpning av 7 § första stycket i förslaget kan sättas ut också under tingsrättens ferier. Därvid kan rätten enligt tredje stycket i samma paragraf förlägga sammanträdet till annan plats än tingsställe.

Nuvarande 7 § fjärde stycket innehåller föreskrift att Kungl. Maj:t förordnar om tingsordningen. Denna föreskrift har fått utgå, eftersom Kungl. Maj:t kan meddela de bestämmelser som behövs med stöd av den allmänna bestämmelsen i den föreslagna 10 §.

7 §.

I denna paragraf finns bestämmelser om särskilt sammanträde för huvudförhandling och om sammanträde för annan handläggning än huvudförhandling. Bestämmelserna ersätter utan saklig ändring vad som nu föreskrivs i 8 och 9 §§ samt i 13 § första stycket andra och tredje punkterna och i sistnämnda paragrafs andra stycke.

8 §.

Denna paragraf i departementsförslaget motsvarar nuvarande 14 §.

9 §.

Enligt nuvarande 15 § andra stycket kan Kungl. Maj:t meddela bestämmelser om den ordning, i vilken målen skall företas vid sammanträde för huvudförhandling, och om uppsproslista. I 9 § i departementsförslaget, som ersätter 15 §, finns inte någon motsvarighet till den återgivna bestämmelsen. Föreskrifter i ämnet kan meddelas med stöd av den föreslagna 10 §.

10 §.

I nuvarande 17 § bemyndigas Kungl. Maj:t att meddela närmare bestämmelser om underrätts organisation, verksamhet och förvaltning. I den föreslagna 10 § har uppräknningen utformats så, att det framgår att de av Kungl. Maj:t utfärdade bestämmelserna kan angå också de allmänna tingen. Den föreslagna bestämmelsen får anses ha sådan räckvidd att den täcker också förhållanden som avses i nuvarande 7 § tredje stycket och 15 § andra stycket. Som förut har nämnts har dessa stycken fått utgå.

2 KAP.

2 §.

Enligt första stycket i denna paragraf i dess nuvarande lydelse är hovrätt första domstol i mål om ansvar eller enskilt anspråk på grund av ämbetsbrott, som avses i 20 kap. 1—4 §§ brottsbalken, av domare i bl. a. häradsrätt och rådhusrätt. I departementsförslaget har den redaktionella ändringen skett, att häradsrätt och rådhusrätt har bytts ut mot allmän underrätt. Den föreslagna bestämmelsen omfattar även domare i fastighetsdomstol, eftersom denna domstol utgörs av en allmän underrätt.

Vidare har den nuvarande forumbestämmelsen beträffande domare i ägodelningsrätt och ägodelningsdomare förts över till övergångsbestämmelserna (punkt 5), eftersom reglering i den delen får betydelse endast under begränsad tid.

3 §.

I paragrafens första stycke föreskrivs nu att det i hovrätt skall finnas president, en eller flera lagmän och hovrättsråd. I enlighet med vad jag har anfört i den allmänna motiveringen (5.4.4.) har benämningarna president och lagman i departementsförslaget ändrats till hovrättspresident och hovrättslagman.

4 KAP.

2 §.

I denna paragrafs första punkt föreskrivs f. n. att president och lagman i hovrätt, hovrättsråd, häradshövding, tingsdomare, borgmästare och rådman utnämns av Kungl. Maj:t. De ändrade benämningar på domare i hovrätt och i de allmänna underrätterna som föreslås (1 kap. 2 § och 2 kap. 3 §) har föranlett jämkning i denna föreskrift.

5 §.

I denna paragrafs andra stycke föreskrivs f. n. att rätten, om mer än en kommun hör till tingslag, skall fördela det för tingslaget fastställda antalet nämndemän mellan kommunerna i förhållande till deras folkmängd,

varvid dock gäller att varje kommun skall utse minst en nämndeman. I departementsförslaget har föreskriften ändrats till att avse det fallet att domsaga består av mer än en kommun. Ändringen är en följd av att tingslaget enligt 1 kap. 1 § i förslaget upphör att vara enhet i den judiciella indelningen.

I paragrafens fjärde stycke föreskrivs f. n. att det i domsaga skall ankomma på häradshövdingen och i stad med rådhusrätt på rätten att göra anmälan till vederbörande kommun när nämndeman skall väljas. Departementsförslaget innebär att denna anmälningsskyldighet skall åvila tingsrätten. Avsikten är att det i den nya underrättsstadgan skall föreskrivas att chefsdomaren i underrätten är behörig att på rättens vägnar fullgöra anmälningsskyldigheten.

6 KAP.

3 §.

F. n. anges i denna paragraf under punkt 8 att nämndemans skiljaktiga mening skall antecknas i rättens protokoll endast om nämnden ensam bestämt utgången. Denna bestämmelse skall enligt förslaget utgå. Beträffande skälen till detta får jag hänvisa till den allmänna motiveringen (5.2.2.).

10 KAP.

De ändringar som jag föreslår i detta kapitel berör 9 § tredje stycket och 17 § första stycket.

Ändringen i 9 § tredje stycket föranleds av att underrätternas benämning ändras.

Ändringen i 17 § första stycket avser bestämmelsen under punkten 3. Denna punkt rör närmast mål, som skall bedömas efter sjölagen, och andra mål rörande sjörättsliga frågor. Sådana mål får nu tas upp endast av rådhusrätt eller — om särskilt förordnande har meddelats därom — i dess ställe av viss häradsrätt. På grund av förslaget om ändrad benämning på underrätterna måste nu ifrågavarande kategori av domstolar beskrivas på annat sätt. I departementsförslaget har detta skett genom att bestämmelsen har angivits avse tvist som enligt lag får upptagas endast av viss eller vissa tingsrätter.

16 KAP.

Detta kapitel rör omröstningen i tvistemål. Som en följd av att häradsrätterna vid särskild huvudförhandling i tvistemål har sammansättningen lagfaren domare och nämnd medan rådhusrätt och överrätt vid sådan förhandling har juristkollegial sammansättning, ges nu i detta kapitel skilda bestämmelser om hur omröstningen skall ske i häradsrätt, resp. i de övriga domstolarna.

Enligt vad jag nu föreslår skall alla underrätter vid särskild huvudförhandling i tvistemål ha juristkollegial sammansättning. När det gäller omröstningen kommer, om detta förslag genomförs, samma bestämmelser som nu gäller för rådhusrätterna och överrätterna att kunna utsträckas att gälla för alla allmänna underrätter. Departementsförslaget innebär följaktligen att de nuvarande särbestämmelserna om omröstning i häradsrätt i 1 § andra stycket, 3 § första stycket och 7 § upphävs. Vidare innebär förslaget att bestämmelserna i 1 § tredje stycket, 3 § andra stycket och 4 § ändras så, att de avser alla omröstningar i tvistemål, vare sig de företas i tingsrätt eller i överrätt.

När jag i den allmänna motiveringen behandlade underrätternas sammansättning i tvistemål (5.2.1.), framhöll jag att en departementspromemoria angående frågan om nämndmedverkan vid särskild huvudförhandling i vissa familjerättsliga mål kommer att utarbetas. Eventuella bestämmelser i det avseendet måste omfatta också regler om omröstning motsvarande dem som enligt vad jag nyss har nämnt får utgå ur detta kapitel.

17 KAP.

9 §.

I denna paragraf ges bestämmelse om rättens överläggning i tvistemål. I första stycket andra punkten föreskrivs f. n. att ordföranden när nämnd deltar vid överläggningen skall framställa saken och vad lag stadgar därom. Av samma skäl som nyss har anförts beträffande ändringarna i 16 kap. föreslås att denna föreskrift får utgå.

29 KAP.

3 §.

Paragrafens första stycke innehåller bestämmelser om omröstning i brottmål, när nämnd deltar. Beträffande de ändringar som jag föreslår i dessa bestämmelser får jag hänvisa till den allmänna motiveringen (5.2.2.).

50 och 51 KAP.

I 50 kap. 15 § och 51 kap. 15 § första stycket, som innehåller bestämmelser om huvudförhandlingen i hovrätt i tvistemål resp. brottmål, hänvisas nu bl. a. till vad som föreskrivs i 1 kap. 15 § första stycket. Detta stycke motsvaras i departementsförslaget av 1 kap. 9 §. De nämnda hänvisningarna har ändrats i enlighet härmed.

Övergångsbestämmelserna

I övergångsbestämmelserna *punkt 1* anges, att lagen skall träda i kraft den 1 januari 1971. Samtidigt ges Kungl. Maj:t bemyndigande att förordna att de nya bestämmelserna helt eller delvis skall gälla från tidigare tid-

punkt, varvid förordnandet kan begränsas till viss eller vissa underrätter. Vissa synpunkter i anslutning till detta har anförts avslutningsvis i avsnitt 5.4.4.

I mål, vari huvudförhandling har påbörjats före lagens ikraftträdande, bör självfallet inte ske någon ändring beträffande underrätts sammansättning och omröstning. Föreskrift att äldre bestämmelse alltjämt skall gälla i sådant fall har tagits upp i *punkt 2*.

Som jag har utvecklat under 5.4.3. bör den nu gällande regleringen av lokalhållningsskyldigheten för underrätterna bestå till dess ställning har tagits till frågan om skyldighetens överförande på staten. Oavsett att tingslagen avskaffas som judiciell enhet, måste därför den nuvarande indelningen i tingslag äga fortsatt giltighet, såvitt angår den tingshusbyggnadsskyldighet som åvilar dessa enheter. Vidare måste det också i fortsättningen ligga i Kungl. Maj:ts hand att besluta om ändringar i denna indelning när domkretsarna ändras. För att möjliggöra detta har under *punkt 3* tagits upp bestämmelse om att de nuvarande föreskrifterna i 1 kap. 1 § om indelningen i tingslag skall äga fortsatt giltighet, såvitt angår tingshusbyggnadsskyldigheten. Härav följer att de bestämmelser som närmare reglerar denna skyldighet efter den nya lagstiftningens ikraftträdande äger fortsatt tillämpning på lokalhållning som det åligger tingslag att svara för. Att tillämpning av bestämmelserna i visst fall kan komma i fråga också beträffande annan domkrets kommer att beröras under 3 § 1964 års lag med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna.

I avvaktan på att en ny domkretsindelning för underrätterna genomförs kommer en del en- och tvådomarkretsar att bestå även efter lagens ikraftträdande. Det kommer då att behövas formell grund för att göra avsteg från den föreslagna bestämmelsen i 1 kap. 2 § RB, som anger att i tingsrätt skall finnas lagman och rådmän. I *punkt 4* har därför tagits in en bestämmelse av innebörd att i de tingsrätter Kungl. Maj:t bestämmer skall finnas endast lagman eller endast lagman och en rådmän.

Beträffande *punkt 5*, som gäller forum vid ämbetsbrott av domare i ägodelningsrätt och ägodelningsdomare, hänvisas till vad jag har anfört under 2 kap. 2 §.

Under 1 kap. 4 § uttalade jag, att förslaget om nämndens storlek på en del håll torde kunna leda till att det bör utses något färre nämndemän än f. n. Minskning av antalet nämndemän inom en kommun torde ofta lämpligen kunna ske i samband med nämndemäns avgång. En bestämmelse som gör en sådan ordning möjlig har tagits upp under *punkt 6*. Bestämmelsens effekt blir att både hovrättens beslut med stöd av 1 kap. 4 § första stycket om nämndemännens antal och tingsrättens beslut om fördelningen av antalet mellan kommunerna enligt 4 kap. 5 § andra stycket träder i tillämpning successivt allteftersom nämndemän inom berörd kommun avgår.

Emellertid kan det förekomma fall då det framstår som mindre lämpligt att reduceringen sker på detta sätt. Tillfälligheter kan göra att det kanske blir den eller de bästa krafterna bland kommunens nämndemän som på sådant sätt inte får sitt uppdrag förnyat. Det kan vidare bli så, att önskvärda proportioner mellan företrädare för olika grupper eller yrken förrycks. Med hänsyn härtill bör det finnas möjlighet att anordna nyval beträffande kommunens samtliga nämndemansplatser. Om sådant nyval bör lämpligen vederbörande underrätt förordna, under förutsättning att kommunens fullmäktige gör framställning därom. En bestämmelse av denna innebörd har tagits upp under förevarande punkt. I denna har också föreskrivits att talan mot underrättens beslut inte får föras.

Under *punkterna 7 och 8* har förts samman bestämmelser avsedda att lösa de problem som uppstår genom att olika författningar antingen hänvisar till sådana bestämmelser i RB som nu ersätts med nya bestämmelser eller använder terminologiska beteckningar som inte längre blir adekvata. Dessa problem kan självfallet lösas genom ändringar i vederbörande författningar. Som jag har nämnt kommer också förslag till sådana ändringar att tas in i den planerade departementspromemorian. Emellertid kan man inte med full säkerhet påräkna att återfinna alla författningar som behöver ändras i nämnda hänseende. Det är därför lämpligt med generella bestämmelser, som klargör hur hänvisningar resp. inaktuell terminologi skall tolkas efter ändringarnas genomförande. Finns sådana generella bestämmelser, har man vidare möjlighet att avstå från ändringar i en del fall där sådana framstår som mindre angelägna. Sålunda synes det onödigt att nu ändra i författningar som kan förutses bli upphävdade och ersatta med ny lagstiftning inom en någorlunda snar framtid (t. ex. vissa författningar om inskrivningsväsendet).

Punkt 7 a anger, att bestämmelse som avser häradsrätt eller rådhusrätt i stället skall gälla tingsrätt. I flertalet fall torde den »översättning» från gammal till ny terminologi som skall ske inte föranleda några problem. För vissa fall — då även fortsättningsvis, åtminstone tills vidare, bör gälla olika bestämmelser för domkretsar av skilda slag (»stad med rådhusrätt», »domsaga å landet» och liknande bestämningar) — behöver dock klargöras vilka geografiska tillämpningsområden sådana bestämmelser skall ha. Den frågan behandlas nedan under *punkterna 7 d och e*. Ytterligare måste föreskrifterna i 12 kap. tryckfrihetsförordningen beaktas. Dessa kan inte ges ändrad innebörd i sak genom ändringar i nu förevarande ordning. Övergångsbestämmelsen i 7 a har därför, såvitt angår tryckfrihetsmålen, begränsats på så sätt att bestämmelse, som i dylikt sammanhang avser rådhusrätt, skall gälla endast tingsrätt som har trätt i stället för rådhusrätt.

Enligt *punkt 7 b* skall bestämmelse som avser tingslag i stället gälla domsaga, eftersom domsaga träder i stället för tingslag som beteckning för underrätts domkrets. Undantag har dock gjorts beträffande bestämmelser

som gäller tingshusbyggnadsskyldighet. Sistnämnda bestämmelser avses bli gällande tills vidare enligt vad som närmare har utvecklats under 5.4.3. (jfr även övergångsbestämmelsen i punkt 2).

I olika författningar förekommer bestämmelser om att viss åtgärd skall vidtas hos eller av häradshövdingen, borgmästaren, rättens ordförande, domaren eller domhavanden. I den mån dessa bestämmelser är att uppfatta endast som domförhållningsregler, fyller de inte längre någon funktion. Frågan om domförhållningen besvaras av RB, ärendelagen eller, såvitt angår administrativa frågor, av en kommande underrättsstadga. I annan lagstiftning behöver i princip anges bara att vederbörande åtgärd skall vidtas hos eller av rätten. I avvaktan på att sådana ändringar undan för undan genomförs i skilda författningar — lämpligen i samband med att de ändras av annan anledning — har under *punkt 7 c* tagits upp en generell bestämmelse av innebörd att när i författningar föreskrivs att åtgärd skall vidtas hos eller av häradshövdingen m. fl., föreskriften i stället skall gälla tingsrätten. Övergångsbestämmelsen gäller dock inte andra föreskrifter än dem som innebär endast domförhållningsregler. Innefattar en föreskrift däremot att viss uppgift skall tillkomma viss domare som ett personligt prerogativ — t. ex. att utöva chefsuppgifter i fråga om personal och organisation — skall övergångsbestämmelsen inte gälla. Bestämmelsen äsyftar inte åtgärder som skall vidtas hos eller av domare som har utsetts för särskild uppgift och som får anses som ett särskilt organ vid domstolen (inskrivningsdomare, ägodelningsdomare och konkursdomare).

I *punkterna 7 d och e* behandlas de fall där f. n. gäller särskilda bestämmelser för visst slag av domkrets eller del därav. I den mån man inte genom ändringar i sådana bestämmelser genomför likformig reglering — vilket är önskvärt i flertalet fall — behövs en övergångsbestämmelse som klargör vilka domkretsar (eller delar därav) som skall anses äsyftade med föreskrifter som innehåller uttryck av typen »stad med rådhusrätt», »domsaga på landet», »stad under landsrätt» och liknande. Enda möjligheten därvid synes vara att man i dessa tolkningsfrågor i princip låter läget vid 1970 års utgång vara avgörande. *Punkterna 7 d och e* innehåller bestämmelser av sådan innebörd. Bestämmelserna kompletteras i *punkt 9* med ett bemyndigande för Kungl. Maj:t att meddela avvikande bestämmelser i ämnet i samband med ändring i domsagoindelningen. Vid en ändring som sakligt sett motsvarar den situation som nu föreligger när stad skall läggas under landsrätt, bör alltså kunna förordnas att staden skall vara underkastad bestämmelser som avses i *punkt 7 d*. Likaså bör, när landsbygdskommun skall förordnas med stads domkrets, kunna förordnas att för kommunen skall gälla bestämmelser som avses i *punkt 7 e*. Särskilda bestämmelser kan vidare bli behövliga om den nya lagstiftningen görs tillämplig på viss domkrets före den 1 januari 1971.

Punkterna 7 d och e har med de avvikelser som följer av det nu sagda utformats i överensstämmelse med de övergångsbestämmelser som domstols-

kommittén har tagit upp i sitt förslag till lag om ändring i rättegångsbalken (SOU 1967: 4 s. 8). I fråga om exempel på författningar, som berörs av de här aktuella övergångsbestämmelserna, och om de synpunkter i övrigt som är att anlägga kan hänvisas till domstolskommitténs specialmotivering (betänkandet s. 166).

I *punkt 8* har — efter förebild av 3 § första stycket lagen om införande av nya RB — tagits in föreskrift att, om i övrigt i lag eller annan författning förekommer hänvisning till eller eljest avses bestämmelse som har ersatts genom ny bestämmelse, den nya bestämmelsen skall tillämpas.

7.2. Förslaget till lag angående ändrad lydelse av 22 § lagen om införande av nya rättegångsbalken

Enligt 1 kap. 4 § första stycket och 6 § andra stycket i förslaget till lag om ändring i RB har hovrätt fått befogenhet att bestämma antalet nämndemän resp. att fastställa när och på vilket tingsställe allmänt ting skall hållas. Det torde inte föreligga något praktiskt behov att ha fullföljds möjlighet beträffande sådana beslut. I enlighet härmed föreslås ett tillägg till 22 § lagen om införande av nya RB, som innebär att hovrätts beslut i de nämnda frågorna inte kan överklagas.

7.3. Förslaget till lag om fastighetsdomstol

1 §.

I enlighet med de överväganden som jag tidigare har redovisat fastslås i första stycket av denna paragraf att fastighetsdomstol i regel skall ha länet som domkrets men att Kungl. Maj:t kan förordna att annat område än län skall utgöra domkrets för domstolen. Ett skäl att avvika från huvudregeln kan vara att antalet mål från ett visst län beräknas bli mycket litet. Att här ange några närmare riktlinjer för bedömande av när undantagsregeln skall tillämpas är emellertid inte möjligt. Kungl. Maj:t bör ha fria händer att avgöra frågan med hänsyn till omständigheterna i varje särskilt fall.

I första stycket föreskrivs vidare, att den allmänna underrätt som Kungl. Maj:t bestämmer skall vara fastighetsdomstol.

Enligt paragrafens andra stycke skall fastighetsdomstolen pröva de mål och ärenden som anges i särskild lag eller författning. Som jag har nämnt förut är det meningen att fastighetsdomstolen skall få behörighet att ta upp fastighetsbildningsmål och eventuellt expropriationsmål och mål om ersättningskyldighet m. m. enligt immissionslagstiftningen. Även vissa med dessa målkategorier besläktade tvistefrågor kan komma att läggas under fastighetsdomstolens kompetens. Frågan härom torde emellertid få övervägas närmare i senare sammanhang.

2 §.

I nära anslutning till nuvarande bestämmelser i 21 kap. 1 § jorddelningslagen och 13 § expropriationslagen anges i denna paragraf att vad som är föreskrivet om allmän domstol i tillämpliga delar skall gälla angående fastighetsdomstol och rättegången i mål och ärenden vid sådan domstol, om inte annat följer av lagen eller annan författning. I fråga om förfarandet innehåller förevarande lagförslag vissa bestämmelser som avviker från RB:s regler. Med hänsyn till den varierande beskaffenheten av de mål som kan komma att prövas vid domstolen har det emellertid inte varit möjligt att i någon större utsträckning meddela bestämmelser som skall äga tillämpning på samtliga målkategorier. Det är därför nödvändigt att i de olika speciallagarna ta upp kompletterande föreskrifter om förfarandet. Särskilt i fråga om handläggningen av fastighetsbildningsmål har en ganska omfattande särreglering blivit nödvändig. Detta framgår av 16 kap. i förslaget till fastighetsbildningslag.

3 §.

Paragrafen behandlar frågan om fastighetsdomstolens sammansättning i normalfallen och om ledamöternas kvalifikationer. Regler om förenklad sammansättning i vissa fall meddelas i 4 §.

I fråga om sammansättningen av fastighetsdomstolen har jag tidigare redovisat min principiella uppfattning. Jag kan därför i detta sammanhang begränsa mig till att ta upp detaljfrågan om de krav som bör ställas på nämndemännen i domstolen. I detta hänseende föreskrivs i paragrafens tredje stycke att nämndemännen bör vara allmänt betrodda och väl förtrogna med sin orts förhållanden. En likartad regel gäller enligt 11 kap. 2 § vattenlagen beträffande vattenrättsnämndemän. I 21 kap. 2 § jorddelningslagen uppställs samma krav på ägodelningsnämndemän men där föreskrivs dessutom att dessa bör vara kunniga i lanthushållning. Ett krav av sist angiven innebörd kan uppenbarligen inte upprätthållas i fråga om nämndemän i fastighetsdomstol. Av villkoret att en sådan nämndeman bör vara förtrogen med sin orts förhållanden följer emellertid att nämndeman som kommer från ett typiskt landsbygdsområde bör ha god kännedom om jordbruk och skogsbruk samt andra näringar som bedrivs där.

Närmare föreskrifter om val av nämndemän m. m. finns i 6—8 §§.

4 §.

Paragrafen innehåller regler om förenklad sammansättning av domstolen i vissa fall. Fastighetsbildningskommittén har tagit upp motsvarande föreskrifter i 15 kap. 4 § i sitt förslag till lag om fastighetsbildning.

Fastighetsbildningskommittén. I anslutning till nämnda föreskrifter i sitt förslag framhåller kommittén till en början att en särskild ordning bör gälla

i fråga om åtgärder av jorrdomstol, som syftar till att enbart bereda jordmålen för att de skall kunna företas till slutligt avgörande. Det bör därför finnas en motsvarighet till föreskriften i 2 kap. 4 § andra stycket RB om att Kungl. Maj:t bestämmer i vilken omfattning förberedande åtgärd får vidtas av en ledamot i hovrätten eller av tjänsteman vid denna. Naturligtvis är det bara de lagfarna ledamöterna som bör åläggas uppgifter av detta slag. Om särskild tjänst för den lantmäteriutbildade ledamoten skulle komma att inrättas, finns det dock enligt kommitténs mening skäl att överväga en sådan ändring att vissa förberedande åtgärder kan anförtros åt honom.

I övrigt föreslår kommittén att domstolen skall vara domför med ordföranden och ytterligare minst två ledamöter vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller syn på stället och inte heller innefattar måls avgörande samt dessutom vid måls avgörande när detta sker utan att huvudförhandling har behövt hållas. Bestämmelser av detta slag finns för allmän underrätt i motsvarande situationer och det synes naturligt att även jorrdomstolen i dessa fall bör kunna ha en något mindre kvalificerad sammansättning. Det är visserligen att märka att mål om fastighetsbildning enligt kommittéförslaget kan avgöras utan huvudförhandling i en helt annan och större omfattning än vanliga, vid allmän underrätt handlagda tvistemål, men möjligheten till förenklad sammansättning torde ändå inte behöva inge betänkligheter. Minst tre ledamöter bör emellertid sitta i rätten. Några föreskrifter om vilka av domstolens ledamöter förutom ordföranden som skall ta del i handläggningen meddelas inte. Det bör stå fritt att välja den ledamotsuppsättning som med hänsyn till omständigheterna är mest lämplig. Vanligen torde nämndemännen inte komma att anlitas i dessa fall. Beträffande annan handläggning än sådan som innefattar måls avgörande skulle det kunna övervägas att i likhet med vad som gäller för allmän underrätt tillåta att rätten består av endast en lagfaren ledamot. I hovrätt krävs dock för motsvarande fall fullsutten rätt, och eftersom betydelsefulla frågor, t. ex. angående avbrytande av förrättningshandläggning, här kan bli aktuella, anser kommittén att man bör kräva deltagande av minst tre ledamöter.

Strävan att i största möjliga utsträckning förenkla processen i jorrdomstolen och därigenom främja en snabbare behandling av målen har föranlett kommittén att föreslå en vidgning av möjligheterna att tillämpa förenklad sammansättning också i vissa fall då huvudförhandling äger rum. Sålunda föreslås att mål av mindre betydelse alltid skall kunna handläggas av jorrdomstol i nyssnämnda sammansättning med endast ordföranden och minst två andra ledamöter. För att domstolens lokala anknytning inte skall gå förlorad i dessa mål och lekmannainflytandet inte skall trängas undan, har den bestämmelsen tillagts att båda nämndemännen härvid bör sitta i rätten, om inte särskilda skäl föranleder annat.

Kommittén säger sig vara medveten om att det kan synas väl lösligt att låta domstolens sammansättning på detta sätt bero av en bedömning av målens större eller mindre betydelse. Det skulle vara önskvärt att man i

stället kunde anknyta till vissa yttre, lätt konstaterbara fakta, men en lämplig sådan metod för en avgränsning av de mera bagatellartade målen har inte funnits möjlig. Kommittén påpekar vidare att 15 § expropriationslagen innehåller en särskild domförhållsregel beträffande expropriationsmål av mindre betydelse samt att även vattenlagen genom bestämmelse i 11 kap. 2 § låter vattendomstols sammansättning i viss mån vara en bedömningsfråga.

Remissyttrandena. Göta hovrätt ifrågasätter om förenklad sammansättning bör förekomma i den omfattning som angivits i kommittéförslaget och anför.

Regeln om förenklad sammansättning vid måls avgörande utan huvudförhandling och vid handläggning, som inte sker vid huvudförhandling eller syn å stället, har motsvarighet i rättegångsbalkens regler för allmän under rätt. För hovrätt gäller inte motsvarande bestämmelser; handläggning, som avser målens förberedande, t. ex. förberedelse, kan dock enligt hovrätternas arbetsordning ankomma på viss ledamot ensam.

Kravet på fullsuttet rätt kan synas medföra onödigt tungrovt förfarande i vissa fall, särskilt vid avskrivning av mål och vid fattande av beslut under rättegången. Även om det kan ifrågasättas, om ändring av vad som gäller för överrätt i dessa fall bör göras endast beträffande jorddomstolen — denna fråga synes lämpligare böra lösas i ett sammanhang för överrätternas del — vill hovrätten emellertid inte direkt motsätta sig att frågor om avskrivning av mål och om beslut under rättegången i jorddomstol skall kunna handläggas i förenklad sammansättning.

Enligt förslaget skall vidare förenklad sammansättning vara tillfyllest vid måls avgörande på handlingarna och i mål av mindre betydelse.

Vad angår mål av mindre betydelse är redan den vaga definitionen ägnad att inge betänkligheter. Visserligen används samma definition i expropriationslagen, men dess tillämpningsområde lär där framstå betydligt klarare. Vid bedömningen enligt expropriationslagen torde nämligen expropriationsföremålets värde och tvistefrågans principiella betydelse kunna vara vägledande. I fråga om jordmål är det betydligt svårare att finna godtagbara riktlinjer för avgränsningen av de ifrågavarande målen. Tvisteföremålets ekonomiska värde bör sålunda inte under några förhållanden tillmätas avgörande betydelse. Däremot bör såväl tvistens principiella räckvidd som målets svårighetsgrad i övrigt beaktas. Att närmare ange förutsättningarna för att målet skall anses vara av mindre betydelse synes inte vara möjligt. Det lär inte låta sig göra att uppställa begränsningar motsvarande dem som gäller enligt vattenlagen 11 kap. 2 §, vari stadgas, att mål må avgöras i förenklad sammansättning, om den fråga målet rör är utan nämnvärd inverkan på vattenförhållandena och ej heller berör motstående intresse av någon betydelse. Ett särskilt skäl mot att godtaga den allmänna formuleringen av förslaget på denna punkt är att vid genomförande av de nya fastighetsbildningsinstituten enskilda och allmänna intressen kommer att stå emot varandra med större styrka än hittills och att till följd därav den uppfattningen lätt kan vinna insteg, åtminstone bland den rättssökande allmänheten, att mål som endast rör enskilds rätt anses vara mål av mindre betydelse.

Hovrätten förordar således i första hand, att reglerna i 15 kap. 4 § om förenklad sammansättning i vissa mål får utgå, dock med undantag för före-

skriften att åtgärd för målens beredande skall ankomma på viss ledamot ensam eller på tjänsteman vid domstolen.

Beträffande vissa mål vill hovrätten dock inte motsätta sig att de provas i förenklad sammansättning. Tillämpningen av en sådan regel bör emellertid begränsas till att avse måls avskrivning och avgöranden, som ej angår själva saken. Jorddomstolen bör då kunna bestå av tre ledamöter, vilka — såvida inte av särskilda skäl lantmätarledamotens medverkan är önskvärd — bör vara lagfarna.

För den händelse kommitténs förslag ändå skulle godtas, motsätter sig hovrätten att jorddomstolen i princip själv får bestämma sin sammansättning. Frågan om domstols sammansättning i olika slag av mål bör enligt hovrättens mening liksom f. n. vara uttryckligen reglerad i lag.

De föreslagna reglerna om jorddomstols sammansättning betecknas som väl lösliga också av *hovrätten för Västra Sverige, nedre justitierevisionen, häradshövdingen i Västerbottens västra domsaga och lantmäteristyrelsen*. Den sistnämnda myndigheten finner det önskvärt att en klarare avgränsning görs genom tillämpningsföreskrifter.

Departementschefen. Departementsförslaget bygger på förutsättningen att fastighetsdomstolen skall vara underinstans i förhållande till hovrätten. Det framstår med hänsyn härtill som naturligt att man vid bedömande av frågan i vad mån man bör tillåta att domstolen har en förenklad sammansättning utgår från de regler som i detta hänseende gäller för allmän underrätt. Vad som närmast är av intresse är alltså de nu gällande föreskrifterna i 1 kap. 4 § RB om att häradsrätt är domför utan nämnd vid måls avgörande utan huvudförhandling och vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller syn på stället (jfr 1 kap. 3 § i förslaget).

Enligt min mening är det uppenbart att nämndemännen inte skall behöva medverka vid sådan handläggning i fastighetsdomstolen som inte innefattar måls avgörande och inte heller sker vid huvudförhandling eller syn på stället. Som kommittén har anfört skulle det t. o. m. kunna övervägas att i dessa fall låta domstolen bestå av en lagfaren ledamot. Ibland kan det emellertid också vid handläggning som nu har nämnts uppkomma frågor där den kollegiala sammansättningen är av betydelse. Jag anser därför övervägande skäl tala för att man uppställer krav på samtliga yrkesdomares medverkan. I fråga om åtgärder som syftar endast till att bereda mål för slutligt avgörande bör dock vissa särbestämmelser meddelas. Jag återkommer strax till denna fråga.

Tvekan synes inte heller böra råda om att nämndemännens deltagande inte skall vara obligatoriskt vid sådana avgöranden som enligt reglerna i RB får ske utan huvudförhandling. Hit hör bl. a. beslut om avskrivning eller avvísning. Det till lagrådet remitterade förslaget till lag om fastighetsbildning innehåller i 16 kap. 8 § vissa särregler som gör det möjligt att avgöra fastighetsbildningsmål utan huvudförhandling i betydligt större omfattning

än som kan ske med vanliga tvistemål. De mål som det här är fråga om är av sådan beskaffenhet att utrymmet för lekmannasynpunkter torde vara mycket begränsat. Det synes då från både principiella och praktiska synpunkter olämpligt att uppställa ett ovillkorligt krav på att nämndemännen skall medverka vid prövningen.

På grund av vad jag nu har anfört har i första stycket i denna paragraf tagits upp en bestämmelse om att fastighetsdomstolen är domför utan nämndemännen vid måls avgörande utan huvudförhandling samt vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller syn på stället. Jag vill understryka att bestämmelsen inte hindrar att samtliga ledamöter i domstolen medverkar vid sådan handläggning. Det normala bör dock vara att nämndemännen inte tjänstgör i dessa fall.

Kommittéförslaget innehåller en föreskrift om förenklad sammansättning också i andra fall när mål av mindre betydelse handläggs. Mot denna bestämmelse har vid remissbehandlingen invänts bl. a. att den är vagt utformad. Jag är benägen att instämma i remisskritiken på denna punkt. De av kommittén åberopade bestämmelserna om förenklad sammansättning i expropriationslagen och vattenlagen avser endast frågan huruvida en eller två tekniker skall ingå i domstolen och är således av mindre räckvidd än den nu ifrågasatta regeln. Härtill kommer att denna lämnar större utrymme för en subjektiv tolkning än nyssnämnda bestämmelser. Paragrafen saknar därför motsvarighet till den av kommittén föreslagna regeln.

Enligt andra stycket i kommittéförslaget får förberedande åtgärder i viss omfattning vidtas av lagfaren ledamot i jorddomstolen eller av tjänsteman. Som jag tidigare har antytt behövs en liknande bestämmelse i lagen om fastighetsdomstol. Enligt min mening bör dock denna utformas så, att förberedande åtgärder kan anförtros också åt den tekniske ledamoten i domstolen. Dennes speciella kvalifikationer synes nämligen göra honom särskilt lämpad att ombesörja vissa åtgärder av detta slag. Med hänsyn till att han som tidigare nämnts skall vara fast anställd vid fastighetsdomstolen torde en sådan anordning inte vålla några organisatoriska svårigheter. I paragrafens andra stycke har därför föreskrivits att åtgärd som endast avser målets beredande får i den omfattning som Kungl. Maj:t bestämmer företas av lagfaren eller teknisk ledamot i fastighetsdomstolen eller av tjänsteman vid den allmänna underrätt som är fastighetsdomstol.

Enligt 1 kap. 4 § RB i dess nuvarande lydelse är häradsrätt i tvistemål domför utan nämnd vid huvudförhandling som hålls i omedelbart samband med förberedelsen. Någon motsvarighet härtil har inte tagits upp i denna paragraf. Enligt min mening bör nämligen anordningen med omedelbar huvudförhandling inte tillämpas vid fastighetsdomstolen. Det behov av en förenklad handlägningsform som föreligger i vissa av de mål domstolen har att pröva bör i stället tillgodoses genom bestämmelser som tillåter att målen avgörs utan huvudförhandling. Som jag nyss har nämnt innehåller

förslaget till fastighetsbildningslag vissa särbestämmelser om måls avgörande utan huvudförhandling. Frågan huruvida liknande bestämmelser skall införas i andra lagar som behandlar mål, vilka faller inom fastighetsdomstolens kompetens, får övervägas i annat sammanhang.

5 §.

I paragrafen föreskrivs att det skall ankomma på Kungl. Maj:t eller myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer att utse ordförande och utnämna eller förordna teknisk ledamot i fastighetsdomstol. Frågan om förordnande av den andre lagfarne ledamoten i domstolen bör regleras i bestämmelse som meddelas av Kungl. Maj:t med stöd av 14 §. Detsamma bör gälla beträffande sådana spörsmål som beviljande av ledighet och förordnande av vikarie för lagfaren eller teknisk ledamot i domstolen.

6 §.

I denna paragraf meddelas föreskrifter om valperioder och valkretsar för nämndemännen samt om valbarhet. I fastighetsbildningskommitténs förslag till lag om fastighetsbildning finns delvis motsvarande bestämmelser i 15 kap. 7 §.

Fastighetsbildningskommittén. Kommittéförslaget innehåller bestämmelser om nämndemännens tjänstgöringstid och tjänstgöringsskyldighet vilka helt stämmer överens med vad som i dessa hänseenden gäller om ägodelsnämndemännen enligt 21 kap. 3 § första stycket och 5 § andra stycket jorddelningslagen. I förslaget föreskrivs vidare att jorddomstolsnämndemännen utses till det antal Kungl. Maj:t bestämmer för varje domsaga och för stad med rådhusrätt. Enligt kommitténs mening är det av vikt att antalet nämndemän hålls relativt lågt för att var och en skall få tillfälle att ta del i rättsskipningen i sådan omfattning att han kan bli förtrogen med de problem han ställs inför i domstolen. Om antalet fastställs genom bestämmelse i lagen, kan tillbörlig hänsyn inte tas till de varierande förhållandena på olika platser och det kan på sina håll uppstå risk för att alltför många nämndemän utses. I kommittéförslaget har därför anförtrots åt Kungl. Maj:t att bestämma antalet. Enligt kommittén bör minst en nämndeman utses för varje domsaga och stad med rådhusrätt.

Remissyttrandena. *Lantbruksnämnden* och *hushållningssällskapet* i *Värmlands län* anser att domsagan är för litet område för jorddomstolsnämndemännen. Nämndeman bör ta del i handläggning av jordmål så regelbundet att han förvärvar god rutin och ökade kunskaper om såväl lagstiftningen som plan- och jordpolitiken. Dessa önskemål kan tillgodses bättre, om nämndemännen är färre till antalet och väljs från ett större geogra-

fiskt område. Länet eller möjligen hovrättsområdet bör därför utgöra valkrets.

Hypoteksombudsmannaföreningen finner det angeläget att antalet nämndemän inte sätts lägre än fyra för varje domsaga så att ortskännedomen och den lokala förankringen kan behållas.

Departementschefen. Som kommittén och ett par remissinstanser har framhållit är det å ena sidan angeläget att antalet nämndemän i domstolen bestäms så att var och en av dem förvärvar tillräcklig erfarenhet av arbetet i domstolen. Å andra sidan är det såsom betonats i ett annat remissyttrande också av vikt att nämndemännen inte blir så få att ortskännedomen och den lokala förankringen går förlorad. Med hänsyn till de varierande förhållandena synes en lämplig avvägning mellan dessa olika intressen bäst kunna komma till stånd om Kungl. Maj:t eller myndighet Kungl. Maj:t bestämmer ges befogenhet att fastställa antalet nämndemän för varje domsaga inom fastighetsdomstolens domkrets utan att vara bunden av några föreskrifter i själva lagen. Att i ett övergångsskede rådhusrätts domkrets är att jämställa med domsaga framgår av övergångsbestämmelserna.

I nu nämnda avseende stämmer paragrafen därför sakligt sett överens med vad kommittén har föreslagit.

Paragrafen innehåller vidare en bestämmelse om att nämndeman i fastighetsdomstol skall vara valbar till nämndeman i den domsaga för vilken han utses. Motsvarande krav uppställs i 21 kap. 2 § jorddelningslagen för ägodelningsnämndemän.

I 21 kap. 5 § andra stycket jorddelningslagen finns bestämmelser som hänvisar till RB:s regler i fråga om skyldighet att motta uppdrag som nämndeman och kvarstå i sådan befattnings samt efter avgång fortfarande tjänstgöra som nämndeman. Eftersom hänvisningen i lagförslaget 2 § omfattar också de nämnda reglerna i RB har det inte ansetts påkallat att i förslaget ta upp någon motsvarighet till de nämnda bestämmelserna i jorddelningslagen.

7 §.

Paragrafen innehåller bestämmelser om val av nämndemän i fastighetsdomstol. Motsvarande bestämmelser tas upp i 15 kap. 8 § i fastighetsbildningskommitténs förslag till lag om fastighetsbildning.

Fastighetsbildningskommittén. Enligt kommittéförslaget skall fullmäktige i stad som bildar egen domkrets för allmän underrätt direkt välja det för staden fastställda antalet nämndemän. I domsaga som omfattar mer än en kommun skall valet i stället ske av särskilda valmän och förrättas av härads-hövdingen i domsagan. Valmännen utses i sin tur av kommunernas fullmäktige. Enligt 21 kap. 3 § jorddelningslagen äger val av ägodelningsnämnde-

man rum inför häradsrätten. Kommitténs förslag att valförrättningen skall ske inför häradshövdingen förklaras av att förrättningen inte kan hänföras till handläggning av rättegångsmål eller domstolsärende och att en föreskrift om att valet skall ske inför häradsrätten därför skulle kunna uppfattas som ett krav på att det skall verkställas inför fullsutten rätt.

Medan jorddelningslagen innehåller utförliga regler om antalet valmän och suppleanter som skall utses och om tillvägagångssättet vid det av dem förrättade valet av nämndemän samt om särskilda åtgärder för föranstaltande av val och för publicering av valresultatet m. m., innebär kommittéförslaget att de behövliga föreskrifterna i dessa hänseenden skall meddelas av Kungl. Maj:t. För att möjliggöra gottgörelse av kommunala medel till valmännen föreslås en särskild bestämmelse med hänvisning till kommunalagens regler om gottgörelse till fullmäktige. Slutligen föreslås att klagan över nämndemansval skall föras genom besvär hos hovrätt och att fullföljd mot hovrättens beslut inte är tillåten. Att överprövningen i dessa fall skall ske i judiciell ordning och att hovrättens avgörande inte får överklagas stämmer överens med vad som gäller beträffande val av nämndeman till allmän underrätt, vilket val alltid sker kommunvis och förrättas av kommunens fullmäktige.

Remissyttrandena. Hovrätten över Skåne och Blekinge påpekar ett redaktionellt förbiseende vid utformningen av lagtexten. Hovrätten framhåller att motiven ger vid handen att det varit kommitténs avsikt att ägodelningsnämndemännen även i landskommun som utgör domsaga för sig skall väljas av fullmäktige. Detta har emellertid inte kommit till uttryck i lagtexten.

Departementschefen. Den av mig föreslagna paragrafen bygger på vad fastighetsbildningskommittén har föreslagit. Vid utformningen av bestämmelserna har beaktats vad hovrätten över Skåne och Blekinge anfört i sitt remissyttrande. Vidare har Kungl. Maj:t tillagts möjlighet att delegera fastställandet av antalet valmän jämte suppleanter till annan myndighet.

8 §.

I paragrafens första punkt föreskrivs att nämndeman skall tjänstgöra efter kallelse av fastighetsdomstolens ordförande. Innehållsmässigt stämmer paragrafen i detta avseende överens med vad fastighetsbildningskommittén har föreslagit i 15 kap. 9 § i sitt förslag. Som enda vägledning för domstolens ordförande har kommittén föreslagit att, när domstolen sammanträder på annan plats än kansliorten, de närmast boende företrädesvis bör kallas. Denna bestämmelse har vissa förebilder i gällande rätt (21 kap. 6 § jorddelningslagen och 11 kap. 5 § andra stycket vattenlagen). Enligt min mening tillgodoser bestämmelsen emellertid inte i tillräcklig grad önskemålet om lokalkännedom hos fastighetsdomstolen. Ett av motiven för att lekmän skall medverka vid den rättsskipning som det här är fråga om är att sådan

kännedom skall tillföras domstolen. Med hänsyn härtill är det angeläget att se till att de nämndemän som i varje särskilt mål tjänstgör i domstolen kommer från den trakt som målet har anknytning till. I andra punkten i paragrafen anges därför att till tjänstgöring företrädesvis bör kallas nämndemän från den domsaga till vilken målet närmast har anknytning.

I 21 kap. 7 § jorddelningslagen ges särskilda föreskrifter beträffande tillvägagångssättet när nämndeman som har kallats till sammanträde får förfall. I lagförslaget finns ingen motsvarighet till dessa bestämmelser. Genom bestämmelsen i förslagets 2 § blir vad som i det avseendet föreskrivs i 4 kap. 10 § RB tillämpligt.

9 §.

Denna paragraf inleder det avsnitt i lagen som innehåller bestämmelser om förfarandet vid fastighetsdomstol och behandlar frågan om särskild undersökning på platsen. Fastighetsbildningskommitténs förslag till lag om fastighetsbildning tar upp motsvarande bestämmelse i 17 kap. 12 §.

Fastighetsbildningskommittén. Enligt kommittéförslaget kan jorddomstolen, om det för utredning av särskild fråga anses behövt uppdra åt en eller flera ledamöter av rätten eller åt överlantmätaren att verkställa undersökning på marken. Vidare anges att sakägare på lämpligt sätt skall underättas om tiden för undersökningen samt att protokoll över undersökningen skall föras av den som domstolen har förordnat därtill och sedermera tillställas domstolen. Om undersökningen sker endast som förberedelse för domstolens sammanträde för syn på stället, fordras inte underrättelse eller protokoll.

Kommittén påpekar att de föreslagna bestämmelserna motsvarar 21 kap. 32 § jorddelningslagen och att kommittén har tagit viss hänsyn även till föreskrifterna i 11 kap. 45 § 2 mom. vattenlagen. När ledamot av jorddomstolen får i uppdrag att företa undersökning på marken, torde det ofta vara den lantmäteriutbildade ledamoten som anförtros uppgiften. För vissa fall har det emellertid ansetts vara mest praktiskt att låta överlantmätaren, som vanligen har kortare resväg till platsen, utföra undersökningen.

Markundersökningen bör enligt kommitténs mening inte som f. n. vara begränsad till tekniska frågor. För att kunna bedöma huruvida sammanträde för syn bör äga rum måste även andra förhållanden än rent tekniska kunna beaktas vid undersökningen. Med anledning härav talas i kommittéförslaget endast om undersökning av särskild fråga.

Departementschefen. Den föreslagna paragrafen ansluter nära till vad kommittén har föreslagit. Med hänsyn till att en fastighetsdomstol normalt skall finnas i varje län och att den tekniske ledamoten skall vara anställd

vid domstolen har det inte ansetts föreligga något skäl att låta undersökning på platsen utföras av annan än ledamot av domstolen. Vidare har det inte ansetts nödvändigt att särskilt nämna att protokoll inte behöver föras vid undersökning som sker endast som förberedande åtgärd för syn på stället.

10 §.

I denna paragraf, som motsvarar 17 kap. 5 § andra stycket i fastighetsbildningskommitténs förslag, meddelas bestämmelser om platsen för huvudförhandling inför fastighetsdomstol.

Fastighetsbildningskommittén. Kommittén erinrar om att den föreslagna reformen av domstolsorganisationen vilar bl. a. på den förutsättningen att de för förhandling utsatta sammanträdena med jorrdomstol i regel skall hållas i den ort där de i målet berörda fastigheterna är belägna. Om så inte sker utan sakägare och parter i större utsträckning tvingas att företa långa resor till domstolens sammanträden, skulle reformen innebära en icke godtagbar försämring för deras del. I detta sammanhang synes emellertid hänsyn böra tas endast till sådana sakägare som är bosatta i närheten av förrättningsföremålet. Med anledning härav och eftersom det för utredningen vanligen torde vara mest förmånligt att domstolen sammanträder i orten, har kommittén föreslagit att huvudförhandlingen skall hållas vid syn på stället eller, om målet kan prövas utan syn, på annan plats som bestäms med hänsyn främst till att minsta kostnader uppstår för sakägare som är bosatta i den ort där de i målet berörda fastigheterna är belägna. Med denna utformning möjliggörs även visst beaktande av det allmännas kostnader för domstolens verksamhet.

Remissyttrandena. *Hypoteksombudsmannaföreningen* understryker vikten av att domstolen i största möjliga utsträckning bemödar sig om att den lokala förankringen behålls genom att förhandlingar inte utan särskilda skäl hålls på annan ort än den vartill målet har anknytning. *Hovrätten för Västra Sverige* har en annan uppfattning i denna fråga. Hovrätten erinrar om att enligt 17 kap. 5 och 10 §§ i kommittéförslaget huvudförhandling i princip är obligatorisk så snart sakägare begär sådan förhandling och att detta gäller även om domstolen skulle finna att huvudförhandling saknar betydelse för prövningen. Häremot bör någon erinran inte göras. Emellertid skall enligt 17 kap. 5 § andra stycket förhandlingen i dessa fall hållas inte på domstolens kansliort utan i regel i den ort där de i målet berörda fastigheterna är belägna. Detta är att gå för långt. Kommitténs motivering att reformen annars skulle innebära en inte godtagbar försämring för sakägarna är föga träffande. Jorddelningslagen föreskriver i motsvarande fall inte skyldighet för ägodelningsrätt att förlägga förhandlingen till förrättningsstället

(jfr 21 kap. 11 §). Enligt 21 kap. 58 § samma lag är förhandling i hovrätt nödvändig i åsyftade fall endast om sakägarna å ömse sidor begär sådan och förhandlingen kan hållas på kansliorten. I detta sammanhang vill hovrätten erinra om den betydande förbättring som kommunikationerna har undergått under de senaste decennierna. Platsen för huvudförhandling bör enligt hovrättens mening bestämmas efter en avvägning mellan sakägarnas rättegångskostnader och statsverkets kostnader för förhandlingen. Hovrätten föreslår att 17 kap. 5 § andra stycket i förslaget får följande lydelse: »Huvudförhandling skall hållas vid syn å stället eller, där målet kan prövas utan syn, på kansliorten, ort för hovrättsting eller på annan plats som bestämmas med hänsyn till att minsta kostnader uppstår.»

Departementschefen. Som huvudregel har i paragrafen föreskrivits att huvudförhandling inför fastighetsdomstol skall hållas vid syn på stället. Om syn inte behövs, skall huvudförhandlingen hållas på plats som bestäms med hänsyn främst till att minsta möjliga kostnader uppstår. Detta innebär att man vid bestämmande av platsen för förhandlingen i första hand skall ta hänsyn till de kostnader som denna kommer att föra med sig. Härvid skall man beakta inte endast sakägarnas kostnader utan också det allmännas utgifter för domstolens resa m. m. Kostnadsfrågan skall emellertid inte vara helt utslagsgivande utan också andra faktorer bör kunna tillmätas betydelse.

11 §.

Paragrafen innehåller vissa särbestämmelser om huvudförhandling inför fastighetsdomstol. I fastighetsbildningskommitténs förslag till lag om fastighetsbildning finns motsvarande bestämmelser i 17 kap. 9 §.

Fastighetsbildningskommittén. Kommittén erinrar om att RB:s regler i princip skall lända till efterrättelse rörande huvudförhandling. Härigenom kommer grundsatserna om förhandlingens muntlighet och förfarandets omedelbarhet att vinna tillämpning vid jorddomstolen. På grund av jordmålens särskilda karaktär måste emellertid vissa modifikationer tillåtas. Närmare föreskrifter härom meddelas i denna paragraf. Föreskrifterna stämmer nästan helt överens med de bestämmelser som enligt 21 kap. 31 § jorddelningslagen f. n. gäller beträffande ägodelningsrätt och som i sin tur företer väsentliga likheter med vissa regler i vattenlagen. 21 kap. 31 § jorddelningslagen har fått sin nuvarande avfattning i samband med den allmänna rättegångsreformens genomförande och har visat sig innefatta en lämplig reglering, som med fördel bör tillämpas även i fortsättningen såvitt gäller jorddomstolarna.

Departementschefen. Föreskrifterna i denna paragraf överensstämmer i sak med dem som finns i 21 kap. 31 § första och tredje styckena jorddelningslagen. Paragrafen saknar däremot motsvarighet till de bestämmelser som finns i andra stycket i nämnda paragraf i jorddelningslagen och som reglerar frågan hur vid uppskov i förhandlingar besked om tiden och stället för nytt sammanträde meddelas. I detta avseende blir genom 2 § i lagförslaget i stället 43 kap. 11 § tredje stycket RB tillämpligt i den mån annat inte föreskrivs i annan lag som t. ex. fastighetsbildningslagen.

12 §.

Genom hänvisningen i 2 § till allmänna processrättsliga regler blir RB:s omröstningsregler tillämpliga. En särskild bestämmelse behövs emellertid som klargör att om skiljaktiga meningar framkommer i domstolen reglerna för omröstning i kollegiala domstolar skall tillämpas. En motsvarighet till 21 kap. 37 § första stycket jorddelningslagen har därför tagits upp i första punkten i förevarande paragraf. Liknande bestämmelser finns också i vattenlagen (11 kap. 12 §) och expropriationslagen (18 §).

Vidare krävs en kompletterande regel som anger i vilken ordning ledamöterna i domstolen skall yttra sig vid omröstning. I viss mån efter mönster från bestämmelserna i 18 § andra stycket expropriationslagen och 11 kap. 12 § vattenlagen har därför i paragrafens andra punkt föreskrivits att ordföranden skall säga sin mening först, därefter den andre lagfarne ledamoten och den tekniske ledamoten samt sist nämndemännen.

13 §.

Fastighetsdomstolen bör för sina sammanträden få disponera nödvändiga lokaler i domstolsbyggnad eller annan allmän byggnad som inte är upptagen för sitt huvudsakliga ändamål eller utgörs av gudstjänstlokal. Föreskrift härom har tagits upp i denna paragraf. Liknande föreskrifter finns i 21 kap. 11 § andra stycket i jorddelningslagen och 11 kap. 11 § vattenlagen.

Särskilda kostnader för exempelvis uppvärmning, belysning eller städning som uppkommer till följd av domstolens sammanträden bör enligt min mening ersättas av statsverket. Med hänsyn till att en annan ordning f. n. gäller i detta hänseende beträffande ägodelningsrätt och vattendomstol har statsverkets betalningsansvar fastslagits genom en särskild bestämmelse.

14 §.

Paragrafen ger Kungl. Maj:t rätt att meddela de föreskrifter för tillämpningen av lagen som kan finnas påkallade. Som exempel på sådana föreskrifter kan jag hänvisa till vad jag har anfört vid 5 §.

Lagen föreslås träda i kraft den dag Kungl. Maj:t bestämmer. Grunden till förslaget i den delen framgår av vad jag har anfört i det föregående (5.1.).

I en övergångsbestämmelse har föreskrivits, att lagens bestämmelser beträffande domsaga (6, 7 och 8 §§) äger motsvarande tillämpning på rådhusrätts domkrets. Bestämmelsen betingas av att den föreslagna lagen om fastighetsdomstol kan komma att träda i kraft innan uttrycket domsaga blivit generell beteckning på de allmänna underrätternas domkretsar (jfr 1 kap. 1 § andra stycket förslaget till lag om ändring i RB).

7.4. Förslaget till lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen

Paragrafens första stycke innehåller nu en allmän regel om skyldighet för statstjänsteman att utöva annan statlig tjänst än den egna. Enligt andra stycket gäller f. n. det undantaget att ordinarie domare är skyldig att utöva endast jämställd eller högre domartjänst vid den domstol han tillhör. I enlighet med vad som har anförts i den allmänna motiveringen (5.4.2.) föreslås i fråga om vissa ordinarie domare vid underrätt och vattendomstol en begränsad utsträckning av skyldigheten att utöva annan tjänst. Sådan domare skall enligt förslaget vara skyldig att tjänstgöra också som ledamot i annan underdomstol inom samma hovrättsområde vid sådan handläggning där för domförhet krävs fler lagfarna domare än en.

Syftet med den föreslagna utvidgningen av berörda domares skyldighet att utöva annan tjänst är att göra det möjligt att tillämpa de nya domförhetsreglerna i tvistemål även vid underrätter där det finns för få lagfarna domare för att domfört antal skall uppnås. Det bör understrykas att möjligheten att för sådant ändamål anlita andra ordinarie domare, vars tjänst inte är förenad med skyldighet att tjänstgöra vid annan domstol än den egna, bör tas i anspråk endast när annan godtagbar lösning av domförhetsproblemet inte står till buds i det enskilda fallet.

Det bör eftersträvas sådan planering att det i god tid blir klart för vederbörande domare vilken eller vilka dagar han behöver påräkna att få tjänstgöra vid annan underrätt. Detta är motiverat både av personliga hänsyn och med tanke på att han behöver planera arbetet i den egna domstolen med beaktande av att tillfällig tjänstgöring vid annan domstol kan bli aktuell.

Den nya bestämmelsen i 11 § föreslås träda i kraft den 1 januari 1971. Kungl. Maj:t bör emellertid erhålla bemyndigande att förordna att lagen skall gälla från tidigare tidpunkt i fråga om domare i viss underrätt eller i vattendomstol. Beträffande grunden härtill får jag hänvisa till vad jag har anført i det föregående dels om att eventuellt sätta den nya underrättsorganisationen i kraft vid tidigare tidpunkt för vissa underrätters del, dels om möjligheten att fastighetsdomstolarna redan den 1 juli 1969 tas i anspråk för immissionsmål.

7.5. Förslaget till lag om ändrad lydelse av 3 § lagen den 20 november 1964 med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna

Paragrafen reglerar lokalhållningsskyldigheten i sådana domkretsar som har rådhusrätt. I dessa domkretsar har städerna åligganden i fråga om lokalhållningen motsvarande dem som tingslagen har i förhållande till häradsrätterna. Som jag anført i tidigare sammanhang bör den nuvarande regleringen i dessa frågor bestå t. v. Detta nödvändiggör ett tillägg av innebörd att paragrafens bestämmelser om stads lokalhållningsskyldighet skall gälla även sedan stadens rådhusrätt har ersatts av tingsrätt. Ett sådant tillägg har införts i paragrafens första stycke.

Sedan enhetliga underrätter har skapats, kan uppkomma fråga om att förena stad som nu har rådhusrätt och annan kommun under gemensam underrätt. För att lösa de frågor som uppkommer beträffande lokalhållningen för underrätten i sådant fall har det synts enklast att föreskriva, att staden skall anses som ett tingslag vid och efter sammanläggningen. Härigenom blir det möjligt att i allo tillämpa de regler och principer som gäller för sammanföring av tingslag eller delar därav under gemensam underrätt. Detta innebär bl. a., att om uppgörelse inte kan träffas mellan staden och det tillkommande området i frågor som rör lokalhållningen Kungl. Maj:t med stöd av 1 § lagen om tingshusbyggnadsskyldigheten i vissa fall äger meddela behövliga föreskrifter i sådana hänseenden. Skäl har däremot inte ansetts föreligga att även göra de särskilda bestämmelser som gäller i fråga om utdebitering av tingshusmedel tillämpliga på staden. Tredje stycket i paragrafen har utformats i enlighet härmed.

Om stad med rådhusrätt och domsaga eller del därav sammanförs i judiciellt avseende före den tidpunkt då enhetliga underrätter införs i hela landet, kan det befinnas ändamålsenligt att i samband därmed inrätta tingsrätt i den nya domkretsen. Med hänsyn härtill har i övergångsbestämmelserna föreskrivits, att Kungl. Maj:t får förordna att 3 § i dess nya lydelse skall gälla från tidigare tidpunkt beträffande viss stad.

7.6. Förslaget till lag om upphävande av lagen den 20 november 1964 med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga

Som jag har anført i avsnitt 5.4.4. blir lagen den 20 november 1964 med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga obehövlig när underrätterna görs enhetliga. Det föreslås därför att lagen upphör att gälla vid utgången av år 1970.

8. Hemställan

Jag hemställer, att lagrådets utlåtande inhämtas över förslagen till

- 1) lag om ändring i rättegångsbalken,
 - 2) lag angående ändrad lydelse av 22 § lagen den 20 december 1946 (nr 804) om införande av nya rättegångsbalken,
 - 3) lag om fastighetsdomstol,
 - 4) lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274),
 - 5) lag om ändrad lydelse av 3 § lagen den 20 november 1964 (nr 645) med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna,
 - 6) lag om upphävande av lagen den 20 november 1964 (nr 647) med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga
- för det i 87 § regeringsformen avsedda ändamålet genom utdrag av protokollet.

Vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt bifaller Hans Maj:t Konungen.

Ur protokollet:
Gunnel Anderson

Bilaga 1

1) Förslag
till
Lag
om ändring i rättegångsbalken

Härigenom förordnas, *dels* att 16 kap. 7 § rättegångsbalken skall upphöra att gälla, *dels* att 1 kap., 2 kap. 2 och 3 §§, 4 kap. 2 och 5 §§, 6 kap. 3 §, 10 kap. 9 och 17 §§, 16 kap. 1, 3 och 4 §§, 17 kap. 9 §, 29 kap. 3 §, 50 kap. 15 § och 51 kap. 15 § samma balk¹ skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

1 KAP.

Om allmän underrätt.

1 §.

Tingsrätt är allmän underrätt och, om ej annat är föreskrivet, första domstol.

Domsaga är tingsrättens domkrets. Om indelningen i domsagor förordnar Konungen.

2 §.

I tingsrätt skola finnas lagman och rådmän. De skola vara lagfarna.

Tingsrätt må vara delad i avdelningar.

Vid tingsrätt skall finnas kansli, som hålles öppet för allmänheten å bestämda tider.

3 §.

Tingsrätt är i tvistemål domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare må ej sitta i rätten. I brottmål skall tingsrätt bestå av en lagfaren domare och nämnd.

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

vid måls avgörande utan huvudförhandling,

vid annan handläggning, som ej sker vid huvudförhandling eller syn å stället,

vid sådan huvudförhandling i tvistemål, som hålles i omedelbart samband med förberedelsen,

vid huvudförhandling och syn å stället i mål om brott för vilket icke är stadgat svårare straff än böter.

4 §.

I domsaga skola finnas nämndemän till det antal, som hovrätten efter tingsrättens hörande bestämmer.

¹ Senaste lydelse av 1 kap. 4 och 11 §§ se 1966: 249, av 1 kap. 5 och 12 §§ och 29 kap. 3 § se 1964: 166, av 1 kap. 10 § och 4 kap. 2 § se 1964: 646, av 2 kap. 2 § se 1965: 585, av 4 kap. 5 § se 1954: 234, av 10 kap. 17 § se 1963: 257, av 17 kap. 9 § se 1954: 432, av 50 kap. 15 § och 51 kap. 15 § se 1956: 587.

I nämnd skola sitta fyra nämndemän. I mål, vari huvudförhandlingen kan beräknas taga mer än två dagar i anspråk, må dock fem sitta i nämnden. Inträffar förfall för nämndeman sedan huvudförhandling påbörjats, är rätten domför med tre i nämnden.

Tingsrätten fördelar efter samråd med nämnden tjänstgöringen mellan nämndemännen.

5 §.

För tingsrätt skall å den eller de orter, som Konungen bestämmer, vara tingsställe.

6 §.

Tingsrätt skall för huvudförhandling å tingsställe årligen å bestämda tider hålla allmänna ting. Allmänt ting skall med undantag för tiden under tingsrättens ferier hållas varje vecka, om ej annat föranledes av arbetet hos tingsrätten eller andra omständigheter. Har tingsrätten flera tingsställen, fördelas tingen mellan dem.

Hovrätten bestämmer efter tingsrättens hörande när och å vilket tingsställe allmänt ting skall hållas.

7 §.

Då det för arbetets jämna gång eller eljest finnes erforderligt, äger tingsrätten för huvudförhandling utsätta särskilt sammanträde.

För annan handläggning än huvudförhandling skall tingsrätten sammanträda så ofta arbetet kräver det.

Tingsrätten bestämmer tid och ställe för sammanträde enligt denna paragraf.

8 §.

Om särskild sammansättning av underrätt vid behandling av vissa mål gäller vad därom är stadgat.

9 §.

Till huvudförhandling må ej utan synnerliga skäl å samma dag utsättas flera mål, än att de kunna beräknas bliva slutförda under en tid av sex timmar. Hinner huvudförhandling icke slutföras samma dag som den påbörjats, skall sammanträdet pågå under erforderligt antal helgfria dagar i följd. Om det kan ske utan olägenhet, må dock avbrott i handläggningen, så länge sammanträdet pågår, äga rum under högst två söckendagar i veckan eller, om särskilda skäl föranleda därtill, högst tre söckendagar i veckan.

10 §.

Närmare bestämmelser om tingsrätts organisation, allmänna ting och verksamhet i övrigt samt förvaltning meddelas av Konungen.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

2 KAP.

2 §.

Hovrätt tillkommer att som första domstol upptaga mål om ansvar eller enskilt anspråk på grund av ämbetsbrott, som avses i 20 kap. 1—

Hovrätt tillkommer att som första domstol upptaga mål om ansvar eller enskilt anspråk på grund av ämbetsbrott, som avses i 20 kap. 1—

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

4 §§ brottsbalken, av domare i *häradsrätt, rådhusrätt, ägodelningsrätt*, expropriationsdomstol, vattendomstol eller krigsrätt eller av konkursdomare, inskrivningsdomare *eller ägodelningsdomare*.

4 §§ brottsbalken, av domare i *allmän underrätt*, expropriationsdomstol, vattendomstol eller krigsrätt eller av konkursdomare *eller* inskrivningsdomare.

Hovrätt är — — — — — i lag.

3 §.

I hovrätt skola finnas *president*, en eller flera *lagmän* samt hovrättsråd. De skola vara lagfarna.

I hovrätt skola finnas *hovrättspresident*, en eller flera *hovrättslagmän* samt hovrättsråd. De skola vara lagfarna.

Hovrätt skall — — — — — vice ordförande.

Vid hovrätt — — — — — bestämda tider.

4 KAP.

2 §.

President och lagman i hovrätt, hovrättsråd, häradshövding, tingsdomare, borgmästare och rådman utnämnas av Konungen. Revisionssekreterare utnämnes eller förordnas av Konungen.

Domare, som avses i 1 kap. 2 § eller 2 kap. 3 §, utnämnas av Konungen. Revisionssekreterare utnämnes eller förordnas av Konungen.

5 §.

Nämndeman utses genom val.

Hör till *tingslag* mer än en kommun, fördelar rätten antalet nämndemän mellan kommunerna i förhållande till deras folkmängd; varje kommun skall dock utse minst en nämndeman.

Nämndeman utses genom val.

Hör till *domsaga* mer än en kommun, fördelar rätten antalet nämndemän mellan kommunerna i förhållande till deras folkmängd; varje kommun skall dock utse minst en nämndeman.

Val förrättas — — — — — kommunens fullmäktige.

Då nämndeman skall väljas, *ankomme i domsaga på häradshövdingen och i stad med rådhusrätt på rätten att göra anmälan därom till den som har att föranstalta om valet*.

Då nämndeman skall väljas, *skall rätten göra anmälan därom till den som har att föranstalta om valet*.

6 KAP.

3 §.

Protokoll skall upptaga:

1. domstolen samt — — — — — särskilt; samt

8. skiljaktiga meningar, som *ypas vid omröstning inom rätten; nämndemans skiljaktiga mening antecknas, allenast om nämnden ensam bestämt utgången*.

8. skiljaktiga meningar, som *ypas vid omröstning inom rätten*.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

10 KAP.

9 §.

Tvist om ————— i allmänhet.

Tvist om ————— sådant mål.

Finnes i mål, som avses i denna paragraf, ej behörig domstol enligt vad nu är sagt, upptages målet av Stockholms rådhusrätt.

Finnes i mål, som avses i denna paragraf, ej behörig domstol enligt vad nu är sagt, upptages målet av Stockholms tingsrätt.

17 §.

Ej vare ————— sådan tvist;

3. tvist, som enligt lag må upptagas allenast av rådhusrätt eller i dess ställe viss häradsrätt, om tvisten väckes vid annan domstol;

3. tvist, som enligt lag må upptagas allenast av viss eller vissa tingsrätter, om tvisten väckes vid annan domstol;

4. tvist, som ————— av domstol.

Ej heller ————— i 13 §.

Yrkande om ————— samma fordran.

16 KAP.

1 §.

Yppas vid ————— omröstning ske.

I häradsrätt säge ordföranden först sin mening och inhämta därefter nämndens.

Vid omröstning i rådhusrätt så ock i överrätt skall den yngste i rätten först yttra sig och sedan var efter annan, såsom de hava säte i rätten. Har målet beretts av viss ledamot, säge han först sin mening.

Vid omröstning skall den yngste i rätten först yttra sig och sedan var efter annan, såsom de hava säte i rätten. Har målet beretts av viss ledamot, säge han först sin mening.

Envar ange ————— sin mening.

3 §.

Yppas i häradsrätt annan mening än ordförandens och äro alla i nämnden ense om skälen och slutet eller förena sig, då i nämnden äro flera än sju, minst sju därom, gälle nämndens mening; i annat fall gälle ordförandens.

Vid omröstning i rådhusrätt så ock i överrätt gälle den mening, som omfattats av mer än hälften av rättsens ledamöter; har någon mening erhållit hälften av rösterna och är bland dem ordförandens, gälle den meningen.

Vid omröstning gälle den mening, som omfattats av mer än hälften av rättens ledamöter; har någon mening erhållit hälften av rösterna och är bland dem ordförandens, gälle den meningen.

Om omröstning ————— 3 kap. 7 §.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

4 §.

Yppas vid omröstning i rådhusrätt eller överrätt flera än två meningar, utan att någon enligt 3 § skall gälla, och är fråga om penningar eller annat, som utgör viss myckenhet, skola rösterna för den större myckenheten sammanläggas med rösterna för närmast mindre och, om det erfordras, sammanläggningen fortsättas efter samma grund, till dess någon mening skall gälla; i annat fall gälle den mening, för vilken rösterna äro flera än för annan, eller, om för flera meningar rösterna äro lika många, den som biträts av den främste bland dem som röstat för någon av dessa meningar.

Yppas vid omröstning flera än två meningar, utan att någon enligt 3 § skall gälla, och är fråga om penningar eller annat, som utgör viss myckenhet, skola rösterna för den större myckenheten sammanläggas med rösterna för närmast mindre och, om det erfordras, sammanläggningen fortsättas efter samma grund, till dess någon mening skall gälla; i annat fall gälle den mening, för vilken rösterna äro flera än för annan, eller, om för flera meningar rösterna äro lika många, den som biträts av den främste bland dem som röstat för någon av dessa meningar.

17 KAP.

9 §.

Innan dom beslutas, skall överläggning hållas. Har nämnd säte i rätten, framställe ordföranden saken och vad lag stadgar därom.

Innan dom beslutas, skall överläggning hållas.

Då huvudförhandling — — — — — domens meddelande.

Vad nu — — — — — muntlig förberedelse.

Avgöres eljest — — — — — till parterna.

Avkunnande av — — — — — av fullföljdshänvisning.

29 KAP.

3 §.

Yppas, då nämnd har säte i rätten, annan mening än ordförandens och äro alla i nämnden ense om skälen och slutet eller förena sig, då i nämnden äro flera än sju, minst sju därom, gälle nämndens mening; i annat fall gälle ordförandens.

Yppas, då nämnd har säte i rätten, annan mening än ordförandens och förena sig minst tre eller, då i nämnden äro fem, minst fyra nämndemän om skälen och slutet, gälle nämndens mening. I annat fall gälle ordförandens.

Vid omröstning, — — — — — dem ordförandens.

Om omröstning — — — — — 3 kap. 7 §.

50 KAP.

15 §.

Om huvudförhandling äge i övrigt vad i 1 kap. 15 § första stycket samt

Om huvudförhandling äge i övrigt vad i 1 kap. 9 § samt 43 kap. 1—6

(Nuvarande lydelse)

43 kap. 1—6 och 10—13 §§ är stadgat motsvarande tillämpning; om kallelse till uppskjuten huvudförhandling och föreläggande för part gälle dock 14 § i detta kapitel.

(Föreslagen lydelse)

och 10—13 §§ är stadgat motsvarande tillämpning; om kallelse till uppskjuten huvudförhandling och föreläggande för part gälle dock 14 § i detta kapitel.

51 KAP.

15 §.

Om huvudförhandling äge i övrigt vad i 1 kap. 15 § första stycket samt 46 kap. 1—5, 7, 9, 11, 13 och 16 §§ är stadgat motsvarande tillämpning; om kallelse till uppskjuten huvudförhandling och föreläggande för part gälle dock 14 § i detta kapitel.

Om huvudförhandling äge i övrigt vad i 1 kap. 9 § samt 46 kap. 1—5, 7, 9, 11, 13 och 16 §§ är stadgat motsvarande tillämpning; om kallelse till uppskjuten huvudförhandling och föreläggande för part gälle dock 14 § i detta kapitel.

Då mål — — — — — kapitel stadgas.

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna helt eller delvis skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

2. I mål, vari huvudförhandling påbörjats före lagens ikraftträdande, skall dock äldre bestämmelser om underrätts sammansättning och om omröstning alltjämt gälla.

3. Vad som i eller med stöd av 1 kap. 1 § andra stycket första punkten och tredje stycket i deras äldre lydelse föreskrives om indelning i tingslag skall äga fortsatt giltighet, såvitt angår frågor rörande tingshusbyggnadsskyldighet, som åvilar tingslag, och därmed sammanhängande åligganden och rättigheter.

4. Utan hinder av 1 kap. 2 § första stycket första punkten i dess nya lydelse får i de tingsrätter Konungen bestämmer tills vidare finnas endast lagman eller endast lagman och en rådman.

5. Vad som föreskrives i 2 kap. 2 § första stycket i dess nya lydelse skall äga tillämpning även på domare i ägodelningsrätt och på ägodelningsdomare.

6. Innebär beslut enligt de nya bestämmelserna att antalet nämndemän för viss kommun skall minskas, skall underrätten, om kommunens fullmäktige gör framställning därom, förordna om nyval i fråga om alla nämndemansplatser som belöper på kommunen. I annat fall sker minskning allteftersom nämndemän för kommunen avgår. Mot underrätts beslut enligt denna punkt får talan ej föras.

7. Förekommer i lag eller annan författning

a) bestämmelse som avser häradsrätt eller rådhusrätt, skall den i stället gälla tingsrätt, varvid dock, såvitt angår tryckfrihetsmål, bestämmelse avseende rådhusrätt gäller endast tingsrätt som trätt i stället för rådhusrätt,

b) bestämmelse som avser tingslag och ej angår fråga rörande tingshusbyggnadsskyldighet, skall bestämmelsen i stället gälla domsaga,

c) bestämmelse som innebär att viss åtgärd skall vidtagas hos eller av häradshövdingen, borgmästaren, rättens ordförande, domaren eller domha-

vanden och är bestämmelsen endast en domförhållningsregel, skall den i stället gälla tingsrätt,

d) bestämmelse som avser landet eller liknande bestämning, skall, såvitt ej annat framgår av omständigheterna, bestämmelsen avse område som vid 1970 års utgång hör till häradsrätts domkrets,

e) bestämmelse som avser stad med rådhusrätt eller liknande bestämning, skall, såvitt ej annat framgår av omständigheterna, bestämmelsen avse stad som vid 1970 års utgång har rådhusrätt.

8. Förekommer i övrigt i lag eller annan författning hänvisning till eller avses däri eljest bestämmelse, som ersatts genom bestämmelse i denna lag, skall den nya bestämmelsen tillämpas.

9. Konungen kan i samband med ändring i domsagoindelningen förordna om avsteg från 7 d och e.

4) Förslag

till

Lag

om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274)

Härigenom förordnas, att 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

11 §.

Tjänsteman är skyldig att utöva annan statlig tjänst enligt bestämmelser som Konungen meddelar. Innehavare av ordinarie domartjänst är dock skyldig att utöva endast jämställd eller högre domartjänst vid den domstol han tillhör.

Tjänsteman är skyldig att utöva annan statlig tjänst enligt bestämmelser som Konungen meddelar.

Innehavare av ordinarie domartjänst är icke skyldig att utöva annan statlig tjänst än jämställd eller högre domartjänst vid den domstol han tillhör. Annan ordinarie underrättsdomare än lagman i tingsrätt är dock skyldig att dessutom tjänstgöra som ledamot i annan underrätt inom samma hovrättsområde vid handläggning för vilken kräves fler lagfarna domare än en. Sådan tjänstgöringsskyldighet åligger också ordinarie vattenrättsdomare.

I den — — — — — skäl föreligga.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt beträffande domare i viss underrätt eller vattendomstol. I sådant fall skall det undantag som enligt 11 § andra stycket andra punkten gäller i fråga om lagman avse även häradshövding och borgmästare.

Bilaga 2

Nuvarande lydelse av 1 kap. rättegångsbalken

1 KAP.

Om allmän underrätt.

1 §.

Allmän underrätt är på landet och i stad, som hör till domsaga, häradsrätt samt i annan stad rådhusrätt.

Domsaga utgör ett tingslag; är domsaga mycket vidsträckt eller äro eljest synnerliga skäl därtill, må i domsaga vara två eller flera tingslag. Tingslag är häradsrättens domkrets.

Om indelning i tingslag förordnar Konungen.

2 §.

Allmän underrätt är första domstol, om ej annat är stadgat.

3 §.

Domsaga förestås av häradshövding.

I domsaga skall, om göromålen kräva det, som biträdande domare finnas en eller flera tingsdomare. Häradshövding och tingsdomare skola vara lagfarna.

För domsaga skall finnas kansli, som hålles öppet för allmänheten å bestämda tider.

4 §.

I häradsrätt dömer häradshövdingen med nämnd. Häradsrätten vare dock domför utan nämnd vid måls avgörande utan huvudförhandling samt annan handläggning, som ej sker vid huvudförhandling eller syn å stället, så ock i tvistemål vid huvudförhandling, som hålles i omedelbart samband med förberedelsen. Lag samma vare i fråga om huvudförhandling och syn å stället i mål om brott, för vilket icke är stadgat svårare straff än böter.

5 §.

I tingslag skola finnas aderton nämndemän. Erfordras flera nämndemän, bestämmer Konungen deras antal.

I nämnd skola sitta minst sju och högst nio. I mål om brott, för vilket ej är stadgat svårare straff än fängelse i ett år och ej heller avsättning, så ock vid syn å stället utom huvudförhandling vare dock häradsrätten domför med tre i nämnden.

Häradshövdingen fördele efter samråd med nämnden tjänstgöringen mellan nämndemännen. Fördelningen bör ske så, att erforderlig ortskännedom är företrädd inom nämnden.

6 §.

För tingslag skall å den eller de orter, som Konungen bestämmer, vara tingsställe.

7 §.

I tingslag skola för huvudförhandling med nämnd å tingsställe årligen å bestämda tider hållas allmänna ting. Allmänt ting skall med undantag för tiden under häradsrättens ferier hållas varje vecka, om ej annat föranledes av arbetet i domsagan, antalet tingslag eller andra omständigheter. Åro i tingslag flera tingsställen, fördelas tingen mellan dem.

För huvudförhandling i mål, vari häradsrätten är domför med tre i nämnden, skola, om det erfordras, ting hållas å bestämda tider och orter. Ting må hållas å annan ort än den, där tingsställe är.

Om tingsordning förordnar Konungen.

8 §.

Då det för arbetets jämna gång eller eljest finnes erforderligt, äge häradshövdingen för förhandling, som sägs i 7 §, utsätta särskilt sammanträde samt bestämma tid och ställe för sammanträdet.

9 §.

För annan handläggning än i 7 § sägs skall häradsrätten hålla sammanträde så ofta det för arbetet kräves. Häradshövdingen bestämme tid och ställe för sammanträde.

10 §.

För rättsskipningen i rådhusrätt skola finnas borgmästare och rådmän. De skola vara lagfarna.

Rådhusrätt må vara delad i avdelningar.

Vid rådhusrätt skall finnas kansli, som hålles öppet för allmänheten å bestämda tider.

11 §.

Rådhusrätt vare i tvistemål domför med tre lagfarna domare; ej må flera än fyra lagfarna domare sitta i rätten. I brottmål skall rådhusrätt bestå av en lagfaren domare och nämnd.

Vid måls avgörande utan huvudförhandling samt annan handläggning, som ej sker vid huvudförhandling eller syn å stället, så ock i tvistemål vid huvudförhandling, som hålles i omedelbart samband med förberedelsen, vare rådhusrätt dock domför med en lagfaren domare. Lag samma vare i fråga om huvudförhandling och syn å stället i mål om brott, för vilket icke är stadgat svårare straff än böter.

12 §.

I stad med rådhusrätt skola finnas nämndemän till det antal, som Konungen bestämmer.

I nämnd skola sitta minst sju och högst nio. I mål om brott, för vilket ej är stadgat svårare straff än fängelse i ett år och ej heller avsättning, så ock vid syn å stället utom huvudförhandling vare dock rådhusrätten domför med tre i nämnden.

Borgmästaren fördele efter samråd med nämnden tjänstgöringen mellan nämndemännen.

13 §.

Rådhusrätt skall för huvudförhandling varje vecka med undantag för tiden under rådhusrättens ferier hålla en eller flera allmänna rättegångsdagar. Då det för arbetets jämna gång eller eljest finnes erforderligt, äge rådhusrätten för huvudförhandling utsätta särskilt sammanträde. För annan handläggning än huvudförhandling skall rådhusrätten sammanträda så ofta det för arbetet kräves.

Rådhusrätt skall sammanträda i staden. Sammanträde må ock, om särskilda skäl äro därtill, hållas å annan ort.

14 §.

Om särskild sammansättning av underrätt vid behandling av vissa mål gälle vad därom är stadgat.

15 §.

Till huvudförhandling må ej utan synnerliga skäl å samma dag utsättas flera mål, än att de kunna beräknas bliva slutförda under en tid av sex timmar. Hinner huvudförhandling icke slutföras samma dag som den påbörjats, skall sammanträdet pågå under erforderligt antal helgfria dagar i följd; om det kan ske utan olägenhet, må dock avbrott i handläggningen, så länge sammanträdet pågår, äga rum under högst två söckendagar i veckan eller, om särskilda skäl föranleda därtill, högst tre söckendagar i veckan.

Om den ordning, i vilken målen skola företagas, och om uppropslista förordnar Konungen.

16 §.

För förvaring av anhållna eller häktade skall för domsaga å tingsställe eller annan ort, som Konungen bestämmer, så ock i stad med rådhusrätt finnas häkte. Med Konungens tillstånd må häkte vara gemensamt för flera domsagor eller för domsaga och stad. När med hänsyn till häktets belägenhet eller eljest skäl äro därtill, förordnar Konungen särskild häktningsdomare att före åtalet verkställa på rätten ankommande prövning rörande häktning.

17 §.

Närmare bestämmelser om underrätts organisation, verksamhet och förvaltning meddelas av Konungen.

*Bilaga 3***Vissa uppgifter angående utredningar och betänkanden som närmare berörs i framställningen***Stadsdomstolsutredningen*

Ledamöter: f. d. landshövdingen Thorwald Bergquist (ordförande), direktören Sven-Olof Dahlman, häradshövdingen Nils G. Fröding, f. d. professorn Åke Hassler, överlantmätaren Valfrid Larsson, regeringsrådet Ingmar Lidbeck, generaldirektören Ivar Löfqvist, borgmästaren Carl Svennegård och överrevisorn E. Oskar Åkerström.

Experter: rådmannen Birger Brandt, borgmästaren Axel Lindskog, kansli-rådet Ebbe Magnander och borgmästaren Härje Stenberg.

Direktiv: riksdagsber. 1956: I Ju 33.

Slutbetänkandet »Underrätterna» — SOU 1961: 6**Reservationer och särskilda yttranden av utredningens ledamöter:**

Hr Dahlman i fråga om underrätternas sammansättning och organisation, omfattningen av skyldigheten att hålla domstolslokaler och ikraftträdandet (s. 270—277).

Hr Fröding i fråga om nämndens storlek, nämndens rösträtt, domkretsar, lokalhållningen och underrätts sammansättning i tvistemål (s. 277—282).

Hr Hassler i fråga om underrätts sammansättning i tvistemål (s. 282—289).

Hr Larsson i fråga om nämndens rösträtt, nämndens reservationsrätt och indelningen i domkretsar (s. 289—291).

Hr Svennegård i fråga om nämndens och underrätternas organisation i övrigt (s. 291—297).

Särskilda yttranden av utredningens experter:

Hr Brandt s. 298—307.

Herrar Lindskog och Stenberg s. 307.

Hr Magnander s. 307—311.

Remissinstanser: justitiekanslern (JK), riksåklagaren (RÅ), samtliga hovrätter, lagberedningen, alla dåvarande rådhusrätter och magistrater (41 stycken), kammarkollegiet, statskontoret, riksrevisionsverket, överståthållarämbetet och samtliga länsstyrelser, förste stadsfogdarna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping, besvärssakkunniga, 1951 års rättegångskommitté, utredningen om hovrätternas domförhet, 1955 års stadsutredning, uppböldsorganisationskommittén, 1957 års polisutredning, Sveriges advokatsamfund, Föreningen Sveriges häradshövdingar, Föreningen Sveri-

ges stadsdomare, Föreningen Sveriges stadsfiskaler, Föreningen Sveriges polismästare, Föreningen Sveriges landsfiskaler, Föreningen Sveriges stadsfogdar, Föreningen Sveriges kommunalborgmästare, Föreningen Sveriges kommunala förvaltningsjurister, Svenska exekutionsmännens riksförbund, Sveriges juristförbund, Sveriges kommunaltjänstemannaförbund, Svenska stadsförbundet, Svenska landskommunernas förbund, Stockholms handelskammare, Skånes handelskammare, Stockholms stads handels- och sjöfartsnämnd, dispaschörerna i Stockholm och Göteborg samt Stockholms nämndemannaförening. RÅ bifogade yttranden från statsåklagarna i Stockholm, Göteborg och Malmö. Överståthållarämbetet och länsstyrelserna överlämnade yttranden bl. a. från ett stort antal kommunala nämnder och beslutande organ.

Domstolskommittén

Ledamöter: f. d. hovrättspresidenten Knut Elliot (ordförande), rådmannen Birger Brandt, f. d. lagmannen Carl Olof Engqvist, f. d. justitierådet, ordföranden i arbetsdomstolen Bengt Hult, häradshövdingen Eric Stangenberg, t.jf. expeditionschefen Harriet Stangenberg och överdirektören Paul Tammelin.

Experter: justitierådet Leif Brundin, hovrättsrådet Ingvar Henkow, hovrättsrådet Ingemar Kilander, lönedirektören Folke Lyberg, justitierådet Otto Petré, lagmannen Bengt Sandström och departementssekreteraren Ivar Tiby.

Rådgivande nämnd: ledamöterna av riksdagens första kammare redaktören Birger Andersson och hemmansägaren Erik Svedberg, ledamöterna av riksdagens andra kammare förbundsdirektören Astrid Kristensson, hemmansägaren Erik Larsson, expeditionsförstandaren Eric Nelander, redaktören Olaus Nyberg och hemmansägaren Gustaf Svensson, dåvarande ledamoten av första kammaren, f. d. folkskoleinspektören Ragnar Bergh samt professorn Per Olof Ekelöf, direktören Styrbjörn von Feilitzen, överåklagaren Erik Gamstedt och advokaten, generalsekreteraren Holger Wiklund.

Direktiv: riksdagsber. 1962: I Ju 45 och 1963: I Ju 40.

Betänkandet »Domstolsväsendet I. Rådhusrätternas förstatligande» — SOU 1963: 56

De olika meningar som förelåg i frågan om underrätts sammansättning vid särskild huvudförhandling och syn i tvistemål finns redovisade på s. 97 och 98—99 i betänkandet.

Reservationer av utredningens ledamöter:

Hr Brandt i fråga om underrätternas organisation och administration (s. 245—247).

Hr Stangenberg i fråga om domförhållsreglerna, principerna för ny domkretsindelning samt befordran och tillsättningsförfarande (s. 248—254).

Särskilda yttranden:*Hr Sandström s. 254.**Fru Kristensson samt herrar Larsson, Svedberg och Svensson s. 255—256.***Remissinstanser:** Se bilaga 4.**Betänkandet »Domstolsväsendet II. Ny domkretsindelning för underrätterna»
— SOU 1967: 4****Reservation av ledamot av utredningen:***Hr Stangenberg s. 180—190.***Särskilt yttrande:***Fru Kristensson samt herrar Larsson och Svensson s. 190—193.*

Remissinstanser: JK, RÅ, samtliga hovrätter, kammarkollegiet, statskontoret, rikspolisstyrelsen, riksarkivet, Svenska kommunförbundet, Svenska stadsförbundet, Sveriges advokatsamfund, Föreningen Sveriges häradshövdingar, Föreningen Sveriges stadsdomare, Tjänstemännens Centralorganisation och Sveriges juristförbund. Hovrätten för Övre Norrland har överlämnat yttrande av häradshövdingen i Västerbottens västra domsaga. I en gemensam, till chefen för justitiedepartementet ställd skrift har Trögds tingshusstyrelse, Tiunda tingshusstyrelse, Enköpings stad m. fl. anfört synpunkter på det i betänkandet redovisade detaljförslaget till ny domkretsindelning för Uppsala län. I en till justitiedepartementet inkommen skrift har kommunalnämnden i Gagnefs kommun berört förslaget till domkretsindelning för Kopparbergs län. Samrådskommittén för Östra Orusts, Tjörns och Stenungsunds kommuner samt samarbetsnämnden för Stenungsunds och Kode kommuner har i en gemensam, till justitiedepartementet inkommen skrift behandlat domkretsindelningen i viss del av Göteborgs och Bohus län.

1954 års fastighetsbildningskommitté

Ledamöter: landshövdingen Bertil Fallenius (ordförande), ledamöterna av riksdagens första kammare redaktören Göran Karlsson och lantbrukaren Ebbe Ohlsson samt ledamöterna av riksdagens andra kammare hemmansägaren Fridolf Jansson, fiskaren Hans Levin och bokhållaren John G. Löf-roth.

Direktiv: riksdagsber. 1954: I Ju 34 och 1958: I Ju 17.

Betänkandet »Fastighetsbildning» — SOU 1963: 68

Remissinstanser: samtliga hovrätter, nedre justitierevisionen, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, byggnadsstyrelsen, statskontoret, statens naturvårdsnämnd, vattenfallsstyrelsen, bankinspektionen, riksantikvarieämbetet, domänstyrelsen, lantbruksstyrelsen, lantmäteristyrelsen, skogsstyrelsen, fiskeristyrelsen, bostadsstyrelsen, lärarkollegiet vid tekniska högskolan i Stockholm, överståthållarämbetet, länsstyrelserna i Östergötlands, Kalmar, Göte-

borgs och Bohus, Kopparbergs och Västernorrlands län, domstolskommittén, 1960 års ecklesiastika boställsutredning, Föreningen Sveriges häradshövdingar, Föreningen Sveriges stadsdomare, Sveriges advokatsamfund, Svenska kommunförbundet, Svenska stadsförbundet, Riksförbundet Landsbygdens folk (RLF), Sveriges fastighetsägareförbund, Sveriges lantbruksförbund, Sveriges skogsägareförbund, Sveriges skogsägareföreningars riksförbund, Sveriges industriförbund, Svenska vattenkraftföreningen, Konungariket Sveriges stadshypotekskassa, Svenska bostadskreditkassan, Sveriges allmänna hypoteksbank, Sveriges jordbrukskasseförbund, Svenska bankföreningen, Svenska sparbanksföreningen, Föreningen mellan ombudsmännen hos Sveriges landshypoteksinstitution, Sveriges lantmätareförening, Svenska kommunaltekniska föreningen, Svenska arkitekters riksförbund (SAR), Föreningen för samhällsplanering, Svenska arbetsgivareföreningen (SAF), Landsorganisationen i Sverige (LO), Tjänstemännens centralorganisation (TCO) samt Sveriges akademikers centralorganisation (SACO). Remissen har såvitt gäller Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätten för Västra Sverige, hovrätten för Övre Norrland och nedre justitierevisionen begränsats att gälla endast sju avdelningen av kommittéförslaget («Om domstolar och rättegång i jordmål»). Yttranden har dessutom avlämnats av ett stort antal underinstanser.

Bilaga 4

**Inom domstolskommittén upprättad sammanställning av remissyttranden
över 4 kap. (»Domförhållningsprinciper») av kommitténs betänkande
»Rådhusrätternas förstatligande» (SOU 1963:56)**

Inledning

Över betänkandet, utom såvitt rör magistrats- och kommunalborgmästarinstitutionernas avveckling, har efter remiss yttranden avgivits av justitiiekanslersämbetet, riksåklagarämbetet, nedre justitierevisionen, samtliga hovrätter utom hovrätten för Nedre Norrland, Stockholms rådhusrätt, Göteborgs rådhusrätt, rådhusrätterna i Södertälje, Uppsala, Nyköping, Eskilstuna, Linköping, Norrköping, Motala, Jönköping, Kalmar, Karlskrona, Kristianstad, Malmö, Lund, Landskrona, Hälsingborg, Halmstad, Varberg, Uddevalla, Vänersborg, Borås, Karlstad, Örebro, Västerås, Gävle, Sundsvall, Östersund, Umeå, Skellefteå och Luleå, kammarkollegiet, statskontoret, riksrevisionsverket, överståthållarämbetet, samtliga länsstyrelser, byggnadsstyrelsen, riksarkivet, 1961 års storstadsutredning, polisberedningen, länsindelningsutredningen, Sveriges advokatsamfund, Föreningarna Sveriges häradshövdingar, Sveriges stadsdomare, Sveriges landsfogdar, Sveriges stadsfiskaler, Sveriges landsfiskaler och Sveriges kommunala förvaltningsjurister samt Sveriges juristförbund, Sveriges kommunaltjänstemannaförbund, Svenska stadsförbundet och Svenska kommunförbundet. Byggnadsstyrelsen och riksarkivet har icke haft att yttra sig över nu förevarande delar av betänkandet. Kammarkollegiet, 1961 års storstadsutredning och länsindelningsutredningen har, såvitt nu är i fråga, endast haft att yttra sig över principerna för domkretsindelningen. Till yttrandena har fogats utlåtanden från ett stort antal myndigheter, kommunala organ och organisationer. En förteckning över de underinstanser, som avgivit utlåtanden över betänkandet, finns intagen å följande sidor (sid. 2—4).

Flera kommunala organ, som yttrat sig över betänkandet, har framfört lokala synpunkter på domkretsindelningens framtida utformning. De uttalanden om domkretsindelningen, som endast har lokalt intresse, kommer att redovisas i särskilda sammanställningar, som upprättas länsvis.

I Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående huvudmannaskapet för rådhusrätterna m. m. (nr 156/1964) har redogjorts för remissinstansernas yttranden över andra delar av domstolskommitténs betänkande. I propositionen har sålunda bl. a. redovisats remissinstansernas inställning till förslaget om en gemensam domarbana och därmed sammanhängande problem (prop. sid. 75—96) samt till förslaget att staten skall utfästa sig att övertaga ansvaret för lokalhållningen för samtliga underrätter (prop. sid. 43—47).

Av särskilt intresse i nu förevarande sammanhang är den redogörelse som i propositionen lämnats angående remissyttrandena över förslaget att ställning i princip nu bör tagas till frågorna om enhetliga domförehetsregler i underrätt och om domkretsindelningen för underrätterna (prop. sid. 20—23). Remissinstansernas yttranden härom återges även i denna sammanfattning.

Underremisser

Riksåklagarämbetet har överlämnat yttranden som avgivits av statsåklagarna i Stockholm, Göteborg och Malmö. *Svea hovrätt* och *hovrätten för Övre Norrland* har överlämnat yttranden från Föreningen yngre jurister vid envar av hovrätterna. Till länsstyrelsernas yttranden har fogats utlåtanden från följande myndigheter, kommunala organ och organisationer.

- 1) *Överståthållarämbetet i Stockholm*
stadskollegiet i Stockholm (yttranden av stadsjuristen, gatunämnden, rätts- och polisdirektionen, fastighetsnämnden och drätselnämnden);
- 2) *Stockholms län*
 - a) stadsfullmäktige i Södertälje,
 - b) tingshusstyrelsen i Södertörns domsaga;
- 3) *Uppsala län*
 - a) landsfogden,
 - b) tingshusstyrelserna i Tiunda tingslag och Trögds tingslag samt i Uppsala läns norra domsaga,
 - c) Föreningen Uppsala läns landsfiskaler;
- 4) *Södermanlands län*
 - a) stadsfullmäktige i Nyköping och Eskilstuna,
 - b) tingshusstyrelserna i Jönåkers, Rönö och Hölebo härader, i Rekarne härader samt i Strängnäs dalen av Livgedingets tingslag;
- 5) *Östergötlands län*
 - a) drätselkamrarna i Norrköping, Linköping, Mjölby och Motala,
 - b) häradshövdingen i Folkungabygdens domsaga,
 - c) tingshusstyrelsen i Linköpings domsaga;
- 6) *Jönköpings län*
 - a) stadsfullmäktige i Jönköping,
 - b) tinghusbyggnadsskyldige i Tveta, Vista och Mo domsaga och i Östbo och Västbo härad, samt tingshusstyrelserna i Norra och Södra Vedbo härader och i Östra härad;
- 7) *Kronobergs län*
 - a) stadsfullmäktige i Växjö och Ljungby,
 - b) tingshusstyrelserna för Östra Värends domsaga samt för Mellersta Värends domsaga;
- 8) *Kalmar län*
 - a) stadsfullmäktige i Kalmar,
 - b) tingshusstyrelsen i Södra Möre domsaga;

- 9) *Gotlands län*
 - a) stadsfullmäktige i Visby,
 - b) tingshusstyrelserna i Gotlands norra samt i Gotlands södra distrikt,
 - c) häradsbördingen i Gotlands domsaga;
- 10) *Blekinge län*
 - a) drätselkammaren i Karlskrona,
 - b) tingshusstyrelserna i Medelsta härad och i Östra härad,
 - c) landsfogden;
- 11) *Kristianstads län*
 - a) drätselkammaren i Kristianstad,
 - b) tingshusstyrelserna i Villands domsaga samt i Gärds och Albo domsaga;
- 12) *Malmöhus län*
 - a) drätselkamrarna i Malmö, Trelleborg och Landskrona samt stadskollegiet i Hälsingborg,
 - b) tingshusstyrelserna i Färs domsaga samt i Vemmenhögs, Ljunits och Herrestads domsaga;
- 13) *Hallands län*
 - a) drätselkamrarna i Halmstad och Varberg,
 - b) tingshusstyrelserna i Himle härad, i Halmstads och Tönnersjö härader samt i Höks härad;
- 14) *Göteborgs och Bohus län*
 - a) drätselkammaren i Mölndal,
 - b) tingshusstyrelsen i Norrvikens domsaga;
- 15) *Älvsborgs län*
 - a) stadsfullmäktige i Vänersborg,
 - b) tingshusstyrelsen i Nordals, Sundals och Valbo domsaga samt tingshusstyrelsen i Vättle, Ale och Kullings domsaga;
- 16) *Skaraborgs län*
 - a) stadsfullmäktige i Falköping, Hjo, Skara, Lidköping, Skövde och Tidaholm,
 - b) Skaraborgs läns drätselkammareförbund,
 - c) Skaraborgs länsavdelning av Svenska Landskommunernas förbund,
 - d) tingshusstyrelserna i Vadsbo domsaga, i Värtofta och Frökinds domsaga, i Åse, Viste, Barne och Laske domsaga, i Skövde domsaga, i Skarabygdens domsaga samt i Kinnefjärdings, Kinne och Kållands domsaga,
 - e) Vilske kommun;
- 17) *Värmlands län*
 - a) stadsfullmäktige i Karlstad, Kristinehamn och Arvika,
 - b) tingshusstyrelserna i Mellansysslets domsaga, i Älvdals nedre tingslag, i Östersysslets domsaga, samt i Jösse domsaga;

- 18) *Örebro län*
 - a) stadsfullmäktige i Örebro och Karlskoga,
 - b) tingshusstyrelserna i Västernärkes domsaga och i Karlskoga domsaga;
 - 19) *Västmanlands län*
 - a) stadsfullmäktige i Västerås,
 - b) tingshusstyrelsen i Västmanlands mellersta domsaga;
 - 20) *Kopparbergs län*
 - a) stadsfullmäktige i Hedemora,
 - b) kommunalnämnderna i Järna, Leksands, Malungs, Rättviks och Stora Kopparbergs kommuner,
 - c) häradshövding Ernst Leche efter samråd med tingshusbyggnadsskyldige i Nedansiljans domsaga;
 - 21) *Gävleborgs län*
 - a) stadsfullmäktige i Gävle,
 - b) tingshusstyrelserna i Gästriklands östra domsaga och i Sydöstra Hälsinglands domsaga,
 - c) landsfogden;
 - 22) *Västernorrlands län*
 - a) drätselkammaren i Sundsvall,
 - b) tingshusstyrelserna i Medelpads östra domsaga samt i Ångermanlands mellersta domsaga;
 - 23) *Jämtlands län*
 - a) stadsfullmäktige i Östersund,
 - b) styrelsen för tingshuset i Östersund och för tingshuset i Strömsund samt de tingshusbyggnadsskyldige i Svegs och Hede tingslag;
 - 24) *Västerbottens län*
 - a) stadsfullmäktige i Skellefteå,
 - b) kommunalnämnden i Umeå landskommun,
 - c) tingshusstyrelserna i Umeå och Skellefteå domsagor;
 - 25) *Norrbottens län*
 - a) stadsfullmäktige i Boden och Luleå,
 - b) kommunalnämnderna i Övertälj och Gällivare kommuner,
 - c) tingshusstyrelserna i Piteå och Älvsby tingslag, Övertälj tingshusstyrelse samt de tingshusbyggnadsskyldige i Nederkalix och Töre kommuner.
-

Domförhetsprinciper

(betänkandet s. 73—99)

Kommitténs utgångspunkt att enhetliga domförhetsregler skall införas för rikets underrätter har med några undantag tillstyrkts eller lämnats utan erinran av remissinstanserna.

Göta hovrätt kritiserar kommitténs utgångspunkt. Erinringar mot principen om enhetliga domförhållningsregler har även framställts av *Stockholms rådhusrätt*, *Göteborgs rådhusrätt*, *rådhusrätten i Malmö* samt av *länsstyrelserna i Västernorrlands och Jämtlands län*.

Göta hovrätt anser att en likformighet mellan alla allmänna underrätter visserligen är önskvärd och bör eftersträvas men att det icke skulle innebära några vådor för rättsskipningen att, åtminstone tills vidare, bibehålla olikheten mellan de båda slagen av underrätter. Kommitténs förslag att införa något slag av valfrihet för parterna syntes vara en nödfallsutväg som icke gärna borde beträdas. Skulle det ske, syntes ett alternativ att allvarligt överväga vara att den nuvarande ordningen bibehölls som grundform i både häradsrätter och rådhusrätter, så att parterna i häradsrätt kunde enas om att få juristkollegium i stället för nämnd, medan parterna i rådhusrätt skulle kunna enas om nämnd.

Stockholms rådhusrätt uttalar som sin bestämda uppfattning, att hur än domförhållningsreglerna i övrigt utformas, den nuvarande juristkollegiala sammansättningen vid särskild huvudförhandling i tvistemål under alla förhållanden bör bibehållas vid de tre största rådhusrätterna. Samma åsikt framföres av *Göteborgs rådhusrätt*. *Länsstyrelsen i Västernorrlands län* uttalar, att i större och mer invecklade civilmål en juristkollegial sammansättning av domstolen är mest lämplig samt att denna organisation därför borde bibehållas i vart fall i de större städerna där sådana mål äro vanligare än vid underdomstolar på landsbygden. I samma riktning uttalar sig *länsstyrelsen i Jämtlands län*. *Rådhusrätten i Malmö*, som anser att underrätt vid särskild huvudförhandling i tvistemål alltid skall bestå av juristkollegium, vill rikta uppmärksamheten på en särskild omständighet. Rådhusrätten framhåller att av de huvudförhandlingar i tvistemål som utsättes ett stort antal inställes på grund av att förlikning kommit till stånd. Erfarenheten visade, att parterna dröjde med förlikningen in i det sista, tydligen i hopp att kunna förmå varandra till ytterligare medgivanden. Följden härav vore, att domstolen oftast icke fick underrättelse om förlikningen förrän en eller annan dag före huvudförhandlingen och icke sällan först samma dag. Om nämnd skulle deltaga i sådana huvudförhandlingar, skulle nämnda förhållande vålla nämndemännen olägenheter och förluster, i den mån de vidtagit åtgärder för att kunna tjänstgöra i rätten. Åtminstone vid de tre största rådhusrätterna med deras särskilda avdelningar för tvistemål skulle dessa olägenheter komma att bli kännbara.

Stockholms rådhusrätt utvecklar sina skäl för särbehandling av de tre största rådhusrätterna på följande sätt:

»Det är en allmän erfarenhet, som även bekräftas av domstolskommittén, att antalet stora och invecklade tvistemål är betydligt oftare förekommande vid de större rådhusrätterna än vid andra domstolar. Enighet synes också råda därom, att en domstol med juristkollegial sammansättning lämpar sig betydligt bättre för handläggning och avgörande av sådana mål än en domstol, som består av lagfaren ordförande och nämnd. Helt naturligt är dessa mål särskilt vanliga i de största städerna. Därför har icke ens de, som i särskilda till betänkandet fogade yttranden föreslagit, att den grundläggande domförhållningsregeln vid huvudförhandling i tvistemål vid underrätterna bör vara lagfaren domare med nämnd, varit främmande för tanken, att juristkollegial sammansättning av domstolen i de tre största städerna åtminstone vid handläggning av juridiskt komplicerade mål kan te sig motiverad. Det är ingalunda ovanligt, att parter eller deras advokater — kanske av bekvämlig-

hetsskäl eller måhända för att ernå juristkollegial sammansättning av domstolen även i fall där sådan sammansättning enligt nu gällande domförhållsregler eljest icke skulle stått till buds — vid Stockholms rådhusrätt anhängig-gör mål, som med tillämpning av någon dispositiv forumregel skulle ha handlagts vid annan domstol; och de mål, som på detta sätt kommer under rådhusrättens bedömande, tillhör förvisso icke de lättare. Det kan antagas, att advokaterna i en stor del av dessa mål, därest möjlighet att på angivet sätt få tvisten bedömd av ett juristkollegium i en storstad icke förefunnits, i stället skulle ha anlitat skiljemannaförfarandet. Uttalandet i direktiven för domstolskommittén, att det i anslutning till prövningen av fråga om underrätts sammansättning i tvistemål bör övervägas att inom domstolsväsendets ram åvägabringa ett processinstitut, som skulle kunna erbjuda ett åtminstone i många fall användbart alternativ till skiljemannaförfarandet, leder också enligt rådhusrättens bedömande fram till tanken, att den juristkollegiala sammansättningen av domstolen vid särskild huvudförhandling i tvistemål bör bibehållas åtminstone vid de tre största rådhusrätterna. I samma riktning pekar också vad kommittén anfört om den ställning, som kommittén tänkt bereda just dessa domstolar för att kunna förverkliga tanken att möjliggöra för alla fiskaler i den gemensamma karriären att erhålla adjunktion inom skälig tid efter fiskalsgodkännandet.»

A. Sammansättningen i brottmål

Vad gäller domförhållsreglerna i brottmål har kommitténs utgångspunkt att huvudregeln i fråga om underrätternas sammansättning alltfjämt skall vara lagfaren ordförande och nämnd genomgående tillstyrkts eller lämnats utan erinran av remissorganen.

Justitiekanslersämbetet uttalar att vad angår brottmålen icke bör ifrågasättas ändring i den princip som numera härutinnan allmänt gäller eller att medverkan av nämnd bör krävas. Liknande uttalande gör även *riksåklagarämbetet*, *nedre justitierevisionen*, *rådhusrätterna i Kalmar, Karlskrona, Uddevalla och Örebro* samt *länsstyrelsen i Malmöhus län*.

Flera remissinstanser anser dock att det ur rättssäkerhetssynpunkt föreligger goda skäl att kräva juristkollegial sammansättning — med eller utan nämnd — i vissa vidlyftiga eller invecklade brottmål. I denna riktning uttalar sig *rådhusrätterna i Eskilstuna, Linköping och Malmö, länsstyrelserna i Göteborgs och Bohus län* samt *Jämtlands län* ävensom *Sveriges advokatsamfund*, *Föreningen Sveriges stadsfiskaler* samt *statsåklagaren i Malmö*. *Rådhusrätten i Uppsala* ifrågasätter om icke alternativa domförhållsregler bör antagas även för brottmål. Rådhusrätten framhåller, att i vissa brottmål — exempelvis sådana som rör invecklad bokföring — kunna samma synpunkter anläggas på domförhållsfrågan som i tvistemål. *Rådhusrätten i Motala* föreslår, att rätten i grova brottmål — för att undvika ett tungrott förfarande — skall vara domför med lagfaren ordförande och fem nämndemän.

Riksåklagarämbetet å andra sidan motsätter sig tanken att större och mera invecklade brottmål skulle handläggas av juristkollegium.

De remissinstanser som föreslår införandet av juristkollegium även i vissa brottmål har i allmänhet icke närmare utvecklat sin ståndpunkt. *Statsåklagaren i Malmö* anser att en juristkollegial sammansättningsform kunde vara ägnad att minska fullföljdsfrekvensen i fråga om större och mera invecklade brottmål. *Rådhusrätten i Malmö* erinrar om att i de för kommittén meddelade direktiven har uttalats, att i fråga om sammansättningen i brottmål det närmast synes vara de mera invecklade målen, beträffande vilka

ytterligare undersökning är påkallad. Kommittén har icke i betänkan- det upptagit denna fråga. Rådhusrätten vill framhålla angelägenheten av att den förordade undersökningen snarast kommer till stånd och utmynnar i en partiell reform. *Föreningen Sveriges stadsfiskaler* framhåller att de skäl kommittén åberopat till stöd för en juristkollegial sammansättning i civil- mål gör sig med samma styrka gällande i grövre brottmål, särskilt då dessa rör invecklade ekonomiska förhållanden. Införandet av en jurist- kollegial sammansättning i vissa brottmål skulle innebära en förstärkning av rättsskipningen i första instans, där tyngdpunkten i rättsskipningen lig- ger och även framgent skall ligga. Föreningen framhåller vidare, att kom- mitténs förslag till domförhållsregler i civilmål skapar ett bättre utgångs- läge än som nu föreligger för en framtida reform på brottmålssidan. *Sveri- ges advokatsamfund* framhåller att samfundet anser goda skäl föreligga att kräva juristkollegial sammansättning i vissa brottmål men att man nu icke vill framställa något förslag i denna riktning uteslutande emedan samfun- det bedömer det som utsiktslöst att för närvarande vinna gehör för ett så- dant förslag.

B. Sammansättningen i tvistemål

Kommitténs förslag att alternativa domförhållsregler skall gälla i underrätterna vid särskild huvudförhandling i tvistemål har föranlett meningsbrytningar vid remissbehandlingen. Flertalet remissorgan förordar j u r i s t k o l l e g i a l s a m m a n s a t t n i n g. Till dessa hör samtliga råd- husrätter. De flesta rådhusrätterna har dock ställt sig avvisande eller tvek- samma till tanken på alternativa domförhållsregler. Å andra sidan tillstyr- kes kommitténs förslag om valfrihet mellan de båda domstolsformerna j u- ristkollegium och lagfaren ordförande med nämnd av fyra hovrätter, några rådhusrätter samt ett flertal länsstyrelser och andra remissorgan.

Till förmån för en sammansättning med j u r i s t k o l l e g i u m antingen som huvudregel eller som enda domförhållsregel vid särskild huvudförhand- ling i tvistemål uttalar sig *justitiekanslersämbetet*, *riksåklagarämbetet*, *nedre justitierevisionen* (majoriteten), *Svea hovrätt* (majoriteten), *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *hovrätten för Västra Sverige*, *hovrätten för Övre Norr- land* (majoriteten), *samtliga rådhusrätter*, *länsstyrelserna i Uppsala län, Sö- dermanlands län, Östergötlands län, Jönköpings län, Kronobergs län, Got- lands län, Blekinge län, Kristianstads län, Malmöhus län, Hallands län, Gö- teborgs och Bohus län, Örebro län, Gävleborgs län, Västerbottens län och Norrbottens län*, *Sveriges advokatsamfund*, *Föreningen Sveriges stadsdoma- re*, *Föreningen Sveriges stadsfiskaler*, *Föreningen Sveriges landsfiskaler*, *Sve- riges Juristförbund* och *Sveriges kommunaltjänstemannaförbund*, *Förening- en Yngre Jurister vid Svea hovrätt*, *Föreningen Yngre Jurister vid hovrätten för Övre Norrland* samt ett flertal kommunala organ såsom stadsfullmäk- tige i *Södertälje, Lidköping, Mariestad, Östersund och Luleå*.

Till förmån för en sammansättning med lagfaren ordförande och n ä m n d som huvudregel uttalar sig *länsstyrelserna i Stockholms län, Värmlands län, Västmanlands län, Kopparbergs län, Jämtlands län, För- eningen Sveriges häradshövdingar*, *fyra ledamöter av nedre justitierevisio- nen*, *en ledamot av hovrätten för Övre Norrland* samt ett flertal *kommunala organ* (tingshusstyrelserna i *Tiunda och Trögds tingslag*, i *Medelsta härad*, i *Färs domsaga*, i *Vemmenhög*, *Ljunits och Herrestads domsaga*, i *Himle härad*, i *Åse, Viste, Barne och Laske domsaga*, i *Nedansiljans domsaga*, i *Östersysslets domsaga*, i *Umeå domsaga* och i *Nederkalix och Töre kom- muner* samt stadsfullmäktige i *Skövde, Skara och Tidaholm*).

Endast *Svenska kommunförbundet* har föreslagit lagfaren domare och nämnd som enda sammansättningsform.

Göta hovrätt anser att de nuvarande olikheterna i domförhållsregler mellan häradsrätter och rådhusrätter tills vidare bör bevaras men att parterna vid häradsrätter skall ha möjlighet att enas om juristkollegium och vid rådhusrätt att begära lagfaren ordförande och nämnd. Även *länsstyrelsen i Västernorrlands län* ifrågasätter om icke de nuvarande skillnaderna i domförhållsregler mellan de båda underrättsformerna skulle kunna bevaras.

Att alternativa sammansättningsformer skall gälla tillstyrkes eller lämnas utan erinran av *Göta hovrätt*, *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *hovrätten för Västra Sverige*, *hovrätten för Övre Norrland*, *rådhusrätterna i Hälsingborg*, *Varberg*, *Halmstad* och *Umeå*, *länsstyrelserna i Stockholms län*, *Södermanlands län*, *Östergötlands län*, *Jönköpings län*, *Gotlands län*, *Blekinge län*, *Kristianstads län*, *Malmöhus län*, *Hallands län*, *Värmlands län*, *Västmanlands län*, *Kopparbergs län*, *Gävleborgs län* och *Västerbottens län*, *Sveriges advokatsamfund*, *Föreningen Sveriges härads-hövdingar*, *Föreningen Sveriges stadsdomare*, *Sveriges juristförbund*, *Sveriges kommunaltjänstemannaförbund*, *Föreningen Yngre Jurister vid hovrätten för Övre Norrland* samt flera kommunala organ.

Svea hovrätt tvekar om alternativa sammansättningsformer bör godtagas. Även *Stockholms rådhusrätt*, *rådhusrätterna i Uppsala*, *Lund*, *Västerås* och *Sundsvall* tvivlar på regelns lämplighet men vill ej motsätta sig förslaget.

Av de remissinstanser som förordar juristkollegial sammansättning avstyrker åtskilliga att parterna skall erhålla valfrihet mellan de båda sammansättningsformerna juristkollegium samt lagfaren ordförande och nämnd. Kommitténs förslag om valfrihet avstyrkes av *justitiekanslersämbetet*, *flertalet rådhusrätter*, *länsstyrelserna i Uppsala län*, *Kronobergs län*, *Göteborgs och Bohus län*, *Örebro län*, *Västernorrlands län*, *Föreningen Sveriges stadsfiskaler* och *Föreningen Yngre Jurister vid Svea hovrätt*.

Några remissorgan har framfört särskilda synpunkter på domförhållsreglernas utformning vid särskild huvudförhandling i tvistemål. *En ledamot av Svea hovrätt* (lagmannen Graffman) framför tanken om en sammansättningsform av två juristdomare jämte nämnd, varav den ene endast skulle ha en rådgivande röst. *Tingshusstyrelsen i Södra Møre domsaga* framhåller att det är tydligt att i vissa slags tvistemål, där det gäller tillämpning av invecklad lagstiftning, nämnden har små möjligheter att göra en insats. Som exempel anföres bolagsmål, försäkringsmål, mål om immaterialrätter och internationelltprivaträttsliga mål för att nu icke tala om mål som redan i nuvarande lagstiftning kräva särskild domstolssammansättning, nämligen patentmål samt dispasch- och andra sjörättsmål. I andra tvistemål är det, framhåller styrelsen, såsom kommittén också påpekat (s. 93) av värde med nämnds medverkan, nämligen då det är fråga om skälighetsbedömanden och andra icke renodlat rättsliga bedömanden. *Tingshusbyggnadsskyldige i Nordals*, *Sundals* och *Valbo domsaga* föreslår, att i statusmål sammansättningen skall vara lagfaren ordförande jämte nämnd och i övriga tvistemål juristkollegium utan möjlighet till valfrihet för parterna. *Tingshusstyrelsen i Mellansysslets domsaga* anser att någon huvudregel för rättens sammansättningsform icke bör fastställas utan att bestämmanderätten angående sammansättningen från fall till fall bör utövas av ordföranden efter parternas hörande. *Tingshusstyrelsen vid Medelpads östra domsaga* framhåller att man bör medge möjligheten av liten nämnd även vid huvudförhandling i tvistemål. Den olust som har försports hos parterna att familjemål handlägges inför stor nämnd skulle dämpas om sådana mål avdömes med liten nämnd.

Svea hovrätt, Sveriges advokatsamfund och Föreningen Sveriges härads-hövdingar har förklarat sig icke kunna godtaga alternativa sammansättningsformer därest icke den av dessa remissorgan förordade huvudregeln för sammansättning vinner tillämpning. Svea hovrätt och Sveriges advokatsamfund har föreslagit juristkollegium och Föreningen Sveriges häradshövdingar lagfaren ordförande och nämnd.

Som i tidigare sammanhang berörts har *Stockholms rådhusrätt, Göteborgs rådhusrätt* och ytterligare några remissorgan framhållit, att huru domförhållsreglerna i en enhetlig underrättsorganisation än utformades, juristkollegium borde vara enda sammansättningsformen vid särskild huvudförhandling i tvistemål i de tre största städerna.

De remissorgan som berör sammansättningen vid särskild huvudförhandling i tvistemål betonar ofta att frågan tidigare övervägts av stadsdomstolsutredningen. *Föreningen Sveriges häradshövdingar* framhåller således att de fördelar och olägenheter, som anses utmärka de olika sammansättningsformerna, utförligt dryftats såväl i förevärande betänkande som i stadsdomstolsutredningens betänkande »Underrättarna» (SOU 1961:6). Föreningen har utvecklat sin mening om värdet av den ena och den andra sammansättningsformen i sitt remissyttrande över stadsdomstolsutredningens betänkande (årstryck 1961:16) och finner nu icke anledning att frågå vad föreningen då uttalade i denna fråga. I likhet med Föreningen Sveriges häradshövdingar hänvisar ett stort antal remissinstanser i denna del till sina tidigare yttranden över stadsdomstolsutredningens betänkande.

De remissorgan som förordar juristkollegium som huvudregel eller enda sammansättningsform vid särskild huvudförhandling i tvistemål framhåller genomgående att kommittén framfört bärande skäl för att den juristkollegiala sammansättningsformen allmänt bör äga företräde framför sammansättningen lagfaren domare med nämnd. Till belysning av ståndpunkten kan anföras följande remissyttranden.

Svea hovrätt hänvisar i denna del till sitt yttrande över stadsdomstolsutredningens betänkande men vill därutöver framföra följande synpunkter.

»I diskussionen har ofta hänvisats till det förhållandet att sammansättningen lagfaren domare jämte nämnd visat sig värdefull och ändamålsenlig i brottmålsprocessen oaktat brottmål ej sällan är så invecklade och rättsligt svårbedömbara att de ställer höga krav på domarnas juridiska kunnande och erfarenhet. Detta förhållande skulle utgöra stöd för att denna sammansättningsform även vore ändamålsenlig för tvistemålen.

Det må dock framhållas, att en fundamental skillnad obestriddligen råder mellan brottmålen och tvistemålen. I brottmålet har åklagaren såsom representant för statsmakten att underställa domstolen en beskrivning av en påstådd gärning från en enskild medborgares sida. Det ankommer sedan på domstolen att i brottmålsprocessen avgöra dels om den tilltalade begått den åtalade gärningen och om i så fall denna faller in under något visst straffrättsligt lagbud, dels, för det fall att gärningen befinnes straffbar, vilken påföljd som bör inträda. Domstolens befattning med brottmålet följer således ett visst bestämt mönster, som går igen i alla sådana mål. Frågeställningarna — bevisfrågan, hänförligheten av gärningen under visst lagbud och straffmätningen — är i princip lättillgängliga även för den som ej är juridiskt skolad och ej besitter långvarig erfarenhet av dömande verksamhet. Läk-mannen ges därför stora möjligheter att i brottmålsprocessen utnyttja sin egen livserfarenhet och sitt allmänna kunnande i rättsskipningen och därmed ge ett betydelsefullt bidrag i den dömande verksamheten. Därtill kom-

mer, att allmänhetens förtroende för domstolarnas handhavande av den dömande makten i brottmålen icke torde kunna upprätthållas och kravet på insyn i denna verksamhet tillgodoses i ett demokratiskt samhälle på annat sätt än att lekmän deltaga i straffrättsskipningen såsom domare vid sidan av lagfarna domare.

För tvistemålen del, varvid här främst avses de dispositiva tvistemålen av svårare beskaffenhet, ligger det väsentligen annorlunda till. Domstolen har i princip att skilja mellan mer eller mindre jämställda enskilda parter. De förhållanden, som tvistemålen rör, är ytterst skiftande och partens syfte med processen och hans sätt att föra sin talan kan variera i oändlighet. Dömandet kräver ej sällan stort juridiskt kunnande och stor erfarenhet samt därtill ett tidsödande förberedelsearbete, innefattande icke endast studier av litteratur, rättsfall och annat i målet förebragt material utan även ett ingående överbärande av målets problemställningar. Kravet på domarens rent intellektuella kapacitet är ofta betydande. Nu anförda omständigheter medför att lekmannen, som nödvändigtvis deltaga i rättegången under helt andra förutsättningar än den lagfarne domaren, får svårigheter att tillgoda göra sig huvudförhandlingen och sättes därigenom ofta ur stånd av rent praktiska skäl att ge sitt i och för sig betydelsefulla bidrag vid dömandet. Betydelsen av meningsutbytet i tvistemål mellan flera lagfarna domare kan vidare icke nog understrykas. Rättsskipningen i dispositiva tvistemål är icke på långt när en primär allmänmedborgerlig angelägenhet i samma grad som brottmålsprocessen. Såsom grund för detta uttalande må endast hänvisas till att det står parter fritt att hänskjuta avgörandet av sina tvister till av dem själva utsedda skiljemän, vilket också sker i största utsträckning. Vissa betydelsefulla typer av tvistemål kan förutsättas ligga helt utanför den erfarenhet, som nämndemän i gemen besitter. Detta gäller exempelvis sjörättsmål, patentmål, varumärkesmål och andra handelsmål, vilka vanligen förekommer vid storstädernas rådhusrätter men regelmässigt saknas vid häradsrätterna. Att i mål av denna och liknande art ersätta juristkollegiet med en ensam lagfaren domare jämte nämnd innebär otvivelaktigt ett avsevärt försvagande av domstolen, som icke står i överensstämmelse med den allmänt rådande uppfattningen rörande underrättens ställning, sådan denna uppfattning kommit till uttryck bland annat i direktiven för domstolskommittén.

Att anse juristkollegiet överlägset den ensamme lagfarne domaren jämte nämnd som sammansättningsform i vissa tvistemål bör icke uppfattas som uttryck för missaktning av nämndens roll i rättsskipningen eller av värdet för den dömande verksamheten av lekmannadomarens livserfarenhet och kunnande. Hovrätten åsyftar blott att de förutsättningar under vilka lekmannen deltaga i tvistemålsrättsskipningen icke är sådana, att hans insats kan komma till sin rätt. Ställs man inför alternativet att välja mellan juristkollegium och nämndsammansättning för de kvalificerade dispositiva tvistemålen måste därför enligt hovrättens mening den förra sammansättningsformen i rättsvårdens intresse ges obetingat företräde.»

Hovrätten för Övre Norrland (majoriteten) som ansluter sig till kommitténs förslag om juristkollegium som huvudregel, vill rörande juristkollegiets sammansättning framhålla, att det icke synes nödvändigt att alla tre ledamöterna skall vara ordinarie domare. Med undantag för de svåraste och mest vidlyftiga målen kan det enligt hovrättens mening fastmera vara lämpligt att tingssekreterare eller fiskal ingår som en av de tre domarna. Härvidlag fäster hovrätten avseende ej blott vid utbildningssynpunkten utan även vid det förhållandet, att det för en allsidig prövning av målet stundom

kan vara värdefullt att domstolen tillföres en ledamot med förhållandevis färsk teoretisk skolning. Hovrätten anför vidare.

»Det synes även kunna övervägas att emellanåt låta en äldre tingsnotarie ingå i juristkollegiet. Kommittén har, till synes för att främja utbildningsvärdet av tjänstgöringen, i annat sammanhang (s. 174) förordnat, att notarie vid rådhusrätt må förordnas att tjänstgöra som ledamot vid handläggning av tvistemål och ärenden med juristkollegial sammansättning, dock ej mål eller ärende av vidlyftig eller svår beskaffenhet eller som eljest kräver särskild erfarenhet. Kommittén har funnit, att det ur rättssäkerhetssynpunkt knappast möter betänkligheter att notarie på detta sätt deltar i dömandet tillsammans med andra, mera erfarna juristdomare. Då tingsnotarie-tjänstgöringen bör anordnas efter såvitt möjligt samma riktlinjer vid de olika slagen av underrätter, synes tingsnotarie kunna förordnas att i en på enahanda sätt begränsad omfattning tjänstgöra även i ett juristkollegium i häradsrätt. Vare sig tjänstgöringen i domstol med juristkollegial sammansättning gäller häradsrätt eller rådhusrätt, lär det få ankomma på hovrätterna att icke meddela förordnanden för notarie annat än i lämpliga fall.

Ett skäl för att anlita tingsnotarie såsom meddomare är, att man då skulle kunna minska den påtagliga olägenhet med ett kollegium av yrkesdomare, vilken består däri att vid handläggning utom domstolens kansliort tre jurister måste resa till tingsstället för en huvudförhandling om kanske blott ett par timmar. Denna olägenhet skulle vara särskilt betydande i domkretsar med stora avstånd och tidskrävande resor. Av principiella orsaker framstår det emellertid såsom tveksamt, om detta skäl bör få beaktas annat än i särskilda fall.»

Sveriges advokatsamfund anför bland annat.

»Ingen tvekan kan råda om att i tvistemål den juristkollegiala sammansättningen med tre ledamöter ur rättssäkerhetssynpunkt är överlägsen sammansättningen med en lagfaren domare och nämnd. Att i de domstolar, där den juristkollegiala sammansättningen i tvistemål nu förekommer, övergå till systemet med en lagfaren domare jämte nämnd skulle innebära ett försvagande av rättsskipningen i dessa domstolar. En dylik åtgärd kan därför icke försvaras. Den skulle strida mot den i direktiven uttalade och enligt styrelsens mening riktiga målsättningen att rättsskipningens tyngdpunkt bör ligga i underrätterna och att deras ställning och funktion inom domstolsväsendet därför bör ytterligare stärkas. Tydligt är också att den juristkollegiala sammansättningen icke kan undvaras, om det över huvud taget skall vara möjligt att inom domstolsväsendets ram erbjuda ett praktiskt godtagbart alternativ till skiljemannaförfarandet.

Värdet av lekmäns deltagande i rättsskipningen synes på vissa håll vara föremål för en överskattning, som knappast kan förklaras på annat sätt än att man mer eller mindre känslomässigt håller fast vid något, som för landsbygdens vidkommande har gammal tradition, utan att därvid beakta att de skäl, som en gång kunde motivera lekmäns deltagande i rättsskipningen, numera på grund av samhälls- och befolkningsutvecklingen väsentligen endast har rättshistoriskt intresse. Sin syn på frågan om lekmäns deltagande i rättsskipningen har styrelsen tidigare utvecklat i andra remissyttranden, och styrelsen tillåter sig hänvisa till vad som från dess sida anförts *dels* i yttrande över en vid 1951 års riksdag väckt motion (nr 371 i andra kammaren) om utredning angående medverkan av nämnd även i familjerättsmål i rådhusrätterna (Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1951 sid. 8 ff.), *dels* i yttrande över stadsdomstolsutredningens betänkande rörande rådhusrätts sammansättning i brottmål (samma tidskrift 1956 sid.

414 ff.), *dels ock* i yttrande över stadsdomstolsutredningens betänkande med förslag till ändringar i underrättsorganisationen (tidskriften 1961 sid. 355 ff.). Styrelsen hyser alltjämt den uppfattning som kommit till uttryck i dessa yttranden.

Svagheten i de argument som brukar anföras av förespråkarna för lekmanndeltagande i rättsskipningen har i allt väsentligt på ett övertygande sätt påvisats av domstolskommitténs majoritet. När det i betänkandet (sid. 92) sägs att den insyn, lekmännen genom nämndinstitutionen erhåller i underrätternas arbete, torde vara ägnad att stärka allmänhetens förtroende för rättsväsendet, synes det emellertid befogat att härtill knyta den reflexionen att en önskvärd insyn ju icke med någon logisk nödvändighet måste utövas i den formen att lekmän skall som domare delta i rättsskipningen.»

Sveriges advokatsamfund kritiserar även häradshövding Eric Stangenbergs reservation (betänkandet s. 248). Samfundet anför bland annat.

»I häradshövding Stangenbergs reservation göres en distinktion mellan å ena sidan 'mål med påfallande juridiska frågeställningar' och å andra sidan »mål om — t.ex. — arrende, skogsavverkning och köp av fast egendom». Häradshövding Stangenberg säger sig finna troligt att mål av det förstnämnda slaget vore ägnade mera för lagfarna domare än för lekmän, medan nämndens synpunkter bättre skulle komma till sin rätt och även vara av stort värde i mål av det andra slaget. Styrelsen har svårt att följa tankegången bakom denna distinktion och dessa uttalanden. Såvitt därmed endast avsetts att ge uttryck åt den uppfattningen att nämndemän skulle vara särskilt sakkunniga i t.ex. frågor om arrende, skogsavverkning och köp av fast egendom, är därom intet annat att säga än att så naturligtvis kan vara fallet med en del nämndemän, därvid styrelsen emellertid helt instämmer i kommittémajoritetens uppfattning att, i den mån domstolen behöver i målen tillföras särskilda fackkunskaper, kännedom om praxis på olika områden o. dyl., detta bör ske genom vittnen och sakkunniga och icke genom nämnden. I övrigt förhåller det sig väl så, att mål om t.ex. arrende, skogsavverkning och köp av fast egendom ibland kan vara ur rent rättslig synpunkt föga komplicerade, medan dessa mål — lika väl som andra mål — andra gånger kan innefatta »påfallande juridiska frågeställningar».

Ett av häradshövding Stangenberg anfört skäl mot den juristkollegiala sammansättningen är att det skulle innebära en överorganisation att genomgående ha tre juristdomare i underrätten vid varje särskild huvudförhandling i tvistemål; särskilt omnämner häradshövding Stangenberg det fallet att tre jurister skulle behöva resa från kansliorten till ett tingsställe å annan ort för att medverka i en huvudförhandling »om måhända några få timmar». Överorganisation bör givetvis undvikas, men styrelsen vill ifrågasätta om det icke i den åsyftade situationen kan tänkas innebära minst lika stor överorganisation, om en lagfaren domare och sju nämndemän, vilkas tid kan vara väl så dyrbar, nödgas resa till tingsstället. Enligt styrelsens uppfattning utgör spörsmålet om hur överorganisation skall undvikas icke någon faktor av betydelse för valet mellan de två organisationsformer om vilka här är fråga. Vare sig man väljer den ena eller den andra av dessa former, bör överorganisation undvikas. Den fråga som i detta avseende träder i förgrunden är spörsmålet om hur långt ensamdomares behörighet bör sträcka sig. Av betänkandet framgår att denna fråga kommer att närmare övervägas under kommitténs fortsatta arbete. Styrelsen håller icke för osannolikt att det vid dessa överväganden kan komma att visa sig möjligt och lämpligt att vidga området för ensamdomarkompetensen.»

Föreningen Sveriges stadsdomare anför.

»I betänkandet har redovisats ett yttrande av denna förening i anledning av en år 1951 väckt motion om utredning angående spörsmålet om medverkan av nämnd även i familjerättsmål vid rådhusrätterna. I föreningens yttrande säges det, att sådan medverkan kunde tänkas vara av värde och att föreningen med hänsyn bland annat därtill ansåg sig böra uttala sig för att den i motionen ifrågasatta utredningen kom till stånd. I detta yttrande har ingen av styrelsens nuvarande ledamöter deltagit. Av största betydelse för bedömandet av denna fråga måste också advokatsamfundets yttrande i detta sammanhang vara. Styrelsen vill till undvikande av missförstånd på denna punkt bestämt uttala, att styrelsens ovan redovisade ståndpunkt angående sammansättningen i tvistemål även gäller familjerättsmålen.»

En ställning mellan de båda läger som å ena sidan förordar juristkollegium och å andra sidan lagfaren ordförande med nämnd intager *Göta hovrätt*. Hovrätten anför bland annat.

»Svårigheterna att vinna enighet om och att genomföra en för alla underätter likformig domförhållningsregel i tvistemål bottnar enligt hovrättens mening i det förhållandet, att den nuvarande ordningen på båda hållen anses god och värd att bibehållas. Hovrätten hävdar sålunda bestämt i fråga om häradsrätterna, att ingen anledning skulle ha funnits att föreslå — och ingen heller skulle ha föreslagit — den minskning i lekmännens hävdvunna medverkan i rättsskipningen, som nämndens utbyte mot juristkollegium i alla tvistemål skulle innebära, om icke likställigheten med andra underätter aktualiserats. Och på samma sätt skulle otvivelaktigt eljest icke ifrågasatts att ändra domförhållningsreglerna för tvistemål i rådhusrätt. Objektiva skäl för att påstå, att den ena ordningen genomgående är den andra så överlägsen att den förtjänar att införas över hela linjen, synes icke möjliga att finna. För hovrätten ter det sig också — liksom för kommittén — omöjligt att på rimligt sätt i lag utsöndra vissa slag av tvistemål för nämnd och vissa andra för juristkollegium. Nämndens resp. juristkollegiets värde för målets behandling är mycket växlande även i mål av samma slag; juristkollegium skulle vara bra i många brottmål, och nämnden kan fylla viktiga funktioner i många tvistemål. Beträffande nämnden kvarstår oberoende härav alltid enligt hovrättens mening värdet av rättsskipningens förankring hos folket och i bygden, något som det är angeläget att icke kasta bort där det redan finns, även om man icke kan införa det där det icke finns. Dessa synpunkter kan i själva verket ge anledning att ånyo överväga att, åtminstone tillslvidare, bibehålla olikheten mellan de båda slagen av underrätter, och hovrätten tror inte att detta skulle innebära några vådor för rättsskipningen; att ordningen vilar endast på historiska skäl behöver inte betyda att den är dålig. En annan näraliggande lösning kan synas vara att införa något slag av valfrihet, något som kommitténs förslag också innebär. Det synes dock vara en nödfallsutväg, som icke gärna bör beträdas. Skall det ske, synes ett alternativ att allvarligt överväga vara att den nuvarande ordningen bibehålles som grundform i både häradsrätter och rådhusrätter, så att parterna i häradsrätt kan enas om att få juristkollegium i stället för nämnd, medan parterna i rådhusrätt skulle kunna enas om nämnd.»

De remissorgan som förordar lagfaren ordförande och nämnd som huvudregel vid särskild huvudförhandling i tvistemål har i allmänhet anslutit sig till de tankegångar som framförts i häradshövding Eric Stangenbergs reservation till betänkandet. *Föreningen Sveriges häradshövdingar* framhåller att några av de tvistemål, som föras fram till särskild huvudförhandling är så svårbedömda, att de icke lämpar sig för prövning

av lekmän. De mål, som i enlighet härmed bör avgöras av ett juristkollegium, är relativt få. För det stora flertalet av hithörande tvistemål är ett sådant uppbåd av juridisk sakkunskap onödigt. I många mål är tydligen den samlade erfarenheten hos en nämnd en tillgång, som icke kan uppvägas av två vid ordförandens sida satta juristdomare. Föreningen anför vidare.

»De mål, där juristkollegial sammansättning är påkallad, kan i dagens situation rent talmässigt sett betraktas som undantagsfall. Detta kan förmodas bli fallet också i framtiden, trots att — som kommittén, s. 99, uttrycker det — samhällslivet blir alltmera invecklat och att som följd härav även antalet invecklade mål och därmed behovet av kvalificerade domstolar kan antagas komma att öka. Ur denna synpunkt synes det naturligtast att sammansättningsformen lagfaren ordförande med nämnd göres till normalfall. De övriga skäl, som kommittén, s. 98 f, anför för den juristkollegiala sammansättningen som grundform förefaller icke alltför bärkraftiga. Föreningens erfarenhet styrker ej påståendet att svårigheter skulle föreligga att få lämpliga nämndemän i tillräckligt antal ens i ganska stora städer. Föreningen har svårt att tro, att någon domare skulle känna sig sårad, om parterna påkallar juristkollegium i ett tvistemål. När kommittén till slut återoppar ökade svårigheter att med någorlunda tillförlitlighet beräkna behovet av juridiskt utbildad arbetskraft, synes detta vara att tillmäta administrativa hänsyn för stor betydelse.»

Föreningen Sveriges häradshövdingar vänder sig även mot kommitténs redovisning av statistiska uppgifter om fullföljds- och ändringsfrekvens i tvistemål. Föreningen anför i detta sammanhang.

»Då kommittén tillägger frekvenstalen betydelse för sitt ställningstagande, anser sig föreningen böra något belysa kommitténs sätt att använda statistik.

I det följande menas med

endomarmål mål som avgjorts utan huvudförhandling eller efter huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse,

flerdomarmål mål som avgjorts efter huvudförhandling i andra fall,

avgjorda tvistemål summan av antalet endomarmål och antalet flerdomarmål.

Kommittén återoppar bl. a. att fullföljdsfrekvensen beträffande tvistemålen under perioden 1949—1960 var 6,13 procent för häradsrätterna och 4,05 procent för rådhusrätterna. Trots att kommittén påpekar att statistik måste behandlas med försiktighet, anser sig kommittén av talen kunna utläsa, att 'rådhusrätternas domar i tvistemål omfattas med större förtroende av den rättssökande allmänheten än häradsrätternas'. Såsom nedan visas tillåter statistikmaterialet ingen sådan slutsats.

De anförda frekvenstalen har framkommit genom att antalet fullföljda mål satts i relation till antalet avgjorda mål. Men då det här gäller en jämförelse mellan sammansättningsformerna juristkollegium och lagfaren domare med nämnd måste självfallet endomarmålen lämnas åt sidan.

Man skulle möjligen kunna godtaga kommitténs resonemang, om förhållandet mellan antalet flerdomarmål och antalet endomarmål vore detsamma för de båda domstolstyperna. Men så är ej fallet. Av de avgjorda tvistemålen utgjorde flerdomarmålen under åren 1955—1960 17—21 procent i häradsrätterna och 11—13 procent i rådhusrätterna (se tab. C och 2 i publikationen 'Domstolarnas och de exekutiva myndigheternas verksamhet'). Denna differens torde, i vart fall till största delen, bero på olikhet i målstockens sammansättning. Enligt tab. 3 i nyssnämnda publikation är nämligen målen

om hemskillnad, äktenskapsskillnad och boskillnad relativt sett många fler i rådhusrätterna än i häradsrätterna (för rådhusrätterna 73—74 procent och för häradsrätterna 62—64 procent av antalet avgjorda tvistemål åren 1955—1960).

Statistiska centralbyrån har i skrivelse den 7 december 1963 meddelat för-
eningen, att fullföljdsfrekvensen kan redovisas särskilt endast för år, då
fullständiga uppgifter lämnas till rättsstatistiken, och att bearbetade såda-
na uppgifter f. n. föreligger senast för åren 1955 och 1956. Enligt byrån
tedde sig dessa år i fullföljdsstatistiken så:

	Hr		Rr	
	1955	1956	1955	1956
flerdomarmål	21,7	20,6	22,4	21,0
endomarmål	1,3	1,5	1,3	1,1
hela antalet mål	5,5	5,4	4,1	3,7

Frekvenstalen för dessa år visar sig alltså vid närmare påseende icke
medge en tolkning till juristkollegiets favör. Riktigast är naturligtvis att säga
att talen icke ger stöd för en gradering av det »förtroende» som den ena
eller den andra domstolstypen kan tänkas ha hos den rättssökande allmän-
heten.

Kommittén nämner vidare, till synes närmast som en suggestion, att un-
der perioden 1949—1960 antalet av hovrätterna ändrade eller återförvisade
tvistemål utgjorde i medeltal för häradsrätternas del 41,4 procent och för
rådhusrätternas del 37,8 procent. Någon slutsats om dömandets kvalitet sy-
nes icke kunna dragas av dessa tal, så länge man inte känner till den varia-
tion som finns mellan de olika häradsrätterna för sig och de olika rådhus-
rätterna för sig. Helst bör man också ha något reda på arten av ändringarna.
Det finns nämligen skäl att skilja på väsentliga och oväsentliga ändringar.»

De remissorgan som ansluter sig till förslaget om alternativa do-
m f ö r h e t s r e g l e r har i allmänhet icke närmare utvecklat sina motiv här-
för. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* anför, att mot förslaget att parterna
skall ha valfrihet mellan de båda domstolsformerna väl kan göras den in-
vändningen att parterna därigenom har möjlighet att också i viss utsträck-
ning välja domare. Redan nu föreligger emellertid, om parterna är överens,
en sådan möjlighet genom stadgandet i 10 kap. 16 § rättegångsbalken om
prorogation beträffande forum. Några betänkligheter syntes därför ej böra
resas mot kommitténs förslag att valrätt skall föreligga. *Rådhusrätten i Häl-
singborg* beklagar om kommitténs pessimism rörande utsikterna att genom-
föra enhetlig juristkollegial sammansättning skulle vara riktig. För sådant
fall vill rådhusrätten tillstyrka den av kommittén förordade utvägen att —
med bibehållande av den juristkollegiala sammansättningen som huvudform
— låta det bero av åsämjande mellan parterna om i stället sammansättning-
en lagfaren domare och nämnd skall tillgripas. Rådhusrätten förmenar vi-
dare att den omfattning, i vilken parterna i tvistemål företrädas av advoka-
ter såsom ombud, gör att anledning föreligger till antagandet att den före-
slagna regleringen skall fungera fullt tillfredsställande ur rättsvårdens syn-
punkt. Liknande synpunkter framförs av *nedre justitierevisionen* (majori-
teten) och *rådhusrätten i Lund*. *Flera länsstyrelser* tillstyrker valfrihet i
sammansättningsformerna som en utväg att i varje tvistemål erhålla den
lämpligaste sammansättningen. *Sveriges advokatsamfund* anser att alterna-
tiva sammansättningsformer med juristkollegium som huvudregel enligt
kommittémajoritetens förslag i allt fall har den förtjänsten att ingen part
tvingas att mot sin vilja finna sig i den ur rättssäkerhetssynpunkt svagare

sammansättningsformen. Samfundet kan dock under inga förhållanden godtaga ett system med valfrihet, om sammansättningsformen lagfaren domare och nämnd göres till huvudregel.

Föreningen Sveriges häradshövdingar som enligt vad ovan framgått anser att lagfaren ordförande och nämnd skall vara huvudregel, hävdar att rätten att besluta om juristkollegial sammansättning lämpligen bör anförtros chefsdomaren i domkretsen. Föreningen anför.

»Vid sitt val bör han självfallet taga all möjlig hänsyn till parternas önskemål. Hans val kan visserligen (såsom kommittén utvecklar, s. 98) lätt bli beroende av hans personliga inställning till de olika sammansättningsformerna eller rent av komma att påverkas av ovidkommande omständigheter som t. ex. den större eller mindre svårigheten att åstadkomma en viss sammansättning. Den som befarar sådana konsekvenser, om man låter domaren 'självrådigt' välja sammansättningsform, får trösta sig med att det icke är någon stor olycka om praxis blir en smula oenhetlig på ett område som det förevarande.

Om valrätt anses icke böra komma i fråga, vill föreningen med bestämdhet hävda, att underrätt vid särskild huvudförhandling i tvistemål bör bestå av lagfaren domare med nämnd.»

Även *länsstyrelsen i Västernorrlands län* anser att rättens sammansättning icke bör bero på parternas vilja. *Länsstyrelsen i Värmlands län* föreslår att juristkollegium bör användas endast då rättens ordförande finner det önskvärt och parterna samtycker därtill eller parterna eljest enas därom.

Svea hovrätt förklarar sig hysa mycket stark tvekan — vid val av juristkollegium som grundform — om det av sakliga skäl är motiverat att vid sidan därav ha nämndsammansättningen. Hovrätten anför bland annat.

»Hovrätten menar å andra sidan icke att ett lekmannainslag i tvistemålsrättsskipningen aldrig skulle vara av värde. Ett flertal mål, särskilt familjemålen, lämpar sig tvärtom i och för sig väl för en domstol med nämnd. Det ligger därför principiellt ej något oriktigt i att ha skilda sammansättningsformer i tvistemålen alltefter dessas beskaffenhet, under förutsättning att en rimlig ordning kan åstadkommas för målens hänförande till den ena eller den andra domstolstypen. Därest man emellertid skulle stanna för juristkollegiet som grundform, vilket hovrätten anser nödvändigt, vill hovrätten starkt ifrågasätta om tillräckliga skäl föreligger att som alternativ domstolsammansättning införa nämndsformen, detta främst med hänsyn till svårigheterna att finna något — i praktiken fungerande — system för målens fördelning mellan de båda underrättsformerna.

Om alternativa domstolsformer likväl kommer i fråga, kan man hysa skilda uppfattningar rörande sättet för fördelningen av målen. Hovrätten ansluter sig dock till kommitténs åsikt, att en valrätt mellan domstolsformerna ej bör anförtros rättens ordförande eller hovrätten. Att låta parterna disponera över sammansättningsformen har i och för sig vissa fördelar även om det från principiell synpunkt kan synas mindre tilltalande att parterna i viss mån skall kunna välja domare. Det må å andra sidan framhållas att en sådan ordning är utmärkande för skiljemannaförfarandet. Emellertid kan ej uteslutas, att den av domstolskommittén förordade lösningen innebär, att man i tvistemålsprocessen inför ett moment av spekulation, som icke tjänar god rättsvård.

Under alla förhållanden måste dock ett system med valrätt mellan olika sammansättningsformer i tvistemål utformas på sådant sätt att garantier skapas för att den juristkollegiala sammansättningen blir den rådande i de tvistemål, där denna sammansättning enligt hovrättens mening på grund av

målens beskaffenhet är nödvändig. Detta krav är enligt hovrättens bestämda uppfattning icke uppfyllt i det förslag, som reservationsvis förordats av en av de sakkunniga och vissa av ledamöterna i den rådgivande nämnden. Hovrätten ansluter sig till vad kommitténs majoritet i denna del anfört.

Några nämnvärda administrativa olägenheter av att ha alternativa sammansättningsformer med juristkollegiet som grundform kan icke antagas föreligga. I en större rådhusrätt med specialiserade avdelningar kommer särskilda organisatoriska åtgärder att få vidtagas. Dessa frågor kan dock icke överblickas på förevarande stadium.»

Flertalet remissorgan som avstyrker förslaget om alternativa domförhållsregler framhåller som sin bestämda uppfattning att i tvistemålen med dess ofta mycket invecklade och svårbedömda rättsfrågor juristkollegium är att föredraga framför lagfaren domare med nämnd och att domförhållsreglerna vid genomförandet av en enhetlig underrättsorganisation av denna orsak bör utformas i enlighet härmed.

Justitiekanslersämbetet framhåller att kommitténs förslag närmast framstår som en av taktiska skäl betingad kompromiss. Ämbetet anför.

»Som motiv för alternativa domförhållsregler uttalar kommittén att det kan vara naturligt att domstolen i varje särskilt fall erhåller den sammansättning som hos parterna inger det största förtroendet. I sammanhanget har anförts att de flesta indispositiva tvistemål i och för sig torde lämpa sig för att handläggas under medverkan av nämnd. Som kommittén anför var frågan om tillskapande av lekmannainflytande i familjerättsmål vid rådhusrätterna föremål för prövning av 1951 års riksdag. Förslaget avstyrktes mycket bestämt av styrelsen för Sveriges advokatsamfund och frågan föll i riksdagen. Det finns därför skäl antaga att vid handläggningen av tvistemål en juristkollegial sammansättning av domstolen omfattas av större förtroende av den rättssökande allmänheten än sammansättningen lagfaren ordförande och nämnd.»

Rådhusrätten i Eskilstuna framhåller, att det skulle vara betänkligt ur principiell synpunkt att tillerkänna parterna valrätt med avseende å domstolens sammansättning. Enligt rådhusrättens övertygelse skulle dock alternativet med nämnd komma att stanna på papperet emedan advokatsamfundet redan förklarat sig avgjort föredraga juristkollegium. Liknande synpunkter anlägges av *rådhusrätterna i Linköping* och *Motala*. *Länsstyrelsen i Uppsala län* anser att i alla händelser när det gäller indispositiva mål parterna i princip icke bör äga påverka formerna för domstolarnas sammansättning. *Länsstyrelsen i Kronobergs län* framhåller, att det icke kan vara lämpligt att det överlåtes åt parternas mer eller mindre fria skön att bestämma domstolens sammansättning. *Länsstyrelsen i Jämtlands län* anser rättssäkerhetsskäl kräva att allmänheten kan lita till en domstol med en viss på förhand given sammansättning. Härtill kommer svårigheterna vid denna lösning av domförhållsfrågan att från tid till annan beräkna domarkårens sammansättning och organisation. *Svenska kommunförbundet* uttalar, att oavsett om häradsrätts- eller rådhusrättssystemet blir förebilden för den normala sammansättningen på underrätten, torde det bli sällsynt, att de processande parterna enas om att begära en sammansättning enligt andrahandsalternativet. De parter, som enas om ett dylikt val, kommer under alla omständigheter att befinna sig i en för dem själva mindre tilltalande situation och åtgärden kan, såsom kommittén framhåller, mycket lätt uppfattas som ett misstroendevotum mot de lagfarna eller icke lagfarna ledamöter, som därigenom utestängs från sin normala domarfunktion. Kom-

munförbundet förordar, att det nuvarande häradssystemet blir tillämpat av samtliga underrätter även i tvistemål, emedan detta system ger de flesta variationsmöjligheterna vid utformningen av domkretsarna. Även *en ledamot av Svea hovrätt* avvisar tanken att parterna skall ha valfrihet beträffande sammansättningsformerna. Skulle båda parterna förklara, att de önskar få målet avgjort av nämnd, kunde detta uppfattas som bristande tillit till domstolens förmåga att i juristkollegial sammansättning träffa ett riktigt avgörande. En annan lösning kunde vara, att avgörandet i fråga om vilken sammansättningsform, som skall tillämpas, träffas av ordförande i rätten efter parternas hörande.

— — — — —

Allmänna underrätter den 1 januari 1968. Antal domare och tidpunkt för chefsdomares pensionering

Under rubriken icke-ordinarie domare har upptagits även rådhusrätts-assessorer på övergångsstat som tjänstgör vid domstolen.

	Antal domare		Tidpunkt för pensionering av härads-hövding eller borgmästare
	Ordinarie	Icke ordinarie	
<i>Stockholms stad</i>			
Stockholms rådhusrätt	69	41	1988
Summa	69	41	
<i>Stockholms län</i>			
1. Rådhusrätten i Södertälje	3	1,5	1976 1/4
2. Mellersta Roslags domsaga	1	1	1974 1/2
3. Norra Roslags domsaga	1		vakant
4. Sollentuna och Färentuna domsaga	15	1,5	1977
5. Solna domsaga	3	3	1969
6. Stockholms läns västra domsaga	2		1973 1/1
7. Svartlösa domsaga	3	2	1974
8. Södertörns domsaga	15	2	1975
9. Södra Roslags domsaga	26	2	1973
Summa	29	13	
<i>Uppsala län</i>			
1. Rådhusrätten i Uppsala	5	2	1980 1/9
2. Uppsala läns norra domsaga	1	1	1974 1/9
3. Uppsala läns södra domsaga	2	1	1977
Summa	8	4	
<i>Södermanlands län</i>			
1. Rådhusrätten i Eskilstuna	4	1	1976 1/1
2. Rådhusrätten i Nyköping	3		1975 1/9
3. Livgedingets domsaga	2	1	1976 1/5
4. Nyköpings domsaga	2	1	vakant
5. Oppunda och Villåtinge domsaga	2	1,5	1970
Summa	13	4,5	
<i>Östergötlands län</i>			
1. Rådhusrätten i Linköping	5	3	1990
2. Rådhusrätten i Motala	3		1968 1/6
3. Rådhusrätten i Norrköping	6	6	1969 1/12
4. Aska, Dals och Bobergs domsaga	1	0,25	1968 1/9
5. Bråbygdens och Finspånga läns domsaga ..	1	1	vakant
6. Folkungabygdens domsaga	1	1	1976 1/2

¹ Härav 1 särskild inskrivningsdomare.

² Härav 2 särskilda inskrivningsdomare.

	Antal domare		Tidpunkt för pensionering av häradshövding eller borgmästare
	Ordinarie	Icke ordinarie	
7. Hammarkinds, Stegeborgs och Skärkinds domsaga	1		vakant 1974 1/6
8. Linköpings domsaga	2	0,17	
Summa	20	11,42	
<i>Jönköpings län</i>			
1. Rådhusrätten i Jönköping	4		1977 1/11
2. Njudungs domsaga	1	1	vakant
3. Norra och Södra Vedbo domsaga	2		
4. Tvetå, Vista och Mo domsaga	2	1	1974 1/1
5. Östbo och Västbo domsaga	2	1	1981
Summa	11	3	
<i>Kronobergs län</i>			
1. Rådhusrätten i Växjö	3		1972 1/1
2. Mellersta Värends domsaga	1		vakant
3. Sunnerbo domsaga	1	1	
4. Västra Värends domsaga	1	0,25	1985 1/1
5. Östra Värends domsaga	1	1	1977 1/12
Summa	7	2,25	
<i>Kalmar län</i>			
1. Rådhusrätten i Kalmar	3	2	1976 1/10
2. Norra Möre och Stranda domsaga	1		1973 1/6
3. Oskarshamns domsaga	2		1989 1/5
4. Sevede och Tunaläns domsaga	1		1979 1/11
5. Södra Möre domsaga	1	1	1980 1/8
6. Tjusts domsaga	2	1	1972
7. Ölands domsaga	1		1969 1/3
Summa	11	4	
<i>Gotlands län</i>			
1. Gotlands domsaga	2	1	1980
Summa	2	1	
<i>Blekinge län</i>			
1. Rådhusrätten i Karlskrona	14		1972 1/12
2. Bräkne och Karlshamns domsaga	2		1969 1/12
3. Listers och Sölvesborgs domsaga	1	1	1971 1/7
4. Östra och Medelsta domsaga	2	1	1968
Summa	9	2	
<i>Kristianstads län</i>			
1. Kristianstads domsaga	24	1	1967
2. Ingelstads och Järrestads domsaga	1	1	vakant
3. Norra Åsbo domsaga	1	1	
4. Södra Åsbo och Bjäre domsaga	1	1	1974 1/5
5. Västra Göinge domsaga	2	1	1975
Summa	9	5	
<i>Malmöhus län</i>			
1. Rådhusrätten i Malmö	18	16	1980 1/3
2. Rådhusrätten i Hälsingborg	5	2	1972 1/6
3. Rådhusrätten i Lund	3		1972 1/7
4. Frosta och Eslövs domsaga	1	1	1979 1/11

¹ Härav 1 på övergångsstat.² Härav 1 tingsdomartjänst personlig för nuvarande innehavaren.

	Antal domare		Tidpunkt för pensionering av häradshövding eller borgmästare
	Ordinarie	Icke ordinarie	
5. Luggude domsaga	2		vakant
6. Oxie och Skytts domsaga	2	1	1970
7. Landskrona domsaga	3	1	1976 1/7
8. Torna och Bara domsaga	2		vakant
9. Ystads domsaga	2	1	1977 1/6
Summa	38	22	
<i>Hallands län</i>			
1. Rådhusrätten i Halmstad	3	0,75	1975 1/2
2. Rådhusrätten i Varberg	3		1974 1/9
3. Hallands mellersta domsaga	1	1	1976 1/1
4. Hallands norra domsaga	1	1,33	1972 1/10
5. Hallands södra domsaga	2	1	1972 1/12
Summa	10	4,08	
<i>Göteborgs och Bohus län</i>			
1. Göteborgs rådhusrätt	31	21	1981 1/11
2. Rådhusrätten i Uddevalla	3		1973 1/2
3. Askims och Mölndals domsaga	2	1	1975
4. Hisings, Sävedals och Kungälvss domsaga ...	2	1	1975
5. Norrvikens domsaga	1	0,67	1976 1/10
6. Orusts, Tjörns och Inlands domsaga	2		1972 1/7
7. Sunnervikens domsaga	1	1	1979 1/3
Summa	42	24,67	
<i>Älvsborgs län</i>			
1. Rådhusrätten i Borås	4	2	1981 1/12
2. Rådhusrätten i Vänersborg	3		1972 1/11
3. Borås domsaga	1	0,33	1973 1/12
4. Flundre, Väne och Bjärke domsaga	2	1	1979
5. Kinds och Redvägs domsaga	1	0,33	1973 1/8
6. Marks domsaga	1	0,33	vakant
7. Nordals, Sundals och Valbo domsaga	1		1974 1/1
8. Tössbo och Vedbo domsaga	1	0,17	1972 1/5
9. Vättle, Ale och Kullings domsaga	13	1,5	1969
Summa	17	5,67	
<i>Skaraborgs län</i>			
1. Kinnefjärdings, Kinne och Kållands domsaga	2		1973 1/1
2. Skarabygdens domsaga	1		1981 1/11
3. Skövde domsaga	3		1980
4. Vadsbo domsaga	2	1	1978
5. Vartofta och Frökinds domsaga	1	1	1975 1/7
6. Åse, Viste, Barne och Laske domsaga	1		1981 1/11
Summa	10	2	
<i>Värmlands län</i>			
1. Rådhusrätten i Karlstad	4		vakant
2. Fryksdals domsaga	1	1	1970 1/2
3. Jösse domsaga	1	1	1969 1/3
4. Mellansysslets domsaga	2	0,33	1978 1/7

¹ Härav 1 på övergångsstat.

	Antal domare		Tidpunkt för pensionering av härads-hövding eller borgmästare
	Ordinarie	Icke ordinarie	
5. Nordmarks domsaga	1		1968 1/9
6. Södersysslets domsaga	1		1983 1/9
7. Älvdals och Nyeds domsaga	2		vakant
8. Östersysslets domsaga	2	1	1979
Summa	14	3,33	
<i>Örebro län</i>			
1. Rådhusrätten i Örebro	5	1,5	1978 1/1
2. Karlskoga domsaga	2	0,25	1979 1/2
3. Lindes och Nora domsaga	2		1982 1/2
4. Västernärkes domsaga	2	1	1974
5. Östernärkes domsaga	1		1974 1/7
Summa	12	2,75	
<i>Västmanlands län</i>			
1. Rådhusrätten i Västerås	5	2	1971 1/11
2. Västmanlands mellersta domsaga	1	0,5	1973 1/6
3. Västmanlands västra domsaga	3		1973 1/1
4. Västmanlands östra domsaga	1	1	1973 1/6
Summa	10	3,5	
<i>Kopparbergs län</i>			
1. Falu domsaga	4	1	1968 1/9
2. Hedemora domsaga	2		1979 1/4
3. Nedansiljans domsaga	1	2	1986 1/2
4. Näs och Malungs domsaga	1	1	1977 1/7
5. Ovansiljans domsaga	1	2	1975
6. Västerbergslags domsaga	2		1969 1/12
Summa	11	6	
<i>Gävleborgs län</i>			
1. Rådhusrätten i Gävle	5	1	1981 1/6
2. Bollnäs domsaga	1	1	1974 1/10
3. Gästriklands västra domsaga	1	0,5	1970 1/3
4. Gästriklands östra domsaga	2		1974 1/5
5. Norra Hälsinglands domsaga	1	1	1977 1/4
6. Sydöstra Hälsinglands domsaga	2		1969 1/2
7. Västra Hälsinglands domsaga	1	0,25	vakant
Summa	13	3,75	
<i>Västernorrlands län</i>			
1. Rådhusrätten i Sundsvall	4	1	1980 1/4
2. Medelpads domsaga	3	1	1971
3. Ångermanlands mellersta domsaga	2		1983 1/7
4. Ångermanlands norra domsaga	2	1	1985
5. Ångermanlands södra domsaga	3	1,33	1982
6. Ångermanlands västra domsaga	1		1986 1/2
Summa	15	4,33	

¹ Härav 1 tingsdomartjänst personlig för nuvarande innehavaren.

² Tingsdomartjänsten i domsagan får ej återbesättas utan Kungl. Maj:ts tillstånd.

³ Härav 1 på övergångsstat.

	Antal domare		Tidpunkt för pensionering av häradshövding eller borgmästare
	Ordinarie	Icke ordinarie	
<i>Jämtlands län</i>			
1. Rådhusrätten i Östersund	3		1977 1/3
2. Härjedalens domsaga	1		vakant
3. Jämtlands norra domsaga	1,33		1981 1/4
4. Jämtlands västra domsaga	1,33		1980 1/11
5. Jämtlands östra domsaga	1,33		1985 1/5
Summa	8		
<i>Västerbottens län</i>			
1. Rådhusrätten i Umeå	4	1	1982 1/10
2. Västerbottens mellersta domsaga	1		1974 1/6
3. Skellefteå domsaga	13	2	1983
4. Västerbottens södra domsaga	1	1	1984
5. Västerbottens västra domsaga	2	1	1968
Summa	11	5	
<i>Norrbotlens län</i>			
1. Rådhusrätten i Luleå	3	1	1976 1/12
2. Gällivare domsaga	4	1	1985
3. Kalix domsaga	1	1	1985 1/3
4. Luleå domsaga	3	1,5	1973
5. Piteå domsaga	2	0,5	1980
6. Torneå domsaga	2	1	1984
Summa	15	6	
Stockholms rådhusrätt	69	41	
Göteborgs rådhusrätt	31	21	
Rådhusrätten i Malmö	18	16	
Övriga underrätter summa	306	106,75	
Summa hela riket	424	184,75	

¹ Härav 1 på övergångsstat.² Tingssekreterartjänst hålls t. v. vakant.

Bilaga 6

Domstolskommitténs förslag till domkretsindelning

För varje domkrets anges de kommunblock, som domkretsen omfattar. Som namn på kommunblock har använts blockens förutsatta centralorter enligt inrikesdepartementets indelning. Siffran inom parentes efter varje namn svarar mot numreringen i kungörelsen den 21 maj 1964 (SFS 1964: 162).

Befolkningsframräkningen till år 1975 har utförts av Statistiska Centralbyrån (se Statistiska meddelanden, B 1965: 20).

Förklaringar: Hh = häradshövding; Td = tingsdomare; Bm = borgmästare; Rm = rådman; Fi = fiskal (tingssekreterare).

	Folkmängd			Antal domare		
	1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
Stockholms stad						
<i>Stockholms domkrets</i>						
Stockholm	785 945	783 643	759 699			
Summa	785 945	783 643	759 699	1	74	30=105

Kansli och tingsställe i Stockholm. Antalet domare motsvarar domarpersonalen vid Stockholms rådhusrätt årsskiftet 1965/66.

Stockholms län**1. Norrtälje domkrets**

Norrtälje	(3)	18 340	19 001	19 132			
Hallstavik	(2)	10 889	10 592	10 480			
Rimbo	(4)	8 392	8 173	7 664			
Östhammar	(1)	9 959	8 871	7 422			
Summa		47 580	46 637	44 698	1	1	1 = 3

Kansli i Norrtälje. Tingsställen i Norrtälje och Östhammar.

Befolkningsutvecklingen kan leda till att domkretsen ej ger tillräckligt arbetsunderlag åt en domstol. Härvid kan övervägas antingen att sammanlägga domkretsen med Upplandsbygdens domkrets i Uppsala län eller att föra Östhammars kommunblock till Upplandsbygdens domkrets och återstoden till Södra Roslags domkrets.

2. Sollentuna och Färentuna domkrets

Jakobsberg	(10)	11 745	38 142	86 234			
Sollentuna	(11)	20 887	33 145	60 868			
Träkvista/Tappström..	(13)	6 913	8 441	9 181			
Summa		39 545	79 728	156 283	1	3	1 = 5

Kansli och tingsställe i Solna (Haga).

Om Kungsängens kommunblock förs från Uppsala län till Stockholms län förenas blocket med domkretsen.

Beroende på befolkningsutvecklingen kan senare bildas en särskild domkrets av *Jakobsbergs* kommunblock. I denna bör vid ändrad länsindelning ingå Kungsängens kommunblock.

	Folkmängd			Antal domare		
	1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
3. Solna domkrets						
Solna/Sundbyberg . . . (12)	70 385	83 562	103 163			
Summa	70 385	83 562	103 163	1	5	1 = 7

Kansli och tingsställe i Solna.

4. Stockholms läns västra domkrets

Märsta	(5)	8 541	18 801	36 962			
Upplands-Väsby	(9)	7 356	12 960	24 266			
Vallentuna	(6)	6 553	9 175	12 467			
Summa		22 450	40 936	73 695	1	1	1 = 3

Kansli och tingsställe i Stockholm.

5. Svarthöns domkrets

Huddinge	(21)	23 631	44 176	78 060			
Tumba	(22)	9 960	18 807	29 942			
Summa		33 591	62 983	108 002	1	2	1 = 4

Kansli och tingsställe i Huddinge.

6. Södertälje domkrets

Södertälje	(24)	56 050	72 963	97 209			
Summa		56 050	72 963	97 209	1	3	1 = 5

Kansli och tingsställe i Södertälje.

Om Strängnäs kommunblock i Södermanlands län förs till Stockholms län förenas blocket med domkretsen.

7. Södertörns domkrets

Bollmora	(19)	3 761	16 491	40 150			
Gustavsberg	(17)	8 216	10 108	13 162			
Handen	(20)	11 126	27 369	52 090			
Nacka	(18)	29 221	38 135	50 378			
Nynäshamn	(23)	13 760	15 882	19 073			
Summa		66 084	107 985	174 853	1	6	1 = 8

Kansli och tingsställe i Stockholm.

Eventuellt kan befolkningsutvecklingen framdeles föranleda uppdelning av domkretsen eller åklagardistrikt; således en domkrets omfattande *Gustavsberg* och *Nacka* kommunblock samt en domkrets omfattande *Bollmora*, *Handen* och *Nynäshamn* kommunblock.

8. Södra Roslags domkrets

Danderyd	(15)	22 340	28 002	38 887			
Lidingö	(16)	24 338	34 165	50 496			
Roslags-Näsby	(14)	13 053	29 754	46 564			
Vaxholm	(8)	3 679	4 322	5 929			
Åkersberga	(7)	6 207	10 112	15 707			
Summa		69 617	106 355	157 583	1	4	1 = 6

Kansli och tingsställe i Stockholm.

Eventuellt kan befolkningsutvecklingen framdeles leda till att en särskild domkrets bildas av *Danderyds* och *Lidingö* kommunblock.

	Folkmängd			Antal domare		
	1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
Uppsala län						
1. <i>Uppsala domkrets</i>						
Uppsala	(3) 93 067	110 848	134 601			
Summa i	93 067	110 848	134 601	1	5	2= 8

Kansli och tingsställe i Uppsala.

2. <i>Upplandsbygdens domkrets</i>						
Alunda	(4) 9 265	8 636	7 290			
Enköping	(2) 30 729	33 510	41 457			
Kungsängen	(1) 3 453	5 782	9 733			
Skutskär	(7) 8 938	10 110	10 878			
Tierp	(6) 18 423	17 414	16 390			
Örbyhus/Österbybruk ..	(5) 9 189	8 652	7 570			
Summa	79 997	84 104	93 318	1	2	—= 3

Kansli i Uppsala. Tingsställen i Uppsala och Enköping.

Vid ändrad länsindelning förs *Kungsängens* kommunblock till Sollentuna och Färentuna domkrets i Stockholms län samt *Skutskärs* och *Tierps* kommunblock till Gävle domkrets i Gävleborgs län.

Södermanlands län

1. <i>Eskilstuna domkrets</i>						
Eskilstuna	(5) 79 178	86 721	90 370			
Strängnäs	(6) 19 440	20 119	21 431			
Summa	98 618	106 840	111 801	1	5	2= 8

Kansli i Eskilstuna. Tingsställen i Eskilstuna och Strängnäs.

Om *Strängnäs* kommunblock förs till Stockholms län förenas blocket med Södertälje domkrets.

2. <i>Katrineholms domkrets</i>						
Katrineholm	(3) 30 798	32 994	35 767			
Flen	(7) 18 682	18 745	16 086			
Vingåker	(4) 10 594	9 525	8 098			
Summa	60 074	61 264	59 951	1	1	1= 3

Kansli och tingsställe i Katrineholm.

3. <i>Nyköpings domkrets</i>						
Nyköping	(1) 40 538	44 984	49 555			
Oxelösund	(2) 6 047	13 810	23 037			
Summa	46 585	58 794	72 592	1	3	—= 4

Kansli och tingsställe i Nyköping.

		Folkmängd			Antal domare		
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
Östergötlands län							
1. Linköpings domkrets							
Linköping	(8)	89 536	98 314	113 574			
Kisa	(6)	12 749	10 781	9 170			
Åtvidaberg	(7)	12 594	12 670	12 902			
Österbymo	(5)	5 930	4 879	3 523			
Summa		120 809	126 644	139 169	1	6	2= 9

Kansli och tingsställe i Linköping.

Om *Österbymo* kommunblock förs till Jönköpings län förenas blocket med Eksjö domkrets.

2. Motala domkrets							
Motala	(1)	47 869	47 362	46 656			
Boxholm	(4)	6 809	6 523	5 958			
Mjölby	(2)	21 386	23 602	26 026			
Ödeshög	(3)	7 514	6 279	4 917			
Summa		83 578	83 766	83 557	1	3	1= 5

Kansli i Motala. Tingsställen i Motala och Mjölby.

3. Norrköpings domkrets							
Norrköping	(10)	112 449	116 089	123 122			
Finspång	(9)	21 414	23 772	26 294			
Söderköping	(11)	10 324	9 497	9 570			
Valdemarsvik	(12)	11 270	9 514	8 797			
Summa		155 457	158 872	167 783	1	8	2= 11

Kansli och tingsställe i Norrköping.

Jönköpings län

1. Eksjö domkrets							
Eksjö	(5)	19 322	18 213	15 582			
Aneby	(3)	7 057	6 645	5 894			
Nässjö	(4)	32 281	33 423	35 316			
Sävsjö	(7)	11 631	11 649	9 040			
Tranås	(2)	16 859	18 426	21 400			
Vetlanda	(6)	28 380	28 082	26 488			
Summa		115 530	116 438	113 720	1	2	1= 4

Kansli i Eksjö. Tingsställen i Eksjö, Nässjö, Tranås och Vetlanda.

Om *Österbymo* kommunblock förs från Östergötlands län till Jönköpings län förenas blocket med domkretsen.

2. Jönköpings domkrets							
Jönköping	(1)	92 113	101 357	110 576			
Summa		92 113	101 357	110 576	1	5	1= 7

Kansli och tingsställe i Jönköping.

Om *Habo* kommunblock förs från Skaraborgs län till Jönköpings län förenas blocket med domkretsen.

		Folkmängd			Antal domare			
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi	
3. Värnamo domkrets								
Värnamo	(9)	24 927	27 734	30 502				
Gislaved	(11)	21 682	23 838	24 923				
Gnosjö	(10)	6 650	7 419	7 718				
Hyltebruk	(12)	11 677	11 195	10 100				
Vaggeryd/Skillingaryd	(8)	10 646	11 234	11 651				
Summa		75 582	81 420	84 894	1	2	—=	3

Kansli i Värnamo. Tingsställen i Värnamo och Reftele.

Kronobergs län

1. Ljungby domkrets

Ljungby	(1)	24 179	25 215	26 958				
Markaryd/Strömsnäsbruk		10 684	11 034	11 124				
Älmhult	(3)	15 243	15 182	13 365				
Summa		50 106	51 431	51 447	1	1	1=	3

Kansli och tingsställe i Ljungby.

1. Växjö domkrets

Växjö	(5)	45 237	52 044	62 104				
Alvesta	(4)	18 584	18 815	18 113				
Lessebo	(8)	8 495	8 384	7 961				
Tingsryd	(6)	17 168	15 643	14 643				
Åseda/Lennhovda	(7)	13 613	12 648	10 279				
Summa		103 097	107 534	113 100	1	3	—=	4

Kansli och tingsställe i Växjö.

Kalmar län

1. Kalmar domkrets

Kalmar	(9)	46 820	49 776	53 400				
Borgholm	(11)	13 158	11 190	9 443				
Emmaboda	(8)	11 493	11 381	10 636				
Mörbylånga	(12)	11 779	10 226	8 450				
Nybro	(7)	20 759	21 768	22 473				
Torsås	(10)	9 601	8 133	6 851				
Summa		113 610	112 474	111 253	1	4	1=	6

Kansli i Kalmar. Tingsställen i Kalmar och Borgholm.

2. Oskarshamns domkrets

Oskarshamn	(5)	23 631	24 784	26 001				
Hultsfred/Virserum	(3)	20 323	19 520	17 515				
Högsby	(4)	10 294	9 000	7 849				
Mönsterås	(6)	11 473	13 545	15 306				
Summa		65 721	66 849	66 671	1	2	—=	3

Kansli och tingsställe i Oskarshamn.

		Folkmängd			Antal domare		
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh	Td	Fi
					Bm	Rm	
3. Västerviks domkrets							
Västervik	(1)	42 583	42 038	42 655			
Vimmerby	(2)	17 949	17 402	16 249			
Summa		60 532	59 440	58 904	1	2	—= 3

Kansli i Västervik. Tingsställen i Västervik och Vimmerby.

Gotlands län

1. Gotlands domkrets							
Visby		56 927	53 742	52 594			
Summa		56 927	53 742	52 594	1	2	—= 3

Kansli och tingsställe i Visby.

Blekinge län

1. Karlshamns domkrets							
Karlshamn	(3)	27 553	29 971	35 342			
Olofström	(5)	11 916	15 966	15 026			
Sölvesborg	(4)	14 299	14 694	15 208			
Summa		53 768	60 631	65 576	1	3	—= 4

Kansli i Karlshamn. Tingsställen i Karlshamn och Sölvesborg.

2. Karlskrona domkrets							
Karlskrona	(1)	63 121	60 251	61 846			
Ronneby	(2)	28 498	28 439	31 206			
Summa		91 619	88 690	93 052	1	4	1= 6

Kansli i Karlskrona. Tingsställen i Karlskrona och Ronneby.

Kristianstads län

1. Hässleholms domkrets							
Hässleholm	(7)	43 327	45 190	47 676			
Osby	(6)	13 710	13 690	12 461			
Perstorp	(8)	5 359	7 275	8 908			
Summa		62 396	66 155	69 045	1	2	—= 3

Kansli och tingsställe i Hässleholm.

2. Kristianstads domkrets							
Kristianstad	(3)	63 744	63 168	63 534			
Broby	(5)	12 671	13 413	14 057			
Bromölla	(4)	8 997	9 966	11 295			
Summa		85 412	86 547	88 886	1	3	1= 5

Kansli och tingsställe i Kristianstad.

		Folkmängd			Antal domare		
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
3. Ängelholms domkrets							
Ängelholm	(12)	23 921	25 632	28 028			
Båstad	(13)	10 845	10 361	9 932			
Klippan	(9)	15 284	16 014	18 268			
Åstorp	(11)	8 663	10 119	11 814			
Örkelljunga	(10)	8 832	8 407	7 706			
Summa		67 545	70 533	75 748	1	3	—= 4

Kansli och tingsställe i Ängelholm.

Simrishamns (1) och Tomelilla (2) kommunblock förs till Ystads domkrets i Malmöhus län.

Malmöhus län

1. Eslövs domkrets

Eslöv	(15)	23 203	24 137	29 077			
Hörby	(16)	13 827	12 246	9 726			
Höör	(17)	9 300	8 857	8 657			
Summa		46 330	45 240	47 460	1	1	1= 3

Kansli och tingsställe i Eslöv.

2. Hälsingborgs domkrets

Hälsingborg	(2)	88 529	94 130	105 269			
Bjuv	(3)	10 476	11 795	13 882			
Höganäs	(1)	16 155	17 459	18 814			
Summa		115 160	123 384	137 965	1	6	2= 9

Kansli och tingsställe i Hälsingborg.

3. Landskrona domkrets

Landskrona	(4)	33 367	36 128	38 145			
Svalöv	(5)	12 703	12 214	10 853			
Summa		46 070	48 342	48 998	1	2	—= 3

Kansli och tingsställe i Landskrona.

4. Lunds domkrets

Lund	(7)	54 622	66 224	84 248			
Kävlinge	(6)	11 728	12 585	14 363			
Summa		66 350	78 809	98 611	1	3	1= 5

Kansli och tingsställe i Lund.

5. Malmö domkrets

Malmö	(9)	230 894	274 438	334 167			
Lomma	(8)	6 685 i	8 725	12 369			
Summa		237 579	283 163	346 536	1	18	11= 30

Kansli och tingsställe i Malmö.

		Folkmängd			Antal domare		
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
6. Trelleborgs domkrets							
Trelleborg	(11)	32 853	34 978	36 648			
Vellinge	(10)	8 415	9 552	10 267			
Summa		41 268	44 530	46 915	1	1	— = 2

Kansli och tingsställe i Trelleborg.

<i>7. Ystads domkrets</i>							
Ystad	(13)	26 869	24 746	20 307			
Simrishamn		23 205	21 497	19 684			
Sjöbo	(14)	15 970	13 963	10 982			
Skurup		12 274	10 800	9 980			
Tomelilla	(2)	15 710	13 667	13 121			
Summa		94 028	84 673	74 074	1	3	1 = 5

Kansli i Ystad. Tingsställen i Ystad och Simrishamn.

Hallands län

<i>1. Halmstads domkrets</i>							
Halmstad	(1)	59 835	66 211	72 842			
Laholm	(2)	19 920	19 146	17 661			
Summa		79 755	85 357	90 503	1	4	1 = 6

Kansli och tingsställe i Halmstad.

<i>2. Varbergs domkrets</i>							
Varberg	(4)	33 407	35 680	39 348			
Falkenberg	(3)	30 238	30 909	31 407			
Summa		63 645	66 589	70 755	1	2	— = 3

Kansli i Varberg. Tingsställen i Varberg och Falkenberg.

Kungsbacka (5) kommunblock förs till Mölndals domkrets i Göteborgs och Bohus län.

Göteborgs och Bohus län

<i>1. Göteborgs domkrets</i>							
Göteborg	(4)	397 269	447 193	497 698			
Summa		397 269	447 193	497 698	1	31	16 = 48

Kansli och tingsställe i Göteborg.

<i>2. Mölndals domkrets</i>							
Mölndal	(3)	27 406	37 240	46 941			
Kungsbacka		17 270	21 022	26 494			
Mölnlycke	(1)	9 560	12 421	16 774			
Summa		54 236	70 683	90 209	1	2	1 = 4

Kansli och tingsställe i Göteborg.

		Folkmängd			Antal domare		
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
3. Södra Bohus domkrets							
Kungälv	(6)	15 002	20 338	26 494			
Orust	(9)	10 227	8 901	7 827			
Partille	(2)	9 560	20 016	36 618			
Stenungsund	(7)	5 888	9 851	16 314			
Tjörn (Skärhamn)	(8)	8 572	8 509	8 336			
Öckerö	(5)	7 171	7 487	7 313			
Summa		56 420	75 102	102 902	1	2	1= 4

Kansli i Göteborg. Tingsställen i Göteborg och Stenungsund.

4. Uddevalla domkrets							
Uddevalla	(10)	38 253	47 336	52 521			
Gravarne	(12)	11 287	9 758	8 711			
Lysekil	(11)	14 516	13 812	13 566			
Munkedal	(13)	10 724	10 121	8 772			
Strömstad	(15)	10 820	9 993	9 502			
Tanumshede	(14)	13 487	11 342	8 482			
Summa		99 087	102 362	101 554	1	4	1 = 6

Kansli i Uddevalla. Tingsställen i Uddevalla och Strömstad.

Älvsborgs län

1. Alingsås domkrets							
Alingsås	(10)	19 826	22 269	23 365			
Herrljunga	(12)	9 781	8 366	8 467			
Lerum	(9)	12 458	16 961	19 965			
Surte	(8)	12 762	14 825	17 118			
Värgårda	(11)	8 123	7 886	7 488			
Summa		62 950	70 307	76 403	1	2	— = 3

Kansli och tingsställe i Alingsås.

2. Borås domkrets							
Borås	(17)	93 983	103 379	106 832			
Kinna	(16)	27 477	27 673	26 429			
Svenljunga	(15)	10 450	9 775	8 405			
Tranemo	(14)	10 531	11 357	10 790			
Ulricehamn	(13)	22 285	21 582	19 968			
Summa		164 726	173 766	172 424	1	6	2 = 9

Kansli i Borås. Tingsställen i Borås och Ulricehamn.

3. Trollhättans domkrets							
Trollhättan	(6)	36 115	43 028	51 473			
Lilla Edet	(7)	9 138	9 575	8 918			
Nossebro		10 820	9 812	8 374			
Summa		56 073	62 415	68 765	1	2	— = 3

Kansli och tingsställe i Trollhättan.

Nossebro kommunblock omfattar huvuddelen av Bjärke kommun i Älvsborgs län samt Essunga kommun i Skaraborgs län.

		Folkmängd			Antal domare		
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
4. Vänersborgs domkrets							
Vänersborg	(5)	29 755	31 464	34 407			
Färgelanda	(3)	7 757	6 680	5 311			
Mellerud	(4)	12 425	11 160	10 568			
Summa		49 937	49 304	50 286	1	1	1= 3

Kansli i Vänersborg. Tingsställen i Vänersborg och Mellerud.

5. Åmåls domkrets							
Åmål	(1)	14 015	13 788	13 731			
Bengtsfors	(2)	19 831	18 158	17 349			
Säffle		19 313	20 016	20 491			
Summa		53 159	51 962	51 571	1	1	—= 2

Kansli i Åmål. Tingsställen i Åmål och Bengtsfors.

Befolkningsutvecklingen kan medföra att denna domkrets framdeles sammanläggs med Arvika domkrets i Värmlands län.

Skaraborgs län

1. Falköpings domkrets

Falköping	(7)	31 785	33 187	36 989			
Habo	(8)	9 239	9 380	9 557			
Skara	(6)	16 014	16 253	15 418			
Tidaholm	(9)	13 044	12 765	12 588			
Summa		70 082	71 585	74 552	1	2	—= 3

Kansli i Falköping. Tingsställen i Falköping, Skara och Tidaholm.

Alternativt förs Skara kommunblock till Lidköpings domkrets.

Om Habo kommunblock förs till Jönköpings län förenas blocket med Jönköpings domsaga.

2. Lidköpings domkrets

Lidköping	(4)	32 933	33 475	33 631			
Grästorp	(1)	6 345	5 598	5 056			
Götene	(5)	13 275	12 156	11 233			
Vara	(3)	19 277	17 892	16 979			
Summa		71 830	69 121	66 899	1	2	—= 3

Kansli och tingsställe i Lidköping.

3. Mariestads domkrets

Mariestad	(15)	19 274	22 870	28 351			
Gullspång	(16)	6 363	6 246	5 456			
Karlsborg	(12)	10 025	9 038	8 020			
Töreboda	(14)	11 787	10 870	9 355			
Summa		47 449	49 024	51 182	1	1	1= 3

Kansli och tingsställe i Mariestad.

		Folkmängd			Antal domare		
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
4. Skövde domkrets							
Skövde	(13)	34 943	40 897	48 754			
Hjo	(10)	8 121	7 373	7 125			
Tibro	(11)	8 681	9 786	10 364			
	Summa	51 745	58 056	66 243	1	2	1 = 4

Kansli och tingsställe i Skövde.

Nossebro (2) kommunblock förs till Trollhättans domkrets i Älvsborgs län.

Värmlands län

1. Arvika domkrets

Arvika	(12)	30 744	28 385	28 037			
Åmotfors	(11)	11 732	10 539	9 663			
Årjäng	(10)	12 403	10 634	9 058			
Summa		54 879	49 558	46 758	1	1	— = 2

Kansli i Arvika. Tingsställen i Arvika och Årjäng — Jämför Åmåls domkrets.

2. Karlstads domkrets

Karlstad	(4)	58 294	67 551	80 156			
Forshaga	(7)	9 886	9 496	8 553			
Grums	(8)	9 607	9 896	9 681			
Kil	(6)	7 517	7 806	7 305			
Skoghäll	(5)	9 103	10 504	11 802			
Summa		94 407	105 253	117 497	1	5	2 = 8

Kansli och tingsställe i Karlstad.

3. Kristinehamns domkrets

Kristinehamn	(1)	27 558	28 346	26 213			
Filipstad	(3)	19 057	17 420	16 352			
Storfors	(2)	6 579	6 002	4 621			
Summa		53 194	51 768	47 186	1	2	— = 3

Kansli i Kristinehamn. Tingsställen i Kristinehamn och Filipstad.

Befolkningsutvecklingen kan medföra att denna domkrets framdeles sammanläggs med Karlstads domkrets.

4. Sunne domkrets

Sunne	(13)	17 801	15 121	12 469			
Hagfors	(17)	14 814	15 364	14 006			
Kyrkheden	(16)	8 612	7 625	7 226			
Munkfors	(18)	6 225	6 052	5 780			
Sysslebäck	(15)	6 665	5 259	3 061			
Torsby	(14)	12 590	11 260	10 024			
Summa		66 707	60 681	52 566	1	2	— = 3

Kansli i Sunne. Tingsställen i Sunne, Råda och Likenäs.

Örebro län

1. Karlskoga domkrets ..							
.....	(8)	33 885	38 019	42 448			
Degerfors	(7)	10 705	11 143	11 706			
Summa		44 590	49 162	54 154	1	1	1 = 3

Kansli och tingsställe i Karlskoga.

Säffle (9) kommunblock förs till Åmåls domkrets i Älvsborgs län.

		Folkmängd			Antal domare		
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
2. <i>Lindesbergs domkrets</i>							
Hällefors	(10)	10 643	12 300	11 029			
Kopparberg	(12)	9 923	8 445	5 669			
Lindesberg	(11)	24 873	25 229	23 755			
Nora	(9)	9 892	9 452	8 753			
Summa		55 331	55 426	49 206	1	1	—= 2

Kansli i Lindesberg. Tingsställen i Lindesberg och Nora.

3. Närkesbygdens domkrets							
Askersund	(5)	13 414	11 765	10 914			
Hallsberg	(3)	10 676	11 790	12 803			
Kumla	(2)	14 820	14 905	14 810			
Laxå	(6)	8 273	9 180	8 845			
Pålsboda	(4)	9 993	8 858	7 406			
Summa		57 176	56 498	54 778	1	2	—= 3

Kansli i Örebro. Tingsställen i Örebro och Askersund.

4. Örebro domkrets							
Örebro	(1)	99 759	107 738	117 078			
Summa		99 759	107 738	117 078	1	5	1= 7

Kansli och tingsställe i Örebro.

Västmanlands län

1. Köpings domkrets							
Köping	(4)	24 304	27 908	28 446			
Arboga	(6)	14 007	14 920	17 204			
Kungsör	(5)	7 039	7 596	8 903			
Skinnskatteberg	(8)	6 132	5 732	4 116			
Summa		51 482	56 156	58 669	1	1	1= 3

Kansli och tingsställe i Köping.

2. Västerås domkrets							
Västerås	(1)	80 616	103 616	124 194			
Summa		80 616	103 616	124 194	1	4	1= 6

Kansli och tingsställe i Västerås.

3. Västmanlandsbygdens domkrets							
Hallstahammar	(2)	14 790	18 755	22 566			
Heby	(11)	15 881	14 077	12 383			
Sala	(10)	20 695	20 020	18 352			
Surahammar	(3)	9 609	11 027	8 574			
Summa		60 975	63 879	61 875	1	2	—= 3

Kansli i Västerås. Tingsställen i Västerås och Sala.

Fagersta (7) och Norbergs (9) kommunblock förs till Hedemora domkrets i Kopparbergs län.
Alternativt förs Fagersta och Norbergs kommunblock till Västmanlandsbygdens domkrets, vars kansli för sådant fall förläggs till Sala. I stället flyttas då Hallstahammars och Surahammars kommunblock till Köpings domkrets.

Folkmängd	1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Antal domare		
				Hh Bm	Td Rm	Fi

Kopparbergs län*1. Falu domkrets*

Falun (1)	43 841	45 496	45 726			
Borlänge (2)	35 824	41 099	46 988			
Mockfjärd (3)	8 329	8 285	8 028			
Säter (4)	10 425	10 119	9 725			
Summa	98 419	104 999	110 467	1	4	1 = 6

Kansli och tingsställe i Falun.

2. Hedemora domkrets

Hedemora (5)	19 050	18 079	17 581			
Avesta (6)	27 710	29 431	29 497			
Fagersta	15 401	16 704	15 602			
Norberg	7 601	7 225	5 947			
Summa	69 762	71 439	68 627	1	2	1 = 4

Kansli i Hedemora. Tingsställen i Hedemora och Fagersta.

Alternativt kan domkretsen omfatta endast Hedemora och Avesta kommunblock. Se Västmanlands län.

3. Ludvika domkrets

Ludvika (7)	33 688	34 947	35 133			
Smedjebacken (8)	12 891	13 469	13 456			
Vansbro (9)	10 600	9 805	9 942			
Summa	57 179	58 221	58 531	1	2	— = 3

Kansli och tingsställen i Ludvika.

4. Mora domkrets

Mora (13)	17 356	17 157	17 718			
Leksand (11)	13 770	12 787	11 022			
Malung (10)	13 268	12 674	12 222			
Orsa (14)	10 784	9 570	7 865			
Rättvik (12)	10 432	9 530	9 601			
Älvdalen (15)	11 073	9 998	7 182			
Summa	76 683	71 716	65 610	1	2	1 = 4

Kansli i Mora. Tingsställen i Mora, Leksand, Malung och Särna.

Gävleborgs län*1. Gävle domkrets*

Gävle (1)	75 834	82 467	90 828			
Summa	75 834	82 467	90 828	1	5	1 = 7

Kansli och tingsställe i Gävle.

Om Skutskärs och Tierps kommunblock förs från Uppsala län till Gävleborgs län förenas blocken med domkretsen.

		Folkmängd			Antal domare		
		1/1 1956	1/1 1966	1/1 1975	Hh Bm	Td Rm	Fi
2. Sandvikens domkrets							
Sandviken	(2)	39 052	40 859	43 676			
Hofors	(3)	14 448	16 559	18 031			
Ockelbo	(4)	8 320	7 463	6 873			
Summa		61 820	64 881	68 580	1	2	—= 3

Kansli och tingsställe i Sandviken.

<i>3. Hudiksvalls domkrets</i>							
Hudiksvall	(9)	35 873	35 440	33 680			
Bergsjö	(10)	13 652	12 033	10 430			
Ljusdal	(8)	28 479	24 574	20 631			
Summa		78 004	72 047	64 741	1	2	—= 3

Kansli i Hudiksvall. Tingsställen i Hudiksvall och Ljusdal.

<i>4. Söderhamns domkrets</i>							
Söderhamn	(5)	32 928	32 245	31 029			
Bollnäs	(6)	35 308	33 540	33 162			
Edsbyn	(7)	8 647	8 092	7 438			
Summa		76 883	73 877	71 629	1	2	1= 4

Kansli i Söderhamn. Tingsställen i Söderhamn och Bollnäs.

Västernorrlands län

<i>1. Sundsvalls domkrets</i>							
Sundsvall	(2)	63 101	71 398	82 386			
Matfors	(3)	11 577	10 141	8 919			
Timrå	(4)	22 344	21 416	20 521			
Ånge	(1)	19 220	16 862	13 337			
Summa		116 242	119 817	125 163	1	6	2= 9

Kansli och tingsställe i Sundsvall.

<i>2. Härnösands domkrets</i>							
Härnösand	(5)	28 526	27 640	25 422			
Kramfors	(6)	36 322	31 452	27 130			
Summa		64 848	59 092	52 552	1	2	—= 3

Kansli och tingsställe i Härnösand.

<i>3. Sollefteå domkrets</i>							
Sollefteå	(7)	31 557	25 954	21 565			
Ramsle	(8)	15 399	11 839	7 673			
Summa		46 956	37 793	29 238	1	1	—= 2

Kansli i Sollefteå. Tingsställen i Sollefteå och Ramsle.

Befolkningsutvecklingen kan leda till att domkretsen ej ger tillräckligt arbetsunderlag åt en domstol. Den bör därvid förenas med Härnösands domkrets.

		Folkmängd		1/1 1975	Antal domare			
		1/1 1956	1/1 1966		Hh Bm	Td Rm	Fi	
4. Örnsköldsviks domkrets								
Örnsköldsvik	(9)	61 319	60 783	60 921				
Summa		61 319	60 783	60 921	1	2	— =	3

Kansli och tingsställe i Örnsköldsvik.

Jämtlands län

1. Östersunds domkrets								
Östersund	(3)	40 838	43 307	45 331				
Lit	(4)	11 182	8 717	6 671				
Summa		52 020	52 024	52 002	1	2	1 =	4

Kansli och tingsställe i Östersund.

2. Jämtlandsbygdens domkrets

Bräcke	(2)	12 383	10 982	11 357				
Hammarstrand	(1)	11 927	9 744	6 694				
Järpen	(7)	11 538	10 124	9 991				
Krokom	(6)	17 670	14 509	12 092				
Strömsund	(5)	10 978	9 405	6 544				
Sveg	(9)	15 734	13 517	9 648				
Svenstavik	(8)	12 144	10 658	8 910				
Summa		92 374	78 939	65 236	1	2	1 =	4

Kansli i Östersund. Tingsställen i Östersund, Strömsund, Sveg och Ragunda.

Västerbottens län

1. Lycksele domkrets

Lycksele	(8)	15 825	15 316	14 237				
Storuman	(9)	10 839	9 684	8 844				
Sorsele	(10)	5 983	5 012	3 897				
Vilhelmina	(11)	10 733	9 715	6 488				
Åsele	(12)	13 269	11 026	9 388				
Summa		56 649	50 753	42 854	1	1	1 =	3

Kansli i Lycksele. Tingsställen i Lycksele, Storuman, Vilhelmina och Åsele.

2. Skellefteå domkrets

Skellefteå	(6)	74 070	72 201	69 112				
Norsjö	(7)	12 823	11 633	10 695				
Summa		86 893	83 834	79 807	1	2	— =	3

Kansli i Skellefteå. Tingsställen i Skellefteå och Norsjö.

3. Umeå domkrets

Umeå	(1)	50 452	61 296	78 033				
Nordmaling	(2)	10 118	8 703	7 210				
Robertsfors	(5)	9 740	8 392	6 871				
Vindeln	(3)	10 455	8 492	6 183				
Vännäs	(4)	13 880	12 404	10 987				
Summa		94 645	99 287	109 284	1	5	1 =	7

Kansli i Umeå. Tingsställen i Umeå och Ånäset.

Kansli i Piteå. Tingsställen i Piteå, Arvidsjaur och Arjeplog.

*Utdrag av protokollet över justitieärenden, hållet inför Hans
Maj:t Konungen i statsrådet på Stockholms slott den
29 november 1968.*

N ä r v a r a n d e:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena NILSSON, statsråden STRÄNG, ANDERSSON, LANGE, KLING, JOHANSSON, ASPLING, PALME, LUNDKVIST, GUSTAFSSON, GEIJER, ODHNOFF, WICKMAN, MOBERG.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet Kling, anmäler efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter fråga om *ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274)* och anför.

Inledning

Enligt det till lagrådet den 25 juli 1968 remitterade förslaget till lag om skydd mot miljöfarlig verksamhet skall talan om ersättning eller annat enskilt anspråk på grund av miljöfarlig verksamhet instämmas till fastighetsdomstol. Lagen föreslås träda i kraft den 1 juli 1969.

Bestämmelser om fastighetsdomstol har tagits upp i förslag till en lag om fastighetsdomstol, vilket förslag, jämte vissa lagförslag som hänför sig till de allmänna underrätternas organisation, remitterades till lagrådet den 19 april 1968. Det ifrågavarande lagförslaget innehåller bl. a. följande. I varje län skall finnas en fastighetsdomstol. Kungl. Maj:t kan dock föreskriva att annat område än län skall utgöra domkrets för domstolen. Den allmänna underrätt inom domkretsen som Kungl. Maj:t bestämmer skall vara fastighetsdomstol. Domstolen består av ordförande samt fyra andra ledamöter, varav två nämndemän. Ordföranden utses bland de lagfarna domarna i den allmänna underrätten. Av domstolens övriga ledamöter skall en vara lagfaren domare i underrätten eller i annan underrätt eller i vattendomstol samt en ha teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering.

Remissen angående de allmänna underrätternas organisation m. m. omfattar också förslag till lag om *ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen*. Enligt 11 § första stycket statstjänstemannalagen i dess nuvarande lydelse är enligt huvudregeln tjänsteman skyldig att utöva annan statlig tjänst enligt bestämmelser som Kungl. Maj:t meddelar. Från denna huvud-

regel görs det undantaget att innehavare av ordinarie domartjänst är skyldig att utöva endast jämställd eller högre domartjänst vid den domstol han tillhör. I det remitterade förslaget till lag om ändrad lydelse av 11 § stats-tjänstemannalagen görs en viss begränsning av undantagets räckvidd. Sålunda skall annan ordinarie underrättsdomare än chefsdomaren — i det i remissen ingående förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken benämnd lagman i tingsrätt — vara skyldig att dessutom tjänstgöra som ledamot i annan underrätt inom samma hovrättsområde vid handläggning för vilken krävs fler lagfarna domare än en. Sådan tjänstgöringsskyldighet skall också åligga ordinarie vattenrättsdomare. Förslaget avses i likhet med övriga lagförslag som omfattas av remissen träda i kraft den 1 januari 1971. Kungl. Maj:t föreslås dock få befogenhet att förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt beträffande domare i viss underrätt eller vattendomstol.

I remissen angående de allmänna underrätternas organisation berörs också vattenrättsingenjörernas tjänstgöringsskyldighet (remissprotokollet s. 196). Det erinras att vattenrättsingenjörer nu enligt 11 kap. 3 § vattenlagen kan åläggas att tjänstgöra vid mer än en vattendomstol. Vidare anføres, att frågan i vad mån de bör kunna tas i anspråk för tjänstgöring i fastighetsdomstol torde få prövas i lagstiftningsärendet angående skydd mot miljöfarlig verksamhet.

I remissen om lagstiftning angående skydd mot miljöfarlig verksamhet utvecklas vissa synpunkter på den tekniska sakkunskap fastighetsdomstol bör ha i mål enligt nämnda lagstiftning (remissprotokollet s. 198). I huvudsak anføres följande. I mål om ersättning på grund av miljöfarlig verksamhet träder behovet av erfarenhet av och sakkunskap i fastighets- och skadevärdering i förgrunden. Detta innebär emellertid inte att rent teknisk sakkunskap ej skulle vara behövlig. Också i ersättningsmål kan det ibland bli fråga om att klarlägga rent tekniska förhållanden och förlopp, t. ex. att utröna orsakssammanhang mellan vissa drift- eller reningsåtgärder och föroreningsskador. Ännu starkare kan rent tekniska synpunkter göra sig gällande i mål som avser skyddsanordningar, ändringar i driftsätt och andra åtgärder för att motverka förorening eller störning av annat slag. Behov föreligger således av teknisk sakkunskap utöver den som en uteslutande på värderingsfrågor specialiserad ledamot besitter. Det finns emellertid f. n. ingen utbildningsgång som tillförsäkrar allsidig sakkunskap inom avlopps- och immissionsområdet som den tekniska ledamoten helst borde ha. I likhet med vad som gäller för vattendomstolarna får man sikta på tekniker med lämplig grundutbildning och erfarenhet och sedan vidga deras kunskapsområde genom fortbildningskurser. Behovet av att den tekniska ledamoten har detaljerade kunskaper på olika områden skall dock inte överdrivas. I den mån speciell expertis behöver tillföras målen bör det ske genom att utomstående sakkunniga förordnas på sätt som nu sker inom vattenrättsskipningen.

Departementschefen

När det gäller att utse teknisk ledamot i fastighetsdomstol kan det i många fall — åtminstone under den övergångstid då domstolen endast har att handlägga mål om enskilt anspråk på grund av miljöfarlig verksamhet — vara lämpligt att anlita vattenrättsingenjör. Säkerligen kommer vattenrättsingenjörer att frivilligt ställa sig till förfogande för sådan tjänstgöring i närbelägen fastighetsdomstol i den mån det kan ske utan hinder för deras verksamhet i vattendomstolen. Formella garantier bör dock finnas för att fastighetsdomstol alltid skall kunna sammansättas på sådant sätt att behövlig sakkunskap är företrädd. I likhet med vad som i remissen angående de allmänna underrätternas organisation föreslås i fråga om ordinarie underrättsdomares tjänstgöringsskyldighet i kollegialt sammansatt domstol bör därför bestämmelser införas i statstjänstemannalagen om skyldighet för ordinarie vattenrättsingenjör att tjänstgöra som teknisk ledamot i fastighetsdomstol.

Vattenrättsingenjör är anställd vid samtliga vattendomstolar men är tjänstgöringsskyldig företrädesvis vid en av domstolarna. Skyldigheten för vattenrättsingenjör att tjänstgöra vid fastighetsdomstol bör av praktiska skäl i första hand gälla sådan domstol som är belägen i eller i närheten av kansliorten för den vattendomstol som hans tjänstgöringsskyldighet företrädesvis avser. Det torde få ankomma på vattenöverdomstolen att tillse att tjänstgöringsskyldigheten planeras på sådant sätt att minsta möjliga olägenhet uppstår för tjänstemannen och vattendomstolen. Med hänsyn till de speciella anställningsförhållanden som gäller för vattenrättsingenjör bör tjänstgöringsskyldigheten i fastighetsdomstol inte begränsas till någon viss sådan domstol.

På grund av vad sålunda anförts föreslår jag i samråd med chefen för civildepartementet att i 11 § statstjänstemannalagen görs det tillägget att ordinarie vattenrättsingenjör skall vara skyldig att tjänstgöra som teknisk ledamot i fastighetsdomstol. Med hänsyn till att lagrådet ännu inte påbörjat granskningen av remissen angående de allmänna underrätternas organisation bör — med återkallande av denna remiss såvitt avser förslaget till lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen — lagrådet nu föreläggas förslag till ändring av 11 § statstjänstemannalagen vilket avser utvidgad tjänstgöringsskyldighet för såväl annan ordinarie underrättsdomare än chefsdomare samt ordinarie vattenrättsdomare som ordinarie vattenrättsingenjör.

I enlighet med det anförda har inom justitiedepartementet upprättats förslag till lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274). Lagförslaget torde få fogas till protokollet i detta ärende som

*bilaga*¹. Som motiv för lagförslaget såvitt avser den utvidgade tjänstgörings-skyldigheten för annan ordinarie underrättsdomare än chefsdomare och för ordinarie vattenrättsdomare återopas vad som i detta hänseende anförts i remissen angående de allmänna underrätternas organisation.

Hemställan

Jag hemställer att — med återkallande av remissen angående de allmänna underrätternas organisation i motsvarande del — lagrådets utlåtande över förslag till lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274) inhämtas enligt 87 § regeringsformen genom utdrag av protokollet.

Vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt bifaller Hans Maj:t Konungen.

Ur protokollet:
Gunnel Anderson

¹ Bilagan har uteslutits här. Frånsett vissa redaktionella ändringar är den likalydande med det vid propositionen fogade lagförslaget 4).

Utdrag av protokollet över justitieärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet på Stockholms slott den 14 februari 1969.

Närvarande:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena NILSSON, statsråden STRÄNG, ANDERSSON, KLING, HOLMQVIST, ASPLING, SVEN-ERIC NILSSON, GUSTAFSSON, GEIJER, MYRDAL, ODHNOFF, MOBERG, BENGTSSON.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet KLING, anmäler efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter fråga om *de allmänna underrätternas sammansättning i vissa mål m. m.* och anför.

1. Inledning

Enligt beslut av Kungl. Maj:t den 19 april 1968 remitterades till lagrådet ett flertal förslag, som rör de allmänna underrätternas organisation m. m. Granskning av förslagen pågår f. n. i lagrådet. Syftet med förslagen är bl. a. att införa enhetlig organisation av de allmänna underrätterna. Avsikten är också att få vissa allmänna riktlinjer för den framtida domkretsindelningen fastslagna.

Flertalet av de lagändringar som föreslås gäller rättegångsbalken (RB) och de innebär i korthet följande. De allmänna underrätterna skall utgöras av tingsrätter, som ersätter nuvarande häradsrätter och rådhusrätter. Vid sarskild huvudförhandling i tvistemål skall tingsrätt ha sådan s. k. juristkollegial sammansättning med tre eller högst fyra lagfarna domare som nu förekommer i rådhusrätt. För handläggningen av brottmål införs en enhetlig nämndsammansättning i stället för de två olika nämnder som nu finns. Nämnden skall i normalfall bestå av fyra och i särskilt tidskrävande mål fem nämndemän. Beträffande omröstning i brottmål föreslås sådan ändring att nämndens inflytande ökas.

Av övriga lagförslag i lagrådsremissen kan nämnas ett förslag till lag om fastighetsdomstol. Detta förslag innebär bl. a. att i princip en allmän under rätt i varje län skall vara fastighetsdomstol och i sådan egenskap pröva fastighetsbildningsmål. Den skall därvid ha särskild sammansättning, i regel två lagfarna domare, en tekniker och två nämndemän. I vad mån fastighetsdomstolen skall ta upp även andra mål och ärenden kommer att prövas under det fortsatta lagstiftningsarbetet på berörda rättsområden.

Den nu nämnda lagrådsremissen innehåller inte alla de lagändringar som behövs för att genomföra en ny, enhetlig underrättsorganisation. Avsikten

är att erforderliga lagförslag skall läggas fram i fyra etapper. Första etappen utgörs av den nyss berörda lagrådsremissen, som upptar vissa förslag av grundläggande natur och som i det följande kallas *lagrådsremiss I*.

I enlighet med vad som förutskickades i den lagrådsremissen utarbetades under sommaren och hösten 1968 en departementspromemoria (Stencil Ju 1968: 18). Genom denna inleddes andra och tredje etapperna, avseende sammansättningen av underrätterna i vissa särskilda slag av mål och ärenden resp. sådana följdändringar som föranleds av att underrätsorganisationen görs enhetlig. De sammansättningsfrågor som avses med den andra etappen behandlas i den lagrådsremiss som jag kommer att föreslå i dag. Avsikten är att proposition i de frågor som behandlas i lagrådsremiss I och i dagens lagrådsremiss skall föreläggas årets riksdag under dess vårsession. Förslag till lagrådsremiss beträffande de nämnda följdändringarna kommer att utarbetas senare i år, och proposition i den delen planeras till riksdagens höstsession. En fjärde etapp avser sådan lagstiftning som behövs, om staten skall överta skyldigheten att hålla lokaler för underrätterna. Förslag i det avseendet utarbetas inom domstolsberedningen och kommer att redovisas i en departementspromemoria. Jämsides med de nu nämnda etapperna av arbetet på lagändringar pågår inom domstolsberedningen arbete med administrativa författningar och olika organisatoriska frågor. Slutligen vill jag erinra om att domstolskommittén, expropriationsutredningen och sjölagskommittén utreder vissa frågor av betydelse för underrätsorganisationen.

Den förut nämnda departementspromemorian Ju 1968: 18 innehåller bl. a. förslag som gäller frågorna om medverkan av nämnd i familjerättsliga tvistemål, ensamdomarkompetensen i tvistemål, underrätts sammansättning och sammanträden i domstolsärenden samt underrätts sammansättning i vissa särskilda slag av brottmål och närliggande mål. Promemorians lagförslag i dessa delar torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 1*. Ur bilagan har dock uteslutits några lagförslag som är i allt väsentligt likalydande med dem som jag kommer att lägga fram i dag.

Yttranden över dessa promemorieförslag eller — såvitt angår några remissinstanser — vissa av förslagen har avgetts av justitiekanslern (JK), riksåklagaren (RÅ), Svea hovrätt, Göta hovrätt, hovrätten för Nedre Norrland, länsstyrelserna i Stockholms och Norrbottens län, familjerättskommittén, domstolskommittén, förmynderskapsutredningen, militärstraffsakkunniga, Sveriges advokatsamfund, Föreningen Sveriges häradshövdingar och stadsdomare, Jurist- och samhällsvetareförbundet, Svenska kommunförbundet, Föreningen Sveriges rättshjälpsjurister och Stockholms nämndemannaförening.

Samtidigt som promemorieförslagen i nyss angivna delar nu tas upp till prövning avser jag att i detta ärende behandla också ett par andra frågor som är av mer begränsad räckvidd men vilka står i samband med den föreslagna underrättsreformen.

2. Medverkan av nämnd i vissa familjerättsliga mål

2.1. Gällande rätt

Beträffande tvistemål finns huvudbestämmelserna om underrätts domförhet i 1 kap. 4 och 11 §§ RB. Enligt 1 kap. 4 § RB gäller som huvudregel att häradsrätt i tvistemål skall ha sammansättningen lagfaren domare jämte nämnd. I nämnden skall sitta minst sju och högst nio nämndemän. Rådhusrätt skall i tvistemål enligt huvudregeln i 1 kap. 11 § RB ha kollegial sammansättning med tre eller högst fyra lagfarna domare.

De nämnda huvudreglerna avser sammansättningen vid huvudförhandling och syn på stället. Från huvudregeln om häradsrätts och rådhusrätts sammansättning vid huvudförhandling gäller undantaget, att ensamdomare är behörig att hålla huvudförhandling i vissa mindre och enklare mål. I tvistemål är såväl häradsrätt som rådhusrätt domför med en lagfaren domare vid huvudförhandling, som äger rum i omedelbart samband med förberedelse. Sådan huvudförhandling får enligt 42 kap. 20 § RB äga rum, om parterna lämnar sitt samtycke eller saken finnes vara uppenbar.

Vid måls avgörande utan huvudförhandling och vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller syn på stället är såväl häradsrätt som rådhusrätt domför med en lagfaren domare. Utan huvudförhandling kan enligt 42 kap. 18 § RB meddelas tredskodom och, om saken är sådan att förlikning är tillåten, dom med anledning av talan om anspråk som har medgivits eller eftergivits. I andra författningar än RB har vidare beträffande vissa mål föreskrivits, att prövning får ske utan huvudförhandling, såsom när det är fråga om gemensamma ansökningar om äktenskapsskillnad, hemskillnad och boskillnad samt vissa mål om omyndigförklaring. Exempel på sådana bestämmelser är 15 kap. 5 och 17 §§ giftermålsbalken (GB) och 20 kap. 17 § föräldrabalken (FB).

De allmänna underrätterna handlägger f. n. omkring 50 000 tvistemål per år. Siffror som belyser utvecklingen i fråga om målanttal, de olika handlägningsformernas betydelse samt fördelningen på familjerättsmål och övriga mål av de tvistemål, som handläggs vid särskild huvudförhandling, återfinns i lagrådsremiss I. I sammanfattning innebär dessa att drygt 10 % av de omkring 50 000 tvistemålen avgörs vid särskild huvudförhandling. Av dessa belöpte år 1967 drygt 3 000 på häradsrätter — och alltså på nämnd-sammansättning — och ca 2 600 på rådhusrätter. I både häradsrätter och rådhusrätter utgjorde familjerättsmålens andel år 1967 något över 40 % av samtliga mål som gick till särskild huvudförhandling.

2.2. Vissa tidigare förslag och uttalanden

Frågan om lekmäns deltagande i tvistemålsrättsskipningen har under senare tid blivit föremål för ingående överväganden i olika sammanhang. För en närmare redogörelse för dessa överväganden kan hänvisas till vad som har anförts i lagrådsremiss I (avsnitt 2.1.2.). Här skall redovisas endast vissa förslag och synpunkter som har omedelbar betydelse för frågan om nämnd bör medverka i underrätterna vid särskild huvudförhandling i familjerättsliga mål.

I en motion vid 1951 års riksdag (II: 371) begärdes att man skulle utreda om inte nämnd borde medverka i familjerättsmål i rådhusrätterna. Över motionen inhämtades yttrande från bl. a. advokatsamfundet. Samfundet avstyrkte motionen under återopande av i huvudsak följande skäl. Mål om arv och testamente utgjorde en förhållandevis liten grupp och var särskilt väl lämpade för avgörande av juristkollegium. I mål om hemskillnad och äktenskapsskillnad var den vanligaste tvistefrågan skäligheten av yrkat underhållsbidrag. Sådana tvister avgjordes regelmässigt av ensamdomare efter huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse. Med denna ordning hade varken bland domare, advokater eller parter märkts något missnöje. I de fall, då frågor av denna art avgjordes vid särskild huvudförhandling, medförde en sammansättning med juristkollegium starkare garanti för enhetlighet i bedömningen än en sammansättning med nämnd. Önskvärdheten av visst lekmannainslag vid avgörandet av vårdnadsfrågor i dessa mål tillgodosågs till fullo genom den i praxis flitigt utnyttjade möjligheten att inhämta yttrande från barnavårdsnämnd. Slutligen uttalade samfundet som sin bestämda mening, att parter i familjemål i högsta grad uppskattade att endast ett fåtal yrkesdomare, som för länge sedan har tappat all nyfikenhet på äktenskapliga interiörer, fick insyn i deras angelägenheter. Utsikten att få redogöra för intima detaljer och ekonomiska bekymmer inför människor med vilka man kunde komma i kontakt i sitt dagliga liv kunde inte te sig lockande för någon. Däremot var det långt ifrån ovanligt att en part inför sin advokat uttalade misstro mot viss nämndemans förmodade inställning mot parter eller till förmån för motparten.

Första lagutskottet uttalade i anledning av motionen (1LU 1951:17), att utskottet i huvudsak delade de synpunkter som advokatsamfundet hade anført. Utskottet ansåg med hänvisning bl. a. till advokatsamfundets synpunkter att motionen inte borde föranleda någon riksdagens åtgärd. Riksdagen beslutade i enlighet härmed.

Frågan om lekmannainflytande i städerna i sådana tvistemål som rör familjerättsliga förhållanden tas upp också av stadsdomstolsutredningen i betänkandet SOU 1961:6. Utredningen, som inte förordar någon ändring i gällande grunder för underrätternas sammansättning vid särskild huvudförhandling i tvistemål i allmänhet, uttalar beträffande familjerättsmålen bl. a. följande. Dessa mål avser i allmänhet förhållanden, var-

om lekmännen har god erfarenhet. Avgörandet av målen beror ofta av ställningstagandet till allmänna omdömesfrågor. Endast undantagsvis är målen i juridiskt avseende svåra. Skäl kan därför onekligen anföras för vidgad lekmannamedverkan. Utredningen anser dock att man bör beakta den från advokathåll framförda invändningen, att parterna med hänsyn till målens ömtåliga karaktär föredrar yrkesdomare framför lekmän. Utredningen stannar för att det inte finns anledning att bryta ut just denna grupp av mål till handläggning med annan sammansättning än den som bör gälla för övriga tvistemål.

Från remissbehandlingen av stadsdomstolsutredningens betänkande kan följande antecknas. *Hovrätten över Skåne och Blekinge*, som beträffande tvistemålen anser att ett juristkollegium allmänt är att föredra framför sammansättningen med lagfaren domare och nämnd, uttalar att nämnd ändå kan delta i familjemål och framhåller att åtskilliga i sådana mål förekommande frågor, såsom beslut om vårdnad eller underhållsbidrag, synes väl lämpade för avgörande av nämnd. *Göta hovrätt* anför bl. a. att vissa typer av tvistemål, framför allt familjerättsliga mål, lämpar sig särskilt väl för bedömning under medverkan av lekmän. *Föreningen Sveriges häradshövdingar* (som vid denna tid förordade domförhållningsregler enligt häradsrättsalternativet) framhåller att de indispositiva tvistemålen endast i relativt sällsynta undantagsfall avser förhållanden, för vars bedömning ett juristkollegium bör ges företräde framför en domstol vari ingår en nämnd. Föreningen finner inte tillräckliga skäl föreligga att anknyta domstolens sammansättning till måltypen.

I SOU 1963: 56 utmynnade domstolskommitténs överväganden beträffande sammansättningen i tvistemål i förslag att alternativa sammansättningsformer skulle kunna komma i fråga. Som bekant ansåg kommitténs majoritet att den juristkollegiala sammansättningen var att föredra i första hand. Av kommitténs resonemang beträffande frågan om nämnd-medverkan i vissa mål kan nämnas följande. Som exempel på dispositiva mål, i vilka nämndemännens allmänkunskaper kan utgöra en tillgång, anges bl. a. mål om underhållsfrågor, som kvarstår efter deldom i indispositiva tvistemål. Beträffande de indispositiva tvistemålen anför kommittén, att flertalet sådana mål i och för sig torde lämpa sig att handläggas under medverkan av nämnd. Kommittén erinrar emellertid om vad som förekom vid 1951 års riksdag i frågan om att införa nämnd i familjerättsmål vid rådhusrätt. Någon anledning att förmoda att det då framkomna motståndet mot nämnd i dessa mål skulle hänföra sig till stadsförhållanden anser kommittén inte föreligga.

Från remissbehandlingen av domstolskommitténs nu nämnda betänkande kan anmärkas följande. *Svea hovrätt* förklarar sig hysa mycket stark tvekan — vid val av juristkollegium som grundform — om det av sakliga skäl är motiverat att vid sidan därav ha nämndsammansättningen. Hovrätten menar å andra sidan inte att ett lekmannainslag i tviste-

målsrättsskipningen aldrig skulle vara av värde. Ett flertal mål, särskilt familjemålen, lämpar sig tvärtom i och för sig väl för en domstol med nämnd. *JK* erinrar om att frågan om att införa lekmannainflytande i familjerättsmål vid rådhusrätterna prövades av 1951 års riksdag och inte föranledde någon riksdagens åtgärd. Det finns mot denna bakgrund skäl att anta att vid handläggningen av tvistemål en juristkollegial sammansättning av domstolen omfattas av större förtroende av den rättssökande allmänheten än sammansättningen lagfaren ordförande och nämnd.

Vid 1967 års remissbehandling av domstolskommitténs betänkande SOU 1967:4 tar bl. a. *häradshövdingeföreningen* på nytt upp frågan om utformningen av bestämmelserna om underrätts domförhet med utgångspunkt från vad kommittén anförde i 1963 års betänkande. Föreningen konstaterar därvid, att enighet tämligen allmänt råder bland föreningens medlemmar om att den nuvarande häradsrättssammansättningen med lagfaren ordförande och nämnd är en i och för sig lämplig och tillfredsställande anordning för åtskilliga tvistemål. Särskilt nämns de indispositiva familjerättsmålen men också andra mål som rör vardagslivets problem. Å andra sidan är man ense om att ur speciellt rättslig synpunkt svårbedömda mål skulle vinna på att avgöras av ett kollegium av lagfarna domare.

Både *Svea hovrätt* och *Göta hovrätt* anser det möjligt att avskilja vissa kategorier tvistemål, vari nämnd bör kunna användas. Något förslag till avgränsning framläggs dock inte.

2.3. Vissa förslag och uttalanden i lagrådsremiss I

Enligt det till lagrådet remitterade lagförslaget skall de allmänna underrätterna få en enhetlig organisation och benämnas tingsrätter. De skilda domförhetsbestämmelserna i nuvarande 1 kap. 4 och 11 §§ har i förslaget ersatts med för alla tingsrätter gemensamma bestämmelser som har tagits in i 1 kap. 3 §. Enligt de nya bestämmelserna i RB skall samtliga underrätter vid särskild huvudförhandling i tvistemål ha den sammansättning som f. n. gäller för rådhusrätt, nämligen tre eller högst fyra lagfarna domare.

I fråga om antalet nämndemän och omröstning när nämnd har säte i rätten i brottmål har föreslagits nya bestämmelser som behöver beaktas, om möjlighet att ha medverkan av nämnd i vissa kategorier tvistemål skall införas. De nuvarande bestämmelserna i 1 kap. 5 och 12 §§, som ger regler om bl. a. hur många nämndemän som skall sitta i rätten, ersätts enligt förslaget med nya bestämmelser i 1 kap. 4 §. Enligt de nya bestämmelserna skall i nämnd sitta fyra eller, i mål vari huvudförhandlingen kan beräknas ta mer än två dagar i anspråk, fem nämndemän. Rätten är dock, om förfall för nämndeman inträffar efter huvudförhandlingens

början, domför med tre i nämnden. Enligt förslaget skall bestämmelserna om omröstning när nämnd har säte i rätten utgå ur 16 kap., som gäller tvistemål. Beträffande brottmålen föreslås den ändringen i omröstningsreglerna i 29 kap. att nämndens mening blir gällande om minst tre nämndemän är ense eller, när fem nämndemän deltar, minst fyra är av samma mening.

I den allmänna motiveringen till det förslag beträffande tvistemålssammansättningen som läggs fram i lagrådsremiss I anförde jag, att den juristkollegiala sammansättningen måste ges företräde när det gäller att välja sammansättningsform för särskild huvudförhandling i tvistemål i allmänhet. Vidare uttalades att det av domstolskommittén i SOU 1963:56 förordade systemet med valfrihet mellan alternativa sammansättningsformer inte kan godtas som grundregel för tvistemål i allmänhet. Därefter behandlades frågan om det är möjligt att avgränsa vissa kategorier tvistemål som anses lämpade för handläggning med nämnd och i vilka juristkollegium inte skulle medföra nämnvärt större säkerhet i rättsskipningen eller andra fördelar. Jag erinrade därvid om att domstolskommittén hade besvarat denna fråga nekande och att kommitténs uppfattning inte har mött några invändningar från remissinstanserna eller föranlett dem att föreslå någon avgränsning i berört hänseende.

Jag framhöll emellertid, att man enligt min mening inte bör stanna härvid. Starka skäl talar för att man bör överväga den angivna frågan ytterligare. Bl. a. av traditionsskäl ansåg jag det önskvärt att lekmanamedverkan inte helt upphör i den allmänna tvistemålsrättsskipningen. Vidare påpekades att det resonemang, som har lett till företräde för juristkollegial sammansättning, inte bör undanskymma det värde lekmannasynpunkterna anses ha i vissa slag av mål. Ytterligare erinrades om den från olika håll framförda synpunkten, att juristkollegial sammansättning i vissa typer av mål skulle innebära en överorganisation och medföra att flera kvalificerade yrkesdomare skulle tas i anspråk för mål, vars beskaffenhet inte motiverar detta. Dessutom påpekades att tvistemålssammansättningen naturligen bör vara normerande för rättens sammansättning vid prövning av domstolsärenden och att det är viktigt att se till att man inte för handläggningen av dessa, som typiskt sett är betydligt enklare än målen, ger rätten en överkvalificerad sammansättning.

Därefter nämnde jag möjligheten att göra en skillnad mellan dispositiva och indispositiva mål och att på ena eller andra sättet åstadkomma lekmanamedverkan i de sistnämnda. Under hänvisning till de skäl som domstolskommittén har anfört mot denna gränsdragning (SOU 1963:56 s. 93—94) avvisades dock tanken på en sådan gränsdragning.

I sammanhanget påpekades att RB är utformad med utgångspunkt från att däri skall ges generella regler för brottmål och tvistemål i allmänhet

och att det i fråga om tvistemålen inte görs längre gående differentiering än att man skiljer på dispositiva och indispositiva mål. I den mån för någon särskild, mer begränsad målgrupp speciella processuella bestämmelser behövs, är detta ett ämne som enligt principerna för RB bör regleras i den lagstiftning som behandlar det särskilda rättsområdet (jfr t. ex. 15 kap. GB, 20 kap. FB, vissa bestämmelser i 14, 19, 22 och 23 kap. ÄB, 11 kap. KL och 38 kap. BrB).

Härefter påpekades att lekmanamedverkan är att påräkna i flera typer av tvistemål. Det gäller bl. a. de mål som skall handläggas av fastighetsdomstol. Vidare framhölls att underrätt i särskild sammansättning med lekmannainslag handlägger också tryckfrihetsmål, patentmål och sjöförklaringar, och att det beträffande dem inte kommer i fråga att minska detta inslag. Med hänvisning till det anförda konstaterade jag att lekmanainflytandet i tvistemålsrättsskipningen kommer att bestå i åtskilliga typer av mål.

Härefter diskuterades frågan om nämndmedverkan i familjerättsmålen. I detta hänseende anförde jag följande.

Emellertid är det ytterligare en viktig grupp mål, för vilken jag anser att det bör övervägas att behålla en möjlighet att ha medverkan av nämnd. Jag åsyftar familjerättsmålen, varvid jag menar mål om sådana ämnen som regleras i GB och FB. Man möter här mål av den art som i diskussionen om sammansättningsformer framför allt torde ha åsyftats, när det talats om mål som är lämpade för handläggning med nämnd. Till betydande del torde målen dessutom vara sådana att det knappast kan hävdas, att juristkollegierna skulle medföra större säkerhet i rättsskipningen eller andra fördelar. Reservation får dock göras beträffande vissa mål, särskilt sådana med internationell anknytning (jfr SOU 1963:56 s. 94). Att med bestämda kriterier avgränsa mål vari handläggning med nämnd är lämplig, synes dock vanskligt. Man torde bli hänvisad till att lägga bedömningen i detta avseende i rättens hand. När det gäller berörda mål, har man ytterligare att ta hänsyn till den — bl. a. av riksdagen godtagna — uppfattningen att parterna ofta hellre ser att målen handläggs av juristkollegium än av domstol med nämndsammansättning (jfr 1LU 1951:17, SOU 1961:6 s. 66 och SOU 1963:56 s. 94). På grund härav torde inte böra komma i fråga att överväga att ge en reglering av frågan om nämndsmedverkan i dessa mål annan innebörd än att sådan medverkan får förekomma endast om parterna samtycker därtill (jfr konstruktionen i 42 kap. 20 § andra stycket RB).

I och för sig torde det inte vara några större svårigheter att enligt de nu antydda riktlinjerna utforma behövliga bestämmelser i GB och FB. Jag anser mig emellertid inte böra ta upp denna fråga till slutlig prövning utan föregående remissbehandling. En departementspromemoria i ämnet kommer därför att utarbetas inom justitiedepartementet och remissbehandlas.

2.4. Departementspromemorian

I departementspromemorian konstateras inledningsvis, att lagrådsremiss I innehåller vissa allmänna riktlinjer för utformningen av bestämmelser om en subsidiär möjlighet att ha nämndsammansättning i familjerättsmål. Uppgiften i promemorian är att med utgångspunkt från dessa allmänna riktlinjer skall utarbetas förslag till en närmare reglering i ämnet i och för remissbehandling. Ett av syftena med remissbehandlingen anges vara att få en viss uppfattning om opinionen i frågan om att — såsom en subsidiär sammansättningsform — ha nämndsammansättning i en begränsad tvistemålskategori. Det nämns att den frågeställningen inte renodlad har lagts fram tidigare för bedömning av remissinstanser.

Det uttalas i promemorian att en av de allmänna riktlinjerna i lagrådsremiss I är att en reglering av ifrågasatt art inte bör ha sin plats i RB, eftersom där inte ges regler för särskilda, mer begränsade målgrupper. Om det för en sådan målgrupp skall gälla speciella processuella bestämmelser, är detta ett ämne som enligt principerna för RB bör regleras i den lagstiftning som behandlar det särskilda rättsområdet.

En annan utgångspunkt som är given i lagrådsremiss I är att den ifrågasatt regleringen skall övervägas beträffande mål om sådana ämnen som regleras i GB och FB men att en reservation kan komma i fråga beträffande vissa mål, särskilt sådana med internationell anknytning. Mot bakgrunden av den bl. a. av riksdagen godtagna uppfattningen, att parterna ofta hellre ser att familjerättsmål handläggs av juristkollegium än av domstol med nämndsammansättning, utgår promemorian vidare från att det inte torde böra komma i fråga att ge en reglering i ämnet annan innebörd än att medverkan av nämnd bör förekomma endast om parterna samtycker därtill.

Vad angår avgränsningen av de mål, för vilka subsidiär möjlighet till nämndmedverkan skall övervägas, görs i promemorian vissa preciseringar utöver vad som följer av resonemanget i lagrådsremiss I, vari talades endast om familjerättsliga mål, dvs. mål om sådana ämnen som regleras i GB och FB. Som en allmän synpunkt framhålls därvid först att, när en särskild domförhållsregel för en avgränsad grupp mål skall utformas, det är angeläget att försöka göra avgränsningen så, att det i praktiken inte skall behöva uppkomma svårigheter att avgöra huruvida visst mål omfattas av den särskilda domförhållsregeln eller inte. Det vore olyckligt, om det skulle behöva förekomma undanröjande av underrätts dom på den grunden att nämndsammansättning använts i fall då juristkollegium är obligatoriskt.

Som utgångspunkt för diskussionen av avgränsningsfrågan tas i promemorian *mål, vari själva saken skall prövas uteslutande med tillämpning av bestämmelserna i GB eller FB eller båda dessa balkar*. Inom denna kategori faller flertalet av de renodlat familjerättsliga målen, och det torde i praktiken knappast behöva föranleda tvekan om ett mål faller under den angivna

beskrivningen. Emellertid behöver bedömas frågor dels om ytterligare vissa typer av mål bör inbegripas i den ifrågasatta regleringen, dels om vissa mål, som faller under den nyss gjorda bestämningen, på grund av sin art bör undantas från regleringen.

Vad angår den förstnämnda frågan behandlas till en början sådana familjerättsliga mål, vari rätten har att tillämpa (helt eller delvis) annan lagstiftning än GB och FB. Här kommer bl. a. i fråga mål med sådan internationell anknytning att rätten har att tillämpa internationell privaträttslig lagstiftning. Beträffande sådana mål gjordes i lagrådsremiss I en reservation i fråga om lämpligheten att ha en subsidiär möjlighet till nämndsammansättning. Det framhålls i promemorian att dessa mål, typiskt sett, kan inrymma sådana rättsfrågor att målen bör förbehållas juristkollegial sammansättning. Även om tillämpningen av internationellt privaträttsliga regler ingalunda alltid behöver göra ett familjerättsmål komplicerat, anses det lämpligast att alla nu berörda mål undantas från den här ifrågasatta regleringen. Den förut framförda allmänna synpunkten om det angelägna i att ha klara regler i fråga om avgränsningen talar för en generell sådan lösning beträffande dessa mål. Även i andra mål kan situationen vara den att vid sakens prövning skall tillämpas både GB/FB och annan lagstiftning, t. ex. mål, vari är fråga om både ett gäldsförhållande och gäldenärens makes ansvarighet för gälden enligt 13 kap. 14 § GB, eller mål om underhåll, vari görs preskriptionsinvändning. Man kan här tänka sig olika varianter, varvid vissa mål kan sägas få övervägande familjerättslig karaktär och andra övervägande förmögenhetsrättslig karaktär. Det bör dock inte komma i fråga att låta ett så obestämt kriterium som målets huvudsakliga karaktär vara avgörande för frågan om särskilda sammansättningsregler skall vara tillämpliga. Därest både familjerättslig och annan civilrättslig lagstiftning skall tillämpas, anses det vara redigast att låta målet falla utanför den reglering som här kommer i fråga.

Vissa familjerättsliga mål utanför GB:s och FB:s ram kan förekomma, t. ex. när någon bestämmelse i äldre giftermålsbalken eller 1898 års lag om boskillnad skall tillämpas. Sådana fall anses dock så sällsynta att de kan lämnas åsido, när det gäller den reglering som är i fråga.

I promemorian uttalas därefter att det dittills anförda talar för att övervägandena i frågan om en subsidiär möjlighet att ha nämndsammansättning kan inskränkas till den kategori som angavs inledningsvis i resonemanget, nämligen mål vari saken skall prövas uteslutande med tillämpning av GB och/eller FB.

Vidare övervägs om det finns anledning att från den ifrågasatta regleringen undanta vissa mål. Det skulle i så fall gälla vissa måltyper som är sådana att de kan anses mindre lämpade för handläggning med nämnd, i första hand sådana där mer invecklade rättsfrågor kan anses vanliga. Något generellt undantag anses dock inte motiverat för någon av de skilda måltyperna som kan urskiljas inom GB:s och FB:s områden (dvs. i huvudsak för GB:s del äktenskapsmål, boskillnadsmål och mål om underhåll eller skadestånd och

för FB:s del, förutom de vårdnads- och underhållsfrågor som handläggs i äktenskapsmål, mål om underhåll i annat fall, faderskapsmål, mål om barns egenskap av trolovningsbarn, börds mål och mål rörande omyndigförklaring eller dess hävande).

Vad som därför skulle behövas vore ett eller flera rekvisit som skulle göra det möjligt att utkristallisera enskilda mål som bör undantas från den ifrågasatta regleringen. Emellertid kan man svårigen finna rekvisit med tillräcklig skärpa. Bestämningar av typen att mål är »svårbedömt» eller »av invecklad beskaffenhet» lämnar visst utrymme för subjektiva värderingar, och olikheter i åsikterna angående visst mål kan tänkas förekomma. Det anses därför inte böra komma i fråga att på sådant sätt försöka i lagtext ange en gräns för det område inom vilket alternativa sammansättningsformer får komma i fråga. Såsom redan i lagrådsremiss I antogs bli fallet, får man anse sig hänvisad till att låta det ankomma på *rättens bedömning* om målet i det konkreta fallet kan anses vara sådant att handläggning med nämnd är lämplig.

I lagrådsremiss I har som en ytterligare riktlinje angetts, att en reglering av förevarande fråga inte torde böra ges annan innebörd än att nämndsmedverkan får förekomma endast om *parternas samtycke* därtill föreligger. En bestämmelse som garanterar att parterna godtar att målet prövas av rätten i nämndsammansättning kan enligt promemorian konstrueras så, att ett villkor för beslut om sådan sammansättning är antingen att parterna framställer begäran därom eller att de samtycker. Det lämpligaste anses vara att initiativet skall kunna tas både av parterna och av rätten på samma sätt som nu i praktiken är förhållandet vid tillämpningen av 42 kap. 20 § andra stycket RB. Har parterna önskemål om nämndsammansättning, är det närmast självfallet att de skall kunna ta upp den frågan. Rättens roll i det sammanhanget bör närmast bli att fungera som en viss spärr så att nämndsammansättning inte kommer till användning i fall som lämpar sig mindre väl för detta. Därvid bör vara att beakta främst om målet är från rättslig synpunkt av invecklad beskaffenhet eller om det i målet förekommer bevisning av sådan natur att ett juristkollegium har större förutsättningar att bedöma den (t. ex. mer komplicerad bevisning i antropologiskt avseende). Då familjerättsmålen, allmänt sett, mera sällan är av sistnämnd natur, torde rätten i regel inte ha anledning att motsätta sig begäran från parternas sida om nämndsammansättning.

Om parterna inte själva tar upp frågan om nämndsammansättning, bör rätten inte ha någon skyldighet att väcka den frågan för att höra hur parterna ställer sig. Å andra sidan bör det inte anses föreligga något hinder att frågan tas upp av rätten. Så bör exempelvis kunna ske när arbetsorganisatoriska skäl talar härför. Sålunda är vissa mål sådana att det kan anses vara en överorganisation att ta i anspråk tre lagfarna domare för prövningen, och det kan då vara lämpligt att ta upp frågan om att låta målet prövas i nämndsammansättning. Den reglering som är i fråga anses med hänsyn till

det anförda böra ges den innebörden, att rätten med parternas samtycke äger förordna att mål av nu aktuell art skall handläggas av en lagfaren domare med nämnd.

När det gäller frågan hur stor nämnden i berörda mål bör vara och vad som bör gälla i fråga om nämndemännens rösträtt, sägs i promemorian att det torde få anses närmast självklart att man i dessa avseenden inte har anledning att avvika från de former som skall gälla i fråga om nämnds medverkan i brottmål. I det avseendet skall enligt lagrådsremiss I gälla att nämnden skall bestå av fyra eller i mål vari huvudförhandlingen kan beräknas ta mer än två dagar i anspråk fem nämndemän. Beträffande omröstning när nämnd har säte i rätten föreslås att nämndens mening skall gälla, om minst tre nämndemän är ense eller, när fem nämndemän deltar, minst fyra är av samma mening.

Mot bakgrunden av det anförda utmynnar promemorian i förslaget att i 15 kap. GB och 20 kap. FB tas in bestämmelser som, såvitt angår målen (här bortses tills vidare från familjerättsliga ärenden), är av följande innebörd. I mål vari saken skall prövas uteslutande enligt GB och/eller FB får rätten förordna att handläggning, som enligt vad som eljest är föreskrivet skall ske med juristkollegium, i stället skall ombesörjas av en lagfaren domare och nämnd. Sådant förordnande får meddelas endast om parterna samtycker därtill. I fråga om nämndens storlek ges en föreskrift som innebär en hänvisning till RB:s bestämmelser i det avseendet. Beträffande omröstning och överläggning innehåller promemoriaförslaget bestämmelser som svarar mot de för nämndsammansättning nu gällande i 16 kap. och 17 kap. 9 § RB.

2.5. Remissyttrandena

Promemoriaförslaget tillstyrks eller lämnas utan erinran av *Svenska kommunförbundet*, *en minoritet i Göta hovrätt* och *en ledamot i domstolskommittén* (herr Stangenberg). *Stockholms nämndemannaförening* önskar i första hand, att de mål som avses med förslaget obligatoriskt skall handläggas med nämnd. Om alternativa sammansättningsformer skall komma i fråga, anses nämndsammansättning böra göras till grundform. Om dessa önskemål inte kan tillgodoses, ansluter sig föreningen till förslaget.

Promemoriaförslaget avstyrks av alla övriga remissinstanser som har yttrat sig i denna del.

I frågan om det sakliga värdet av lekmanna synpunkter i familjerättsliga mål anförts bl. a. följande. Den *minoritet i Göta hovrätt* som tillstyrker förslaget framhåller, att förslaget öppnar möjlighet till fortsatt lekmanamedverkan inom ett relativt stort och för lekmanamedverkan väl lämpat område av tvistemålsrättsskipningen. *Hovrätten för Nedre Norrland* uttalar, att dessa mål ofta avser förhållanden varom lekmännen har god erfarenhet och att det därför inte helt saknas fog för uppfattningen att målen i och för sig skulle vara lämpade för handläggning med nämnd. Med hänsyn

till parternas inställning till nämndmedverkan i dessa mål kan emellertid starkt ifrågasättas om just denna grupp till skillnad från andra grupper tvistemål skulle vara särskilt lämpade för nämnd. *Föreningen Sveriges häradshövdingar och stadsdomare* vitsordar, att åtskilliga familjerättsmål lämpar sig för handläggning med nämnd. Föreningen vill dock inte därmed ha sagt, att nämndmedverkan i dessa mål skulle leda till säkrare domslut eller i övrigt medföra någon fördel som inte är förknippad med den juristkollegiala sammansättningsformen. Föreningen vill vidare framhålla att även åtskilliga andra tvistemål är av sådan art att de kan vara lika lämpliga som familjerättsmål att handläggas med nämnd. *Domstolskommittén* erinrar om vad kommittén har anfört om domförhållsreglerna i familjerättsmål i SOU 1963: 56 där kommitténs majoritet ansåg att rättsvårdens intressen bäst betjänas av att till juristkollegium hänskjuts samtliga tvistemål, som inte är av beskaffenhet att kunna avgöras av endast en domare. Enligt *förmynderskapsutredningen* kan det inte hävdas att lekmannasynpunkterna skulle ha särskilt stor betydelse i familjerättsmålen. *Advokatsamfundet* uttalar att värdet av lekmannasynpunkter inte gör sig starkare gällande i familjerättsmål än i andra mål. Samfundet, som ställer sig kritiskt till att röstvärdet för nämndemans röst ökas, anser att om regler av sådan innebörd införs detta utgör ett ytterligare skäl mot nämndmedverkan i familjerättsmål.

I nästan alla avstyrkande yttranden åberopas parternas negativa inställning till nämndmedverkan i familjerättsliga tvister. Detta förhållande antas leda till att parternas samtycke till nämndsammansättning sällan kommer att lämnas, varför förslaget skulle få ringa praktisk räckvidd. Av uttalanden i dessa delar kan nämnas följande.

Advokatsamfundet hänvisar till sitt yttrande år 1951 (refererat under 2.2.) och tillägger. Med den erfarenhet samfundet besitter i fråga om den rättssökande allmänhetens inställning till lekmannainslaget i rättsskipningen anser sig samfundet på goda grunder kunna anta att parterna praktiskt taget aldrig kommer att lämna sitt samtycke och än mindre ta initiativ till målets handläggning med lagfaren ordförande och nämnd.

Föreningen Sveriges rättshjälpsjurister anför följande synpunkter. Rätts-hjälpsanstaltarnas jurister som i betydande omfattning biträder parter just i familjerättsliga mål, har gjort den erfarenheten att övervägande flertalet parter i sådana mål önskar att så få utomstående personer som möjligt får inblick i och anledning att ta befattning med deras äktenskapliga eller andra personliga konflikter. Det torde inte ha hört till ovanligheten att klienter uttryckt sin olust över att få sin sak prövad vid huvudförhandling inför häradsrätt med nämnd — inte därför att man ifrågasätter sådan domstols kompetens eller objektivitet utan snarare därför att man befärar att man i nämnden finner personer, som man kanske har eller kommer att få kontakt med i det dagliga livet och som man inte önskar skall få inblick i ens äktenskapliga interiörer. Däremot märker man ingen reaktion mot att tvister av detta slag avgörs av ensamdomare i de fall detta är möjligt, och skall målet

handläggas vid särskild huvudförhandling, torde man säkerligen föredra att denna sker inför ett kollegium av yrkesdomare. Om promemorieförslaget upphöjs till lag, finns sålunda befogad anledning anta att reformen kommer att stanna på papperet. *Familjerättskommittén* uttalar, att det kan antas att parterna själva endast sällan kommer att hysa någon önskan att familjemål handläggs med nämnd. Om sammansättningen med nämnd används bara när det motsvarar parternas önskemål, får nämndemännen endast mycket begränsad erfarenhet av familjemål. Det kan enligt kommittén tänkas, att nämndsammansättning kommer till användning i något större omfattning än parterna önskar därför att rätten föreslår det och parterna inte gärna vill motsätta sig förslaget. En sådan praxis är inte önskvärd. *Förmynderskapsutredningen* ger uttryck för liknande tankegångar.

Flera remissinstanser kommer in på uttalandet i lagrådsremissen att det av traditionsskäl ter sig önskvärt att lekmannamedverkan inte helt upphör i den allmänna tvistemålsrättsskipningen. *Föreningen Sveriges häradshövdingar och stadsdomare* har förståelse för synpunkten att nämnd av traditionsskäl borde kunna få delta åtminstone i någon grupp allmänna tvistemål även sedan vi har fått enhetligt organiserade underrätter men ifrågasätter om den bör tillmätas sådan betydelse att den i promemorian föreslagna regeln bör lagfästas. Föreningen påpekar vidare med hänvisning bl. a. till parternas inställning till nämndmedverkan, att lekmaninslaget i tvistemålsrättsskipningen av allt att döma skulle bli så ringa att traditionerna från häradsrätterna praktiskt taget skulle gå förlorade, även om förslaget genomfördes. Liknande synpunkter anförs av *hovrätten för Nedre Norrland*. *Svea hovrätt* uttalar att hovrätten visserligen principiellt delar den uppfattning som torde ligga bakom det nämnda uttalandet. Eftersom det antal familjerättsmål som f. n. avgörs efter särskild huvudförhandling är förhållandevis litet torde emellertid i praktiken den föreslagna särregleringens betydelse för lekmanainflytandet inom tvistemålsrättsskipningen som helhet bli begränsad. Om man dessutom tar hänsyn till att enligt förslaget viss del av dessa skall handläggas av juristkollegium och till att förslag nu också läggs fram om viss vidgning av ensamdomarkompetensen i bland andra familjerättsmålen, måste man enligt hovrättens mening säga sig att de allmänna argumenten om lekmanainflytandets betydelse knappast ensamma kan utgöra tillräcklig grund för ett i och för sig komplicerande undantag från den i lagrådsremissen föreslagna huvudregeln om underrätts sammansättning i tvistemål. *Familjerättskommittén* uppmärksammar, att lekmanainflytandet minskas i domstolarna där det av tradition haft fäste, medan utvecklingen på andra områden i samhället synes gå mot ett vidgat lekmanainflytande. Det vore en förlust om lekmännens insyn i domstolsarbetet minskas. Kommitténs överväganden i anledning av förslaget utmynnar dock i åsikten att ensamdomarkompetensen bör vidgas ytterligare.

Förmynderskapsutredningen anser att traditionsskäl inte kan få bli av-

görande när fråga är om det är lämpligt att införa en undantagsregel för ett mycket begränsat antal fall. Enligt *advokatsamfundet* har de traditionsmässiga skälen för lekmanamedverkan vid tvistemålen bedömts helt mist sin giltighet. Samfundet framhåller att det under alla förhållanden måste betecknas som principiellt felaktigt att för att upprätthålla en tradition införa en särregel om lekmanamedverkan i en viss typ av tvistemål, där inte några sakliga skäl talar för en sådan medverkan. Samfundet erinrar vidare om att traditionsskäl i detta sammanhang kan åberopas bara i fråga om häradsrätterna.

Några remissinstanser tar upp frågan om arbetsorganisatoriska vinster kan uppnås genom den föreslagna ordningen och ställer sig tvivlande till att några större vinster i detta avseende kan uppnås. Hit hör t. ex. *domstolskommittén*, *förmynderskapsutredningen*, *hovrätten för Nedre Norrland* och *Svea hovrätt*. Sistnämnda hovrätt tillägger att om man vill nå en märkbar vinst arbetsorganisatoriskt och i synnerhet kostnadsmässigt genom att skapa utrymme för nämndsammansättning i familjerättsmål, det borde vara riktigast att konstruera reglerna så att nämndsammansättning blir någorlunda vanlig inom den givna ramen. Den nu föreslagna lösningen kommer enligt hovrättens mening knappast att medföra ett sådant resultat. Ett alternativ vore möjligen att sammansättningen med nämnd fick bli huvudregel och att parternas intresse av att i särskilda fall få målet handlagt av juristkollegium tillgodoses genom att de bereds möjlighet att göra särskild framställning härom. Mot en sådan ordning har dock inte utan skäl invänts att den i vissa fall skulle kunna innebära en alltför stark press på parterna att mot sin egentliga önskan godta nämndsammansättning. Vidare skulle den kunna medföra svårigheter att utskilja de svårare och mera invecklade mål vilka bör handläggas av juristkollegium.

I några yttranden framhålls nackdelarna med alternativa sammansättningsformer över huvud taget. Bl. a. framhålls att en sådan ordning kan leda till en faktisk oenhetlighet i domförhållsreglerna och ett beroende av principiellt ovidkommande omständigheter som inte särskilt väl överensstämmer med huvudsyftet att nå en även i praktiken enhetlig underrättsorganisation. Synpunkter av denna innebörd anföras av *Svea hovrätt* och *hovrätten för Nedre Norrland*. En annan synpunkt är att alternativa sammansättningsformer kan medföra motsättningar mellan parterna och rätten eller mellan parterna inbördes. Parterna kan också komma att dra sig för att göra en framställning om nämndsammansättning i tanke att framställningen skulle kunna uppfattas som ett misstroende mot yrkesdomarna. Sådana synpunkter förs fram av bl. a. *Svea hovrätt* och *Göta hovrätt*.

Den i promemorian gjorda lagtekniska avgränsningen av de familjerättsmål, vari en subsidiär möjlighet till nämndsammansättning skall vara möjlig, föranleder kritik i en del yttranden. Framför allt befaras

att begränsningen till fall, vari saken skall prövas *uteslutande* enligt GB och/eller FB, dels kan föranleda svårigheter i rättstillämpningen, dels kan leda till att mål som sakligt sett borde falla under bestämmelsen ej blir att hänföra dit, medan — omvänt — mål som inte lämpar sig för nämndsammansättning kan falla under bestämmelsen. *Svea hovrätt*, som hör till dem som har anfört synpunkter av denna art, uttalar i anslutning därtill, att hovrätten inte vill göra gällande att någon annan avgränsning vore lämpligare än den föreslagna.

3. Ensamdomarkompetensen i tvistemål

3.1. Gällande rätt m. m.

Underrätts avgörande i tvistemål skall i regel föregås av huvudförhandling. Denna regel är dock inte undantagslös. Enligt 42 kap. 18 § RB kan nämligen underrätt i dispositiva mål utan huvudförhandling meddela tredskodom och dom med anledning av talan som har medgivits eller eftergivits. Vidare ges i andra författningar än RB möjlighet att pröva mål utan huvudförhandling. De viktigaste kategorierna är gemensamma ansökningar om äktenskapsskillnad, hemskillnad och boskillnad och vissa mål om omyndigförklaring. De nu berörda målen prövas av ensamdomare.

Nuvarande regler i 1 kap. RB om underrätts domförhet vid huvudförhandling i tvistemål innebär, att häradsrätt är domför med en lagfaren domare och nämnd och att rådhusrätt skall bestå av tre eller högst fyra lagfarna domare. Både i häradsrätt och rådhusrätt är emellertid ensamdomare behörig att efter huvudförhandling avgöra tvistemål, om huvudförhandlingen äger rum i omedelbart samband med förberedelse.

Enligt 42 kap. 20 § andra stycket RB får huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelsen äga rum, om parterna lämnar sitt samtycke eller saken finnes uppenbar. Ytterligare en förutsättning för sådan huvudförhandling är att hinder mot förhandlingen inte möter enligt 43 kap. 2 § RB. Enligt denna bestämmelse skall huvudförhandlingen inställas och utsättas till annan dag bl. a. om part, som bör närvara personligen, har inställt sig endast genom ombud, om vittne eller sakkunnig, som skall höras, inte är tillstädes eller om part vill anföra nytt och viktigt skäl eller åberopar nytt bevis och motparten är i behov av anstånd för att bemöta vad parten vill anföra.

Enligt den officiella statistiken handlägger underrätterna f. n. ca 50 000 tvistemål per år. Under år 1967 var siffran 50 499. Därav avskrevs eller avgjordes 71 % eller ca 35 900 utan huvudförhandling. 17,7 % eller omkring 8 900 avgjordes efter huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse och 11,3 % eller ca 5 700 avgjordes efter särskild huvudförhandling.

3.2. Ur förarbetena m. m.

Processlagberedningen uttalade i SOU 1938: 44 att en ordning, som innebär att huvudförhandling kan hållas i omedelbart samband med förberedelse, syftar till att göra det möjligt att snabbt avgöra mindre mål eller mål som inte kräver mer omfattande utredning. Beredningen framhöll vidare, att ordningen får sin praktiska betydelse i sådana mål i vilka sakförhållandena redan har klarlagts under förberedelsen eller annan bevisning än genom skriftliga handlingar inte förekommer. Skulle snabb och enkel behandling i dessa fall kunna vinnas, var det enligt beredningen nödvändigt att efterge kravet på nämndens medverkan. Ett skydd mot missbruk ansåg beredningen vara att undantaget i fråga om nämndens medverkan inte skulle gälla om målet blev uppskjutet. Beredningen framhöll vidare att, även om båda parterna samtycker till omedelbar huvudförhandling, det tillkommer domaren att pröva om med hänsyn till rättens sammansättning sådan förhandling bör äga rum. Sålunda bör vid häradsrätt huvudförhandling inte utsättas omedelbart, om nämnds medverkan är önskvärd på grund av målets art eller den utredning som åberopas.

I *Nya rättegångsbalken av Gärdede m. fl.* uttalas bl. a. följande. Rörande sättet för genomförande av huvudförhandling i omedelbar anslutning till förberedelsen blir allmänna regler att tillämpa. Enligt sakens natur kan dock förhandlingen erhålla ett enklare förlopp. I den mån parterna redan under förberedelsen har yttrat sig torde det i allmänhet vara tillräckligt att de hänvisar till vad som sålunda har anförts och tillägger vad de ytterligare önskar andraga. Huvudförhandling kan hållas även i anslutning till fortsatt muntlig förberedelse. Uppenbart skulle det dock stå i strid med lagens ståndpunkt att meddela uppskov med förberedelsen, om syftet därmed uteslutande skulle vara att skapa förutsättningar för en huvudförhandling i anslutning till den fortsatta förberedelsen. I sådant fall bör i stället förberedelsen avslutas och tid för huvudförhandlingen på vanligt sätt bestämmas.

3.3. Departementspromemorian

I departementspromemorian erinras om vissa uttalanden i lagrådsremiss I. I denna uttalades bl. a. att, när den allmänna frågan om domförheten i tvistemål tidigare hade behandlats i utredningssammanhang och i en del remissyttranden, man hade fört fram synpunkten att det för vissa måls vidkommande möjligen kan anses vara en överorganisation att ha juristkollegium. Mot bakgrunden härav sägs i lagrådsremiss I att denna synpunkt ger anledning till frågan om det inte är en överorganisation att över huvud taget kräva flera domares — alltså även nämndemäns — medverkan vid prövning av vissa enklare mål, som enligt gällande rätt

kräver huvudförhandling. Det anses därför motiverat att överväga en försiktig vidgning av ensandomarkompetensen i tvistemål. Det förutskickades i lagrådsremiss I att den frågan skulle tas upp i departementspromemorian.

I departementspromemorian redovisas vissa iakttagelser beträffande praxis och därvid anföras följande. Den praktiska tillämpningen av bestämmelserna om huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse har varit föremål för uppmärksamhet vid ett par olika tillfällen. Den frågan hörde sålunda till dem som JO under nya rättegångsbalkens första år granskade särskilt under inspektionsverksamheten. Resultatet av iakttagelserna redovisas i JO:s ämbetsberättelse 1949 s. 239. Där konstateras bl. a. att systemet med omedelbar huvudförhandling hade kommit till flitig användning. Anledningen härtill ansågs inte ha varit någon önskan hos domarna att undvika fullsutten rätt vid målens avgörande utan antogs vara att systemet var praktiskt och arbetsbesparande samt att parter och ombud hade visat sig ytterst angelägna om att få målen handlagda på detta sätt. Det förekom att parterna och deras ombud hade kommit tillsammans med vittnen till förberedelsen och vid denna begärt omedelbar huvudförhandling. Det hade då ofta varit mycket svårt för ordföranden att vägra bifall härtill, eftersom detta skulle ha medfört en ytterligare inställelse med därav följande kostnader. Enligt JO:s mening hade omedelbar huvudförhandling dittills kommit att tillämpas i större utsträckning än som avsetts vid RB:s tillkomst och som kunde anses försvarligt. JO rekommenderade att, om någon bevisfråga förelåg till avgörande, domstolarna noga skulle överväga huruvida inte frågan var sådan att den borde prövas av fullsutten rätt. Han uttalade vidare att vittnen inte borde få tas med till förberedelsesammanträde utan att samråd först hade ägt rum med rättens ordförande.

I mitten av 1960-talet skedde enligt promemorian inom JO-expeditionen vissa nya undersökningar beträffande praxis i fråga om omedelbar huvudförhandling. Anledningen härtill var att i samband med inspektionsverksamhet och vid aktgranskning i annat sammanhang hade uppmärksamats att i påfallande stor utsträckning förekom att mål vid första inställelse sattes ut till fortsatt förberedelse och att målet vid denna fortsatta förberedelse företogs till omedelbar huvudförhandling. Vid de sålunda hållna huvudförhandlingarna hade inte sällan förekommit bevisupptagning, dock i regel endast av begränsad omfattning. Undersökningarna av de aktuella fallen gav vid handen att man haft en formell täckning för att sätta ut målen till fortsatt förberedelse, nämligen på den grunden att någon detalj som behövde klarläggas under förberedelsen återstod oklar. I och för sig kunde det gälla ganska obetydliga ofullständigheter och dessa framgick inte alltid av protokollen. Exempelvis förekom som anledning till fortsatt förberedelse att bevisuppgift från någon part inte förelåg, att ett ställningstagande

till motpartens uppgifter om sina ekonomiska förhållanden i ett underhållsmål skulle ske senare, att motsvarande situation förelåg när det gällde yttrande över uppgifter i en barnavårdsnämnds yttrande och jämförbara begränsade frågor. Gentemot möjligheten att i sådana fall fortsätta förberedelsen skriftligen och därefter företa målet till huvudförhandling inför fullsuttent rätt återopades från en del håll, att man i sådant fall skulle bli nödsakad att ta upp frågan om tid för huvudförhandling med parterna och ombuden telefonledes vid en senare tidpunkt när den skriftliga förberedelsen var avslutad. Det framhölls därvid att 42 kap. 20 § första stycket RB innebär att förberedelsen skall vara avslutad innan tid för huvudförhandling bestäms. Det ansågs mera praktiskt att vid en förhandling där alla berörda var samlade kunna fixera tid för nästa sammanträde, och detta sammanträde borde då, eftersom förberedelse inte var avslutad, ges karaktär av fortsatt förberedelse. — Den gjorda undersökningen gav inte anledning till att JO upptog något ärende i saken.

I promemorian angavs vidare att under förarbetena till en doktorsavhandling från 1964 (Hans Gustaf Olsson: »Förberedelse i tvistemål») hade skett undersökning av praxis vid ett flertal domstolar (jfr avhandlingen s. 3) och att författaren på förfrågan upplyst att även han vid dessa undersökningar fått det allmänna intrycket att det var påfallande vanligt att mål företogs till huvudförhandling i omedelbart samband med fortsatt förberedelse.

Mot bakgrunden av de nämnda uttalandena i lagrådsremiss I och de redovisade upplysningarna om praxis görs i promemorian en undersökning om möjligheterna att göra en försiktig vidgning av ensamdomar-kompetensen i syfte att det skall undvikas att rätten får en mera kvalificerad sammansättning än som betingas av det aktuella målets beskaffenhet.

Utgångspunkten för undersökningen har varit bestämmelserna i 42 kap. 20 § andra stycket RB om huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse. Villkoren för att sådan huvudförhandling skall få hållas är f. n. att parterna samtycker till omedelbar huvudförhandling eller att saken finnes uppenbar. En ytterligare förutsättning är att hinder inte möter enligt 43 kap. 2 § RB (att part som bör vara närvarande personligen inte är tillstädes, att vittne inte är närvarande osv.).

De utmärkande dragen för sådan huvudförhandling i förenklad form som nu får förekomma är att rätten utgörs av ensamdomare och att parterna inte behöver upprepa vad de har anfört under förberedelsen utan kan hänvisa till sina tidigare uttalanden, vartill självfallet kan komma kompletterande sakframställningar och ev. bevisupptagning.

I promemorian ställs frågan om man kan tänka sig att ha huvudförhandling i samma förenklade former även om den inte sker i omedelbart samband med förberedelsen. De redovisade iakttagelserna av praxis får

enligt promemorian anses visa, att det föreligger ett intresse hos både domare och parter att kunna få huvudförhandlingar genomförda i enklast möjliga former. Det synes knappast rationellt att möjligheten att tillgodose det intresset blir beroende av att det återstår någon enskilda detalj att behandla under förberedelseskedet. Även om det inte föreligger någon mer eller mindre formellt betonad anledning att hålla fortsatt förberedelse, kan otvivelaktigt ett måls beskaffenhet vara sådan att målet lämpar sig för handläggning vid huvudförhandling i förenklad form men vid något senare tidpunkt än den då förberedelsen slutförs. Det kan t. ex. förhålla sig så att en part som inte är personligen närvarande vid första inställelsen behöver vara tillstädes vid huvudförhandlingen eller att ett vittne behöver kallas till huvudförhandlingen. En ändring efter nu antydda linjer skulle enligt promemorian i viss mån innebära en legalisering av den praxis som nu förekommer på en del håll. Dess praktiska betydelse i förenklande riktning skulle ligga i *dels* att huvudförhandling i förenklad form blir möjlig även när det inte föreligger någon detalj som föranleder fortsatt förberedelseförfarande, *dels* att de underlåter som f. n. inte tillämpar förut berörd praxis får lagligt stöd att övergå till den förenklade handläggningsformen.

I promemorian framhålls att det är tydligt att flera begränsningar måste gälla om man skall ha en ordning som innebär att huvudförhandling i förenklad form skall kunna ske senare än i samband med förberedelsen. I det avseendet bör tre olika synpunkter vara grundläggande. Den första synpunkten som framhålls är att huvudförhandling i förenklad form vid senare tidpunkt inte bör komma i fråga annat än om *båda parternas samtycke* därtill har lämnats. I överensstämmelse med de grundsatser som har tillämpats vid de under senare år genomförda förenklingarna av straffprocessen (jfr t. ex. prop. 1968: 82 s. 54) bör nämligen den enskilde inte vara avskuren från möjlighet att få sitt mål prövat i de mest kvalificerade former som lagstiftningen erbjuder. En begränsning i det avseendet föreligger visserligen enligt gällande rätt i fråga om huvudförhandling som hålls i omedelbart samband med förberedelsen i och med att rätten, oberoende av parts samtycke, kan förordna om sådan huvudförhandling när saken är uppenbar. Är emellertid saken uppenbar, torde det inte föreligga praktiskt behov av möjlighet att förlägga huvudförhandling i förenklad form till senare tillfälle än vid förberedelsen. Skall möjlighet till sådan senare huvudförhandling i förenklad form införas, bör alltså genomgående gälla som villkor att parterna samtycker.

Den andra grundläggande synpunkt som återopas i promemorian är att en huvudförhandling i sådan förenklad form som här diskuteras uppenbarligen kan komma i fråga endast om den sker ganska *kort tid efter förberedelsen*. Skall parterna kunna hänvisa till vad som har förekommit under förberedelsen utan att detta behöver upprepas vid huvudförhandlingen,

måste det krävas ganska kort intervall mellan förberedelsen och huvudförhandlingen. Man synes här kunna anknyta till vad som f. n. gäller beträffande reglerna om fortsatt huvudförhandling. Enligt 43 kap. 11 § andra stycket och 46 kap. 11 § andra stycket RB får, när uppskov förekommer i förhandlingen, fortsatt huvudförhandling äga rum om den sammanlagda tid varunder uppskovet förekommit ej överstiger femton dagar. I sistnämnda fall förutsätts sålunda att rätten och parterna under denna tid fortfarande har aktuellt vad som har förekommit under tidigare behandling, och något upprepande därav behövs alltså inte. Motsvarande betraktelsesätt bör enligt promemorian kunna anläggas i den nu aktuella frågan. En självklar förutsättning för att huvudförhandling i förenklad form skall kunna komma i fråga är att den domare som handlagt förberedelsen också tjänstgör vid huvudförhandlingen.

Den tredje synpunkten som anförs är att en reform inte bör ges en sådan utformning att något avsteg sker från den allmänt gällande principen att *bevisprövning genom ensamdomare* skall kunna förekomma endast i begränsad omfattning. Detta har understrukits i flera sammanhang, bl. a. av första lagutskottet (1LU 1954: 25). Grundsatsen anses ha innebörden att mål skall handläggas av flera domare i alla de fall då sanningsprövningen i målet kan sägas innefatta ett vägande mot varandra av sinsemellan stridiga utsagor (jfr SOU 1961: 6 s. 70). När ensamdomarkompetensen i brottmål vidgades år 1966, betonades i propositionen (prop. 1966: 100 s. 119) att det inte borde ankomma på ensamdomare att pröva mål, vari förekommer omfattande bevisvärdering eller målet oavsett detta är invecklat eller vidlyftigt. I sådana fall borde enligt vad som uttalades i det sammanhanget målet hänskjutas till handläggning i mer kvalificerad sammansättning. I det sammanhanget uttalades också, att det enligt sakens natur är svårt att i lagtext eller på annat sätt ge fixerade anvisningar om vilka omständigheter som skall beaktas när det gäller att avgöra om mer kvalificerad sammansättning skall användas i det ena eller andra fallet. Vidare erinrades om att enligt gällande rätt en domare kan obunden av föreskrifterna stridiga utsagor (jfr SOU 1961: 6 s. 70). När ensamdomarkompetensen ändå bör handläggas i mer kvalificerad sammansättning. De nu berörda synpunkterna anses i promemorian ha giltighet även när det gäller den vidgning av ensamdomarkompetensen som här kommer i fråga. I sammanhanget kan också erinras om processlagberedningens förut nämnda uttalande att möjligheten att hålla huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelsen har avsetts för mindre mål och mål som inte kräver omfattande utredning. Detta uttalande anses alltså böra vara vägledande, även om möjligheten att hålla huvudförhandling i förenklad form vidgas. Det kan förutsättas att domarna är väl medvetna om de nu berörda synpunkterna och redan med gällande ordning iakttar restriktivitet när det gäller bevisupptagning inför ensamdomare. Som ett visst belägg härför återopas i

promemorian att den undersökning som JO gjorde vid 1960-talets mitt beträffande mål som hade handlagts vid huvudförhandling i omedelbart samband med fortsatt förberedelse inte ledde till några anmärkningar beträffande de mål vari bevisupptagning hade skett vid huvudförhandlingarna.

Mot bakgrunden av det anförda läggs i promemorian fram förslag till sådana ändringar i RB att möjlighet öppnas att hålla huvudförhandling i förenklad form även vid något senare tidpunkt än när den muntliga förberedelsen avslutas. I huvudsak går förslaget ut på att 42 kap. 20 § — genom ändringar i andra stycket och tillägg av ett nytt tredje stycke — skall ges följande innebörd. Villkor för att huvudförhandling i förenklad form skall få äga rum är, liksom f. n. gäller beträffande huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse, att hinder inte möter enligt 43 kap. 2 § och att parterna dessutom samtycker. Vidare införs den nyheten att huvudförhandlingen kan äga rum — förutom i omedelbart samband med förberedelse — inom femton dagar från den dag då den muntliga förberedelsen avslutades. Förutsättning härför är att samme domare sitter i rätten. I överensstämmelse med vad som gäller f. n. föreskrivs också att huvudförhandling, oavsett om parterna samtycker, får ske i omedelbart samband med förberedelsen, om saken finnes uppenbar. I det nya tredje stycket ges en bestämmelse om förfarandet vid huvudförhandling i förenklad form. Enligt bestämmelsen skall vad som har förekommit under det slutliga förberedelsesammanträdet anses ha förekommit också vid huvudförhandlingen utan att det behöver upprepas vid denna. Detta anses gälla redan f. n., men när det nu föreslås vidgat utrymme för huvudförhandling i förenklad form anses det lämpligt med en uttrycklig bestämmelse i ämnet. Denna är utformad så att den anknyter till föreskriften i 17 kap. 2 § första stycket första punkten RB.

3.4. Remissyttranden

Departementspromemoriens förslag till vidgning av ensamdomarkompetensen i tvistemål har med ett enda undantag tillstyrkts eller lämnats utan erinran av remissinstanserna. Den avstyrkande är *Göta hovrätt*.

Av de tillstyrkande remissinstansernas uttalanden kan nämnas följande. *JK* framhåller, att det har visat sig finnas ett praktiskt behov av att kunna hålla huvudförhandling i samband med muntlig förberedelse. Anledningen till att omedelbar huvudförhandling har förekommit i så stor utsträckning torde vara att sådan handläggning är praktisk och arbetsbesparande och att parter och ombud har visat sig ytterst angelägna att få målen handlagda på detta sätt. Enligt *JK*:s mening är det önskvärt att man tillgodoser de praktiska behov av en enklare och snabbare handläggning som har fram-

kommit särskilt beträffande familjerättsmålen, och detta anses ske genom förslaget. *Familjerättskommittén* anser, att alla möjligheter att låta mål och ärenden prövas av ensamdomare bör undersökas. Kommittén har inte något att erinra mot promemorians förslag i den riktningen. Det förordas därutöver att ensamdomarkompetensen om möjligt vidgas ytterligare. *Advokatsamfundet* uttalar, att förslaget är ägnat att motverka en överorganisation och också i övrigt lämpligt. *Föreningen Sveriges rättshjälpsjurister* framhåller, att de erfarenheter rättshjälpsjurister haft av ensamdomares handläggning av mål vid huvudförhandlingar i omedelbar anslutning till förberedelse är övervägande positiva. Denna form för handläggning av mål, som oftast rör tvister om underhållsbidrag i samband med hemskillnad eller äktenskapskillnad, omfattas såvitt föreningen kan förstå med förtroende av den rättsökande allmänheten. En vidgning av ensamdomares kompetens synes vara en logisk följd av utvecklingen på området. Föreningen finner de föreslagna bestämmelserna väl avvägda.

Svea hovrätt erinrar om att hovrätten i tidigare remissyttranden framfört tanken att avgörandet av enklare tvistemål och mål som rör mindre värden borde kunna anförtros åt ensamdomare i något större utsträckning än f. n. De i promemorian föreslagna bestämmelserna anknyts visserligen inte direkt till sådana mål, men om bestämmelserna tillämpas på det sätt som torde vara avsett, blir den praktiska effekten i stort densamma. Hovrätten har inte några invändningar mot förslaget, men betonar angelägenheten av att möjligheten till huvudförhandling inför ensamdomare utan direkt anknytning till muntlig förberedelse tillämpas med stor försiktighet och endast i därför lämpade mål. *Hovrätten för Nedre Norrland* ansluter sig till uttalandena i promemorian att förenklad form bör förekomma bara i mindre mål och mål som inte kräver omfattande utredning. Hovrätten framför tanken att i lagtexten direkt anges att mål av större svårhetsgrad inte får avgöras av ensamdomare.

Föreningen Sveriges häradshövdingar och stadsdomare har ingen erinran mot att ensamdomarkompetensen vidgas på det sätt som föreslås. Det sätts dock i fråga om den föreslagna ordningen får större praktisk betydelse. Det väsentliga skälet för parterna att begära omedelbar huvudförhandling torde nämligen vara att de därmed slipper kostnaderna för ytterligare en inställelse. Detta skäl bortfaller om huvudförhandling utsätts till särskild rättegångsdag. Det är enligt föreningens uppfattning sannolikt att parterna i sådant fall föredrar att målet avgörs av domstolen i ordinär sammansättning.

Göta hovrätt anför i sitt avstyrkande yttrande bl. a. följande synpunkter. Det ifrågasätts om något behov av den föreslagna vidgningen föreligger. Det vill synas som om den nuvarande förenklade huvudförhandlingsformen på det hela taget väl motsvarar det behov av en bekväm och billig huvudförhandlingsform som nu föreligger, och enligt hovrättens mening kan det starkt ifrågasättas, om behovet kommer att öka, när juristkollegium blir

huvudregel för särskild huvudförhandling. Eftersom den föreslagna vidgningen vidare tar sikte på mindre omfattande tvistemål, som utgör det stora flertalet, ifrågasätter hovrätten om inte därmed principen om juristkollegial sammansättning i realiteten uppges. Hovrätten anser därför att det med visst fog kan sägas, att förslaget rimmar mindre väl med de tankegångar rörande underrätternas sammansättning och organisation som har kommit till uttryck i lagrådsremiss I. Vidare framhålls att förslaget typiskt sett innebär att parterna åsamkas i stort sett samma besvär och kostnader som för en vanlig huvudförhandling utan att komma i åtnjutande av de fördelar i form av en starkare domstolssammansättning och ökade bevismöjligheter som en vanlig huvudförhandling medför. Mot bakgrunden av att ett tidsintervall om femton dagar mellan förberedelsen och huvudförhandlingen medges kritiserar hovrätten vidare bestämmelsen om att vad som förekommit vid det slutliga förberedelsesammanträdet skall anses ha förekommit också vid huvudförhandlingen utan att det behöver upprepas vid denna. Sålunda uttalas farhågor att domare och partsombud inte har ett klart minne av vad som har förekommit vid förberedelsesammanträdet ett par veckor tidigare och att domarens hågkomster kan utgöra ett bräckligt underlag för ett avgörande, även om han har ett protokoll från förberedelsen till stöd för minnet. Vidare befaras att besvärligheter kan vållas om parter i efterhand hävdar att uppgifter som har lämnats vid förberedelsesammanträdet inte har beaktats vid avgörandet och att rättegångsfel därigenom har förekommit.

4. Underrätts sammansättning i domstolsärenden m. m.

4.1. Gällande rätt m. m.

I lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning av domstolsärenden (ÄL) finns reglerna om underrätts sammansättning i sådana ärenden. I vissa avseenden gäller olika bestämmelser, beroende på om ärende handläggs i häradsrätt eller rådhusrätt.

Enligt 6 § första stycket ÄL gäller som huvudregel att häradsrätt är domför utan nämnd och rådhusrätt med en lagfaren domare. I andra stycket tas upp vissa ärendegrupper beträffande vilka gäller att vid handläggning, som innebär saklig prövning, nämnd skall delta i häradsrätt och rådhusrätt bestå av juristkollegium. Av tredje stycket slutligen framgår i vilka fall häradsrätt skall ha stor resp. liten nämnd, dvs. när i nämnden skall sitta 7—9 nämndemän eller när det är tillräckligt med tre i nämnden.

På grundval av bestämmelserna i nämnda paragraf om domförhet och behörighet för häradsrätternas del kan de ärenden som skall handläggas av mer än en domare indelas i följande tre grupper.

A. Ordförande och stor nämnd

6 § 2 st. p. 1.

Ärenden om adoption, vårdnaden om barn eller samtycke till hävande av tjänste- eller arbetsavtal som barn ingått, barns släktnamn, medgivande till äktenskap enligt 2 kap. 4 § GB eller till åtgärd beträffande makars egendom enligt 5 kap. 14 § eller 6 kap. 6 § GB eller förordnande angående sådan egendoms förvaltning i andra fall.

p. 4.

Ärenden om nedsättning av bolags aktiekapital eller grundfond, tillstånd till vinstutdelning i bolag, skyldighet för bolag eller förening att träda i likvidation, förordnande eller entledigande av likvidator eller tillstånd till försäljning av egendom under likvidation eller till fusion.

p. 5.

Ärenden om förvaltning av stiftelse eller utseende av huvudmän i sparbank.

p. 8.

Ärenden om tillstånd till försäljning av samfälld egendom enligt lagen om samäganderätt, underställning av delägares beslut eller meddelande av särskilda föreskrifter angående god mans förvaltning enligt lagen om förvaltning av bysamfälligheter och därmed jämförliga samfällda ägor och rättigheter.

6 § 3 st.

Ärenden om tillstånd till viss förvaltningsåtgärd eller talan mot överförmyndares beslut.

B. Ordförande — dock ej tingsnotarie (jfr 18 § 2 st. 1 g domsagostadgan)
— och liten nämnd

6 § 2 st. p. 7.

Ärenden om bestämmande av arvode.

p. 8.

Ärenden om intagande i rättens protokoll av förening enligt lagen om ägofred.

p. 9.

Ärenden om medgivande av undantag enligt 2 kap. 82 § lagen om nyttjanderätt till fast egendom.

p. 10.

Ärenden om dödande av förkommen handling.

C. Ordförande — som kan vara tingsnotarie — och liten nämnd

6 § 2 st. p. 2.

Ärende om förmynderskap eller godmanskap enligt FB, dock att ensamdomare får pröva fråga om förordnande eller entledigande av förmyndare eller god man, då ärendet ej är tvistigt, och vidare fråga om inskrivning eller överflyttning av förmynderskap eller godmanskap eller föreläggande, som avses i 14 kap. 10 §, 15 kap. 11 § eller 16 kap. 3, 4 eller 10 § FB.

p. 3.

Ärenden om förvaltning enligt 12, 18, 19 och 22 kap. ärvdabalken, dock ej när fråga är om avträdande av egendom till förvaltning av boutredningsman eller förordnande av boutredningsman i annat fall än då ärendet är tvistigt.

p. 6.

Ärenden om förordnande eller entledigande av god man eller annan för fullgörande av särskilt uppdrag i andra fall än ovan sagts och ärendet är tvistigt.

Beträffande sammanträdesordningen i ärenden gäller nu enligt 8 § ÄL att saklig prövning av ärende som anges i 6 § andra stycket skall äga rum i häradsrätt vid ting och i rådhusrätt på allmän rättegångsdag. Om ärendet är brådskande, får det dock handläggas på särskilt sammanträde. Handläggning av andra ärenden än de nu nämnda kan, om förhandling behövs, äga rum vid vilken form av sammanträde som helst. Behövs inte förhandling, är handläggningen att betrakta som ett kansli-göromål.

I motiven till 8 § ÄL uttalade processlagberedningen att rätten, när förhandling skall äga rum, beträffande tid och plats för sammanträde inte borde vara bunden av de allmänna sammanträdena. Från denna huvudregel borde enligt beredningen undantag göras för det fall rätten skulle ha sådan sammansättning som nu anges i 6 § andra stycket. I sådant fall ansågs handläggning i regel böra ske på allmän rättegångsdag resp.

allmänt ting. Vidare anfördes att en sådan ordning i undantagsfall kunde vara påkallad från publicitetssynpunkt. Det framhölls dock samtidigt, att när för publicitetsändamål särskild föreskrift var meddelad om att handläggning skulle ske vid ting, den föreskriften skulle bli gällande på grund av 12 § ÄL.

4.2. Departementspromemorian

4.2.1. Ensamdomarkompetensen

I departementspromemorian framhålls, att reglerna om domförheten i ärenden har utformats med tanke på att de så nära som möjligt skall anknyta till domförhetsreglerna i de tämligen närbesläktade tvistemålen. Fullständig anknytning har dock inte kunnat åstadkommas, beroende på att domförhetsreglerna för tvistemålen väsentligen är byggda på skillnaden mellan huvudförhandling och annan handläggning, medan för ärendenas del i fråga om den sakliga prövningen inte gäller något krav på huvudförhandling i formell mening. I stället har man, när det har gällt att fastställa i vilka fall en mer kvalificerad sammansättning skall krävas, valt ut vissa grupper av ärenden i vilka prövningen i stort sett är av samma karaktär som i tvistemål och i vilka nämnds medverkan i häradsrätt har ansetts av betydelse. Även om fullständig anknytning sålunda inte föreligger, bör, såsom har framhållits i lagrådsremiss I, reglerna om sammansättningen i tvistemål naturligen vara normerande för rättens sammansättning vid prövning av domstolsärenden.

Enligt promemorian bör en ändring beträffande domförheten i tvistemål med hänsyn till det anförda medföra en motsvarande ändring för ärendenas del. Enligt det remitterade förslaget skall tingsrätt vid särskild huvudförhandling i tvistemål bestå av tre eller högst fyra lagfarna domare. Följaktligen bör i ÄL tas in bestämmelser som i princip innebär att även i ärenden den juristkollegiala sammansättningen skall användas när för den sakliga prövningen i ärenden krävs mer än en domare. Om juristkollegiet i vissa ärenden bör bytas ut mot nämndsammansättning är en fråga som behandlas särskilt under 4.2.2.

Vad angår ensamdomarkompetensen sätts i lagrådsremiss I i fråga, om det inte är en överorganisation att över huvud taget kräva flera domares — alltså även nämndemäns — medverkan vid prövning av vissa enklare mål, och att det därför är motiverat att överväga en försiktig vidgning av ensamdomarkompetensen. Motsvarande fråga anses vidare böra övervägas beträffande domstolsärenden.

ÄL är beträffande domförheten konstruerad så, att handläggning med ensamdomare utgör grundformen. Genom enumerationsmetod har dessutom i 6 § ÄL för vissa särskilda ärenden uppställts krav på mer kvalificerad

sammansättning. Frågan är sålunda närmast om denna uppräknings i 6 § bör jämkas. Det kan erinras om att en del sådana jämkningar har genomförts åren 1954 och 1958 och att då från vissa remissinstansers sida framfördes önskemål om längre gående ändringar (prop. 1954: 200 och 1954: B 26; jfr även SOU 1958: 9 s. 23). Senast har Svea hovrätt under år 1967 till justitiedepartementet med tillstyrkan överlämnat en framställning, vari häradsbördomaren i Svartlösa domsaga förordar förenklingar.

Allmänt framhålls i promemorian att, om juristkollegium i princip skall ersätta nämnsammansättning, det blir särskilt angeläget att denna kvalificerade sammansättningsform kommer till användning bara när det verkligen är motiverat med hänsyn till ärendets beskaffenhet. Det är därför önskvärt att försöka få en ordning varigenom sammansättningen smidigare anpassas efter det enskilda ärendets beskaffenhet än vad som är möjligt enligt gällande rätt. En nära till hands liggande möjlighet att uppnå detta är att föreskriva att juristkollegium i berörda ärendegrupper eller vissa av dem skall krävas endast under särskilda förutsättningar. Därigenom kan undvikas att enkla och klara ärenden, såsom nu ofta blir fallet, prövas av flera domare.

Redan nu gäller beträffande några ärendegrupper att kvalificerad sammansättning inte behövs annat än under särskild förutsättning, nämligen att ärendet är *tvistigt* (6 § 2 st. p. 2, 3 och 6). Detta rekvisit torde enligt promemorian med fördel kunna utsträckas att gälla även vissa andra ärendegrupper. Emellertid kan förekomma att ett ärende inte är tvistigt mellan parterna — i vissa fall förekommer f. ö. inte tväsidigt partsförhållande — men ärendet kan ändå vara sådant att det lämpligen bör prövas av flera domare. Detta gäller i första hand om ärendet är av *vidlyftig eller svår beskaffenhet*. Redan f. n. har man att efter sådan norm pröva vissa frågor om domstols sammansättning (jfr prop. 1966: 100 s. 119 och domsagostadgan 18 § andra stycket). Ytterligare bör framhållas, att ett ärende, utan att vara vidlyftigt eller svårt, dock kan vara av speciellt *ömtålig beskaffenhet* (jfr prop. 1954: 200 s. 76 och 1LU 1954: 25 s. 42). Detta kan exempelvis vara förhållandet om en barnavårdsnämnd har avstyrkt eller uttalat tvekan beträffande ett adoptionsärende eller ett vårdnadsärende.

I enlighet med det anförda föreslås i promemorian att för vissa av de ärenden, vilka nu kräver flera domares medverkan, införs en föreskrift av innebörd att kvalificerad sammansättning skall användas endast om ärendet är tvistigt eller av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet. Det anses lämpligt att därvid i viss mån anknyta till den gradering av ärendens typiska svårhetsgrad som kan utläsas ur nu gällande reglering. En föreskrift av angiven art bör sålunda i första hand avse de ärendegrupper som har redovisats under punkterna B och C, dvs. sådana där man hittills har ansett det tillräckligt med tremansnämnd i häradsrätt. Den föreslagna möjligheten att under de angivna förutsättningarna använda ensamdomare bör

dock kunna införas även beträffande vissa av de ärenden som har upptagits under gruppen A. Särskilt gäller detta ärendena om adoption, om vårdnaden om barn och om barns släktnamn. Prövningen i dessa ärenden är delvis av rent formell natur, jämförbar med vad som förekommer i många ensamdomarärenden. Dessutom skall dock ske en prövning av materiell art. I regel är den begränsad till om den ifrågasatta åtgärden är förenlig med barnets bästa eller till gagn för barnet. Motsvarande prövning förekommer i ett synnerligen stort antal mål, som handläggs av ensamdomare (vid gemensamma ansökningar i skillnadsmål och vid huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse i sådana mål). Denna ordning har i fråga om målen fungerat fullt tillfredsställande. Det torde inte behöva möta betänkligheter att även i ärenden ge ensamdomare väsentligen motsvarande behörighet. Genom de begränsningar som föreslås — att ärendet skall handläggas i en sammansättning med flera domare om det är tvistigt eller av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet — torde tillfredsställande garantier finnas för att endast mera okomplicerade ärenden kommer att handläggas av ensamdomare.

I enlighet med vad som sålunda har anförts föreslås i promemorian att i 6 § första stycket föreskrivs — i saklig överensstämmelse med vad som nu gäller — att tingsrätt vid handläggning av ärende är domför med en lagfaren domare, om ej annat följer av föreskrifterna senare i samma paragraf. Vidare föreslås att det nuvarande andra stycket i samma paragraf delas upp på två stycken. I det ena (det nya andra stycket) tas upp de fall där juristkollegium skall vara obligatoriskt, dvs. nuvarande punkterna 1 (med nyssnämnda undantag), 4, 5 och 8 samt vidare de ärenden som enligt nuvarande tredje stycket kräver stor nämnd. Ur punkt 8 bör uteslutas ärenden angående föreskrifter som jämlikt 24 § lagen om rätt till fiske meddelas angående nyttjande av samfällt fiske, eftersom sådana föreskrifter inte längre meddelas av domstol.

I ett nytt tredje stycke tas upp föreskriften om att juristkollegial sammansättning skall användas även i annat ärende, om de förut berörda förutsättningarna föreligger och ärendet angår i detta stycke uppräknade frågor. Uppräkningen motsvarar återstoden av vad som f. n. faller under nuvarande andra stycket i paragrafen.

I en framtida underrättsstadga synes bestämmelserna om tingsnotaries behörighet böra innebära, att tingsnotarie skall vara behörig att ensam handlägga ärende, om det får prövas av en lagfaren domare och inte angår fråga som anges i 6 § tredje stycket 1, 5, 6, 7 eller 8. Därmed uppnås överensstämmelse med vad som nu gäller. Ytterligare torde erfordras särskilda bestämmelser angående bedömningen, huruvida ärende som avses i det föreslagna tredje stycket är sådant att det kräver juristkollegial sammansättning. Denna bedömning torde inte böra ankomma på tingsnotarie.

4.2.2. Nämndmedverkan i vissa ärenden

Vad beträffar frågan om möjlighet till nämndsammansättning hänvisas i promemorian till det resonemang som i lagrådsremiss I har anförts till stöd för medverkan av nämnd i familjerättsliga tvistemål. Resonemanget får enligt promemorian anses till alla delar tillämpligt även på domstolsärenden som rör familjerättsliga frågor. Också i sådana ärenden bör sålunda den juristkollegiala sammansättningen vara grundform men kunna ersättas med nämndsammansättning. Det tilläggs, att det från organisatorisk synpunkt torde vara särskilt värdefullt för de minsta tingsrätterna, om det blir möjligt att använda nämnd i stället för juristkollegium i viss utsträckning. Därmed kan undvikas att dessa tingsrätter nödgas att för handläggningen av något enstaka ärende begära tillfällig domarhjälp från annat håll.

Med hänsyn till det anförda bör enligt promemorian — på samma sätt som har föreslagits för de familjerättsliga målen — även för de familjerättsliga ärendenas del införas en subsidiär möjlighet att ha nämndsammansättning i stället för juristkollegium. Bestämmelserna härom anses lämpligen kunna anknytas till de föreskrifter som föreslås gälla för de familjerättsliga tvistemålen del. Sålunda bör regleringen i fråga om de familjerättsliga ärendena tas in i de bestämmelser i GB och FB som i det föregående har förordats för de familjerättsliga målen del. På skäl som anfördes i det sammanhanget bör möjlighet till nämndmedverkan begränsas till ärende vari saken skall prövas uteslutande enligt GB och/eller FB.

I ett avseende finns det dock enligt promemorian anledning att för ärendenas del avvika från vad som har föreslagits beträffande tvistemålen. I fråga om de sistnämnda har föreslagits att rätten skall äga förordna om nämndsammansättning endast om parterna samtycker därtill. I de familjerättsliga ärendena torde det emellertid vara opraktiskt, om det uppställs krav på formligt samtycke från partens eller parternas sida. Det är att märka att i ärenden i regel inte förekommer någon muntlig förberedande förhandling, vid vilken partens eller parternas inställning i sammansättningsfrågan kan utrönas. I en del ärenden hålls f. ö. över huvud taget inte någon muntlig förhandling. Med hänsyn till det nu anförda synes det lämpligast att rätten får befogenhet att besluta om nämndsammansättning i familjerättsliga ärenden utan annat villkor än att parten eller parterna skall ha beretts tillfälle att yttra sig i frågan och underlåtit att göra invändning mot ifrågasatt nämndsammansättning.

Bestämmelser beträffande sammansättningen i familjerättsliga ärenden bör enligt promemorian tas in i 15 kap. GB och 20 kap. FB och kopplas samman med de bestämmelser som har föreslagits i fråga om familjerättsliga tvistemål. Förslagets innebörd är i enlighet med det anförda att i ärenden, vari saken skall prövas uteslutande enligt GB och/eller FB, rätten får

förordna att handläggning, som enligt vad som eljest är föreskrivet skall ske med tre eller fyra lagfarna domare, i stället skall ombesörjas av lagfaren domare med nämnd. Sådant förordnande skall få meddelas endast om parten eller parterna har beretts tillfälle att yttra sig och har underlåtit att göra invändning. I ÄL bör enligt förslaget tas in en erinran om att nämndsammansättning kan komma i fråga i stället för juristkollegium.

4.2.3. Sammanträdesordningen i ärenden

I promemorian erinras om att enligt 8 § ÄL saklig prövning av sådant ärende som anges i 6 § andra stycket ÄL skall äga rum vid allmänt ting resp. allmän rättegångsdag och att sådant ärende får handläggas på särskilt sammanträde endast om det är brådskande. Enligt promemorian torde något egentligt behov av att ha en regel som i princip knyter ärendens handläggning till de i förväg tidsbestämda tingen inte föreligga. I den mån i föreskrifter i andra författningar anges att ärende skall handläggas på ting, skall ju som framgår av processlagberedningens uttalanden (återgivna i det föregående under 4.1.) sådana föreskrifter iakttas enligt 12 § ÄL. För sådana ärendens skull behövs alltså ingen ytterligare regel i ÄL.

Med en ordning som innebär att ärendena i allmänhet handläggs av en eller flera lagfarna domare är det enligt promemorian önskvärt att handläggning skall kunna företas på sådan tid och plats som passar från rent praktiska synpunkter. Åtskilliga av de ärenden som enligt 6 § i dess föreslagna lydelse skall handläggas av juristkollegium kräver inte förhandling. Uppenbarligen är det mest praktiskt om dessa kan handläggas på kansliet när det passar ledamöterna. Skall däremot förhandling äga rum, torde det oftast vara naturligt att handlägga ärendet vid ting.

Det vill synas som den mest praktiska ordningen uppnås om ärendena följer samma regler som dem som gäller för rättegångsmålen. Om 8 § upphävs uppnås detta. Skall förhandling hållas, medför i så fall hänvisningen i 5 § andra stycket ÄL att 1 kap. 6 § och 7 § första stycket RB i dess lydelse enligt det till lagrådet remitterade förslaget blir gällande. Bestämmelserna i dessa paragrafer i förslaget motsvarar i huvudsak de bestämmelser angående häradsrätts allmänna ting och särskilda sammanträden som f. n. finns i 1 kap. 7—9 §§ RB. De innebär i korthet att förhandlingen skall hållas vid allmänt ting eller, när det är erforderligt, vid särskilt sammanträde. Beträffande ärende, som prövas utan förhandling, medför hänvisningen i 11 § ÄL att ärendet — oavsett om det handläggs av en eller flera domare — enligt 1 kap. 7 § andra stycket kan företas till prövning på tid och ställe som rätten finner lämpligt.

På grund av det anförda föreslås i promemorian att 8 § ÄL upphävs.

4.3. Remissyttranden

I sak har förslaget om vidgad ensamdomarkompetens i ärende godtagits eller lämnats utan erinran av remissinstanserna (frånsett ett par önskemål om smärre jämkningar som behandlas i specialmotiveringen i det följande). *Familjerättskommittén* ifrågasätter t. o. m. om inte ensamdomarkompetensen bör vidgas ännu mer.

I fråga om den lagtekniska lösningen i departementspromemorian görs emellertid invändningar från flera håll. *JK* uttalar sålunda att det skulle vara i hög grad önskvärt, om 6 § kunde omredigeras och förenklas. Genom den föreslagna utformningen har paragrafen, särskilt dess tredje stycke, blivit mera svåröverskådlig än tidigare. Beträffande rekvisiten »av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet» framhåller *JK* att sådana rekvisit i andra sammanhang har ansetts alltför obestämda och att de lämnar utrymme för så subjektiva värderingar att de bör undvikas, särskilt när det gäller att bestämma rättens domförhet. *JK* erinrar om ett departementschefsuttalande i prop. 1954: 200 s. 77. Av detta framgår bl. a. att behörighetsreglerna i 6 § inte utgör hinder för att ärenden, i vilka ensamdomare är behörig, handläggs av fullsutten rätt. Enligt *JK:s* mening torde man utan att äventyra den enskildes rättssäkerhet kunna i större utsträckning överlämna åt den lagfarne domaren att bestämma om ett ärende av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet bör avgöras i den kvalificerade domstolssammansättningen. *JK* ifrågasätter därför om inte i 6 § tredje stycket kan föreskrivas endast att den i andra stycket föreskrivna starkare sammansättningen skall användas också i annat ärende, om det är tvistigt, dock inte i fråga om de ärenden som undantas i det föreslagna tredje stycket punkt 2. Uppräkningen i tredje stycket punkterna 1—8 skulle därigenom kunna utgå. I vart fall bör enligt *JK:s* mening rekvisiten »av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet» utgå, eftersom en domförhetsregel av obligatorisk art inte bör innehålla så obestämda rekvisit.

Föreningen Sveriges häradshövdingar och stadsdomare gör liknande uttalanden och förordar samma lösning som *JK*. Föreningen påpekar dessutom att den i promemorian föreslagna lagtexten troligen skulle komma att tolkas så att den mera kvalificerade sammansättningen skulle användas så snart den för beslutet i första hand ansvarige domaren av en eller annan anledning kände tveksamhet inför avgörandet. Enbart den omständigheten att ett ärende är av vidlyftig beskaffenhet — t. ex. därför att ett stort antal formalia måste granskas — bör enligt föreningens mening inte föranleda att ärendet skall prövas av flera domare.

Göta hovrätt och *Jurist- och samhällsvetareförbundet* har också i huvudsak samma synpunkter som *JK* beträffande utformningen av 6 § tredje stycket. Enligt hovrättens mening bör rekvisiten »av svår, ömtålig eller

vidlyftig beskaffenhet» utgå. Hovrätten framhåller att rekvisitet »tvistigt» torde täcka flertalet fall som avses och att eventuell ytterligare vägledning för domstolarna kan ges genom motivuttalanden.

I frågan om en subsidiär möjlighet till nämndmedverkan i familjerättsliga ärenden hänvisar remissinstanserna till vad de har anfört om sådan medverkan i familjerättsliga mål. Som förut har redovisats (under 2.5.) avstyrker det övervägande flertalet av remissinstanserna förslaget i den delen.

Några av remissinstanserna anlägger emellertid ytterligare synpunkter när det gäller nämndmedverkan i ärenden. *Hovrätten för Nedre Norrland* påpekar bl. a. att de familjerättsliga ärenden som är tvistiga eller av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet torde utgöra bara en ringa del av ärendena vid underrätt. Enligt hovrättens mening kan några bärande skäl att göra en särreglering för denna begränsade grupp knappast anses föreligga. Skilda domförhållningsregler för enahanda mål eller ärendetyper medför praktiska olägenheter som blir särskilt påtagliga när det gäller ärenden. Det föreslagna systemet kan sålunda befaras verka fördröjande på handläggningen genom att det blir nödvändigt att bereda part tillfälle att yttra sig i domförhållningsfrågan. Skall nämnd medverka, måste vidare den slutliga prövningen anstå till sammanträdesdag då nämnd kallas att tjänstgöra. Skulle trots det anförda nämnd anses böra delta i vissa ärenden, synes ett ärende inte böra få hänskjutas till förhandling inför nämnd utan att parterna uttryckligen lämnat sitt samtycke.

Domstolskommittén anser inte uteslutet, att de i promemorian återopade arbetsorganisatoriska skälen har större räckvidd i fråga om familjerättsliga ärenden än beträffande sådana mål. Kommittén framhåller emellertid att ärendena nästan undantagslöst avgörs utan förhandling. Detta möjliggör enligt kommittén enkla och smidiga arbetsformer även för de domstolar som till äventyrs inte har tillgång till tre juristdomare. Arbetsorganisatoriskt torde reformen därför bli utan större praktisk betydelse.

Enligt *Föreningen Sveriges häradshövdingar och stadsdomare* förefaller gränsdragningen för den alternativa domförhållningsregeln godtycklig. Till handläggning med nämnd skulle nämligen kunna hänskjutas t. ex. ärende som rör vårdnaden om barn men inte ärende om barns namn, ärende om utseende av skiftesman vid bodelning men inte ärende om utseende av skiftesman i dödsbo, förordnande av förmyndare men inte förordnande av boutredningsman. Föreningen finner dock att det från organisatorisk synpunkt skulle vara värdefullt för de minsta tingsrätterna att i domstolsärende kunna använda nämnd i stället för juristkollegium. Detta gäller inte bara familjerättsliga ärenden utan ärenden av alla slag. Möjligheten bör vara oberoende av parternas inställning till domstolens sammansättning. Föreningen föreslår därför en regel som ger möjlighet till nämndsammansätt-

ning. Regeln bör gälla bara för tingsrätter med mindre än tre domare och ha karaktären av en övergångsbestämmelse.

Förslaget beträffande s a m m a n t r ä d e s o r d n i n g e n i ärenden — vilket förslag går ut på att 8 § ÄL upphävs — tillstyrks eller lämnas utan erinran av samtliga remissinstanser.

5. Underrätts sammansättning i vissa brottmål m. m.

I andra lagar än RB finns vissa domförhetsbestämmelser som bygger på den nuvarande ordningen i brottmål med en stor och en liten nämnd. Det förslag till ändring i denna ordning som har lagts fram i lagrådsremiss I gör det nödvändigt att föreslå vissa ändringar också i dessa lagar.

5.1. Brottsbalken

I 38 kap. 6 § första stycket brottsbalken (BrB) föreskrivs f. n. beträffande rättens sammansättning vid avgörande av frågor som anges i stycket, att »vad i rättegångsbalken är i allmänhet föreskrivet om domförhet vid huvudförhandling i brottmål» skall gälla. Enligt *andra stycket* får frågor som anges där inte avgöras »vid häradsrätt utan nämnd eller i rådhusrätt av allenast en lagfaren domare». Båda domförhetsreglerna innebär ett krav på att nämnd alltid skall delta vid prövningen. I fråga som anges i första stycket skall nämnden alltid ha stor sammansättning, medan i fall som avses i andra stycket även liten nämnd kan komma i fråga. Utformningen av den nuvarande regleringen hänger alltså samman med att två olika nämndformer f. n. används i brottmål. I tredje stycket föreskrivs f. n. att häradsrätt är domför utan nämnd och rådhusrätt med en lagfaren domare vid avgörande av vissa frågor som anges i detta stycke.

Eftersom de föreslagna ändringarna i RB innebär att endast en nämndtyp skall finnas, kan enligt d e p a r t e m e n t s p r o m e m o r i a n för de fall som avses i första och andra styckena uppställas en gemensam domförhetsregel, som behöver innehålla bara att nämnd skall delta vid avgörandet av frågorna. De fall som nu behandlas i andra stycket kan lämpligen föras samman med de fall som har tagits upp i första stycket andra punkten. Bestämmelsen i tredje stycket bör i fortsättningen utsäga att rätten är domför med en lagfaren domare i ifrågavarande fall. I enlighet med det anförda föreslås i promemorian ändrad lydelse av 38 kap. 6 §.

Vid r e m i s s b e h a n d l i n g e n har förslaget lämnats utan erinran.

5.2. Lagen den 20 mars 1964 (nr 168) om verkställighet av bötesstraff

21 § första stycket innehåller f. n. att underrätt i mål enligt lagen är domför med tre i nämnden samt att, om i annat mål anstånd med verkställighet av förvandlingsstraff finnes böra förklaras förverkat, målet ej får i underrätt prövas och avgöras utan nämnd.

I departementspromemorian föreslås att i bestämmelsen skall anges att nämnd skall delta vid rättens avgörande av mål enligt lagen och vidare att detta skall gälla även när i annat mål anstånd med verkställighet av förvandlingsstraff finnes böra förklaras förverkat.

Vid remissbehandlingen har förslaget lämnats utan erinran. Jurist- och samhällsvetareförbundet framhåller dock att den dömde ofta gör avbetalning sedan rätten beslutat om förvandling av böter. Enligt 22 § skall straffet då nedsättas. Det synes förbundet som om rätten i sådana fall borde vara domför med endast en domare.

5.3. Lagen den 13 april 1945 (nr 118) om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.

Anspraak på ersättning enligt förevarande lag kan väckas antingen i det mål, vari ansvarsfrågan handläggs, eller genom särskild ansökan. För det senare fallet meddelas särskilda domförhållsregler i lagen. Enligt 6 § skall rätten ha samma sammansättning som har gällt för målet om ansvarsfrågan. Har ansvarsfrågan inte prövats av domstol — exempelvis därför att åtal mot den häktade eller anhängande inte har väckts — gäller om rättens sammansättning »vad i allmänhet är föreskrivet om domförhet vid huvudförhandling i brottmål».

I departementspromemorian föreslås, i linje med vad som skett beträffande 38 kap. 6 § BrB, att i 6 § skall anges, att nämnd skall delta vid avgörande av mål om ersättning i de fall som åsyftas i bestämmelsen.

Vid remissbehandlingen har förslaget lämnats utan erinran.

5.4. Militära rättegångslagen den 30 juni 1948 (nr 472)

Enligt 6 § militära rättegångslagen (MRL) skall RB gälla i tillämpliga delar i militära mål, om inte annat är särskilt föreskrivet.

I 8 kap. MRL finns bestämmelser om klagan över beslut i disciplinmål. I sådana mål fungerar allmän underrätt som andra instans. Talan mot beslut i disciplinmål kan föras antingen av den som har lagförts genom beslutet eller av vederbörande åklagare. I 51 § andra stycket har meddelats bestämmelser om rättens sammansättning i förstnämnda fall. I lagrummet föreskrivs f. n. att rätten vid avgörandet skall bestå av en lagfaren domare och nämnd samt att rätten är domför med tre i nämnden.

Vill åklagare föra talan mot beslut i disciplinmål skall detta ske genom

ansökan om stämning på den straffskyldige. I mål av detta slag skall enligt 52 § tredje stycket vad i 1 kap. 4 och 11 § RB föreskrivs därom, att under rätt vid huvudförhandling i vissa brottmål är domför med en lagfaren domare, inte äga tillämpning (jfr 38 kap. 6 § andra stycket BrB i nuvarande lydelse och vad som har anförts beträffande denna domförhetsregel under 5.1.).

I 10 kap. MRL behandlas s. k. ersättningsmål. Dessa mål är till sin art tvistemål (jfr 60 § tredje stycket). Mot befälhavares beslut i ersättningsmål får talan föras av den ersättningsskyldige. Beträffande sådan talan hänvisas i 64 § första stycket till bestämmelserna om disciplinmål i 8 kap. Hänvisningen innebär bl. a. att domförhetsregeln i 51 § andra stycket är tillämplig också i mål om klagan över beslut i ersättningsmål.

I 15 kap. MRL finns bestämmelser om krigsrätt. Sådan domstol består av en lagfaren krigsdomare som ordförande samt nämnd. I nämnden skall sitta tre, därav två civila och en militär. Enligt 96 § tredje stycket är krigsrätt domför med krigsdomare ensam i de fall då rådhusrätt vid handläggning av militärt mål är domför med en lagfaren domare. I 97 § finns en särskild bestämmelse beträffande omröstning i krigsrätt. I bestämmelsen hänvisas f. n. till vad som är föreskrivet för häradsrätt.

I d e p a r t e m e n t s p r o m e m o r i a n föreslås beträffande bestämmelserna i 51 § andra stycket och 52 § tredje stycket att de skall ersättas med regler som anger att nämnd skall delta vid avgörandet. I fråga om 64 § första stycket uttalas i promemorian att de domförhetsregler som nu har föreslagits beträffande tvistemål i allmänhet synes böra föranleda, att rättens sammansättning i sådana fall där enbart ersättningsskyldighet är föremål för prövning bedöms från andra utgångspunkter än tidigare. Det synes mest följdriktigt att rättens sammansättning i dessa fall följer mönstret för tvistemålen (jämförelse kan här göras med sådan skadeståndstalan som förs utan samband med ansvarstalan). Med hänsyn till att ersättningsskyldighet som får åläggas i ersättningsmål kan avse högst 500 kronor och till att ifrågavarande mål regelmässigt är av mycket enkel beskaffenhet, torde dock juristkollegial sammansättning inte böra vara obligatorisk. I enlighet med det anförda föreslås, att 64 § första stycket MRL kompletteras med föreskrift att, om fråga om ersättningsskyldighet handläggs utan samband med ansvarsfråga, rätten är domför med en lagfaren domare. Det anmärks att en regel av detta innehåll enligt processuella grundsatser inte utgör hinder för att handläggningen sker inför juristkollegium, om sakens beskaffenhet påkallar det. Beträffande 96 § tredje stycket föreslås i promemorian att ordet rådhusrätt byts ut mot tingsrätt. I fråga om 97 § erinras om att de förslag som i lagrådsremiss I har lagts fram beträffande nämnden i underrätt i brottmål innebär, att rätten i vissa lägen — när förfall för nämndeman har inträffat — kan bestå av ordförande och tre nämndemän. Den nya omröstningsregel som har upptagits i 29 kap. 3 § första stycket RB innebär för dessa fall, att nämnd-

den skall vara enhällig för att ordföranden skall överröstas. I militära brottmål som handläggs av krigsrätt blir samma omröstningsregel tillämplig på grund av den allmänna hänvisningen i 6 § MRL till RB:s bestämmelser. Beträffande tvistemål som behandlas vid krigsrätt föranleder de föreslagna ändringarna i 16 kap. RB, att i MRL måste tas upp en särskild föreskrift, som gör den berörda omröstningsregeln tillämplig även i dessa mål. I promemorian föreslås i enlighet med det anförda ändrad lydelse av 97 §. Det erinras om att hänvisningen i 6 § innebär att 16 kap. RB i vissa andra avseenden — om omröstningstemata o. dyl. — fortfarande skall äga motsvarande tillämpning.

Vid remissbehandlingen har förslagen till ändringar i MRL lämnats utan erinran med ett undantag. *Göta hovrätt* anser sig sålunda inte kunna tillstyrka, att fråga om ersättningsskyldighet, som handläggs utan samband med ansvarsfråga, prövas av ensamdomare. Mål om ersättningsskyldighet, som här avses, går numera av olika anledningar sällan till prövning av domstol. När så någon gång sker, synes det motiverat att målen prövas av fullsutten rätt, helst som underrätterna i dylika mål kan komma att fungera som andra instans.

5.5. Lagen den 4 juni 1964 (nr 450) om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet

Anstånd med verkställande av dom om intagning i arbetsanstalt kan på talan av åklagare förklaras förverkat av domstol (12 § första stycket). Uppkommer fråga om förverkande av anstånd, äger övervakningsnämnden eller domstolen förordna att den dömde skall omhändertas t. v. (12 § andra stycket).

I 13 § andra stycket har meddelats domförhållsregler för de fall som nu avses. Angående rättens sammansättning, när den har att avgöra fråga om förverkande av villkorligt anstånd, skall gälla »vad som i rättegångsbalken är i allmänhet föreskrivet om domförhet vid huvudförhandling i brottmål». Vid avgörande av fråga som avses i 12 § andra stycket är häradsrätt domför utan nämnd och rådhusrätt med en lagfaren domare.

I departementspromemorian föreslås att i 13 § andra stycket i stället skall föreskrivas, att nämnd skall delta vid avgörande av fråga om förverkande av villkorligt anstånd samt att rätten vid avgörande av fråga som avses i 12 § andra stycket är domför med en lagfaren domare.

Förslaget har vid remissbehandlingen lämnats utan erinran.

6. Kostnad för syn

6.1. Gällande rätt

Enligt 39 kap. 1 § RB kan rätten hålla syn för att skärskåda fastighet eller föremål, som inte lämpligen kan flyttas till rätten, eller plats, där viss händelse har inträffat. Särskilda bestämmelser har meddelats om vem som skall bestrida dessa kostnader, när de uppkommer, och om vem som, när målet avgörs, slutligen skall åläggas att stå för kostnaderna. Med synekostnader avses i detta sammanhang utgifter som är omedelbart föranledda av rättens sammanträde för syn, såsom utgifter för resor och traktamenten till rättens ledamöter, nämndemän och protokollförare och för transporter under själva synen.

När det gäller att före målets avgörande tills vidare bestrida kostnader som föranleds av syn gäller följande. Enligt 39 kap. 4 § RB skall i dispositiva tvistemål och mål om ansvar för brott, som inte hör under allmänt åtal, kostnaden för syn utges av parterna solidariskt eller, om bara ena parten har påkallat synen, av den parten ensam. I annat fall, dvs. i mål om allmänt åtal och i indispositiva tvistemål, skall kostnaden utgå av allmänna medel.

I frågan vem som slutligen skall stå för synekostnaderna gäller följande. Enligt 18 kap. 13 § RB skall i tvistemål sådan kostnad för syn — och annan bevisning — som enligt rättens beslut har utgått av allmänna medel återbetalas till statsverket enligt samma grunder som i 18 kap. föreskrivs beträffande rättegångskostnad i allmänhet. Detta innebär att den tappande parten i regel förpliktas att svara för kostnaden. Har bara ena parten i tvistemål haft kostnad för syn, kan han av motparten få ersättning härför under samma förutsättningar som gäller beträffande hans rättegångskostnader i övrigt.

För brottmål i allmänhet gäller i fråga om skyldigheten att återbetala synekostnad som har utgått av allmänna medel bestämmelserna i 31 kap. 1 §. Huvudregeln är enligt det lagrummet att den tilltalade skall förpliktas att återbetala kostnaden, om han döms för brottet. Enligt 31 kap. 11 § första stycket gäller i brottmål vari endast målsägande för talan samma bestämmelser som beträffande tvistemål.

För vattenmål och jorddelningsmål gäller särskilda bestämmelser om synekostnad. I 11 kap. 97 § 2 mom. vattenlagen (VL) föreskrivs sålunda att ersättning åt domstolens ledamöter och åt annan i domstolen tjänstgörande person för inställelse vid muntlig förberedelse, vid vattendomstolens sammanträde eller vid undersökning på stället enligt 45 § 2 mom. skall utgå av allmänna medel. Enligt bestämmelsen gäller vidare att denna kostnad skall stanna på statsverket. En liknande bestämmelse finns i 21 kap.

12 § lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om delning av jord å landet (JDL). I denna paragraf anges att ägodelningsdomaren är berättigad till ersättning av allmänna medel enligt gällande resereglemente för resa till och från det ställe där sammanträde med ägodelningsrätten eller inför ägodelningsdomaren äger rum och för uppehållet där. Vidare anges att ägodelningsnämndemännen har rätt att av allmänna medel få ersättning för tjänstgöring vid ägodelningsrättens sammanträde enligt vad som särskilt är föreskrivet. Sådan ersättning skall enligt bestämmelsen stanna på statsverket.

6.2. Vissa reformfrågor

1954 års fastighetsbildningskommitté föreslog i betänkandet »Fastighetsbildning» (SOU 1963:68) att nu gällande jorddelningslag och fastighetsbildningslag skall ersättas med en för hela landet enhetlig lag om fastighetsbildning. Kommittéförslaget innehåller bl. a. en fullständig reglering av frågan om vilka domstolar som skall pröva fastighetsbildningsmål och hur rättegången i sådana mål skall gestaltas. Efter remissbehandling utarbetades inom justitiedepartementet dels ett förslag till fastighetsbildningslag och dels ett förslag till lag om fastighetsdomstol. De båda förslagen remitterades den 19 april 1968 till lagrådet och granskas f. n. av lagrådet.

Enligt det remitterade förslaget till lag om fastighetsdomstol skall i varje län en allmän underrätt vara fastighetsdomstol. I lagen ges grundläggande bestämmelser om denna domstol och förfarandet i de mål som den skall pröva. Avsikten är att fastighetsdomstolen skall handlägga vissa mål som har anknytning till fastighetsförhållanden. Hittills har lagts fram förslag att mål enligt fastighetsbildningslagen och enligt lagen om skydd mot miljöfarlig verksamhet skall ankomma på fastighetsdomstol.

I 2 § i förslaget till lag om fastighetsdomstol finns en bestämmelse som ersätter 21 kap. 1 § andra stycket JDL och som innebär att vad som är föreskrivet om allmän domstol i tillämpliga delar skall gälla om fastighetsdomstol och rättegången vid sådan domstol, i den mån ej annat följer av lagen om fastighetsdomstol eller annan författning. I kommittéförslaget fanns också en bestämmelse, som var avsedd att ersätta den särskilda kostnadsbestämmelsen i 21 kap. 12 § JDL. Enligt den föreslagna bestämmelsen skulle rese- och traktamentsersättning till domstolens ledamöter och annan vid domstolen tjänstgörande befattningshavare med anledning av resa för syn på stället alltid utgå av allmänna medel och stanna på statsverket. Under remissbehandlingen riktades inga invändningar mot detta förslag.

Vid beredningen inom departementet befanns emellertid att en reglering av den innebörd kommittén hade föreslagit i fråga om synekostnad borde övervägas beträffande mål i allmänhet. Någon särskild bestämmelse i detta hänseende togs därför inte in i förslaget till lag om fastighetsdomstol.

7. Departementschefen

7.1. Inledande synpunkter

I det inledande avsnittet har jag redogjort för de olika etapper i vilka arbetet på en reform av underrättsorganisationen bedrivs inom justitiedepartementet. Jag nämnde där att den första etappen utgjordes av den remiss till lagrådet som beslöts den 19 april 1968 och som här kallas lagrådsremiss I. Av denna framgick att vissa ytterligare förslag med nära anknytning till de redan framlagda skulle utarbetas och ingå i den departementspromemoria som numera föreligger och är remissbehandlad.

De promemorieförslag som ligger till grund för mina i det följande framförda förslag har i korthet följande samband med i lagrådsremiss I förordade ändringar och där gjorda uttalanden. I remissen har föreslagits att de nya tingsrätterna i tvistemål, som handläggs vid särskild huvudförhandling, skall ha s. k. juristkollegial sammansättning med tre eller högst fyra lagfarna domare liksom nu förekommer i rådhusrätt. I fråga om familjerättsmålen förutsattes dock, att frågan om nämndmedverkan skulle övervägas ytterligare. Förslag i det avseendet föreligger nu genom departementspromemorian.

I lagrådsremiss I ifrågasattes vidare om det inte innebär en överorganisation att över huvud taget kräva flera domares, alltså även nämndemäns, medverkan i vissa enklare mål. I linje härmed har i promemorian tagits upp förslag till en viss vidgning av ensamdomarkompetensen.

Beträffande domstolsärenden förutsattes i lagrådsremiss I att det skulle ske översyn av sammansättningsreglerna så att dessa anknyter till motsvarande regler för tvistemålen. Promemorieförslaget i den delen innebär att ensamdomarkompetensen i ärenden vidgas något och att sammansättning i övrigt skall utgöras av juristkollegium, dock med möjlighet att i familjerättsliga ärenden ha nämndsammansättning i stället.

I fråga om underrätts sammansättning i brottmål i allmänhet innebär förslaget i lagrådsremiss I att en enhetlig nämndsammansättning införs i stället för två olika nämnder som nu finns och att nämnden i normalfallet skall bestå av fyra och i särskilt tidskrävande mål av högst fem nämndemän. Vidare föreslås bl. a. sådana ändringar i omröstningsreglerna att nämndens inflytande väsentligt ökas. I överensstämmelse med vad som förutsattes i remissen har i promemorian gjorts erforderlig översyn bl. a. av bestämmelser som bygger på att det enligt nuvarande ordning finns en stor och en liten nämnd i brottmål.

Förslagen i lagrådsremiss I avses träda i kraft den 1 januari 1971. Med anledning av att det kan visa sig önskvärt att låta de nya bestämmelserna

i viss utsträckning träda i kraft tidigare har emellertid också föreslagits, att Kungl. Maj:t ges befogenhet att förordna att lagändringarna helt eller delvis skall träda i kraft vid en tidigare tidpunkt. Liknande bestämmelser bör enligt promemorian gälla för de lagändringar som föreslås där.

Som nämnts avser jag nu att lägga fram förslag som bygger på de nu angivna promemorieförslagen. Jag avser dessutom att ta upp frågan om betalningsansvaret för domstols synekostnad. Den frågan står i visst samband med den i lagrådsremiss I föreslagna lagen om fastighetsdomstol. Vidare ger de nyligen beslutade ändringarna beträffande valbarhet till riksdagsmannauppgifter och kommunala förtroendeuppdrag anledning att, när nu domstolsorganisatoriska frågor behandlas, ta upp frågan om villkoren för valbarhet till nämndeman. Den frågan behandlar jag i specialmotiveringen till förslaget om ändring i 4 kap. 6 § RB.

7.2. Medverkan av nämnd i vissa tvistemål

I den mån det gäller att för tvistemålen i allmänhet välja mellan juristkollegial sammansättning och sammansättningen lagfaren domare jämte nämnd, fann jag i lagrådsremiss I på skäl som närmare redovisas där, att den juristkollegiala sammansättningen måste ges företräde. Mot den bakgrunden föreslogs, att i RB — som bör innehålla de generella reglerna om underrätts sammansättning — skall införas föreskrift att underrätt vid särskild huvudförhandling i tvistemål skall ha juristkollegial sammansättning.

Jag konstaterade emellertid vidare att när en sammansättning, vari lekmän ingår, är önskvärd för mål som gäller vissa särskilda rättsområden detta kan åstadkommas genom annan lagstiftning än RB. Jag påpekade att sådan sammansättning skall förekomma i åtskilliga typer av tvistemål och nämnde därvid fastighetsbildningsmål, immissionsmål, expropriationsmål och vattenmål. Det tillades att vissa andra eller eventuellt alla tvister med anknytning till fast egendom enligt kommande överväganden kan komma att föras till fastighetsdomstolarna, i vilka som nämnts lekmän skall ingå. Ytterligare nämndes lekmannainslagen i tryckfrihetsmål, patentmål och sjöförklaringar. En synpunkt som jag anförde i detta sammanhang och ytterligare utvecklade när det gällde brottmålen var att lekmannainflytande i berörda slag av mål är av särskilt värde därför att i dessa mål allmänna intressen mestadels bryter sig mot enskilda. Jag nämnde (i brottmålsavsnittet) att lekmannamedverkan är ägnad att bidra till allmänhetens förtroende för rättsskipningen främst i sådana fall då ett allmänt intresse står mot ett enskilt. Jag har velat erinra om denna synpunkt, eftersom jag i det följande har anledning att återkomma till den.

Som framgår av lagrådsremiss I ansåg jag det angeläget med ytterligare överväganden i fråga om det är möjligt att avgränsa också andra kategorier

tvistemål, som kan anses särskilt lämpade för handläggning med nämnd och i vilka juristkollegium inte skulle medföra nämnvärt större säkerhet i rättsskipningen eller andra fördelar. Visserligen hade domstolskommittén besvarat den frågan nekande, och kommitténs uppfattning hade inte mött några invändningar från remissinstanserna eller föranlett dem att föreslå någon avgränsning av viss tvistemålsgrupp för handläggning med nämnd. För min del fann jag dock att en undersökning av möjligheterna att finna en sådan avgränsning borde ske och inriktas på familjerättsmålen, dvs. mål enligt GB och FB. Inom just den gruppen finns nämligen åtskilliga mål av den art som man i 1960-talets omfattande diskussion i betänkanden och yttranden framför allt synes ha åsyftat, när det talats om mål lämpade för handläggning med nämnd.

I departementspromemorian behandlades denna fråga, och övervägandena utmynnade i förslag att i mål eller ärenden, vari saken skall prövas uteslutande enligt GB och/eller FB, rätten får förordna att handläggning, som enligt vad som annars är föreskrivet (dvs. i RB resp. ÄL) skall ske med tre eller fyra lagfarna domare, i stället skall ombesörjas av en lagfaren domare med nämnd. Förutsättningen för att sådant förordnande skall få meddelas i mål är enligt förslaget att parterna samtycker därtill. Genom villkoret att rättens förordnande om nämndsammansättning skall föreligga, kan säkerställas att nämndsammansättning inte kommer till användning i mål som lämpar sig mindre väl för denna, t. ex. därför att invecklade rättsfrågor förekommer. Villkoret om parternas samtycke hänger samman med att i flera sammanhang — bl. a. i det av riksdagen godtagna utlåtandet 1LU 1951: 17 — har getts uttryck för den uppfattningen, att parterna i familjerättsliga mål ofta hellre ser att målet handläggs av juristkollegium än av domstol med nämndsammansättning. Med hänsyn härtill utgår promemorian — liksom jag i lagrådsremiss I — från att en reglering om nämnds medverkan i familjerättsmålen borde ges innebörden att parternas samtycke till sådan medverkan krävs.

Promemorieförslaget om subsidiär möjlighet till nämndmedverkan i familjerättsmål har vid remissbehandlingen fått bara ett fåtal tillstyrkanden. Det helt övervägande antalet remissinstanser avstyrker. Bland de skäl som anförs i avstyrkande yttranden kan nämnas följande. Framför allt åberopas att parternas av bl. a. advokatsamfundet omvittnade inställning till nämndsammansättning kommer att leda till att sådan sammansättning endast sällan skulle begäras. Kritiska synpunkter anförs också i övrigt beträffande ett system som bygger på valfrihet, framför allt genom att det kan medföra oenhetlighet. Familjerättsmålen anses vidare inte vara av sådan art att lekmannasynpunkter just där skulle vara av större värde än annars eller bidra till säkrare avgöranden. De traditionsskäl som kan åberopas för bibehållande av lekmannainflytande i viss del av den allmänna tvistemålsrättsskipningen anses inte böra tillmätas avgörande betydelse, när det gäller att fin-

na den lämpligaste sammansättningsformen. Det betvivlas att den föreslag-na ordningen skulle medföra nämnvärda arbetsekonomiska vinster.

För min del vill jag först konstatera, att flera invändningar som har gjorts av remissmajoriteten onekligen måste anses tungt vägande. När det gäller invändningarna mot att ha ett system med valfrihet mellan alternativa sammansättningsformer, vill jag erinra om att jag i lagrådsremiss I avvisa-de den av domstolskommittén framförda tanken på att för hela tvistemåls-området vidkommande införa ett sådant system såsom lösning på sam-mansättningsfrågorna. Endast i vissa begränsade sammanhang kunde en-ligt min mening en ordning med alternativa sammansättningsformer an-ses acceptabel. I belysning av de nu framkomna remissynpunkterna anser jag dock att tanken på en ordning med valfrihet bör överges, när det gäller sammansättningen i familjerättsmålen. Ett valfrihetssystem av den varian-ten att nämndsammansättning görs till förstahandsalternativ har under re-missbehandlingen föreslagits av Stockholms nämndemannaförening. Mot den lösningen talar — förutom de invändningar som kan anföras mot val-frihetssystemet över huvud taget — vad som nu och tidigare har åberopats i fråga om parternas inställning. Även om vad som har anförts i den delen enligt min mening synes något överdrivet, kan det enligt vad som framgår av remissynpunkterna avgjort befaras att det i stor omfattning skulle före-komma att parterna begär juristkollegial sammansättning i stället för ett i lagstiftningen angivet förstahandsalternativ, innebärande nämndsamman-sättning. En sådan utveckling skulle innebära ett dåligt betyg för berörd lagstiftning och alltså vara ägnad att undergräva nämndinstitutionens an-seende. En sådan variant av valfrihetssystemet anser jag inte böra komma i fråga.

Remisskritiken skulle i och för sig kunna tala för att man bör uppge tanken på en specialreglering beträffande sammansättningen i familjerätts-mål. Sett från den synpunkten kan remissutfallet, allmänt sett, anses ge yt-terligare stöd åt den ståndpunkt som beträffande tvistemålen i allmänhet intogs i lagrådsremiss I. De avstyrkande instanserna, vilka som nämnts är i klar majoritet, ifrågasätter nämligen i regel inte att förkastandet av ett system med valfrihet borde leda till att man överväger att för familjerätts-målen ha nämndsammansättning som obligatorium. Konsekvensen av den avvisande hållningen gentemot valfrihetssystemet blir således att juristkolle-gial sammansättning kommer att bli tillämplig även i familjerättsmål. Bara från ett par håll framförs tanken att i stället nämndsammansättning skulle göras tillämplig i alla familjerättsmål. En lösning efter den linjen anser jag dock — av skäl som framgår redan av lagrådsremiss I och som har förstärkts genom de synpunkter som har förts fram i nu förevarande ärende — inte kunna komma i fråga för familjerättsmålen i allmänhet.

Av det anförda framgår att en generell reglering innebärande nämndmed-verkan i familjerättsmål inte är lämplig. En annan utgångspunkt för en lös-

ning av domförhållningsfrågan i familjerättsmål är att pröva om särskilt starka skäl för nämndmedverkan gör sig gällande beträffande någon speciell målgrupp inom familjerättsmålen. Därvid träder särskilt målen rörande vårdnaden om barn i förgrunden.

I vårdnadsfall föreligger ett framträdande samhällsintresse, nämligen att det bevakas att vårdnadsfrågan löses på det för barnet lämpligaste sättet. De intressen i vårdnadsfrågan som förfäktas av parterna, oftast föräldrarna, skall inte vara ensamt avgörande. Vad som är till barnets bästa måste tillmätas den största vikt. Eftersom barnet inte självt är part, är det betydelsefullt att det sker en officialprövning av vilken lösning i vårdnadsfrågan som är mest förenlig med barnets bästa och att rätten härvid inte är bunden av parternas ståndpunkter. De materiella reglerna om hur vårdnadsfrågan skall lösas i olika konfliktsituationer eller vid otillfredsställande vårdnadsutövning är utformade från dessa utgångspunkter (jfr främst 6 kap. 6, 7, 9 och 12 §§ samt 11 kap. 6 och 9 §§ FB). Ett annat uttryck för det allmänna intresse att vårdnadsfrågan löses på det för barnet lämpligaste sättet är de särskilda bestämmelser som finns om rätt och skyldighet för vissa myndigheter och andra företrädare för det allmänna att vid behov vidta åtgärd för att få sådan fråga under rättens prövning (6 kap. 6 och 12 §§ samt 21 kap. 5 § och 6 § andra och tredje styckena FB).

Det bör i anslutning till det sagda understrykas, att när det gäller de mest frekventa fallen, dvs. främst då vårdnadsfråga uppkommer i mål om hemskilnad eller äktenskapsskilnad, lagstiftningen (6 kap. 7 § första stycket andra punkten och andra stycket FB) enligt sakens natur utgår från en presumtion att föräldrarnas samstämmiga önskan om att vårdnadsfrågan skall lösas på visst sätt tillgodoser barnets bästa. En av föräldrarna träffad överenskommelse om vårdnaden skall sålunda i dessa fall följas, om den överenskomna lösningen inte är uppenbart stridande mot barnets bästa. Det helt övervägande antalet vårdnadsfrågor kan lösas i enlighet med den angivna huvudregeln och erbjuder i fråga om prövningen inga problem som behöver beaktas i nu förevarande sammanhang. Annorlunda är förhållandet när tvist föreligger i vårdnadsfrågan eller när det föreligger omständighet som kan föranleda avvikelse från vad parterna har överenskommit i sådan fråga. I dessa fall, som jag i det följande kallar tvistiga eller tveksamma vårdnadsfrågor, blir det aktuellt att av hänsyn till det allmänna intresset att barnets bästa tillgodoses fälla avgörande som strider mot ena eller eventuellt båda parternas önskemål.

När på nu berört sätt ett allmänt intresse kan komma att behöva tillgodoses på bekostnad av en enskilds, är det som jag förut har framhållit av särskilt värde att ha lekmannainflytande vid frågans prövning. Det är i synnerhet i sådana sammanhang som lekmannamedverkan är ägnad att bidra till allmänhetens förtroende för rättsskipningen, vilket jag som nämnts betonade i lagrådsremiss I. Nu berörda synpunkter talar sålunda för lek-

mannamedverkan vid prövning av tvistiga eller eljest tveksamma vårdnadsfrågor.

Att juristkollegial sammansättning måste ges företräde i fråga om åtskilliga målkategorier sammanhänger framför allt med det förhållandet att man har att räkna med att det kan förekomma fall, vilka är komplicerade i rättsligt hänseende eller erbjuder ett invecklat processmaterial som det krävs speciell erfarenhet och träning för att tränga in i och bedöma. Svårigheter av sådan art förekommer i regel inte i vårdnadsfrågor ens när de är tvistiga eller tveksamma. Dessa mål kan — med ett från domstolskommittén lånat uttryck — karakteriseras som sådana ”där fråga är om skälighetsbedömanden av olika slag, bevisvärdering eller andra icke renodlat rättsliga avgöranden, vid vilka det kommer mera an på allmän livserfarenhet än på juridisk skolning och erfarenhet för att nå ett riktigt resultat”. Vårdnadsfrågorna är onekligen till sin natur sådana att lekmannasynpunkter och allmänt medborgerligt omdöme kan vara av betydande värde vid deras bedömande. I det avseendet kan också erinras om att advokatsamfundet i sitt yttrande till första lagutskottet år 1951 vitsordade att det var önskvärt med lekmannasynpunkter just i vårdnadsfrågorna. Samfundets samtidigt uttalade mening att detta behov tillräckligt tillgodoses genom den flitigt utnyttjade möjligheten att inhämta barnavårdsnämnds yttrande i målet kan jag dock inte instämma i. För min del anser jag att sådana yttranden som under målets gång avges som bidrag till utredningen inte kan anses fylla samma funktion eller kan ersätta sådan lekmanamedverkan som förekommer vid den slutliga prövningen av allt material i målet.

Det nu anförda ger anledning till slutsatsen att sammansättningen lagfaren domare med nämnd inte kan anses underlägsen juristkollegial sammansättning, när det gäller att i tvistiga eller tveksamma vårdnadsfrågor komma till ett riktigt och lämpligt resultat. Den förut nämnda synpunkten om värdet av lekmanamedverkan i fall där allmänt intresse står mot enskilt är under sådana förhållanden ägnad att fälla utslaget till förmån för nämndsammansättningen.

Emellertid föreligger också frågan vilken betydelse som man vid valet av sammansättningsform för berörda mål bör tillmätta den inställning i sammansättningsfrågan som det uppges att parterna brukar ha. Som nämnts har från flera håll uttryckts uppfattningen att parterna i familjerättsmålen hellre ser att dessa mål, som ju ofta blottar personliga förhållanden och konflikter, prövas inför juristkollegium än inför nämnd. Såsom redan har antytts förefaller mig dessa synpunkter i viss mån överdrivna. Risken att, såsom bl. a. åberopats, parterna i nämnden kan återfinna personer som de kan komma i beröring med i det dagliga livet bör inte överbetonas, allra minst med tanke på den fortgående urbaniseringen, utvecklingen mot större domkretsar, minskningen av nämndens storlek och det jämförelsevis ringa antalet tvistemål som går till särskild huvudförhandling. Under alla

förhållanden bör parternas åberopade inställning i sammansättningsfrågan inte anses utslagsgivande vid valet av sammansättningsform i vårdnads mål. Skäl att inom vissa gränser ta hänsyn till parternas inställning kan visserligen föreligga, när fråga är om prövning av angelägenheter varöver parterna disponerar eller som eljest med fog kan sägas vara deras ensak. Är det däremot fråga om mål, vari beaktande av allmänna intressen spelar en framträdande roll, bör parternas inställning i sammansättningsfrågan tillmätas mindre betydelse. Enligt min mening kan vad som har anförts om parternas inställning inte anses uppväga de skäl som i det föregående har anförts för nämndsammansättning i ifrågavarande vårdnads mål.

På grund av det anförda förordar jag, att rätten skall bestå av en lagfaren domare och nämnd vid slutlig prövning av tvistig eller tveksam vårdnadsfråga. Med hänsyn till det nära sambandet mellan vårdnad och umgängesrätt (jfr t. ex. Walin, Föräldrabalken s. 425) synes tvistiga eller tveksamma frågor om umgängesrätt böra följa samma regler beträffande sammansättningen som vårdnadsfrågor. Vad som i det följande sägs beträffande vårdnadsfrågor kan tillämpas också på frågor om umgängesrätt.

Regelmässigt föreligger f. n. inte tvistiga vårdnadsfrågor till slutlig bedömning isolerade från andra frågor, som förekommer i samma mål. I varje fall brukar frågan om underhåll till barnet naturligen avgöras samtidigt och ofta också frågan vem av makarna som efter skillnad skall få sitta kvar i hemmet. Däremot är det ganska vanligt att skillnadsfrågan, liksom frågan om makes underhållsskyldighet i förhållande till andra maken har avgjorts genom tidigare avgörande i målet, ofta efter huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse. Det förekommer dock också att sistnämnda frågor tas till särskild huvudförhandling, t. ex. i fall som avses i 6 kap. 7 § första stycket tredje punkten FB.

Den här förordade ordningen med nämndsammansättning i tvistiga eller tveksamma vårdnadsfrågor bör inte föranleda att sådana frågor i större utsträckning än f. n. bryts ut till särskild handläggning. I den mån vårdnadsfrågans samband med andra frågor i samma mål med nuvarande ordning föranleder gemensam handläggning av flera frågor, bör detsamma ske även i fortsättningen av både sakliga och processekonomiska skäl. Detta leder till att, när nämndsammansättning skall användas därför att vårdnadsfrågan är tvistig eller tveksam, rätten i samma sammansättning bör få pröva även annan fråga i målet som föreligger till bedömning samtidigt. De underhålls- och andra frågor som på det sättet kan komma under prövning av rätten i nämndsammansättning är i regel inte av den beskaffenhet att sådan sammansättning behöver anses mindre lämpad därför.

Jag förordar med hänsyn till det anförda, att sammansättningen en lagfaren domare och nämnd skall användas även när, samtidigt med att tvistig eller tveksam vårdnadsfråga föreligger till slutlig prövning, även annan fråga i målet skall prövas.

Bestämmelser av nu angiven innebörd bör tas in i 20 kap. FB. Som jag senare kommer att beröra är avsikten att bestämmelsen skall avse också vissa ärenden, som gäller vårdnadsfrågor och vissa andra mycket närliggande frågor.

Med hänsyn till att vårdnadsfrågor oftast förekommer i äktenskapsmål (jfr 11 kap. 27 § GB) medför den föreslagna ordningen att vissa frågor som är att bedöma enligt GB, skall handläggas i den sammansättning som enligt det nu sagda skall föreskrivas i 20 kap. FB. Därför bör i 15 kap. GB göras en hänvisning till de nya bestämmelserna i 20 kap. FB.

Beträffande de föreslagna bestämmelsernas närmare utformning får jag hänvisa till specialmotiveringen.

7.3. Ensamdomarkompetensen i tvistemål

Underrätts avgörande i tvistemål skall i regel föregås av huvudförhandling. Vid sådan förhandling är häradsrätt domför med en lagfaren domare jämte nämnd och rådhusrätt med tre eller högst fyra lagfarna domare. När i lagrådsremiss I föreslogs, att tingsrätt vid huvudförhandling i tvistemål i regel skall bestå av tre eller högst fyra lagfarna domare, framhöll jag samtidigt, att det från en del håll satts i fråga om det inte för vissa måls vidkommande möjligen kan anses vara en överorganisation att ha juristkollegium. Jag fann den synpunkten ge anledning till frågan, om det inte är en överorganisation att över huvud taget kräva flera domares — alltså även nämndemäns — medverkan vid prövning av vissa enklare mål, som enligt gällande rätt kräver huvudförhandling. Jag fann därför motiverat att överväga en försiktig vidgning av ensamdomarkompetensen i tvistemål.

I departementspromemorian har mot denna bakgrund föreslagits bestämmelser, som går ut på en något vidgad behörighet för ensamdomare att avgöra mål som kräver huvudförhandling. Det erinras om att enligt gällande ordning ensamdomare får avgöra tvistemål efter huvudförhandling bara om förhandlingen äger rum i omedelbart samband med förberedelse. Som villkor för att huvudförhandlingen skall få företas i anslutning till förberedelsen gäller bl. a. att parterna samtycker till det eller att saken finnes uppenbar. Vid huvudförhandlingen behöver parterna i sådant fall inte upprepa vad de har anfört under förberedelsen utan de kan hänvisa till sina tidigare uttalanden. Detta slag av huvudförhandling i förenklad form är enligt uttalanden under förarbetena till RB avsett för mindre mål och mål som inte kräver omfattande utredning. I promemorian föreslås att huvudförhandling i förenklad form skall få äga rum — förutom i omedelbart samband med förberedelsen — inom femton dagar från det den muntliga förberedelsen avslutades.

Remissinstanserna ställer sig med ett undantag positiva till förslaget, och

från flera håll understryks behovet av en vidgning av ensamdomarkompetensen.

För min del vill jag framhålla följande. De hittillsvarande erfarenheterna av ensamdomares handläggning av mål vid huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse har såvitt känt varit mycket goda ur både underrätternas och parternas synvinkel, och systemet med omedelbar huvudförhandling har kommit till flitig användning. Uttalandet i promemorian att det föreligger ett intresse hos både domare och parter att få huvudförhandlingar genomförda i enklast möjliga former bestyrks av uttalanden vid remissbehandlingen.

Som framhålls i promemorian har man i domstolspraxis i påfallande stor utsträckning satt ut mål till fortsatt förberedelse — varvid formell grund har förelegat genom att någon enstaka detalj i förberedelsearbetet återstått oklar — och sedan avgjort målet vid huvudförhandling i omedelbart samband med den fortsatta förberedelsen. En ändring i den riktning som föreslås i promemorian innebär den fördelen att huvudförhandling i förenklad form blir möjlig även när det inte återstår någon detalj i förberedelsearbetet som kan motivera fortsatt förberedelse. Vidare ger en sådan ändring de domstolar som f. n. inte tillämpar nyssnämnda praxis uttryckligt lagstöd för att övergå till denna ordning. En ändring av föreslagen innebörd gör det möjligt att få till stånd huvudförhandling i förenklad form vid senare tidpunkt t. ex. när en part som inte är tillstädes vid förberedelsen behöver vara personligen närvarande eller när ett vittne behöver kallas.

Den föreslagna ändringen har betydelse också från organisatorisk synpunkt. När det gäller vissa enklare mål, kan det otvivelaktigt betecknas som en överorganisation att kräva flera domares medverkan. Det finns i sammanhanget anledning erinra om de allmänna uttalanden som jag gjorde i prop. 1966: 100 (s. 37 — 39). Jag framhöll där bl. a. att, sett i ett vidare perspektiv, rättssäkerheten i samhället gagnas bäst genom en ordning där domstolsförfarandet i dess mest kvalificerade former koncentreras till de särskilt invecklade och betydelsefulla målen (jfr. prop. 1968: 82 s. 54).

När det gäller den närmare utformningen av villkoren för att huvudförhandling i förenklad form skall få äga rum även viss tid efter muntlig förberedelse, föreslås i promemorian i princip samma regler som f. n. gäller för huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse. Enligt förslaget krävs sålunda bl. a. att parterna samtycker och att rätten gör en lämplighetsprövning. Vidare fastslås som en uttrycklig förutsättning att samma domare skall sitta i rätten. Dessa föreskrifter är enligt min mening lämpliga och ligger helt i linje med målsättningen att genomföra en försiktig vidgning av ensamdomarkompetensen.

Med hänvisning till nuvarande praxis föreslås vidare i promemorian en uttrycklig föreskrift att vad som har förekommit vid det sista förberedelse-sammanträdet inte behöver upprepas vid huvudförhandlingen. Den tidspe-

riod som får förflyta mellan förberedelsen och huvudförhandlingen har i promemorian bestämts till femton dagar. Vid remissbehandlingen har förslaget i den delen godtagits så gott som över hela linjen. Endast Göta hovrätt har uttryckt farhågor för att den föreslagna bestämmelsen skulle kunna leda till komplikationer. Bl. a. anföras att det skulle kunna vara svårt för rätten och parterna att vid huvudförhandlingen enbart med stöd av protokollet erinra sig vad som förekommit vid förberedelsen. Hovrättens farhågor finner jag överdrivna. Det finns anledning att framhålla att den föreslagna tidsperioden anknyter till bestämmelserna i 43 kap. 11 §. Enligt denna paragraf får, när uppskov förekommer i huvudförhandling, fortsatt huvudförhandling äga rum om den sammanlagda tid varunder uppskovet varat inte överstiger femton dagar. Enligt 43 kap. 13 § skall målet vid den fortsatta huvudförhandlingen företas i det skick, vari det förelåg vid den tidigare handläggningens slut. Det förutsätts sålunda i den bestämmelsen att rätten och parterna fortfarande har aktuellt vad som förekommit vid den tidigare förhandlingen. Motsvarande betraktelsesätt bör kunna godtas i nu förevarande sammanhang. Det kan tilläggas att föreskriften om att upprepning inte är nödvändig självfallet inte skall tas till anledning att avstå från att mer eller mindre ingående upprepa vad som har förekommit vid det slutliga förberedelsesammanträdet, om det föreligger behov därav. Ytterligare kan erinras om att rätten alltid har att göra en lämplighetsprövning innan mål sätts ut till huvudförhandling i förenklad form.

På grund av det anförda förordar jag att behörigheten för ensamdomare att avgöra tvistemål efter huvudförhandling vidgas i enlighet med förslaget i departementspromemorian. Jag återkommer till vissa detaljfrågor i specialmotiveringen.

Det finns anledning att i detta sammanhang uppehålla sig något vid det avsedda tillämpningsområdet. Som framgår av vad som har anförts i promemorian tar den föreslagna vidgningen av ensamdomarkompetensen sikte på samma slags mål som redan nu prövas av ensamdomare, dvs. mindre mål och mål som inte kräver omfattande utredning. Det bör alltså inte göras något avsteg från den allmänt gällande principen att bevisprövning endast i begränsad omfattning bör ankomma på ensamdomare. I detta sammanhang vill jag nämna att det förut berörda förslaget om nämndmedverkan i tvistiga eller tveksamma vårdnadsmål innebär att sådana mål alltid skall avgöras efter huvudförhandling i ordinär form (jfr specialmotiveringen till 20 kap. 36 § FB i det följande). I övrigt får jag hänvisa till vad som har anförts beträffande tillämpningsområdet i promemorian. Jag vill här bara tillägga att det enligt min mening inte är nödvändigt att i lagtexten göra en närmare precisering av det avsedda tillämpningsområdet.

7.4. Underrätts sammansättning i domstolsärenden m. m.

Huvudregeln i 6 § ÄL är f. n. att underrätt är domför med en lagfaren domare i ärende som avses i lagen. Enligt paragrafens andra stycke skall dock rätten vid den sakliga prövningen av vissa uppräknade ärenden ha en mer kvalificerad sammansättning. Häradsrätt skall i dessa ärenden bestå av lagfaren ordförande och nämnd och rådhusrätt av tre eller högst fyra lagfarna domare. I tredje stycket anges i vilka fall häradsrätt skall ha stor resp. liten nämnd.

Med anledning av förslaget till enhetlig underrättsorganisation måste ändringar företas också i de bestämmelser i ÄL som bygger på de nuvarande skillnaderna mellan häradsrätter och rådhusrätter. Jag framhöll i lagrådsremiss I att reglerna om underrätts sammansättning i tvistemål naturligen bör vara normerande för rättens sammansättning i domstolsärenden. Jag nämnde vidare att det beträffande domstolsärenden fanns anledning att överväga frågan om gränserna för ensamdomarkompetensen och om en subsidiär möjlighet att ha nämndsammansättning. Mot denna bakgrund har i departementspromemorian lagts fram förslag till ändrad lydelse av 6 § ÄL. När jag nu behandlar dessa förslag förbigår jag till en början frågan om nämndmedverkan.

Promemorians förslag innebär att enligt huvudregeln handläggning fortfarande skall ske med ensamdomare. I de fall då det krävs mer än en domare för den sakliga prövningen skall rätten bestå av tre eller högst fyra domare. Lagtekniskt har 6 § i promemorieförslaget utformats så att huvudregeln om ensamdomarkompetensen tagits in i första stycket. I ett andra stycke räknas de ärenden upp som alltid kräver flera domares medverkan. I ett tredje stycke ges en föreskrift som innebär att den juristkollegiala sammansättningen skall gälla också i vissa andra särskilt uppräknade grupper av ärenden, om ärendet är tvistigt eller av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet.

Beträffande ensamdomarkompetensen innebär förslaget en vidgning så till vida att ett flertal ärendegrupper, som f. n. alltid måste prövas av flera domare skall kunna avgöras av ensamdomare, under förutsättning dock att ärendet inte är tvistigt eller av den beskaffenhet som jag nyss nämnt. De nämnda ärendegrupperna avser ärenden om adoption, vårdnad, barns släktnamn, förmynderskap, förvaltning enligt vissa kapitel i ärvdabalken m. fl. ärenden som närmare framgår av det i bilaga 1 ingående förslaget beträffande ÄL (6 § tredje stycket).

Vad först beträffar förslaget att rätten till följd av vad som har föreslagits för tvistemålens del skall ha juristkollegial sammansättning när flera domares medverkan krävs har någon erinran inte gjorts under remissbehandling. Jag föreslår att promemorians förslag i denna del genomförs

i princip. Att reservation bör göras beträffande vissa ärenden rörande vårdnad m. m. skall jag strax återkomma till.

Vad därefter angår ensamdomarkompetensen har remissinstanserna genomgående ställt sig positiva till de vidgningar som har föreslagits i promemorian. För egen del vill jag understryka vad som sägs i promemorian om att det är angeläget att den mera kvalificerade sammansättningsformen kommer till användning bara när det verkligen är motiverat med hänsyn till det särskilda ärendets beskaffenhet. Jag anser att goda skäl talar för en vidgning av ensamdomarkompetensen i huvudsaklig överensstämmelse med de riktlinjer som har lagts fram i promemorian. Endast beträffande några enstaka ärendegrupper har jag funnit anledning att avvika från vad som har föreslagits i promemorian beträffande ensamdomarkompetensen. Jag återkommer till detta i specialmotiveringen.

När det gäller den lagtekniska lösningen har vissa invändningar rests under remissbehandlingen. Det har sålunda framhållits att rekvisiten "av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet" — som enligt tredje stycket i förslaget skall föranleda att där angivna ärenden skall prövas av fullsuttan rätt — kan leda till delade meningar mellan underrätt och högre rätt och därmed medföra risk för komplikationer. Vidare har påpekats att paragrafen som helhet har blivit mer svåröverskådlig i den föreslagna utformningen än tidigare. För egen del finner jag, att kritiken i dessa hänseenden bör leda till en omprövning av frågan om den lagtekniska utformningen. I sakligt hänseende torde man kunna komma fram till i det väsentliga samma resultat som åsyftas i promemorian om man i andra stycket anger att den kvalificerade sammansättningen skall användas dels i alla ärenden som är tvistiga, dels i vissa uppräknade ärenden, oavsett tvist. I tredje stycket kan i så fall anges att rätten om särskild anledning föreligger får ha den kvalificerade sammansättningen även i annat fall. Någon uppräkning av olika grupper av ärenden i detta stycke blir därigenom inte nödvändig. Riktmärke för tillämpningen bör självfallet vara att ärende som är av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet inte bör prövas av ensamdomare. Jag föreslår att en omredigering av paragrafen görs efter dessa riktlinjer. När det gäller detaljerna i den nu förordade lösningen får jag hänvisa till specialmotiveringen. Där behandlas också frågan om upphävande av 8 § ÄL.

Beträffande slutligen frågan om medverkan av nämnd i familjerättsliga ärenden får jag erinra om vad jag har anfört i motsvarande fråga när det gäller de familjerättsliga målen. Jag anser av där anförda skäl att man inte heller beträffande familjerättsliga ärenden bör välja lösningen att införa en subsidiär möjlighet att ha nämndsammansättning. Frågan om nämndmedverkan bör i stället lösas efter samma linje som har föreslagits beträffande målen. Eftersom tvistiga eller tveksamma vårdnadsfrågor, när de kommer upp i mål, skall prövas i nämndsammansättning, föreslår jag alltså att samma sammansättning används när sådana frågor föreligger i ärenden och

därvid är tvistiga eller tveksamma. Att samma ordning väljs för mål och för ärenden är så mycket mer naturligt som det i praxis förekommer att vissa vårdnadsfrågor tas upp ibland som mål och ibland som ärenden (jfr SOU 1964: 35 s. 483).

Utöver ärenden som direkt gäller vårdnadsfrågan bör beaktas också vissa andra ärenden som får betydelse för vem som skall utöva vårdnaden. Jag åsyftar därvid ärenden som angår antagande av adoptivbarn eller hävande av adoptivförhållande. Med hänsyn till föreliggande förslag om sänkning av myndighetsåldern är det adoptionsärenden beträffande barn under 20 år som kommer i blickpunkten. Vidare är att ta hänsyn till sådana ärenden som gäller förordnande eller entledigande av förmyndare, på vilken det ankommer att utöva vårdnad.

Enligt min mening bör de nu angivna ärendegrupperna behandlas på samma sätt som de renodlade vårdnadsärendena. Jag föreslår därför, att nämndsammansättning väljs även för dem när de är tvistiga eller tveksamma.

Bestämmelser om nämndsammansättning i berörda ärenden bör lämpligen anknytas till de bestämmelser beträffande målen som enligt vad jag tidigare har föreslagit är avsedda att tas in i 20 kap. FB. En erinran om sammansättningsbestämmelserna i FB bör tas in i ÄL:s 6 §.

7.5. Särskilda bestämmelser om underrätts sammansättning i vissa brottmål m. m.

Förslaget om införande av enhetliga underrätter återverkar på bestämmelser i åtskilliga lagar och andra författningar. Förslag till ändringar i sådana bestämmelser har som tidigare nämnts lagts fram i departementspromemorian. Av de föreslagna ändringarna tar jag i detta sammanhang upp sådana som föranleds av att en enhetlig nämnd avses ersätta de nuvarande två olika nämndtyperna i brottmål. De bestämmelser jag åsyftar finns i brottsbalken, lagen om verkställighet av bötesstraff, lagen om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl., militära rättegångslagen och lagen om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet. Vid remissbehandlingen har promemorians förslag till ändring i dessa lagar så gott som genomgående tillstyrkts. Endast på enstaka punkter har jämkningar satts i fråga från ett par håll. För min del förordar jag att förslagen med några mindre jämkningar som jag berör i specialmotiveringen läggs till grund för lagstiftning.

7.6. Kostnad för syn

Många myndigheters verksamhet är sådan att de i olika ärenden måste uppsöka den plats eller lokal som berörs av ärendet för att genom direkta iakttagelser få säkert underlag för sina avgöranden. Som exempel på verk-

samhetsområden av denna art kan nämnas lantmäteriet, byggnadsväsendet, arbetarskyddet, hälsovården och naturvården. Myndigheternas kostnader för syneförrättningar och besiktningar i dessa sammanhang har ansetts böra belasta det allmänna, eftersom denna rörlighet i och för sig är ett nödvändigt element i myndigheternas arbetsformer. I viss utsträckning har dock det allmännas kostnader täckts genom expeditions- eller liknande avgifter.

Inom rättsväsendet förekommer i viss utsträckning verksamhetsformer som är jämförbara med de nu nämnda. Ett framträdande exempel är polisens verksamhet för att uppdaga och utreda brott, vilken verksamhet i stor omfattning medför undersökningar ute på fältet, självfallet på statens bekostnad. Andra exempel utgör syneförrättningar som hålls av vattendomstol och ägodelningsrätt. Föreskrift att kostnaderna för de sistnämnda förrättningarna skall stanna på statsverket finns i 11 kap. 97 § 2 mom. VL och i 21 kap. 12 § JDL.

Beträffande rättegångsmål i allmänhet gäller emellertid en annan ordning beträffande ansvaret för kostnader för syn. RB:s bestämmelser i ämnet (främst 39 kap. 4 §, 18 kap. 13 § samt 31 kap. 1 och 11 §§) innebär sålunda att part, i regel den förlorande, får bära kostnaderna för syn. Detta förhållande hänger samman med att syn i RB betraktas som ett bevismedel och att RB bygger på grundsatsen att det i princip skall ankomma på parterna att svara för kostnaderna för bevisningen. Det kan inskjutas att principen inte är undantagslös. Om t.ex. ett vittne enligt 36 kap. 19 § hörs på annan plats än i domstolens lokaler, anses statsverkets kostnad härför inte kunna läggas på parterna.

Synen kan sägas fylla två funktioner, även om det inte går någon skarp skiljelinje dem emellan. Dels kan den tillgodose parts intresse att styrka särskild omständighet som han vill åberopa till stöd för sin talan. Dels har synen den vidare funktionen att rent allmänt ge rätten bättre förutsättningar att tillgodogöra sig och bedöma parternas påståenden och vad som i övrigt förekommer i målet eller ärendet. Att på sistnämnt sätt göra rätten bättre rustad att bedöma föreliggande material är en uppgift som i princip bör anses ankomma på det allmänna, i varje fall inom vissa gränser (jfr i fråga om begränsningen 35 kap. 2 § andra stycket andra punkten och 40 kap. 1 § RB). Då synen i mycket stor utsträckning fyller just den funktion som har berörts sist anser jag det motiverat att överväga att med ändring av nuvarande ordning ålägga det allmänna att svara för kostnaderna beträffande syn i rättegångsmål i allmänhet. En sådan ordning gäller som nämnts redan beträffande vattenmål och fastighetsbildningsmål.

En särskild anledning att nu ta upp denna fråga är att den lagstiftning som är avsedd att ersätta JDL, dvs. fastighetsbildningslagen och lagen om fastighetsdomstol, inte innehåller några bestämmelser som tar sikte på synekostnader. Som har nämnts beror detta inte på att den ordning som f. n.

gäller enligt JDL ansetts böra ändras utan på att det har befunnits lämpligt att överväga denna ordning inte bara beträffande mål som är avsedda att handläggas av fastighetsdomstol utan också för mål i allmänhet.

En reform av nu antydd innebörd har i viss mån redan föregripits av rättstillämpningen. Domstolarna torde nämligen ofta när syn kommer i fråga resonera just på det sätt som har skett i det föregående när där talades om synens vidare funktion och av den anledningen — just för att få bästa möjliga förutsättningar för sin bedömning — förlägga huvudförhandling till platsen för synen eller i största möjliga närhet av sådan plats. Själva synen föranleder i sådana fall ingen egentlig merkostnad och parterna åläggs därför i regel inte något betalningsansvar. Med hänsyn bl. a. till denna praxis torde en ändring av här ifrågasatt art ha mycket liten betydelse från statsfinansiell synpunkt. Däremot kan betalningsansvaret bli betungande för den enskilda parten i de fall då särskild synekostnad anses föreligga. Jag finner alltså att övervägande skäl talar för att den nuvarande ordningen i fråga om ansvaret för synekostnaderna ändras.

Jag förordar, att ändringen sker på det sättet att bestämmelserna i 39 kap. 4 § RB ersätts med en föreskrift att kostnad för syn skall stanna på statsverket. Ändringen bör anses gälla även syn i sådant fall som avses i 23 kap. 15 § RB. Däremot torde böra undantas syn till framtida säkerhet enligt 41 kap. Ett uttryckligt undantag härför bör göras i 39 kap. 4 §. Den föreslagna ändringen föranleder följdändringar i VL och JDL.

8. Upprättade lagförslag

I enlighet med det anförda har inom justitiedepartementet upprättats förslag till

- 1) lag om ändring i rättegångsbalken,
- 2) lag om ändring i föräldrabalken,
- 3) lag om ändring i giftermålsbalken,
- 4) lag om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning av domstolsärenden,
- 5) lag om ändring i brottsbalken,
- 6) lag om ändring i lagen den 20 mars 1964 (nr 168) om verkställighet av bötesstraff,
- 7) lag om ändring i lagen den 13 april 1945 (nr 118) om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.,
- 8) lag om ändring i militära rättegångslagen den 30 juni 1948 (nr 472),
- 9) lag om ändring i lagen den 4 juni 1964 (nr 450) om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet,
- 10) lag om ändring i vattenlagen,
- 11) lag om ändring i lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om delning av jord å landet,

12) lag om ändring i lagen den 8 juli 1904 (nr 26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption.

Förslagen torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 2*¹. Beträffande nuvarande lydelse av 1 kap. RB får jag hänvisa till lagrådsremiss I bilaga 2.

9. Specialmotivering

9.1. Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

För att få bästa möjliga överskådlighet i fråga om ändringarna i RB har jag funnit det lämpligast att nu — formellt med återkallelse av det i lagrådsremiss I framlagda förslaget till lag om ändring i RB — lägga fram ett nytt sådant lagförslag, upptagande både de nya bestämmelser i RB som föreslogs i lagrådsremiss I och de ändringar i samma balk som har förordats i förevarande ärende. Huvuddelen av de bestämmelser som togs upp i lagrådsremiss I har i sak oförändrade förts över till det nya lagförslaget, i några fall med smärre formella jämkningar. Sålunda är förslagen i sak oförändrade såvitt angår 1 kap. utom dess 3 § samt de paragrafer i 2, 6, 10, 16, 17, 29, 50 och 51 kap. som berörs av lagrådsremiss I. Beträffande skälen till ändringarna i dessa avseenden kan jag alltså hänvisa till vad som har anförts i lagrådsremiss I. I det följande redogörs för de ändringar som jag förordar genom dagens lagrådsremiss.

1 KAP.

3 §.

I det i lagrådsremiss I föreslagna andra stycket anges när tingsrätt skall vara domför med en lagfaren domare. Bl. a. föreskrivs att tingsrätt är domför med en lagfaren domare vid sådan huvudförhandling i tvistemål, som hålls i omedelbart samband med förberedelsen. Med anledning av det i dag framlagda förslaget till ändring i 42 kap. 20 § har i paragrafen angetts att tingsrätt är domför med en lagfaren domare vid sådan huvudförhandling som hålls i förenklad form enligt nyssnämnda lagrum. Övriga föreskrifter i 3 § i lagförslaget i lagrådsremiss I har förts över utan ändringar.

4 KAP.

6 §.

För valbarhet till nämndeman gäller f. n. en nedre åldersgräns om 25 år. Vidare är som valbarhetsvillkor föreskrivet att nämndeman inte får vara i konkurstillstånd. Bestämmelserna härom har visst samband med reglerna

¹ Bilagan har uteslutits här. Frånsett vissa redaktionella ändringar är de i bilagan upptagna lagförslagen likalydande med de vid propositionen fogade lagförslagen 1) och 7)—17).

om valbarhet till riksdagsmannauppdrag och kommunala förtroendeuppdrag. Enligt beslutade ändringar i riksdagsordningen (prop. 1968:92, KU 1968:20, KU 1969:1, rskr 1969:56) och i kommunallagstiftningen (SFS 1968:184—186, 188) skall nuvarande åldersgränser i denna lagstiftning ersättas med krav på att den som uppdraget avser är myndig, varjämte konkursvillkoret skall slopas. Kungl. Maj:t har i den i dag beslutade prop. 1969:25 lagt fram förslag att myndighetsåldern sänks från nuvarande 21 år till 20 år.

Enligt min mening saknas skäl att ha andra valbarhetsvillkor för nämndemän än för riksdagsmän och kommunala förtroendemän. Som garanti för nämndemäns lämplighet torde ålders- och konkursvillkoren sakna nämnevärld betydelse. I praktiken ligger garantin i att kommunernas fullmäktige inte väljer andra personer än sådana som anses lämpade för uppdraget. Förevarande paragraf har avfattats i enlighet med dessa synpunkter (jfr prop. 1968:92 s. 16). Detta innebär bl. a. att nämndemannauppdrag inte som f. n. (4 kap. 8 § tredje punkten) förfaller, om han försätts i konkurs. Det torde däremot utan att särskild föreskrift härom ges kunna förutsättas att, om nämndeman råkar i konkurs, han inte kommer att kallas till tjänstgöring så länge konkurstillståndet varar. De föreslagna ändringarna i denna paragraf återverkar på vissa andra håll i lagstiftningen, där det hänvisas till vad som gäller om valbarhet till nämndeman vid allmän underrätt (t. ex. 11 kap. 2 § vattenlagen, 2 kap. 6 § och 21 kap. 2 § jorddelningslagen och 98 § militära rättegångslagen).

Enligt 12 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen skall den som utses till juryman ha uppnått 25 års ålder. Frågan om även denna åldersgräns skall ändras får tas upp i senare sammanhang. Enligt bestämmelser i sjölagen skall i vissa mål särskilda ledamöter tjänstgöra i rätten. Dessa ledamöter skall ha fyllt 25 år. Sjölagskommittén, som har i uppdrag att företa en översyn av sjölagstiftningen, torde vid fullgörande av sitt uppdrag överväga om denna åldersgräns bör sänkas.

39 KAP.

4 §.

Beträffande motiven för ändringen beträffande ansvaret för synekostnader hänvisas till vad jag har anfört i avsnitt 7.6. Som kompensation för de ökade kostnaderna för det allmänna torde i senare sammanhang få övervägas viss höjning av expeditiönsavgiften för dom.

42 KAP.

20 §.

I paragrafens andra stycke finns nu bestämmelserna om huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelsen. I förslaget har i andra styc-

ket och i ett nytt tredje stycke tagits upp bestämmelser om huvudförhandling i förenklad form i överensstämmelse med de allmänna överväganden som jag har redovisat i det föregående (7.3). Det i den föreslagna lagtexten använda uttrycket "i förenklad form" förekommer redan nu i RB, nämligen när det gäller doms utformning i vissa fall (17 kap. 8 § och 30 kap. 6 §).

I likhet med vad som nu gäller har som villkor för den enklare handläggningsformen föreskrivits att hinder inte får möta enligt 43 kap. 2 § och att parterna dessutom samtycker till sådan handläggningsform. Vidare innehåller bestämmelsen den nyheten att huvudförhandlingen kan äga rum, förutom i omedelbart samband med förberedelse, inom femton dagar från den dag då den muntliga förberedelsen avslutades. Förutsättning härför är att i rätten sitter samma domare som har skött handläggningen vid det slutliga förberedelsesammanträdet. I överensstämmelse med vad som gäller f. n. föreskrivs också att huvudförhandling, oavsett om parterna samtycker, får ske i omedelbart samband med förberedelsen, om saken finnes uppenbar.

I det nya tredje stycket ges en bestämmelse om förfarandet vid huvudförhandling i förenklad form. Enligt bestämmelsen skall vad som har förekommit under det sammanträde då den muntliga förberedelsen avslutades anses ha förekommit också vid huvudförhandlingen utan att det behöver upprepas vid denna. Detta anses gälla redan f. n., men när det nu föreslås vidgat utrymme för huvudförhandling i förenklad form synes det lämpligt med en uttrycklig bestämmelse i ämnet. Denna är utformad så att den anknyter till föreskriften i 17 kap. 2 § första stycket första punkten.

Beträffande det avsedda tillämpningsområdet för den nya bestämmelsen får jag hänvisa till vad som har anförts i det föregående (3.3. och 7.3.) Att bestämmelsen inte skall tillämpas när det gäller tvistiga eller tveksamma vårdnadsfrågor berörs i specialmotiveringen till 20 kap. 36 § FB.

43 KAP.

11 §.

I denna paragraf, som innehåller bestämmelser om huvudförhandling i tvistemål, görs i första stycket en hänvisning till 1 kap. 15 § första stycket. Detta stycke motsvaras i departementsförslaget av 1 kap. 9 §. Hänvisningen har ändrats i enlighet härmed.

Även i 11 § andra stycket har en ändring gjorts. Ändringen har samband med ändringarna i 42 kap. 20 §. Enligt 11 § första stycket skall huvudförhandling, utan annat avbrott än som kan föranledas av bestämmelserna i 1 kap. 15 § första stycket, såvitt möjligt fortgå till dess målet är färdigt för avgörande. Sedan förhandlingen har påbörjats får uppskov förekomma endast under särskilda förutsättningar. Efter uppskov får enligt 11 § andra

stycket fortsatt huvudförhandling äga rum, om den sammanlagda tiden för uppskovet inte överstiger femton dagar. I annat fall måste, utom i visst undantagsfall, ny huvudförhandling hållas.

I departementspromemorian framhålls att bestämmelsen i 11 § andra stycket om fortsatt huvudförhandling inte anses tillämplig på huvudförhandling som har påbörjats i omedelbart samband med förberedelse (jfr Gärde m. fl. Nya RB s. 606). Inte heller när fråga är om huvudförhandling som hålls i förenklad form utan samband med förberedelse synes lämpligt att fortsatt huvudförhandling får hållas, om uppskov har ägt rum. I ett tillägg till andra stycket föreslås därför i promemorian en föreskrift att ny huvudförhandling alltid skall hållas, om huvudförhandling som avses i 42 kap. 20 § andra stycket uppskjuts. Med anledning av att föreskriften vid remissbehandlingen har ansetts kunna leda till missförstånd har den förtydligats, så att det framgår att den nya huvudförhandlingen inte får hållas i förenklad form.

46 KAP.

11 §.

I paragrafens första stycke, som innehåller bestämmelser om huvudförhandling i brottmål, görs en hänvisning till 1 kap. 15 § första stycket. Detta stycke motsvaras av 1 kap. 9 § i departementsförslaget. Hänvisningen har ändrats i enlighet härmed.

Övergångsbestämmelserna

De övergångsbestämmelser som togs upp i lagförslaget i lagrådsremiss I har jämkats något i ett par avseenden men i övrigt förts över oförändrade till det nya lagförslaget.

I *punkterna 7 d och e* klargörs vilka domkretsar eller delar av domkretsar som, när de nya bestämmelserna har trätt i kraft, skall anses åsyftade med i annan lagstiftning förekommande föreskrifter som innehåller uttryck av typen "stad med rådhusrätt", "domsaga på landet", "stad under häradsrätt" och liknande. Bestämmelserna i punkterna är grundade på principen att man vid tolkningen av sådana uttryck skall låta det läge som råder när tingsrätt införs vara avgörande. Med utgångspunkt från att de nya bestämmelserna om tingsrätt föreslås träda i kraft generellt den 1 januari 1971 fastställdes i det tidigare lagförslaget att läget vid 1970 års utgång skall vara avgörande. Med tanke på att det har öppnats möjlighet att förordna att de nya bestämmelserna skall gälla beträffande viss eller vissa underrätter från tidigare tidpunkt än den 1 januari 1971 har det ansetts lämpligt att, i stället för att anknyta till 1970 års utgång, direkt ange att det är läget som råder när tingsrätt införs som är avgörande.

9.2. Förslaget till lag om ändring i föräldrabalken

I det föregående har anförts att regleringen om nämndverkan i vissa familjerättsliga mål och ärenden bör tas in i 20 kap. FB. I detta kapitel återfinns nu de särskilda bestämmelser som gäller angående rättegången i sådana mål och ärenden som avses i balken. I 20 kap. FB hör den föreslagna regleringen hemma i den avdelning som har rubriken "Gemensamma bestämmelser". Med hänsyn till reglernas allmänna räckvidd bör bestämmelserna inleda nämnda avdelning. Det föreslås därför att de nya bestämmelserna, som utformats i två paragrafer, tas in såsom 36 och 37 §§ och att de nuvarande 36—40 §§ i stället betecknas 38—42 §§.

20 KAP.

36 §.

I överensstämmelse med vad som har anförts i den allmänna motivering-
en har i paragrafens första stycke föreskrivits att rätten i mål eller ärende
som rör vårdnad eller umgängesrätt, under vissa förutsättningar skall be-
stå av en lagfaren domare och nämnd vid den slutliga prövningen. Vad som
sågs i det följande om vårdnadsfrågor gäller också frågor om umgänges-
rätt.

Uttrycket slutlig prövning har använts som gemensam beteckning för
huvudförhandling i målen och för sådan saklig prövning av ärenden som
avses i 6 § ÄL. Förutsättningen för att nämndsammansättning skall tas i
anspråk är enligt bestämmelsen att rätten vid förberedande handläggning
finner, att vårdnadsfrågan är tvistig eller att det av annan anledning ej är
uppenbart hur frågan skall avgöras. Sammansättningsfrågan blir alltså be-
roende av den faktiska bedömning som rätten under den förberedande hand-
läggningen gör med avseende på om vårdnadsfrågan är tvistig eller tveksam.
Det torde alltså knappast kunna komma i fråga att högre rätt behöver åter-
förvisa mål eller ärende på den grunden att rätten har haft fel samman-
sättning. De skulle i så fall vara i det osannolika fallet att rätten, trots att
klar tvist föreligger, med förbiseende av detta eller av lagbestämmelsen
företagit målet eller ärendet till handläggning med juristkollegium.

Om rätten när huvudförhandling eller annat slutligt sammanträde skall
inledas eller pågår finner att en förut tvistig vårdnadsfråga har blivit ostri-
dig och klar, medför detta enligt bestämmelsen inte att nämndsammansätt-
ning blir obehörig. Om det å andra sidan först vid huvudförhandling upp-
kommer tvist om vårdnadsfrågan, leder inte detta till att juristkollegial
sammansättning blir obehörig vid den förhandlingen. En annan sak är att
det kan finnas anledning att inställa sådan huvudförhandling därför att bar-
navårdsnämnds yttrande behöver infordras såsom en förberedande åtgärd

för nästa huvudförhandling. Sistnämnda huvudförhandling skall under sådana förhållanden hållas inför nämndsammansättning.

Uttrycket att det — av annan anledning än tvist — ej är uppenbart hur vårdnadsfrågan skall avgöras (jfr uttryckssättet i 42 kap. 20 § andra stycket RB) har valts för att beskriva de fall där vårdnadsfrågan är tveksam utan att vara tvistig. Sådant fall kan föreligga när i barnavårdsnämnds yttrande ges uttryck för tvekan eller förordas annan lösning i vårdnadsfrågan än som har begärts i målet eller ärendet. Ett annat fall kan vara att part utan eget ställningstagande överlämnar vårdnadsfrågan till rättens bedömning.

Att rätten, när den skall pröva tvistig eller tveksam vårdnadsfråga, i samma sammansättning får pröva också annan fråga i målet har redan berörts i den allmänna motiveringen.

Det bör påpekas att bestämmelsens innebörd för målens vidkommande är att huvudförhandling i ordinär form alltid äger rum när vårdnadsfrågan är tvistig eller tveksam. Detta torde regelmässigt vara fallet redan enligt nuvarande praxis.

I paragrafens andra stycke har föreskrivits att första stycket äger motsvarande tillämpning när i ärende förekommer viss fråga av betydelse i vårdnadshänseende. De angivna frågorna avser antagande av adoptivbarn som ej har fyllt 20 år, hävande av adoptivförhållande som angår sådant barn, förordnande av förmyndare i fall då den förordnade skall utöva vårdnaden om barn och entledigande av förmyndare som utövar vårdnad. Bestämmelsen innebär att nämndsammansättning skall användas när fråga som nu har nämnts är tvistig eller tveksam.

Bestämmelsen gör ingen skillnad mellan fall som är att bedöma enligt svensk lag och fall vari utländsk rätt skall tillämpas.

37 §.

Beträffande antalet nämndemän i nämnden vid handläggning av mål eller ärende som avses i 36 § görs i förevarande paragraf en hänvisning till 1 kap. 4 § andra stycket RB i dess lydelse enligt lagförslaget i lagrådsremiss I.

I nämnden skall alltså sitta fyra eller, när förhandlingen kan beräknas ta mer än två dagar i anspråk, fem nämndemän. Inträffar förfall för nämndeman sedan förhandlingen har påbörjats, är rätten domför med tre i nämnden.

Som förut har nämnts innehåller lagrådsremiss I förslag till domförhetsregler i RB som innebär att alla underrätter vid särskild huvudförhandling i tvistemål skall ha juristkollegial sammansättning. Som en följd av detta har i det nämnda förslaget också tagits med ändringar i bestämmelserna om omröstning och överläggning i tvistemål, som finns i 16 kap. resp. 17 kap. 9 § RB. De föreslagna ändringarna i omröstningsreglerna innebär att de be-

stämmelser, som nu gäller för rådhusrätterna, utsträcks att gälla för alla tingsrätter och att man upphäver de nuvarande särbestämmelserna för häradsrätt (16 kap. 1 § andra stycket, 3 § första stycket och 7 §), som förutsätter att nämnd deltar. Ändringen i 17 kap. 9 § RB innebär att nuvarande bestämmelse i denna paragrafs första stycke att ordföranden när nämnd deltar skall "framställa saken och vad lag stadgar därom" får utgå.

När nu föreslås att nämnd skall medverka i vissa mål och ärenden, måste bestämmelser ges som motsvarar dem, som enligt det anförda skall utgå ur RB. Bestämmelser motsvarande dem som nu finns beträffande nämnd i 16 kap. och 17 kap. 9 § RB har därför tagits in i förevarande paragraf.

42 §.

I samband med att nuvarande 36—40 §§ får ändrade beteckningar, 38—42 §§, har den i nuvarande 40 § intagna hänvisningen till 39 § justerats.

9.3. Förslaget till lag om ändring i giftermålsbalken

I 15 kap. GB har nuvarande 29 och 30 §§ föreslagits få beteckningarna 30 resp. 31 §§. Som en ny 29 § har av skäl som har angetts i den allmänna motiveringen tagits in en hänvisning till den nya bestämmelsen i 20 kap. 36 § FB som klargör att nämnd skall medverka vid prövning av vissa frågor som avses i GB.

9.4. Förslaget till lag om ändring i lagen den 20 december 1946 om handläggning av domstolsärenden

6 §.

I enlighet med de överväganden som jag tidigare har redovisat (7.5.) föreslås att paragrafens första stycke liksom nu skall innehålla huvudregeln att underrätt vid handläggning av ärende är domför med en lagfaren domare. I andra och tredje styckena upptas liksom enligt förslaget i departementspromemorian undantag från huvudregeln. Som jag har nämnt föreslår jag beträffande dessa stycken vissa ändringar i förhållande till vad som har föreslagits i promemorian.

Vad först angår andra stycket har där liksom i motsvarande stycke i promemoriaförslaget gjorts en uppräknings av de ärenden i vilka juristkollegial sammansättning är obligatorisk. Uppräkningen har dessutom kompletterats med en föreskrift av innebörd att denna sammansättning också skall gälla om ärende är tvistigt. Uppräkningen är i huvudsak densamma som i promemoriaförslaget. Med anledning av ett påpekande av JK under remissbehandlingen har dock ur punkt 4 uteslutits ärenden angående utseende av huvudmän i sparbank. Sådana ärenden handläggs numera inte av domstol. Vidare har ur punkt 5 uteslutits ärende angående tillstånd till försäljning av samfällid egendom enligt lagen om samäganderätt. Ärende av detta slag

täcks nämligen av punkt 6, som avser ärenden angående tillstånd till förvaltningsåtgärd i annat fall än som avses under övriga punkter i stycket. Beträffande punkt 6 kan påpekas att därunder inbegrips tillstånd till förvaltningsåtgärd enligt 12 eller 19 kap. ärvdabalken. Några remissinstanser har i sina yttranden ifrågasatt om inte vissa eller — enligt ett yttrande — t. o. m. flertalet av de i punkt 3 angivna ärendena bör kunna prövas av ensamdomare. För min del vill jag dock f. n. inte förordna någon ändring i promemorians förslag i det avseendet.

Jurist- och samhällsvetareförbundet har i ett avseende förordat en inskränkning av ensamdomarkompetensen. Förbundet anser sålunda att också ärenden angående bestämmande av arvode till förmyndare eller god man enligt 14 kap. 11 § eller 15 kap. 19 § FB borde tas med i uppräknningen i andra stycket. Enligt min mening föreligger emellertid inte skäl att i andra stycket ha en särregel för dessa arvodesärenden. Det synes nämligen tillräckligt med föreskriften att dessa ärenden — liksom andra — skall prövas av juristkollegium i de fall då de är tvistiga.

På grund av de överväganden som har gjorts i den allmänna motiveringen anges i tredje stycket att rätten också i annat fall än som avses i andra stycket får ha där föreskriven sammansättning, om särskild anledning föreligger. Som jag redan har nämnt bör riktmärket för tillämpningen vara att ärende av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet inte bör handläggas av ensamdomare. Föreningen Sveriges häradshövdingar och stadsdomare har under remissbehandlingen uttryckt farhågor för att de nämnda rekvisiten, som i promemorieförslaget upptagits i lagtexten, skulle tolkas så att den mera kvalificerade sammansättningen skulle komma till användning så snart den för beslutet i första hand ansvarige domaren kände tveksamhet inför avgörandet eller att ett stort antal formalia måste granskas. Med den utformningen av tredje stycket som nu föreslås torde domstolarna få friare händer att bedöma om ett ärende är sådant att det kan avgöras av ensamdomare, och någon anledning att befara att den mera kvalificerade sammansättningen kommer att användas i onödan föreligger enligt min mening inte.

I sammanhanget vill jag påpeka att bestämmelserna i 6 § inte bör anses gälla ärenden som avses i 7 §. Bestämmelserna i sistnämnda paragraf bör nämligen tolkas såsom innefattande även en domförhållsregel av innebörd att där angivna ärenden alltid skall handläggas av ensamdomare.

(8 §.)

Av skäl som har angetts i promemorian (jfr avsnitt 4.2.3.) förordas att 8 § upphävs.

Övergångsbestämmelser

Ikraftträdandet av ändringarna i ÄL bör samordnas med ikraftträdandet av de ändringar som föreslås i RB. Liknande föreskrifter som har föresla-

gits beträffande ikraftträdandet av de nya bestämmelserna i RB har därför tagits in i förslaget till lag om ändring i ÄL. De nya reglerna om rättens sammansättning bör självfallet inte föranleda ändring av sammansättningen i ärende, vari handläggning enligt äldre regler redan har påbörjats. En övergångsbestämmelse avseende sådana fall har tagits in i förslaget.

Beträffande många underrätter gäller f. n. att antalet domare inte förslår till att bilda juristkollegium med tre ledamöter. Genomförs en ny under-rättsorganisation i enlighet med de principer som har angetts i lagrådsremiss I, kommer detta förhållande att ändras. Eftersom den nya under-rättsorganisationen kommer att genomföras successivt under en tämligen lång tidsperiod, finns det emellertid anledning att räkna med att det under en övergångstid kommer att finnas ett relativt stort antal underrätter med så få domare att de inte kan bilda juristkollegium. I lagrådsremiss I framhöll jag (avsnitt 5.4.2.) med tanke på dessa underrätter att det bör finnas goda möjligheter att förlägga förhandling i ärende som kräver juristkollegial sammansättning till dag då huvudförhandling för tvistemål är planerad och då rätten av detta skäl ändå skall ha sådan sammansättning. Vidare framhöll jag, att ärende som skall prövas av juristkollegium utan förhandling i viss utsträckning torde kunna avgöras efter cirkulation, liksom f. n. förekommer i rådhusrätterna. Emellertid kan det i ärende av brådskande natur komma att visa sig olämpligt att invänta dag för huvudförhandling i tvistemål eller att ordna en cirkulation. För sådana fall har i en särskild övergångsbestämmelse öppnats möjlighet för rätten att förordna, att ärende som enligt de föreslagna reglerna i ÄL skall handläggas av juristkollegium i stället skall handläggas av en lagfaren domare och nämnd. I nämnden skall i så fall sitta samma antal nämndemän som i brottmål (jfr 20 kap. 37 § FB i föreslagen lydelse). Ett förordnande i enlighet med denna övergångsbestämmelse innebär att ärendet kan tas upp till avgörande då nämnd är samlad för huvudförhandling i brottmål.

9.5. Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

38 kap. 6 § brottsbalken har ändrats i enlighet med vad som har föreslagits i departementspromemorian.

9.6. Förslaget till lag om ändring i lagen den 20 mars 1964 om verkställighet av bötesstraff

21 § första stycket har avfattats i enlighet med promemrieförslaget med endast vissa redaktionella jämkningar. Bl. a. har i första punkten angetts att nämnd skall delta vid rättens avgörande *av saken* i mål enligt förevarande lag. Denna jämkning har gjorts för att klargöra att den särskilda dom-

förhetsregeln inte nödvändiggör medverkan av nämnd vid sådan handläggning som avser endast avskrivning eller avvisning. Med hänsyn till RB:s terminologi (jfr t. ex. 30 kap. 1 §) kan nämligen uttrycket "avgörande av mål" föranleda att domförhetsregeln ges en vidare innebörd än som nyss har sagts.

Ändringen i 22 § har inte motsvarighet i departementspromemorian utan har föranletts av ett påpekande under remissbehandlingen. Enligt paragrafen skall förvandlingsstraffet bortfalla, om full betalning för böterna erläggs sedan beslut om förvandling har meddelats men innan verkställighet av straffet har påbörjats. Om böterna delvis betalas, kan förvandlingsstraffet nedsättas. Enligt andra stycket ankommer prövningen av verkan av betalning som sker efter förvandlingsbeslutet på domstol, om fråga är om böt-fälld som har erhållit anstånd med verkställigheten. Som förut har nämnts har vid remissbehandlingen uttalats den uppfattningen att rätten i fall som nu avses bör vara domför med endast en lagfaren domare. Vid lagens tillkomst synes frågan om rättens sammansättning vid prövning enligt 22 § inte ha särskilt uppmärksammats. Detta torde hänga samman med att det då antogs att det endast i undantagsfall skulle förekomma att den som hade erhållit villkorligt anstånd verkställde efterbetalning (jfr prop. 1964: 10 s. 201). Det berörda remissyttrandet ger emellertid anledning till antagande att frågan inte saknar praktisk betydelse. Med hänsyn härtill och till att medverkan av nämnd inte torde vara nödvändig vid sådan prövning som avses i 22 § har i departementsförslaget gjorts ett tillägg i andra stycket av innehåll att rätten vid prövningen är domför utan nämnd.

9.7. Förslaget till lag om ändring i lagen den 13 april 1945 om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.

6 § lagen har ändrats i enlighet med promemorians förslag med bl. a. den jämkningen att efter ordet "avgörande" har tillagts "av saken". Beträffande skälen härtill hänvisas till vad som har anförts under 9.6.

9.8. Förslaget till lag om ändring i militära rättegångslagen den 30 juni 1948

Promemorians förslag till ändringar i förevarande lag har vid remissbehandlingen lämnats utan erinran med undantag av att i ett remissyttrande har förts fram kritik beträffande den föreslagna domförhetsregeln i 64 § första stycket. Vad som därvid har anförts har emellertid inte gett mig anledning att frånga förslaget på denna punkt.

Av skäl som tidigare har anförts (avsnitt 9.6.) har efter ordet "avgörande" i 52 § *tredje stycket* tillagts "av saken". Motsvarande ändring har däremot inte ansetts nödvändig i 51 § *andra stycket* med hänsyn till att det framgår av denna paragrafs innehåll i övrigt att domförhetsregeln gäller

bara handläggning som sker vid förhör. I övrigt har de sakliga ändringar gjorts som har föreslagits i promemorian.

9.9. Förslaget till lag om ändring i lagen den 4 juni 1964 om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet

13 § lagen har ändrats i enlighet med vad som har föreslagits i promemorian.

9.10. Övriga förslag

Ändringarna i *11 kap. VL* och *21 kap. JDL* hänger samman med att särskilda bestämmelser om synekostnader inte längre behövs i dessa lagar, om den föreslagna ändringen i *39 kap. 4 § RB* genomförs. Ledamöternas och annan domstolspersonals rätt till ersättning kommer genom ändringarna att bli reglerade helt genom administrativa bestämmelser, nämligen allmänt resereglemente den 21 november 1952 (nr 735), kungörelsen den 3 juni 1960 (nr 308) angående dagarvode samt resekostnadsersättning och traktamente till vattenrättsnämndemän och kungörelsen den 9 juni 1967 (nr 358) om ersättning till nämndemän m. fl. Dessa bestämmelser blir att tillämpa även vid sådan undersökning som avses i *11 kap. 45 § 2 mom. VL*.

Ändringen i *5 kap. 4 § i 1904 års lag* om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption avser bara, att nuvarande hänvisning till *20 kap. 39 § FB* i stället bör avse *41 § i samma kapitel* eftersom paragrafnumreringen där föreslås ändrad.

10. Hemställan

Jag hemställer att — med återkallande av remissen angående de allmänna underrätternas organisation i vad den avser ändring i *RB* — lagrådets utlåtande enligt *87 §* regeringsformen inhämtas över förslagen till

- 1) *lag om ändring i rättegångsbalken,*
- 2) *lag om ändring i föräldrabalken,*
- 3) *lag om ändring i giftermålsbalken,*
- 4) *lag om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning av domstolsärenden,*
- 5) *lag om ändring i brottsbalken,*
- 6) *lag om ändring i lagen den 20 mars 1964 (nr 168) om verkställighet av bötesstraff,*
- 7) *lag om ändring i lagen den 13 april 1945 (nr 118) om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.,*
- 8) *lag om ändring i militära rättegångslagen den 30 juni 1948 (nr 472),*

9) lag om ändring i lagen den 4 juni 1964 (nr 450) om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet,

10) lag om ändring i vattenlagen,

11) lag om ändring i lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om delning av jord å landet,

12) lag om ändring i lagen den 8 juli 1904 (nr 26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption.

Vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt bifaller Hans Maj:t Konungen.

Ur protokollet:

Gunnel Anderson

Bilaga 1
Promemorian

1) Förslag
till
Lag
om ändring i 15 kap. giftermålsbalken

Härigenom förordnas, att i 15 kap. giftermålsbalken skall såsom 29 och 30 §§ införas två nya paragrafer av nedan angiven lydelse och att nuvarande 29 och 30 §§ skall betecknas, den förra 31 § och den senare 32 §.

15 KAP.

29 §.

I mål eller ärende vari saken skall prövas uteslutande enligt denna balk eller enligt denna balk och föräldrabalken, må rätten förordna, att handläggning, som enligt vad eljest är föreskrivet skall ske med tre eller fyra lagfarna domare, i stället skall ombesörjas av en lagfaren domare och nämnd. Sådant förordnande får meddelas, beträffande mål endast om parterna samtycka därtill samt beträffande ärende endast om parten eller parterna beretts tillfälle att yttra sig och underlåtit att göra invändning. I nämnd skola i sådant fall sitta nämndemän till det antal som föreskrives i 1 kap. 4 § andra stycket rättegångsbalken.

30 §.

Har nämnd säte i rätten enligt 29 §, skall gälla följande avvikelser från vad som eljest är föreskrivet om omröstning och överläggning i tvistemål:

1. Ordföranden skall vid överläggning framställa saken och vad lag stadgar därom.

2. Vid omröstning skall ordföranden först säga sin mening och därefter inhämta nämndens.

3. Yppas annan mening än ordförandens och förena sig minst tre eller, då i nämnden äro fem, minst fyra nämndemän om skälen och slutet, gäller nämndens mening. I annat fall gäller ordförandens.

4. Har nämnden bestämt rättens avgörande, svarar för detta envar nämndeman, som med sin röst bidragit därtill.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter och deras domkretsar.

2) Förslag

till

Lag**om ändring i 20 kap. föräldrabalken**

Härigenom förordnas, att i 20 kap. föräldrabalken skall efter rubriken "Gemensamma bestämmelser" införas en ny paragraf, 35 a § av nedan angiven lydelse.

20 KAP.

35 a §.

I mål eller ärende, vari saken skall prövas uteslutande enligt denna balk eller enligt denna balk och giftermålsbalken skall vad som föreskrives i 15 kap. 29 och 30 §§ giftermålsbalken äga tillämpning.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter och deras domkretsar.

3) Förslag

till

Lag**om ändring i rättegångsbalken**

Härigenom förordnas, att 1 kap. 3 §, 42 kap. 20 § och 43 kap. 11 § rättegångsbalken¹ skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)*

1 KAP.

(3 §:s lydelse enligt det till lagrådet remitterade förslaget:

Tingsrätt är i tvistemål domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare må ej sitta i rätten. I brottmål skall tingsrätt bestå av en lagfaren domare och nämnd.

3 §.

Tingsrätt är i tvistemål domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare må ej sitta i rätten. I brottmål skall tingsrätt bestå av en lagfaren domare och nämnd.

¹ Senaste lydelse av 43 kap. 11 § se 1956:587.

(Nuvarande lydelse)

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

vid måls avgörande utan huvudförhandling,

vid annan handläggning, som ej sker vid huvudförhandling eller syn å stället,

vid sådan huvudförhandling i tvistemål, som hålles i *omedelbart samband med förberedelsen*,

vid huvudförhandling och syn å stället i mål om brott, för vilket icke är stadgat svårare straff än böter.)

(Föreslagen lydelse)

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

vid måls avgörande utan huvudförhandling,

vid annan handläggning, som ej sker vid huvudförhandling eller syn å stället,

vid sådan huvudförhandling i tvistemål, som hålles i *förenklad form enligt 42 kap. 20 § andra stycket*,

vid huvudförhandling och syn å stället i mål om brott, för vilket icke är stadgat svårare straff än böter.

42 KAP.

20 §.

Så snart — — — — — ej avslutats.

Huvudförhandlingen må, om hinder däremot icke möter enligt 43 kap. 2 § och tillika parterna samtycka därtill *eller saken finnes uppenbar*, hållas i *omedelbart samband med förberedelsen*.

Huvudförhandlingen må, om hinder däremot icke möter enligt 43 kap. 2 § och tillika parterna samtycka därtill *hållas i förenklad form*. Sådan huvudförhandling må äga rum i *omedelbart samband med förberedelsen* eller, under förutsättning att samme domare sitter i rätten, inom femton dagar från den dag då den muntliga förberedelsen avslutades. Oavsett om parterna samtycka, må huvudförhandling hållas i *omedelbart samband med förberedelsen*, om saken finnes uppenbar.

Vid huvudförhandling i *förenklad form* skall vad som förekommit under det slutliga förberedelsesammanträdet anses ha förekommit också vid huvudförhandlingen utan att det behöver upprepas vid denna.

43 KAP.

11 §.

Huvudförhandling skall — — — kan ske.

Överstiger, då målet efter ett eller flera uppskov återupptages, den sammanlagda tid varunder uppskov ägt rum ej femton dagar, må huvud-

Överstiger, då målet efter ett eller flera uppskov återupptages, den sammanlagda tid varunder uppskov ägt rum ej femton dagar, må huvud-

(Nuvarande lydelse)

förhandlingen fortsättas. I annat fall skall ny huvudförhandling hållas, om ej i mål av sådan omfattning att huvudförhandlingen beräknas kräva minst fyra veckor rätten med hänsyn till utredningens beskaffenhet eller annan särskild omständighet finner synnerliga skäl att i stället fortsatt huvudförhandling hålles.

(Föreslagen lydelse)

förhandlingen fortsättas. I annat fall skall ny huvudförhandling hållas, om ej i mål av sådan omfattning att huvudförhandlingen beräknas kräva minst fyra veckor rätten med hänsyn till utredningens beskaffenhet eller annan särskild omständighet finner synnerliga skäl att i stället fortsatt huvudförhandling hålles. *Uppskjutes huvudförhandling som avses i 42 kap. 20 § andra stycket, skall alltid ny huvudförhandling hållas.*

Till uppskjuten — — — hans utevaro.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter och deras domkretsar.

4) Förslag

till

Lag

om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning av domstolsärenden

Härigenom förordnas, *dels* att 6 § lagen den 20 december 1946 om handläggning av domstolsärenden¹ skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges, *dels* att 8 § samma lag skall upphöra att gälla.

*(Nuvarande lydelse)**(Föreslagen lydelse)*

6 §.

Underrätt *vare* vid handläggning av ärende domför, *häradsrätt utan nämnd och rådhusrätt* med en lagfaren domare.

Vid annan handläggning än i 3 eller 4 § sägs skall *dock i häradsrätt nämnd deltaga och rådhusrätt äga den sammansättning som i rättegångsbalken är i allmänhet föreskriven för domförhet vid huvudförhandling i tvistemål*, om ärendet angår

Underrätt *är* vid handläggning av ärende domför med en lagfaren domare, *om ej annat följer av vad som föreskrives nedan i denna paragraf.*

Vid annan handläggning än i 3 eller 4 § sägs skall *rätten bestå av minst tre och högst fyra lagfarna ledamöter*, om ärendet angår

¹ Senaste lydelse av 6 § se 1968:343.

(Nuvarande lydelse)

1. — — — samtycke till hävande av tjänste- eller arbetsavtal som barn ingått, — — — medgivande till äktenskap enligt 2 kap. 4 § giftermålsbalken eller till åtgärd beträffande makars egendom enligt 5 kap. 14 § eller 6 kap. 6 § nämnda balk eller förordnande angående sådan egendoms förvaltning i andra fall;

4. nedsättning av bolags aktiekapital eller grundfond, tillstånd till vinstutdelning i bolag, skyldighet för bolag eller förening att träda i likvidation, förordnande eller entledigande av likvidator eller tillstånd till försäljning av egendom under likvidation eller till fusion;

5. förvaltning av stiftelse eller utseende av huvudmän i sparbank;

8. tillstånd till försäljning av samfällid egendom enligt lagen om samäganderätt, underställning av delägaras beslut eller meddelande av särskilda föreskrifter angående godmans förvaltning enligt lagen om förvaltning av bysamfälligheter och därmed jämförliga samfällida ägor och rättigheter, *föreskrifter jämlikt 24 § lagen om rätt till fiske angående nyttjande av samfällt fiske eller* — — —

(Föreslagen lydelse)

1. samtycke till hävande av tjänste- eller arbetsavtal som barn ingått, medgivande till äktenskap enligt 2 kap. 4 § giftermålsbalken eller till åtgärd beträffande makars egendom enligt 5 kap. 14 § eller 6 kap. 6 § nämnda balk eller förordnande angående sådan egendoms förvaltning i andra fall;

2. *tal*an mot överförmyndares beslut;

3. nedsättning av bolags aktiekapital eller grundfond, tillstånd till vinstutdelning i bolag, skyldighet för bolag eller förening att träda i likvidation, förordnande eller entledigande av likvidator eller tillstånd till försäljning av egendom under likvidation eller till fusion;

4. förvaltning av stiftelse eller utseende av huvudmän i sparbank;

5. tillstånd till försäljning av samfällid egendom enligt lagen om samäganderätt, underställning av delägaras beslut eller meddelande av särskilda föreskrifter angående godmans förvaltning enligt lagen om förvaltning av bysamfälligheter och därmed jämförliga samfällida ägor och rättigheter, eller

6. *tillstånd till viss förvaltningsåtgärd i annat fall än som avses ovan eller i tredje stycket 3.*

Vad som sägs i andra stycket skall gälla också i annat ärende, om det är tvistigt eller av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet och angår

1. adoption, vårdnaden om barn — — — barns släktnamn, — — —

2. förmynderskap eller godmanskap enligt föräldrabalken, dock ej fråga om *förordnande eller entledigande av förmyndare eller god man i annat fall än då ärendet är tvistigt och ej heller* fråga om inskrivning eller överflyttning av förmynderskap eller godmanskap eller fö-

1. adoption, vårdnaden om barn, eller barns släktnamn;

2. förmynderskap eller godmanskap enligt föräldrabalken, dock ej fråga om inskrivning eller överflyttning av förmynderskap eller godmanskap eller föreläggande, som avses i 14 kap. 10 §, 15 kap. 11 § eller 16 kap. 3, 4 eller 10 § föräldrabalken;

(Nuvarande lydelse)

reläggande, som avses i 14 kap. 10 §, 15 kap. 11 § eller 16 kap. 3, 4 eller 10 § föräldrabalken;

3. förvaltning enligt *lagen om testamente eller lagen om boutredning och arvskifte, dock ej fråga om avträdande av egendom till förvaltning av boutredningsman eller förordnande av boutredningsman i annat fall än då ärendet är tvistigt*;

6. förordnande eller entledigande av god man eller annan för fullgörande av särskilt uppdrag i andra fall än *ovan sagts och ärendet är tvistigt*;

7. bestämmande av arvode;

8. — — — intagande i rättens protokoll av förening enligt lagen om ägofred;

9. medgivande av undantag enligt 2 kap. 82 § lagen om nyttjanderätt till fast egendom; eller

10. dödande av förkommen handling.

Skall i häradsrätt nämnd deltaga, vare häradsrätten i ärende, som avses i andra stycket 2, 3, 6, 7, 9 eller 10 eller angår intagande i rättens protokoll av förening varom under 8. förmäles, domför med tre i nämnden, dock ej då fråga är om tillstånd till viss förvaltningsåtgärd eller talan mot överförmyndares beslut.

(Föreslagen lydelse)

3. förvaltning enligt 12, 18 eller 19 kap. ärvdabalken;

4. förordnande eller entledigande av god man eller annan för fullgörande av särskilt uppdrag i andra fall än *dem som avses i detta stycke 2*;

5. bestämmande av arvode;

6. intagande i rättens protokoll av förening enligt lagen om ägofred;

7. medgivande av undantag enligt 2 kap. 82 § lagen om nyttjanderätt till fast egendom; eller

8. dödande av förkommen handling.

Om medverkan av nämnd i vissa ärenden gälla bestämmelser i 15 kap. 29 och 30 §§ giftermålsbalken och 20 kap. 35 a § föräldrabalken.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna helt eller delvis skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter och deras domkretsar.

Har i ärende som nämnes i 6 § andra stycket i dess äldre lydelse handling som där avses påbörjats före nämnda dag, skall dock äldre bestämmelser alltjämt gälla.

Utdrag av protokoll, hållet i lagrådet den 13 mars 1969.

Närvarande:

f. d. justitierådet LIND,
justitierådet ALEXANDERSON,
regeringsrådet RINGDÉN,
justitierådet CONRADI.

Enligt lagrådet den 13 augusti 1968 tillhandakommet utdrag av protokoll över justitieärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet den 19 april 1968, hade Kungl. Maj:t förordnat, att lagrådets utlåtande skulle för det i 87 § regeringsformen avsedda ändamålet inhämtas över upprättade förslag till 1) *lag om ändring i rättegångsbalken*, 2) *lag angående ändrad lydelse av 22 § lagen den 20 december 1946 (nr 804) om införande av nya rättegångsbalken*, 3) *lag om fastighetsdomstol*, 4) *lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274)*, 5) *lag om ändrad lydelse av 3 § lagen den 20 november 1964 (nr 645) med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna* och 6) *lag om upphävande av lagen den 20 november 1964 (nr 647) med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga*.

Enligt lagrådet den 24 januari 1969 tillhandakommet utdrag av protokoll över justitieärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet den 29 november 1968, hade Kungl. Maj:t därefter — med återkallande av den förutnämnda remissen i motsvarande del — förordnat, att lagrådets utlåtande skulle för det i 87 § regeringsformen avsedda ändamålet inhämtas över upprättat förslag till *lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274)*.

Enligt lagrådet den 10 mars 1969 tillhandakommet utdrag av protokoll över justitieärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet den 14 februari 1969, hade Kungl. Maj:t vidare — med återkallande av den förstnämnda remissen i vad den avser ändring i rättegångsbalken — förordnat, att lagrådets utlåtande skulle för det i 87 § regeringsformen avsedda ändamålet inhämtas över upprättade förslag till 1) *lag om ändring i rättegångsbalken*, 2) *lag om ändring i föräldrabalken*, 3) *lag om ändring i giftermålsbalken*, 4) *lag om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning av domstolsärenden*, 5) *lag om ändring i brottsbalken*, 6) *lag om ändring i lagen den 20 mars 1964 (nr 168) om verkställighet av bötesstraff*, 7) *lag om ändring i lagen den 13 april 1945 (nr 118) om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.*, 8) *lag om ändring i militära*

rättegångslagen den 30 juni 1948 (nr 472), 9) lag om ändring i lagen den 4 juni 1964 (nr 450) om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet, 10) lag om ändring i vattenlagen, 11) lag om ändring i lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om delning av jord å landet och 12) lag om ändring i lagen den 8 juli 1904 (nr 26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption.

Förslagen, som finns bilagda detta protokoll, hade inför lagrådet föredragits av hovrättsrådet Olof Nordström, hovrättsassessorn Björn Orrhede och hovrättsassessorn Sigvard Holstad.

Förslagen föranledde följande yttranden i *lagrådet*.

Lagrådet:

De lagförslag som remitterats till lagrådet kan sammanfattningsvis sägas gälla dels ändringar av reglerna om underrätternas sammansättning i mål och ärenden och om nämndens rösträtt dels förenhetligande av underrättsorganisationen dels införande av fastighetsdomstolar bestående av allmänna underrätter i viss sammansättning. Därjämte anger departementschefen vissa allmänna riktlinjer för den framtida domkretsindelningen, avsedda att föreläggas riksdagen för godkännande, vilka till en del är föranledda av bestämmelser i den överlämnade lagtexten. Lagrådet tillstyrker i allt väsentligt lagförslagen. Ett väl avpassat val har enligt lagrådets mening skett mellan olika möjligheter som erbjudit sig. Beträffande den huvudsakligen praktiska frågan om riktlinjerna för domkretsindelningen har från de synpunkter lagrådet har att företräda inte yppats anledning till erinran, såvitt förhållandena nu kan överblickas; emellertid kan måhända — med tanke på mycket stora kommuner — ifrågasättas huruvida på längre sikt det nuvarande sambandet mellan domkretsindelning och kommunindelning behöver vidmakthållas.

Regeringsrådet Ringdén:

Såsom ett tillägg till lagrådets nyss angivna, av mig biträdda uttalanden vill jag redan här hänvisa till att jag i fråga om nämnds deltagande i vårdnadsmål hyser en annan uppfattning än den som kommit till uttryck i förslaget till lag om ändring i föräldrabalken.

Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

1 kap. 2 §.

F. d. justitierådet Lind, justitierådet Alexanderson och regeringsrådet Ringdén:

I ett land med gammal rättsskultur bör även frågan om domartjänsternas benämning ägnas tillbörligt beaktande. Enligt vår mening har ej visats över-

tygande skäl för att inte den för allmänheten välkända titeln häradshövding — som i vårt land torde äga hävd sedan 1200-talet — skulle behållas. Såsom benämning på den främste i tingsrätten ägnar den sig i själva verket bättre än lagman, ett uttryck som ju även i fortsättningen skall begagnas för att beteckna viss hovrättsdomare. Man undgår då den otympliga nybildningen »hovrättslagman» i 2 kap. 3 §.

För övriga ordinarie domare i underrätt har upptagits benämningen rådmän. Ehuru åtskilligt kan tala härför, framstår dock närmast tingsdomare som den mera träffande benämningen. I likhet med tingssekreterare och tingsnotarie anknyter den till att underrätten kallas tingsrätt.

I enlighet härmed föreslår vi — som för övrigt anser den ifrågasatta användningen av presidenttiteln på domare i underrätt vara olämplig — att ordet »lagman» utbytes mot »häradshövding» och ordet »rådmän» mot »tingsdomare». — Godtages detta förslag, föranleds ändringar i 2 kap. 3 § rättegångsbalken, punkt 4 av övergångsbestämmelserna och 11 § i stats-tjänstemannalagen.

1 kap. 3 §.

Lagrådet:

För fullständighetens skull må här anmärkas att, om rättegångsförseelse begås i tvistemål, tingsrätten dömer över förseelsen i den sammansättning den äger vid förseelsens begående, medan däremot brott inför tingsrätten såsom exempelvis mened eller misshandel skall bedömas av underrätt bestående av lagfaren domare med nämnd (RB 9: 5; Gärde m. fl., Nya rättegångsbalken s. 227; Olivecrona, Rättegången i brottmål, 2 uppl., s. 18 och 111 f; NJA 1950 s. 99 och 177).

4 kap. 6, 8 och 9 §§.

Justitierådet Alexanderson och regeringsrådet Ringdén:

Enligt förslaget (RB 29: 3) skall nämndens mening gälla framför ordförandens, om minst tre nämndemän eller, när i nämnden sitter fem nämndemän, minst fyra av dem är ense om skälen och slutet. Vidare skall de regler om protokollföring av skiljaktig mening som nu gäller för lagfarna domstolsledamöter tillämpas beträffande nämndemännen (RB 6: 3). Dessa förslag, som godtagits av lagrådet, innebär förstärkning av nämndemännens inflytande och medför att dessa kommer att bli mer jämställda med de lagfarna ledamöterna än vad hittills varit fallet. Så länge nuvarande kvalifikationsvillkor gäller för de lagfarna domarna kan det inte anses påkallat att i några väsentliga hänseenden ändra på gällande valbarhetsvillkor för nämndemännen. Vi förordar därför att gällande nedre åldersgräns för nämndeman bibehållas. Att vederbörande ej är i konkurs torde inte behöva uppställas som valbarhetsvillkor. Däremot bör nämndeman ej få fullgöra sitt uppdrag under tid då han är i konkurstillstånd. Vi hemställer att lagtexten jämkas i enlighet med detta förslag.

29 kap.

Lagrådet:

Enligt 6 § i förevarande kapitel, som behandlar omröstning i brottmål, skall beträffande omröstning i vissa frågor gälla de i 16 kap. upptagna bestämmelserna om omröstning i tvistemål. I anslutning härtill ges i sista punkten en särskild regel om röstberäkningen för det fall att nämnd har säte i rätten. Att för sådant fall ordföranden skall vid omröstningen först säga sin mening och därefter inhämta nämndens framgång för häradsrätt av 16 kap. 1 § andra stycket och får beträffande rådhusrätt anses följa av en analogi från sistnämnda lagrum. När nu bestämmelserna angående omröstningsordningen vid nämndsammansättning utgår ur 16 kap. 1 §, bör i 29 kap. 6 § sista punkten upptas en föreskrift om att i där avsedda fall vid tillämpning av reglerna i 16 kap. också 1 § andra stycket i 29 kap. skall gälla. Samtidigt bör, såsom en följd av att de i första stycket av 16 kap. 3 § upptagna, med 29 kap. 3 § första stycket överensstämmande röstberäkningsreglerna upphävs, ur 29 kap. 6 § sista stycket ordet »städse» utgå såsom överflödigt och missvisande.

Förslaget till lag om ändring i föräldrabalken

F. d. justitierådet Lind samt justitieråden Alexanderson och Conradi:

Vi lämnar förslaget utan erinran.

Regeringsrådet Ringdén:

I likhet med departementschefen anser jag att vid valet mellan olika sammansättningsformer för särskild huvudförhandling i tvistemål i allmänhet den juristkollegiala sammansättningen har företräde. När man nu på goda grunder vill genomföra en enhetlig underrättsorganisation, tingsrätterna, bör enligt min mening även införas enhetliga regler för tingsrätternas sammansättning i tvistemål så långt detta kan anses lämpligt. Det bör därför föreligga övertygande skäl om man skall avgränsa vissa kategorier av tvistemål för handläggning med nämnd.

Departementschefen har i remissen ingående diskuterat frågan om inte en specialreglering beträffande sammansättningen i familjerättsmål vore tänkbar. I departementspromemorian föreslogs en subsidiär möjlighet till medverkan av nämnd i dessa mål. Detta förslag avstyrktes av praktiskt taget samtliga remissinstanser, varvid bl. a. anfördes att parternas inställning till nämndsammansättning var sådan, att nämnd endast i undantagsfall skulle komma att begäras. Med hänsyn härtill har departementschefen förklarat att det inte kan komma i fråga med nämndsammansättning för familjerättsmålen i allmänhet.

Enligt departementschefen är emellertid vissa vårdnadsfall, nämligen så-

dana där vårdnadsfrågan är tveksam eller tvistig, lämpade för att handläggas med nämnd. Det uttalas i remissen att det är av särskilt värde med lekmannainflytande i dessa mål, enär det där föreligger ett framträdande samhällsintresse, nämligen att vårdnadsfrågan löses på det för barnet lämpligaste sättet. Vidare framhålls att det är i synnerhet i sådana sammanhang som lekmanamedverkan bidrar till allmänhetens förtroende för rättskipningen.

Såsom ovan påpekats framgår det av olika remissyttranden att parterna av skäl som redovisats i remissen föredrar ett juristkollegium i familjerättsmålen. Enligt min mening kommer särskilt i de tveksamma och tvistiga vårdnadsmålen sådana personliga förhållanden och konflikter i dagen som parterna ogärna vill skall prövas av lekmän. Redan detta förhållande gör det ytterst tveksamt om det är lämpligt att just i dessa mål införa nämndsammansättning. Vidare synes det samhällsintresse, som enligt remissen föreligger i vårdnadsmålen, väl kunna bevakas av ett juristkollegium, särskilt som i regel barnavårdsnämnds yttrande inhämtas i dessa mål. Vid barnavårdsnämndens bedömning av vårdnadsfrågan har just lekmanasynpunkterna fått göra sig gällande i hög grad och det synes därför knappast behövt med ett lekmannainflytande jämväl vid det slutliga avgörandet. Vad beträffar synpunkten att en lekmanamedverkan i dessa mål är ägnad att bidra till allmänhetens förtroende för rättskipningen må här endast framhållas att det är fråga om ett relativt ringa antal mål, att såsom tidigare framhållits allmänheten själv har större förtroende för ett juristkollegium just i dessa mål samt att allmänhetens förtroende för domstolarna lämpligen kan ökas på annat sätt om så skulle behövas.

Jag anser inte övertygande skäl föreligga för att beträffande ifrågakomna slag av vårdnadsmål frångå principen om juristkollegium i tvistemål och kan därför inte tillstyrka förslaget i denna del.

Förslaget till lag om fastighetsdomstol

Lagrådet:

Lagrådet, som utgår från att det förut granskade förslaget till miljöskyddslag och det för granskning remitterade förslaget till fastighetsbildningslag kommer att upphöjas till lag, har intet att erinra mot inrättandet av fastighetsdomstolar. Huruvida ett framtida överförande till dessa domstolar av expropriationsmål och vattenmål är ägnat att medföra en icke önskvärd klyvning av domarkåren och dess utbildning låter sig nu knappast tillförlitligt bedöma. Departementschefen har framhållit att så många domare som möjligt bör beredas tillfälle att någon tid tjänstgöra vid fastighetsdomstol. Så kan ske beträffande tjänstgöring som andre lagfarne ledamot. I vilken utsträckning växling skall kunna företas på ordförande-

posten är inte fullt klart. Lagrådet hemställer att, om fastighetsdomstolarnas befogenheter ökas, frågan om deras samordning med domstolsväsendet i övrigt ägnas ytterligare uppmärksamhet.

1 §.

Lagrådet:

Av paragrafen framgår att fastighetsdomstolarna skall ingå i den allmänna underrättsorganisationen på så sätt att vissa större tingsrätter skall utses att i särskild sammansättning utgöra fastighetsdomstolar. De åtgärder i mål och ärenden som författningsenligt ankommer på fastighetsdomstol vidtas följaktligen av tingsrätten (eller, innan sådan införts, den allmänna underrätten). Vidare skall t. ex. stämningsansökan göras hos tingsrätten.

Övriga lagförslag

Lagrådet:

Lagrådet lämnar förslagen utan erinran.

Ur protokollet:

Brita Dydrick

*Utdrag av protokollet över justitieärenden, hållet inför Hans
Maj:t Konungen i statsrådet på Stockholms slott den
14 mars 1969.*

Närvarande:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena NILSSON, statsråden STRÄNG, ANDERSSON, LANGE, KLING, HOLMQVIST, ASPLING, PALME, SVEN-ERIC NILSSON, LUNDKVIST, GUSTAFSSON, GEIJER, MYRDAL, ODHNOFF, WICKMAN, MOBERG, BENGTTSSON.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet Kling, anmäler efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter lagrådets utlåtande över dels de till lagrådet den 19 april 1968 remitterade förslagen till

1) lag angående ändrad lydelse av 22 § lagen den 20 december 1946 (nr 804) om införande av nya rättegångsbalken,

2) lag om fastighetsdomstol,

3) lag om ändrad lydelse av 3 § lagen den 20 november 1964 (nr 645) med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna,

4) lag om upphävande av lagen den 20 november 1964 (nr 647) med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga,

dels det till lagrådet den 29 november 1968 remitterade förslaget till lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274), dels de till lagrådet den 14 februari 1969 remitterade förslagen till

1) lag om ändring i rättegångsbalken,

2) lag om ändring i föräldrabalken,

3) lag om ändring i giftermålsbalken,

4) lag om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning av domstolsärenden,

5) lag om ändring i brottsbalken,

6) lag om ändring i lagen den 20 mars 1964 (nr 168) om verkställighet av bötesstraff,

7) lag om ändring i lagen den 13 april 1945 (nr 118) om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.,

8) lag om ändring i militära rättegångslagen den 30 juni 1948 (nr 472),

9) lag om ändring i lagen den 4 juni 1964 (nr 450) om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet,

10) lag om ändring i vattenlagen,

11) lag om ändring i lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om delning av jord å landet,

12) lag om ändring i lagen den 8 juli 1904 (nr 26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption.

Föredraganden redogör för innehållet i lagrådets utlåtande och anför.

Lagrådet har inledningsvis gjort vissa *allmänna uttalanden* om förslagen. Lagförslagen tillstyrks sålunda i allt väsentligt, och därvid betonas att ett väl avpassat val har skett mellan de olika möjligheter som har erbjudit sig. Beträffande de föreslagna riktlinjerna för domkretsindelningen sägs att det från de synpunkter lagrådet har att företräda inte har yppats anledning till erinran såvitt förhållandena nu kan överblickas. Med tanke på mycket stora kommuner anser lagrådet att det måhända kan ifrågasättas, huruvida på längre sikt det nuvarande sambandet mellan domkretsindelning och kommunindelning behöver vidmakthållas.

Vad lagrådet sålunda har anført föranleder från min sida inte annat uttalande än dels att det kan komma att visa sig att tvådomardomsagor bör kunna förekomma i större utsträckning än vad som uttryckligen framgår av remissen och dels att de kommunbildningar som nu kan förutses inte är sådana att det finns anledning att f. n. överväga att uppge sambandet mellan domkretsindelningen och kommunindelningen.

Beträffande de föreslagna ändringarna i *rättegångsbalken* anser jag att vad tre ledamöter av lagrådet i anslutning till 1 kap. 2 § i förslaget har anført i fråga om benämningarna på domartjänsterna inte bör föranleda att det remitterade förslaget i denna del frångås. Lagrådets uttalande under 1 kap. 3 § i förslaget kan jag ansluta mig till.

De invändningar som två ledamöter av lagrådet har riktat mot den föreslagna ändringen av 4 kap. 6 § *rättegångsbalken* motiverar enligt min mening inte att avsteg görs från vad som har föreslagits. Frågan om de kvalifikationsvillkor som bör gälla för lagfarna domare kommer att övervägas i senare sammanhang.

Jag biträder vad lagrådet har anført beträffande 29 kap. 6 § *rättegångsbalken*.

Med anledning av vad lagrådet har uttalat i anslutning till förslaget till lag om fastighetsdomstol vill jag framhålla, att min avsikt är att frågan om möjligheterna för domare i allmänhet att tjänstgöra i fastighetsdomstol och andra samordningsfrågor skall ägnas uppmärksamhet under utbyggnaden av fastighetsdomstolsorganisationen. Mot vad lagrådet har anført under 1 § i sistnämnda förslag har jag inte något att erinra.

Utöver vad som följer av det anförda torde vissa redaktionella jämkningar böra vidtas i några av de remitterade förslagen.

Avslutningsvis vill jag nämna att, sedan jag den 19 april 1968 anmälde

fråga om de allmänna underrätternas organisation, vissa regleringsåtgärder har vidtagits beträffande domkretsindelningen, vilka har medfört en viss minskning av antalet domkretsar. F. n. finns 28 städer med rådhusrätt och 109 domsagor. De nämnda regleringsåtgärderna har, liksom tidigare åtgärder av samma innebörd, utgjort led i den successiva övergång till större enheter inom underrättsorganisationen som riksdagen beslutade år 1926 (rskr 1926: 317 s. 10).

Jag hemställer, att Kungl. Maj:t genom proposition föreslår riksdagen att *dels* antaga lagförslagen med nämnda jämkningar,

dels godkänna de av mig i statsrådsprotokollet den 19 april 1968 förordade riktlinjerna för den framtida domkretsindelningen för de allmänna underrätterna.

Med bifall till vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt förordnar Hans Maj:t Konungen att till riksdagen skall avlåtas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

Ur protokollet:

Margit Edström

Innehållsförteckning

Propositionen	1
Propositionens huvudsakliga innehåll	2
Lagförslag	4
Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken	4
Förslag till lag om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 804) om införande av nya rättegångsbalken	14
Förslag till lag om fastighetsdomstol	14
Förslag till lag om ändring i statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 (nr 274)	17
Förslag till lag om ändring i lagen den 20 november 1964 (nr 645) med vissa bestämmelser angående statens övertagande av huvud- mannaskapet för rådhusrätterna	18
Förslag till lag om upphävande av lagen den 20 november 1964 (nr 647) med vissa bestämmelser angående stads förenande med dom- saga	19
Förslag till lag om ändring i föräldrabalken	20
Förslag till lag om ändring i giftermålsbalken	22
Förslag till lag om ändring i lagen den 20 december 1946 (nr 807) om handläggning av domstolsärenden	22
Förslag till lag om ändring i brottbalken	25
Förslag till lag om ändring i lagen den 20 mars 1964 (nr 168) om verkställighet av bötesstraff	26
Förslag till lag om ändring i lagen den 13 april 1945 (nr 118) om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.	27
Förslag till lag om ändring i militära rättegångslagen den 30 juni 1948 (nr 472)	28
Förslag till lag om ändring i lagen den 4 juni 1964 (nr 450) om åt- gärder vid samhällsfarlig asocialitet	29
Förslag till lag om ändring i vattenlagen	30
Förslag till lag om ändring i lagen den 18 juni 1926 (nr 326) om del- ning av jord å landet	31
Förslag till lag om ändring i lagen den 8 juli 1904 (nr 26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, för- mynderskap och adoption	31
Utdrag av statsrådsprotokollet den 19 april 1968	33
1. Inledning	33
2. Underrätterna och deras sammansättning i olika slag av mål	37
2.1. Sammansättningen i tvistemål i allmänhet	37
2.2. Sammansättningen i brottmål i allmänhet	53
2.3. Särskild sammansättning i fastighetsbildningsmål och vissa andra mål	74
3. Underrätternas domkretsar	108
3.1. Nuläget och dess bakgrund	108
3.2. Domstolskommitténs förslag och remissyttrandena över dem	119
4. Övriga frågor	154
4.1. Ändringarnas konsekvenser för underrätternas personal	154
4.2. Underrättsdomares tjänstgöring vid annan underrätt	156

4.3. Lokalhållningen	162
4.4. Övriga åtgärder för att göra underrätterna enhetliga	168
5. Departementschefen	170
5.1. Allmänna synpunkter	170
5.2. Underrätterna och deras sammansättning i olika slag av mål ..	177
Sammansättningen i tvistemål i allmänhet	177
Sammansättningen i brottmål i allmänhet	188
Särskild sammansättning i fastighetsbildningsmål och vissa andra mål	203
5.3. Underrätternas domkretsar	216
5.4. Övriga frågor	225
Ändringarnas konsekvenser för underrätternas personal ..	225
Underrättsdomares tjänstgöring vid annan underrätt	226
Lokalhållningen	229
Övriga åtgärder för att göra underrätterna enhetliga	230
6. Upprättade lagförslag	235
7. Specialmotivering	236
7.1. Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken	236
7.2. Förslaget till lag angående ändrad lydelse av 22 § lagen om in- förande av nya rättegångsbalken	249
7.3. Förslaget till lag om fastighetsdomstol	249
7.4. Förslaget till lag om ändrad lydelse av 11 § statstjänsteman- nalagen	262
7.5. Förslaget till lag om ändrad lydelse av 3 § lagen den 20 no- vember 1964 med vissa bestämmelser angående statens över- tagande av huvudmannaskapet för rådhusrätterna	263
7.6. Förslaget till lag om upphävande av lagen den 20 november 1964 med vissa bestämmelser angående stads förenande med domsaga	263
8. Hemställan	264
Bilagor:	
1. Lagförslag	265
2. Nuvarande lydelse av 1 kap. rättegångsbalken	273
3. Vissa uppgifter angående utredningar och betänkanden som närmare berörs i framställningen	276
4. Inom domstolskommittén upprättad sammanställning av re- missyttranden över 4 kap. (»Domförhållsprinciper») av kom- mitténs betänkande »Rådhusrätternas förstatligande» (SOU 1963:56)	280
5. Allmänna underrätter den 1 januari 1968. Antal domare och tidpunkt för chefsdomares pensionering	298
6. Domstolskommitténs förslag till domkretsindelning	303
Utdrag av statsrådsprotokollet den 29 november 1968	319
Inledning	319
Departementschefen	321
Hemställan	322
Utdrag av statsrådsprotokollet den 14 februari 1969	323
1. Inledning	323
2. Medverkan av nämnd i vissa familjerättsliga mål	325
3. Ensamdomarkompetensen i tvistemål	338

4. Underrätts sammansättning i domstolsärenden m. m.	346
5. Underrätts sammansättning i vissa brottmål m. m.	356
6. Kostnad för syn	360
7. Departementschefen	362
7.1. Inledande synpunkter	362
7.2. Medverkan av nämnd i vissa tvistemål	363
7.3. Ensamdomarkompetensen i tvistemål	369
7.4. Underrätts sammansättning i domstolsärenden m. m.	372
7.5. Särskilda bestämmelser om underrätts sammansättning i vissa brott mål m. m.	374
7.6. Kostnad för syn	374
8. Upprättade lagförslag	376
9. Specialmotivering	377
9.1. Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken	377
9.2. Förslaget till lag om ändring i föräldrabalken	381
9.3. Förslaget till lag om ändring i giftermålsbalken	383
9.4. Förslaget till lag om ändring i lagen den 20 december 1946 om handläggning av domstolsärenden	383
9.5. Förslaget till lag om ändring i brottsbalken	385
9.6. Förslaget till lag om ändring i lagen den 20 mars 1964 om verkställighet av bötesstraff	385
9.7. Förslaget till lag om ändring i lagen den 13 april 1945 om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m. fl.	386
9.8. Förslaget till lag om ändring i militära rättegångslagen den 30 juni 1948	386
9.9. Förslaget till lag om ändring i lagen den 4 juni 1964 om åt- gärder vid samhällsfarlig asocialitet	387
9.10. Övriga förslag	387
10. Hemställan	387
Bilaga:	
I departementspromemorian Ju 1968: 18 upptagna förslag till lagar om ändring i giftermålsbalken, föräldrabalken, rättegångs- balken och lagen om handläggning av domstolsärenden	389
Utdrag av lagrådets protokoll den 13 mars 1969	395
Utdrag av statsrådsprotokollet den 14 mars 1969	401